ژمارە 16

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

٢٠١٠

گۆڤارێکی ئەکادیمیی . زانستییە

ژمارە (١٦)ی ساڵی ٢٠١٠

٢٧١٠ی کوردی
٢٠١٠ی زایینی

کوردستان – هەولێر

سەرنووسەر

پ. د. محەمەد مەعرووف

جێگری سەرنووسەر

پ. د. جەبار قادر

بەڕێوەبەری نووسین

کەمال غەمبار

دەستەی نووسەران

د. ئازاد ئەحمەد مەحموود

د. سەباح رەشید

د. ڤیان سلێمان حاجی

د. هۆشەنگ فارووق

ئەستێرەیەکی دیکەی
ئەدەبیاتی کوردییمان ئاوابوو

لەدەستپێکی پاییزی ئەمساڵ دەستی مەرگ یەکێک لە کۆڵەگە بنەڕەتییەکانی رووناکبیریی کوردی، یەکێک لە ئوستادەکانی ئەدەبیات و ئەکادیمییەکی گەورەی کوردستان، پرۆفیسۆر د. مارف خەزنەداری راپێچی ئەو دونیایە کرد کە دواجار هەر هەموومان درەنگ و زوو هەر لەوێدا دەگیرسێینەوە. بۆ مەرگی دوکتۆر مارف خەزنەدار گۆڤاری ئەکادیمی کە لە ژمارە (٣ تاوەکو ژمارە ٦) سەرنووسەری گۆڤارەکە بووە درووود بۆ گیانی پاکی خەزنەدار دەنێرێ. خەزنەدار زیاتر لە شێست ساڵ لەگەڵ کتێب ووشەدا ژیاوە. ئوستادی مامۆستای ئەدەبیاتی کوردی، لێکۆڵینەوە، چیرۆک، وەرگێران و سەرگوزشتەی حاڵ بوو. مامۆستایەکی ئەکادیمی (خاکی) و گەلێک (نەفس بەرز) بوو و لەگەڵ قوتابی و هاوڕێیەکانی سنوورەکانی تەمەن و جیاوازی پلەی خوێندەواری نەدەزانی و دۆستایەتی لەگەڵ هەمووان گەرم و گوڕ بوو.خوالێخۆشبوو چیایێک بوو لە (حورمەت) و (خۆشەویستی) بۆ لای بەرامبەر. ماوەی زیاتر لە سی ساڵ مامۆستای زانکۆ بوو و دوایین قۆناغی ژیانیشی کاتێک خانەنشین بوو بە بڕشت ترین قۆناغی ژیانی رووناکبیری ئەم کەڵە نووسەرە دادەنرێ. پرۆفیسۆر مارف لە دوای خۆی کۆمەڵێکی زۆر بەرهەمی ناوازەی خۆیی و کتێبخانەیەکی ئاوا دەوڵەمەندی بۆ کوردستان جێهێشت کە دەبێ کوردستان تا هەتا هەتایە شانازی بە رۆڵەیەکی ئاوا دڵسۆزی خۆیەوە بکات، رۆڵەیەک کە تا دوایین هەناسەی ژیانی هەر بۆ "خاک" و "نیشتمان" ژیا.

ژیاننامەی زانستیی
پرۆفیسۆر مارف خەزنەدار
(٢٠١٠/١٠/٢٥-١٩٣٠/١١/١)

مارف خەزنەدار لە شاری هەولێر لە دایک بووە و خوێندنی سەرەتایی، ناوەندی و ئامادەیی هەر لە هەولێر تەواو دەکات. لە ساڵی ١٩٥٢ تاوەکوو ١٩٥٩ چ وەکوو مامۆستای سەرەتایی و چ وەک فەرمانبەر لە شارەکانی هەولێر، کووت، بەغدا و کەرکووک مامۆستایەتی کردووە. ساڵی ١٩٥٧ بڕوانامەی بەکالۆریۆس لە زمان و ئەدەبیاتی عەرەبی لە

زانکۆی بەغدا وەردەگرێ. ساڵی ١٩٦٠ بە زەمالەیەک دەچێ بۆ یەکیەتی سۆڤیەتی جاران و لە ئەکادیمیای زانستی سۆڤیەتی لە شاری لینینگراد دەخوێنی و ساڵی ١٩٦٣ دوکتۆرا لە بارەی (مێژووی ئەدەبیاتی نوێی کوردی) وەردەگرێ و ساڵی ١٩٦٨ دەگەڕێتەوە بۆ وڵات و وەکوو مامۆستای زانکۆ کار دەکات و ساڵی ١٩٧٩ پلەی پرۆفیسۆری وەردەگرێ.

لە گرینگترین بەرهەمەکانی:

١-اغاني کردستان، بغداد، ١٩٥٦.
٢-کێش و قافیە لە شیعری کوردی دا، بەغدا، ١٩٦٢.
٣-مێژووی ئەدەبیاتی نوێی کوردی ١٨٩٠-١٩٦٠، مۆسکۆ، ١٩٦٧ بە زمانی ڕووسی.
٤-الاکراد - ملاحظات وانطباعات، فلادیمیر مینورسکي، ترجمة وتعلیق وتقدیم، بغداد، ١٩٦٨.
٥-بووکە شووشە، بەغدا، ١٩٦٩.
٦ -ئەڵەمان کوردی و چەند چیرۆکی دیکەی کوردی، بەغدا، ١٩٦٩،
٧-عەبدوڵڵا بەگی میسباح، دیوان، شاعیری گەورەی خاکی موکریان، بەغدا، ١٩٧٠.
٨-دەستووری زمانی عەرەبی بە کوردی دانانی عەلی تەرماخی، لێکۆڵینەوە و ساغکردنەوە و پێشەکی، بەغدا، ١٩٧٧.
٩-دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی، ١٩٧٧.
١٠-مخطوطات فریدة ومطبوعات نادرة، دراسات کردیة، الجزء الاول، بغداد، ١٩٨٢.
١١-تاریخ الاستشراق والدراسات العربیة والکردیة في المتحف الاسیوي ومعهد الدراسات الشرقیة في لینینغراد ١٨١٨-١٩٦٨، بغداد، ١٩٨٠.
١٢-الرحالة الروس في الشرق الاوسط، ترجمة عن الروسیة، بیروت، ١٩٨١.
١٣- نالی لە دەفتەری نەمری دا، ١٩٨٠.
١٤-لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، بەغدا، ١٩٨٤.
١٥-گەشتێک بۆ ئەرزەرۆم، پوشکین، ١٩٩٥.
١٦-کوردەیادە، لەندەن، ١٩٩٨،
١٧- ئەدەبی ڕووسی و کێشەی پاسترناک، هەولێر، ١٩٩٩.
١٨-مێژووی ئەدەبی کوردی (حەوت بەرگ) ٢٠٠١-٢٠٠٦.
١٩-دیجلی هیزرم (دوو بەرگ) ٢٠٠٦-٢٠٠٩.
٢٠-ڕۆژگاری من (پێنج بەرگ) ٢٠٠٩-٢٠١٠.

جگە لەوە مارف خەزنەدار سەرپەرشتی دەیان نامەی ماجستێر و دوکتۆرای کردووە و پێشەکی بۆ گەلێک کتێب نووسیوە. دیمانەتان بەخێر و سڵاو لە ڕۆحی پاک و بەرزتان، ماڵئاوا مەنزلی هەمیشەییتان پڕ بێت لە نوور و جێگەتان بەهەشت بێت.

لەم ژمارەیە دا

ڕاسپاردەكانی كۆنفرانسی
بەرەو ڕێنووسێكی یەكگرتووی كوردی

ئەكادیمیای كوردی

سەرەتایەك .....!

لەبیست و دووەم كۆبوونەوەی، ڕێكەوتی (٢٠/٤/٢٠٠٨)ی، ئەنجومەنی ئەكادیمیای كوردیدا، كە پێشتر كارنامەی كۆبوونەوەكە، بۆ گفتوگۆ لەبارەی (**پرۆژەی هەوڵۆچكەیەكی تری چارەسەری گرفتەكانی ڕێنووسی كوردی**)، تەرخانكرابوو، كە (م. جەمال عەبدول)، بە سوود لێ وەرگرتن و ڕەچاوكردنی هەموو ئەو هەوڵانەی لەوەو پێشتر لەوپێناوەدا درابوون، ئامادەی كردبوو. سەرەتا، باسی ئەوەی كرد: گرفتەكانی ڕێنووسی كوردی، كە تا ئێستا هەڵپەسێردراون، پێویستییان بەوە هەیە، زانستییانە چارەسەر بكرێن، وەك بەشێك لەكارەكانی ئەكادیمیاو بەپێی توانا، یەكلاكردنەوەیەكی دروستی ئەو بابەتانە بكرێت.

ئاشكرایە، ئەو دەستكاری و چاكسازی و مشتوماڵ و كۆششە شەكەتكارانەی، كە زاناو زمانەوانانی كورد لە تیپەكانی زمانی عەرەبیدا، بۆ پێ دەربڕینی دەنگە كوردییەكان كردوویانە و ئەو بابەتە چاپكراوانەی دەیان ساڵە بەو ئەلفوبێیە دەنووسرێن، ئێستا ئەگەر ناتەواوییەكیشیان مابێت، هێشتا لە هەموو ئەلفوبێیەكانی تر باشتر دەنگەكانی زمانی كوردیی پێ دەردەبڕدرێت و لەو گەلانەی ئەو تیپانە بەكادرێنن، زۆرترو سەركەوتووانەتر دەستكاریمان كردوون و بە بەریشیەوە ماوە، هەر كاتێك پێویستی كرد چاكسازیی تریشی تێدا بكرێت و دواتر لەو كێشانە دوا، كە تا ئێستا چارەسەرێكی زانستی و ڕێكوپێك و ڕوون نەكراون.

بۆ ڕاپەڕاندنی ئەو کارە، لیژنەیەك بەسەرپەرشتیی مامۆستا(محەممەدی مەلا کەریم) و بەشداریی مامۆستایان:(محەممەد ساڵح سەعید و جەلال مەحموود عەلی و جەمال عەبدول و سەگڤان جەمیل و عەبدولستار فەتتاح حەسەن)، پێکهێنرا و ئەو پرۆژەیە، کرایە بنەمای کاری لیژنەکە، پاش گفتوگۆی تەواوکاری و ئامادەکردنی، خرایە بەر دیدی ئەندامانی ئەنجومەنی ئەکادیمیاو دوای گفتوگۆو تاوتوێیەکی زۆر لەلایەن ئەنجومەنەوە، لە دانیشتنی ڕێکەوتی (١١/٥/٢٠٠٨)دا بڕیاردرا، داوا لە شارەزایان و پسپۆڕانی (زمان و ڕێنووس)لە ناوەوە و دەرەوەی کوردستان بکرێت، کە بە نووسین بیروڕای خۆیان لەو بارەیەوە بۆ ئەکادیمیا بنێرن و ڕێکەوتی(٢٥/٥/٢٠٠٨) بڕیاردرا پێش ناردنی بۆ شارەزایان، مامۆستایان: پرۆفیسۆر د.محەممەد مەعرووف و پرۆفیسۆر د. وریا عومەر ئەمین بۆ دواجار پێیدا بچنەوە و ئەوسا چاپ بکرێت و بۆیان بنێردرێت.

لە کۆبوونەوەی ژمارە (٢٧)ی ڕێکەوتی (٨/٦/٢٠٠٨)دا بڕیاردرا بەشی یەکەمی پرۆژەکە بۆ ئەم بەڕێزانە بنێردرێت:

١/ د. یوسف شەریف
٢/ د. سەباح ڕەشید
٣/ د.تالیب حوسێن
٤/ د.فەتاح مامە عەلی
٥/ د.عەبدوڵڵا حوسێن
٦/ د.وریا عومەر ئەمین
٧/ د.محەممەد مەحوی
٨/ د.هۆگر مەحموود فەرەج
٩/ د.فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی
١٠/ د.بەکر عومەر عەلی
١١/ د. محەممەد بەکر
١٢/ د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ
١٣/ د.عەبدوڵڵا بابان
١٤/ د.فازیل عومەر

١٥/ د.ڕەمزیە سابیر
١٦/ د.ئەمین موتابچی
١٧/ ئەحمەد فەرهادی
١٨ / ئەمیر حەسەن پوور
١٩/ م. کەمال مەحموود فەرەج
٢٠/ د. عەبدولوەهاب خالید
٢١/ د. محەممەد ساڵح بەرواری
٢٢/ د. ڤیان سلێمان حاجی
٢٣/ م. کەریم شارەزا
٢٤/ د. لەزگین عەبدولڕەحمان
٢٥/ م. مەجید ئاسنگەر
٢٦/ م. ئیسماعیل تەها شاهێن
٢٧/ م. سەگڤان جەمیل محەممەد
٢٨/ د. فارووف عومەر سەدیق
٢٩ م. مەحموود فەتحوڵلا
٣٠/ د. مەحموود زەهاوی
٣١/ م. عەبدولستار فەتاح
٣٢/ د. سەباحی غالیب
٣٣/ د. جەمال نەبەز
٣٤/ د. عەبدوڵلا پەشێو
٣٥/ د. ڕەفیق سابیر
٣٦/ لەتیف هەڵمەت
٣٧/ د.نەسرین فەخری
٣٨/ د. کوردستان موکریانی
٣٩/ د.شێرکۆ بابان
٤٠/ ئەنوەر سوڵتانی
٤١/ پەروێزی جیهانی
٤٢ / د.فریاد فازیل
٤٣/ د.محەممەد نووری عارف

٤٤/ د.قەیس کاکل
٤٥/ د. لەتیف محەممەد حەسەن
٤٦/ م. عەبدوڵڵای حەسەن زادە
٤٧/ د. عومەر ئیبراهیم عەزیز
٤٨/ م. کەمال غەمبار
٤٩/ م. فەرهاد شاکەلی
٥٠/ عومەر شێخ موس
٥١/ ئۆمەر دزەیی
٥٢/ بەشیر سەبری
٥٣/ م.ئەحمەد حەسەن فەتحوڵڵا

دەزگاکانی چاپ و پەخش:

١/ ئاراس
٢/ خاك
٣/ سەردەم
٤/ موکریان
٥/ خانەی وەرگێڕان

گۆڤارە سەرەکییەکان:

١- ڕامان
٢- کاروان
٣- هەرێمی کوردستان
٤- ئایندە
٥- پەیڤ
٦- ڕادیۆو تەلەفزیۆن:
٧- و. ڕۆشنبیری
٨- و. پەروەردە

لەكۆبوونەوەی ژمارە (٢٦)ی ڕێكەوتی (٢٠٠٨/٦/١) بڕگە/١ دەڵێت: پڕۆژەی ڕێنووسی(كوردی)، كە (لیژنەی ڕێنووس) لە ئەكادیمیا ئامادەی كردبوو، د.محەممەد مەعرووف پێیداچووەوەو دواتر پێشەكیی بۆ نووسراو نێردرا بۆ چەند كەسێك لەو شارەزاو پسپۆڕانەی ئەو بوارە كەپێشتر ناوبران، تاكو بە نووسین بیروڕای خۆیان لەسەر پڕۆژەكە دەربڕن و داوایان لێ كرا ڕۆژی (یەكشەممە)ڕێكەوتی(٢٠٠٩/٤/١٢) لەو كۆنفرانسەدا، كە بۆ ئەو مەبەستە لە هۆڵی(مەلا مەحموودی بایەزیدی)لە تەلاری ئەكادیمیا ساز دەكرێ، ئامادەبن. لە بڕگە/٣ی كۆنووسی كۆبوونەوەی ژمارە(٤٣)ی ڕێكەوتی(٢٠٠٩/٤/٥)دا بڕیاری لەسەردراو، یەكشەممە، كات(١٠)ی، بەیانی، كۆنفراسی یەكەم بەسترا، ئەم بەڕێزانە ئامادەبوون:

ا- لیژنەی ئامادەكار:

١- د. ئازاد ئەحمەد: سەرۆك

٢- د. محەممەد مەعرووف: ئەندام

٣- د. سەباح ڕەشید: ئەندام

ب- پێشكەشكار و گفتوگۆكارو وەڵامدەرەوەی بەشداران:

١- م. محەممەد مەلا كەریم

٢- م. جەمال عەبدول

ج- بەشدارانی كۆنفرانسی یەكەم:

١- د. یوسف شەریف

٢- د.تالیب حوسێن

٣- د. هۆگر مەحموود فەرەج

٤- د.فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی

٥- د. عەبدولوەهاب خالید

٦- م. عوسمان هەورامی

٧- م. سەگڤان جەمیل
٨- م. تاریق سالّح مەحموود
٩- د. فارووق عومەر سەدیق
١٠- م. عەبدولستار فەتتاح
١١- م. سادق ئەحمەد
١٢- م. سەلام ناوخۆش
١٣- د. هەڵکەوت حەکیم (بە نووسین لە پاریسەوە بەشداری کرد).

دواتر بەشی دووەمی پرۆژەکە، لەلایەن (م. جەمال عەبدول) ئامادەکرا و نێردرا بۆ ئەو مامۆستا بەڕێزانەی لە کۆنفرانسی یەکەمدا بەشداربوون و ڕێکەوتی(٩/٨/٢٠٠٩) کات (١٠) ی بەیانی لە هەمان هۆڵ کۆنفراسی دووەم بەسترا، کە ئەم بەڕێزانە تیایدا ئامادەبوون:

ا- لیژنەی ئامادەکار:

١- د.ئازاد ئەحمەد : سەرۆك
٢- د. سەباح ڕەشید: ئەندام

ب- پێشکەشکار:

م. جەمال عەبدول

ج- بەشداربووانی کۆنفراسی دووەم:

١- د. تالیب حوسێن
٢- د. عەبدولوەهاب خالید
٣- م. سەلام ناوخۆش
٤- م. تاریق سالّح مەحموود
٥- م. عەبدولستار فەتتاح
٦- م. سەگڤان جەمیل
٧- م. عوسمان محەممەد هەورامی

دوای گفتوگـۆو تاوتوێیـەكی زانـستی چـڕوپڕ و پـڕ پـەرۆش و بـەرپرس و دڵسۆزانەی هەمووان، هەردوو بەشە هەموارکراوەکەی پرۆژەکە، بە سوود وەرگرتن و ڕینمـایی ئـەو نووسـینانەی لەلایـەن ئـەو مامۆسـتا بەڕێزانـەوە نووسـرابوون و بەشداریی کۆنفرانسەکەیان پیٚ کـرد، پاکنووسـکران و ئەمـەی بەردەسـتی لیٚ هاتـە بەرهـەم و ئەنجومـەنی ئـەکادیمیاش بڕیـاری دا چـاپ بکرێـت و بنێردرێـت بـۆ سـەرۆکایەتیی ئەنجومـەنی وەزیـران، بـۆ ئـەوەی دابـەش بکرێـت بەسـەرهەموو وەزارەتـەکان و زانـستگا(زانکـۆ)و بنکـە زانـستی و ڕوونـاکبیری و پـەروەردەیی و هـەموو بوارەکـانی میـدیاو چـاپەمەنییەکان لـە نـاوەوەو دەرەوەی کوردسـتان، بەمەبەستی پێڕەوکـردن و بـەکارهێنانی لـە هـەموو بارێکدا، بـەو هیوایـەی ببێتـە بنەمای ڕێنووسێکی گونجاوو دروست و یەکگرتووی کوردی.

- سـەرنج: بڕیـارە، دەقـی هـەموو ئـەو نووسـینانەی کـە لەلایـەن مامۆسـتایان و پـسپۆڕان و شـارەزایانی دڵـسۆزەوە بـۆ ئـەکادیمیا نێردرابـوون، لـە ژمارەیـەکی تەرخانکراوو تایبەتی گۆڤاری(ئەکادیمی)دا بڵاو بکرێنەوە.

گوزەرێك:

پسپۆڕانی زمان، بیروڕایان وایە کە سەرچاوەی نووسینی عـەرەبی، یەکێکـە لــەم زمانانــە: ســریانی، فینیقــی(ئــارامی)، عیــبری، مێخــی (بــابلی)، هیرۆگلیفی(فیرعەونی)، عەرەبی یەمەن، لە کۆنەوە بـە نووسـینی (مەسـنەد) وهـی شام بـە (فینیقـی) و هـی حیجـاز بـە (سریانی) نووسـیویانە، کـە ئـایینی ئیـسلام پەیدابوو، (قورئانی پیرۆز) بە خـەتی(کـووفی) نووسـرایەوە، کـە ئـەو خەتـەش تـا گەیـشتۆتە ئێـستای زۆر دەسـتکاری کـراوە، دواتـریش سـەرو بـۆرو ژێـر و گـیرەو هەمزەو خاڵ، لەلایەن: (ئەبو ئەسـوەدی دوئـەلی و نەسـیر بـن عاسـم و یـەحیا بـن یەعمور و خەلیل بن ئەحمەدی فەراهیدی)یەوە، بۆ تیپەکان دانـرا، دواتـریش وردە وردە نووسینی(نەسخ) و (**ثولث**) و (ڕوقعە)و (دیوانی) و (فارسی) پەیدابوون.

تیپەکانی زمانی عەرەبی، (٢٨) تیپن، ئەمانەن:

(ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، و، هـ، ي).

لەم (٢٨) تیپە، (٢١) یان بۆ زمانی کوردی گونجاون، بەلاّم (٧) یان بۆ زمانی کوردی ناگونجێن، کە ئەمانەن: (**ث**،**ذ**،**ص**،**ض**،**ط**،**ظ**،ع).

پاشان، دەستکاری (٥) تیپی ئەو (٧) تیپە نەگونجاوە کراو(٥) تیپی تری کوردییان لێ سازکرا: (پ لە ب ، چ لە ج ، ژ لە ز ، ڤ لە ف ، گ لە ك) بەمەش تیپە کوردییەکان بوونە (٢٦) تیپ، بەلاّم گرفتی نووسین و کوردی پێ نووسینیان هەرما، چونکە زمانی کوردی چۆن لەدەم دەردەچێت، وا دەنووسرێت، بۆیە بە پێویست زانرا، بە دانانی هەندێ نیشانە(٥) تیپی تریش سازبکرێت:(ڕ) بۆ ڕێی قەڵەو، (ڵ) بۆ لامی قەڵەو و (ۆ) بۆ واوی کراوە و(ێ) بۆ(یێ)ی کراوە(٥) بۆ بزوێن.

تیپە کوردییەکان (٣٤) تیپن و ئەمانەن:

(ئـــ، ا، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ك، گ، ل، ڵ، م، ن، ه، ە، و، ۆ، وو، ی، ێ).

تیپە خاڵدارەکان(١٦)ەن، بە هەموویان (٣٠) خاڵیان هەیە.

تیپەکانی: (ب،ج،خ،ز،غ،ف،ن) یەکی (١) خاڵ.

تیپەکانی: (ت،ق،یـ، ێـ) یەکی (٢) خاڵ.

تیپەکانی: (پ،چ،ژ، ش،ڤ) یەکی (٣) خاڵ.

- تیپەکانی ئەلفوبێی عەرەبی، جگە لە (١)ئەلف، کە بەجووڵە دادەنرێت، بەپێی شوێن و شێوەی گۆکردنیان لە ناودەمدا، دەکرێن بە پێنج بەش:

تیپە گەروویییەکان:(و،ح،خ،ع،غ،**ه**).

تیپە مەلاّشووییەکان:(ج،ز،ی،ك،ق،ش).

(١) تیپە زمانییەکان: (ص،**ط**،ت،د،س،ر،ل،ن).

(٢) تیپە ددانییەکان: (**ث**،**ذ**،**ظ**،**ض**).

تیپە لێوییەکان: (ب،م،و،ف).

سەرنج: (یـی) لـە شـێوەزاری ناوەڕاسـت لەهەنـدێ وشـە بـەدەر دەکـەوێ، وەك: (**مەیی، گەیی، هەیی**،....**هتد**).

ڕێنووس Orthography

بێگومان ڕێنووس، واتا: وێنەی نووسینی دەنگەکانی زمان. دیـارە ڕێنـووس هۆیەکی کاریگەری ئاسانکاریی خوێندنەوەو نووسینە، خوێندنەوەش، تێگەیـشتنی مەبەستی نووسەرە، لەوەی کە ویستوویەتی بە وشەی نووسراو دەری ببڕێ.

خوێندنەوەی دروست ئەوەیە: کە بتوانین بە کەمترین هەڵوەستە، چـاو بەسـەر زۆرتـرین وشـەدا بگێـڕێن و یەکسەر تێیـان بگـەین، بۆیـە بـۆ چارەسـەری هـەموو گیروگرفتێکی ڕێنووسی زمانەکەمان، پێویستە ئەو چارەسەرانە پەسند بکـەین کـە خوێندنەوەو نووسین ئاسانتر دەکەن.

چـالاکیی خوێندنــەوە، بــە وردە وردە ڕاهــاتنێکی یەکبینــە و لــە ژێــر چـاودێری و ڕێنماییـدا پەیـدا دەبێـت، گەشـە دەکـات، پـەرە دەسـێنێت و لـە ڕوخـسارێکی تایبەتیـدا شـێوەگیر دەبێـت. هـەروەك توانـستی وشـە و تیـپ ناسینەوەش، بە هـۆی مەرجـە پەیوەندییەکـەوە پەیـدا دەبێـت، کـە پێـی دەڵـێن: یاسای پەیوەستبوونConditioning Law of association کە ئەویش بـە ڕاهـاتن پەیدا دەبێت، بەجۆرێك خوێنـەر وای لێ دێـت، هـەر بـە بینینـی وشـە یـان تیپەکـە دەنگەکەی بیردەکەوێتەوە و ئـەو دەنگـەش واتـای وشـەکەی بـیر دەخاتـەوە، جـا لەبەرئەوەی خوێندنەوە واتازانینە و واتازانینیش بەوە باشتر دێتەدی، کـە خۆمـان بەوە ڕابێنین، نووسینەکە وشە وشە و پچڕ پچڕ نەخوێنینەوە، بـەڵکو هـەموو ئـەو چـەند وشـانەی کـە بەسـەریەکەوە واتایـەکی تـەواو دەبەخـشن، بـە نیگایـەك بخوێنینەوە، بەمەش دەتوانین وا خۆمان ڕابێـنین کـە خێـرا بخوێنینـەوەو هـەر بـە بینینی وشەکان، یەکسەر بە قووڵی واتاکانیان تێبگەین و کارمان تێبکەن.

هەندێ تیپ، لە زمانی کوردی و زۆر زمانی تریشدا، لـە دەنگێـك زۆرتریـان هەیـە، جاروباریش دوو تیپ دەکەونە پاڵ یەك و دەنگێکی تایبـەتیی جیـاواز پێـك دێـنن، ناوبـەناویش نیمـچە دەنگێکـی شـاردراوە لـەنێوان دەنگـەکانی دوو تیپـدا خـۆی دەردەخات، بۆیە ڕاست نییە بۆ هەر دەنگێك تیپێك دابنێین و زۆرکردنـی شـێوەی

تیپەکانیش دەبێتە هۆی خاو و خلیچکی و لەنگی و گرانیی خوێندنەوەو نووسین، لەجیاتی ئاسانکردنیان، کەواتە زمانی کوردی یەکێ لەو زمانانەیە کە ژمارەی ((پیت) و /دەنگی/) لە پەیوەندییەکی یەك بەیەکی دانین، چونکە ئێمە لە خوێندنەوەدا(واتا) دەخوێنینەوە نەك (تیپ)، لەلایەکی تریشەوە ئێمە لە خوێندنەوەدا، چەند وشەیەك بەسەریەکەوەو بە شێوەو مەزەندە دەناسینەوە و لەواتاکانیان دەگەین، بێ ئەوەی پێویست بەوە بکات حونجەیان بکەین و فۆنیمەکانیان یەکە یەکە جیابکەینەوەو لێکیان بدەین و دەریان ببڕین، ئینجا تێیان بگەین. ئێستاش، با وەك بەرکولێك، هەندێ لە گرفتە دیارەکانی ڕێنووسی کوردی، بخەینە بەرچاو و چارەسەریشیان بۆ پێشنیاز بکەین، بەمەبەستی چەسپاندن و بڕیار لەسەردان و گشتاندن و پێڕەوکردنیان لەلایەن دامودەزگا فەرهەنگی و ڕووناکبیری و پەروەردەیی و بوارەکانی ڕاگەیاندنەوە لەسەراپای باشووری کوردستاندا:

(١) ئەلفوبێی کوردیی بە تیپی عەرەبی، بەمجۆرە دەقی پێ بگیرێت:
(ئـ،ا،ب،پ،ت،ج،چ،ح،خ،د،ر،ڕ،ز،ژ،س،ش،ع،غ،ف،ڤ،ق،ك،گ،ل،ڵ،م،ن،ھ، ە،و،ۆ،وو،ی،ێ).

تیپەکانی زمانی کوردی، بەپێی لکان و نەلکانی دواییەکانیان بەیەکترەوە، دووجۆرن:

یەکەم: ئەو تیپانەی دەتوانرێت دواییەکانیان بە تیپێکی ترەوە لە وشەیەکدا، یان لە وشەیەك و پاشگرێکدا بلکێنرێت، پێیان دەوترێت: (تیپە لکاو)، کە ئەمانەن: (ئـ،ب،پ،ت،ج،چ،ح،خ،س،ش، ع،غ،ف،ق،ك،گ،ل،ڵ،م،ن،ھ).

دووەم: ئەو تیپانەی، کە ناتوانرێت دواییەکانیان بە تیپێکی ترەوە لەوشەیەکدا، یان لە وشەیەك و پاشگرێکدا بلکێنرێت، پێیان دەوترێت:(تیپە نەلکاو)، کە ئەمانەن: (ر،ڕ،ز،ژ،د،ا،ە،و،وو،ۆ،ی،ێ).

(٢) پلەی دەنگە بزوێنی واو:

تیپی (و):

١- (و)ی کورت (u)، کە بۆری عەرەبی دەگرێتەوە، وەك: (کوڕ، قوڕ، لوڕ،....تاد)، بەیەك(و)ی، بێ نیشان دەنووسرێت، بەلاّم ئەم تیپە، لەشێوەی

نووسیندا هەر شێوەی(و)ی، کۆنسۆنانتەکەی هەیە، بەلاتینی (W)، بەڵام لە ڕاستیدا لە ڕووی (سیاق)ەوە، لە یەکتر جیاوازن.

٢- (و)ی، درێژ (û) ، کە بە دوو(وو)دەنووسرێت، وەك: (کووڕ، پوور، ژوور، مێژوو، ....تاد).

لە زمانی کوردیدا، (و-u) و (وو- û)، دوو فۆنیمن، چونکە گۆڕینی (و) و (وو)، جیاوازی دەخاتە نێوان وشەکانەوەو وشەی نوێ پەیدا دەکات، وەك: کوڕ و کووڕ ، بۆ نموونە، بۆیە بۆ تێکەڵ نەکردنیان لە ڕێنووسدا، پێویستییان بە دوو نیگاری جیاوازە، وەك لە پێشەوە باسمان کرد.

دەنگی / وو/ لە زمانەکەماندا، لەبنچینەدا هیچ کێشەیەکی نییە، هەرچەندە دوو هێما (نیشانە) بۆ دەنگێك بەکارهێنراوە، بەپێی ڕوخساری دەنگەکە، تاکو لە دەنگی /و/ جیابکرێتەوە. ئەوەی ئەو کێشەیەی لە زمانی کوردیدا ناوەتەوە، دەرکەوتنی سێ واوی بەدوایەکە لەو وشانەدا کە بەدەنگی /وو/ کۆتاییان دێت، لەباری خستنەسەردا، دەبێتە سێ واو، کە زۆر ئاسایییە، ئەگەر واوی خستنەسەرەکە، کەمێك لە / وو/ ەکە، دوور بخرێتەوە، وەك: (ڕەژوو و ئاگر، بەڕوو و مازوو ، مێژوو و جوگرافیا...تاد) ئەوە کێشەیەك دروست ناکات.

(و-W)ی، سەرەتای وشە، خۆی لە بنچینەدا یەك (و)واوە و سیمای نیمچە کۆنسۆنانتی هەیە، بۆیە کاتێك بەلاتینی دەینووسین، پێویستمان بە بزرۆکەیەك دەبێت، وەك: wilat , wirya ، ئەم نیمچە کۆنسۆنانتەش، بەیارمەتی ئەو بزرۆکەیە، ئازادیی دەرکەوتنی دەدرێتێ و گۆدەکرێت.

٣- (و) ی کراوە (O)، بە واوێکی نیشانەی (٧) لەسەر دەنووسرێت، وەك : (خۆر، کۆڕ، چۆڵ، دۆڵ....).

٤- واوی کۆنسۆنانت (نەبزوێن)(W)، ئەگەر لە پێش و پاشی تیپێکی بزوێنەوە هات، بە واوێکی بێ نیشان، یەك(و)دەنووسرێت، وەك: داو، ڕاو، پیاو... . Daw – Raw- Pyaw

٥- دوو دەنگە (دیفتۆنگ)ی،/وێ/، وەك: شوێن، نوێن، کوێ، خوێ، ..... . پێویست ناکات تیپێکی تایبەت و سەربەخۆی بۆ دابنرێت، چونکە دەنگێکی ڕەسەنی کوردییەو لە دوو تیپی (و) و (ێ) پێکهاتووە و هەمیشە چۆن بنووسرێت، وا دەخوێنرێتەوە.

٦- دەنگی/ وی/ یش، هەر دەنگێکی ڕەسەنی کوردییەو لە دیالێکتی کرمانجیی باکوور و لە شێوەزارەکانی تری، وەك: لوڕی و گەرمیان و سلێمانییشدا هەیەو لە دوو تیپی (و) و (ی) پێکهاتووە، وەك: (سویر، دویر، ژویر، زویر...)، پێویستە هەر چۆن گۆ دەکرێت هەرواش بنووسرێت و پێویست بە تیپێکی تایبەت ناکات.

٧- واوی سەرەتای وشە، وەك: (ولات، وریا، ورد، ورچ، وتی.... . پێویستە بەیەك واو(و) بنووسرێت نەك دوو(وو)، چونکە لە زمانی کوردیدا، بزوێن لەسەرەتای وشەوە نایەت، سەرەڕای ئەوەی ئەگەر (وو- û)، بزوێن بوایە، دەبوو (ئـ) لە پێشیەوە پەیدا ببێت و بوترێت(ئووشە، ئووریا)، کەوا نا وترێت، دیارە واوی سەرەتای ئەو وشانە، (W)ە، کە نەبزوێنە، وشەش لەزمانی کوردی بە نەبزوێن دەست پێ دەکات.

٨- (و)ی بزوێن، وەك : (کوڕ ، گورج، گورگ....)، لە (و)ی نەبزوێن، وەك: (وەرە، چاو، ڕاو..)، بە شێوە جیانەکرێنەوە.

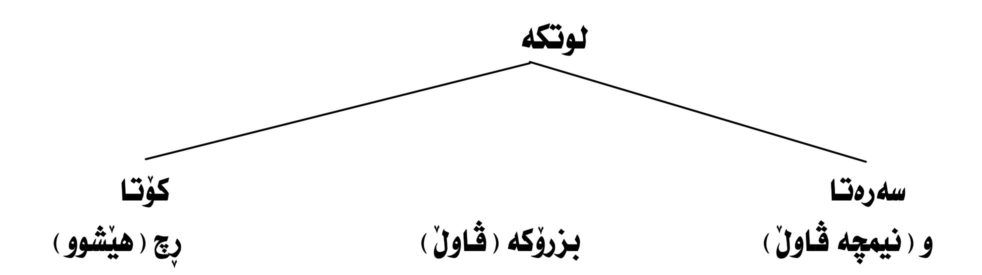
٩- (و)ی پێکەوەبەستن(واوی عەتف)، بەشێوەیەکی سەربەخۆ، بۆ پێکەوەبەستنی دوو وشەو دوو دەستەواژەو دوو ڕستەیش بەکاردێت و نالکێنرێت بە هیچ کامێکیانەوە، وەك: (من و تۆ، ڕێ و بان، ئێمە و ئێوە، من گوڵەکان دەڕوێنم و تۆش ئاویان بدە ... تاد).

١٠- تیپی(وو)لەم وشانەی خوارەوەدا:

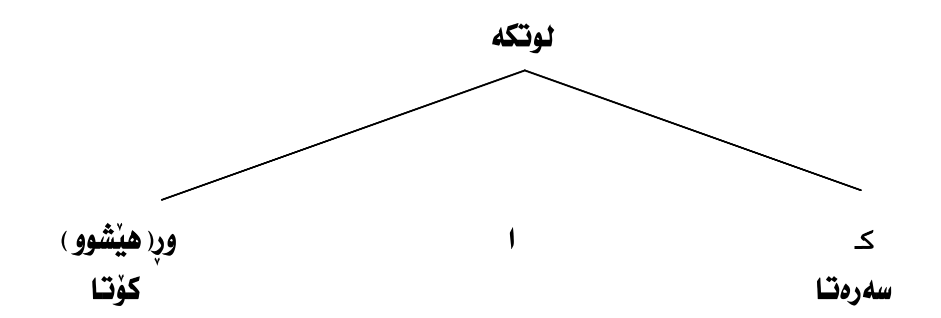
جۆری یەکەم	**جۆری دووەم**
ووتی	وتی
وورچ	ورچ
کاووڕ	کاوڕ
باووك	باوك

دەردەکەوێت کە (ووتی - وورچ) لەگەڵ (کاووڕ ، باووك) دوو باری جیاوازن، بۆ نووسینی ئەم وشانەش دروستتر وایە بە جۆری دووەم بنووسرێن، چونکە:

١– لـە نموونــەكانی ـ (ووتــی، وورچ) دا، دەنگــی/ و/ی یەكـەم، نیمـچە ڤاوڵـەو دەنگی/ و/ی دووەم بزرۆكەیە(ڤاوڵە)، كەلەم ئەلفوبێیەدا وێنـەی بـۆ نەكێشراوە، كەواتە وشەكانی (وتی، ورچ) لەیەك بڕگە پێك دێن، نەك دوو بڕگە، هەروەهایش لە ڕووی بڕگەی دەنگسازییەوە (phonology)، بەم شێوەیەی لی دێت:

٢–نموونەكانی (كاووڕ ، باووك) لەگەڵ دوو نموونەكەی(ووتی، وورچ)دا جیاوازن، چونكە/ و/لەم نموونانەدا، تەنیا لـە نیمـچە ڤـاوڵ پێكهـاتوون و، لەگـەڵ وشـەكانی پـاش خۆیانـدا هێـشووە كۆنـسۆنانتیان دروسـت كـردووە، لەبەرئـەوە ئـەم وشـانە لەیەك بڕگە پێكهاتوون، نەك دوو بڕگە، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- **گرفتی تیپی (ی):**

١– تیپی (ی) ی بێدەنگ (واتە: y)، وەك:

یـاد، یـار، یـاڵ،......لـە زمـانی کوردیـدا، یـەك فۆنیمـە نـەك دوو، هەرچـەندە هەندێجار کورت و هەندێجاریش درێژ گۆ دەکرێت، بەڵام واتا ناگۆڕدرێـت و فـۆنیمی تر ناهێنێتەکایەوە، بۆیە پێویست بە نیگاری تر ناکات.

٢- تیپی (ی)ی دەنگدار (واتە: $\hat{\mathrm{i}}$)، لە وشەکانی، وەك:

زەوی، پـەری ،کـانی، خـانی....، یـەك فۆنیمـە نـەك دوو، هەرچـەند هەنـدێجار کـورت و هەنـدێجاریش درێـژ گۆدەکرێـت، بـەڵام واتـا ناگۆڕدرێـت و فـۆنیمی تـر ناهێنێتەکایەوە و پێویست بە نیگاری تر ناکات، ئەم دوو دەنگی/ی/ یە، بە تیپـی عەرەبی بەیەك شێوە دەنووسرێن، بەڵام بە تیپی لاتینی جیاوازن، کە ($\hat{\mathrm{i}}$ - y)یە.

٣- تیپی (ی) بزوێنی (دەنگداری) فرەکورت (بزرۆکـە)، کەلـە ئـەلفوبێی لاتینیدا، نیشانەی (i) ی دراوەتیێ، وەك:

من min، ژن Jin، کوردستان Kurdistan ......، کە لە نووسینی کوردی بـە ئـەلفوبێی عـەرەبی وێنـەی نییـە و پێویـست ناکـات، تیپێکـی سـەربەخۆی بـۆ دابنرێت.

٤- بڕگەی (یە) لە دوای تیپی(ی)وە:

پێویستە ئەگەر بڕگەی (ی)، بەدوای(ی)درێژ یان(ێ)کـراوەدا هـات(ی)، لـە پاڵیدا بنووسرێت و پێوەی بلکێنرێت، وەك: (ئەم دێیە، ئەو ڕێیە، ئەو کانییە...) ، نەك: (ئەم دێ یە، ئەو ڕێ یە، ئەو کانی یە).

٥- تیپی (ی) ی کۆتایی وشە:

ئەگەر(ی)ی، خستنەسەر(ئیزافە) یان(وەسف) چووە سەر ئەو وشانەی بە(ێ) یان(ی)ی، درێژ کۆتاییان دێت، بۆ ئاسانیی خوێندنـەوە و نووسـین، پێویـستە بـە دوای وشەکەوە بلکێنرێت، وەك: ترێی سـپی، کـانیی ئـەو دێیـە...، نـەك: تـرێ ی سپی، کانی ی ئەو دێ یە....

٦- نیــشانەکانی(ی)ی، دەنگــدارو(ی)ی بێــدەنگ، واتــە: ($\hat{\mathrm{i}}$) و ()) لــە ئەلفوبێی تیپـی عەرەبیـدا، هـەردووکیان هـەمان هێمـای(ی) یـان هەیـە، بـەڵام لـە ڕاستیدا لێك جیان و لەکاتی بەدوای یەکترهاتنیاندا، دەبێـت هـەردووکیان پێکـەوە بلکێنرێن، وەك: زەوییەکە، ڕێوییەکە، دیارییەکە.. نەك: (زەوی یەکە، ڕێوی یەکە، دیاری یەکە).

٧- ئەگـەر سـێ تيپـى(ى) بـەدواى يـەكتردا هـاتن، دەبێـت بەسـەريەكەوە بنووسـرێن، وەك:(بنـچينەييەكان، كۆتاييـەكان، لادێييـەكان) نـەك (بنـچينەيى يەكان، كۆتايى يەكان، لادێ ييەكان)... .

٨- (ێ)ى، خستنەسەر(ئيزافە)، يان بۆ پێكەوەبەستنى ناوو ئاوەڵناو، لەگەڵ وشـەكەى پێـشەوەيدا پێكـەوە دەنووسـێنرێن، وەك:(ناسـكە هـەرمێى وەڕاز(*)، ماسيى دوكان..)نەك (ناسكە هەرمێ ى وەڕاز ، ماسى ى دوكان..).

٩- هەر وشەيەك، بە تيپە بزوێنى (ى) و(ێ) يـان هـەر بزوێنێكـى تـر كۆتـايى هاتبێت، هەر شتێكى بەدوا داهات، ناوگرێكى نەبزوێن(ى) يەكى نەبزوێنى دەخرێتە سـەر و لەگـەڵ وشـەى يەكەمـدا پێكـەوە دەنووسـێنرێن، وەك: (نوێيـە، ماڵييـە، هەرمێيە، سێيەم) نەك: (نوێ يە، ماڵى يە، هەرمێ يە، سێ يەم).

١٠- گرفتى(ى)ى كورت و(ى)ى درێژ:

پێويـست ناكـات(ى) ى درێـژ، بـە نيـشانەيەك لـە(ى) ى كـورت جيابكرێتـەوە، چونكە ئەگەر(ى)، لە دواى تيپى دەنگدارەوە هات، يا ڕۆڵى جێناوى لكاوى بينيبێ دەنگەكەى بە كورتى گۆ دەكرێت و لە دەم دێتە دەرەوە، وەك: ڕاى كرد، داى نا، بۆى برد.

١١- هەر كاتێك تيپـى(ى) كەوتـە دواى دوو تيپـى بـێ دەنگـەوە، درێـژ لـەدەم دێتە دەرەوە، وەك: خستى، ڕشتى...تاد.

١٢- (يى) : ئەم (يى) يە، لە زۆر نووسيندا، لـە دەسـتوورى خـۆى لاى داوەو، بەهەڵە دەنووسرێت، وەك: هەولێريى، ڕۆشنبيريى، چونكە ئەم (يى) يە، هەميشە لەدواى ئەو وشانەوە دێت، كە بە تيپى بزوێن كۆتاييان هاتووە و، بۆ(دانـە پـاڵ) بەكادرێت، وەك: بەرزنجـەيى، قرگـەيى، چـوارتايى، جـوانڕۆيى، بـاڕۆيى، گـەدايى، برايى، تارمايى و ....تاد.

١٣-(ى) ى ئامرازى پێوەندى، بەتايبەتى دواى ئەو وشـانەى بـە(ى)كۆتاييـان دێت، دەبێت بنووسرێت، بەڵام پێويستە پێكـەوە بلكێنـرێن(نـەك بـە جيـا)، وەك: مراويى نێر (نەك مراوى ى...) ، سينيى چا، (نەك سينى ى چا) .... .

(*) ناوى دێيەكە لە ناوچەى شارباژێڕ.

١٤- هەموو (ی-Î)یەکی ناوەڕاستی وشەی کوردی (درێژە) و هەر بەیەك (یـ)دەنووسرێت و نیشانەی تایبەتی ناوێت، وەك: (پەنیر، شیر، هەنجیر، تیر، سیر...تاد).

٢- (ر)و(ڕ) :

له زمانی کوردیدا، (ر) و(ڕ)، دوو نرخیان هەیەو، دوو فۆنیمی جیان، چونکە لەناو سیستەمی دەنگزانیی زمانی کوردیدا دوو نرخی جیایان هەیە، بۆیە لەهەر شوێنێکدا (سەرەتا ، ناوەڕاست، یان کۆتایی وشە) دەربکەون، شێوەیان چۆنە دەبێت وا بنووسرێن و، ئەو بۆچوونەی کە دەڵێت: (لەبەرئەوەی کە هەموو (ر) یەك کە بکەوێتە سەرەتای وشەی کوردیی (قەڵەو)ە، بۆیە لە نووسیندا، پێویست ناکات نیشانەی قەڵەوی (٧) بۆ دابنرێت)، ئەمە بۆچوونێکی نادروستە و دەرنەکەوتنی (ر)ی لاوازی سەرەتای وشەی کوردی، یاسایەکی دەنگزانییە لە زمانی کوردیدا و پەیوەندی بە(ڕ)ی، قەڵەوەوە نییەو، ئەوانەی وا دەڵێن، دەبێت ئەوەش بزانن، کە زۆربەی ئەو لامانەی(ل) بە دوای ئەلف(ا)دا دێن لە زمانی کوردیدا، قەڵەون، وەك: ماڵ، خاڵ، پاڵ، هەڤاڵ، گاڵ، شاڵ، ناڵ،داڵ لاڵ، کاڵ، تاڵ....تاد. ئەگەر (وا) بێت، کەواتە نابێت نیشانەی قەڵەوی (٧) بۆ(ل) ی دوای (ا) دابنرێت کە ئەمەش نابێت....!

(ر) و (ڕ) لە زمانی کوردیدا، دوو فۆنیمی جیان، چونکە لەم زمانەدا جووتە وشەی وا هەیە کە لەهەمان دەوروبەردا ئەم دوو دەنگە جیاوازەیان تێدا دەردەکەوێت و واتای جیایان پێ دەبەخشن، وەك:(کەر – کەڕ)، (برین – بڕین)، (تێر – تێڕ)، (بەرە – بەڕە)، (کوران– کوڕان) ....تاد، لەدەوروبەری (کە(...)) و(بـ(....) ین) و (تێـ(....)) دا دەردەکەون، ئەم دوو دەنگە، لە زمانی عەرەبیشدا هەن، وەك: لە وشەی (کریم) و (رحیم) دا، دەردەکەون، بەڵام لە سیستەمی دەنگزانیی زمانی عەرەبیدا بە دوو شێوەی جیای هەمان فۆنیم دەژمێردرێن، چونکە ناتوانن هەردووکیان لە هەمان دەوروبەردا دەربکەون و بە ئاڵوگۆڕکردنیان واتاکان بگۆڕدرێن. واتا، فۆنیم شتێکی ڕووتە (abstract)، چەند دەنگێکی جیا دەنوێنێ لە زمانێکی تایبەتیدا، ئەم دەنگانە شێوەی جیا، بەپێی ئەو دەوروبەرە جیاوازانەی تێیاندا دەردەکەون، دەگرنە خۆ.

دەنگسازی (phonology)، ئەو بەشەی زانستی زمانە، لەو یاسایانە دەكۆڵێتەوە كە بەهۆیانەوە دەنگەكانی زمانێكی دیاریكراو بۆ برگە دروستكردن لێك دەدرێن و یەك نرخ دەدەن بە كۆمەڵە دەنگێكی جیاواز، كە لەوانەیە، هەمان كۆمەڵە دەنگ لە زمانێكی تردا دەربكەون و كۆمەڵە نرخێكی تێدا پیشان بدەن، واتا دەنگزانی (phonetics)، شتێكی گشتییەو دەنگسازی (phonolog)، تایبەتییە، فۆنەتیك پێمان دەڵێ: (ر) و (ڕ) ، (س) و(ص)، (ل) و(ڵ) چۆن دروست دەكرێن و بۆ جیاوازن، بێ ئەوەی گوێ بداتە ئەوەی ئەم دەنگانە، سەر بە چ زمانێكن، كەچی لە ئاستی فۆنۆلۆجیدا (ر) و (ڕ) لە زمانی كوردیدا، دوو نرخیان دەدرێتێ و لە عەرەبیدا یەك و (س) و (ص) لە زمانی كوردیدا، یەك نرخیان دەدرێتێ و لە عەرەبیدا دوو..تاد. بەوپێیە، (ر) و (ڕ) دوو فۆنیمی جیان، چونكە لەناو سیستەمی فۆنۆلۆجیی زمانی كوردیدا، دوو نرخی جیایان هەیە، بۆ نموونە، جیاوازیی نێوانیان، وەك جیاوازیی نێوان (پ) و (ج) یان (ك) و (ش) یان هەردوو فۆنیمێكی تروایە، بۆیە لەهەر شوێنێكدا دەربكەون، شێوەیان چۆنە دەبێ وا بنووسرێن.

(یەكەم) گرفتی نووسینی وشەی عەرەبی:

وشەی عەرەبی لە كوردیدا چۆن بنووسرێت؟ بۆ نووسینی وشەی عەرەبی لە كوردیدا، دوو بۆچوون هەیە:

١- دەبێت وشەی عەرەبی لە كوردیدا، وەك خۆی و بێ دەستكاری بنووسرێت، وەك: (**حَج**) ، (**مَذهب**) ، (**زَكاة**)، (**صَلاة**)، (**وَصف**).

٢- بە ڕێنووسی كوردی بنووسرێت(بكوردێنرێت) وەك چۆن كورد گۆی دەكات، بەمەرجێك واتای بنچینەیی وشەكە نەگۆڕدرێت، وەك: (حەج، مەزهەب، زەكات، سەلات، وەسف)... . و ئەگەر نەتوانرا وشەكە بە كوردی بنووسرێت ئەوا پێویستە لە نێوان دوو كەوانەدا، بە عەرەبی بنووسرێت. ئێمە بۆچوونی دووەم بە پەسند دەزانین و پێویستە وا بنووسرێت.

(دووەم) *چەند سەرنجێكی گرنگ:

١- ئەوەی لە زمانزانیدا (زانستی زمان)دا، ئاشكرابێت ئەوەیە، كە دەبێت لە برگەدا دەنگی بزوێن هەبێت، هەر لەبەرئەوەشە كە ژمارەی برگەكانی هەر وشەیەك

هێنــدەی ژمــارەی دەنگــە بزوێنــەکانی ئــەو وشــەیە دەبێــت، بــۆ نموونــە، لــە وشەی(گۆران) دا، دوو بزوێن هەیـەو ئەمـەش بۆتـە هـۆی بـوونی دوو بڕگـە، وەك: (گۆ–ران)، بـەلاَم، وشـەی(گـۆرانی)، سـێ بڕگەیـە (گـۆ–را– نـی) ، چـونکە سـێ بزوێنی تێدایە.

٢– یەکێك لەو ڕەخنانەی لە گشت شـێوە ڕێنووسـێکی کـوردی بـە ئـەلفوبێی عەرەبی دەگیرێت ئەوەیە، کە بزوێنی (و– u) لە کۆنسۆنانتی (و–w) و بزوێنـی (ی – î) لە کۆنسۆنانتی (ی – y) لێك جیانەکراونەتەوە.

ئەو دوو دەنگە بزوێنە(و – u) ، (ی – î) کەلە گۆکردن و کاردا، لەگەلٚ (و– w)، (ی–y) ی کۆنسۆنانت جیاوازن و، دەبوو لە ڕێنووسدا نیگاریان، مۆرکی ئەو جیاوازییەی پێوە دیاربوایە.

٣– چۆن ڕێنووس پێوەندیی بە فۆنەتیکەوە هەیە، پێوەندی بـە ڕێزمانیـشەوە هەیـە، بۆیـە پێویـستە دەسـتوورەکانی ڕێنـووس لەبـەر تیـشکی ڕێزمانـدا تەماشـا بکرێن و پێکەوە گونجان و نەگونجانیان ڕەچاوبکرێت.

بزوێنـی (ی–î) لە زمانی کوردیدا یەك فۆنیمە، نەك دوو، هەرچەندە هەنـدێجار کورت و هەندێجاریش درێژ گۆدەکرێت، بەلاَم بەمـە واتـا ناگۆڕدرێـت و فـۆنیمی تـر ناهێنێتەکایەوە، کە فۆنیمی تریش نەبوو، ئیتر پێویست بە نیگاری تـر ناکـات. لـە دەیان وشەی وەك(بیر، تیر، لیر، شیر، پیر، میر، سـیر، هـەجیر، پـەنیر...) دا کـە بزوێنی(ی) درێژ بەدەمدا دێت، کە ئەگەر کـورتیش بکرێتـەوە، وشـەی نـوێ پەیـدا نابێت و، دیارە هـەموو (ی–î) یـەکی ناوەڕاسـتی وشـەی کـوردی درێـژەو هـەرگیز کـورت نابێـت، تـەنیا مەگـەر وشـەیەك دوو(ی–î) تێـدا بێـت و(هێـز – stress) بکەوێتە سەر یەکێٚکیان، ئەوکاتە ئەوی تریان کەمێك کـورتتر گۆدەکرێـت، ئەمـەش دیاردەیـەکی فۆنەتیکییـەو ئاشـکرایە هـەر بزوێنێـك هێـزی لەسـەر بێـت زۆرتـر دەردەکەوێت،(ی–î) ی کۆتایی وشەیش کە هەنـدێجار کـورت دەردەبڕێـت، هـۆی ئەوەیـە کـە هێـزی لەسـەر نییـە، یـان بۆتـە (ی–y) ی کۆنـسۆنانت، بەوپێیـە، نووسینی بزوێنی (ی–î) چ بە دوو (ی) و چ بە (ی) یەکی کەشیدە لەسەر نییە(کۆڕی زانیاریی کورد وتەنی) هەڵەیە.

بەم پێیە، نیشانەی (i̇)، کورتە بزوێن بێت یان هێز، لەبەرئەوەی دەوری برگە جیاکردنەوە دەبینێت، بۆ نووسین جیاوازی ناکات و پێویستی بە نیشانە هەیەو دەبێت لە ئەلفوبێی عەرەبیشدا نیگاری بۆ دابنرێت، بۆ نموونە ئەم وشانە (ئایین Ayin، مایین Mayin، مەییو Meyiw، گەییو Geyiw، پاییز Payiz ....).

(سێیەم) نووسینی ژمارە، لە (١١ تا ١٩):

ئەگەر سەرنجی ژمارە (١٢) بدەین، دەبینین لە کوردیدا، بە پێنج جۆر دەبیسترێت: (دوانزدە، دوانزە، دوانگزدە، دوانگزە، دوازدە)، لەم وشانە پێك دێت:

(دوو+ ان + نیز+ دە)، کە (ان) ژمارە دابەشکارییە، ((نیز) وشەی (عەتفی فارسی) یە بە واتا (لەگەڵ))، جا، بۆ سووکی و ئاسانی گۆکردن، هەندێك گۆڕانکاری تێدا ڕوویداوە، وەك:

لە وشەی (نیز)، برگەی (نی) فڕێ دراوە و (ز) هێڵراوەتەوە و بووە بەو (دوانزدە، سیانزدە، پانزدە).

لە هەندێ ناوچەدا، بەتایبەتی سلێمانی، تیپی(د) ی وشەی(دە)، دەکەن بە (گ) و لەگەڵ تیپی (ز)، شوێنگۆڕکێیان پێ دەکەن و بەمجۆرە گۆی دەکەن: (دوانگزە، سیانگزە، پانگزە، شانگزە...)

(٣) لە هەندێ ناوچەی تردا، تیپی (ن) لە ئامرازی (ان) فڕێ دەدەن (کلۆری دەکەن) و دەڵێن: یازدە، دوازدە، سێزدە،چواردە، پازدە، شازدە..).

(٤) لە هەندێ ناوچەی تریشدا، تیپی(د)لە وشەی(دە)لادەبەن یان کلۆری دەکەن و دەڵێن: (یانزە، دوانزە، ...تاد)

(٥) ژمارە(یازدە، دوازدە، سێزدە، چواردە، پازدە، شازدە، حەڤدە، هەژدە، نۆزدە،....) گۆڕانێکی کەمی بەسەردا هاتووە و پەسندترینیانە.

(٦) شوێنگۆڕکێی دوو تیپ لەوشەیەکدا: لە هەندێ وشەدا، شوێنگۆڕکێ بە دوو تیپ دەکرێت، بێ ئەوەی کار بکاتە واتای وشەکە، کە شتێکی سروشتییە لە هەموو زمانێکدا، بۆیە بەکارهێنان و نووسینی هەردووکیان، دروستە، وەك:

جەرگ، جگەر، برِوانە، بنواڕە، زیخ، خیز، ڕفان، فـڕان، جـوێن، جنێـو، مێرووڵـە، مێلوورە،..تاد، بەڵام ئەگەر بەو شوێنگۆڕکێیە، واتا گۆڕدرا، نابێ بکرێت.

(چوارەم)- بایەخ نەدان، بە تیپی(ب) لە گۆکردن و نووسیندا:

لە هەندێ فرمانی داخوازی و پێبەندکاریدا، پێشگری (ب) ، بایـەخی پێ نادرێت و نانووسرێت، کە پێویستە بۆ پاراستنی بوونی، بایەخی پـێ بدرێت و بنووسرێت، بەڵام لەبەرئەوەی لە چاوگی ناسادەدا کە دەیکەینـە کـاری داخـوازی، دەتـوانرێ (ب)بنووسـرێ یـا نەنووسـرێ، کـە پێویـستە بنووسرێ، وەك:

هەڵ بپەڕە	**نەك**	**هەڵپەڕە**
دابېەزە	**نەك**	**دابەزە**
ڕابکات	**نەك**	**ڕاکات**
وەربگرە	**نەك**	**وەرگرە**
دابوەشێیت	**نەك**	**داوەشێیت**

(پێنجەم) بایەخ نەدان، بە تیپی (ت)، لە گۆکردن و نووسیندا:

لـە هەنـدێ وشـەدا، لـە وتـن یـان نووسـیندا، بایـەخ بـە تیپـی(ت) نادرێـت و نانووسـرێت، کـە پێویـستە بـۆ پاراسـتنی بـوونی، بوترێـت و بنووسـرێت، یـان بـا بنووسرێت، ئەگەر نەوترێت و گۆنەکرێت، وەك:

دەفڕێت	**نەك**	**دەفڕێ**
دەکڕێت	**نەك**	**دەکڕێ**
دەنوێت	**نەك**	**دەنوێ**
دەستەسڕ	**نەك**	**دەسەسڕ**
دەستاودەست	**نەك**	**دەساودەس**

(شەشەم) بایەخ نەدان بە تیپی (د) لە نووسین و گۆكرندنا:

لە هەندێك وشەدا، بایەخ بە وتن یان نووسینی(د) نادرێت، كە دەبێت بوتریت و بنووسرێت، خۆ ئەگەر بنووسرێت و لە گۆكرندا نە وترێت ئەوە ئاساییيە، وەك ئەوەی بنووسرێت:

كڕاندی	نەك	كڕانی
دڕاندی	نەك	دڕانی
هەژاندی	نەك	هەژانی
فڕاندی	نەك	فڕانی

(٣) گرفتی وشەی لێكدراو:

وشەی لێكدراو، لە زمانی كوردیدا، ئەركێكی گرنگی لە ئەستۆدایە، چونكە دەبێتە هۆی فراوانبوون و گەشەكردنی زمانەكەمان و هێنانەكایەی وشەی نوێ بە واتای نوێ.

بۆ دروستكردنی وشەی لێكدراو دوو بنەما هەیە:

یەكەم: لە پێكگەیاندنی دوو وشەی سەربەخۆ، یان زۆرترو، پێكهاتنی وشەیەكی نوێ، بە واتایەكی نوێ لەڕستەدا، ئەگەرچی وشە نوێیەكە، واتە وشە (لێكدراوەكە)، لە چەند وشەیەكیش پێكهاتبێت، مامەڵەو ڕەفتاری تەنیا وشەیەكی لەگەڵدا دەكەین و بەو وشە لێكدراوە نوێیانە دەوتریت(وشەی دروستكراو)، وەك:

– وشەی (دوو ڕوو)، كە بە یەكێك دەوترێت، بێباربێت لە ژیانداو، لە دوو وشە پیكهاتووە،(دوو) و(ڕوو) و ئەمانەیش چەند نموونەیەكن:

وشەی سادە (سەربەخۆ)	**وشەی لێكدراو (دروستكراو)**
مزر+ە+سێو	مزرەسێو
شا + سوار	شاسوار
سەر + خۆش	سەرخۆش
گوڵ + بە + دەم	گوڵبەدەم

دووەم: لە پێکگەیاندنی ئامرازێك بە وشەیەکی سەربەخۆ، جا، ئەگەر ئامرازەکە خرابێتە پێش وشەکەوە، ئەوا پێی دەوترێت:(پێشگر) و ئەگەر خرابێتە پاش وشەکەوە، پێی دەوترێت:(پاشگر) و بەو وشە لێکدراوەی لەم پێکگەیاندنە پەیدا دەبێت، دەڵێن:(وشەی ڕەگدار)، وەك:

وشە	ئامراز	وشەی ڕەگدار
کڕ	یار	کڕیار
باخ	ەوان	باخەوان
خۆر	اك	خۆراك

ئەو ئامرازانەی دەخرێنە سەر وشە دوو جۆرن:

یەکەم: ئەوانەی کە واتای ئەو وشەیەی(کە دەخرێتە سەری)دەگۆڕن و وشەیەکی نوێ سازدەکەن، وەك:

وشە	ئامراز	وشەی نوێ
بەر	وانکە	بەروانکە
هێڵ	ەك	هێڵەك
فڕ	ۆکە	فڕۆکە

دووەم: ئەوانەن کە دەخرێنە سەر وشە، واتاکەی ناگۆڕن، بەڵکو دەبێتە هۆی دەرخستنی فرمان(کار)، کاتی فرمان، باری ناو و جێناو و ئاوەڵناو لەگەڵ یەکتردا، یان پیشاندانی باری کۆ، وەك:

وشە	ئامراز	وشەی نوێ
ژن	ان	ژنان (چەند ژنێك پیشان دەدات)
جوان	تر	جوانتر (ئاوەڵناوی بەراورد)
هات	دە	دەهات (کاتی فرمان دەردەبڕێت)
کاڵ	ێ	کاڵێ (پێی دەناسێت)

ڕێزمانی وشەی لێکدراو

ڕێبازی یەکەم:

١- ئەگەر یەکەم وشەی، وشە لێکدراوەکە بە (تیپە نەلکاو) کۆتایی هاتبێت، ئەوا بەبێ یارمەتی دەدرێنە دەم یەکتر و هیچ گرفتێك لە نووسینیاندا نییە، وەك:

وشەی شادە	وشەی لێکدراو
دار ، بەڕوو	داربەڕوو
چاو، کاڵ	چاوکاڵ
پەڕۆ ، کۆن	پەڕۆکۆن
شا ، توو	شاتوو

٢- ئەگەر وشەی، وشە لێکدراوەکە بە (تیپە لکاو) کۆتایی هاتبێت، وەك (دڵ پاك)، ئەوا ئەم جۆرە وشە لێکدراوە، هەندێ گیروگرفتی نووسینی تێدا دەبێت، چونکە دەشێت بە دوو شێوە بنووسرێت، یان دوو وشەکە پێکەوە بنووسرێن (دڵپاك)، یان بە جیا(دڵ پاك)، بەڵام کامیان ڕاستە؟! بۆ ئەمە دوو بیروڕا هەیە:

یەکەم: دەبێت ئەو وشە لێکدراوانە پێکەوە بلکێنرێن، چونکە یەکەم وشە، بە تیپێك کۆتایی هاتووە، کە دەشێت بلکێت بە وشەی دووەمەوەو نووسەر لە کاتی نووسیندا، دەست لە نووسین هەڵناگرێت و سفتتریش دادەڕێژرێت، لەوەی کە بە جیا لە یەکتر بنووسرێن.

دووەم: نابێ لە وشەی لێکدراودا، وشەکان پێکەوە بلکێنرێن، چونکە دەبێت هەر وشەیە، قەوارەی خۆی بپارێزرێت، وەك دانەیەکی دەنگیی سەربەخۆ. خاوەنانی ئەم بیروڕایە دەڵێن: (بۆچی لامان گران نییە وشەی(کلاّفە دەزوو، کۆتەرە دار، گوێ سەربانە،(گوێ سەبانە)، تۆپەڵە قوڕ،....) بە جیا بنووسین، کەچی پێمان گران بێت وشەی(دڵ تەڕ، چین چین، دەنگ گڕ، نووك تیژ، ماسی گرە،،....)) بە جیا بنووسین، هەر لەبەرئەوەی کە یەکەم وشە، لە نموونەکانی یەکەمدا بە تیپە نەلکاو کۆتایی هاتووە و لە نموونەکانی دووەمدا، بە تیپە لکاو، بۆیە ڕاستتر و گونجاوترو ئاسانتریش وایە، کە وشەی لێکدراوی بەبێ یارمەتی دراوە دەم یەکتر، پێکەوە بنووسرێت، وەك:

(**ملپێچ، پێشنوێژ، داوێنپاك، ڕاستگۆ، تێبینی، باوکمردوو**،....).

ڕێبازی دووەم:

ئەگەر وشەی لێکدراو بە بۆنەی ئەم ئامرازانەوە درانە دەم یەکتر، دیسان هیچ گرفتێك لە نووسینیاندا نییە:

تیپە بزوێنی (ە)، کە دەخرێتە نێوان هەردووکیانەوە، وەك: (بەرد+ ە+پێ= بەردەپێ)، هەروەها: (گەردەلوول، بەردەباز، ڕەشەبا، مێرگەپان، کلکەبێڵ، دەسکەچەقۆ...)

ئامرازی(ەو)، وەك: بانەوبان، ساڵەوساڵ، شاخەوشاخ، ماڵەوماڵ، شارەوشار..تاد.

٣- ئامرازی (او)، وەك: چلاَوچڵ، پشتاوپشت، گەرماوگەرم، دەماودەم، دەستاودەست، شەواوشەو، جەژناوجەژن...تاد.

ڕێبازی سێیەم:

ئەو وشە داڕێژراوانەی، کە بەو ئامرازو پاشگرانەی واتای وشەکە دەگۆڕن، بووبێتە وشەی داڕێژراو، بە دوو جۆر بەبێ گرفت پێکەوە دەنووسرێن:

یەك: ئەگەر وشەکە لەوانەبێت کە بە تیپە نەلکاو کۆتایی هاتبێت، ئەوا بە ئاسانی و بەبێ گرفت دەردرێنە دەم یەکتر، وەك:

- **دار + ستان = دارستان**.
- **ئاسن + گەر = ئاسنگەر**.
- **مزر + ۆکە = مزرۆکە**.

دووەم: ئەگەر وشەکە بە تیپە لکاو کۆتایی هاتبێت، ئەوا، وشەو پاشگرەکە، بە ئاسانی دەردرێتە دەم یەکتر، وەك:

- **هەڵووك + ێن = هەڵووکێن**.
- **چاو + یلکە = چاویلکە**.
- **داس + ولکە = داسولکە**.
- **کرێ + کار = کرێکار**.

ڕێبازی چوارەم:

ئەگەر وشە لێکدراوەکە، بە داتاشین، واتە بە فڕێدانی بڕگەیەکی وشەیەك لە دوو وشە لێکدراوەکە، بووبێتە وشەی لێکدراو، دوو ڕێچکە بۆ یەکگرتنیان هەیە:

یەکەم: وشە داتاشراوەکان، ئەگەر لەوانە بوون کە پێکەوە بلکێنرێن، پێکیانەوە دەلکێنین، ئەگینا جیا بە جیا دەیان دەینە دەم یەکتر، وەك: وشەی (جوامێر)، کە لە بنچینەدا، لە دوو وشەی داتاشراو پێکهاتووە، وشەی(جوا)کە کورتەی (جوان)ە، دووەم، وشەی(مێر)، کە کورتەی وشەی(مێرد)ە و هەروەها:

- مرواری.
- نیوەڕۆ.
- بۆگەن.
- باگوردان، ..تاد.

دووەم: ئەگەر:

١- وشەی دووەمی وشە لێکدراوەکە، بە هەمزە(ئـ) دەستی پێ کردبوو، ئەوا لە لێکدانی ناودا، هەمزەکە فڕێ بدرێت، واتە ئەگەر ویستمان وشەی(بەرد) و وشەی(ئاش)کە بە هەمزە دەستی پێ کردووە، بدەینە دەم یەکتر، ئەوا هەمزەکەی لێ لادەبەین و ئینجا دەیاندەینە دەم یەك، وەك:
- **بەرد+ئاش=بەرداش** (**نەك بەردئاش**).
- **ناواخن** (**نەك ناوئاخن**).
- **خۆشاو**(**نەك خۆشئاو**)......**تاد**.

٢- ئەگەر یەکەم وشەی وشە لێکدراوەکە، بەتیپە بزوێنی(ە)کۆتایی هاتبوو، وەك: (بە، لە) و دووەم وشەی بە هەمزەی(ئـ)دەستی پێکردبوو، وەك (ئەو، ئەوێ) ئەوا داتوانرێت: بۆ سووکی، تیپە بزوێنی(ە)لەیەکەم وشەو تیپی دەنگیی /ئـ / لەدووەم وشە فڕێ بدەین و بیاندەینە دەم یەك، وەك:
- **بەئەو** – **بەو**.
- **لەئێرە** – **لێرە**.
- **بەئەوان**– **بەوان**.
- **لەئەمەودوا**– **لەمەودواو**.......**تاد**.

بەشی شەشەم

گرفتی پێشگر لە نووسیندا

یەکەم: پێشگر، ئەو مۆرفیمەیە، کە دەلکێنرێت بە پێشەوەی وشەو بۆ دروستکردنی واتایەکی نوێ، بۆ نموونە(لکاندنی مۆرفیمی(نە)ی نەرێ(نەفی) بە پێشی فرمانەوەوە، بۆ نەکردنی)، وەك:

- چوو-نەچوو ، هات- نەهات

- کرد- نەکرد ، خەوت- نەخەوت ....

یان.... .

پێشگر		وشەو پێشگرەکەی
دە	ڕێزمانییە	دەچێت ، دەهات
نە	=	نەهات، نەدی
مە	=	مەگری، مەڕۆ، مەچۆ
نا	=	ناپیاو، نارەسەن
بێ	=	بێهۆش ، بێباك
دا	(داڕێژە)	دابڕا، دابەزی
ڕا	=	ڕاهات، ڕاپەری
دەر	=	دەرچوو، دەرهات

دووەم: ئەو پێشگرانەی کە دەخرێنە سەر وشەکە، ئەگەر بە تیپە لکاو کۆتاییان هاتبوو، ئەوا دەلکێنرێن بە وشەکەوە، وەك:

پێشکر	پێشگرو وشەکە
هەڵ	هەڵکەوت، هەڵکشا
ب	بڕۆ، بخۆ، بمرە، بژی، بکە ، بنووسە...

بەشی حەوتەم

گرفتی ئامرازی پێوەندیی(ی)لە نووسیندا:

لە زمانی كوردیدا، دەتوانرێت ناو: بە ڕاناو، بە ئاوەڵناو،.... تەواو بكرێت، بەڵام ئەو تەواوكردنە، بەبێ یاریدەی تیپە ناوگری(ی) نابێت، وەك:

هەیاسەی زیو

براكەی تۆ

كاڵەكی گەییو

جا ئەگەر وشە تەواوكراوەكە:

بە تیپە لكاو كۆتایی هاتبوو، ئەوا بە ئاسایی و بێ گیروگرفت، ئامرازی(ی) پەیوەندی پێوە دەلكێنرێت، وەك:

گۆشت، بەرخ	**گۆشتی بەرخ**
كراس، سپی	**كراسی سپی**
گوڵ، سوور	**گوڵی سوور**

ئەگەر بە تیپە نەلكاویش، كۆتایی هاتبوو، ئەوا بە ئاسایی و بێ گرفت، دەتوانرێت ناوگری(ی) بلكێنرێت بە وشە تەواوكراوەكەوە، وەك:

(هەیاسە، زیو)	**هەیاسەی زیو**
(چیا، قەندیل)	**چیای قەندیل**
(گوێز، هەورامان)	**گوێزی هەورامان**

بەشی هەشتەم

گرفتی تیپە ناوگری (و) ی عەتف:

(و)ی عەتف، ناوگرێكە، بۆ پێكەوەبەستنی دوو وشە، دوو دەستەواژە، دوو ڕستە، بەكاردێت لە نووسیندا و نالكێنرێت بە هیچیانەوە ، وەك:

کوڕ و کچ ، دارو بەرد ، سووروسپی.... .
دانا دەخوێنێتەوە و دارا دەینووسێت.
دەرگای حەوشەکە و پەرژینی باخەکە، لێکەوە نزیکن.

کەواتە، (و)ی عەتف لە نووسینی کوردیدا، نابێت بلکێنرێت بە وشەکەی پێش خۆیەوە، سا ئیتر وشەکە بە تیپە لکاو یان نەلکاو کۆتایی هاتبێت)، بەڵام دەبێت لەگەڵیدا بخوێنرێتەوە.

بەشی نۆیەم

گرفتی پاشگر لە نووسیندا

(أ)	(ب)
لە پاش تیپە دەنگییەکانەوە	**لە پاش تیپە بزوێنەکانەوە**
١- دا	١- دا
٢- تر- ترین	٢-تر- ترین
٣- ێ – ێك	٣- یێ – ییێك
٤- ەوە	٤- وە – یەوە
٥- ەکە – ەکان	٥- یەکە – یەکان
٦- ەم – ەمین	٦- یەم – یەمین
٧- ە	٧- یە
٨- ان	٨- یان

لە لکاندنی ئەم پاشگرانەدا بە وشەوە، هەندێ گرفت ڕوو دەدەن و دەبنە هۆی سەر لێ شێوان لە نووسیندا، ئەمانەی خوارەوە چەند پڕۆژە ڕێگەیەکن بۆ چارەسەرکردنیان:
ڕێگەی یەکەم

١- ئەگەر ئەو وشەیەی، پاشگرەکەی دەخرێتە سەر، بە تیپە دەنگی کۆتایی هاتبوو، ئەوا بەبێ یاریدە، پاشگری(دا، تر، ترین، ێ، ێك، ە)ی دەچێتە سەر، بەڵام ئەگەر:

ا- تیپە دەنگییەکە، تیپە لکاوبوو، ئەوا پاشگرەکەی پێوە دەلکێنرێت، وەك:

وشە	پاشکر	وشەو پاشگر	نموونە
هاوین	دا	هاوینـــدا	لـــە هاوینـــدا
کـــەرکووك	دا	کەرکووکـــدا	بـــە کەرکووکـــدا
جوان	تر- ین	جوانتر- جوانترین	گوڵێکی جوانتر، جوانترین گوڵ
نان	ی – ێك	نانێ – نانێك	
گوڵ	ە	گوڵە	ئەو گوڵە

ب- تیپە دەنگییەکـە، تیپـە نـەلکاو بـوو، ئـەوا پاشـگرەکەی پێـوە نالکێنرێت، وەك:

وشە	پاشگر	وشەو پاشگر	نموونە
بازاڕ	دا	بازاڕ دا	لەبازاڕدا ، بەبازاڕدا

٢- ئەگـەر وشـەکە، بـە تیپـە دەنگـی کۆتـایی هـاتبوو، دەشـێت ئـەم پاشـگرانەی بخرێتـە سـەر(وە، کـە، کـان، م، مـین) بـە یاریـدەی تیپـە ناوگری(ە)، ئینجا ئەگەر:

ا- تیپە دەنگییەکە لکاوبوو، ئەوا پاشگرەکەی پێوە دەلکێنرێت، وەك:

وشە	پاشگر	وشەو پاشگر	نموونە
هات	ەوە	هاتەوە	دەهاتەوە
کەرکووك	ەوە	کەرکووکەوە	لەکەرکووکەوە
هەشتەم	ە (م مین)	هەشتەم – هەشتەمین	
هەنگ	ە (کە- کان)	هەنگەکە – هەنگەکان	

تیپە دەنگییەکە، نەلکاوبوو، ئەوا، پاشگرەکەی پێوە نالکێنرێت..وەك:

وشە	ناو پاشگر	وشەو پاشگر
بەهار	ەوە	لە بەهارەوە
نارد	ەوە	ناردەوە
سەد	ە (م – مین)	سەدەم – سەدەمین
دار	ە (کە- کان)	دارەکە – دارەکان

دووەم: پاشگری (وە– ەوە):

پاشگری(وە)، بێ یاریدە دەکرێتە پاشکۆی ئەو وشانەی بە تیپە بزوێنــی (ا، ۆ، ە، ێ)کۆتاییان دێت، وەك:

وشە	پاشگر	وشەو پاشگر	نموونە
خوا	وە	خواوە	لە خواوە
تۆ	وە	تۆوە	لە تۆوە
هێلکە	وە	هێلکەوە	بە هێلکەوە
خوێ	وە	خوێوە	بە خوێوە

پاشگری(ەوە):

لە دوای تیپە بزوێنی(وو)ەوە، بێ یاریدە دەکرێتە پاشکۆ، وەك:

وشە	پاشکر	وشەو پاشگر	نموونە
هێشوو	ەوە	هێشووەوە	بە هێشووەوە
زوو	ەوە	زووەوە	لە زووەوە

لە دوای تیپە بزوێنی(ی)ەوە، بەیاریدەی ناوگری(ی)، دەکرێتە پاشکۆ، وەك:

خۆشی بە (خۆشی) + ی+ ەوە= بە خۆشییەوە

بەیانی لە (بەیانی) + ی + ەوە = لە بەیانییەوە

وشە	ناوگر	پاشكر	وشەو پاشگر	نموونە
خۆشی	یـ	ەوە	خۆشییەوە	بە خۆشییەوە
بە یانی	یـ	ەوە	بەیانییەوە	لە بەیانییەوە

سێیەم: نیشانەكانی ناسیاوی(كە، كان / ەكە، ەكان):

یەكەمیان (=كە–كان)ە، كە بێ یاریدە، دەكرێتە پاشكۆی ئەو وشانەی، بە تیپە بزوێنی(ا، ۆ، ە، ێ) كۆتاییان هاتووە، وەك:

وشە	ناوگر	پاشگر	وشەو ناوگرو پاشگر
كەوا	....	كە- كان	كەواكە – كەواكان
			كەوایەكە- كەوایەكان *
چەقۆ	.....	كە- كان	چەقۆكە- چەقۆكان
			چەقۆیەكە - چەقۆیەكان *
پە نجەرە	......	كە- كان	پە نجەرەكە- پە نجەرەكان
تەشوێ	......	كە- كان	تەشوێكە – تەشوێكەكان

دووەمیان(ەكە – ەكان)بەبێ یاریدە، دەكرێنە پاشكۆی ئەو وشانەی كە بە تیپە بزوێنی(وو)كۆتاییان هاتووە و بە یاریدەی ناوگری(یـ)دەكرێنە پاشكۆی ئەو وشانەی بە تیپە بزوێنی(ی)كۆتاییان هاتووە، وەك:

وشە	ناوگر	پاشكر	وشەو ناوگرو پاشگر
خانوو	و	ەكە- ەكان	خانوووەكە – خانوووەكان *
شووتی	یـ	ەكە – ەكان	شوتییەكە – شوتییەكان

* لەمانەدا، مۆرفیمی ناسراوییەكە، بەهۆی هاتنی بزوێن لە پێش بزوێنی مۆرفیمەكەوە، وادەكات كە بزوێنی (ە – e) لەناو بچێت، بەڵام شێوەیەكی تریش هەیە بۆ خۆ لادان لەو تێچوونەو، ناوگر دێتە ئاراوە، وەك:

– كەوایەكە، چەقۆیەكە...تاد.

جا ئەگەر لە کۆتایی هاتوو بە(ی– î) ناوگری فۆنەتیکیی بوێت، ئەوا لە کۆتایی هاتوو بە (وو– û) یش هەروایە و دەبێت بە:

خانووەکە xanûweke ، **خانووەکان** xanûwekan

چوارەم: پاشگری(ان)، بەهۆی ناوگری(یـ)ەوە، دەکرێت بە پاشکۆی ئەو وشانەی بە تیپە بزوێنی(ا، ۆ، ێ، ی) کۆتاییان هاتووە و بێ یاریدە دەکرێن بە پاشکۆی ئەو وشانەی بە تیپە بزوێنی(ە)کۆتاییان هاتووە، وەك:

وشە	ناوگر	پاشگر	وشەو ناوگرو پاشگر
چرا	**یـ**	**ان**	**چرایان،(ئەم چرایانە)**
چەقۆ	**یـ**	**ان**	**چەقۆیان، (ئەم چەقۆیانە)**
جێ	**یـ**	**ان**	**جێیان، (ئەم جێیانە)**
تانجی	**یـ**	**ان**	**تانجێیان، (ئەم تانجییانە)**
کۆتەرە	.....	**ان**	**کۆتەران، (ئەم کۆتەرانە)**
مووروو	**و**	**ان**	**مووروان ، موورووان (ئەم موورووانە)**

تێبینی: کاتێ نیشانەی کۆ(ان)دەخرێتە سەر ئەو وشانەی کە بەتیپە بزوێنی(ە) کۆتاییان هاتووە، وەك:(کۆتەرە، چۆلەکە)،دەبێت تیپە بزوێنی(ە)فڕێ بدرێت، ئینجا کۆبکرێتەوە، دیارە ئەمەش بەهۆی هاتنی دوو بزوێنەوە بە دوای یەکدا، کە بەهێزەکە، بێهێزەکە لەناو دەبات.

پێنجەم: پاشگری (ە)، بەهۆی ناوگری(یـ ، و)، دەکرێن بە پاشکۆی ئەو وشانەی، بە تیپە بزوێنەکان کۆتاییان دێت، وەك:

وشە	ناوگر	پاشگر	وشەو ناوگرو پاشگرو نموونە
دەرگا	**یـ**	**ە**	**ئەو دەرگایە**
دۆ	**یـ**	**ە**	**ئەو دۆیە**
تەماتە	**یـ**	**ە**	**ئەم تەماتەیە**
ڕێوی	**یـ**	**ە**	**بەو ڕێوییە**

تەشوێ	یـ	ە	بەم تەشوێیە
تەرازوو	و	ە	بەو تەرازووە (تەرازوووە ، Terazûwe)
مازوو	و	ە	بەو مازوو (مازوووە Mazûwe)

شەشەم:

پاشگری (ەم – ە مین):

ئەم پاشگرە بە یاریدەی ناوگری(یـ)، دەكرێت بە پاشكۆی ئەو وشانەی بە تیپە بزوێنەكان، جگە لە بزوێنی(وو)كۆتاییان هاتووە، وەك:

وشە	ناوگر	پاشگر	وشەو ناوگرو پاشگر
پە نجا	یـ	ەم- ەمین	پە نجایەم- پە نجایەمین
نۆ	یـ	ەم- ەمین	نۆیەم – نۆیەمین
دە	یـ	ەم- ەمین	دەیەم – دەیەمین
سێ	یـ	ەم- ەمین	سێیەم – سێیەمین
سی	یـ	ەم- ەمین	سییەم – سییەمین

حەوتەم :

نیشانەی (ێ – ێك – ەك):

ئەم پاشگرە، بە یاریدەی ناوگری(ی)، دەكرێت بە پاشكۆی ئەو شانەی بە تیپە بزوێنەكان كۆتاییان هاتووە، وەك:

وشە	ناوگر	پاشگر	وشەو ناوگرو پاشگر
برا	یـ	یـ- ێك	برایێ – برایێك (برایەك)
سەكۆ	یـ	یـ- ێك	سەكۆیێ- سەكۆیێك (سەكۆیەك)
پە نجەرە	یـ	یـ- ێك	پە نجەرەیێ – پە نجەرەیێك (پە نجەرەیەك)
هەرمێ	یـ	یـ- ێك	هەرمێ یێ – هەرمێ یێك (هەرمێیەك)
تا نجی	یـ	یـ- ێك	تا نجی یێ – تا نجی یێك (تا نجییەك)
تەرازوو	یـ	یـ- ێك	تەرازوویێ – تەرازوویێك (تەرازوویەك)

(١) (دا)ی پێشگر و(دا)ی پاشگرو(دا)ی کار، لە ئاستی وشەسازی زۆر بەکاردێن، بەڵام دەبینین لە نووسینیاندا، هەرکەسە بە ئارەزووی خۆی بە وشەکەی پێش خۆیەوە دەلکێنێت و گەلێك جاریش لێی جیادەکاتەوە، بۆیە لێرەدا نووسینی(دا)ی، پێشگرو پاشگر لەگەڵ کاری(دا)کە لە چاوگی(دان)ەوە وەرگیراوە ڕوون دەکەینەوە:

١- ئەگەر مەبەستی ڕەستەکە (لە ..دا)، (بە ....دا) وەك ئامرازی پەیوەندی بەکارهاتبوو، وەك:

- لەگەڵ مندا وەرە بچین بۆ شار.

- بەڕێی چەوتدا مەڕۆ.

ئەوە(دا) بە وشەکەی پێش خۆیەوە دەلکێنرێت، دەبینین،(لە...دا)، (بە...دا) وەك ئامرازی پێوەندی بەکارهاتوون.

٢- ئەگەر(لە..دا) (بە ...دا)، ئەو(دا) یە، هەست کرا لە جێی(ڕا) بەکارهاتووە، بۆ نموونە:

لەماڵی ئەوانڕا تا ئێرە بەپێ هاتین.

بەچاوانیڕا دیارە کە غەمگینە.

لەتاریکییدا هیچ دیارنەبوو. یا لەتاریکیڕا هیچ دیار نەبوو.

ئەوا دەتوانین(دا)لە شوێنی(ڕا) و بە پێچەوانەیشەوە بەکاربهێنین، کەواتە، لەو بارەیشدا دەلکێنرێت بە وشەکەی پێش خۆیەوە.

کاتێ (لە....دا/ بە ...دا) وەك پێشگرو پاشگر یان ئامرازی پێوەندی بەکارهات، ئەوا لە ڕستەکەدا (دا)بە وشەکەی پێشیەوە دەلکێت، وەك:

- پێت خۆشە کە لە بواری ڕاگەیاندندا کاردەکەیت؟

* سەبارەت بە کاری(دا) کە کارێکی سادەی نزیکی ڕاگەیاندنە و لە چاوگی(دان) وەرگیراوە، لە ڕستەدا وەك (کاری) ڕستەکە ڕەفتار دەکات و بەشێوەیەکی سەربەخۆ دەنووسرێت، پێویستیی بە(لە/ بە) نییە، وەك:

- باخەوانەکە، درەختەکانی ئاودا.

- سەرێکی ماڵەوەم دا.

- دیارییەکەم دا بە نەخۆشەکە.
- دیاریەکەم بە نەخۆشەکە دا.

٢- لەو ڕستانەی سەرەوەدا، چونکە (دا) وەك کار بەکارهاتووە، بۆیە دەتوانین کاتەکانیان بگۆڕین، دەمی کارەکە کە ڕابوردووی سادەی ڕاگەیاندنە، بیکەینە ڕابوردووی تەواوی ڕاگەیاندن، وەك:

- سەرێکیماڵەوەم داوە / دایە.

یا ڕابردووی دووری ڕاگەیاندن، وەك:

- کە ئەو هات، من سەرێکی ماڵەوەم دابوو.

یا ڕابردووی بەردەوام، وەك:

- سەرێکی ماڵەوەی دەدا.

یا ڕانەبردوو، وەك:

- سەرێکی ماڵەوە دەدەم.

کەواتە: هەر کاتێك(دا) لە ڕستەدا ڕۆڵی کار(فرمان)ببینێت، ئەوا سەربەخۆ دەنووسرێت و نابێت بلکێنرێت بە وشەکەی پێش خۆیەوە، بەپێچەوانەوە بە وشەوە دەلکێت.

٣- لەبەرئەوەی کاری(دا)کارێکی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە و لەچاوگی دان وەرگیراوە و بەهۆی ئەوەی کە چاوگ سەرچاوەی داڕشتنی هەموو کارێکە بۆیە دەتوانین، هەر ئەم کاری(دا) یە، بە شێوازی ئەرێ و نەرێ بۆ کەسی دووەمی تاك و کۆ، بکەین بە ڕستەیەکی داخوازی(فەرمان)، وەك:

- سەرێکی ماڵەوە بدە/ مەدە.
- سەرێکی بازاڕ بدەن/ مەدەن.

هەروەها کاری(ڕانەبوردووی دانانی - "ئینشائی")، وەك:

- دەبێت سەرێکی بازاڕ بدەم.
- پێویستە سەرێکی نەخۆشخانە بدەین.
- خۆزگە سەرێکی نەخۆشخانەمان بدایە(بدابایە).
- لەوانەیە سەرێکی شار بدەم .

- پێویستە سەرێکی شار بدەیت.

٤- ئەم کاری(دا)یە، دەتوانین چاوگەکە خۆیشی کە(دان)ە، وەك ناو بەکاری بهێنین، وەك:

- دانی دەرمان بە نەخۆش پێویستە.
- دانی گوڵ نیشانەی خۆشەویستییە.

ئامرازی (تر- ترین)، لەگەڵ وشەی (تر):

١- ئامرازەکانی(تر- ترین)، لە زمانی کوردیدا زۆر گرنگن و لەگەڵ ئاوەڵناوی چۆنیەتی، بۆ پلەی(بەراورد و باڵا) زۆر بەکاردێن. بۆ پلەی بەراورد، (تر) هەمیشە بەراوردی نێوان دوو شت دەکات، دەلکێنرێت بە وشەکەی پێش خۆیەوە و کارێکیشی دەچێتە سەر، کە کاری ناتەواوە، و وشەکە دەبێتە تەواوکەری کارە ناتەواوەکە، کە:(بوو،ە ، دەبێت)ە، وەك:

- باخەکەی من لە هی تۆ جوانترە.. (کاتی ئێستا).
- باخەکەی من لە باخەکەی تۆ جوانتربوو... (کاتی ڕابوردوو).
- باخەکەی من لە باخەکەی تۆ جوانتر دەبێت.(کاتی ڕانەبردوو یان داهاتوو).

دەبینین(تر)، لەهەرسێ ڕستەکەدا، دوو شتی بەراورد کردووە و لکاویشە بە وشەکەوە، کە باخی(من) لەگەڵ هی(تۆ) یەو، کاری ناتەواویشیان بۆ هەرسێ دەمەکە وەرگرتووەو، لەبەرئەوەی کاری ناتەواو پێویستی بە تەواوکەر هەیە، بۆیە(جوانتر) وەك ئاوەڵناوی پلەی بەراورد لە هەرسێ ڕستەکەدا، بۆتە تەواوکەری کارە ناتەواوەکان، بەڵام کاتێك دەچینە پلەی(باڵا)، کە بەهۆی (ترین)ەوە، پەیدا دەبێت و شتێك، پلەی باڵا لەناو شت و کەلوپەلەکانی تردا بەدەست دێنێت، واتە، لەگەڵ هەموویان بەراورد دەکرێت، نەك دوو شت، وەك:

- شەوبۆ زیرەکترین قوتابیی پۆلەکەیەتی.

واتە(قوتابییەك و کۆمەڵێك قوتابی)هەیە، کە یەکێکیان پلەی باڵا وەردەگرێت لە هەموویان زیرەکتر، ژیرتر، باشتر....دەبێت. لەم بارەشدا(ترین) بە خودی وشەکەوە دەلکێت، وەك:

- زیرەكترین.
- ژیرترین.
- باشـترین..، نابێـت لێـك جیابكرێتــەوە و لــە لاتینیــشدا هــەروا دەنووســرێت و جیاناكرێتەوە، وەك: Qelemekey min lewey to ciwantire

٢-وشەی(تر) مان هەیە، كە لە ئامرازی(تر)جیاوازە، بە واتای:(دی، دیكە، ئیدی، ئیدیكە، هیدیكە، ئیتر، هیتر، ئیتریش، هیتریش، ئیدیكەش، یـەكێكی تـر، یـەكێكی دی ...تاد)دێت، ئەمەیان پێویستە سەربەخۆ(واتە بە جیا) لەوشەكەی پێش خـۆی بنووســرێت، چــونكە لێــرەدا بەمەبەســتی بــەراورد بــەكار نــەهاتووە، بــەڵكو داواكارییەكی نوێیە، بۆ نموونە:

- جگە لەم ئۆتۆمۆبیلەی ئێستام، نیازم وایە ئۆتۆمبێلێكی تر(دی، دیكـە، ئیـدی، ئیدیكە، هیدیكە، ئیتر، هیتر، ئیتریش، هیتریش، ئیدیكەش، یـەكێكی تـر، یـەكێكی تریش..) بكرم.
- جگە لەم بڕوانامەیە، نیازم وایە بڕوانامەیـەكی تـر (دی، دیكـە، ئیـدی، ئیدیكـە، هیدیكە، ئیتر، هیتر، ئیتریش، هیتریش، ئیدیكەش، یەكێكی تر، یەكێكی تـریش..) بە دەست بهێنم.

كەواتە دەتوانین بڵێین: ئەگەر(تر- ترین) بەمەبەستی پلـەی بـەراورد و باڵا، لـە نێـوان دوو كـەس، نـاو، شـت، ..تـاد، یـان ناوێـك و چـەند ناوێك و چەند شتێك بەكارهات، ئەوا(تـر- تـرین) ەكـە بـە وشـەكەی پـێش خۆیـەوە دەلكێنرێـت. بــەڵام، ئەگــەر(تــر) بــەواتای (دی، دیكــە، ئیــدی، ئیدیكــە، هیدیكە، ئیتر، هیتر، ئیتریش، هیتریش، ئیدیكەش...تاد) بەكار هات، ئـەوا بە جیا دەنووسرێت و بە وشەكەی پێش خۆیەوە نالكێنرێت.

خاڵبەندی (**التنقيط** punctuation)

نووسین، گوتەیەکە، لە جیاتیی ئەوەی بە دەنگ بوترێت، بە نووسین دردەخرێت. واتە، نووسین قسەی نووسراوە. ئێمە، کاتێک دەمانەوێت لە قسەکرندا بیرو هەستی خۆمان بە ڕوونی و بە وردی دەبڕین، شان و دەست و پەنجەو چاوو بڕۆو هەندێك لە ماسولکەکانی دەمووچاوویشمان دەبزوێنین، هەروەك ئاوازو دەنگی هەندێك لە وشەکانمان کورت ودرێژ، بەرز و نزم دەکەینەوە، ساتیك بمانەوێت ئەو بیروباوەڕو هەست و نەستانەمان بە نووسین ڕابگەیێنین، بۆ ئەوەی واتاکانمان بە هەموو سۆزو ڕازو قۆڵپ و هەنسك و هەناسەیەکەوە دەربخەین، پێویستمان بەوە دەبێت، هەندێك نیشانەو هێما دابنێین، بەدانانی ئەو هێمایانە دەوترێت((خاڵبەندی)).

بێگومان چەوت دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی، گەلێك لە نەبوونی خراپترە، زانایانی زمان(زمانزانان) نیشانەکانی خاڵبەندییان کردووە بەسێ جۆر:

بۆ (پێکبەستن)پێکەوە بەستن:

کۆمای خاڵدار (**الفاصلة المنقوطة**)، semicolon ;)

جووتە خاڵ (**النقطتان الشارحة** colon:)

تاکە تەقەڵ (**الشرطة** single Dash)

بۆ لێك جیاکردنەوە:

خاڵی ڕاوەستان (**النقطة** full- stop.)

نیشانەی پرس (**علامة الاستفهام** Question Mark؟)

نیشانەی سەرسووڕمان (**علامة التعجب** Exclamation Mark!)

کۆمای جیاکردنەوە (**الفاصلة– الفارزة** single Comma،)

بۆ خستنە نێوان:

جووتە کۆما(**الفارزة المزدوجة** Pair of Commas ،.....،)

جووتە تەقەڵ (**الشرطتان** Pair of Dashes –.....–)

جووتە کەوان (**القوسان** Pair of Parentheses (...))

جووتـە كـەوانی سـەركووڕ (**العضادتان القوسان المعقوفان** Pair of Brackets [.....] كۆمـای ئـاوەژوو (**المربعة**، التنـصیص Inverted Commas "......") یان (Quotation Mark)

بەپێی بایەخ و زۆر بەكارهێنان، هێما و نیشانەكانی خاڵبەندی، ئەمانەن:

١- تاكـە كۆمـا(بـۆر)- نیـشانەیەكە بـۆ جیاكردنـەوە، جیاكردنـەوەی وشـەیەك، یـان بەشـی ڕستـەیەك لـەوانی تـر، جیاكـاریی كۆمـا(بـۆر)، لـەهی نیـشانە جیاكارەكـانی تـری هاوچەشـنی، سـووكترە و بـە زۆری لـەم شوێنانەدا، بەكاردەهێنرێت:

١- بۆ جیاكرنەوەی مانگ و ڕۆژ لە ساڵ، وەك:

٩ی حوزەیران، ١٩٤٧.

٢- بۆ جیاكردنەوەی بەشەكانی ناونیشانی شوێنێك: خانووی ژمارە ١٠، كۆڵانی ٢٥، گەڕەكی سەرشەقام، سلێمانی، كوردستان.

٣- لە دوای سەرەتای پیشەكیی نامەیەكدا:

خۆشەویستم ئازاد،...

بەدوای كۆتایی پێهێنانی نامەیەكدا:

دڵسۆزت، كامەران.

لە نێوان وشە پێوەندیدارەكاندا:

چالاكییە سەرەكییەكانی زمان چوارن:

گوێگرتن، ئاخاوتن، خوێندنەوەو، نووسین.

٦- بەدوای تكاكارییەكدا:

توخوا، وامەكە.

تكات لێ دەكەم، وازی لێ بێنە.

٧- بـەدوای نـاوی كەسـێكدا، كـە ڕووی قـسەی تـێ بكرێـت، بـۆ ئـەوەی زۆرتـر دەربكەوێت:

- منداڵینە، دوام كەون .

- ئاری، لەگەڵ تۆمە.

- كاكە، واخێرا لێ مەخوڕە.

- **دایە لێم ببورە.**

٨- بە دوای سووکە داخوازییەکدا، کە داخوازییەکە توندوتیژ نەبێت.

- **خێراکە، وەرە ژووریٚ.**
- **دانیشە، بیٚ دەنگ بە.**

٩- بەدوای ئەو جۆرە وشانەدا، کە گوتە، یان ڕستە دەست پیٚ دەکرێت، بۆ ئەوەی زۆرتر دەربکەون، وەك: بەڵیٚ، نەخێر، باشە، وایە، وانییە، ئۆی، گوایا، ئاخ، ئۆف، بۆچی، کەی، یەکەم، دووەم..هی تریش:

- **بەڵیٚ، وابوو.**
- **نەخێر، وانەبوو.**
- **باشە، با وابێت.**
- **وایە، تۆ ڕاست دەکەیت.**
- **ئۆی، ئەوە بۆ ڕۆیشت؟!**
- **ئۆخەی، ڕزگارمان بوو.**
- **وەی، لەم گەرمایە!**
- **یەکەم، کیٚ دەیەوێت بچێت بۆ سەیران؟**
- **دووەم، کیٚ حەزدەکات بچین بۆ سەرچنار؟**

١٠- بۆ جیاکردنەوەی ئەو ژمارانەی دەکەونە ناو ڕستەیەکەوەو پێوەندییان پێکەوە نییە:

- **ئێستا تریٚ لەبازاڕدا، بەپێی چەشنەکانی، کیلۆی بە:٢٠٠٠،٣٠٠٠،٤٠٠٠، دینار دەفرۆشرێت.**

١١-بەدوای ڕستۆکە(clause) یەکی ناسەرەکی، کە ڕستەیەکی پیٚ دەست پیٚ بکرێت:

- **هەرکە فیکە لیٚ درا، یارییەکە دەستی پیٚ کرد.**
- **دوای زەنگ لێدان، پۆلەکە ئارام بوو.**
- **هێشتا نانیان دەخوارد، کارەبا کوژایەوە.**

١٢-بۆجیاکردنەوەی گوتەی قسەکەرێك لەوانەی تری ڕستەکە:

- **مامۆستا وتی:((ئیشی ئەمڕۆ، مەخەنە سبەینیٚ)).**

- سمكۆ هاواری كرد، ((خەڵكینە خێراكەن)).

١٣-كە لە ڕووی ڕێزمانەوە، وەك یەك بن و بەڕیزیش بەدوای یەكتر هاتبن:

- قسەكەر، بیستۆكەكە هەڵدەگرێت، پارە دەخاتە پارەدانەكەوە، ئەوسا دەست دەكات بەقسەكردن.

*** ئەو كارانەی ناو ڕستەكە:(هەڵدەگرێت، دەخاتە، دەست دەكات) ،یەك بكەریان هەیە، كە ئەویش قسەكەرەكەیە.**

***هەریەكێك لەبەشەكانی ڕستەكە، بەبكەروكارو بەركارەوە، واتای تەواوی خۆی دەبەخشێت.**

***ئەوبەشانە، بەڕیز بەدوای یەكتردا هاتوون.**

***بۆیە دەوترێت، ئەوبەشانە لەڕووی ڕێزمانەوە وەك یەك وان.**

١٤- لەنێوان مەرج و وەڵامەكەیدا، بەتایبەتیی ئەگەر ڕستەی مەرج درێژ بێت،

- ئەگەر هەوڵ بدەیت و تێ بكۆشیت، بەهەموو ئاواتەكانت دەگەیت.

١٥- لەنێوان سوێندو وەڵامەكەیدا:

- بەخوا، وازناهێنم.

- بەسەری باوكم، گاڵتەت لەگەڵدا ناكەم.

١٦- لە نێوان بەشەكانی ڕستەیەكدا، كە بەراوردو پێچەوانەییەك پیشان بدات:

- تۆ چەند باش بیت ئەو ئەوەندە خراپ دەبێت.

- تا زۆرتر چاوت پێی بكەوێت، زیاتر خۆشت دەوێت.

١٧- لە پێش ڕستەیەكەوە(حاڵ) یان(وەسفی)تێدابێت:

- دوێنی بەشەكەتی، گەڕانەوە ماڵەوە.

- شێرزاد، پیاوانە هاتە پێشەوە.

- باران، نم نم دەبارێت.

- ئاسۆ، بەسواری هات.

- لەو دێیە كچێكم دی، قژكاڵ و لێو ئاڵ.

١٨- بۆ جیاكردنەوەی وشەی لێكچو و هاوتا، بۆ ئەوەی خوێنەر، لە خوێندنەوەیاندا سەری لێ تێك نەچێت:

- ئێوارە درەنگ گەیشتینە ناوشار، شار چۆن شارێك، یەك پارچە چراخان بوو.

سەرنج:

بۆ پێکبەستنی دوو ڕستۆکەی واتا ناتەواو Independent Clause، کۆمای خاڵدار(;) لە جیاتی کۆما(،) دادەنرێت:

– ئێستا نزیکەی هەشت و نیوە; پێش تاریکی داهاتن ناگەینە ناوشار.

بەڵام، ئەگەر ڕستۆکەکان زۆر کورت بوون، ئەوا کۆمایان لە نێواندا دابنرێت باشترە. ڕەشەبایەك هەڵی کرد، چەپەرەکانی هەڵکەندو، پردەکەی ڕووخاند.

١٩ – بۆ لێك جیاکردنەوەی هەر یەکێك لەو وشەو فرێزانەی، کە دوا بە دوای یەك دێن:

– ئەمانە، ناوی کچن: شارا، تارا، شنە، سەرگوڵ، سازگار، شەوبۆ.

– بەڕۆژ، قوتابی لە قوتابخانەدا، کاسب لە بازاڕدا، جووتیار لە کێڵگەدا، خەریکی کارن.

– کۆڵان بە کۆڵان، ماڵ بە ماڵ، دوکان بە دوکان، هەموو شارت بەدوادا گەڕاین.

٢٠– بۆ دەرخستنی هەندێك قسە، کەلە پێشەوەی ڕستە دەردەبڕێت:

– بەگشتی، ئەم کارە ئاسان نییە.

– لە کۆتاییدا، زۆر سوپاستان دەکەم.

– بۆ نموونە، بڕوانە ئەم نووسینە.

– یەکەم، ئێمە هەموو براین. دووەم، هەمووومان هاوولاتین.

– بەڵام، نابێت تۆ ئەوەندە لە خۆت بایی بیت.

٢١– دوای ئەو وشانەی کە بە جەختاندنەوە(جەخت لەسەرکردنەوە) دەگوترێن، بۆ زۆرتر دەرخستنیان:

– ئێمەی کورد، مێژوومان زۆر کۆنە.

– من، وەك دەزانیت، یەك قسەم.

– هەرچۆنێك بێت، ئەو کوڕە براتە.

– دڵنیابە، ئەوەی دەی چێژین، ژانی لە دایکبوونێکی نوێیە.

- ئـــەوەی ڕاســتی بێــت، لەناخـــەوە حـــەزم نـــەدەكرد لـــەو ئیـــشەدا بەشداربم.

٢٢- پــــێش ئــــەو ئامرازانــــەی، كــــە دوو بەشــــی ڕســــتەیەكی لێكدراوCompound Sentenceپێكەوە دەبەستن، وەك:(كە، بەڵام، چـونكە، تاكو، بەڵكو، ئینجا، ئەگینا، پاشان،....).

- سمكـۆ یەكێكـە لـەو ڕۆڵـە مەزنانـەی، كـە لەسـەر داوا ڕەواكـەی نەتەوەكەی، شەهید كرا .

- باوكم چووە بۆ بازاڕ، بەڵام دایكم لەماڵەوەیە.

- خۆشم دەوێیت، چونكە مرۆڤێكی ڕاستگۆیت.

- تۆ لێرە ڕاوەستە، تاكو دەچم كتێبەكەت بۆ دێنم.

- شیعرەكە تێ بگە، ئینجا لەبەری بكە.

- كتێبەكەم بۆ بهێنەوە، ئەگینا هی ترت نادەمێ.

- بەیانی دەچم بۆ كۆیە، پاشان لەوێوە دەچم بۆ هەولێر.

- كە چوویت بۆ سلێمانی، منیش دێم لەگەڵتا.

٢٣- لـــە نێـــوان بەشـــەكانی ڕســـتەیەكدا، كەلەیـــەك بـــچن و ئـــامرازی پێكەوەبەستنیان لە نێواندا نەبێت:

- مامۆسـتا لـە پۆلەكـەدا، بـەبێ وەسـتان، وانەكـەی خوێنـدەوە، بـەراوردی دەركرد، ئەوجا(ئەوسا) وەڵامی پرسیاری قوتابییەكانی دەدایەوە.

٢٤- دوای ئەو زنجیرە ئاوەڵناوانـەی، كەهەریەكـەیان بـەجیا، یـان بـەدوان وسیانیان پێكەوە، وەسفی ناوێك دەكەن:

- كـچێكی جـوان و، هـێمن و، بێـدەنگ(واتـە: كـچەكە سـێ سـیفەتی هەیە).

- كـچێكی جوانی هێمنـی بێدەنگ(نێوانـەكانیان پێویـست بـە كۆمـا ناكات، چونكە هەرسێ ئاوڵناوەكە یەك(سیفەت) پیشان دەدەن.

(٢) جووتە كۆما(بۆر)(،....،) **الفارزة المزدوجة** Pair of Commas:

جووتــە كۆمــا(بــۆر)، كەلــە دوو كۆمــا(بــۆر) پێكهــاتووە، وەك یــەك نیــشانەی خاڵبەندی بەكار دەهێنرێت. ئـەم جووتـە كۆمایـە، هەمیـشە وشـەیەك، یـان چـەند

وشەیەکی گوتەبڕ دەگرێتە خۆی. ئەو وشانەی بەم جووتە کۆمایە دەورە دەدرێن، بەشێکن لەڕستە، بەڵام بەشێکی سەرەکی نین، ئەگەر لاش ببرێن، ڕستەکە واتای تەواوی خۆی هەر دەبەخشێت. ئەمەیش ئەوە دەگەیێنێت، کە گوتەی نێوان جووتە کۆماکە، لە ڕووی ڕێزمانەوە بۆ پێکهاتنی ڕستەیەکی واتاداری سەرەکی(سەربەخۆ) هیچ شتێکی پێویست نییەو، تەنانەت ئەگەر لاش ببرێت هێشتا لە ڕستەکەدا (کاراو کارو بەرکار، یان تەواوکەرێکی تری کار هێشتا هەر دەمێنێت)، بڕوانە ئەم نموونەیە:

تۆ، وەك بزانم، بەڵێنەکەت بیرچۆتەوە.

جووتە کۆما، لە زمانی کوریدا، بە زۆری لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێت:

لەسەرەتاو کۆتایی ئەو جۆرە وشەو دەستەواژانەی کە وەك تێ هەڵکێشێکی گوتە بڕین(parenthetical بەکار دەهێنرێن، بەڵام لەڕاستیدا شتێکی سەرەکی نین:

تۆ، وەك بزانم، بەڵێنەکەت لە بیرچۆتەوە.

ئەم کتێبە، قسەکەشت پێ دەبڕم، زۆر کۆنە.

ئێستا، بۆ نموونە، بڕوانە ئەم ڕستەیە.

لەسەرەتا و کۆتایی (لەجیاتی– بەدەل oppositive) دا.

(**بەدەل)، وشە یان دەربڕینێکە، کە یەکسەر بەدوای ناوێکی تردا بێت و هەمان واتای ئەو ناوە، یان ئەو شتە ببەخشێت:**

مامۆستاکەمان، دکتۆر سامان، زۆر یارمەتیی دام.

دراوسێیەکەمان، وەستا کاوە، گواستییەوە بۆ گەڕەکی سەرشەقام.

نازدار، کچە بچکۆلەکەم، دە ساڵانە.

٣– لەسەرەتاو کۆتایی ڕستۆکەیەکی دیاری نەکراو(جملە غیر محددە non-restrictive clause) ڕستۆکەی دیاری نەکراویش، بەو ڕستۆکە ناسەرەکییە دەوترێت، کە بەشێوەیەکی گشتی ناوێکی پێ وەسف دەکات، کە لە ڕستۆکەیەکی سەرەکییدا باس کرابێت، وەك:

ئەو پیاوە، پۆشتەو پەرداخە، بازرگانێكی ناسراوە.

باوكی ئازاد، كە خانەنشینە، لە هەولێر دادەنیشێت.

ئەو ژنە، كە لەبەرخۆیەوە قسە دەكات، درواسێمانە.

٤- تەنیا یەك وشەی دەروگیراو، قسەكە ببڕێت و واتای ڕستەكە بپچڕێنێت:

- كچەكەت، نازیٚ، شێتی كردووم.

لێرەدا، وشەی(نازیٚ) قسەكە دەبڕێت. تۆ لە گوتنی وشەی(نازیٚ) دا، بۆ ئەوەی وشەكە دەربكەوێت و سەرنجی گوێگر ڕابكێشێت، دەنگتی بۆ دادەگریت، لە نووسینیشدا، بۆ ئەوەی ئەو دەنگ داگرتنە دەربخەیت، وشەی نازیٚ، دەخەیتە ناو دوو كەوانەوە(نازیٚ).

ئەگەر وشە قسە بڕەكە، بكەوێتە پێشەوەی ڕستەكە، یان دواوەی، تەنیا یەك كۆما دادەنێیت. ئەو خاڵەی دەكەوێتە پێشەوەی ڕستەكە، یان دواوەی، شوێنی كۆماكەی تر دەگرێتەوە، وەك بڵێیت:

نازیٚ، كچەكەت شێتی كردووم.

كچەكەت شێتی كردووم، نازیٚ.

٧-بەڵام، ئەگەر گوتە لێك هەڵكێشراوەكە، ڕستۆكەیەك، یان ڕستەیەكی سەربەخۆ (independent)، واتە، (كاراو كارو بەركارو تەواوكەری كارو واتایەكی تەواو هەبوو)، ئەوكاتە، ناتوانریٚ بە دوو كۆما باش سەرنجی خوێنەری بۆ ڕابكێشرێت، بۆیە لەو بارەدا، لە جیاتیی جووتە كۆما، جووتە تەقەڵ (-........-) ، یان جووتە كەوانێك (...) دادەنرێت، بۆ نموونە:

- ..... چونكە هەوا زۆر ساردبوو....

- ..... هەوا زۆر ساردبوو.....

ڕستۆكەی یەكەم، بە تەنیا، واتایەكی تەواو نابەخشێت، شتێكی ئاساییە، كە چاوەڕێی گوتەیەكی تر بكەین واتاكەی تەواو بكات، ئەم ڕستۆكەیە، سەرەكی نییەو ناسەرەكییە و، كە ڕستۆكەیەكی ناسەرەكی، دەبێتە هۆی گوتە بڕینی ڕستەیەك، دەخرێتە نێوان جووتە كۆمایەكەوە، وەك ئەوەی بڵێین:

– باوکم بڕیاری دا، چونکە هەوا زۆر ساردبوو، هەموو جلی زستانە لەبەر بکەین.

ڕستۆکەی دووەم، واتاکەی تەواوە و دەتوانێت بە تەنیا خۆی واتایەکی ڕوونی ڕەوانی تەواو ببەخشێت. کە گوێمان لێی دەبێت، یان کە دەیخوێنیتەوە، چاوەڕێی گوتەیەکی تر ناکەین واتاکەی تەواو بکات. بەم چەشنە ڕستۆکەیە دەوترێت، ڕستۆکەی سەرەکی، یان(سەربەخۆ) Independent Clause کە ڕستۆکەیەکی سەرەکی دەبێتە هۆی لێك پچڕانی ڕستەیەك، ناتوانرێت بە جووتە کۆما، لە ڕستەکەدا دابمەزرێت و، مەبەستەکەی پێ بهێنرێتەدی، بۆیە لەو بارەدا، یان جووتە تەقەڵێك–.....–، یان جووتە کەوانەیەك (......) لە شوێنی جووتە کۆماکە بەکاردەهێنرێت، بۆ نموونە:

باوکم بڕیاری دا – هەوا زۆر ساردبوو– هەموومان جلی زستانە لەبەربکەین.

یان: باوکم بڕیاری دا (هەوا زۆر ساردبوو) ، هەموومان جلی زستانە لەبەربکەین.

کۆمای خاڵدار (;) (**الفاصلة المنقوطة** semicolon) :

ئیستێکە(ڕاوەستانێکە)، بۆ جیاکردنەوە، لە کۆما(بۆر) بە هێزترە. لە بنەڕەتدا، خاڵبەندی لەسەر زنجیرە تاکە ئێستێك(ڕاوەستانێك)دامەزراوە و بەکارهێنراوە، کە ئەمەیە:

کۆما (،) بۆ یەك ڕاوەستان بەکاردێت.

کۆمای خاڵدار(;) بۆ دوو ڕاوەستان بەکاردێت.

دوو خاڵی لەسەریەکتر(:) بۆ سێ ئەوەندەی یەك ڕاوەستان.

خاڵی وەستان (.) بۆ چوارئەوەندەی یەك ڕاوەستان بەکاردێت.

بەم پێیە، کۆمای خاڵدار، بۆ ڕاوەستانێکە، کە لەهی کۆما درێژترە و لە هی خاڵی وەستان کورتتربێت و بە زۆری کۆمای خاڵدار، لەم شوێنانەدا بەکاردێت:

لە جیاتیی(کۆما و ئامرازی لێك بەستن)، کە پێکەوە لە نێوان دوو ڕستۆکەی سەربەخۆدا، دادەنرێن، کە پێوەندییان پێکەوە هەبێت و واتای ڕستەکەش ناگۆڕدرێت، وەك:

ئازاد دڵشادبوو، بەڵام نازدار پەست بوو.

ئازاد دڵشاد بوو، نازدار پەست بوو.

من شەممە لێرە نابم، بەڵام یەكشەممە دەتوانیت بم بینیت.

من شەممە لێرە نابم، یەكشەممە دەتوانیت بم بینیت.

سەرنج: لێرەدا، كۆما، بۆلێك جیاكردنەوەی دوو ڕستەی هاوتا(چوونیەك co-ordinate) بەكارهێنراوە، كە بەهۆی ئامرازێكی پێكبەستنەوە، پێكەوە لكێنراون، لەم بارەدا ئەگەر ئامرازی پێكبەستنەكە لابرێت، دوو ڕستەكە بەكۆمای خاڵدار لێك جیا دەكرێنەوە.

٢- لەنێوان دوو ڕستەدا، كەیەكێكیان هۆی ئەوی تریان بێت.

- **كارزان باشترین قوتابییە،خۆی زۆرماندوو دەكات.**

- **ڕێی سلێمانی گیراوە، بەفر زۆر باریوە.**

- **كاوە بەیەكەم دەرچوو، ئەمساڵ خۆی زۆر ماندوو كرد.**

٣- لەنێوان هەندێك لەو ڕستە درێژانەدا، كە پێكەوە واتایەكی ڕوون و ڕەوان دەبەخشن:

- **ئێمە لەسوورێكی چوار سەعاتی بەناوشاردا؛ زۆرشتی نایابمان دی؛ باخی گیانەوەران؛ بازاڕی ڕازاوەو فراوان؛ مۆزەخانەو گەلێك شوێنی دڵگیری جوان.**

(لێرەدا، دانانی كۆمایەكی خاڵدار، لەشوێنی (لەجیاتی) تاكە كۆمایەك ، یارمەتی خوێنەر دەدات، لە ناوەڕاستی ئەم ڕستە درێژەدا، هەناسەیەكی ڕاوەستانی لەهی كۆما درێژتر بدات و، ڕوونتر، واتای ڕستەكە تێ بگات). بۆجیاكردنەوەی شوێنی بەكارهێنانی كۆمای خاڵدار لەهی كۆما، بڕوانە ئەم نموونەیەش:

- بۆ بەرچایی، شیر، ماست، هێلكە، چا، بۆقاوەڵتی، برنج، بامیێ، بۆ ئێوارە، گۆشتی برژاو.

٤-دوای هەر ڕستۆكەیەك لەو ڕستۆكانەی، كە ژمارەیان سیان زیاتر بێت وەك زنجیرە بەدوای یەكدا هاتبن:

– ڕۆژی نەورۆز ئاگر کرایەوە، هەموو شەقامەکان ڕازێنرانەوە، دەهۆڵ و زوڕنا لێ درا، لەهەموو لایەکەوە کرا بەسەماو هەڵپەڕکێ.

دووخاڵ (:) (**النقطتان** colon):

دووخاڵ ، ئەوەپیشان دەدات، کەئەو وشانەی یەکسەر بەدوایدا دێت، ڕوونکەرەوەیەکن بۆ گوتەکەی پێشەوە. واتە، تۆ کە نیشانەی جووتە خاڵ بەکاردێنیت، ئەوە بەخوێنەر دەڵێیت، کە وتەکانی دوای خاڵەکە، ڕوونکەرەوەیەکن بۆ ئەوانەی پێشەوەیان. گۆتەی پێش دووخاڵەکە، بەزۆری، نەك هەمیشە، ڕستۆکەیەکی سەربەخۆ دەبێت، هەندێجاریش، ڕستۆکەی شوێنکەوتوو دەبێت. ئەم نیشانەی خاڵبەندییە، بەزۆری لەم شوێنانەدا بەکاردێت:

دوای سلاَو، لەنامەیەکی بازرگانیدا:

گەورەی بەڕێز:

لەپێش زنجیرەیەك شتدا:

ئەم جۆرەخواردنانە،چەورییان زۆرە:

کەباب، گیپە، قاورمە.

لەماڵەوە، داوایان لێ کردم ئەم شتانە بکڕم:

پیاز، تەماتە، بامێ، شووتی.

کۆلیجی ئادابی زانکۆی دهۆك چوار بەشە:

بەشی زمانی کوردی، بەشی مێژوو.

بەشی زمانی ئینگلیزی، بەشی جوگرافیا.

٣–لەپیشاندانی نموونەدا:

لەڕستەی کوردیدا، لەپێشەوە بکەر(کارا)، ئینجا بەرکار، دوای ئەویش، کار دێت :

– کیژان شیعری خوێندەوە.

٤– لەنێوان گوتن و گوتراودا:

مامۆستا گوتی:((ئیشی ئەمڕۆ مەخەنە سبەینێ)).

پێشینان وتوویانە: ((ڕێوی لەکونی خۆی هەڵگەڕێتەوە، گەڕ ئەبێت)).

٥- پاش گوتەیەك، كە ڕستۆكەیەكی بەدوادا بێت و واتای گوتەگە ڕوون بكاتەوە، یان فراوانتری بكات:

- دادوەر، دووئەركی گەورەی هەیە: پشتی بێتاوان و زۆرلێكراو بگرێت و تاوانبار و زۆرداریش سزا بدات.

٦-پێش لێكدانەوەی واتای گوتە یان وشەیەك :

- ژێرزاری : شاردراوە، پێچراوە.
- شادی : خۆشی.

خاڵی ڕاوەستان (.) (**النقطة** full-stop) :

ئێمە، كە لەڕستەی قسەكردنێكمان دەبینەوە، ڕادەوەستین. هەروەهایش، كە لەڕستەی نووسینێكیشمان دەبینەوە، نیشانەیەك بۆ ڕاوەستان دادەنێین، بەوپێییە، خاڵی ڕاوەستان دادەنێین، خاڵی ڕاوەستان، ئەوە دەگەیێنێت، كە گوتەیەكی واتای تەواوی نووسراو، كۆتایی هاتووەو نابێت لەگەڵ ئەوەی پاش خۆی تێكەڵ بكرێت. ئەم نیشانەیە، بەزۆری لەم شوێنانەدا، بەكاردێت:

١- بەكۆتایی ڕستەیەكی واتا تەواودا:

- **دۆزینەوەی نەوت لەكوردستاندا، زۆرشتی گۆڕی.**
- **شوانەكە، مەڕەكانی لەوەڕاند.**

٢- لەكۆتایی ڕستەیەكی داخوازی، یان تكادا، كە بەجەختكردنەوە نە وترێت:

- **ئەو كتێبەم بۆ بێنە.**
- **تكایە، پەنجەرەكە دابخە.**
- **تكایە، دوا مەكەوە.**

نیشانەی پرس (؟) (**علامة الاستفهام** Question Mark):

ئەم نیشانەیە، ئەوە پیشان دەدات، كەتۆ بیرۆكەكەت بەتەواوی دەربڕیوە، بەڵام دەتەوێت وا لەخوێنەر بگەیێنێت، كەتۆ لەجیاتی ئەوەی شتێكی بۆ باس بكەیت، شتێكی لێ بپرسیت، وەك :

- **منداڵەكە نووست.**

- منداڵەکە نووست؟

- دەرگاکەی داخست.

- دەرگاکەی داخست؟

بێگومان خوێنەر، دەبێت دوا وشەی پرسەکە بەدرێژکردنەوەو دەنگ لێ هەڵبڕینەوە بخوێنێتەوە.

١-دوای گوتەیەك، کە بەکورتی پرسێك کۆتایی دێت:

- ئەمڕۆ دەرەوە زۆر ساردە، وانییە؟

٢- دوای وشەیەك کە واتای پرس ببەخشێت:

- چی؟ چۆن؟ بۆچی؟ کەی؟کێ؟ کوێ؟ کام؟ کوا؟

نیشانەی سەرسووڕمان (!) (علامة التعجب exclamation mark) :

ئـەم نیـشانەیە، کەلـەدوای وشــە ،دەسـتەواژە، یـان ڕسـتەیەك دادەنرێـت، هەژانی هەسـت و سـۆز پیـشان دەدات، ئەگـەر هەژانەکـە سـووك بـوو، کۆمـای بـۆ دادەنرێت:

بڕوانە ئەو دیمەنە جوانە، بڕوانە، بـەڵام ئەگـەر هەژانەکـە توندوتیـژ بـوو، ئـەوا نیشانەی سەرسووڕمانی بۆ دادەنرێت، وەك :

هەستە درەنگە، بجووڵێ !

هەژانی توندوتیژ، هەنـدێجار، وەك داگیرسـان و هەڵچوونێك، شـێوەی قیـژەو، قیڕەو، نەڕە وەردەگرێت، هەندێجاریش، نرکەو، ناڵەو، زیڕەو، کسپە دەنوێنێـت. جاروبـاریش وەك سـۆزێکی گـەرمی سەرسـووڕمان، یـان گەشـکەبوون، خوێنـەر دەبزوێنێت و ڕای دەتەکێنێت.

چەشنەکانی بەکارهێنانی ئەم نیشانانە، بە زۆری ئەمانەن:

١- لە دەربڕینی هەستێکی بە هێزدا، یان لەپڕ جۆشاودا:

- خێرا، بڕۆ دەرێ!

- خوایە، لەو جوانییە!

٢- لە جەختاندنی فەرمانێكدا، یان باوەڕو هەستێكدا، كە سوور بێت لەسەری و توند دەری ببڕێت:

- **هەر ئێستا، دەبێت ببێت!**

- **جارێكی تر، لەم باسە نادوێینەوە!**

٣- بۆ پیشاندانی گاڵتە پێكردن، یان پێ ڕابواردندنێك:

- **تۆ گونجاوترین كەسیت، كە باسی مرۆڤی تەمەڵمان بۆ دەكەیت!**

- **هەموو كارێكی گران بۆ تۆ ئاسانە!**

٤- لە كۆتایی گوتەیەكی وشیاركەرەوەدا:

- **نەكەی بەم تاریكەشەوە بڕۆیت!**

- **خۆت نەخەیتە ئەو گێژاوەوە!**

٥- لە كۆتایی دەربڕینێكی پێ خۆشبووندا:

- **خۆشی لە خۆت!**

٦- لە كۆتایی داخ و خەم دەربڕیندا:

- **ئەی دەستی شكاوم!**

- **وەی داخی گرانم!**

٧- لە كۆتایی دەربڕینێكی خۆشەویستیی دەرخستندا:

- **بە قوربانت بم!**

- **وایش بێت، باشە!**

٩- لە كۆتایی گوتەیەكی هاندان و وروژاندندا:

- **كوڕینە، خێراكەن، فریاكەون!**

١٠- بە دوای نزاكرندا:

- **یاخوا بەخێر بێیت.**

- **خوا ئاگادارت بێت!**

١١- لە كۆتایی هاوار لێ هەڵسان و داوای فریاكەوتندا:

- **ئەی هاوار، فریام كەون!**

- **خێرتان دەگات، بمگەنێ!**

تاکە تەقەڵ(-) (**الشرطة** Single Dash) :

نیشانەیەکە، بەشەکانی پێشەوەی(واتە پێش تاکە تەقەڵەکە)، بە تەواوی گوتەکەی پاشەوەی(واتە پاش تاکە تەقەڵەکە)ڕوون دەکاتەوە، وەك:

– سۆران و، هیواو، ئازاد– هەرسێکیان دانراون بۆ لیژنەی پاك و خاوێنی.

– کارتۆنێك هێلکە، دوو تەنەکە ڕۆن، سێ کیلۆ تەماتە– هەر ئەمانەت دەوێت؟

جگە لەوانەی سەرەوە، تاکە تەقەڵ بۆ ئەم مەبەستانەیش بەکاردێت:

١– لە پێشەوەی دەربڕینێك، کەبەشێك بێت لە ڕستەیەك و، بویستڕێت بە پارسەنگێکی تایبەتییەوە دەربکەوێت:

– ئەوەی دەمێك بوو ئاواتم بوو، بۆم هاتەدی– کە لەو مرۆڤە چەپەڵە ڕزگارم بوو.

– من، ئەوە بڕیارێکەو داومە– ناچم بۆ لایان.

٢– لە جیاتیی(دوو خاڵی لەسەریەکتر) بۆ نیشاندانی لیستێك شت(بەلاَم دوو خاڵی لەسەر یەك لەگەڵ تەقەڵدا پێکەوە، وەك ئەمە،......:، دامەنێ.):

– سۆران ئەم شتانەی بۆ فرۆشتن داناوە– دوو ڕادیۆ، سێ تەلەفزیۆن لەگەڵ دوو جلشۆردا.

٣– هەندێکجاریش وەك:(دوو خاڵی لەسەریەك) بۆ ڕوونترکردنەوەی گوتەیەکی پێش خۆی بەکاردێت:

– ئەم جۆرە جلشۆرە– جل دەشوات و وشکیشی دەکاتەوە.

– ئێمە هەندێکجار پێویستیمان دەبیت بەوەی، کە لەسادەیی شت بنووسین– نووسینێك، کە خوێندەواری ڕەمەکیش بتوانێت تێی بگات.

٤– جارجاریش، بۆ سەرنج ڕاکێشان، پێویست دەکات، کە بەدانانی تاکە تەقەڵ خوێنەر وا لێ بکەین، لە خوێندنەوەی وشەیەکی قەشەنگدا، یان لە دەربڕینێکی چاوەڕێ نەکراودا ئیستێك بکات، وەك: بەیانیان، کە دەمڕوانییە–چاوی کوڕەکەم، خۆم تێدا دەبینی.

٥– جاروباریش، جێی کۆمای خاڵدار– دەگرێتەوە:

– ئەو زۆر حەز لە ئۆپرا دەکات، من ڕقم لێی دەبێتەوە.

٦– پێش گوتەیەكی كورتكراوە، كە بەیەكێك لەو جۆرە وشانە دەست پێ بكات (هەموو، گشت، یەك یەك، دوو دوو، ئەمە...هی تری وایش) :

– ئازاد و سوارە و سۆران – هەموو دامەزران.

– ئەوان پیاوەكانیان – یەك یەك دەپشكنی.

– منداڵەكان ڕیز دەبوون و – دوو دوو دەچوونە ژوورەوە.

– دەی ویست هەرپارە كۆبكاتەوە و هیچی تر– ئەوە خۆشترین ئاواتی بوو.

٧– بۆپیشاندانی زمان گرتنێك، لەئاخاوتنێكدا:

بەڵێ، م– من و، ت– تۆ، ب – براین.

٨–بۆ پیشاندانی كوتوپڕ پچڕانی گوتەیەك :

ببوورە، گەورەم، بەڵام – ئەو لەمێژەوە هەر وابووە.

٩– لەپێش وشە، یان دەربڕینێكی دووبارەكراوەدا:

– ئەو مەزنە – مەزنی وەك ناودارانی كۆن .

– نووسینەكەی پڕ بەهایە – پڕ بەهایەكی بێ هاوتا.

١٠–لەنێوان ژمارە و ژمێردراودا، وەك :

یەكەم – ...	**یان** ١–...
دووەم – ...	**یان** ٢–...
سێیەم – ...	**یان** ٣–...

١١– بەپێشەوەی ڕستەدا، لەجیاتی دووبارەكردنەوەی ناوی ئەو دووكەسەی پێكەوە گفتوگۆ دەكەن، یان بۆپیشاندانی دەستپێكردنی گوتەیەكی نوێ :

گفتوگۆی ژن و پیاوێك.

– ئافرەت، بەلای تۆوە كوێ خۆشە؟

– ئەو شوێنە خۆشە، كەدڵ لێی خۆشە.

– ئەی كام جلەت بەلاوە جوانە؟

– ئەوەی كە ژنی تر لەبەریدا نەبێت .

– ئەی كام پیاوت لاپەسندە؟

– ئەوەی زۆر گوێ بگرێ و كەم قسەبكات، كە كردیشی مەدحم بكات .

ئەكادیمیای كوردی

ڕێكەوتی ١٢/٤/ و ٨/٩ ی ٢٠٠٩ ، لە هەولێر ئامادەی كردووە

پاشکۆکان

دوو هەوڵی بەسوود:

پاش بلاوکردنەوەی ڕێککەوتننامەی یازدەی ئازاری (١٩٧٠)،کە ئاشتی و ئارامی باڵیان کێشا بەسەر کوردستاندا، ژمارەی چاپەمەنیی کوردی، تادەهات بەرەو زوور هەڵدەکشاو هەوڵی ئەوەیش درا کە ڕێنووسی کوردی لە قاڵبێکی پوخت و باشتردا خۆی بگرێت، ئەوەبوو دوای (١٧)ی تەمووزی (١٩٦٨)چەند دەزگایەکی ڕووناکبیری کوردی دامەزرا، وەك: (کۆڕی زانیاری کورد) و (زانکۆی سلێمانی) و پێشتریش(بەڕێوبەرێتیی گشتی خوێندنی کوردی) هەرلە کاردابوو. ئەم دەزگایانە، بەشێکی زۆر نووسەرو ڕووناکبیرانی کوردیان لەدەوری خۆیان کۆکردبۆوەو جڵەوی کاری گرنگیان لەڕووی ڕێزمان و ڕێنووسەوە کەوتبووە ئەستۆ، دووان لەم دەزگایانە ،هەر لایەکیان بەپێی بوارو دەسەڵات و کاروباری خۆی، ڕۆڵێکی دیاریان لەمەیدانی ڕێنووسی کوردیدا گێڕا، باشتروایە، وردتر بڕوانینە ئەرك و کۆششی ئەو دوو دەزگایە:

یەکەم: بەڕێوبەرێتیی گشتی خوێندنی کوردی :

*بۆچارەسەرکردن و یەکخستنی ڕێنووسی کوردی لەکتێبەکانی خوێندندا، بەڕێوەبەرێتیی خوێندنی کوردی(کە ڕاستتر وابوو بوترێت(بەڕێوبەرێتیی بەکوردی خوێندن)، بڕیاری ژمارە (١٨)ی ڕێکەوتی (١٩٧٢/٣/٢٠)ی، دا و بەسەر هەموو ئەو لیژنانەی، کە ئەرکی دانانی کتێبی کوردییان پێ سپێردرابوو، بلاوی کردەوە، بەمە ڕێنووسی کوردیی نێو کتێبی قوتابخانەکان یەك شێوەی وەرگرت، ئەمەی خوارەوە پوختەی ئەو بڕیارەیە کە ئەوکات بۆ(یەکخستنی ڕێنووسی کوردی) پەیڕەو کرا:

ئەو وشە عەرەبییانەی کە دەکەونە نێو نووسینی کوردییەوە، دەشێت بە ڕێنووسی کوردی بنووسرێن.

دەشێت بڕگە(وو) لە وشەدا بەدوو(واو) بنووسرێت، وەك: (ووتی، وورچ، کاووڕ).

دەشێت بڕگەی(یی) لە وشەدا بەدوو(ی)بنوسرێت، وەك (مایین، گەییشت، ڕۆییشت، شایی).

٤. پێشگری(ئە) لەسەرەتای فرمانی موزاریعەوە، دەشێت (دە) بنووسرێت، بۆئەوەی هەموو لایەك تێی بگەن، وەك:(ئەنووسم: دەنووسم، ئەچێت : دەچێت ...تاد).

٥. هەندێ تیپ لە وشەی کوردیدا هەن، لەگێرەی عەرەبی دەچن، دەبێ بەدوو تیپ بنووسرێن، وەك:(کەللە، شەممە...) .

تیپی(ت)، هەندێجار لەهەندێ وشەدا دەنووسرێت، ناخوێندرێتەوە، یان هەر نانووسرێت ،بەلأم پێویستە لە وشەکەدا بنووسرێت، وەك:(دەچێت، دەڕوات، دەنووسرێت، دەشوات....تاد) .

پاشگری(دا) نابێ (د)پشتگوێ بخرێت و دەبێ بنووسرێت، وەك: لەزستاندا، لەژیانمدا، نەك لەزستانا، لەژیانما...تاد.

تیپی(د) لەهەندێ وشەدا، لەخوێندنەوەدا کلۆر دەکرێت یان هەر نانووسرێت، وەك:(چانم، چاندم، گۆبەن، گۆبەند، منالْ، مندالْ....تا)پێویستە بنووسرێت.

نابێت وشەی (لێکدراو) بەهیچ جۆرێك بەیەکەوە بنووسرێت، وەك: (گوێلێگرتن، گوێ لێ گرتن، هەڵدەچێت ، هەڵ دەچێت).

پاشگری (دا، تر، ترین)دەشێت، وەك: پاشگرەکانی تری زمانی کوردی بلکێندرێن بەدوای ئەو وشەیەوە، کە دەچێتەوە سەری، جا ئەگەر وشەکە بەتیپی دەنگی کۆتایی هاتبوو و لەو تیپانەبوو کەبتوانرێ پێوەی بلکێندرێت، وەك:(لەهاویندا، جوانترین).

١١– دەشێت، ڕاناوی لکاو بەو وشەیەوە بلکێنرێت کە دەخرێتە سەری، ئەگەر وشەکە بە تیپێك کۆتایی هاتبوو کە بتوانرێت پێوەی بلکێنرێت، وەك:(یاری مان کرد، یاریمان کرد، دڵ تان ناشکێنم، دڵتان ناشکێنم..تاد).

١٢– ئەر پاشگری(ی– ێك)، کران بە پاشگری ئەو وشانەی کە بە تیپی بزوێن کۆتاییان دێت، دەشێت ناوگری(ی)بخرێتە نێوانیانەوە، چونکە نابێ دوو تیپی بزوێن لە وشەکەیەکدا، بەدوای یەکتر دابێن، وەك:

– کەوا + ی + ێك= کەوایێك.

– چەقۆ + ی + ێك = چەقۆیێك.

١٣- خوێنـدەواران زۆرجـار تیپـە بزوێنـی واوی کـورت(و) و واوی درێـژ(وو) تێکەڵ دەکـەن، کورتەکـە بـە درێـژو درێژەکـە بـە کـورت دەنووسـن، وەك: خـول، خوول، مەنووسە: مەنوسە...تاد).

١٤- لەکاتێکدا(یە)بـەدوای وشـەکەیەوە بێـت، کـە دوا تیپەکـەی بـزوێن بێـت، دەبێت بە جیا بنووسرێن، چونکە دوو تیپـی بـزوێن پێکـەوە نـالکێنرێن و، دەبێـت یان تیپێکی تریان لە نێواندا بێت، یان بە جیـا بنووسـرێن، وەك:(چـییە: چـی یـە، کێیە: کێ یە...). (ی) دووەم (نەبزوێن)ە.

* لەوکاتـەدا ئـەم بڕیـاری یەکخـستنە بلأوکرایـەوە، تـا دوا ڕۆژەکـانی سـاڵی (١٩٧٥)(بەڕێوەبەرێیتی گشتیی بە کوردی خوێندن)لەسەر ئـەم ڕێوشـوێنە (٢٨٣) کتێبی خوێندنی بە قەوارەی (٦٨٥٧١٣) لاپەڕەدا پێ چاپ کردووە.

* ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەم ڕێنووسە بدەین، دەبینین، هەندێ گیروگرفتـی ڕێنووسـی کـوردی کـە پێـشتر چارەسـەرکراون، ئـەم دەزگایـە، ڕاسـتییەکەی چەسـپاندووە، وەك خاڵـەکانی (١، ٢، ٣، ٥، ٧، ١٠، ١٣)، دەربـارەی خاڵـەکانی (٦، ٨)، بۆچـــــوونی ئـــــەم بەڕێوەبەرێتییـــــە، دەربـــــارەی نووسـینی(دەچـێ)بـە(دەچـێت)،(مناڵـەکان)بـە(منداڵـەکان) دروسـت و ڕاسـترە، هەروەها دەربارەی پێشگر، ئەم بەڕێوەبەرێتییە تێیدا سەرکەوتوو بووە.

* گرنگیی بڕیارەکانی ئـەم بەڕێوەبەرێتییـە لەوەدایـە، کـە ڕێنووسـی کـوردی نـاو قوتابخانەکانی یـەك خـست و ئێـستا دەبیـنین زۆربـەی قوتابییـان ومامۆسـتایان و نووسەران پێڕەوی دەکەن.

دووەم/ کۆڕی زانیاری کورد(کۆڕی زانیاریی کورد- ڕاستە) ئەنجومەنی کۆڕ، لە ڕۆژی دامەزراندنیەوە، بایەخی داوە بە دیاریکردنی ڕێنووسی کـوردی و لیژنەیـەکی تایبەتی بۆ ئـەو مەبەسـتە دانـا، لیژنەکـەش ڕاپـۆرتی خـۆی ئامـادەکردوو دای بـە ئەنجومـەن و ئـەویش کەوتـە لێکۆڵینـەوە و هەڵسەنگاندنی ڕاپۆرتەکـە، دواتـریش لیژنەیـــەکی هەمیـــشەیی بـــۆ دانایـــەوەو ڕاپـــۆرتی ئـــەو لیژنەیەشـــی، لـــە دوازدە کۆبوونەوەدا لێی کۆڵییەوەو بە بۆچوونی خۆی چارەسەری بەشێکی زۆر و گرنگـی کێشەکانی ڕێنووسـی دیـاری کـردوو خـستییە بەردەسـتی زانـاو شـارەزایان، تـاکو لـەماوەی شـەش مانگـدا بـیروڕای خۆیـانی لەسـەردەربڕن و هـەر پێـشنیازێکیان

هەبێت بۆیان بنێرن، بۆئەوەی بتوانن لەبەر ڕووناكیی ئەو بیروڕاو پێشنیازانەدا دوا بڕیاری خۆیانیان لەسەر بدەن، جاوا لە خوارەوە پوختەی ڕێنووسی(كۆڕی زانیاریی كورد)ئەوسا، دەخەینە پێش چاو:

(١) /و/ و /ی/ درێژ، هەریەكەیان یەك دەنگن و تیپی گیراو(مشدد) نین، بۆیە نابێت بە دوو(واو)و دوو(ی)بنووسرێن، بەڵكو دەبێت تەقەڵیان لەسەر دابنرێت.

(٢) لەبەرئەوەی دەنگی تیپی(ص) لە هەندێك وشەدا وەك(صەد، صەگ) دەكەونە بەرگوێ، دەبێت لە ئەلفوبێی كوردیدا هەبن.

(٣) ئەگەر دەنگی/ه/ لە كۆتایی وشەدا ڕوون نەبوو، واتە ئەگەر وەك سەر ((فەتحە)كورت بوو، ئەوا بەمجۆرە(دە، نە)دەنووسرێت، بەلاّم دەنگی/ه/ ڕوون و درێژبوو، ئەوا بە شێوەی(ه) دەنووسرێت، وەك:(دەه، جەه، بوەیه).

(٤) (چی) و (چ) بە جیا بنووسرێن، تەنیا لەبارێكدا نەبێت كە ئەو وشەیەی لە دوایانەوە دێت(ڕاناوی لكاو) بێ، ئەوسا پێكەوە بلكێن، وەك: چتان دی؟ چمان بەسەر كەسەوە نییە، چیم هەیە بۆ نیشتمانە.

(٥) ژمارەكانی نێوان (١١، ١٩)، بەمجۆرە بنووسرێن:

(یازدە، دوازدە، سیازدە، چواردە، پازدە، شازدە، حەڤدە، هەژدە، نۆزدە).

(٦) ناوی بیانی دەبێت بە ڕێنووسی كوردی بنووسرێت.

(٧) تیپی(ت)ی قەڵەو لە وشەدا، وەك:(سەڵتە، گاڵتە، پاڵتۆ)، دەنگی وەك:(**ط**) دێتە بەرگوێ، پێویستە وەك خۆی(ت) بنووسرێت و نەكرێتە (**ط**).

(٨) وشەی داڕشتە، بەدەم (بەسەر) یەكەوە بنووسرێت، وەك:(خورمژ، ڕێنووس، ڕێزمان).

(٩) لەو شوێنانەدا، كە وشەی (ئەم) دەچێتە سەر وشە، پێویستە پێكەوە بلكێندرێن، وەك:(ئەمرۆ، ئەمشەو، ئەمساڵ).

(١٠) وشەی گۆڕاو وەك:(هوشیار) بنووسرێت، نەك وشیار، (پەسەند و گۆبەند)) بنووسرێت، نەك (پەسەن و گۆبەن).

(١١) كە ئامرازی(نەفی و نەهی و ئەمر و موزاریع) ، چوونە سەر كاری سادە، ئەوا وەك دەستوورێكی گشتی ئامرازەكە بە كارەكەوە دەلكێندرێت، وەك: (دەكوژێ، ناكوژێ، مەكوژە، نانوێ، نەدەنووست).

(١٢) ئەگەر ئامرازی(نەفی و نەهی و ئەمر و موزاریع)، کەوتنە میانی پێشگرو فیعلی(ئاوێتە– مرکب) ەوە، پێشگرەکە بەتەنیا دەنووسرێت و ئامرازەکەش بە فیعلەکەوە دەلکێت، وەك:(هەڵ دەگرێ، هەڵ بخات، هەڵ نەدەگرت).

(١٣) ناوی ناسادە ئەگەر پێکەوە یەك واتایان هەبوو، پێکەوە بلکێندرێن، وەك: (بەرگدروو، گوڵزار، دڵشاد) .

(١٤) بەڵام ئەگەر وشەی ناسادە، دوو واتای جیاوازیان هەبێت، ئەوا پێکەوە نانووسرێت، وەك (چارۆگە زەرد، چاو ڕەش).

(١٥) دوو وشەی هاوواتا، پێکەوە بنووسرێن، وەك:(پێوقەدەم، گفتوگۆ، گورجوگۆڵ، مشتومڕ، دەستوبرد).

(١٦) ئامرازی (نەفی)یان (نەهی)، دەلکێندرێت بەکارەوە، وەك (مەکوژە، بکوژە، ناگۆڕێ، نەمدین، نەکەی).

(١٧) ئامرازی (نەرێ– (نەفی)، نەهی)، ئەگەر کەوتنە نێوان پێشبەندو کارەوە، ئەوا پێشبەندەکە بەجیا دەنووسرێت، وەك: (هەڵ دەگرێ، هەڵ ناگرێ، هەڵبگرە، هەڵ نەگری).

(١٨) ئەو جووتە وشانەی بەهۆی ئامرازی پەیوەندی (**عطف**) ەوە بەدوای یەکتردا دێن، دەبێ بەجیا بنووسرێن و واوەکە، بەهیچیانەوە نالکێت، وەك:

(**ژن و پیاو**، **باوك و کوڕ**، **نان و دۆ**،**خوشك و برا**).

سەرچاوەكان

د. ئەورەحمانی حاجی مارف، گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق (دەستەی کورد)، بەرگی نۆیەم، ١٩٨٢.

نووری عەلی ئەمین، ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی، چاپخانەی سەلمانی ئەعزەمی، بەغداد، ١٩٧٦.

جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦.

حامید فەرەج، ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاریی کورد، بەغداد، ١٩٧٦.

تاهیر سادق، ڕێنووسی چۆنیەتیی نووسینی کوردی، چاپخانەی شیمال، کەرکووك، ١٩٦٩.

مستەفا نەریمان، ڕێنووسی کوردی لە ڕەگ و ڕیشەوە، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، زنجیرەی زمان (٥)، بەغداد، ١٩٨١.

مەسعوود محەمەد، بەرەو ڕاستە شەقامی ئاخاوتنی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاریی کورد، بەغداد، ١٩٧٨.

ئیبراهیم ئەمین باڵدار، زەنگی کاروانی ڕێنووس، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق (دەستەی کورد)، بەرگی نۆیەم، ١٩٨٢.

ڕاسپێرییەکانی لێدوانی ڕێنووسی یەکگرتووی کوردی، کۆڕی زانیاریی عێراق (دەستەی کورد)، لە بەغداد، لە ١٨ ـ ١٩٨٥/١٢/١٩ گێڕاویە.

ڕاگەیاندننامەی کۆتایی سیمیناری زمانی کوردی، هەولێر ٢٠ ـ ١٩٩٨/٩/٢٢.

شاکر فەتاح ئەحمەد، گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی و شێوەی چارەکردنیان، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق (دەستەی کورد)، بەرگی نۆیەم، ١٩٨٢.

عومەر عەبدولڕەحیم، ڕێنووسی کوردی، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق (دەستەی کورد)، بەرگی نۆیەم، ١٩٨٢.

محەمەد مەعرووف فەتاح، نووسینی کوردی لە ڕوانگەی فۆنەتیکەوە، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق (دەستەی کورد)، بەرگی نۆیەم، ١٩٨٢.

وریا عومەر ئەمین، ئیملای کوردی و چەند تێبینییەك، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق ـ دەستەی کورد)، بەرگی نۆیەم، ١٩٨٢.

د. کامیل بەسیر، خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی، گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عێراق (دەستەی کورد)، بەرگی نۆیەم، ١٩٨٢.

بەدران ئەحمەد حەبیب، پرۆژەی چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی، هەولێر، ٤/٥/٢٠٠١.

تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغداد، ١٩٢٩.

(١) لێکۆڵینەوە و تێبینی و سەرنج و ڕەخنە و پێشنیار و بۆچوون و ڕاسپاردەکانی بەشداربووانی کۆنفرانسی:(**بەرەو ڕێنووسێکی یەکگرتووی کوردی**)، کە ئەکادیمیای کوردی ڕێکەوتی (٤/١٢ و ٨/٩ی ٢٠٠٩) لە هەولێر سازی کرد و ئەم بەڕێزانە ئامادەی بوون:

- د. فارووق عومەر سەدیق.
- د. هۆگر مەحموود.
- م. سەگڤان جەمیل محەمەد.
- م. تاریق سالح مەحموود.
- م.عەبدولستار فەتتاح حەسەن.
- د. هەڵکەوت حەکیم.
- د. ئازاد ئەحمەد.
- د. تالیب حوسێن.
- م. سادق ئەحمەد .
- د. سەباح ڕەشید.
- د. یوسف شەریف.
- م. سەلام ناوخۆش.
- م. عوسمان محەممەد هەورامی.
- د. فەرەیدون عەبدول بەرزنجی.
- د. عەبدولوەهاب خالید موسا.

پێداچوونەوەی کۆتایی لەلایەن ئەندامانی لیژنەی ڕێنووس:

١- م. جەمال عەبدول.
٢- د. ئازاد ئەحمەد.
٣- م. تاریق سالح.
٤- م. سەلام ناوخۆش.

فەرهەنگی زاراوە مێژووییەکان

لێژنەی مێژوو

چەند وتەیەکی پێویست :

یەکێ لە ئەرکە سەرەکییەکانی لێژنەی مێژوو لە ئەکادیمیای کوردی ساغکردنەوەی تێرمینەلۆژیا و زاراوەکانە لە بواری زانستی مێژوودا بۆ ئەوەی شارەزایان و پسپۆرانی ئەم بوارە زانستییە یەکدەنگ وهاوبیر بن لە بەکارهێنانی ئەوانەی پێیان راستن و جێگیر دەبن. خوێنەرانی کورد پێویستییان بەوە هەیە کاتێ دەقێکی مێژوویی کوردی دەخوێننەوە تێرمینەلۆژیا و زاراوەکان کوردی بن و تا بکرێ و لە تواناادا بێ زاراوەی بیانی بەکار نەهێنن. لەم دیدەوە لێژنەی مێژوو ماوەیەك خەریکی ساغکردنەوەی کۆمەڵێ زاراوەی مێژوویی بوو. وا بەرکوڵەکەی بە چەند بەشێك لە گۆڤاری ئەکادیمی بڵاو دەکەینەوە. مەبەست لە بڵاوکردنەوەی ئەم زاراوانە بەم شێوەیە ئەوەیە کە شارەزا و پسپۆران لێیان ورد ببنەوە و تێبینی و بۆچوونەکانی خۆیان لە بارەیانەوە پێشکەش بە لێژنەی مێژوو بکەن، لە گۆڤاری ئەکادیمی یا هەر بڵاوکراوەیەکی تر کە پێیان باش بێ بڵاوی بکەنەوە. ئێمە لە لێژنەی مێژوو پێشوازی لە هەر تێبینی و راستکردنەوەیەك دەکەین کە لە بارەی زاراوە مێژووییەکانەوە پێشکەشمان دەکرێن، چونکە مەبەست لەم کارەمان خزمەتکردنی مێژووی کوردە. لە دواییدا ئەم زاراوانە لە دووتوێی فەرهەنگێکدا کۆ دەکرێنەوە و دەخرێنە بەردەم خوێنەران .

لێژنەی مێژوو لە ئەکادیمیای کوردی لەم ئەندامانە پێکهاتووە (پرۆفیسۆر جەبار قادر– سەرۆکی لێژنە، پ. ی. د. سەعدی عوسمان ، پ. ی. د . قادر محمەد حەسەن، دکتۆر حکیم مام بەکر و دکتۆر محەمەد کاکە سوور — ئەندامانی لێژنە). ئەندامانی لێژنە ئەم ئەرکەیان گرتە ئەستۆی خۆیان و کارەکەیان بە گوێرەی پسپۆری و پیتەکان لە نێو خۆیاندا دابەش کرد و بۆ ماوەیەکی باش سەرباری کارەکانی تریان لە زانکۆ ئەم ئەرکەیان بەجێ هێنا .

لە قۆناغە جیاوازەکانی کاری لێژنەی مێژوودا چەند مامۆستا و پسپۆرێکی تریش لە گەڵماندا بوون ، بەڵام بە هۆی دووریی شوێنی کار و ژیان و زەحمەتی هاتوچۆوە نەیانتوانی لە گەڵماندا بەردەوام بن. لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بە رۆڵیان لە لێژنەی مێژوو بکەم وەکو پرۆفیسۆر عەبدولفەتاح بۆتانی، پ. ی . د. یاسین سەردەشتی، پ.ی. د. زرار سدیق و د. نیشتمان بەشیر.

هیوادارین لە داهاتوودا ژمارەیەکی زۆرتر لە شارەزا و پسپۆرانی مێژوو بەشداری لە کار و چالاکییە زانستییەکانی لێژنەی مێژوودا بکەن.

دەکرێ لە مەڕ هەموو ئەم زاراوانەی لێرەدا بڵاو دەکرێنەوە گفتوگۆی زانستی بکەین و ئەوەی پێویستی بە راستکردنەوە و پێداچوونەوە هەبێ راستی بکەینەوە وپێیدا بچینەوە.

بەشی یەکەم زاراوەکانی پیتەکانی (أ و ب) دەگرێتە خۆ.

پرۆفیسۆر جەبار قادر
سەرۆکی لێژنەی مێژوو

بەشی یەکەم

پیتی – آ –

آباد (فارسی):

ئاوەدان، چێندراو، شوێنی نیشتەجێ. هەروەها دەکرێ بە پاشگری ناوەکان و گوزارشت لە ناوی چەند ناوچە یان شارێك دەکات، وەکو (احمد آباد، حیدر آباد، أمیر آباد) چونکە لەگەڵ ناوی گوند یان شارێك بەکاردەهێندرێت بەمەش ناوی دروستکەری شارەکە یان نۆژەنکەرەوەکەی بەدیار دەخات وەکو (حسن آباد).

آبازە (تورکی):

ناوی ئەبخازییەکانە لە زمانی تورکیدا، چەند کەسێك لە مێژووی عوسمانی ئەم نازناوەیان هەبووە، چونکە بەرەچەڵەك ئەبخازی بوون. ئەبخاز هۆزێکی قەوقازییە لە بنەڕەتدا لەسەر کەنارەکانی دەریای ڕەش دەژیان لە بەناوبانگترین ئەو کەسانەی ئەو نازناوەیان هەڵگرتووە ئەمانە بوون: ئەبازە پاشا (م ١٦٣٤ز) ئەبازە حسن (م ١٦٥٨ز) ئەبازە محمد پاشا (م ١٧٧١ز).

آتشچی (تورکی):

ئاگر خۆشکەر، لە سەردەمی عوسمانی بۆ ئاگر خۆشکەر لە شەمەندەفەرە بوخارییەکان بەکارهاتووە.

اتقچەچی (تورکی):

بەرپرسی باڵندەکانی ڕاو بوو، ئەو کەسە بوو کە ئەم باڵندانەی سوڵتانی لەلا بوو کە بۆ ڕاو دەچوون.

آجر (فارسی):

خشتی سوورکراو کە بۆ بیناکردن بەکاردێ. لەوشەی (ئاگر) وەرگیراوە.

آخوند (فارسی):

خاوەن، خێو، پیاوی ئاین، مامۆستا. وتراوە لە بنەڕەتدا لە زمانی جەغتائییەوە هاتووە — بۆ پیشەی مامۆستا، و هەندێ جاریش بەواتای جێگر بەکاردێت.

آخیان روم (عەرەبی):

برایـانی ڕۆم، ئەمـە ڕێکخراوێکـی نیمـچە ئـایینی – سـەربازی بـوو، کـە لـە کۆتاییـیەکانی سـەردەمی سـەلجووقی و سـەرەتاکانی سـەردەمی عوسمـانی لـە ناوچـەکانی ڕۆژئـاوای ئـەنادۆڵ پەیـدابوو. لـە بنەڕەتـدا لەسـەر بنـەمای سـەندیکا پیشەگەرییەکان دامەزرابوو. دواتـر لەگـەڵ هێزەکـانی عوسمـانی ڕۆڵیـان بـینی لـە فراوانخوازیەکانی عوسمانی لە سەرەتای دامەزران و بەهێزبوونی ئەم دەوڵەتە.

آرپە أمینی (تورکی – عەرەبی):

ئالیك دابینکەر، ئـەو کەسـە بـوو کـە ئـەرکی دابینکردنـی ئـالیکی ئاژەڵـەکانی تەویلەکانی سوڵتانی پێ سپێردرابوو. هەروەها لە سەردەمی عوسمانی بەگرنگترین ئەفسەرانی خزمەتی دەرەکی کۆشکی سوڵتانی دەگوترا.

آستان قدس (فارسی – عەرەبی):

شوێنی پیرۆز، زاراوەیـەك بـوو لـە عێـراق بـاو بـوو بـۆ ئامـاژەکردن بـە شـوێنە پیرۆزەکان تیایدا.

آشجی باشی (فارسی – تورکی):

لـەڕووی زمانەوانییـەوە بـەمانای سـەرۆکی چێـشت لێنـەران دێـت. لـەڕووی زاراوەشەوە بەرپرسی تیپێك بوو لە تیپەکانی سوپای عوسمانی.

آغا (تورکی):

لە زمانی فارسی مانای پیاوی مەزن و گەورە و لە تورکی عوسمـانی بـە واتـای سەرۆك یان سەرکردە و بەرپرسی کارێك دێت. لـەزمانی کـوردیش بـۆ دەرەبـەگ و سەرۆك هـۆز بـەکاردێت. لـە سـەردەمی عوسمـانی وەکـو نازناوێـك بـۆ هەنـدێك لـە خاوەن پلەو پایەکان بەکاردەهات چ سەربازی یـان مـەدەنی، وەك لـە زاراوەکـانی دواتردا بەدیاردەکەوێ.

آغا الانکشاریة (تورکی):

لە سەردەمی عوسمانی بـۆ سـەرۆکی هێزەکـانی ئینکـشاری بـەکاردەهات، کـە لەپێـشەوەی هـەموو ئەفـسەرانی دەوڵـەت بـوو، و لەگـەڵ سـەدری ئـەعزەم و وەزیرەکانی تر بەشداری لە دانیشتنەکانی دیوانی هومایۆنی دەکرد.

آغا الاوجاق (توركی):

لە سەردەمی عوسمانی بۆ سەرکردەی یەك ئۆجاق بەکاردەهات، کە یەکەیەکی هێزی ئینکشاری بوو.

آغا یماقچی (توركی):

پلەیەکی سەربازی بوو لە دەولەتی عوسمانی بەیارمەتیدەری ئاغای ئینکشاری دەگوترا.

آغایان رکاب همایون (توركی – فارسی – عەرەبی):

ئاغایانی کەژاوەی سوڵتان.

آق (توركی):

واتە سپی، زۆرجار دەبێتە پێشگری ناوەکان وەکو: آق سقر = (بازی سپی)، آق بایُق = (سمێڵی سپی). یان بۆ شوێن بەکاردێت وەکو: آق حصار = (قەڵای سپی)، آق تپە = (گردی سپی). یان هۆزەکان وەکو لەماددەی داهاتوودا دەیبینین.

آق قوینلو (توركی):

ناوی هۆزێکی تورکمانییە لەنێوان ساڵانی (١٤٦٧–١٥٠٨ز) فەرمانڕەوایی ئێران و عێراق و بەشێکی کوردستانیان کردووە.

آقچە (توركی):

لەرووی زمانەوانییەوە بەواتای سپیپات دێت، بەو دراوە زیوییە بچووکانە دەوترێت کە لە سەردەمی سوڵتانی عوسمانی ئۆرخان (١٣٢٦ – ١٣٦٠ز) لێدراون. وە بەهایەکەی ٣/١ پارەی عوسمانی و ١/٦٠ی دیناری زێڕی عوسمانی بوو.

آلای (توركی):

کەژاوە، تیپ، جوانکاری، ئاهەنگ. دەبێتە پاشگریش بۆ هەندێ ناو وەکو: میرآلای– کە پلەیەکی سەربازیە، کلین آلای– واتە کەژاوەی بووك.

آلای بگ (توركی):

نازناوێك بوو لە دەوڵەتی عوسمانی دەدرایە ئەفسەرێك لەژێر فەرمانداری (سەنجەق بەگ) کاری کۆکردنەوەی سەرباز بوو بۆ شەڕ. یان لەکاتی شەڕدا جێگای ئەوی دەگرتەوە.

آلای چاویش (تورکی):

زاراوەیەکی لێکدراوە لە سەردەمی عوسمانی بەکارهاتووە بۆ بانگەوازکەرێکی سەربازی کە نامە هەڵگرە و ئاگاداری دەرچوونی کەژاوە فەرمییەکان دەکات پێش بەڕێکەوتنیان.

آلب ارسلان (تورکی):

لەڕووی زمانەوانییەوە بەمانای شێری ئازا دێت. ناوی یەکێك لە سوڵتانە سەلجوقییە دیارەکانە لە سەردەمی عەباسی و پاڵەوانی شەڕی (مەلازگرد)ی یەکلاکەرەوە بوو، کە لەساڵی (١٠٧١ز) لەنێوان دەوڵەتی عەباسی و ئیمپراتۆریەتی بیزنتی ڕووی دا.

آلتون (تورکی):

زێڕ، هەروەها بەواتای دراوی زێڕ دێت و زۆرجار ئەم وشەیە دەچێتە سەر زاراوەو ناوی کەسەکان وەکو: آلتون بغا = گامێشی زێڕین، آلتونچی = زێڕینگر، آلتون کۆپری = پردی زێڕین.

آمدچی (فارسی – تورکی):

لە ڕووی زمانەوانییەوە بەمانای خاوەنی گوڵ دێت. بەڵام بە سەرۆکی دیوانی سوڵتان دەگوترا کە کارەکەی بریتی بوو لە نووسینی نامە بۆ بابی عالی.

آمدي دیوان همایون (فارسی – عەرەبی – فارسی):

زاراوەیەکی لێکدراوە عوسمانییەکان بەکاریانهێناوە بۆ سەرۆکی دیوانی سوڵتان هەروەها هۆکاری پەیوەندیکردنە لەنێوان سوڵتان و حەرەمسەرا.

أبدال (تورکی):

پلەیەکە لە هەندێ تەریقەتی سۆفیگەری، هەروەها بەدەروێشی گەڕۆکیش دەگوترا.

ابدالان روم (تورکی):

ئەبدالانی ڕۆم، پێکهاتەیەکی ئاینی – سیاسی بوون لە تورکمانەکانی ئەنادۆڵ کە سەربەهەندێ تەریقەتی سۆفیگەری بوو، وەك مەولەوی و بەکتاشی. ئەم پێکهاتەیەش بەشێك بوو لە هێزە شەڕکەرەکانی دەوڵەتی عوسمانی پێش دامەزراندنی لەشکری ئینکشاری لەم دەوڵەتەدا.

ابراهيمية (عەرەبی):

لە سەردەمی عوسمانی بەجۆرێك تفەنگ دەوترا كە لە ولآتی شام دا هەبوو بەناوی (ابراهيم پاشا)ی كوڕی محمد علی پاشا (م ١٨٤٨ز) ناونرابوو. بەشێوەیەكی بەرچاو درێژ بوو.

ابن ناس (عەرەبی):

لە سەردەمی مەماليك بە كوڕی مەملوكی ئازادكراو دەوترا، و لەوانەیە بەكۆ بەشێوەی (اولاد ناس) بگوترێت.

أتابك (توركی):

دەربڕينێكی لێكدراوە لە "أتا" واتە باوك و (بگ) بەمانای مير. بەمانای سەرپەرشتيارو بەخێوكەری ميرە توركەكان دێت. لە سەردەمی سەلجووقييەكاندا ئەم نازناوە خرايە پاڵ هەندێك لە ميرە ديارەكان كە لەلايەنی باوكەوە خزمی فەرمانڕەوا بوون.

أتابك عسكر (توركی – عەرەبی):

لە گەورەترين ميرە زەبربەدەستەكان بوو، لەدوای نائب لە دەوڵەتی مەماليك.

اتفاقية (عەرەبی):

ڕێكەوتننامە، پێكهاتنێكە لەنێوان دوو لايەن، بەڵام ئەم پێكهاتنە نەگەیشتۆتە ئاستی پەيماننامە و لە ڕێكەوتنێكی ئاساييش بەهێزترە.

الاتك (توركی):

لچكی كراس، زاراوەيەكە لە هەردوو سەردەمی مەماليك و عوسمانی باو بوو، كاتێك لچكی كراسی سوڵتان ماچ دەكرا بۆ پيرۆزی و داوای لێخۆشبوون.

إجارەلی (عەرەبی – توركی):

(إجارە) واتە كرێ و (لی) ئامرازی گێڕانەوەیە لە زمانی توركی. زاراوەيەك بوو لە سەردەمی عوسمانی بۆ جۆرێك لە سەربازی بەكرێگيراو بەكاردەهات كە كاريان پاراستنی قەڵاكان بوو.

إجازتنامە (عەرەبی – فارسی):

مۆڵەتنامە، نووسراوی ڕێپێدان، لە سەردەمی عوسمانی بۆ ئەو نووسراوە بەكاردەهات كە دەدرا ئەو كەسەی بڕوانامەی لە زانستێك پێدراوە.

أجزاخانه (عەرەبی – فارسی):

دەربڕینێکی لێکدراوە لە (أجزا) واتە دەرمان و (خانە)ی فارسی واتە شوێن. لە سەردەمی عوسمانی بۆ دەرمانخانە بەکاردەهات.

اجماع (عەرەبی):

یەکدیگربوونی بۆچوونەکان لەبارەی مەسەلەیەکی شەرعییەوە.

أجیال (عەرەبی):

نەوەکان ، وەچەکان.

الاجلاب (عەرەبی):

واتە هێنراوەکان، گرووپێك بوون لە مەمالیك، سوڵتان بۆ خۆی هێنابوونی یان کڕیبوونی.

الاجناد البحریة (عەرەبی):

چینی سێیەم بوون لە سوپای مەملوکی، یەکەم کەس ئەو ناوەی لێنان سوڵتان ساڵح نجم الدین أیوب بن الملك الکامل محمد (١٢٤٠ – ١٢٤٩ز) بوو.

الاحباس (عەرەبی):

ئەو زەویانە بوون کە دەخرانە خزمەت سوپا، تاڕادەیەك لە ئەوقاف دەچێت.

احتساب آغاسي (عەرەبی – تورکی):

فەرمانبەرێکی عوسمانی بوو ئەرکەکەی بریتی بوو لە جێبەجێکردنی شەریعەت و ڕێسا کۆمەڵایەتییە ئیسلامییەکان لە بازاڕ و گەڕەکەکاندا و دابینکردنی خواردەمەنی بۆ شار، وە دابینکردنی یاسا پەیوەستدارەکان بەخاوەن پیشەکان، هەندێك جار دەسەڵاتێکی قەزایی سنوورداری پەیڕەو دەکرد وەك گرتن و بەندکردن و سەپاندنی سزای دارایی.

احتکار (عەرەبی):

پاوانکردن، قۆرخکردن.

اختیار (عەرەبی):

لە (اختیار) واتە دەستنیشانکردن هاتووە، بەڵام زیاتر مەبەست پیاوی پیر و بەتەمەنە. تورکەکان زۆربەی کات کەسە بەتەمەنەکانیان دەستنیشان دەکرد بۆ ئەوەی لە ئەنجومەنی شارەکان ئەندام بن.

اختام مسطحة (عەرەبی):

مـۆری رووتـەخت، جـۆرە مۆرێـك بـوو لـە سـەردەمانی مێـژووی كۆنـەوە بەكاردەهات، وەك مۆری ئێستا تەخت بوو .

إدارە تاریخچی (عەرەبی – توركی):

زاراوەیەكە لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانی بەكارهاتووە بۆ ئەو دەزگایەی كە ئـەركی بـریتی بـوو لـە مێـژوو دانـان بـۆ هـەموو ئـەو بەڵگەنامانـەی لـە بەڕێوەبەرایەتییەكانی تر دەردەچوون.

أدر (عەرەبی):

كۆی (دار) واتە خانووە، لە سەردەمی مەمالیك وەكو زاراوەیـەك بـەكاردەهات بۆ شوێنی كار و دانیشتنی سوڵتان، و بە ئافرەتە پایە بەرزەكانی وڵاتیش دەوترا.

إذن نامة (عەرەبی – فارسی):

زاراوەیەكی عوسمانی بوو تایبەت بە بەڵگەنامەی گرێبەستی ژن هێنان كـە لـە یەكێك لە دادگا شەرعییەكان دەردەچوو.

أردو (مەغۆلی):

لە رووی زمانەوانییەوە بەمانای سـەربازگە دێـت، بـەڵام بـەزمانی دانیـشتووانی (پاكستان)یش دەگوترێ (اردو) لەڕووی وشە و ڕێزمانەوە هەردوو زمانی فارسـی و هینـدی، لـە پـاڵ هەنـدێك وشـەی تـوركی و عـارەبی تێدایـە، ئەمـە زمـانی موسوڵمانەكانی هیندستان بوو كە كرا بە زمانی فەرمی لە پاكستان.

ارسلان (توركی):

واتـا شـێر، لەوانەیـە بەشـێوەی (أصـلان)یـش بێـت كـە وەك نـاوی كـوڕان بەكاردەهات. نازناوی بنەماڵەیەكی لوبنانییە.

أرسلانلي (توركی):

لە (ارسلان) واتە شێر و (لی) كە ئـامرازی بۆگێڕانەوەیـە پێكهـاتووە، دراوێكـە لەسەر یەكێك لە رووەكانی شێر هەیە بۆیە ئەم ناوەی لێنراوە.

الازارقة (عەرەبی):

دەستەیەكی خەواریجی زۆر توندڕەو بوون.

ارناوؤط (تورکی):

ناوی گەلێکە لە ڕەگەزی ئاری بە ئەلبان ناسراون، لەو ناوچەیەدا دەژین کە دەکەوێتە سەر کەناری ڕۆژهەڵاتی دەریای ئەدریاتیك.

أزعر (عەرەبی):

لەڕووی زمانەوانییەوە بەمانای کلك بڕاو دێت، بەکۆمەڵە خەڵکێك دەگوترا کە لەیاسا دەردەچوون و ئاژاوە و پەشێوییان دەنایەوە لە کۆتاییەکانی سەردەمی مەمالیك و سەرەتاکانی سەردەمی عوسمانی بەکارهاتووە.

اسبنجە (تورکی) :

ناوێکی تری باجی (چفت رسم) بوو کە کریستیانەکان لە دەوڵەتی عوسمانی دەیاندا.

إسپر (تورکی):

بەشێکی دراوی زیوی عوسمانی (أقچە) بوو.

أستاذ (فارسی):

بەمانای مامۆستا و بەخێوکەر دێت. لە سەردەمی مەمالیك بەو کەسە دەوترا کە مەملوکی بەپارە دەکڕی و پەروەردەی دەکرد، ئینجا ئازادی دەکرد، پەیوەندی ئوستازی لە بەهێزترین پەیوەندییەکانی سەردەمی مەملوکی بوو.

استبداد (عەرەبی):

ستەمکاری، مەبەست دەسەڵاتێکی بەزەبر و زەنگە.

أستدار (فارسی):

پارە وەرگر، کاروباری تایبەتی سوڵتانی بەڕێوە دەبرد لەڕووی چێشتخانە و دار و دەستە و کارکەرەکانی سوڵتان.

إستدار الصحبة (فارسی — عەرەبی):

زاراوەیەکی مەملوکییە بەو کەسە دەوترا کە چێشتخانەی سوڵتانی بەڕێوە دەبرد، لەکاتی ئاسایی و سەفەرکردن لەگەڵ سوڵتاندا دەبوو.

استفتاء (عەرەبی):

ڕاپرسی، یان گەل پرسی، ئەوەیە کە بۆ هەندێ مەسەلەی چارەنووسساز (وەك: دەستوور، یان چارەنووسی گرووپێکی ئێتنیکی) سیاسەتمەداران پرس

بەگەل دەکەن و لەشێوەی دەنگدان کارەکە ئەنجام دەدرێ. لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی کۆمەڵەی گەلان چارەنووسی هەندێ میللەتی ئەوروپای بەم ڕێگەیە یەکلا کردەوە.

الاستكشافات الجغرافية (عەرەبی – یۆنانی):

دۆزینەوە جوگرافییەکان، مەبەست ئەو دۆزینەوانەیە کە لە سەرەتاکانی سەردەمە نوێیەکان (سەدەکانی ١٥–١٦) ئەوروپییەکان پێی هەستان لە ئەنجامدا چەندین ناوچە و کیشوەری گۆی زەوییان دۆزییەوە کە پێشتر نەناسراو بوون ، وەك هەردوو کیشوەری ئەمەریکا و ئوسترالیا و ڕێگای باشووری ئەفریقیا.

استيد (هیندی):

بەمانای خاتوونی بچووك دێت، فارسەکان لە هیندییەکانیان وەرگرتووە بۆ گوزارشتکردن لە هەسارەی زوهرە .

إسطبل (لاتینی):

تەویلەی ئاژەڵان کە بۆ ئەسپ و وڵاغ ئامادە کراوە.

أسطرلاب (یۆنانی):

ئامرازێکە فەلەکناسەکان بەکاریان دەهێنا، هەندێك بازنە و هێڵی لەسەرە کەلوەکانی ئاسمان دەنوێنێ.

أسطه (فارسی):

وەستای پیشەیەك، یان کرێکاری شارەزا لە کارەکەی خۆیدا. هەروەها پایەیەك بوو لە بەشی (حەرەمسەرا) لە دەرباری عوسمانی.

أسطەباشی (فارسی – تورکی):

باش وەستا، یان سەر وەستا کە گەورەی وەستایەکانە لە کارێکدا.

اسطورة (یۆنانی):

ئەفسانە، چیرۆکی دوور لە ڕاستی و بێ بنەما، ئەگەرچی بەپێی نوێترین بۆچوونەکان هەر ئەفسانەیەك لە بنەڕەتدا لەسەر ڕووداوێکی ڕاستەقینە بنیاد نراوە ، بەڵام دواتر زیادەی زۆری خراوەتە سەر و لەڕاستی دوور کەوتۆتەوە.

اسكله (ئیتالی):

زاراوەیەکی سەردەمی عوسمانییە، واتە (پرد) جا پردی ئاسایی بێت یان ئەو ئامرازەی کە بۆ بیناکردن بەکاردەهات. ئێستا لای کورد بەو مەبەستەی دوایی بەکاردێ.

اسکودار (فارسی – عەرەبی):

زاراوەیەکە لە سەردەمی عەباسی بەکارهاتووە بۆ تۆمارێك لە تۆمارەکانی دیوانی ئینشاء تیایدا ڕاپۆرتە هاتووەکان و هەروەها ناردراوەکان و ناوی نووسەرەکانیان تۆمار دەکرد. هەروەها ناوی ناوچەیەکیش بوو لەسەردەمی عوسمانی کە لەسەر کەناری ئاسیاوی گەرووی بسفۆر بوو.

اسکي (تورکی):

کۆن، هەروەها بەو کورسییە دەوترا کە بووك لەسەری دادەنیشت لە سەردەمی عوسمانیدا. زۆر جار لەگەڵ ناوێك لێکدەدرا وەك: إسکی شهر = واتە: کۆنەشار.

اسلاف (عەرەبی):

باب و باپیران، پێشینان.

الاصلاح الدینی (عەرەبی):

چاکسازی ئایینی، ئەو بزووتنەوانە بوو کە لە سەرەتاکانی سەردەمی نوێدا لە ئەوروپا سەری هەڵدا لەپێناو چاکسازی کردن لە کەنیسەی کاسۆلیکی و نەهێشتنی گەندەڵییەکانی. ئەم ئاراستە نوێیە چەندین وڵاتی ئەورووپای گرتەوەو چەندین ڕێبەری ئایینی نوێ پەیدا بوون، بەڵام لە هەموویان بەناوبانگتر مارتن لۆسەر (١٤٨٣–١٥٤٦ز) بوو کە لە ئەڵمانیا سەری هەڵدا و لە ئەنجامدا مەزهەبێکی نوێی مەسیحی پەیدا بوو بەناوی (پرۆتستانتی).

أطلس (یۆنانی):

نەخشەی جوگرافی.

اعتماد الدولة (عەرەبی):

پایەیەکی گەورەی فەرمی بوو لە هەندێ سەردەمی مێژووی ئێراندا بەکاردەهات، بەتایبەتی لە کۆتاییەکانی سەردەمی سەفەوی و دواتر. وەك سەدری ئەعزەم وابوو.

افتاء دار العدل (عەرەبی):

دەزگایەکی ئایینی – دادوەری بوو لە دەوڵەتی مەمالیك کاری بریتی بوو لە یەکلاییکردنەوەی مەسەلە شەرعییەکان، و لە چوار قازی لە هەر چوار مەزهەبەکە پێکدەهات.

إفريز (فارسی):

جۆرێك بوو لە نەخش و جوانكاری سەر دیوار و دەرگا و پەنجەرە .

أفشين (توركی):

نازناوێك بوو لە ناوەڕاستی ئاسیادا بۆ میرەكان بەكاردەهات.

أفندي (توركی):

نازناوێك بوو لای عوسمانییەكان بۆ فەرمانبەران و پیاوانی ئاینی و ئەفسەرە بچووكەكانی سوپا بەكاردەهات. وە لە كۆتاییيەكانی سەردەمی عوسمانی بۆ ڕێزگرتن دەخرایە سەر ناوەكان.

أفيون (یۆنانی):

ئەفیون، ڕووەكێكە شێوەكەی لە سیر دەچێت و ماددەیەكی هۆشبەرە، بە(خەشخاش)یش دەناسرێت.

إقامة (عەرەبی):

لە زاراوەكانی سەردەمی مەمالیك بوو، بریتییە لە پێویستییەكانی سەربازان لە ئازووقە و ئالیك و كەلوپەلی تری سەفەركردن وەك خیوەت و شتومەك.

إقبال (عەرەبی):

نازناوێك بوو لە سەردەمی عوسمانی بەو كەنیزەیە دەوترا كە خزمەتی سوڵتانی دەكرد، ئەگەر بكەوتبایە بەر دڵی و ببوایە دایكی كوڕی دەبوو بە (قادین) بەمەش جێگای یەكێك لە ژنەكانی سوڵتانی دەگرتەوە.

الاقطاع (عەرەبی):

وشەیەكی عەرەبییە لە ڕووی زمانەوانییەوە دەكاتە (دابڕین)، مەبەست دابڕین یان تەرخانكردنی پارچە زەوییەكە بۆ كەسێك لەلایەن حكومەت یان دەسەڵاتدارێكەوە، وەكو پاداشتێك یان بەخشینێك لەجیاتی مووچە یان لەبری خزمەتێك كە ئەو كەسە پێشكەشی دەوڵەتی دەكات یان كردوویەتی. لە سەردەمی بوەیهی پەیدابوو دواتر لەلای سەلجووقییەكان پەرەی سەند و لە دەوڵەتی عوسمانیش گەیشتە ئەوپەڕی پەرەسەندن. ئەمە ڕژێمێكی ئابووری– كۆمەڵایەتی هێنایە كایەوە كە پێی دەگوترێ (الاقطاعیة) واتە (دەرەبەگایەتی) یان (فیودالیزم).

إقليم (یۆنانی):

هەرێم ، دەڤەر، ناوچە.

أقنجي (تورکی):

سوارەی نانیزامی بوون لە دەوڵەتی عوسمانی، وەکو پێشڕەو وابوون لە سوپای عوسمانیدا.

إكسير:

بەردێکی بەنرخە کە توانای گۆڕینی سیفەتی شتەکانی هەیە.

التيلق (تورکی):

دراوێکی زێڕی عوسمانی بوو بەرامبەر بە شەش قروش بوو.

ألفي (عەرەبی):

چینە میرێك بوون کە بەرزترین پلەیان لە لای مەمالیك هەبوو.

إمام (عەرەبی):

ڕابەر، پێش نوێژ.

امصار (عەرەبی):

شارەکان، شوێنە نشینگەییەکان.

أمير اخور (عەرەبی – فارسی):

میری تەویلەکانی سوڵتان ، یان سەرپەرشتیاری ئەسپ و وڵاغەکانی سوڵتان، کەسێکی گرنگ بوو لە هەردوو سەردەمی ئەیوبی و مەمالیك.

الامبراطورية :

ئیمپراتۆری، قەوارەیەکی سیاسییە کە لە دەوڵەت گەورەترە چونکە چەند وڵاتێك دەگرێتە خۆ.

أمير جندار (عەرەبی – فارسی):

پارێزەری گیانی سوڵتان.

أمير الحج الشامي (عەرەبی):

والی دیمەشقی عوسمانی، چونکە لە ساڵی (١٦٧١ ز)یەوە سوڵتانەکانی عوسمانی سەرکردایەتی کاروانی حەجیان بە والی دیمەشق دەسپارد، بۆیە ئەم نازناوەی لێ نرابوو.

أمیر داد (عەرەبی – فارسی):

دادوەر یان وەزیری داد بوو لەلای سەلجووقییەکان.

أمیر زردکاش (عەرەبی – فارسی):

ئەو میرە بوو کە بەرپرس بوو لە شوێنی پاراستنی چەك.

أمیر سلاح (عەرەبی):

سەرپەرشتیاری چەکە تایبەتییەکانی سوڵتان بوو لە سەردەمی مەمالیکدا.

امیر شکار (عەرەبی– فارسی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەمالیکدا باو بوو بەو کەسە دەوترا کە سەرپەرشتی پێویستییەکانی ڕاووشکاری سوڵتانی دەکرد.

أمیر طبر (عەرەبی– فارسی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەمالیکدا باو بوو، بەمیرێك دەوترا کە سەرپەرشتی تەورهەڵگرانی دەکرد لە کەژاوە سوڵتانییەکاندا.

أمیر عشرة (عەرەبی):

پایەیەکی سەربازی مەملوکی بوو بەمیرێك دەدرا کە سەرکردایەتی (١٠–٢٠) سواری دەکرد.

أمیر مئة (عەرەبی):

پایەیەکی سەربازی مەملوکی بوو بە میرێك دەدرا کە سەرکردایەتی سەد سوار و هەزار سەربازی دەکرد.

أمیر نوبة النوب (عەرەبی):

زاراوەیەکی مەملوکی بوو لە پایەبەرزترین سەربازەکان بوو.

امیر البحر (عەرەبی):

میری دەریا، سەرکردەی کەشتیگەل یان هێزی دەریایی بوو لە دەوڵەتی عوسمانی، دواتر زاراوەی (قبودان دریا) بەکارهات کە دەکاتە (کاپتن یان قبطان).

أنبارلر أمینی (فارسی – تورکی– عەرەبی):

ئەمینداری کۆگا دەریاییەکان بوو لە دەوڵەتی عوسمانیدا.

أنتداب (عەرەبی):

مانیـدات، شـێوازێکی دەسـەلاَتی ئیـستعماری بـوو کـە دوای جـەنگی یەکـەمی جیهانی لـە هەنـدێ لـە داگیرگـەکان پـەیڕەو کـرا، وەك قۆنـاغێکی پەرەسـەندووتر لەچاو داگیرکردنی ڕاستەوخۆ.

انتفاضة (عەرەبی):

ڕاپەڕین ، سەرهەڵدان.

أنجمن (فارسی):

ئەنجومەن، کۆمەڵە، لێژنە. لە سەردەمی عوسمانی بە ئەنجومەنی شورای بـالاَی ویلایەتە عوسمانییەکان وتراوە. هەروەها لەئێرانی سـەردەمی قاجـاریش (١٧٩٥–١٩٢٥ز) ژمارەیەك ئەنجومەن لەشارە گرنگەکان پێکهاتن کاتێ شۆڕشی مەشرووتە (دەستوورخوازی) لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەم بەرپا بوو.

انشقاق (عەرەبی):

لێکترازان، جیابوونەوە. بەزۆری بۆ جیابوونەوەی باڵە سیاسییەکانی حیـزب و ڕێکخراوەکان بەکاردێ.

اندرون (فارسی):

ناوەوە یان ناوەخۆ، بەشی ناوەخۆی کۆشکی سوڵتانی عوسمانی بوو.

اندرون مکتبی شاگردی (فارسی – عەرەبی):

زاراوەیەك بوو بۆ ژمارەیـەك لـە قوتابخانـە ناوەخۆییـەکانی سـەر بـە کۆشـکی عوسمانی بەکاردەهات.

انساب العرب (عەرەبی):

تۆرەمـە یـان ڕەچـەڵەکی عـارەب، لـە سـەردەمانی پێـشوو ڕەچـەڵەك لای عەرەبەکان زۆر گرنگ بوو ، بۆیە کەسانێك هـەبوون شـارەزابوون لـەم بـوارەدا کـە پێیـان دەگـوترا (نـسابە) و چـەندین کتێبـیش لـەم بارەیـەوە دانـدراوە کـە پێیـان دەگوترێ (کتب الانساب).

انهیار (عەرەبی):

داڕمان، داتەپین، زاراوەیەکە زۆرجار بۆ لەناوچوونی دەوڵەتێك بەکاردەهێنرێ.

انكشاري (توركی):

ئینکشاری، لە بنەڕەتدا زاراوەیەکی لێکدراوی عوسمانییە لەهەردوو وشەی (یەنی) واتە نوێ و (چەری) واتە هێز یان لەشکر پێکهاتووە، بۆیە دەکاتە هێزی نوێ یان لەشکری نوێ. ئەمە لەشکرێکی پیادەی نیزامی عوسمانی بوو کە لە ناوەڕاستی سەدەی چواردەی زایینی پێکهات، لەو کریستیانانەی کە بەمندالّی دەهێنران و بۆ ئەم مەبەستە پەروەردە دەکران.

الاهراء السلطانية (عەرەبی)

زاراوەیەکە لە سەردەمی مەمالیك بۆ عەمباری تایبەت بە سولّتان بەکارهاتووە و تەنیا لەکاتی برسیەتی و قات و قڕی دەکرایەوە.

اهل الحل والعقد (عەرەبی)

گەلی دەمڕاست و قسەبەدەستان.

اهل الخبرة (عەرەبی) :

کەسێکی شارەزا بوو لە یەکێك لە پیشەکان ، ئەرکی چاودێری کردنی جۆری کالأکان و دیاریکردنی نرخەکانی پێ دەسپێردرا لە دەولّەتی عوسمانیدا.

اوتلاق رسمي (توركی – عەرەبی):

جۆرێك لە باج بوو لە سەردەمی عوسمانی لە ڕەوەندە کۆچەرەکان وەردەگیرا.

اوتوراق (توركی):

خانەنشینی پەککەوتوو، لە سەردەمی عوسمانی بەو سەربازە دەوترا کە بەتەمەن بوو یان کەم ئەندام دەبوو بەجۆرێك کە نەیدەتوانی کاری خۆی ئەنجام بدات، لەم کاتەشدا خزمەتی نەدەکرد و مووچەیەکی پێدەدرا.

أوجاق (توركی):

لە دەولّەتی عوسمانی بە یەکەیەکی سەربازی گەورە دەگوترا (ئۆجاق)، وەکو ئۆجاقی ئینکشاری و ئۆجاقی تفەنگچی.

اوده باشي (توركی):

سەرۆکی ئەو کەسانە بوو کە لە ژووره سەرەکییەکانی سولّتانەکانی عوسمانی کاریان دەکرد و جلوبەرگی لەبەر سولّتان دەکرد و یەکێك لە چوار مۆرەکەی سولّتانی لەلا بوو.

أورطة (تورکی):

یەکەیەکی سەربازی بچووکتر بوو لە (ئۆجاق) لەنێو لەشکری ئینکشاریدا، یەك ئۆجاق دەیکردە (١٦٥) ئۆرتە. هەر ئۆرتەیەکیش لە (١٠) سەرباز پێکدەهات.

اورطه آغاسي (تورکی):

سەرۆکی یەکەیەك بوو لە سەربازان کە ئەرکی پاراستنی کۆشکی سوڵتان بوو.

أورطه باشي (تورکی):

سەرکردەی (ئۆرتە)یەك بوو لە لەشکری ئینکشاریدا.

أورطه چاویش (تورکی):

یەکێك لە ئەفسەرە گرنگەکانی لەشکری ئینکشاری عوسمانی بوو کاری بریتی بوو لە جێبەجێ کردنی فەرمانەکان و پێشکەشکردنی ڕاپۆرت بۆ ئەوەی بە مۆری ئاغای ئینکشاری مۆر بکرێ، هەروەها سەرپەرشتی ڕێوڕەسمی پاسەوانیەتی ئاغای ئینکشاری دەکرد.

أوزباشي (تورکی):

پلەیەکی سەربازی عوسمانی بوو کە سەرکردایەتی سەد سەربازی دەکرد.

اوزبك (تورکی):

ناوی گەلێکە لە گەلانی ئاسیای ناوەڕاست، تەتەرن لەڕووی ڕەگەزەوە دەوڵەتی ئۆزبەکەستان بەناوی ئەوانەوە کراوە، لەوانەیە بە شێوەی (یزبك)یش بگوترێ.

أوزون (تورکی):

درێژ، نازناوی میر (حەسەن)ی دامەزرێنەری دەوڵەتی ئاق قۆینلۆی تورکمانیە، لەبەر درێژی پێی دەگوترا (ئۆزۆن حەسەن).

أوغلی (تورکی):

کوڕ، زۆربەی کات دەکرێتە پاشگر بۆ ناو، وەکو احمد أوغلی — واتە کوڕی ئەحمەد.

أوقیه (یۆنانی):

یەکەیەکی کێشە بەرامبەر بە چل درهەم و لە وڵاتی شام بەرامبەر بە دوو سەد گرام بوو.

اولاد الناس (عەرەبی):

زاراوەیەکە لە سەردەمی مەمالیك بە تیپێك لە سەربازان دەوترا کە تەنیا لە کوڕانی میرەکانی مەمالیك پێك هاتبوو.

اولاق (تورکی):

نامە بەر، لە زاراوەکانی سەردەمی عوسمانییە.

أون باشی (تورکی):

پلەیەکی سەربازی عوسمانی بوو، واتە سەرۆکی دە سەرباز.

إیالە (عەرەبی):

گەورەترین یەکەی کارگێڕی بوو لە دەوڵەتی عوسمانی، کە لەنێوان سالآنی ١٥٩١ – ١٨٦٤ز. بەکار دەهات، دواتر لەجیاتی ئەو زاراوەی (ویلایەت) بەکارهێنرا، هەر ئیالەتێك چەند سەنجەقێکی لەخۆ دەگرت.

ایبك (تورکی):

یەکەم سوڵتانی مەمالیکە لە میسر لەدوای (شجرة الدر) کە ژنی سوڵتان صالح ایوب بوو، لە ساڵی ١٢٥٠ تاکو ١٢٥٧ز فەرمانڕەوایی کردووە.

ایچ اوغلان (تورکی) :

ئەو منداڵانە بوون کە لە دەوڵەتی عوسمانی بەپێی ڕژێمی دیڤشرمە کۆکرابوونەوە، بەڵام جیاکرابوونەوە بۆ قوتابخانەی دەربار. بۆ ئەوەی دواتر لە دەزگاکانی حکومەت کار بکەن.

إیرادی جدید (عەرەبی):

زاراوەیەك بوو لە کۆتاییەکانی سەردەمی عوسمانی بەکارهات بۆ داهاتە داراییە نوێیەکان، کە بۆمەبەستی چاکسازی کردن کۆدەکرانەوە لەو دەرەبەگانەی کە ئەرکە سەربازییەکانی خۆیان بەرامبەر دەوڵەت جێبەجێ نەدەکرد.

إیلچی (تورکی):

وەزیر یان سەفیر یان نێردراوی ئاشتی.

ایل یازجیس (مەغۆلی – تورکی) :

لە سەردەمی عوسمانی ئەو نووسەرەی ویلایەت بوو کە (دەفتەری مفصل)ی ئامادە دەکرد، کە هەموو سەرچاوەکانی داهاتی ناوچەکەی تێدا دیاری دەکرا.

ایلخان (مەغۆلی):

نازناوی فەرمانڕەوایانی تورك و تەتەر و مەغۆل بوو.

إیماق (تورکی – مەغۆلی):

کۆمەڵە هۆزێکن کە یەکێتییەکی سیاسییان لە نێواندا هەبێت.

اینال (تورکی – مەغۆلی):

یارمەتیدەر، هاوکار، هەروەها ناوێك بوو کە زۆر لە سولڵتان و میرەکانی مەمالیك پێی دەناسران.

إیوان (فارسی):

بریتییە لە هۆڵێکی گەورەی چوارگۆشەیی بۆ پێشوازیکردن، لە سێ لاوە دیواری هەیە، هەرچی لای چوارەمە ئەوە کراوەیە. لە کوردیش هەر (هەیوان) ی پێدەگوترێت.

پیتی - ب -

بابا :

باوك، هەندێ جار بەگەورەی پیاوانی تەریقەتەکان دەگوترا، وەك سەرۆکی تەکیەی بەکتاشی.

باب السر (عەرەبی):

دەرگایەکی تایبەتکراو بوو بە گەورە میرەکان لە دەرگاکانی قەلای الجبل لە قاهیرە (شوێنی نیشتەجێبوونی سولڵتانەکانی مەمالیك بوو).

باب سرلطیف (عەرەبی):

دەرگایەکی نهێنی بوو کە سولڵتانەکانی مەملوکی و گەورە میرەکان لەکاتی قەرەباڵغی ئاهەنگەکاندا لێی دەچوونە ژوورەوە.

باب السعادة آغاسی (عەرەبی – تورکی):

گەورە خزمەتکارانی ڕەنگ سپی لە کۆشکی سولڵتاندا.

الباب العالي (عەرەبی):

دەروازەی باڵا بینایەکی گەورەبوو تەنیا شەقامێك لە سەرای سولڵتانی جیای دەکردەوە، لە سەردەمی سولڵتانی عوسمانی محەمەدی چوارەم (١٦٤٨ – ١٦٨٧ز) دامەزراوە بەشێکی تەرخان کراوبوو بۆ صەدری ئەعزەم و خێزانەکەی، و

بەشەكانی تری تایبەت كرابوو بە كۆبوونەوەی گـەورە فەرمانبـەرانی دەوڵـەتی كـە كاروبـاری وڵاتیـان بـەڕێوە دەبـرد، بـەڵام بـەزۆری ئـەم نـاوە وەكـو گوزارشـت بـۆ كۆشكی سەدری ئەعزەم یان مەڵبەندی حكومەتی عوسمانی بەكاردەهات.

باب المرز و الخمر (عەرەبی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەمالیك بەكارهات بۆ گوزارشتكردن لە داهاتێـك لـە داهاتەكانی دەوڵەت كە لە دروستكردنی مەی بەدەست دەهات.

باد زهر (فارسی):

بەردێكی ئیسفەنجی سووكە بۆ بەرگریكردن لە ژەهر بەكار دەهات.

پادشاه (فارسی):

گەورە و خاوەن. وەكو نازناوێك بۆ سوڵتانەكانی عوسمانی بەكارهاتووە، پێیـان دەگوت (پادیشاه ئال عوسمان) لە كوردیش (پادشاه) لەجیاتی (شا) بەكاردێت .

بارجە (؟):

جۆرێك لە كەشتی چارۆگەداری عوسمانی بوو كە سەردەمەكانی پێـشتریش بـۆ گواستنەوە بەكار دەهات.

بارگاە (فارسی):

بارەگا، خیوەتی شا، بەو دیوانە دەوترا كە مۆڵەتی چوونە لای شای دەدا.

بارود (؟):

پێكهاتەیەكە لە خوێ، لە تەقەمەنی و چەكی ئاگردار بەكاردەهات، چـینییەكان یەكەم جار بەكاریان هێناوە، بەكارهێنانی لـە سـەردەمی مـەملوكی و سـەردەمانی دواتر باو بوو.

بازرگان (فارسی):

هەر (بازرگان)ی كوردییە، بەشێوەیەكی تایبەت بەو بازرگانـە گەورانـە دەگـوترا كە بەهۆی كاروانەكان لەگەڵ شوێنە دوورەكان بازرگانییان دەكرد.

باش (توركی):

سەرۆك، سەردار، سەركردە. دەكرێتە پاشگر بـۆ نـاو بـە مانـای سـەرۆكایەتی و سەركردایەتیی دێت وەكو:

أون باشی = (سەرۆكی دە)

أوز باشی = (سەرۆكی سەد)
بین باشی = (سەرۆكی هەزار)
باش اسكی (توركی):
لە سەردەمی عوسمانی بۆ سەرۆك سەربازەكان لە سوپادا بەكاردەهات و دەبوو لە هەموویان بە تەمەنتر بووایە.
باش إمام (توركی – عەرەبی):
زاراوەیەك بوو لە سەردەمی عوسمانی بۆ پێشنوێژی تیپێك لە سەربازان بەكاردەهات.
باش چاویش (توركی):
زاراوەیەك بوو لە سەردەمی عوسمانی بۆ یەكێك لە ئەفسەرانی یەكەی ئینكیشاری بەكاردەهات.
باش چوخەدار (توركی – فارسی):
گەورە خزمەتكارانی تایبەتی لە سەرای سوڵتانی عوسمانیدا.
باش قادین (توركی):
ژنی یەكەم بوو لەنێو ئافرەتەكانی سوڵتانی عوسمانی كە سوڵتان كوڕی لێی بووە.
باش قلاقوز (توركی):
لە سەردەمی عوسمانی بۆ ئەفسەرێك بەكاردەهات كە بە بەردەوامی لەبەردەم باب العالی دەوەستا لە ئەركەكانی وەستان بوو لە شوێنی تایبەتی لە شار بۆ ڕێگە گرتن لە پێشێڵ كردنی داب و نەریتەكان، و ڕێبەدیكردنی خەڵك .
باش قومندان (توركی – فارسی):
بە سەركردەی یەكەكانی پیادە دەوترا لە سوپای عوسمانی، دوای سەردەمی تەنزیمات كە لە سەردەمی سوڵتان سەلیمی سێیەم (١٧٨٩ – ١٨٠٧ز) ئەنجام درا.
باش كاتب (توركی – عەرەبی):
لە سەردەمی عوسمانی بۆ سەرۆكی نووسەران لە دیوانی دەوڵەت بەكاردەهات.
باش مهندس (توركی – عەرەبی):

سەرۆکی ئەندازیاران. بە گەورە ئەندازیارانی دەوڵەتی عوسمانی دەوترا.

باش وکیل (تورکی – عەرەبی):

سەرۆکی نوێنەران لە دەوڵەتی عوسمانی.

پاشا (فارسی):

زاراوەیەك بوو عوسمانییەکان بۆ وەزیر و گەورەپیاوانی ئیدارە لە دەوڵەتەکەیان بەکاریان دەهێنا، ئەوانەی دوو تەوغ و زیاتریان هەبوو بەم نازناوە بانگ دەکران.

پاشماق شریف (تورکی – عەرەبی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی عوسمانی بۆ نەعلێك بەکاردەهات کە گوایە هی پێغەمبەرە (د. خ) .

پاطرونة (ئیتالی):

زاراوەیەك بوو بۆ کەشتی سەرکردایەتی دووەم ، لە دەریاوانی عوسمانی بەکاردەهات.

باغجیان روم (فارسی – تورکی):

پێکهاتەیەکی سەربازی بوو کە باغچەوانە تورکمانەکانی لە ئەنازۆل بەخۆوە دەگرت، ئەم پێکهاتەیەش پێش دامەزراندنی سوپای ئینکشاری بەشێك لە سوپای عوسمانی پێك دەهێنا.

بالیش (مەغۆلی):

دراوێکی مەغۆلییە، لە سەردەمی جەنگیزخان بەکاردەهات.

بالطةجی (تورکی):

بەلتەچی ، تەوربەدەست، تیپێك بوو لە پاسەوانانی کۆشکی سوڵتان لە دەوڵەتی عوسمانی ژمارەیان چوارسەد کەس بوو، ئەرکیان بریتی بوو لە پاراستنی ئافرەتەکانی کۆشکی سوڵتان.

البارونە (ئەوروپی):

خانمە بارۆن. هەروەها بارون پلەیەکی کۆمەڵایەتی بوو لە ئەوروپا .

بای (تورکی):

دەوڵەمەند، بە فەرمانڕەوایانی تونس لە سەردەمی عوسمانی دەگوترا.

پایرە (مەغۆلی):

فەرمانی سوڵتانی، تەختەیەکە لە زێڕ لەسەر یەکێك لە ڕووەکانی وێنـەی سـەری شێر کێشراوە بە گەورە پیاوانی دەوڵەت دەبەخشرا.

بتکجی (مەغۆلی):

نووسەر، مەغۆلەکان بۆ بەخێوکەر (مامۆستا) بەکاریان دەهێنا.

بَدرالدینلو (عەرەبی – تورکی):

بەکەسێك دەگوترا کە لە شوێنکەوتووانی (بدرالدین السماوي/ ١٤١٦ز. مـردووە) بوو کە لە سەردەمی عوسمانی ڕێبەرایـەتی بزووتنەوەیـەکی ئـاینی دژ بەدەوڵـەتی کرد.

بدروم (یۆنانی):

ژێر زەمین کە وەکو کۆگا یان بەندیخانە یان شوێنی نیشتەجێبوون بەکاردێت.

البدل العسکري (عەرەبی):

باجێك بوو لە سەردەمی عوسمانی بەسەر مەسیحییەکان سـەپێندرا و بەرامبـەر بەوەی بەشدارییان لە خزمەتی سەربازیدا نەدەکرد بڕێك پارەیان دەدا . لـە سـاڵی ١٩٠٨ دوای گەڕانەوەی دەستووری عوسمانی کارکردن پێی ڕاگیرا.

البدل المجرد (عەرەبی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەمالیك بەکاردەهات بۆ چەند جۆرێك لـە ئەسـپ و جلوبەرگ و تفاق کە دەگۆڕدرا بەوەی خراپ ببوو.

البدنة (عەرەبی):

ئەو بەشەی شوورەیە کە تاوەری تیادا نییە بەڵکو دەکەوێتە نێوان دوو تاوەر.

البراءة السلطانیة (عەرەبی):

بەخشینێك لەلایەن سوڵتانەوە بۆ کەسێك لە بابەتێك لە بابەتەکان لە سـەردەمی مەمالیك و عوسمانی بەشێوەی بڕوانامەیەك بوو.

البروانه (فارسی):

پەردەدار، کەسێکە سەردانی خەڵك بۆ لای پادشا یان دەسەڵاتدار ڕێکدەخات.

البراج (عەرەبی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی عەباسییەوە بۆ ئەو کەسانە بەکاردەهات کە لە تاوەرەکانی کۆتری نامەبەر کاریان دەکرد هەروەها بەو کەسەش دەوترا کە لە بواری ئەستێرە ناسیدا کاری دەکرد.

البرانی (عەرەبی):

باجێك بوو کە باجگرەکان بەسەر خەڵکی گوندەکانی میسریان لە سەردەمی عوسمانی سەپاندبوو، لە وڵاتی شام بە مانای بەخشیش دەهات.

البربر:

نەتەوەیەکن لە ناوچەکانی باکوری ئەفریقیادا هەن، ناوی ڕەسەنی خۆیان (ئەمازیغ)ـە، بەڵام ڕۆمانەکان دواتریش عەرەبە موسڵمانەکان ئەم ناوەیان لێناون کە دەکاتە مرۆڤی کێوی و دوور لە شارستانی.

بَربَر (تورکی):

بە تورکی و ئینگلیزی بە مانای سەرتاش دێت. بنەماڵەیەکی لوبنانی بەم ناوە هەیە.

تربط (فارسی):

جۆرە ئامرازێکی مۆسیقایە لە عوود دەچێت.

برجاس (فارسی):

نیشانەی نیشانە شکێنیّ، لە ئاڵایەکی بچووك دەچێت کە لە بەرد دەچەقێندرێت.

بَرجم، پرچم (فارسی):

پەرچەم ئاڵا، بەیداخ.

بَرکستوان (تورکی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەملوکی بەو کورتانە نەخشێنراوانە دەگوترا کە دەخرایە سەر پشتی ئەسپەکانی سوڵتانی و فیلەکان.

بُرنجك (تورکی):

جۆرە چنراوێکی تەنك و نەرم بوو لە سەردەمی عوسمانی بەکاردەهات.

برنجي أورطة آشجي أوسطةسي (توركی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی عوسمانی بۆ ئەوکەسە بەکاردەهات کە ئەرکەکەی بریتی بوو لە دابینکردنی خواردن بۆ ئۆرتەی یەکەم.

بُرنس (؟):

جلوبەرگێك بوو ئینکشارییەکان لە ڕۆژە باراناوییەکان لە بەریان دەکرد. ئەم پۆشاکەش لەکاتی شەڕدا سولّتان بە دیاری بۆ ئەفسەرەکانی دەنارد.

بَرید (فارسی):

سیستەمی گواستنەوەی نامە شاهانییەکان یان فەرمییەکان .

البَزة (عەرەبی):

بەو جلوبەرگانە دەوترا کە لە پەمۆو کەتان دەچنران و ئەو کەسەی دەیفرۆشت پێی دەوترا بەزاز.

بزر (عەرەبی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی عوسمانی بە هێلکەی کرمی ئاوریشم دەوترا لە لوبنان.

پُشت (فارسی):

پشت ، عەبایەك بوو ئەستوور لە جلوبەرگی کۆچەران بوو لە سەردەمی دەوڵەتی مەمالیك.

پُشتمیخ (فارسی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەملوکی بەو دروشم یان سیمبوڵە دەوترا کە هەر میرێك پێی جیا دەکرایەوە.

بشخانە (فارسی):

زاراوەیەکی مەملوکی بوو بۆ جوانکاری چواردەوری ژوور یان چواردەوری پێخەف بەکاردەهات.

بشلك (تورکی):

دراوێکی عوسمانی بوو لە سەردەمی سولّتان سلێمانی دووەم (١٦٨٧ – ١٦٩١) لێدرابوو.

بشمقدار (توركی – فارسی):

زاراوەیەكی مەملوكی بوو بە هەڵگری نەعلەكانی سوڵتان دەوترا.

پُشوتی (فارسی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەملوكی بە "پُشت" فرۆش دەوترا. بگەڕێوە بۆ پشت.

البطاقة (یۆنانی):

لەسەردەمی مەملوكی بەو كارتە بچووكانە دەوترا كە لەسەر باڵی كۆتری نامەبەر دەناردرا.

البَطال (عەرەبی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەملوكی بەو سەربازە یان میرە دەوترا كە لەكاروباری دەوڵەت دوور دەكەوتەوە بەهۆی تووڕەبوونی سوڵتان لێی یان بەهۆی گەورەیی تەمەنی یان بەئارەزووی خۆی.

بطریق، بطریك ، بطریارك (یونانی):

پاتریارك، پایەیەكی ئاینی مەسیحییە.

بطسة (ئیسپانی):

جۆرە كەشتییەكی گەورە بوو لە سەردەمی مەمالیك بۆ شەڕ و بازرگانی بەكاردەهات.

بُقچە (توركی):

بوخچە، پارچە قوماشێكە شتی تیادا هەڵدەگیرێ . هەروەها بە جۆرێك لە شیرنەمەنی دەوترێ و بە دروستكەرەكەش دەوترێ بقجەجی و بغجاتی.

بَقسطاط (فارسی – توركی):

لە سەردەمی مەمالیك باو بوو بۆ جۆرە نانێكی وشك كە ئەوەی سەفەری كردبایە لەگەڵ خۆیدا دەیبرد.

بقیار (؟):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەمالیك بۆ جۆرێك لە مێزەری گەورە بەكاردەهات كە تایبەت بوو بە وەزیر و قەڵەم بە دەستان ، هەروەها بەجۆرێك لە فەرشی ڕەش دەوترا كە لە مووی وشتر دروست دەكرا.

بگ، بیك (تورکی):

بـەگ، سـەرۆك، مـیر، فـەرمانڕەوای میرنـشینێکی سـەربەخۆ، هـەروەها بـە دەسـەڵاتدارو بەڕێوەبـەری ناوچـەیەکیش دەگـوترا بەتایبـەتی (سـەنجەق) لـە سەردەمی عوسمانی.

البکتاشیة (تورکی):

تەریقـەتێکی سـۆفیگەری بـوو کـە (حـاجی بەکتاشـی وەلـی/ نیـوەی دووەمـی سـەدەی سـێزدە) دایمەزرانـد، ڕۆڵێکـی گرنگـی لـە مێـژووی دەوڵـەتی عوسمانیـدا هەبوو، هاوبەندییەکی بەهێزی لەگەڵ هێزی ئینکشاریدا هەبوو.

بگتاش (تورکی):

هاوکوف، هاوتـا، بـەردی ڕەق، هەرچـی بەگتاشـی بـوو ئـەوە کەسـێکی سـەربە تەریقەتی بەگتاشی بوو.

بِکتَمَر (تورکی):

میری ئاسنین، نازناوێك بوو زۆر لە میرەکانی مەمالیك هەڵگری بوون.

بَکجي (تورکی):

پاسەوان، بە پاسەوانی بەگ لە سەردەمی عوسمانی دەوترا.

بگلربگ (تورکی):

بـەگی بـەگان، پایەیـەك بـوو لـە سـەردەمی عوسمـانی دەدرا بـە فـەرمانڕەوای ولایەتەکان، ئەم پایەیە مافی ئـەوەی دەدایـە خاوەنەکـەی کـە نازنـاوی (پاشـا)ی هەبێت.

بلاسە (فارسی):

قوماشی ئەستوور، بەو فەرشانە دەوترێ کە لە موو دروست دەکرا.

بلص (عەرەبی):

پـارە بـە ناهـەق وەرگـرتن، ئـەو پارەیـە کـە لـە دەرەوەی بـاج وەردەگیرێـت بەخورتی.

بَلَصقایة (تورکي):

زاراوەیەك بوو لـە سـەردەمی عوسمـانی بـاو بـوو بـۆ دەفرێکـی بـچووکی بـارود بەکاردەهات.

بَلَكجي (توركي):

ماسی گر، بەپیاوانی سەر کەشتی لە دەریاوانی عوسمانی دەوترا.

بُلوك (توركى):

دەستە، تیپ، بە کۆمەڵە سەربازێك دەوترا کە یەکەیەکی بچووکیان پێك دەهێنا، هەر دوازدە بلۆك تیپێکیان پێك دەهێنا کە لە دەوڵەتی عوسمانی پێی دەوترا (ئۆرتە).

بُلوك أمينى (توركى – عەرەبى):

بە بەرپرسی ژمێریاری یەکێك لە بلۆکەکانی سوپای دەوڵەتی عوسمانی دەوترا.

بُلوك باشى (توركى):

سەرکردەی بلوك.

بَند (فارسي):

بەند، بەپەڕەگراف یان خاڵێك لە پەیمانەکان دەوترێ.

بُندق (فارسى):

جۆرە بەروبوومێکە دەخورێ. وە قوڕی سوورکراوەی خڕە کە بە بەردەقانی دەهاوێژرێ، هەروەها بە گوللەی خڕ دەوترا کە بە تفەنگ دەهاوێژرا.

بُندقجى (فارسى – توركى):

تفەنگچی

بُندقدار (فارسى):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی مەمالیك باو بوو، بەو کەسە دەوترا کە کیسەی بوندقی لەدوای سوڵتان یان میر هەڵدەگرت.

البُندقي:

دینارێکی زێڕ بوو بەناوی شاری بوندقیەی ئیتاڵی کرابوو، لە سەردەمی دەوڵەتی مەملوکی بەکاردەهات.

بَندة (فارسي):

بەندە، نۆکەر، خزمەتکار، بەمانای دیلیش دێت.

بَنديرة (ئيتالي):

ئاڵا، بەیداخ

بنیش (تورکی):

جلی تایبەت بە سوارەکانی سوپای عوسمانی بوو، مێزەرێکی تایبەت بوو زاناکان لە هەندێك کات دا لەسەریان دەکرد.

بَهادُر (تورکی – مەغۆلی):

ئازا، بەجەرگ. دەکرا بە پاشگر بۆ ناوی شا و سوڵتانەکان وەکو ئاماژە بۆ هێز و ئازایەتییان.

پهلوان (فارسی):

ئازا، پاڵەوان، بەو کەسە دەوترا کە وەرزشێکی قورسی بێ هاوتای دەکرد.

بوابان هُمایون (عەرەبی – فارسی):

لە سەردەمی عوسمانی بە پاسەوانانی دەرگای دەرەوەی سەرای سوڵتان دەوترا.

بواردیە:

تفەنگ هەڵگران، لە سەردەمی عوسمانی تیپێك بوون لە پاسەوانانی شەریفی مەککە، کە لە کۆیلە و ئازادان پێك هاتبوون.

البوامتی (عەرەبی):

بە هەر کەسێك دەوترا کە ساڵانە لە باجدان دوا دەکەوت.

بوجك باشی (تورکی):

بە سەرکردەی کۆمەڵێك فەرمانبەر دەوترا کە ئەرکیان بریتی بوو لە ، جێبەجێ کردنی فەرمانەکان بەسەر تاوانباراندا و ناردنیان بۆ بەندیخانە.

بورجی (تورکی):

لە سەردەمی عوسمانی بە زوڕنا دروستکەر و فرۆشیاری دەوترا.

بورزن (تورکی – فارسی):

لە سەردەمی عوسمانی بە زوڕنا ژەنیان دەوت.

بورَك (تورکی):

جۆرە کڵاوێك بوو ئینکشارییەکان لەکاتی ئاشتیدا لەسەریان دەنا هەرچی لەکاتی شەڕدا بوو کڵاوێکی درێژی هێڵداریان لەسەر دەنا.

بوزە (توركی):

خواردنەوەیەكی سەرخۆشكەرە لە جۆ یان لە برنج دروست دەكرێت، هەندێك خەڵك بەتایبەتی لەمیسر لە سەردەمی مەمالیك دەیانخواردەوە.

بوستانجی (فارسی – توركی):

یەكێك لە ئەندامانی تیپێكی نیزامییە مێژووی دروستبوونی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی سوڵتان مستەفای دووەم (١٦٩٥ – ١٧٠٣ز).

بوستانجی باشی (فارسی – توركی):

سەرۆكی بوستانچیان، سەرۆكی تیپی بوستانچیان لە كۆشكی سوڵتانی عوسمانی، لە ئەركەكانی تری ئەفسەری بوستانچی، پشكنینی كەنارەكانی بسفۆڕ و مەڕمەڕە و بەڕێوەبردنی كەشتی سوڵتان لە كاتی سەیران بوو. هەروەها بە پشكنەری گشتی باغەكانی دەوروبەری ئەستانبۆل دەگوترا.

بوسطة (ئیتالي):

بۆستە، مەكتەبی پۆستە، بەو ئۆتۆمبێلە گەورەیە دەوترا كە پۆستەی بۆ شار و گوندەكان دەگواستەوە. ئەو كەسەی پۆستەی دەگواستەوە پێی دەوترا پۆستەچی.

بوشناق (توركی):

عوسمانییەكان بە بۆسنە و هرسكیان دەوت، هەندێك بنەماڵە لە وڵاتی شام هەن ئەو ناوەیان هەڵگرتووە.

پولیتیكاجی (ئیتالی – توركی):

لە سەردەمی عوسمانی بۆ كەسی سیاسەتمەدار بەكاردەهات.

بیان نامە (عەرەبی – فارسی):

زاراوەیەك بوو لە سەردەمی عوسمانی بۆ بەیانی گومرگی بەكاردەهات. ئێستاش لە كوردیدا بۆ ڕاگەیاندننامە بەكاردێت.

بیبرس (فارسی – توركی):

پڵنگ، نازناوێك بوو هەندێك سوڵتان و میری مەمالیك هەڵیانگرتبوو لە سەروویانەوە (بیبرس البندقداری) (١٢٦٠ – ١٢٧٧ز).

بَیدق (فارسي):

بەسەربازی شەترەنج دەوترێ.

البیدره (عەرەبی):

زانستێکە کە لە بارودۆخی باڵندەکان دەکۆڵێتەوە.

بیرام آلاي (تورکی):

بەو کەژاوە دەگوترا کە سوڵتانی عوسمانی پێی دەچووە مزگەوت بۆ نوێژی جەژن. و هەندێك بنەماڵە هەن ئەو ناوەیان هەلگرتووە.

بیرقدار (تورکی – فارسی):

ئاڵا بەدەست لەکاتی شەڕ و کەژاوەی سوڵتانی لە سەردەمی هەردوو دەوڵەتی مەملوکی و عوسمانی باو بوو. بووە بە نازناوی هەندێك بنەماڵە.

البَیرَمیة (تورکی – عەرەبی):

تەریقەتێکی سۆفیگەری بوو کە (حاجی بێرەم/ ١٤٣٠ز مردووە) دایمەزراندووە.

بَیرون (فارسی):

بەشی دەرەکی بوو لە کۆشکی سوڵتانی عوسمانی.

پیش گیرەج (فارسی – تورکی):

بەیەکێك لە خزمەتکارانی سوڵتانی عوسمانی دەگوترا کە ئەرکی بریتی بوو لە پشتەماڵ هەلگرتن بۆ سوڵتان.

البیضة (عەرەبی):

کڵاوێکی ئاسنین بوو سەرباز لەسەری دەنا بۆ پاراستنی لە شمشێر لێدان، بۆیە ئەم ناوەشی لێندراوە چونکە بە هێلکە دەچێت.

بَیعَت (عەرەبی):

نواندنی پاڵپشتی و دڵسۆزی بوو بۆ خەلیفە یان سوڵتانی نوێ لەلایەن گرووپێك کە نوێنەرایەتی کۆمەلگا دەکەن.

بیگباشی (تورکی):

سەرکردەی هەزار، زاراوەیەك بوو لە سەردەمی عوسمانی باو بوو بۆ سەرکردەی هەزار سەرباز بەکاردەهات.

بیگم (مەغۆلی):

بە ئافرەتی بنەماڵەی میر و فەرمانڕەواکان دەگوترا.

پیلُك (تورکی):

مەچەك، بە موڵکەکانی خۆجێیی حکومی لە دەوڵەتی عوسمانی دەگوترا.

بیمارستان (فارسی):

نەخۆشخانە.

بیورلدی (تورکی):

بەبڕیارو فەرمانی سوڵتانی عوسمانی یا هی دەسەلاٌتدارانی بالاٌی دەوڵەت دەگوترا.

بیورلدیا (تورکی):

لە میسر بە بڕوانامەی دامەزراندن لە وەزیفەکان تاکو پلەی دووەم دەوترا هەروەها بە بڕوانامەی ئەزهەریش دەوترا.

بیوك (تورکی)

گەورە، مەزن، دەکرا بە پاشگر بۆ ناوی ناوداران بۆ پێشاندانی مەزنی هەلگرەکەی.

تیۆری پاساودان (checking theory) لەزمانی کوردیدا

د.سەباح ڕەشید قادر
بەشی کوردی _کۆلیژی پەروەردەی مرۆڤایەتی
زانکۆی سەلاحەددین

پێشەکی

ئەم تیۆرە (پاساودان) لقە تیۆرێکە لە چوارچێوەی پرۆگرامی بچووککراوەدا، بنەماکانی خۆی جێبەجێ دەکات، لە بنچینەدا هەوڵێکی تری چۆمسکییە بۆ کەمکردنەوەی سنووری جیاوازی نێوان زمانەکانی جیهان، بە مانایەکی تر گونجاندنی زمانەکان لەگەڵ بنەماکانی ڕێزمانی سەراپا (ڕ.س) واتە (universal grammar) (U.G) ئەمەیش لە ڕێگەی کەمکردنەوەی ژمارەی پەرەمیتەرەکان و زیادکردنی ژمارەی پرەنسیپەکان، بەمەش زۆربەی تایبەتمەندی زمانەکان لە کار دەخات و ڕووەو گشتگیری کردنی بنەما ڕێزمانییەکان دەچێت، یەکێك لە بنەما هەرە چالاك و کاراکانی ئەم تیۆرە بنەمای بەئابووری کردنە (وزە پاراستن)، کە دەچێتە ناوەڕۆکی زۆربەی ئاست و بنەما درشتەکانی تر . ئەم بۆچوونە (تیۆرە) لە بنچینەدا دوای بۆچوونی ڕێزمانی دەسەڵات و بەستنەوە (GB) ی چۆمسکی کەوتە گەڕ، دەتوانین وەکو قۆناغی مێژوویش بەدوای ساڵ ١٩٨٦ دەسپێکی بۆ دابڕێژین، هەرچەندە ساڵانی نەوەدەکان گەشەی زیاتری بەخۆوە بینی، بەڵام

لەڕووی مێـژووەوە دەبـێ دوو شـت لـە بـەر چـاو بگـرین، یـەك: ئـەم تیـۆرە لـە گەشـــەکردن و گـــۆڕانی بۆچـــوونەکاندا بەســـەر چـــەند قۆنـــاغێکی وەکـــو ١٩٩١، ١٩٩٢،١٩٩٥،١٩٩٦،٢٠٠٤ و ٢٠٠٥ دابەش دەبن، دوو: هەندێ لە زاراوەکان لەوانەیە ناوەڕۆکی خۆی پاراسـتبێ، بـەڵام وەکـو زاراوە، زاراوەی نـوێی بـۆ داڕێـژراوە، بـۆ نموونە زاراوەی زمانە بکەر خراوەکانpro-drop Language گۆڕاوە بۆ زمانە بکـەر بەتاڵـەکان، دەبـێ ئـەوەش بـوترێ کـە چۆمـسکی لـە نزیککردنـەوەی زمانەکانـدا ڕووبەڕووی گەلێك گرفت هاتەوە لە گەیاندنی زمانەکاندا بەڕێزمانی سەراپا، بەهۆی هەندێ جیاوازی ڕێزمانی بنەڕەتی و بنچینەیی، کە لە زمانەکاندا بەڕەگ چەسپاوی ماونەتـەوە، بـۆ نموونـە هەنـدێ زمـانی وەکـو فەڕەنـسی بـوار دەدات کـە کـرداری سەرەکی بۆ گرێی سـەرەی ڕێزمـانی IP بـەرز بکاتـەوە، کەچـی زمـانی لـە جـۆری زمـانی ئینگلیـزی بـواری بەرزکردنـەوەی (V) نـادات بـۆ دەرەوەی (VP) بەمـەش لـــەڕێزمانی (GB) و ســـەرەتای MP یـــدا زمانـــەکان بەســـەر گرووپـــی زمانـــە فەرەنسییەکان و گرووپی زمانە ئینگلیزییەکان دابەش دەکرا، لەم لێکۆڵینەوەیـەدا ئێمـە هـەوڵ دەدەیـن هەنـدێ لایـەنی پرۆگرامـی بـچووککراوە لـە بۆتـەی تیـۆری پاساودان بخەینە ڕوو، چونکە بەبێ ئـەو بەسـتنەوەیە شـیکردنەوەکە سـەرکەوتوو نابێ .

ناوەڕۆکی ئەم لێکۆڵینەوەیە دوای ئەم پێشەکییە بۆ دوو بەش دابەش دەکرێ لەبەشـی یەکەمـدا کـە بریتییـە لـە هەنـدێ بابـەتی تیـۆری، میکـانزمی کـارکردنی پرۆگرامی بچووککراوە دەخەینە ڕوو، لە بەشی دووەمـدا لەسـەر بنـەمای ئـابووری کردن و لێکدان و جوولانـەوە تیـۆری پاسـاودان بەسـەر زمـانی کوردیـدا جێبـەجێ دەکەین، کورتەی لێکۆڵینەوەکە بە زمـانی عـەرەبی و ئینگلیـزی دوای ئەنجامـەکان ڕێکدەخرێن و سەرچاوەکان ڕیز دەکرێن .

بەشی یەکەم
هەندێ بابەتی تیۆری

١-١. سەرەتا

ئەو هەوڵە زمانەوانییەی چۆمسکی کە سەروویساڵانی نەوەدەکانی سەدەی رابردوو دەگرێتەوەو لە ژێر ناوی پرۆگرامی بچووککراوە Minimalist Program کە (MP) کورت کراوەکەیەتی، کۆی کردەوە بە تایبەتی کارەکانی ١٩٩٨ بە جۆرێك دەڕوانێتە زمان کە پەیڕەوێکی تەواو، پڕاوپڕە، بەواتای ئەوەی (پەیڕەوێکی پڕاوپڕە لەو لایەنەی کەوا ڕێزمانی زمانی سروشتی پێکهاتەیەك دروست دەکات، کە گونجاوە و پێکهاتەیەکی هاوبەش لەگەڵ پێکهاتەکانی مێشك دروست دەکات، بەشێوەیەکی ڕوونتر، واتە تێکەڵ بە سیستەمی ئاخاوتن و بیرکردنەوە دەبێت (هۆلمبێرگ ٢٠٠٠: ٣٣) . لێرەدا چۆمسکی بۆچوونەکانی خۆی دەباتەوە ئاستی مێشك، و لە ئاستی مێشکەوە دەست بەڕێکخستنەوەی ڕێزمانی زمانەکان دەکات بۆ بەرهەمهێنانی ڕستەی زمانەکان (هەموو جۆرە ڕستەیەك)، کە گەورەترین یەکەی ئاستی ڕێزمانە، ئامانجی سەرەکی لەو تیۆرەدا ئەوەیە، کە تیۆرێك بۆ زمانی مرۆڤ بنیاد بنێ لە ڕێگەی کەمترین گریمانە و بنەمای بنجییەوە دابڕێژرێ، کە پێویست و بنەڕەتی بن بۆ زمان، بەو پێیە و لە ئەنجامی ئەوەدا ژمارەیەك بنەما (پرەنسیپی) سەراپا دێتە کایەوە و پەیڕەو دەکرێ و سنووری سەرپشکی و ئارەزوومەندییەکان لە زماندا سنووردار دەکات، ئەمەش میتۆدێکە بەرەو ئەو سیستەمە پڕاوپڕەمان دەبات کە پێی دەڵێن زمانی مرۆڤ .

١-٢. چوارچێوەو میکانزمی MP :

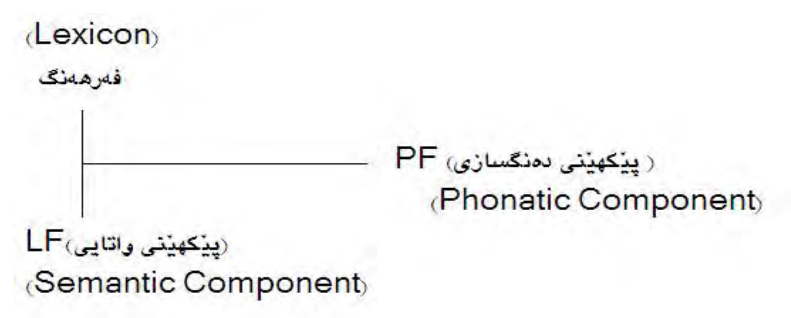
لە میانەی شیکردنەوە زمانەکانییەکانی خۆیدا چۆمسکی تێبینی ئەوەی کرد، کەوا هەندێ مەرج بەناچاری دەسەپێنرێ بەسەر کردەکانی گوێزانەوەی گشتی و تێکەڵیان دەکات بە گوێزانەوە تایبەتییەکان لە ژێر بنەمای جۆرە مەرجێك، کە پیێ دەوترێ (مەرجی فراوان کراو extension condition) کە بەپێی ئەم مەرجە

کردەی گوێزانەوە لە درەختەکەدا بەرەو سەرەوە فراوان دەکرێ، ئامانجی سەرەکی MP لەوە دایە هەموو مەرج و کۆتبەندەکان لە نواندنی ڕستەکاندا کەم بکاتەوە بۆ دەرهاوێژتەیەکی (out put) پەی پێبراو، و نابەرجەستە، کە بتوانرێ بە هۆی تایبەتمەندییەکانی ناوەوەی فاکلتی زمان پێناسە بکرێ (بڕوانە لاسنك ٢٠٠٣ : ٨٠–١)، بەڵام هەوڵەکانی پرۆگرامی بچووککراوە، لەوە دایە، کە جیاوازییە دەرکەوتووەکانی زمانەکان دابەزێنێ بۆ ئاستی پەیوەست بە سیستەمی ڕێزمانی سەراپا (UG) و بە تاکە سیستەمێکی ژمێرکاری (Computational) بتوانرێ زمانە مرۆییەکان لە جیاوازی لێکسیکیدا سنووردار بکات، چونکە جیاوازی زمانەکان لە بنچینەدا سیفەتێکی مۆرفۆلۆجییانە هەڵدەگرن (چۆمسکی ١٩٩٥ : ٣٨٨) .

تیۆری (بنەماو پەرەمیتەرەکان ١٩٩٠)ی چۆمسکی بەهۆی پرۆگرامی بچووککراوەوە سەرکەوتنی بە دەست هێنا، گۆڕینی زاراوەی تیۆر بۆ پرۆگرام سەنگێکی خۆی هەبوو (بچووککردنەوە) بە هێنانەکایەی پرۆگرامێك هەندێ نیشانەی دەرکەوتووی لێ دەکەوێتەوە کە توێژەر دەتوانێ شێوەیەکی هەرەمەکی تەواو بە فاکلتی زمان ببەخشێ بە دەست پێکردنێکی ساکارانە لە سووچ و گۆشە جیاوازەکانی نەخشەی فاکلتی ئەو زمانەوە (سیدریك ٢٠٠٦: ٩٥).

ئەم پرۆگرامەی لە لایەن چۆمسکییەوە پێشنیار کرا تیایدا سیستەمی زمان وەکو سیستەمێکی نەخشەسازی Mapping یان ژمێرکاری Computation سەیر دەکرێت، ئەم سیستەمە لە نێوان دوو ئاستی تێکەڵدا کاردەکات، کە بریتین لە ئاستی یان فۆڕمی دەنگسازی (فۆنەتیك، فۆنۆلۆجی) PF، و ئاستی واتا یان فۆڕمی لۆجیکی LF، کارکردنی ئەو سیستەمە لە نێوان ئەم دوو ئاستەدا بە ئاستێکی هاوبەش Interface level ناودەبرێ، بەواتایەکی تر دوو ئاستی زمان کە پێشنیارکراوە، تەنها ئەو دوو ئاستەیە کە مایەی باوەڕپێکردنە کە ڕووبەڕوو دەبنەوە لەگەڵ سیستەمی چالاکی زمان performance پێیان دەوترێ (درکاوە هەست پێکراوەکان) (articulatory-perceptual) کە بە (AP) کورت دەکرێتەوە، هەروەها چەمکە مەبەستدارەکان (conceptual-intentional) کە بە (C-I) کورت دەکرێتەوە .

تاکە سیستەمێك بۆ زمانە مرۆییەکان ز.م (سیستەمی ژمێرکاریی زمانە مرۆییەکان، کە بە CHL هێما دەکرێ) بە (Computational of Human language) گوزارشتی لێ دەکرێ، ئەمەیش ئەوە دەردەخات کە تاکە سیستەمێکی بیرکارییانە هەیە، جیاوازییە فەرهەنگییەکان دەستنیشان بکات، بە مەش CHL وەکو دانانی ژمارەیەك سیستەمی ئارگۆمێنتی بۆ هەڵبژاردە فەرهەنگییەکان کار دەکات، بۆ هەردوو هێما (λ,π) لێکدەدرێتەوە، کە دەربڕینێکە بۆ زمانێکی دیاریکراو، لەو کاتەی π بریتییە لە نواندنی PF , λ بۆ نواندنی LF دیاریکراوە (بڕوانە یورا ١٩٩٩ :١٥) . بەمە چوارچێوەی بۆچوونەکانی چۆمسکی تەسك دەبێتەوە بۆسنووری فۆرمی لۆجیکی (LF) و فۆرمی فۆنەتیکی (PF)، ئەمەیش پێویستی و ئەگەری ئەوە دەدات بە دەستەوە، کەوا ڕۆنانی ژێرەوە (D-S) و ڕۆنانی سەرەوە (S-S) پشت گوێ بخرێ . بەم پێیە تەنها فەرهەنگی مێشك (Mental lexicon) و سیستەمی ژمێرکاری کە نواندنی LF، PF دێنێتە کایە لەڕێگەی زانیارییە فەرهەنگییەکانەوە (زمانی ناوەکی– I-language) ڕاییکاری ژمێرکاری و لێکسیکۆن کار دەکەن دەکرێ ئەم بیرۆکەیە لەم هێڵکارییەی خوارەوە ڕوون بکرێتەوە :

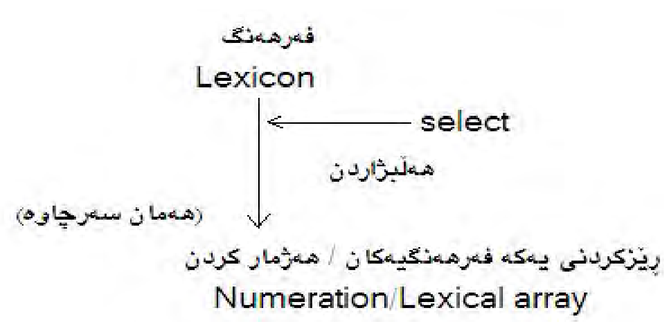
وێنەی (١) جێکەوتەی دەرەکی ئەو کەرەسە سەرەکییانەن، کە لە سیستەمەکە کاردەکەن .

١–٢–١. لە فەرهەنگەوە بۆPF ,LF :

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوەی کە چۆن زانیارییەکان لە فەرهەنگەوە بە ڕێگەی پێکهێنی هێڵکاری دەستەبەر دەکرێت لە مۆدەلی مینیمالستدا، ڕیزکردنی ژمارەی

یەکـەی فەرهـەنگی لـە فەرهەنگـەوە هەڵدەبـژێردرێت بـە ڕێگـەی کردەیـەکی هەڵبژاردن، ڕیزکردنی ئەو ژمارە یەکە فەرهەنگییە هەڵبـژێردراوە لـە فەرهەنگـەوە پێـی دەوتـرێ هـەژمارکردن Numeration، و بـە زاراوەیـەکی سـادە بریتییـە لـە بوونێکی وا کە کەرەسەی سینتاکسی (بۆ نموونە ڕسـتە) تیایـدا دروسـت دەکـرێ (چۆمسکی ١٩٩٥ : ٢٤٠) .وەکو لە وێنەی (٢)دا ڕوون کراوەتەوە:

وێنەی (٢):

(هـەژمارکردن بـەو پێیـە وەرگرتنـی ژمارەیـەك یەکەیـە لـە فەرهەنگـەوە بـە مەبەستی بونیادنانی وەسفێکی ڕۆنـانی، سیـستەمی ژمێرکـاری، کەرەسـەکان لـەو هەژمارکردنە هەڵدەبژێرێ و لـە ڕۆنانەکـە بـە یەکیانـەوە دەبەسـتێتەوە (کریـستاڵ ٢٠٠٣ : ٣٢١) .

هەژمارکردن دووجۆرە هێما لە خۆ دەگرێت (LI/i)، لەوکاتەی (LI) یەکەیەکی زمانەوانی،(i) بریتییە لە گیرەکەکانی ئەو یەکەیە، زۆرجار یەکە زمانییەکە بە هۆی هەژمارکردنەوە هەڵدەبژێردرێ، دانەیەکی کۆپی کراوە لە ڕووی دەرونییەوە کە لـە مێشکی قسەکەردا هەیە، یان پێناسە دەکرێ وێنەی ژمارە (٢) و ئـەو هەنگاوانـەی خراونەتە ڕوو، یـان لـە داهـاتوودا دەخرێتـە ڕوو لـە پێنـاو بونیادنـانی یەکەیـەکی سینتاکسییە (ڕسـتە) / Syntactic object، کـە لەڕێگـەی لێکـدان وجووڵانـەوە دا (Merge and move) بەرهـەم دەهێنـرێ (دواتـر باسـی دەکـەین) لـە پرۆگرامـی بـچووککراوەدا : تـەنیا ئاسـتە دەرکـەوتووەکان (مەبەسـتمان PF, LF)ە لـە

بونیادنانی یەکە سینتاکسییەکەدا بەشداری دەکەن، ئەو دوو ئاستە هەندێ مەرج گریمانە دەکەن . سیستەمی ژمێرکاری تەنیا ڕێگە بە کردەی هەژمارکردن دەدات، کە بێتە ناو سیستەمەکەوە واتە بچێتە ناو کەرەسە یان یەکە سینتاکسییەکەوە (LF, PF دەتوانن تەنها لێکدانەوە بۆ یەك یەکەی سینتاکسی بکەن) بە ڕێگەی ئەو کردە دووبارەکراوانەی کە ڕێگەیان پێ دەدرێ، نەك هەموو فەرهەنگ بە گشتی، بەواتای ئەوەی سیستەمی ژمێرکاری لە ڕێگەی هەژمارکردنەوە پەیوەندی بە یەکە فەرهەنگییەکانەوە دەکات نەك ڕاستەوخۆ، و ئەم کردانە دووبارە دەبنەوە تاوەکو گشت هێماکان (یەکەکان) کەم دەبنەوە بۆ سفر .

(ئەوەی ڕوونە کەوا فەرهەنگ ژمارەیەك کەرەسەی (وەکو ناو، کردار) ی تێدایە بە تایبەتمەندییە کرۆکییەکانی خۆیانەوە، بەلایەنی کەمەوە لەو ڕووەوە ڕوونن، چونکە فەرهەنگ هەندێ پۆلی ئەرکی (بۆ نموونە) وەکو تەواوکار (C) لە خۆ دەگرێ، بەڵام ئەم هەڵوێستە زۆر تاریك و نادیارە بۆ هەندێ پۆلی ئەرکی تری وەك کات (T)، ڕێکەوتن (Agr)، سیماکانی (Phi) کە بریتین لە (کەس و ژمارە و ڕەگەز ودۆخ)، هەموو سیمای ڕێزمانین بۆ نموونە (Agr) کە کورتکراوەی (Agreement)ە واتە ڕێکەوتن، بەشێکە لە (Phi-Features) بڕوانە (چۆمسکی ١٩٩٥ : ٢٤١) (کریستال ٢٠٠٣ : ٣٤٦) . ئەوەی لە سەرەوە باسمان کرد ئەوە دەگەینێ کەوا پۆلە ئەرکییەکان (Functional Categories) بە لایەنی کەمەوە دەکەونە ناو دوو پۆلی جیاوازەوەو بە دوو تایبەتمەندی جیاوازەوە، کە بەدەستهێنانی دەوەستێتە سەر گەیشتن بە ژمێرکارییەکە، یان فێربوونی ئەو یەکە فەرهەنگییانەی لە پرۆسەکەدا بەکاردێن.

پرۆگرامی بچووککراوە لە P&P واتە لە بنەماو پارامیتەرەکان زیاتر، پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کەوا کەتیگۆرییەکان وا پێناسە دەکرێن کە بریتین لە بەندێك یان دەستەیەك تایبەتمەندی یان سیما . بەکارهێنانی مەعریفە (Cognitive) لە بری ڕێزمان لە سەرەتای نووسینەوەکانی چۆمسکی ساڵی ١٩٩٥ بە دەرکەوتن، ئەم بۆچوونەش لەوەوە هاتووە کەوا توانستی زمان (FoL) Faculty of Language، ئەوە دەردەخات، کە هەر زمانێك لە فەرهەنگ پێکدێ، کە ئەویش یەکەی فەرهەنگی لە خۆ دەگرێ لە ڕێگەی بەهای سیمانتیکی و

ڕێزمانی و سیمای فۆنۆلۆجییەوە پێناسە دەکریٚ، سیما (تایبەتییە) ڕێزمانییەکان بەشێکن لە کەتیگۆرییەکان خۆیان (وەسفی) کەتیگۆرییە (پۆلە ڕێزمانییە)کان دەکەن، هەروەها بەشێکی مۆرفۆلۆجیشن (واتە بە شێوەیەکی سەرەکی دیاریکردنی دۆخ، ڕەگەز، کەس، ژمارە، هەروەها کات، کە لایەنی ڕێزمانین . بە مەش ڕێزمان یان سیستەمی ژمێرکاری زمانی مرۆڤ (CHL)، کە سەبارەت بە هەموو زمانەکان نەگۆڕە وبە پێی بەهای سیما کەتیگۆری و مۆرفۆلۆجییەکانی ئەو یەکە فەرهەنگییانە مامەڵە لەگەڵ یەکە فەرهەنگییەکان دەکات. توانستی زمان بە جۆرێك داڕێژراوە واتە بە چەند ڕێگەیەك کە پەرەمیتەرەکان ڕێگە بە جیاوازییەکانی زمان بدەن، بەڵام ئەم جیاوازییانە لە فەرهەنگ جێگیرکراون، یان لە وەسفی واتایی یەکە فەرهەنگییەکان، یان بە هۆی سیما فۆنۆلۆجیەکان، یان لە ڕێگەی ناوەڕۆکی تیۆری ڕێزمانی . لە سیمای ڕێزمانی (مۆرفۆلۆجی) دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە، (بڕوانە سورین ٢٠٠٤: ٣٣) .

بە پێی ئەو ڕوونکردنەوەی پێشتر بەشێکیمان لە میکانزمی کارکردنی MP دا ڕوونکردەوە، دەکریٚ لەم چەند دێڕانەی خوارەوە چڕی بکەینەوە .

توانستی زمان دەچێتە ئامێزی هەڕەمێکەوە کە دووخاڵی بەیەك گەیشتوو دەدات بە دەستەوە، یان دوو سنووری هاوبەش (Interface) لەگەڵ سیستەمێکی چالاکی (زانیاری) زمانی دەرەکی : (a) درکاوە هەست پێکراوەکان (A-P) خاڵێکی هاوبەش دروست دەکات لەگەڵ سیستەمێکی هێزێکی جوولێنەری هەستپێکراو، (b) چەمکە مەبەستدارەکان (C-I) تێکەڵ دەبێت، یان هاوبەشی دەبێت لەگەڵ بەکارهێنانی زمانی -Language use) یان سیستەمی چەمکەکان، بە پێی ئەوەی وتمان لە بارەی توانستی زمان (FoL)، زمان بریتی دەبێت لە سیستەمێکی بەرهەمهێن کە جووتێکی وەکو LF, PF پێك دێنێت کە هێما (λ , π) مان بۆ دانان ئەم دووانە سیستەمی نواندنن، بەم پێیە PF لە (A.P) لێك دەدرێتەوە یان دەخوێنرێتەوە واتا لە (A.P) بە یەك دەگەن، (LF) یش لە (C-I) بە یەك دەگەن.

هەردوو سیستەمی جولوێنەرە هەست پێکراوە درکاوەکە و سیستەمی چەمکە مەبەستدارەکانی چالاکی زمان، هەندیٚ مەرجی یاسایی گریمانە دەکەن بەسەر

وەرگرتەکانیانـەوە (input)، کـە نواندنـەکانی LF, PF یـەك لـە دوای یـەك دەبـێ مەرجەکان جێبەجێ بکـەن، بـە مـەیش نوانـدنی PF, LF لـە بـەر ئـەوە دەبـێ لـە کەرەسەی یاسایی پێکبـێن، کـە دەبـێ لێکدانـەوەی تـەواو لـە ئاسـتی گونجـاو بـە دەست بێنین، ئەگەر نواندنە بەرهـەم هاتووەکـە لـە ژمارەیـەك کەرەسـە پێکبێـت، ئەوە دەبێ بلێین کەوا مەرجـە یاسـاییەکانی جێبـەجێ کـردووە یـان (لێکدانـەوەی پڕاوپـڕی هەیـە (FI – (full interpretation)، دەربڕاوەکـانی زمـان بـە لایـەنی کەمەوە وەکو جووتێك لە (LF, PF) سەیر دەکرێ کـە گەیـشتوون بـەو مەرجانـە (بڕوانە ستیدمان : ٥٧٥) .

١-٢-٢. ڕێزمان و ژمێرکاری :

وەکو وتمان ڕێزمـان لـە چوارچـێوەی MPیـدا وەکـو سیـستەمێکی ژمێرکـاری سەیر دەکرێت، ژمێرکاریش بە پێی میکانزمی کارکردنەکە، بەرامبەر بـە داڕێـشتنی ڕستە دەوەستێ، ئەم ڕستەیەش بە سەر زمانەکانی جیهـان جێبـەجێ دەبـێ و بـە پێی ئەو سیستەمە ژمارەیەك داڕشتن بەرهەم دێ.(بەمەش زمانـەکان دوای بنـەما گـشتییەکان دەکـەون بەسـەر ئـەو سـیما ڕێزمانییانـەی یەکـە فەرهەنگییـەکان جێبەجێی دەکات کە هەڵبـژێردراوە (سـورین ٢٠٠٤: ٣٤) ڕاییکـاری سیـستەمەکەی داڕشتنی ڕسـتە بـەم شـێوەیەی خـوارەوە دەبـێ : ژمێرکـاری دەسـت دەکـات بـە هەڵبژاردنی ناوێك (ن) لە یەکە فەرهەنگیەکان لە فەرهەنگەوە لە ڕێگـەی کردەیـەك کە بە هەژمارکردنمان Numeration ناو برد، ئەو یەکانـەی هەڵبـژێردراون هـەنگاو بـە هـەنگاو، و یـەك لـە دوای یـەك دەخرێنـە نـاو ڕۆنانەکـەوە Σ بـەهۆی کـردەی لێکدانـــەوە یـــان یەکگرتنـــەوە (Merg)، ژمێرکـــاری ڕۆنـــانی Σ ســـەرەتا لـــە ژمێرکاریەکی ئاشکرا (دەرکەوتوو—overt) پێك دێت، لە کۆتایی ڕوودانـی کـردەی دەربـڕین (spell– out – (SO)، دوای ئـەوەی Σ بـە دوو ڕێگـەی جیـاواز دەڕوات، ژمێرکـاری فۆنۆلـۆجی بـەرەو ئاسـتی هاوبەشـی نێوانمـان دەبـات A – P کەچـی ژمێرکاری داپۆشراو (covert) ی سیمانتیکی بەرەو ئاسـتە نێوانەکـەی (C-I) مـان ڕادەکێشێ .

دەکرێ کۆی میکانیزمی لێکدانەوەکان لە وێنەی ژمارە (٣) لێك بدەینەوە:

وێنەی (٣):

فەرهەنگ
هەڵبژاردن
هەژمارکردن
ژمێرکاری سینتاکسی
ڕۆنانی سینتاکسی
وەرگرتە-Input
spell-out درکاندن
نواندنی واتایی
سیستەمی بیرکردنەوە
نواندنی فۆنۆلۆجی
سیستەمی ئاخاوتن

بەشی دووەم

تیۆری پاساودان لەزمانی کوردیدا

٢–١ – تیۆری پاساودان سەرەتا وەکو میکانیزم و کۆمەڵێك ڕاییکاری لە تیۆری بنەما و پەرەمیتەرەکان (p&p) پێشنیارکرا، کە بۆ پشکنین و ساغکردنەوەی ئارگۆمینتەکان بوو، ئایا یاساین، یان گونجاون یان تواناییان هەیە لەگەڵ ئارگۆمێنی تر یەکبگرن لە پێناو دروستکردنی ڕۆنانێك، یان بە واتایەکی تر ئایا ئەو یەکە فەرهەنگییە سیما (Feature) ی گونجاوی بە دەستهێناوە بەر لەوەی لە شوێنێك لە ڕستەدا بەکاربێت (بڕوانە ماسیۆس ٥٤، تراسك ٤٠) کارکردنی تیۆری پاساودان لە Mp یدا پەیوەستە بە کۆمەڵێك دیاردەو میکانیزمی زمانی، چونکە لە بنچینەدا کارکردنی پاساودان لە پێناو بەدەستهێنانی ڕۆنانێکی سینتاکسی دروستە لە پاڵ ئەوەی پاساو بۆ ئەو ڕۆنانە سەرنەکەوتوانە بدات بە دەستەوە، بە واتای ئەوەی بەڵگەی لۆجیکی بە مەنتیقی پرۆگرامەکە بخاتە ڕوو بۆ دروستی و نادروستی ڕۆنان و نواندنە سنیتاکسییەکان .

٢–٢ یەکەی سینتاکسی لە نێوان یەکگرتن و جووڵانەوەدا (Move, Merge) یەکەی سینتاکسی، کە لە ڕێگەی هەژمارکردن و ژمێرکاری بەرهەمدێن لە ڕێگەی یەکگرتنەوە (لێکدان) و جووڵانەوەدا هەموو ڕستەیەك بونیاد دەنێن، باسمان لەوە کرد، کەوا کردەی ژمێرکاری ڕاستەوخۆ هەموو یەکە سینتاکسییەکان لە فەرهەنگەوە وەرناگرێ، بەڵکو ئەوانەی دوای هەڵبژاردن (Select) گەیشتوون بە هەژمارکاری (Numeration) وەردەگیرێن.

٢–٢–١ یەکگرتن (Merge)

بریتییە لە کردەیەکی ساکار، کە جووتە کەرەسەیەکی سینتاکسی دەستەبەر دەکات لەو جووتە کەرەسە سینتاکسییە، یەکەیەکی سینتاکسی ئاڵۆزتر بەرهەم دێنی، دوو کەرەسە سەرەتاییەکە لە هەژمارکارییەوە ئامادە کراوە و وەردەگیرێ، کە ئامادە کراوە بۆ داڕشتن (بڕوانە چۆمسکی ١٩٩٥ : ٤٣) باوا دابنێین ئێمە دوو کەرەسەی سینتاکسی وەکو : (أ ، ب) مان هەبوو، ئەگەر یەکگرتن بەسەر ئەو دوو کەرەسەیە جێبەجێ بکرێ، کەرەسەیەکی گەورەتر دروست دەبێ و بەم

شـێوەیەی خـوارەوە دادەڕێژێتــەوە " ج، (أ،ب) " لێـرە (ج) کەرەســە تازەکـە دەنوێنی .

بۆ دەرخستنی داڕشتنی ئەو جۆرە لێکدانە : ئەگەر أ جێکەوتەی هەبێ و بێتە سەرە (Head) بۆ کەرەسە تازەکە، کەواتە ناو لێنراوەکەی بەم شـێوەیە دەبـێ : أ: (أ، (أ،ب))، بەڵام ئەگەر ب جێکەوتەکە وەربگرێ، کەرەسە نوێیەکە دەبێ بە ب : (ب، (أ،ب))، یەکگرتنی (أ،ب) بەم شێوەیە دوایی گونجاو نییـە، بـەو پێیـە یان دەبێ (١– أ) یان (١–ب) ڕێگەی پێ بدرێ جێکەوتەی هەبێ .

(١–أ) (١–ب)

أ ب

٢ ٢

أ ب ب أ

هەڵبژاردەی ((هەڵە)) لە LF دەپاڵێورێ لەسەر بنچینەی چەند بنەمایەك بـۆ نموونە : گەر کردارێکـی وەکـو خـوارد، وەرگـرین لەگـەڵ بـەرکارێکی راسـتەوخۆی وەکو فرەیزی دیارخەری (DP) وەربگرین وەکـو(نـان) بـۆ نموونـە، ئەگـەر ئێمـە جیاوازییەك لە نێوان (٢–أ) و (٢ – ب) بکەین

(٢ – أ) (١ – ب)

* VP DP

٢ ٢

نان بخۆ نان بخۆ

ئـەوەی شـایەنی گوتنـە کـە لـە زمـانی ئینگلیزیـدا جێکەوتەکـە دەگـۆڕێ بـۆ نموونە :

3 – b DP* 3 – a VP

٢ ٢

Eat apple Eat apple

یان لە نموونەیەکی وەکو (٤)

(٤) :

قسەکەری یەکەم : بە نیازی لەگەڵ کێ بڕۆی

قسەکەری دووەم : لەگەڵ تۆ

قسەکەری دووەم بەڕێگەی کردەی یەکگرتنەوە یان لێکدانەوە سەرەتا (لە، گەل) لێکدەدات دواتر ئەم دووەی یەکەم لەگەڵ سێیەم (تۆ) لێکدەدات، کەواتە (یەکگرتن، یان لێکدان میکانیزمی بەستنەوەی دوو وشەیە بەیەکەوە وەکو ئەو نموونانەی سەرەوە (بڕوانە رادفۆرد ٦٦:٢٠٠٦) .

٢-٢-٢- لێکدانی ناوەکی internal merge و دەرەکی external Merge

بەپێی بۆچوونی چۆمسکی (٢٠٠٢) جوولانەوەش شێوەیەکە لە شێوەکانی لێکدان واتە merge وای بۆ دەچێ کەوا کردەی لێکدان لەوە دایە، ئەو کاتەی یەکەیەکی فەرهەنگی لەناو زنجیرەی یەکەی تر دەردێنی و لەگەڵ کەرەسەی تر دەیان بەستیتەوە ئەوە لێکدانی دەرەکییە external Merge، سەبارەت بە لێکدانی ناوەکی internal merge کردەی جوولانەوە لەوەی کە یەکەیەك تێکەڵ بەڕۆنانێك دەبێت، بۆ شوێنێکی نوێ دەجووڵێ لەو رۆنانەدا (هەمان سەرچاوە ٩٩).

سەبارەت بە کردەی لێکدان لای منداڵ رەوت و میکانیزمێکی تر وەردەگرێ (منداڵ تایبەتمەندییەکانی کەرەسەکان فێردەبێ، کە لە مێشکدا هەڵگیراوە، لێکدان نواندنێکی راستەوخۆیە لە رستەسازیدا منداڵ بە دەستی دێنی بۆ نموونە : لێکدانەکە بەم شێوەیە دەبێ

زۆر خانوو / زۆر خێرا، زۆر سوور ......

نەخەو / نەخۆراك / نەسەرما

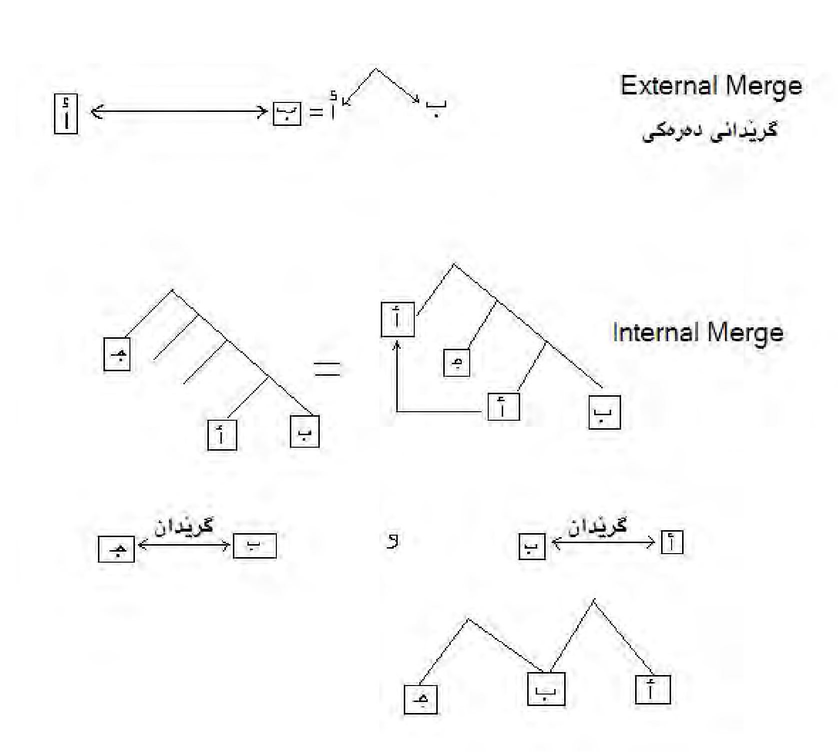
دەکرێ بەستنەوەکە وا لێکبدرێتەوە (لە جێکەوتەکانیاندا)

نموونە (٥)	زۆر	نە
	٢	٢
	زۆر ×	نە ×

بڕوانە (پۆوەرس ١٩٩٨ : ٤).

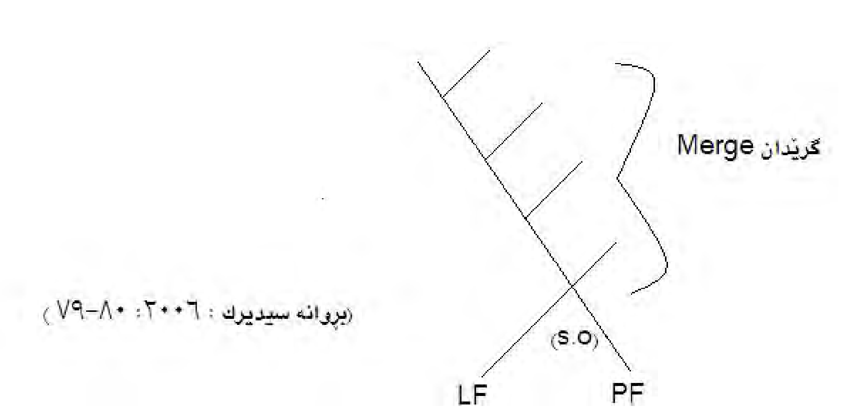
بـەم پێیــە کـردەی بەســتنەوەکە دووبــارە دەبێتــەوە بەســەر کەرەســە سینتاکسییەکاندا تاوەکو پێکهاتی فریزەکان بە تەواوی ئامادە دەبێ سەبارەت بە لێکـدان یــان بەســتنەوەو گرێـدانی نــاوەکی و دەرەکــی (ســیدریك) ئــەم دوو هێڵکارییەی خوارەوە دەخاتە روو .

وێنەی (٤) :

دوا دەربڕین Spell out جیاواز دەبێ لە چاو ڕۆنانی سەرەوە هەروەها ئەرکی ئەو ڕۆنانە بە دوو هێڵی دابڕاو دەردەخات لە نێوان PF، LF بەڵام دەبـێ ئـەوەش بـوترێ کـەوا دوا دەربـڕین ئاســتێك نییــە لــە ئاســتەکانی نوانـدن، بنــەمای هــیچ مەرجێکیش لەو خاڵە جێبەجێ ناکرێ شوێنی گرێدانەکەش ســەبارەت بــە LF, PF (s-o) بەم شێوەیەی خوارەوە :

وێنەی (٥)

٢-٢-٣ جوولانەوە Move

کردەی گرنگی دووەم لە کردە سینتاکسییەکانی (MP) یدا بریتییە لە جوولانەوە، بەپێی مۆدەلی بنەماو پەرەمیتەرەکان، هەر کەرەسەیەکی سینتاکسی دەتوانێ بۆ شوێنی مەبەست بجوولێ و شوێن پێیەك (trace) لە جێگەی خۆی جێ بێلێ کۆتبەند لەسەر جوولانەوەکان هەیە، کە بەبنەمای جیاواز داڕێژراون بۆ نموونە لە گریمانەی ناوەکی فرەیزی کرداردا بکەر لە شوێنی سپێکی (VP) بەرهەم دێ دواتر دەبێ بجوولێ لە زمانێکی وەکو کوردیدا بە پێی بنەمای جێکەوتەی فراوانکراو (EPP)، کە لە فەرهەنگەوە مۆرفیمە ڕێزمانی و ناڕێزمانییەکانیان وەردەگرن، بکەر دەجوولێ بۆ شوێنی سپێکی سەرەی ڕێزمانی (IP) بەلام ئەم بارە لە MPیدا تاڕادەیەك جوولانەوە چەمکی خۆی دەپارێزێ، بەلام جیاوازی بنەڕەتی لەوە دایە (هەندێ لە کردەکان بەهۆی پێویستییەکانی مۆرفۆلۆجییەوە بەڕێوە دەچن، بەهۆی هەندێ سیما، کە لەگەڵ کەتیگۆرییە ڕێزمانییەکاندا یەك دەگرن وەکو (کات، ڕێکەوتن، دیارخەرەکان).

ئەو کەرەستانەی لە فەرهەنگەوە رەسم دەکرێن پڕاوپڕ ڕێزمانینە (بڕوانە لیلیان ١٩٩٩ : ٥١٨)، بۆ نموونە ((هاتن)) هەموو سیما ڕێزمانییەکانی کات (T)و

ڕێکەوتن (Agr)ی هەیە، لە فەرهەنگەوە وەری گرتووە لەگەڵ خۆی دەیباتە ناو داڕشتنەکەوە و گیرەکەکان لەگەڵ سیماکان یەك دەگرن ئەویش دەبێ لە بەرامبەر جێکەوتەی سیما ڕێزمانییە گونجاوەکان پاساو بدرێ، دەبێ بگونجێن لەگەڵ سیما ئەبستراکتەکان، کە لەسەرە ڕێزمانییەکاندا دەنوێنرێن، سیما ئەبستراکتەکان لە سیستەمی ژمێرکاریەکە گونجاوترە لەچاو لایەنە مۆرفۆلۆجیە ئاشکراکان خۆیان .

٢-٢-٣-١. جووڵەی ئاشکرا (Overt movement) جوولەی شاراوە : (Covert movement)

یەکە فەرهەنگییەکان بە هەموو مۆرفیمە ڕێزمانییەکانیانەوە دەچنە ناو ڕۆنانەکەوە، سەرە ڕێزمانییەکان سیما ئەبستراکتەکان لە خۆ دەگرن، ئەو سیمایانەش یان بە هێزن(دەوڵەمەند) یان لاوازن (هەژارن) لە ڕێگەی یەکە فەرهەنگییەکانەوە پاساو دەدرێن (سەرە بن یان فرەین)، لەپاساودانی سیما ئەبستراکتەکانی سەرەی ڕێزمانی، جوولانەوەکان بە ئەنجام دەگەن، سیما بە هێزەکان لە ڕێگەی جوولانەوەی ئاشکرا پاساو دەدرێن، سیما لاوازەکان لە ڕێگەی جوولانەوەی داپۆشراوەوە پاساو دەدرێن (بڕوانە لیلیان ١٩٩٩ : ٥١٨)، کەواتە جوولەی ئاشکرا وەکو سیمای بەڕێوەبردنی جوولانەوە دەردەکەوێ، لە هەوڵێکدا بۆ پاساودانی سیما بە هێزەکان (لێکنەدراوە)، کە ڕێگەی پێ نادرێ لە LF دا بمێنێتەوە، کەچی سیما بە هێزەکان (تەفسیرکراوەکان) دەتوانێ خۆی دوابخات (بگرخێنێ، دەتوانن تا دەگاتە LF چاوەڕێ بکەن، لەو شوێنەی ڕێگا بۆ جوولانەوەی شاراوە چۆڵ دەکەن . PF دەتوانێ تەنیا یەکە فەرهەنگییەکان ببینێ، سیماکان لەو خاڵی ئاستی هاوبەشە (بەیەك گەیشتنە) – Interface level دەرناکەون یەکەم جار دەبێ پاساو بدرێن، ئەمانە ئاشکرا نابن و یەکەکان دەکرێ دەربڕێن، تاوەکو داواکارییەکانی ئەو ئاستە هاوبەشە بە یەك بگەن، ئەگەر هەندێ سیما بمێننەوەو پاساو نەدرابن ئەو کاتە داڕشتنەکە تێکدەشکێ .

٢-٤. سێ تیۆر سەبارەت سیماکانی پاساودان :

چۆمسکی ساڵی (١٩٩٣) لە میانەی ئەو مەرجانەی لە بارەی بە ئابووری کردن (وەکو دواخستن) دایڕشت، پشتگیری لە جوولەی شاراوە کرد لە سەرووی

جوولەی ئاشکرا، ئێمە وا دادەنێین کەوا جوولەی ئاشکرا نییە، هەموو ئەوانی تر یەکسان دەبن کاتێك کە جوولەکە ئاشکرابێت لە بری داپۆشراو، دواتر دەبێ زوو بچێتە ناو کردەکەوە، بەهەندێ داواکاری تایبەتی بەمەش تیۆری جیاواز دەخاتە ڕوو کە چۆن سیما بە هێزەکان جوولەی ئاشکرا بەڕێوە دەبەن .

٢-٤-١. PF و تیۆری تێکشکان PF Crash Theory :

سیما بەهێزەکان ئەوانەی لە سینتاکسی ئاشکرادا پاساو نادرێن، دەبنە هۆی ئەوەی داڕشتنەکە لە PF دا تێکبشکێ (لاسنك ٢٠٠٢ : ٨٤) .

بەمەش پاساودان دەچێتە ناو هەموو هەنگاوەکانی داڕشتنەوە، هەر لە هەڵبژاردنی یەکە فەرهەنگییەکانەوە تا دەگاتە ئاستی PF .

٢-٤-٢. LF و تیۆری تێکشکان LF Crash Theory

ئەو سیما بەهێزانەی پاساو نادرێن و (دوادەخرێن) لە سینتاکسی ئاشکرادا دەبنە هۆی تێکشکانی داڕشتنەکە لە LFدا (هەمان سەرچاوە) .

٢-٤-٢. تیۆری ڤایرۆس Virus Theory:

سیما بێهێزەکان دەبێ دوابخرێن ڕاستەوخۆ لەسەر دەروازەی نیشانەکانی فرەیز ئەگەر نا داڕشتنەکە دەسڕێتەوە (هەمان سەرچاوە)-

٢-٥- پاساودان بۆ تیۆرەکانی تێکشکان : Crash Theory

دەکرێ بوترێ کەوا ڕستەی ڕێزمانی وەکو جووتە نواندنێکی PF و LF سەیر دەکرێ، بە واتایەکی تر تێکەڵکردن و گونجاندنی پێکهێنی واتایی لەگەڵ پێکهێنی دەنگی، ئەو یەکە زمانییانەی کە بەشێکن لە کردەی هەژمارکاری بە دەستەیەك سیماوە لێك گرێدەدرێن بۆ بەرهەمهێنانی یەکەیەکی نوێی ئاڵۆزتر دەبێ لەوەش دڵنیابین کەوا لە ڕێگەی ئەو گرێدان و لێکدانی یەکەکانی تەنیا فریزەی ڕێزمانی دێتە بەرهەم، ئەمە بەشێکە لەو مەرج و کۆتبەندانەی Mp دەیسەپێنێ لە بەرهەم هێنانی ڕستەی ڕێزمانیدا .

پاساودان checking زاراوەیەکی تەکنیکییە میکانزمێکی بنچینە بۆ ئەوەی دڵنیابین، کە کەرەسەکە لە ژینگەیەکی نەگونجاو لە کردەی نواندنەکە دەرنەکەوتووە بۆ نموونە ئەگەر کەرەسەیەك سیمای دۆخێکی نۆمینە تیڤی هەبوو، دەبێ لەو شوێنە یان ئەو چاڵە دەرکەوێ کە بۆی دانراوە، یان بە واتایەکی تر

کەرەسەیەکی نۆمینە تیڤی دەتوانێ تەنیا لەگەڵ کەرەسەیەك یەك بگرێ کە بواری پێ دەدرێ سیمای نۆمینەتیڤەکەی پاساو بدرێ.

دوو رێگە هەیە بۆ پـۆلینکردنی سیماکان (features) : بەبەهەنـد هـەلگرتن و لەبەر چاوگرتنی پێکهێنی واتایی و رەفتاری رۆنانەکانیان واتە پۆلکردنەکـە لـە دوو روانگەیــەوە دەبــێ، جیــاوازی ســیمانتیکی (واتــایی) دوو جــۆر ســیمایان پــێ دەبەخـشێ، سـیما تەفـسیر نـەکراوەکان (uninter preteble features) کـە نـەگونجاوە لەگـەڵ لایـەنی واتـایی کەرەسـەکە. بـەڵام شـێوەیەکی روونـی هەیـە، هـەروەها سـیمای تەفـسیرکراو (inter pretable features)، کـە پێکهێنـی واتـایی هەیـە. هـەردوو جۆرەکـە پێویـستیان بـە پاسـاودان هەیـە لـە بەرامبـەر سـیما گونجاوەکاندا،کە لە شوێنی شیاودان لە درەختەکەدا، جیاوازی لـە نێـوان ئـەو دوو جۆرە سیمایە لەوەدایە کەوا سیما تەفسیر نەکراوەکە (پێکهێنی واتایی نییـە) لـە پاساودانەکە دەرناچێ و لەناو دەچێ، ئەگەر سیمایەك پاساو نەدراو لەناو چوو بەر لـە LF ئەنجامەکـەی ئـەوە دەبـێ کـە نوانـدنێکی LFی ناشـەرعی بەرهـەم دێ لەوکاتەی سیما بێ واتاکان پێدەری جۆرە لێکدانەوەیەك دەبن . رێگەیەکی تـر بـۆ ئەم مەبەستە ئەوەیە کە سیما تەفسیرنەکراوەکان، کە لە ئاستی LF دەمێنێتـەوە دەبێتـە هـۆی تێکـشکانی دارِشـتنەکە سـیما تەفـسیر کراوەکـەش پێویـستی بـە پاساودان هەیە، بەڵام ئـەوان لـە پاسـاودانەکە لەناوناچـن. ئـەم سـیمایانە واتایـان هەیە بۆیە پێویـستی بـەوە هەیـە لـە ئاسـتی LF دا لێکدانەوەکـە بیـان گرێتـەوە، ئەگـەر هـەموو سـیماکانی پاسـاودان، دەبـێ بڵـێن دارِشـتنەکە لـە LF دا یـەك دەگرێتـەوە (converge) و یەکەیـەکی رێزمانیـان دەسـدەکەوێ (بروانـە ئـارتیس ٢٠٠٦ :١٩) نموونـە بـۆ سـیما تەفـسیرنەکراوەکان، سـیمای دۆخەکانـە کـە بـریتی دەبـێ لـە هەنـدێ کۆتبەنـدی هەڵبـژێردراو و لـەژێر دەسـەڵاتی ئـەو کۆتبەندانـە کاردەکات ئەمە لە دێریندا وەکو لقەکـە تیـۆری (sub- categorization) دەناسـرا بۆ نموونە : (ەکە) هەندێ سیما وەردەگرێ داوای ئەوەی لێ دەکـات، کـە لەگـەڵ ناوەکان یەك بگرن ئەگـەر بـە سـەرکەوتوویی بـە نـاوەوە گـرێ درا لـە پاسـاودانادا دەردەچێت، بەڵام پاساو دەدرێ و لەناو دەچێ کاتێك لەگەڵ کەرەسـەیەکی وەکـو (کردار) بەسترایەوە .

گولّ + ەکە

هات + ەکە = سیمای تەفسیر نەکراو

لێرەدا (ەکە) وەکو کەرەسەیەکی پاساونەدراوی خاوەن سیما تەفسیر نەکراو لە ئاست لێکدان لەگەلّ کردارەکە دەمێنێتەوە و لەگەلّ هیچ کەرەسەیەکی تر یەك ناگرێتەوە .

نموونە بۆ سیما تەفسیر کراوەکان کە پێی دەلّێن سیمای (کەس، ژمارە، رەگەز، کات ؟....ئەمانە. لەگەلّ کەرەسە فەرهەنگییەکان لێك گرێدراون

سیماکان بە جۆرێکی تریش و بە بەلّگەی جیاوازەوە دابەش دەکرێنەوە بۆ سەر سیما بەهێز (strong)، کە سیمای دەولّەمەندیشی پێ دەلّێن، هەروەها سیمای لاواز (weak) سیمای هەژاریشی پێ دەلّێن. ئەم جیاکردنەوەیە پشت بە شوێنی کەرەسەکان لە رۆناندا دەبەستێ.

کە دەبێ سیماکانیان لە رووی شوێنەوە، واتە بەپێی شوێنەکانیان پاساو بدرێ (خالّی سەرەکی ئەوەیە کەوا سیمای بەهێز وادەکات کەرەسەیەك بجوولێ بۆ شوێنێك لە درەختەکەدا کە بتوانێ سیماکانی خۆی تێدا پاساو بدات، کەچی سیما لاوازەکان، ئەو ئەنجامەیان نابێ، سیمای لاواز دەتوانێ ببێتە هۆی جولاّن بۆ کاریگەری هەبوون بەسەر LF نەك PF بەمەبەستی دەربڕین، کەرەسەکە لە شوێنە بنەڕەتییەکەی خۆی دەردەکەوێ، بەلاّم لە پێناو بەدەستهێنانی لێکدانەوەیەکی واتایی بۆ شوێنێکی نوێ دەجوولێ. بەلاّم سیماکە بەهێز بێ یان لاواز پەیوەست نییە بەلایەنە واتاییەکەیەوە، وا دەردەکەوێ لە ئەدەبدا درێژی سیماکانی پەیوەندی بە نیشانە دەرکەوتوەکانی مۆرفۆلۆجییەوە هەبێ، کە سیماکان نیشانە دەکات، جیاوازی نێوان سیمای بەهێزو سیما لاواز لە جوولانەوەی (wh) ی پرسیار دەردەکەوێ .

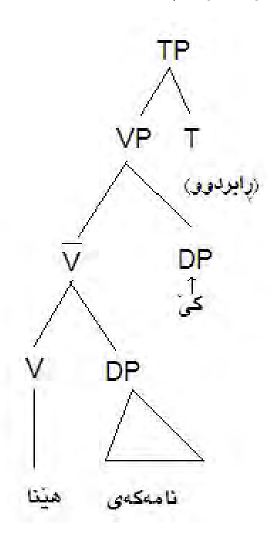
هەر جوولانەوەیەکی ئامرازی پرسیار بەرەو پێشەوە بڕوات ئەوە سیمای بەهێز لە خۆ دەگرێ، بۆ نموونە زمانی ئینگلیزی، بەلاّم زمانی کوردی بەهۆی ئەوەی ئامرازی پرس تواناى جوولانەوەی نییە بەم پێیە هیچ سیمایەك هەلّناگرێ واتە لە نێوان بەهێزو لاواز یەکسان دەوەستێ .بۆ نموونە:

کێ ئەم نامەی هێنا

ئەم نامەیە کێ هێنای

لە درەختەکەدا دەبێ (کێ) لە ڕستەی دووەمدا دابەزێ بۆ سنووری دەسەڵاتی VP، کە ئەمە ناگونجێ

سەیری درەختی (٦) لای خوارەوە بکە :

ئەم داڕشتنە پەسند نییە . لە وێنەی (٦) ی سەرەوە

چونکە بکەر بەرز دەبێتەوە بۆ سپێکتی TP بۆ وەرگرتنی دۆخی نۆمینیتی .

هەردەم بکەر لە درەختەکەدا شوێنێکی سەرووی بەرکار دەگرێت تەنیا ئەوە نەبێ چۆمسکی (١٩٩٠) گریمانەی شوێنی سپێکی – ڕێکەوتنی (Spec-Agr o) بۆ بەرکار کرد، ئەمەش لە ڕستەی سنووردارادا بەمەش جوولانەوەی بەرکار بۆ ئەو شوێنە جوولانەوەیەکی داپۆشراوە و لە پێکهێنی (Component) ی LF شوێن وەردەگرێ و ئەمەش دەکرێ وەکو کۆپیکردن (Copying) لەقەڵەم بدرێ، کە لە پێکهێنی LF دا جێبەجێ دەکرێ (بڕوانە لاسنك :٨٣)

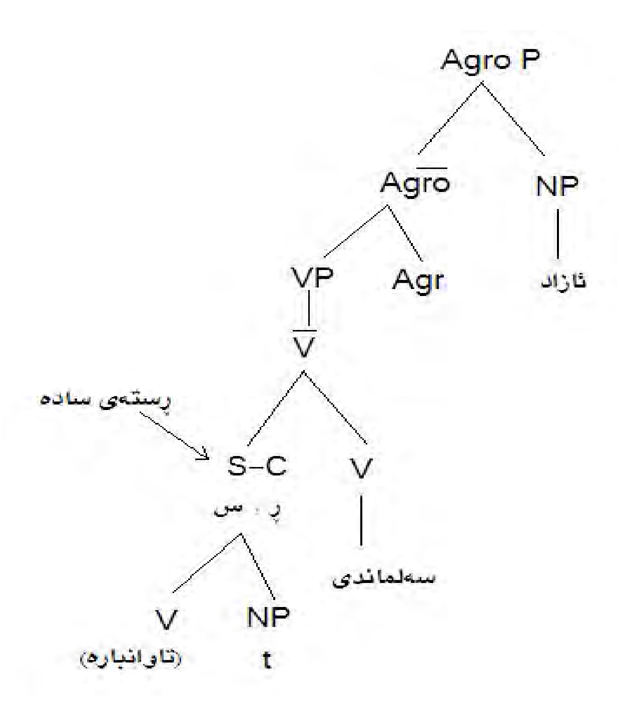
بۆ نموونە سەیری نموونەی (٦) خوارەوە بکە

٦– أ – ئازاد سەلماندی تاوانبارە .

یان

ب. سەلماندی ئازاد تاوانبارە .

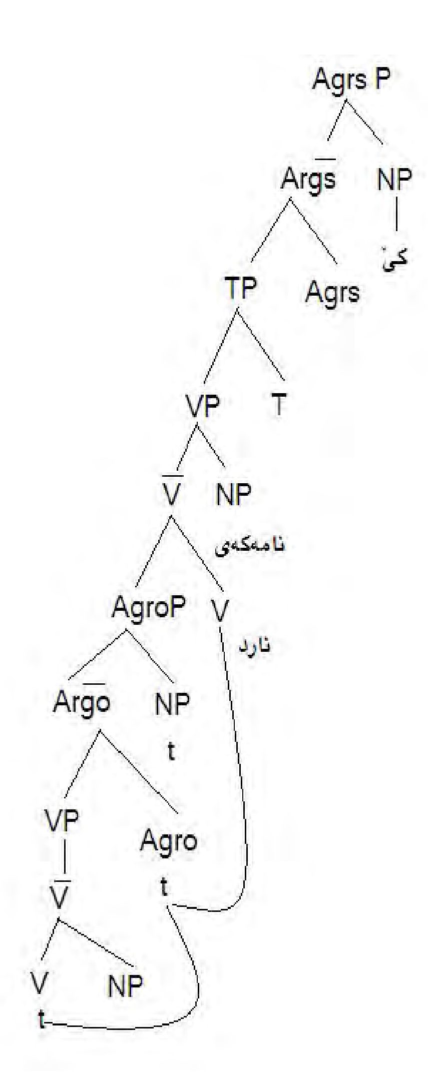
سەیری درەختی (٧) ی لای خوارەوە بکە :

بە پێیَ مەودای پرۆگرامی بچووککراوە (Min D) و بە پێیَ ئەو پرۆژەی (کەینس ١٩٩٤) خستیە ڕوو پێی وایە ئەو زمانانەی کە لە سەر بنەمای (SOV) ڕیز دەبن لە ڕۆنانی ژێرەوەیاندا وەکو (SVO) ڕەفتار دەکەن بەم پێیە جوولانەوەی بکەر بۆ شوێنی سپێکی ڕێکەوتن لە زمانی کوردیش ڕێگەی پێ دەدریَ (بڕوانە هۆرنسن ٢٠٠٥ : ١٦٨) .

ئەمە پەسندە بۆ زمانی کوردی :

درەختی (٨)

٢-٦- کردەی پاساودان و بنەماکانی بە ئابووری کردن :

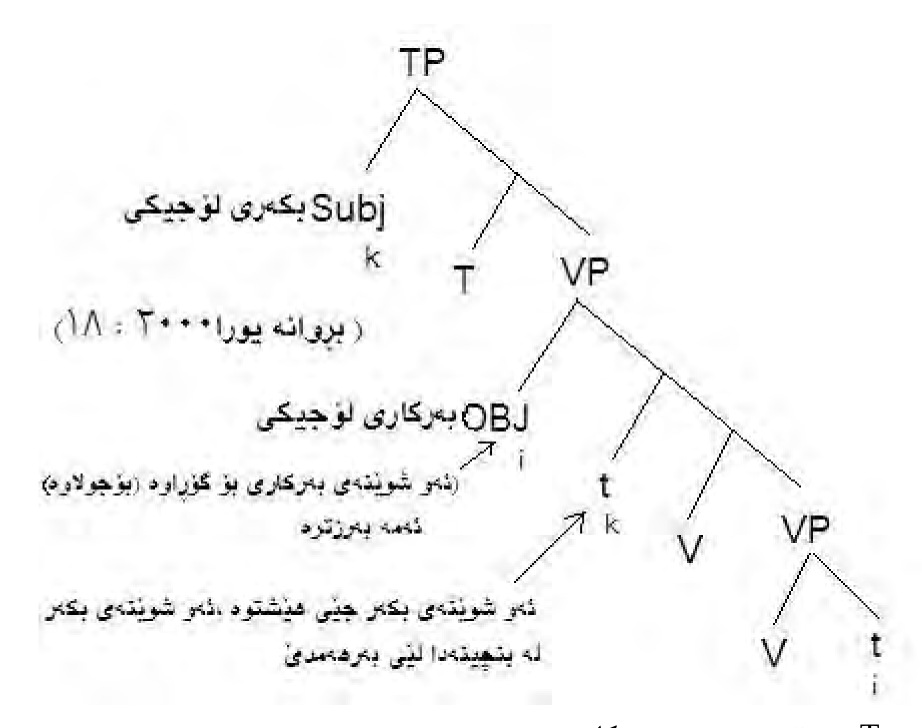
سـیمای ڕێکنەکـەوتن (Agree- Less) لـە تیـۆری پاسـاواندا سـاڵی ١٩٩٥ لەلایەن چۆمسکییەوە پێشنیارکرا سەبارەت بە سـیمای بکـەری (Nom) و سـیمای بەرکاری لە ڕستەیەکی تێپـەڕی چـالاکدا، داوای ئـەوە دەکـات کـە لـە سـپێکی t و

سپێکی بەرزترین سەرە لە قالبی VP ییەکی دوو پلەییدا نیشانە بکرێ (بەدوای یەکەوە) ئەو پاساودانە بەرلە دەربڕینی Spell- out جێگە دەرێ سەیری درەختی (٩) خوارەوە بکە :

درەختی (٩) :

ت/ ئەم دابەشبوونە لە هەندێ باردا گۆڕانکاری بەسەردادێت

(I, k) هاونیشانەی نێوان بکەرو بەرکارو ئەو شوێنانەی لە بنچینەدا لێی بوونەو ئەو شوێنەی بۆی جوولاون.

Ti: شوێنی بنەڕەتی بەرکارە

oBj: شوێنی بۆجوولاوی بەرکارە (بەرزبۆتەوە بۆی)

Tk: شوێنی بنەڕەتی بکەرە

Subjk: شوێنی بۆ جوولاوی بکەرە (بەرزبۆتەوە بۆی)

بیرۆکەی سەرەکی بە ئابووری کردن لێرەدا لەوەدایە : لە قۆناغێکی تایبەتی ڕۆنانەکەدا :

کە بە بەردەوامی لە داڕشتندایە، لەو قۆناغەدا ئەو بەشەی ماوەتەوە لە هەژمارکردن لە جێبەجێ کردنی کردەکەدا (هەژمارکردن) بەسەر ڕۆنانەکەدا دەوەستێ یان دادەخرێ گەر زانرا ئەو بەشەی کراوە زۆر چاکترە لەوەی ماوە بە واتای ئەوەی مەبەستی داڕشتنەکەی لە بەیەك گەیشتن و گونجانی LF PF سەرکەوتووە . (بەمەش بەپێی بۆچوونی چۆمسکی (١٠: ١٩٩٥) کردەی هەڵبژاردن selection و یەکگرتن Merge لە ئاستی بە ئابووری کردندا بێ –بەها costless دەوەستن .

٢-٦-١- بنەمای کێشکردنی داخراو Attract closest principle (ACP)

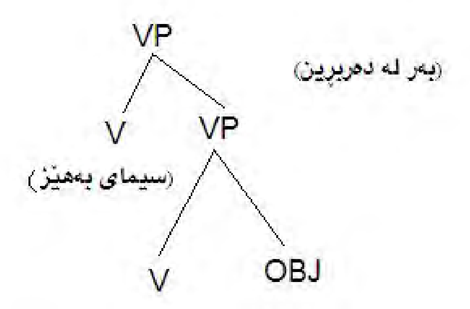
یەکێکە لە بنەماکانی تری بە ئابووری کردن چۆمسکی (١٩٩٥) خستیە ڕوو کە تیایدا سەرەکە کەرەسەیەك بۆ لای خۆی کێش دەکات هەوڵدەدات لە ناو کەرەسە گونجاوەکاندا یەکی پڕاوپڕی داخراو هەڵبژێرێ – چۆمسکی بنەمایەکی پێوانەیی بۆ ئەم مەسەلەی کێشکردنە داڕشتووە بە ناوی مەرجی کەمترین بەستنەوە Minimalist link condition (MLC) و (ACP) دەگرێتەوە : K کێشی A دەکات، تەنیا ئەگەر B لە ئارادا نەبوو، B داخراوترە لە a بۆ K بۆ کێشکردنی B لەلایەن (K) یەوە، ئەمەش بەپێی بنەمای جێکەوتەی فراوانکراو (EPP) ئەمەی خوارەوە دەگرێتەوە (C) بنەمای جێکەوتەی فراوانکراوە هەندێ سیما هەڵدەگرێ، واتا سیماکانی بنەمای جێکەوتەی فراوانکراو هەڵدەگرێ، کە وروژێنەرە بۆ جوولانەوەیەکی داخراوی کەرەسەیەك ، جا (C) سەرەیەکی ڕێزمانییە بۆ فریزە تەواوکەرەکان (CP)، بۆ نموونە لەم ڕستانەی خوارەوەدا (رادفۆرد ٢٠٠٤ :٢٠١)

٧- أ – پێم سەیرە (ئەو دەیەوێ چی بکات)

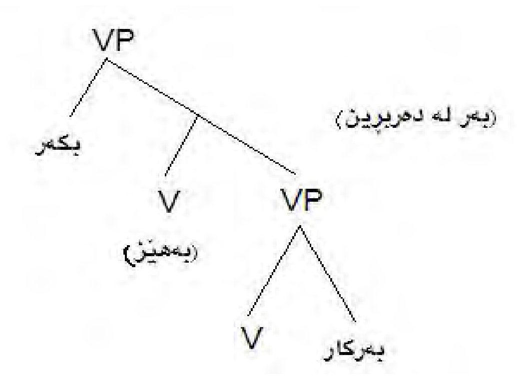
ب – پێم سەیرە (چی ئەو دەیەوێ بیکات)

لەم دوو رستەی سەرەوەدا رستەی (٧- أ) لە بارترە چونکە (ئەو) داخراوترە بۆ سەرەوەی (C) بۆ ئەوەی راکێشی بکات بۆ شوێنی سپێکی (CP).

هەر لەو چوارچێوەیەدا، با وا دابنێین کەوا (V) سیمایەکی بکەری بەهێزی هەیە، کە بەرکارێکی ئاشکرا (Overt Object) بۆ خۆی کێش بکا بۆ شوێنی سپێکی خۆی، پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە، ئایا دوای قۆناغی دارشتنەکە، کە ئەو (V) یە لە رێگەی یەکگرتنەوە دروست دەبێ چی روودەدا ؟ سەیری درەختی (١٠) بکە :

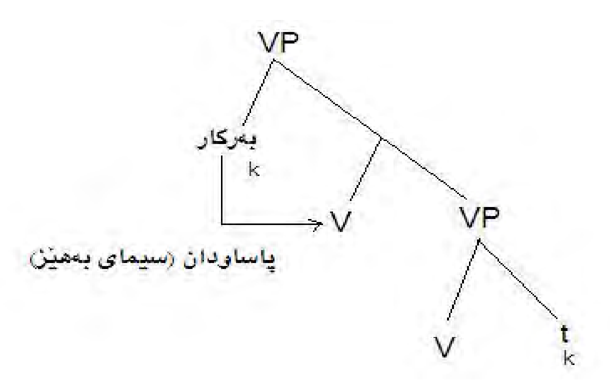

لەوانەیە ئەوەمان بە بیردابێ کەوا بەهۆی ئەوەی کەوا یەکگرتن بەهایەکی کراوەی هەیە (cost- free) جێبەجێ کردنی یەکگرتنەکە بکەر دەگەینێ بە (VP) یەوە و دەکرێ ئەم دارشتنەی خوارەوەی بدرێتێ .

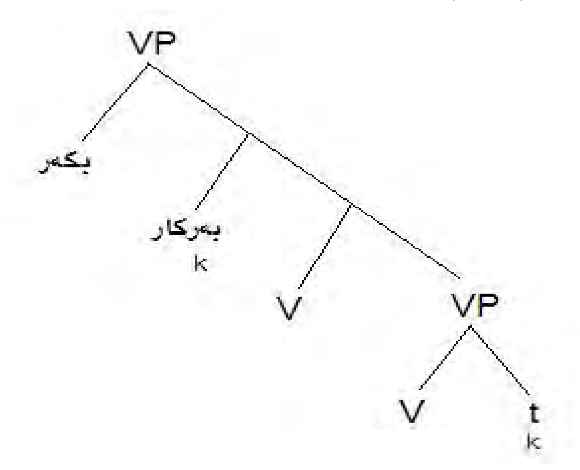

سەیری درەختی (١١) بکە :

بەمەش سیمای بە هێزی (v) بە پاساونەدراوی دەمێنێتەوە دوای کردەکـە لـە بری ئەوەی دەبوایە بە پاساودان بەهۆی بەرکارەوە نیشانە بکرایە، ئەگـەر بـەرکار بجوولێ بۆ شوێنی سپێکی (v) وەکو ئەمەی خوارەوە : درەختی (١٢) :

کاتێـك کـە بکـەر بـەهۆی لێکدانـەوە بەرهەمـدێ بـۆ دەرەوەی سـپێکی v، پەسندە، گەر بـوترێ کـەوا پـەیوەنـدی (ئیمـاتیکی) نێـوان بکـەرو (v) بەتایبـەتی وەکـو درەختـی (١٣) بەرهەمـدێ چـونکە بکـەر لـە شـوێنی سـپێکی (v) دایـە و پێناسەی سپێکی پێ دەدرێ .

ئەوەی گرنگەو دەبێ تێبینی بکرێ، لەو قۆناغەی کەوا بەرکار بە ئاشکرا بۆ شوێنی سپێکی v کێش دەکرێ بنەمای گشتی بە ئابووری کردن پشت گوێ دەخرێ، چونکە جووڵانەوە / کێش کردن لە میانەی یەکگرتنەوە هەڵدەبژێردرێ، کە زۆر ئابووری ترە لە جوولانەوەو / کێشکردن .

بڕوانە (یورا ٢٠٠٤ :٢٦)

بەپێی بۆچوونەکانی ئەم دواییەی چۆمسکی و رۆشنایی تیۆری پاساودان جوولانەوەی کردار بۆ سنووری رێکەوتن (v- to Agree) دەچێتە چوارچێوەی بنەماکانی رێزمانی سەراپا (UG) ئەوە نەبێ جوولانەوەکە لە زمانی فەرەنسی دەرکەوتووە و لە زمانی ئینگلیزی شاراوەیە (بڕوانە لیلیان ١٩٩٩ : ٥٦٤) بەمپێیە لە زمانی کوردیش جوولانەوەکە بە شاراوەیی دەچێتە ناو کردەی داڕشتنەکەوە :

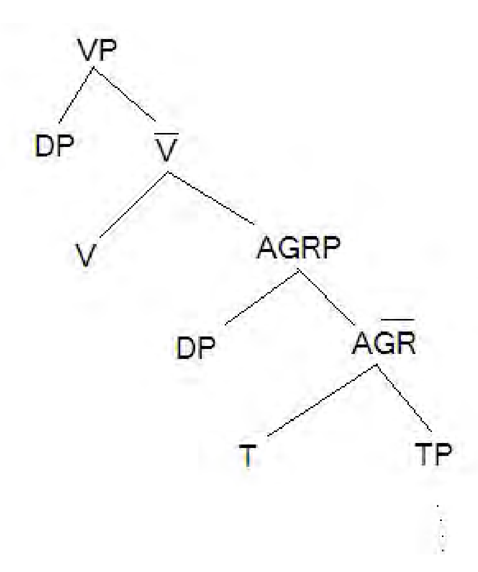
٢-٦-٢ – بنەمای چاوتێر نەبوون Greed principle

بنەمایەکی تری بە ئابووری کردنە، پێشتر باسمان لە بنەمای (plc) کرد، کە زۆر جار وەکو کورتترین جوولاندن سەیر دەکرێ، بەپێی ئەو بنەمایە تەنیا رێگە بە جوولانەوەیەك دەدات، کە بۆ نزیکترین شوێنی گونجاوبێ بۆ نموونە کەرەسەی (a) دەبێ کورتترین جووڵە بکات (چۆمسکی ١٩٩٥: ٤٠١) .

دوو کۆتبەند هەیە بەسەر جوولاوەکانی دەسەپێنرێ، ئەم کۆتبەندانە وەکو بنەمای بە ئابووری کردنی سەیر دەکرێ (دوو کۆتبەندی سەرەکی لەسەر کردەی جوولانەوە هەیە یەکێکیان بریتییە لە دواخستنی جوولانەوەکە بۆ درێژترین کات، کە بتوانرێ، پێی دەوترێ خۆگرخاندە Procrastinate، ئەوەی تر پێی دەوترێ چاوتێر نەبوون Greed، ئەمە دوای رێگە بە جوولانەوەی توخمێك دەدا کە بتوانێ مەرجی تایبەتمەندی توخمە جوولاوەکە جێبەجێ بکات و جوولانەوە دروست نابێ ئەگەر نەتوانێ مەرجی تایبەتمەندی توخمە (بۆ جوولاوەکە) جێبەجێ نەکات، توخمی (a) بەرز دەبێتەوە بۆ شوێنی B تەنیا ئەگەر a خۆی لە خۆیدا بەرێگایەکی ترەوە لە داڕشتنەکەدا جێبەجێ نەکرابوو (چۆمسکی ١٩٩٥ : ٤٠٠).

لە پاساودانی ئەو کۆتبەندو بنەمایەدا ئەگەر کاریگەرییە گشتییەکەی کۆتبەند نەکرێ ئەوا داڕشتنەکە تێکدەشکێ بۆ نموونە :

بۆ پاساودانی سیماکانی کردارەکە، کردار دەبێ بجوولێ بۆ شوێنی AGR و T بەڵام ئەوانە ناتوانن بۆ کردار بجوولێن، بەمەش ڕێگە بەم درەختەی خوارەوە نادرێ:

درەختی (١٤) ئەوەی پێویستی بە وتنە ئەو بنەمایانە بە سەرکردەی ژمێرکاری جێبەجێ دەکرێ و بە هۆی تیۆری پاساودان دروستی بنەماکان ساغ دەکرێتەوە .

٢-٥-٣. بنەمای دواخستن (خۆگرخاندن) Procrastinate Principle :

کردارەکان لە بنچینەدا بە پاشگرە ڕێزمانییەکانیانەوە بەرهەم دێن، سەرەی ئەرکی وەکو AGR و T حوکمی مۆرفیمە ڕێزمانییەکان ناکەن، بە واتایەکی تر حوکمی دەستەیەك سیمای نابەرجەستە دەکەن، ئەو سیمایانە بریتین لە هەندێ هێما لە ناو دارشتنەکە، کە هاوکاری لێکدانەوەکان دەکەن، ئەوا دەردەخەن کەوا سیما ئەرکییەکان دەبێ ڕێگەی لێکدانەوەیان پێ بدرێ، واتا دەبێ ڕێگەیان پێ بدرێ پاساو بدرێن لە دارشتنەکەدا . سیما پاساو نەدراوەکان لێکدانەوە (تەفسیر) یان بۆ ناکرێ، ئەو دارشتنەی سیما تەفسیر نەکراوی تێدا بێ بنەمای لێکدانەوەی پڕاو پڕ– Full-Interpretation پشتگوێ دەخات . پاساودانی سیماکان بە ڕێگەی توانای سیما نابەرجەستەکانەوە بەسەر سەرە ڕێزمانییەکانەوە بۆ نموونە

(AGR): جێبەجێ دەکرێ . بۆ نموونـە ئێمـە وا دادەنـێین کـە سـەرەی (AGR) سـیمای سـپێکی نۆمینـەلێکی بـە هێـز لـە خـۆ دەگـرێ، کـە دەبـێ بـە هـۆی کەرەستەیەکەوە بە سیما توانادارەکانیەوە پاساو بدرێ بۆ نموونە ڕستەی

هێمای سەرەی AGR　　　　هێمای سەرەیT

أ.[فرەیزی ڕێکەوتن [ڕێکەوتن Fm [فرەیزی کات [کات Fn] [ف.ك ئازاد منداڵەکەی ماچ کرد]]]

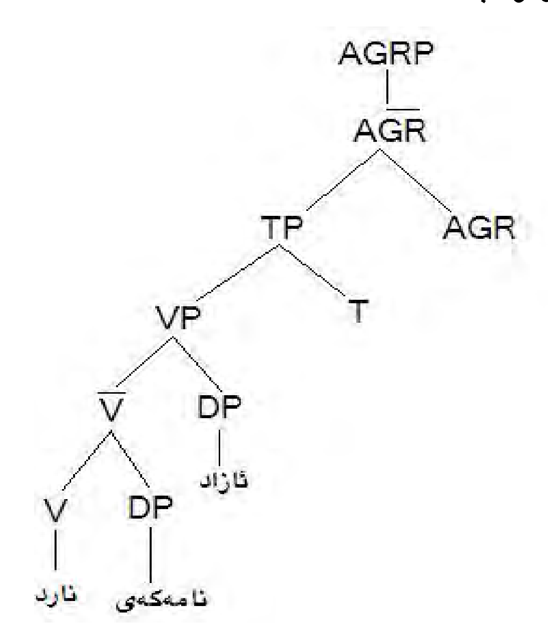
ئەو سیمایانە لە دەربڕین Spell-out دا پاسـاو دەدرێـن ڕێگـەی هاوسـێیەتی کردار (V) لەگەڵ سیما توانادارەکان .

لە زمانی کوردیدا سـیمای سـپێکی AGR سـیمایەکی بـەهێزە بـۆ ئـەوەی بـە هۆی کرداری (ماچ کردن) پاساو بدرێ، وادەکات بکەر بۆ شوێنی سپێکی ڕێکـەوتن بجوولێ، بەڵام لە زمانی کوردیدا (وەکو زمانی ئینگلیزی) سیمای سەرە بێ هێـزە دەتوانین بڵێین لە زمانی کـوردی سـیمای ڕێکـەوتن تاڕادەیـەك بـێ هێـزە(نـە وەك زمانی فەڕەنسی بـە هێـزە، نـە بەقـەد زمـانی ئینگلیـزی لاوازە)، بـەڵام بـە هـۆی سیماکان دەکرێن لە ڕۆنانی سەرەوەدا پاساو بدرێن، بەمە زمانی کـوردی دەچـێتە خانەی زمانی فەڕەنسییەوە و سیمای سەرە بە هێزە، بەڵام لە زمانی ئینگلیزی بە هۆی سیما لاوازەکانی سەرە، کردار ناتوانێ بەر لە (Spell-out) بجوولێ بەم پێیـە دواتر پاساو دەدرێ و بە پێی بنەمای (خۆگرخاندن procrastinate) جوولانەوەکە تاوەکو قۆناغی LF دوادەخرێ (بڕوانە لیلیان ١٩٩٩ : ٥٦٤).

٢-٧. پاساودان بە شێوەیەکی گشتی :

لـە ئاسـتی بەیەکگەیـشتنی کردەکـان (Interface Level) تایبەتمەنـدی و دابەشبوونی کردەکان ساغ دەکرێینەوە، بۆ نموونە زانیارییـە واتاییـەکان ڕێگـەیان پێ نادرێ لە PF دا دەربکەون، لە بەرامبەردا زانیارییە دەنگییـەکان ڕێگـەیان پـێ نادرێ لە LF دا دەربکەون، بۆ ئەوەی وەسفێکی ڕۆنـانی (SD) بـە دەسـت بێـنین دەبێ هەردوو ئاستیPFوLF لێك نزیك ببنـەوە (Converge)، چۆمـسکی بیرۆکـەی بۆشایی Phase بۆ ناساندنی ڕۆنانەکان لە بڕی مەودا Dominate بەکاردێنێ .

سەیری درەختی (١٥) خوارەوە بکە :

کردار دەچێتە شوێنی بنەڕەتی خۆی لە ف.ك (VP) یدا، پێویستی بەوە نییە بۆ هیچ شوێنێ بجوولێ بۆ بەدەستهێنانی سیما ڕێزمانییەکانی، چونکە خۆی لە شوێنی خۆی لە فەرهەنگدا بەدەستی هێناوە، بەڵام بە پێی بۆچوونی چۆمسکی داڕشتنی ڕستە جگە لە هەردوو ئاستی PFوLF پێویستی بە ئاستێکی تر هەیە کە (پاساودان)ە، بۆ نموونە لە ڕستەی (٨) دا

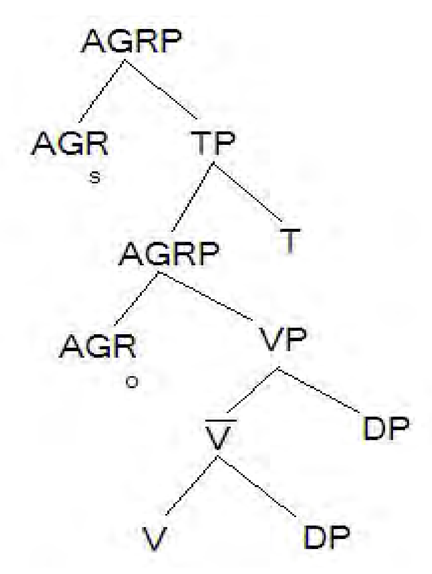
٨ – من سێوەکەم خوارد .

کرداری خواردن وەکو کەسی یەکەم، تاك، کاتی ڕابردوو دەکەوێتە ڕوو، بەمە سەرەتا دەجوولێ بۆ شوێنی T بۆ ساغکردنەوەی کاتەکەی دواتر دەجوولێ بۆ شوێنی AGR بۆ ساغکردنەوەی ڕێکەوتنەکەی، ئەو پاساودانە، کە داڕشتنەکەی تێدا سەرکەوت، ڕستەیەکی ڕێزمانی بەرهەم دێنێت، بەواتایەکی تر وەکو :

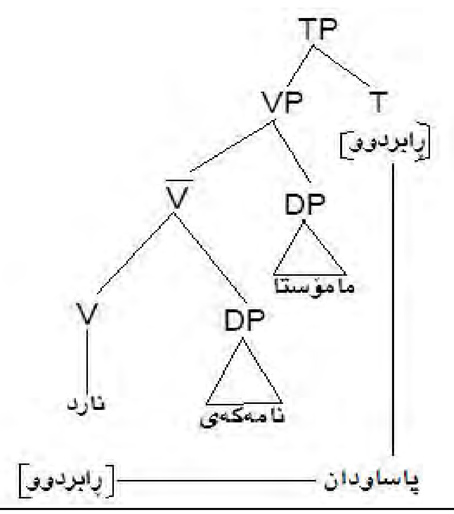
٩– من نانی خوارد

لە پاساودانەکەدا دەرناچێ و ڕستەکە بە ناڕێزمانی لە قەڵەم دەدرێ

چۆمسکی دوای (١٩٩٣) لە درەختی ڕستەکاندا دوو ئەگەری هەبوونی دوو کەرەسەی ڕێکەوتن پێشنیار دەکات، یەکیان بۆ بکەر ئەوی تریان بۆ بەرکار (بڕوانە کوک ١٩٩٧: ٣٢٧). درەختی (١٦)

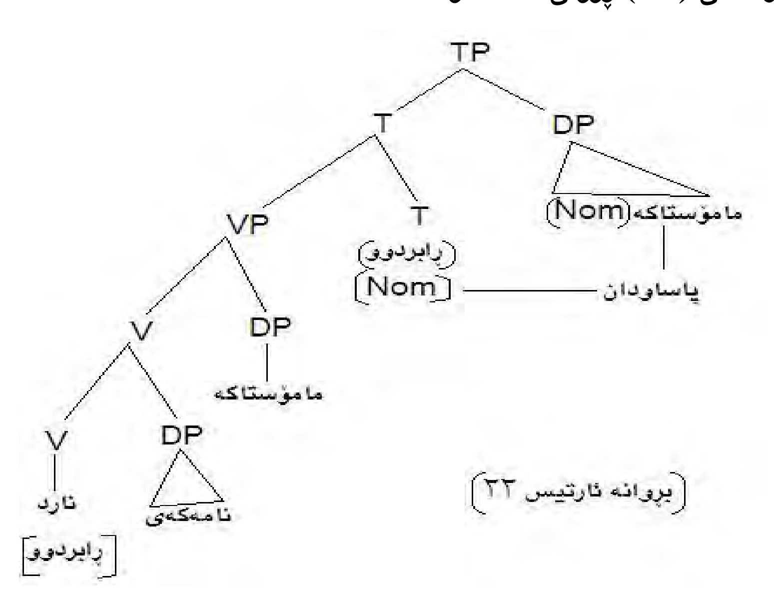

دەکرێ ڕۆنانی پاساودان بەم شێوەی خوارەوە ڕوون بکرێتەوە : سەیری درەختی (١٧) بکە :

شـوێنی بکـەر لـەو ڕستـەیەی سـەرەوەدا ڕێگـەی پـێ دەدرێ، کـە لـە لایـەنی کردارەوە ئەو ڕۆڵەی پێ دەدرێ، هەروەها (ناو) دەبێ سیمای دۆخێکی هەبێ، کـە دەبێ ئەو ناوەی پێ پاساو بدرێ، سـیمای دۆخ لـەو (نـاو)ە دا بریتییـە لـە دۆخـی بکەری (Nominative)، بـە تـەنیا ڕسـتەی تافـدار دەتـوانێ خـاوەن سـیمای ئـەم جۆرە دۆخە بێ (دۆخی بکەری)، و (تاف)یش یەکێکە لە سیماکانی (T) و ئـەوەش ڕوونە کەوا هەندێ سیما لەکاتی (تاف) دەردەکەون پەیوەندی بە بکەرەوە هەیـە، بەڵام مەسەلەکە لەوەدایە چۆن ئەو سیمایانە پاسـاو دەدرێـن . ئێـستا ئەگـەر دۆخ سیمای بەهێز بوو، پێویستی بە پاساودان هەبوو لە زیاتر لە پەیوەندییەکی نـوێنی دا، کە لـە نێـوان Tو DP دایـە (مامۆسـتاکە)، بکـەر لـەو شـوێنەدا زۆر بـە ڕوونـی دەناسرێ لە شوێنی ناو ڕۆنانەکە : لەو شوێنەدا پێناسە دەکرێ کـە کەرەسـەیەکە و لەو شـوێنەدا لـە TP یـیدا دەردەکـەوێ لـە ڕێزمانـە دێرینەکـەی چۆمـسکیدا، وا دەوترا کە فرەیزێکی ناوی دەجوولێ و (شوێنپێ — trace) یەك لە دوای خۆی جێ دەهێڵێ، بەڵام ئەم میکانیزمە لە Mpیدا بە کۆپیکردن Copying ناودەبرێ، بەمـە بکەر دوای ئەوەی بە سیما هاوبەشەکانی خۆی بەشـداری لەگـەڵ (T) یـدا دەکـات دەبێ بچێتە ناو سنووری (phase) ی TP ییەوە وەکـو سـپێکی TP دەرکـەوێ بـۆ نموونە:

درەختی (١٨) ڕوونی دەکاتەوە :—

ئەنجام

ئەو ئەنجامانەی لەو لێکۆڵینەوەیەدا دەکەونەوە بریتین لە :

١- لە پاڵ ئەوەی تیۆری پاوسادان بە ئاستێك دادەنرێ لە پاڵ (LF,PF) بەڵام وەکو میکانزم هەردوو ڕۆڵی پاڵێوەری دۆخ و پاڵێوەری ڕۆڵی بابەتانە دەگێڕێ، لەوەی هەر کەرەسەیەك پاساو نەدرێ، ناتوانرێ لێکدانەوەی واتایی بۆ بکەی، بەمە دارشتنی ڕستەکە لەبەر دەم ئاستی (LF) دا تێکدەشکێ و ڕستەکە بەرهەم نایەت .

٢- لە پاساودانی سیماکاندا جیاوازی لە نێوان، سیمای بە هێز و سیمای لاوازدا دەکرێ لەوەی : سیمای بەهێز لە ئاستی PF دا دەرباز نابێ بێئەوەی نەبێتە هۆی تێکشکاندنی دارشتنەکە لە بەرامبەردا، سیما لاوازەکان . لە ئاستی PFشدا دەرناکەون بەمەش نابنە مایەی تێکشکاندنی دارشتنەکە تاوەکو سەرهەڵدەدەن .

٣- لە پرۆگرامی بچووککراوەدا هیچ پلەیەك بە چەمکی دەسەڵات، یان حوکم کردن (Government) نادرێت .

٤- هەرچەندە چۆمسکی دوای (١٩٩٥) ڕیزکردنی کەرەسەکان (S.O.V) هەموو جۆرەکانی دەباتەوە ئاستی (UG)، بەڵام زمانی کوردی لە نێوان سیماکانی زمانی فەرەنسی و زمانی ئینگلیزییەوە دەمێنێتەوە .

هێما و کورتکراوەکان

پرۆگرامی بچووککراوە	Minimalist Program	MP
چەمکە مەبەستدارەکان	Conceptual-International	C-I
درکاوە هەستپێکراوەکان	Articulatory-Perceptual	A-P
ژمێرکاری زمانە مرۆییەکان	Computation Human Language	CHL
فۆرمی لۆجیکی	Logical form	LF
فۆڕمی دەنگی	Phonetic Form	PF
پاشگرەکان/ یەکەی فەرهەنگی	Lexical Item/ index	LI/i
لێکدانەوەی پڕاوپڕ	Full – Interpretation	F-I
دەربڕین	Spell-Out	S-O
ڕۆنان	Structure	Σ
ئاستی دەنگی	PF	π
ئاستی واتا	LF	λ
ئاستی هاوبەش	Interface Level	I-L
سیمای پی _ ئێف	Phi-feature	Ph-F
توانای زمانی	Faculty of Language	FoL

سەرچاوەکان

1.Aarts, B and Macmahon, A (2006) The handbox of english Linguistics, Blackwell Publishing.

2.Cedric, B (2006) Linguistic Minimalism, Oxford University press.

3.Chomsky, N (1995) Minimalism Investigation in Languistic theory, Routlege, London.

4.Coock, V, J . and New Son, M, L (1997) Chomsky's Universal Grammar, Black Well : Oxford .

5.Crystal. D .(2003) A dictionary of Linguistics and phonetics, Black Well . Oxford .

6.Heagman, L and G, Gacgueline (1999) English Grammar , Black Well, Oxford .

7.Holmberg. A (2000) The rose of inflection in seandinavian, syntax oxford press .

8.Hornstein, N and Nunes, J, and Grohman, K (2005) Understanding Minimalism, Cambridge Textbook.

9.Matthews. P, H (2007) Concise Dictionary of Linguistics, Oxford University Press .

10.Radford . A (2006) Minimalist Syntax, Combridge University Press .

11.Seuren. P. A. (2004) Chomsky's Minimalism. Oxford University Press.

12.Trask, R, L (1993) A dictionary of Grammatical Terms in Linguistics, Routledge: London .

13. Ura, H (1999) Checking theory and Grammatical Function in.

الخلاصة

يعنى هذا البحث بنظرية التحقيق في اللغة الكردية و هي بالأساس نظرية فرعية انبثقت فى اطار النظرية المصغرة لجومسكي ويمكن ترسيخ بدايتها في ١٩٨٦ وما وراءه، ثم تغير ملامح هذه النظرية مقارنة بنظرية (العامل والربط الاحالي) والتي سبقتها بفترة وجيزة، يتوزع هذا البحث على فصلين : الفصل الاول والذي يحمل عنوان بعض المواضيع النظرية، يتطرق الباحث خلاله على مفاهيم وآلية عمل نظام التحسيب والاحصاء وكيفية زج المفردات من القواميس العقلية لغرض صياغة وحدة نحوية . أما الفصل الثاني والذي خصص لعرض آلية اشتغال نظرية التحقيق في اللغة الكردية، مستنداً بذالك بآراء جلَ الذين استبانوا واستبينوا هذه النظرية، بعد عرض النتائج تصنف المراجع.

Abstract

This paper which entitle (checking theory) a research about the applauding this theory in the boundaries of MP which started to assume at the beginning of 986 after GB theory the research falls in two parts, part one a bout some theories objects and the mechanism procrastinate of which called a computational system as a sub-system and internal system in the boundaries of MP . The second part about releasing the checking theory in Kurdish syntax and to derivate syntactic unit by this system the research ended by the conclusion .

بنەماكانی شیعرییەت
لە تێكستی (یادگار و هیوا)ی ئیبراهیم ئەحمەد دا

د. عوسمان دەشتی
كۆلێژی ئاداب ـ زانكۆی كۆیە

پێشەكی

لە سەرەتای سییەكاندا، لە شاری سلێمانی هەوارگەی میرایەتی بابان، جوولانەوەیەكی نوێخوازی لە بواری بووژاندنەوەی زمان و تازەكردنەوەی ئەدەبیات و پەرەپێدانی رووناكبیری كوردی لە ئارادا بوو. یەكێك لەو بەرهەمە ئەدەبییە دانسقانەی كەوا لەو رۆژگارەی نوێكردنەوەی شیعری كوردی داهێندراوە تێكستی شیعری (یادگار و هیوا)ی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد (بلە)یە.

ئەم تێكستە لە چەند رووەوە بە ڕچەشكێن و كارێكی ئەدەبی پێشەنگ دادەندرێت وەك:

ـ لەدایكبوون و هاتنە ناوەوەی ئەم تێكستە لە پاڵ كۆمەڵێك پارچە پەخشانی هونەری و چەند بابەتێكی رەخنەی ئەدەبی لە لایەن خودی ئەو نووسەرەوە كە لەو رۆژگارەدا بڵاو بوونەتەوە، بەشدارییەكی گرینگ و رێبەرانە بووە لەو بزووتنەوە رۆشنبیری و رۆشنگەرییە گرینگەی كە لەو ڕۆژگارەدا لە ئارادا بووە.

ـ بەرهەمێكی ئەدەبی دانسقەو دیار بووە لە مەسەلەی برەوپێدانی نووسین و خوێندنی كوردی و پاككردنەوەی زمان و ساغكردنەوەی زمانێكی ئەدەبی خاوێن و پەتی، وێڕای زیندووكردنەوە و پەرە پێگرتنی خەرمانێك وشەو زاراوەی رەسەن و شیرین و ناسكی زمانەكە.

ــ ئـەم تێکـستە، شانبەشـانی بەرهـەمی ئـەدەبی شـاعیرانی پێـشڕەوی ئـەو سەردەمە، ڕۆڵێکی گـرینگ و داهێنەرانـەی گێـڕاوە لـە بزووتنـەوەی شـیعری نـوێی کوردی و برەو پێدانی قوتابخانەی ڕۆمانتێکی و ڕۆمانتێکی شۆڕشگێڕی لە مێژووی بەرەو پێشەوە چوونی شیعرو ئەدەبیاتی کوردیدا.

ـ دوا بە دوای بڵاوبوونەوەی لـە فـۆرمێکی هونـەری بـە هێـزو سـەرنجڕاکێش و ناوەڕۆکێکی ڕەسەن و شۆڕشگێڕانەو، ریتم و ئاوازێکی بە جۆش و خـۆش ئاهـەنگ و، زمـان و داڕشـتن و شـێوازێکی ناسـك و ڕەوان و خۆمـاڵی، دواتـریش لـە ڕێگـەی پرۆسـەی بـە ئـاواز و گـۆرانی بوونیـشیدا، چـێژو بـەها و لایەنـە شـیعری و جوانکارییـەکانی زیـاتر دەرکـەوتوون و بـوون بـە مایـەی هـۆگری و دڵپەسـندی خوێنەران، تا لە دواییدا دەبێتە چەپکە گوڵێکی بۆنداری هونەری شیعری کوردی و تا ئەمڕۆی لەگەڵ دابێت ژیانی کردووەو بە گەشی و بە زیندوویی ماوەتەوە.

ئەمانە هەموو بوونەتە بنەما و هۆکارو هاندەر بۆ ئێمە، بۆ ئەوەی لە ڕوانگەی ڕەخنەی تازەوە ئاوڕێك لە بنەماکانی شـیعرییەت و جوانکـاری و بـەها و داهێنـانی ئەم تێکستە بدەینەوە.

باسەکە بە شێوەیەکی گشتی لە دەروازەیەك و سێ بەش پێکهـاتووە، ئـەنجا هەر بەشێکی لە چەند لایەن و بڕگەو بابەتێکەوە خراوەتە ڕوو بـەم شـێوەیەی لای خوارەوە:

دەروازە

١. تێکست:

تێکستی شیعری (یادگارو هیوا) لە چەشنی گەوهەرێکی یەکدانە لە گەنجینەی سامانی شیعری نوێی کوردیدا شوێنی گرتووە، لە دوای تێپەڕبوونی (٧٧) ساڵ بەسەر بڵاوبوونەوەی تاوەکو ئێستاش بەسەر زارو زمانی خەڵکەوەیە، لەو ماوەیەدا لە چەندین بۆنەو کات و شوێنی جیادا سەر لە نوێ بڵاو کراوەتەوە، بەم ڕەنگەی خوارەوە:

أ ـ گۆڤاری هاوار، ژ/ ١٩، ١٧نیسانی ١٩٣٣. [١]

ب ـ یادگاری لاوان، بەغدا، ١٩٣٣. [٢]

ج ـ گۆڤاری گەلاوێژ، ژ/ ٩، ساڵی/٤ ، ئەیلوولی ١٩٤٣.

د ـ گۆڤاری رزگاری، ژ/ ٦، ساڵی/١ ، تەمووزی ١٩٦٩.

هـ ـ بەرەو ڕووناکی سەرجەم شیعرەکانی برایم ئەحمەد، ئومێد ئاشنا، سلێمانی ١٩٦٦.

و ـ برایم ئەحمەد ـ کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی، عومەر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی ٢٠٠٧.

ز ـ لە هەندێ باس و لێکۆڵینەوەدا کەم و زۆر نووسەران لەبارەی ئەم تێکستە دواون و چەند بەندو بەشێکیان لێ بڵاو کردۆتەوە.[٣]

ح ـ لە کاتی خۆیدا تەواوی تێکستەکە بە ناونیشانی (ذکری وأمل)، لەیەلان (د. مارف خەنەدار)ەوە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی عەرەبی و بڵاوکراوەتەوە.[٤] جارێکی تریش چەند بەشێکی تێکستەکە بە زمانی عەرەبی لە لایەن (عەباس بەدری)یەوە وەرگێڕدراوە و بڵاوکراوەتەوە.[٥]

لە نێوان تێکستەکەی گۆڤاری (هاوار) و تێکستەکانی دیکەشدا کەم و زۆرجیاوازی بەدی دەکرێت، لە بارەی وشە و پێکهاتە و ڕێنووسەوە لێرەدا بەپشت بەستن بە تێکستەکەی (یادگاری لاوان) کە بۆتە ماکی هەموو ئەوانی دیکەو بەڕەچاوکردنی ڕێنووسی نوێ، تەواوی تێکستەکە بە پوختی بڵاو دەکەینەوە:

یادگار و هیوا

(١) لەبەر چاوی بەد، لە ترسی بەدکار
دڵ خۆم ئەکەمە گۆڕی یادگار
بەگریانی وشک، بە ناڵەی بێ دەنگ
دێنمە لەرزین تەختی کردگار

****

(٢) بێ، هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم هەناوم
یاخود بە جارێ چارەسەرم کە
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم

****

(٣) ژیان بە لاتی و بێ دەسەڵاتی
هیچ درۆی نەبێ، سەد مەرگە ساتی
مرۆ بە دیلی بژی خۆشە، یان
بمرێ بۆ بەرزی خۆی و وڵاتی

****

(٤) شیرین: بەهارە، بەهاری شادان
بێ بەهرەن لە ژین گەل نامرادان
جەژن و بەهارو سەیران و خۆشی
گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان

****

(٥) شیرین: ئەزانم کە تۆش زاماری
وەك من عەودالی خونچەی بەهاری
هیوای تۆ یەکە، هیوای من هەزار
من بێزار نەبم، تۆ بۆ بێزاری؟

****

(٦) مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تا نەکەی زیان
لە زڕەی زنجیر دڵت نەلەرزی
پێوەند بۆ لەشە نەوەك بۆ گیان

****

(٧) بێ دابنیشین جە بن هەناران
کوڕێ ببەستین چون مەی گوساران
با ساتێ ناوی لەیادا نەبێ
مەرگی جوانان گریەی هەژاران

****

(٨) بێ دابنیشین جەبن داری بەی
نەختێ بنۆشین جە خۆشاوی مەی
ئینجا بزانە کامیان جوانن
بەی ڕەنگی گەردن، مەی ڕەنگی گۆنەی

****

(٩) بێ با بۆت بکەم باسی جوانیم
ڕۆژانی بەرخیم شەوانی شوانیم
کۆڕپەی ئازیز بووم شوانکارەی شادی
ژیام بە خۆشی هەتا توانیم

****

(١٠) ژیام سەردەمێ بە کەیف و خۆشی
بە شادی کڕین، بە خەم فرۆشی
تاکو پێم کرا روومەتم مژی
تاکو توانیم شەرابم نۆشی

****

(١١) ئـــەو ســـاكە چـــوومە ريـــزی دڵـــداران
پێـــی وتم ســـەردار هـــۆزی هـــەژاران
((بـــێ دابنيـــشين جـــەپای ديـــواران
زنجـــير لـــە گـــەردن چـــون گوناهكـــاران))

****

(١٢) بـــێ دابنيـــشين لـــە نێـــو ڕەزانـــــــا
خونـــچە بكێـــشين بـــە ڕووی خـــــەزانا
مـــن بـــە مـــاچ دزيـــن، تـــۆ بـــە دڵ دزيـــــن
هـــەزار پـــەل بـــدەين وە پـــشت دزانـــــا

****

(١٣) بـــێ دابنيـــشين لـــە نێـــو گوڵـــشـــەنا
لـــە ژێـــر ســـێبەری دارو دەوەنـــــــا
لـــە ترســـی دوژمـــن بـــە ســـۆزەی بـــەيان
گوفتوگـــۆ بكـــەين لـــە تـــــەك وەتـــەنا

****

(١٤) بـــێ دابنيـــشين جـــە بـــــن چـــناران
لـــە چـــاوی مەســـتی ديـــدەخوماران
بـــەری بـــەيان و ســـەرلە ئيـــۆاران
بـــادە بنۆشـــين بـــە يـــادی جـــاران

****

(١٥) بـــێ دابنيـــشين ديـــدە پـــڕ ئەســـــرين
تـــۆ بگـــری بـــۆ خـــۆت، منـــيش بـــۆ شيـــرين
((وا بـــەهاريش هـــات كـــەژ و كـــۆ ڕەنگـــين
دڵـــەی عاڵـــەم شـــاد، دڵ خۆمـــان خـــەمگين))

****

(١٦) بەهار هاتەوە وە سەیرانەوە
وە ڵی و لۆلۆ وە حەیرانەوە
بە لەنجە و لاری نیگارانەوە
وە دەنگی خۆشی هوزارانەوە

****

(١٧) بەهار هاتەوە خۆشی لە یاران
خۆشی لە گوڵشەن خۆشی لە داران
خۆشی لە کۆڕی بادەگوساران
خۆشی لە بلبل، خۆشی لە خاران

****

(١٨) خۆشی لە عاڵەم دوور لە دڵی من
شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من
زنجیر پیرۆزی دڵ مردووان بێ
با ئازاد بژی بیری سڵی من

****

(١٩) شێوەی شیرینی کەژی خوێنینم
شیرێکە لەسەر زامی برینم
ئازاد کردن و بەرزی وڵاتم
هیوای گیانمە و ئامانجی ژینم

****

(٢٠) بادەی مەی دەبا فرمێسکی چەم بێ
خۆراکی مە با هەر دەردو خەم بێ
دوایی لە خوێنی دوژمن تێر ئەخۆین
هەر چی چۆنێ بێ، هەر چەندە کەم بێ

****

(٢١) بێ دابنیشین دووربین لە شادی
بمرین بە مەردی و گەردن ئازادی
بمرین لە ڕێگەی تۆڵە سەندنا
نەك لەسەر جێگە بە نامرادی
****

(٢٢) پرشنگی ژینم، وە بیناتەوە
کوورەی دەروونم، وەگۆناتەوە
((هەستە بێرە لام خۆر وەپاتەوە
دەرمانی دەردم هاوەلاتەوە))
****

(٢٣) شیرین هەتاکەی دووری بچێژم ؟
فرمێسکی خوێنین تاکەی بڕێژم ؟
تاکەی لە گۆشەی دڵی زارمدا
خونچەی جوانی و گەنجی بنێژم ؟
****

(٢٤) ئەوا تۆ ئەڕۆی بە خوام سپاردی
پێم نەکرا خۆم بێم دڵم بۆ ناردی
ڕێی ژیان سەختە، بە ترس و لەرزە
نابێ بترسی لە گەرمی و ساردی
****

(٢٥) دڵە شیرین ڕۆیی بڕۆ لە شوێنی
کە شیرین ڕۆیی تۆ بۆ بمێنی
بەڵێن بێ ئیتر نەتناسم هەتا
مژدەی ئازادی (یارم) بۆ دێنی
****

(٢٦) چاوە وەك لێزمەی بارانی بەهار
دڵۆپی خوێنت بۆ پیا دێتە خوار؟
گریان کردەوەی بێ دەسەڵاتە
بێ دەسەڵاتان ئەڕزێن لە ژێر بار

لێکدانەوەی هەندێ وشە و زاراوەی تێکستەکە :

کردگار: خوا، یەزدان

بێ: وەرە

بەهرە: بەش، بێ بەهرە بە واتای بێ بەش

جەبن: لەبن، لە ژێر

مەیگوسار: مەینۆش، بادەخۆر

مەرگی جوانان: ئەوانەی (جوانە مەرگ) دەبن و لە هەڕەتی لاویدا دەمرن

چون: وەکو، لەبەر ئەوەی

بینا: چاو، دیدە

خەزان: پایز

دیدە خومار: چاوی سست و خاوی نازداران، کە لە وێنەی چاوی مرۆڤی مەست و مەیخۆرەوەیە، لە کوردیدا (دیدە بە خومار)یش دەگوترێت.

نیگار: کچی جوان

هوزار: بولبول

بادە گوسار: بادەنۆش

خار: دڕکودالْ

سلْ: رەوەك

چەم: چاو

مە: ئێمە

بێرە: وەرە

هاوەلاتەوە: وا لەلای تۆیە

٢. فۆرم و کێش و سەروا:

(یادگار و هیوا) لە فۆرم و قالبی چوارینەیە، چوارینە فۆرمێکی باوی شیعری رۆژهەلاتییە، لە شیعری کوردیشدا لە زووێکەوە بەرچاو دەکەوێ. [٦] وەکو بینیمان تێکستەکە خۆی لە (٢٦) بەند پێك هاتووە، کە هەر بەندێکی بەرامبەر چوارینەیەك دەوەستێ، لەگەلْ ئەوەدا هەر بەندێکی جۆرێك لە سەربەخۆیی خۆی هەیە وەك بە گشتی لە مەسەلەی چوارینەدا باوە، وەلێ لە یادگار و هیوادا یەکێتییەکی پتەو و تێکچڕژاو لە تێکستەکەدا بەدی دەکرێت، وەکو دواتر تیشك دەخرێتە سەر ئەم لایەنە. [٧] کێشی تێکستەکە برگەیی خۆمالْییە، بۆیە لە چوارینەی کوردیدا هەر لەتێکی حسابی دێڕێکی بۆ دەکرێت. [٨]

یادگار و هیوا لەسەر کێشی (١٠) بڕگەیی دوو پێیی (٥ + ٥) هۆنراوەتەوە کە وەستان لە ناوەڕاستی پێیەکاندا دەبێت، گۆرانی شاعیر لە بارەی ئەم کێشەوە دەڵێ: ((ئەم کێشە لە هەڵبەستی کوردیدا ئەوەندە باوە پیاو زۆر بە ئاسانی ئەتوانێ ناوی لێ بنێ کێشی نەتەوەیی گەلی کورد)). [٩] بەشێکی زۆری شیعری فۆلکلۆری و شیعری ناوچەی (گۆران) لەسەر ئەم کێشە هۆنراوەتەوە، هەڵبژاردنی ئەم قالبە کێشە لە هۆنینەوەی یادگار و هیوادا جۆرێك لە ئیحامان پێ دەبەخشێت، کە ئەویش گەڕانەوەیە بۆ مۆرکی رەسەنایەتی و گیانی کوردەواری، بە تایبەتیش کاتێك کە دەبینین هۆنراوەی شێوەزاری گۆران و فۆلکلۆرو گۆرانی میللی ئەو ناوچەیە، شوێن پەنجەی روونی بەسەر گیان و روخساری تێکستەکەدا داناوە. سیستەمی سەروا بەندی لە چوارینەدا جۆراو جۆرە، قالبی هەرە باویان لە کوردیدا ئەوەیە کە بە (چوارینی خەساو) یاخود ناتەواو ناو دەبرێت. لەم جۆرەیاندا نیزامی سەروا لە هەر بەندێکدا سەربەخۆ دەبێت و هیچ پەیوەندی بە چوارینەکانی دیکەوە نابێت، هەروەها چەشنی ریز بوونی پیتە سەرواکان ئەم شێوەیە وەردەگرن (CCDC,AABA ,...). [١٠]

لە کۆی (٢٦) بەندی تێکستەکەدا، لە (١٩)یان پێڕەوی لە سیستەمی سەروای ناتەواو و لە (٧) بەندیش شاعیر لەم ڕێڕەوە لای داوە و پێڕەوی لە سیستەمی سەروای چوارینی تەواو کردووە (BBBB, AAAA,...)، کە ئەویش بەندەکانی ژمارە (١١، ١٤، ١٥، ١٦، ١٧، ١٩، ٢٢)ن. ئەوەش جێگای سەرنجە کە لەم (٧) بەندەدا (٣) بەندیان چوار خشتەکین. [١١] کە بریتین لە بەندەکانی (١١، ١٥، ١٢)، کەوا هەر بەندێك لەسەر بنەمای دوو دێڕی هەڵبەستێکی گۆرانی فۆلکلۆری هەورامان داڕێژراوە، لە بەندەکانی ژمارە (١٩،١٨)دا شاعیر چوارینەکەی بە هونەری (پاش سەروا ـ ڕەدیف) ڕازاندۆتەوە.

بەشی یەكەم

١ـ شیعرییەتی ناونیشان

ناونیشان لە رەخنەی نوێدا لایەنێكی گرینگ لە ستراتیژییەتی تێكست پێك دەهێنێ و دەبێتە دەروازەیەك بۆ چوونە نێو جیهانی هەر تێكستێكی ئەدەبی و، خوێنەر لەوێوە بەرەو رەهەندە نادیارەكانی دەق هەنگاو هەڵدەنێت، بۆیە دەگوترێت ((ناڤونیشان وەكو ئێكەم كلیلا دەستبەكاربوونێ دهێتە هژمارتن، تاكو برێكا وێ بشێین، برەنگەكی سیموتیكی نهێنیێن تێكستێ ڤەكەین)). [١٢]

لێرەوە ناونیشان بێجگە لە ئەركی سەرنجڕاكێشان و ئاماژەكردن بۆ خودی تێكست، خۆیشی وەكو بابەت و وەكو تەوەر لە دوتوێی دەقی ئەدەبیدا بەرجەستە دەبێت و رەنگ دەداتەوە، ((بەو پێیەش پێكهاتەی ناونیشان نیشانەكانی سیمۆتیكای زمانە، بۆیە دەبێ لێكۆڵەر خوێندنەوەی تایبەت بۆ نیشانەكان و چۆنیەتی بەكارهێنانیان بكات))، [١٣] تاوەكو لە رێگای كردنەوەی ئەو ئاماژو نیشان گەلە بەرەو شیكردنەوەی تێكستەكە هەنگاو هەڵبگرێت و لە دوا شیكردنەوەشدا دەشێ بگوترێت كە ناونیشان دەبێتە ناسنامەیەك بۆ دەق و ئەو رۆڵە بەجێ دەگەیەنێت. [١٤]

لەم سەرەتایەوە كاتێ ئاوڕ لە رێكەوەندی (یادگار و هیوا)ی تایتلی تێكستەكە دەدەینەوە، خوێنەر رەهەندە شاراوە و پێشبینی كراوەكانی تێكستەكەی بۆ ئاوەڵا دەبێت و دەتوانێت پوختەیەكی چڕوپڕو بە بڕشتی تەواوی دەقەكەی تێدا بدۆزێتەوە. دەبینێ ئەو تایتلە پێكهاتەیەكی زمانی ئیحابەخشەو لە تەك پانتایی دەقەكەدا لە هاوتەریبییەك لە واتاو دەلالەت یەكانگیر دەبێتەوە و بەهۆیەوە بەشێكی دیاری نهێنییەكانی تێكستەكە والا دەبێتەوە.

(یادگار و هیوا) لە ئاستی پێكهاتەیی و نیشانەی زمانییەوە دوو وشەی لێكدراوی ئاساین، واتە لە دوو مۆرفیمی سەربەخۆی سەربەیەك بەشی ئاخاوتن (دوو ناو) پێك هاتووە و لە رێگەی ئامرازێكی لێكدەرەوە بەیەكەوە بەستراونەتەوە. لە رووی پەیوەندی فۆرمەوە هیچ هێمایەكی هاوبەشی لە

نێوانیاندا بەدی ناکرێت. کەچی لە رووی پەیوەندی واتا و دەلالەتەوە ئەوا لە دۆخی (بەرامبەری)دان، هەر ئەمەشە سیحری ناونیشانەکەی پێکهێناوە و هەموو رەهەندەکانی ئاستی واتا و دەلالەتی تێکستەکە لە مەوە سەرچاوە هەڵدەگرێت و لە دەوری دوو تەوەری سەرەکی لە وێنەی (دوو بوئرەی دەلالی) کۆ دەبنەوە و بەرامبەر بە یەکتری دەوەستن:

١ـ یادگارییەکان وەکو بوئرەی دەلالی ژمارە (١) لە پانتایی تێکستەکەدا چەمك و شکل و شێوەیان بەم جۆرە بڵاوبۆتەوە:

- لە رابردوودا روویان داوەو زەمانیان بەسەر چووە، لە هەندێ دۆخیشدا تا ئێستا کاریگەری و بەردەوامییان ماوە.

- بیرەوەری رۆژانێکە کە گەردو تام و بۆیەکی رۆمانسییانەیان لێ نیشتووە و تیادا (خۆشی و ناخۆشی، فرمێسك و زەردەخەنە، تاڵی و شیرینی، غەم و شادی،...) ئاوێتە و هاوئامێزی یەکتری بوون.

- یادکردنەوەیان (زیندووکردنەوەیان) سۆزدارەو چێژ بەخشە.

- لە نەست و بیرو هۆشی مرۆڤدا هەمیشە زیندوون و بە دنیای فەرامۆشی ناسپێردرێن.

- هەرە هەست بزوێنەکانیان، یادەوەری رۆژانی منالّی و گەنجی و جوانین.

- شێواز و پەیامی گوتاری شیعری (یادگارییەکان) لە تێکستەکەدا لە شێوەی ڕستەی (خەبەری) دێن و هەواڵ گەلێك رادەگەیەنن یا بەمانای دروست و واقیعی یاخود بە واتا و مانای مەجازی. (١٥)

- یادگارییەکان رایەڵ و پۆی بەشێکی تێکستەکەیان پێك هێناوە و لەوێنەی جیاجیادا خۆیان نمایش دەکەن و دەردەکەون:

(٩) بێ با بۆت بکەم باسی جوانیم
ڕۆژانی بەرخیم شەوانی شوانیم
کۆرپەی ئازیز بووم شوانکارەی شادی
ژیام بە خۆشی هەتا توانیم
******

(١٠) ژیـــام ســـەردەمێ بـــە کـــەیف و خۆشـــی
بەشـــادی کـــڕین بەخـــــەم فرۆشـــی
تاکـــــو پـــێم کـــرا روومـــەتم مـــژی
تاکـــــو تـــوانیم شـــەرابم نۆشـــی
******

(١١) ئـــەو ســـاکە چـــوومە ریـــزی دڵـــداران
پێـــی وتم ســـەردار هـــۆزی هـــەژاران
((بـــــێ دابنیـــشین جـــەپای دیـــواران
زنجـــیر لـــە گـــەردن چـــون گوناهکـــاران))
******

(١٤) بـــــێ دابنیـــشین جـــەبن چـــناران
لـــە چـــاوی مەســـتی دیـــدە خومـــاران
بـــــەری بـــەیان و ســـەر لـــە ئێـــواران
بـــــادە بنۆشـــین بـــە یـــادی جـــاران
******

(١٥) بـــــێ دابنیـــشین دیـــدە پـــڕ ئەســـرین
تـــۆ بگـــری بـــۆ خـــۆت منـــیش بـــۆ شـــیرین
((وا بـــەهاریش هـــات کـــەژوکۆ رەنگـــین
دڵـــەی عالـــەم شـــاد دڵ خۆمـــان خـــەمگین))
******

لەم وێنانەدا شاعیر رووبەڕووی یادەوەرییەکانی دەوەستێ و ئاوێتـەی ناڵـەی دەروون و رەنـگ و بـەزمی سروشـتیان دەکـات و کـەش و هەوایـەکی شـیعری ئەرخەوانی و دڵکێشیان لێ پێك دەهێنێ.

٢ــ هیـوا و ئـاوات و ئاینـدە بـوئرەی دەلالی ژمـارە (٢) ی تێکستەکەیە کـە چەپکێك واتاو دەلالەتی لێ دەخوێندرێتەوە.

- لە ئایندەدا روو دەدەن، یا چاوەڕێ دەکرێ رووبدەن.
- خۆشی و گەشبینی و ئاوات و ئارەزووەکانی پێوە بەندە.

ـ هۆكارێكە بۆ ژیان و بەردەوامی، مرۆڤ تەمای پێیەتی.
ـ گوتاری شیعری، زمان و شێوازی گرێ و ڕستەی (ئینشائی) بە خۆیەوە دەگرێت و ڕستەكانی لە دۆخی (پرسیار و داخوازی و دوعا و هێڤی و مەرج)دا دادەڕێژرێن.[16]

(٢) بــــێ، هێـــزی ئـــەژنۆم، بینـــایی چـــاوم
ئـــــارامی گیـــــان، جـــــەرگم، هـــــەناوم
یــــاخود بـــە جـــارێ چارەســـەرم كـــە
یـــا لـــە نامـــەی ژیـــن دەربێنـــە نـــاوم
*****
(٤) شــــیرین بــــەهارە بــــەهاری شــــادان
بـــێ بـــەهرەن لـــە ژیـــن گـــەل نـــامرادان
جـــەژن و بـــەهار و ســـەیران و خۆشـــی
گـــشتی پـــیرۆزی گـــەردن ئـــازادان.
*****
(٨) بــــێ دابنیــــشین جــــەبن داری بــــەی
نــــەختێ بنۆشــــین جــــە خۆشــــاوی مــــەی
ئیــــــــنجا بزانــــە كامــــیان جــــوانن
بــەی ڕەنگــی گــەردن، مــەی ڕەنگــی گۆنــەی
*****
(٢٢) پـــــــرشنگی ژیـــــنم وە بیناتـــــەوە
كــــــوورەی دەروونم وە گۆناتــــــەوە
((هەســــتە بێــــرەلام خــــۆر وەپاتــــەوە
دەرمــــــانی دەردم هــــــا وەلاتــــەوە)).

شاعیر چاوی لە كازیوەو بوومەلێڵی بەیانییە، تا خۆری هیواو ئاواتـەكانی لـە كەل دەركەوێ و دنیایەكی پڕ لە بەهارو ئازادی و تاو و ساوی بـۆ بڕەخسێنێ. لـە ڕووی گونجـانی ریـتم و واتـاوە، هـەردوو بزوێنـی درێـژ و كـشاوی (آ) لـە واژەی

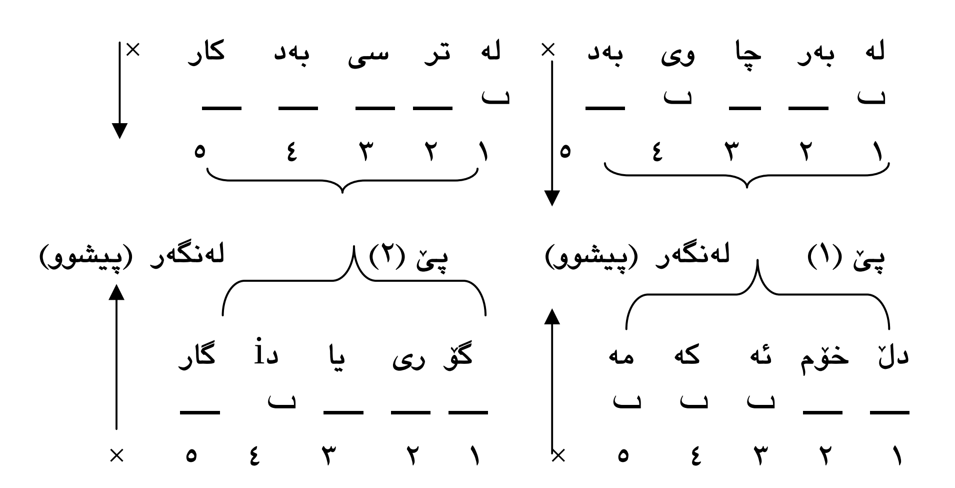
(یادگـار)دا وەكـو دوو كۆڵەگـەی زەمـان، هێمـاو دەلالـەتی ڕۆژانـی دوور و درێـژی ڕابردووی سەر ڕێژ لە تاڵ و شیرینی، لە دەروونی خوێنەردا بەرجەستە دەكات. لـە بێژەی (هیوا)شدا دەنگە خشۆك و كپ و نەرمەكانی (هـ)، (ی)، (و)، ئەنجا كرانەوە بـە (آ)ی كشاو، هـەموو ئـاوات و چـاوەڕوانییەكانی ئاینـدەی لێ دەخوێندرێتـەوە، لێرەدا هارمۆنیا و گونجانی ریـتم و واتـای واژەو وشـەكان یـەكێك لـە ڕەگـەزەكانی شـیعرییەتی ناونیـشانەكەمان بـۆ ئاشـكرا دەكـات، لـە پـاڵ ئـەو هێمـاو راڤـە سیمانتیكییانەی لە پێشەوە ئاماژەیان بۆ كرا، تا لە كۆتایی تێكستەكەدا پـەیامگر دەرك بەوە دەكات كە (یادگار و هیوا) وەكو پێكهاتە و تایتل هەر دوو رەهەنـدی بنیاتی دەقەكەی لە خۆ گرتووە و لە كرۆكی دەقەكەشدا هەڵقولاَوە.[١٧]

٢ـ شیعرییەتی ئاستی ریتم و ئاواز

أـ ئاواز:

مەبەست لە ئاواز مۆسیقای دەرەوەی هۆنراوەیـە كـە پابەنـدی كێـشە وەكـو ڕەگەزێكی سەرەكی بنیاتی شـیعری و هـەر ئەویـشە كـە نـەزم و ئاهـەنگێكی چـێژ بەخش و دڵپەسەند لە دەروونی مرۆڤدا بەرپا دەكات. ئـەنجا بـەو هۆیـەوە ئـاوازی هۆنراوە دەبێتـە دیاردەیـەكی دڵكـێش كـە گیـان بـە بـەر وشـە و دەسـتەواژەكاندا دەكات و ئەوەندەی تر مانا و مەبەستەكانیان بەرجەستە دەكات.[١٨]

لە (یادگار و هیوا)دا سیستەمی یەك كێشی (١٠) برگەیی پێڕەو كراوە، ئەمـە وەكـو ڕەسـەنایەتییەك لـە داهێنـان و ئاوڕدانەوەیـەكیش لـە كێـشی رەنگینـی هـۆنراوەی فۆلكلـۆری كـوردی و هونـەرە بـەرز و جوانەكـەی شـاعیرانی ناوچـەی هەورامانـە، كـە بەهـەوڵ و كۆشـشی پیرەمێـردو گـۆران و هاوڕێكـانی روو لـە بووژاندنـەوە بـووە.[١٩] هـەروەها وەكـو نـەریتێكی بەرجەسـتەبووی ئـەو هـەوڵ و هەنگاوانە دەدرێتە قەڵەم لەو ڕۆژگارەدا. ئەمە و هەر (گـۆران) خۆیـشی لـە ڕێگـای دەستنیشانكردنی (پێ)یەكان و (لەنگـەر)ەكانییـەوە، تـەكنیكی فـۆرم و داڕشـتنی ئەم جۆرە هۆنراوەیە دەستنیشان دەكات كە بەم شێوەیە دەبێت:

هەر دێڕێك لە دوو پێی (٥) برگەیی پێك دێت بێ رەچاوکردنی کورتی و درێژی برگەکانی، لە هەر دێڕێکیشدا دوو وەستان هەیە، واتە لە کۆتایی هەر یەکێك لە پێیەکانی وەستان و پیشوودانێك دەبێت، لە رێگەی ئەم وەستانە رێك و بەردەوامانەشەوە، کە هەم وەستانی شیعرین و هەم واتایی، ئاوازی بە دەستهاتوو دەگاتە پلەیەکی بەرزو باڵا. ئەنجا لە کاتی خوێندنەوەدا بەرەچاو کردنی (پێ)و (لەنگەر)ەکانی ئەم کێشە، کە تارادەیەك درێژو شیرین و نەغمەدارە، جۆرە ئاوازێکی جێگیرو رێکخراو سەرتاپای باڵای تێکستەکە دادەگرێت و لە رێگای هاو ژمارەیی برگەکانیشەوە یەکێتییەکی ریتمی دێتە کایەوە، لە شێوەی ریتمێکی دووبارە بووەوەی رێکخراو بە درێژایی تێکستەکە، کە خولقێنەرو بەدیهێنەری رەگەزی چێژی شیعرییە [٢٠]

لێرەوە جوانکاری وشە و گوزارە و کێشی ئاهەنگدارو نەرم و شیرینی (١٠) برگەیی، بەهەماهەنگی لەگەڵ زایەڵەی سەرواى دەنگداری درێژو کشاو، ئەنجا کردە و کۆششی شاعیر لە ناو وێنە و واتاو دەلالەتی رۆمانسییانەدا، کەشێکی دڵگیر و ئیحابەخش و بە هەرمێن لە ناڵە و ئاواز و ریتم بە باڵای تێکستەکەدا دەبرێت، کە حاڵەتی دەروونی شاعیرمان بۆ بەرجەستە دەکات و لەوێشەوە چەکەرە دەکات بۆ ناخی هەناو و دەروونی پەیامگرەوە:

(٧) بێ دابنیشـــین جەبـن هەنـــاران
كۆڕێ ببەسـتین چون مەی گوساران
با سـاتێ ناوی لـــە یـــادا نەبـێ
مەرگی جـوانان گـــریەی هـەژاران

******

(١٤) بێ دابنیشـــین جەبن چنـــاران
لە چاوی مەستی دیدە خومـــاران
بـــەری بەیـان و سەر لە ئێواران
بـــادە بنۆشـین بەیـادی جاران

******

(٢١) بـــێ دابنیشـــین دووربین لە شادی
بمرین بە مەردی و گـــەردن ئـازادی
بمـرین لە ڕێـگەی تۆڵـــە ســـەندنا
نەك لەســـەر جێگا بـــە نامـــــرادی

******

ئـەنجا كـەباس بێتـە سـەر سـەروادارى و كاریگـەرى سیـستەمى سـەروا لـە پەرەپێـدانى هارمۆنیـاى ئـاوازەیى تێكـستەكەدا، پێویـستە لـە بـەرایى نەخـشە ئامارێكى سیستەمى سـەروا لـە دەنـگ و بڕگـەو هێـشووە دەنـگ لـە چـوارینەكانى (یادگار و هیوا) بخەینە روو، تا پەى بە دیاردەكـانى سـەروادارى لـە تێكستەكەدا بەرین:

بەند	سەروا
١.	آر
٢.	آوم
٣.	آتی
٤.	آدان
٥.	آری

بەند	سەروا
١٤.	آران
١٥.	ین
١٦.	آنەوە
١٧.	آران
١٨.	ڵی . من

٦.	یان
٧.	آران
٨.	ەی
٩.	آنیم
١٠.	ۆشی
١١.	آران
١٢.	زانا
١٣.	ەنا

١٩.	ینم
٢٠.	ەم بێ
٢١.	آوی
٢٢.	آتەوە
٢٣.	ێژم
٢٤.	آردی
٢٥.	ێنی
٢٦.	آر

خشتەی سەرواداری لە بەندەکانی تێکستی (یادگار و هیوا)

لەم خشتەیەدا دیاردەگەلێکی هونەری سەرواداری شیعری باری سەرنج و تێبینی خوێنەر بەلای خۆیاندا ڕادەکێشن کە لێرەدا ئاماژەیان بۆ دەکرێت:

أ - شاعیر لە تەواوی بەندەکاندا خۆی لە سەروای تاك دەنگی کۆتایی بواردووە، کە ئەمە لە سیستەمی سەروای هۆنراوەدا دەشێ بە (ئەزعەفولئیمان) ناو ببرێت.

ب - تەنها لە چوار بەندی (١٨ و ٢٦) هەروەها (١٨و ٢٠)دا سەرواکان دوو دەنگین، و تاڕادەیەك کزن، ئەویش بە دوو شێوە مەسەلەی کزی ئاوازەیی لەم بەندانەدا قەرەبوو کراونەتەوە:

١- وشەکانی بەر لە وشە سەروا، لە بەندەکانی (٨ و ٢٦)دا بە پۆلە دەنگی کشاوی (ێ، ی، ێ) رازاوەتەوە، کە ئەمە ئاوازو سەروای ئەم بەندانەی پڕ رەنگتر کردۆتەوە:

(٨) بێ دابنیشین جەبن دا ر ی بەی
نەختێ بنۆشین جەخۆشاوی مەی
ئینجا بزانە کامیان جوانن
بەی رەنگی گەردن مەی ڕەنگی گۆنەی
*****

(٢٦) چـــاوە وەك لێزمـــەی بـــارانی بـــەهار
دڵـــۆپی خوێنـــت بـــۆ پیـــا دێتـــە خـــوار
گریـــــان كـــــردەوەی بـــــێ دەســـــەڵاتە
بێ دەســـــــەڵاتان ئەڕزێن لە ژێـــر بـــــار

٢ـ لە بەندەكانی (١٨ و ٢٠)دا شاعیر پـەنای بـۆ هونـەری پـاش سـەروا (رەدیـف) بردووە، تا ئەندازەی ئاوازەیی دێڕەكان بەرەو سەر ببات:

(١٨) خۆشـــی لـــە عاڵـــەم دوور لـــە دڵـــی مـــن
شـــەونم بـــۆ خـــاران دوور لـــە گـــوڵی مـــن
زنجـــیر پـــیرۆزی دڵ مـــــردوان بـــێ
بـــــا ئـــازاد بـــژی بـــیری سڵـــی مـــن
******

(٢٠) بـادەی مـەی دەبـا فرمێـسكی چـەم بـێ
خـــۆراكی مـــە بـــا هـــەر دەردوخـــەم بـــێ
دوایـــی لـــە خـــوێنی دوژمـــن تێـــر ئـــەخۆین
هەرچـــــــی چۆنێ بێ هەر چەنـــدەكەم بێ
******

وەكو دەبیندرێت سوود لە هاوتەریبی وەرگـیراوە لـە دوا پێـی دێڕەكانـدا بـۆ مەبەستی زەنگینكردنی ئاوازەیی دێڕەكان.

ح ـ لەوە بەدواوە سەرواكان هەرە زۆریـان بوونەتـە هێـشووە دەنـگ، سـێیی: ١٢بەند، چواری: ٨ بەندو، كەمێكی پێنجی: ٢بەند.

ئەوەی بەرهەست و مایەی تێڕامانـە بزوێنـە دەنگـی درێـژو كـشاوی (ێ)، كـە تایبەتمەندییـە ئاوازەییـەكانی لـە شـیعری رۆژهەڵاتیـدا روون و بەرچـاوە، بـە چڕییەكی زۆر باڵی بەسەر وشە سەرواكاندا كێشاوە و بەرێژەی ٦١,٥٪ لە بنیـات و پێكهاتەی وشە سەرواكاندا بەشداری دەكات و لە هەندێكیشیاندا دووبارە بۆتـەوە. ئەنجا ئامادەیی چڕ و بەرچاوی ئەم دەنگە سـەروایە لـە بەندەكانـدا مـۆركێكی لـە

زایەڵـەو ئـاوازی کـشاو و ئـارام و ڕاحـەتی بـە بەنـدەکان بەخـشیوەو تـا ئەوپـەڕی دڵگیری و دڵنەوازی بـردوون و ڕەنگڕێـژی بنـەماکانی جوانکـاری و شـیعرییەتی لـە تەون و کرو ئاکاری تێکستەکەشدا وەبەرهەم هێناوە:

(١١) ئەوســـــاکە چـــــوومە ریـــــزی دڵــــداران
پێـــــی وتم ســــــەردار هــــــۆزی هــــــەژاران
((بـــــێ دابنیـــــشین جــــەپای دیــــواران
زنجـــیر لــــە گــــەردن چــــون گوناهکـــاران))

******

(١٧) بـــــەهار هاتــــەوە خۆشــــی لــــە یــــاران
خۆشـــــی لــــە گوڵـــشەن خۆشـــی لــــە داران
خۆشـــــی لــــــە کـــــۆڕی بــــادە گوســــاران
خۆشـــــی لــــــە بلبـــــل خــــۆشی لــە خاران

ب ـ ریتم:

دەبێژن شیعر زمانی دەروونە، یـا دەردی خـاوەنی تێکستەکە خـۆی گوتـەنی ((شیعر تەرجومانی دڵە... کە هەموو کـەس لـە دەمـی خوێندنەوەیـدا شـێوەیەکی دڵــی خــۆی تیــا ئــەبینێ...)) [٢١]، دیــارە لێــرەدا مەبەســت جوولــە و خرپــە و ترپەکەیەتی وەکو یاسا و جوولەیەکی رێکی سروشتی، ئەمە رەگەزێکی میکـانیکی ـ فیزیکی دەرەوەیە لە ریتم، کە لەگەڵ رەگەزی دووەمدا، کە جووڵەی ناوەوەیـە و ـ بیرو هەست و ئەندێشە ـ دەیسەپێنێ و لە شوێنی گونجاوی خۆیدا دایدەنێ. [٢٢] لەمەوە ریتم جوولەی هەستان و نیشتنەوەی سۆزو خرۆشـانی دەروون و هەسـت و عاتیفەی شاعیرە کە دەبێتە داینەمۆی شیعرییەت لە دەقە ئەدەبییەکاندا.

ریتمی شـیعری بنـچینەکەی (زمـانی شـیعرییە)، کـە لەتـەك ریتمـی مۆسـیقای هۆنراوەدا (کێش و سەروا)، لە پەیوەندییەکی گونجان و هارمۆنیادا یەکانگیر دەبن و یەك دەگرنەوە و ئاوێزانی یەکتر دەبن.

لە تێکستی (یادگار و هیوا)دا رەگەزەکانی ریتمی شیعری لە تێڕوانینێکی زمانەوانی و رەوانبێژییانەدا خۆی لە چەند چەمك و هونەرێکدا نیشان دەدات کە گرینگترینیان ئەمانەیە:

هاوشێوەبوون (دووبارە بوونەوە): لە رەخنەی تازەدا وەکو دیاردەیەکی شێوازگەری سەیر دەکرێت، لە هۆنراوەدا بە مەبەستی جەختکردنی واتا و چڕوپڕکردنەوەی پەنای بۆ دەبرێت، لەگەڵ ئەوەشدا رەهەندێکی ئارایشت و جوانکردن بە دەقەکە دەدا، هەر بۆیەش ((قورسایی بەکارهێنانەکە دەوەستێتە سەر چۆنیەتی ئاخنینی لە نێو دەقدا نەك چەندێتی، لەو رووەش دەست رەنگینی و لێزانی نووسەر دەردەکەوێ کە تا چەند رەونەقی بە دەقەکە بەخشیوە و لەگەڵ واتادا یەکانگیر بووە و پڕ کاریگەرترین دیاردەی بۆ خوێنەر گواستۆتەوە)). [٢٣]

دووبارەبوونەوەی دەنگ و وشە و پێکهاتە:

أ. دووبارەبوونەوەی دەنگی:

هۆشی شیعری هەر لە بنەڕەتدا و بە درێژایی مێژووی کاروانی شیعر و هۆنراوە، هۆشێکی ریتماوییە، واتە بارگاوییە بە جوولەی ریتم، شوێنەوارەکانی ریتمی شیعریش لە دەرەتانی ئەو پاتەبوونەوە و هاوشێوەبوونی دەنگییانەوە سەر هەڵدەدات کە لە بنیاتی هەموو دەقێکی شیعری ڕەسەندا هەیە و جۆرێك لە وێنەی ریتمی تێدا دەدرەوشێتەوە. [٢٤] دووبارەبوونەوەی دەنگی لەسەر ئاستی دێڕە شیعردا تێبینی دەکرێت، دیارترین دەرکەوتەی دەنگی هەر دێڕە شیعرێکیش بریتییە لە دەنگە سەروا، سەروا سازی خۆی یەکێکە لە بنچینەکانی هۆنراوە و لە ئاستی مۆسیقای دەرەوەدا شیکاری بۆ دەکرێت، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەوا سیستەمی سەرواسازی ئاستێکی دابڕاوە لە ریتم و لەم بوارەدا حسابی بۆ ناکرێت، بەڵکو سوود وەرگرتن و وەبەرهێنانی باش لە بواری کێش و سەروادا، وەکو سەروای ناوخۆیی و گواستنەوەی سەروا بۆ ئاستی هێشووە دەنگ و پیتاندنی بە هەندێ دەنگی تایبەت لایەنی ریتمی و جوانکاری و شیعرییەتی هۆنراوە بەهێز دەکات.

ئێمە لێرەدا بەمەبەستی ئاشکراکردنی لایەنی ئاوازەیی لە هاوشێوەبوونی دەنگی و پەیوەندی بە واتا و دەلالەتەوە، تەنها ئاوڕ لە دەرکەوتە سەرەکییەکە، بە واتا تەکنیکی سەرواداری و سەروای ناوەوە دەدەینەوە.

- هاوشێوەبوون لە سیستەمی سەروای هەردوو بەندی (١ و ٢٦ - دەستپێك و کۆتایی) تێکستەکەدا هەیەو هەردووکیان لە سەربنەمای جووتە دەنگی (ێر) دامەزراون، ئەمە جۆرێکە لە سیستەم و جوانکاری شیعری.

- بەندەکانی (٧، ١١، ١٤، ١٧) لە سەرواداریدا هاوشێوەن و هەموویان لەسەر بنەمای پۆلە دەنگی (آران) دامەزراون.

ــ لە کۆی (٢٦) بەندی تێکستەکەدا، ڤاولی کشاوی (آ) بۆتە کۆڵەکە و بەشداری لە پێکهاتنی هێشووە دەنگە سەروای (١٨) بەنددا کردووە و لە (٦) بەندیش زیاتر لە جارێك پاتە بۆتەوە، ئەم چڕی هاوشێوەییە ئاوازو دەلالەتی وشە سەرواکانی زیاتر برەو پێداوە.

ــ ڤاوڵە کشاوەکانی دیکە (و ، ی)، بەشدارییەکی چالاکیان نواندووە لە داڕشتنی وشە سەروای (١٧) بەندو کورتە ڤاولی (ە) لە (٥) لە بەندەکانا بەدی دەکرێ.

بە کورتی هەرسێ ڤاوڵە درێژە کشاوەکانی (آ ، و، ی) باڵیان بەسەر سیستەمی سەروابەندی لە تێکستەکەدا کێشاوە، کە ئەمەش هەم نیشانەی کاریگەری زاڵی شیعری ناوچەی هەورامانە کە سەرلەبەری تێکستەکەی ڕەنگ کردووە و هەمیش بۆ کەشی رۆمانتیکیانەی خەماوی و حەسرەتباری دەروونی شاعیریش دەگەڕێتەوە، کە لە رووی شیعرییەت و ستاتیکاو کاریگەرییەوە تێکستەکەی چالاك کردووە. [٢٥]

پێویستە ئەو لایەنەش لە هاوشێوەبوونی دەنگی (فونیمی) نیشان بدەین کە لە رێکەوەند و سیاقی دێڕ و لەتە دێڕەکاندا بەدی دەکرێت و جۆرێك لە سەروای ناوخۆیی پێکهێناوە و لە ئاکامدا بە سوودی بالابردنی ئاوازو رێتمی هۆنراوەکەدا شکاوەتەوە و ئاستی جوانکاری و بنیاتی شیعرییەتی لە بەندەکاندا تۆختر کردۆتەوە، وەك لەم چەند نموونەیەدا بە دیار دەکەوێت:

(٢) بــێ هێــزی ئــەژنۆم، بینــایی چــاوم
ئــارامی گیــان، جــەرگم، هــەناوم
یـا خـود بـە جـارێ چارەسـەر م كـە
یـا لــە نامــەی ژیــن دەربێنــە نــاوم
******

(٣) ژیــان بــەلاتی و بــێ دەســەڵاتی
هــیچ درۆی نــەبی سـەد مەرگەسـاتی
مــرۆ بــە دیلــی بــژی خۆشــە یــان
بمــرێ بــۆ بــەرزی خــۆی و ولاتــی
******

(٤) شــیرین بــەهارە بــەهاری شــادان
بــێ بــەهرەن لــە ژیــن گــەل نــامرادان
جــەژن و بــەهارو ســەیران و خۆشــی
گــشتی پــیرۆزی گــەردن ئــازادان
******

(٥) بــێ دابنیــشین جــەبن هــەناران
كــۆڕێ ببەســتین چــون مــەی گوســاران
باســاتێ نــاوی لــە یــادا نــەبێ
مــەرگی جوانــان گریــەی هــەژاران
******

(٩) بــێ بــابۆت بكــەم باســی جــوانیم
ڕۆژانــی بــەرخیم شــەوانی شــوانیم
كۆرپــەی ئـازیز بـووم شـوانكارەی شـادی
ژیــام بە خــۆشی هــەتا توانیم

بێ گومان لە زۆر لایەن و گۆشەنیگای دیكەوە دەشێ ئەم دیاردەیە بخرێتە ژێر تیشكی باس و لێ وردبوونەوە.

ب . دووباره بوونەوەی وشه:

وەك له پێشەوه گوتمان دووباره بوونەوەی وشه له رەخنەی نوێدا لـه ئـەركی جەختكردنەوەو دڵنیایی شاعیر و نووسەرەوه تێدەپەڕێ بۆ چەند بـوارو رەهەنـدی دیكه كه پەیوەستن بـه تـەكنیك و جوانكـاری و شـیعرییەتەوه، شـاعیر لـه هـەوڵی ئەوەدایه دەلالەتەكانی مەبەست و ئیجا له نێو تێكستەكەیدا چڕ بكاتـەوه و گـوڵاو پژێنی تامو بۆی شیعرییەتی بكات، هەر بـەو نیازەشـەوه وەكـو تێبینـی دەكرێـت، دووباره بوونەوەی وشه و پێكهاته له تێكستی (یادگار و هیـوا)دا چەشـن و جـۆری فرەی وەرگرتووه، لێرەدا بەخێرایی هەندێ لایەنی بەسەر دەكەینەوه:

(٢) بـــێ، هێـــزی ئـــەژنۆم بینـــایی چـــاوم
ئـــارامی گیـــان، جـــەرگم، هـــەناوم
یـــاخود بـــه جـــاری چارەســـەرم كـــه
یـــا لـــه نامـــەی ژیـــن دەربێنـــه نـــاوم
******

(٣) ژیـــان بـــه لاتـــی و بـــێ دەســـەڵاتی
هـــیچ درۆی نـــەبێ ســـەد مەرگەســـاتی
مـــرۆ بـــه دیلـــی بـــژی خۆشـــه یـــان
بمـــــــرێ بۆ بەرزی خـــــۆی و وڵاتـــی
******

(٤) شـــــیرین بـــــەهاره بـــــەهاری شـــــادان
بـــێ بـــەهرەن لـــه ژیـــن گـــەل نـــامرادان
جـــەژن و بـــەهارو ســـەیران و خۆشـــی
گشـــــــتی پیرۆزی گـــــــەردن ئـــازادان

ـ وشەی (ژین)، له چەند دۆخی جیاوازی (ژین، ژیان، بژی، ژین) لەم بەندانەدا هاتووه، هەروەها لـه بەنـدی (٦) مـەژی ـ ژیـان، بەنـدی (٩): ژیـام، بەنـدی (١٠) ژیـام، بەنـدی (٢٤): ژیـان، هـاتووه و هاوشـێوەبوونی وشـەیه، كـه پەیوەنـدی گەردانكردن (إشتقاقی) كۆیان دەكاتەوه و هەموویان له یەك چاوگەوه داكەوتوون، هێمایه بۆ گوڕوتین و تەوژمی زیندەگی مرۆڤ.

ـ لە بەندی (٤)دا وشەی (بەهار) سێ كەڕەت دووبارە بۆتەوە، ئەنجا لە بەندەكانی (٥، ١٥، ١٦، ١٧، ٢٦) دا وشەكە ئامادەگی هەیە، كە ئەمە هێمای تۆخكردنەوەی دەلالەتی خۆشترین وەرزی ساڵ و تەمەنە.

ـ وشەی (شیرین) لە بەندەكانی (٤، ٥، ١٩، ٢٣، ٢٥) دا چەند بارە بۆتەوە، لە ڕێژەی ناوی (موخاتەب) و ئاوەڵناوی دیارخەردا، شیرین لە تەوەری جێنیشینی لە بری ناوی (یار) یان (گەل و وڵات)، یا وەكو (ڕەمزی ئازادی و سەربەستی) خواستراوە و ڕادەی سەودایی پابەندبوونی شاعیرمان بەم مەسەلانەوە بۆ دەخاتە ڕوو.[٢٦]

ئەوەی تا ئێرە باسمان لێوەكرد دەچێتە خانەی دووبارە كردنەوەی یەك فۆرمی زمانی (وشەیەك)، كە بە هەمان چەمك و واتا بۆ مەبەستی جۆراو جۆر و لە شوێنی جیاجیادا دووبارە بوونەتەوە.[٢٧]

ـ ڕەگەز دۆزی: دووبارە كردنەوەی وشەیە، بە هەمان فۆرم، وەلێ بە واتای جیاواز، ئەمەیان ڕەگەزدۆزی تەواوە، كە وشەكان لە فۆرم و هاوشێوەبوونیان تۆزێك جیاوازییان دەبێت، دەبێتە ڕەگەزدۆزی ناتەواو، لە تێكستەكەدا ئاوڕێك لەم لایەنە دەدەینەوە:

بەندی (١)، بەد: بەدكار

ب (٤،٢)، بێ : بێ

ب (٣) ، لات: سات

ب (٦)، ژیان: گیان: زیان

ب (٧)، هەناران: هەژاران

ب (٨)، بەی: مەی: گۆنەی

ب (٩)، جوانیم: شوانیم : توانیم

ب (١٠)، خۆشی : فرۆشی: نۆشی

ب (١١)، ریزی : هۆزی

ب (١٢)، ڕەزانا: خەزانا: دزانا

ب (١٥)، ڕەنگین: خەمگین

ب (١٦)، وەسەیرانەوە: وەحەیرانەوە

ب (١٦)، نیگارانەوە: هوزارانەوە

ب (١٧)، یاران: داران: خاران

ب (١٨)، دڵی من: گوڵی من

ب (٢٠)، مەی: مە

ب (٢٠)، چەم بێ: خەم بێ: کەم بێ

ب (٢٢)، وەبیناتەوە: وەگۆناتەوە

ب (٢٣)، بچێژم: بڕێژم: بنێژم

ب (٢٤)، سپاردی: ناردی: ساردی

ب (٢٥)، شوێنی: بمێنی: شوێنی

ئەو لایەنە بەرچاوانەی رەگەزدۆزی کە لە بەندەکانا هاتوون و دەستنیشانمان کردوون، زۆرینەیان رەگەز دۆزی نا تەواو و لە وشە سەرواکاندا بەدی دەکرێن، ئەمەش جۆرێکە لە هونەر و شێوازی شیعری، کە لە خزمەتی هاوسەنگی دەنگی و ریتمی سەرواداری بەندەکاندایە کە ئامانج و نیازی نووسەری تیادا دەردەکەوێ و بەهایەك بە گوتنەکان و چۆنایەتی هاتنیان دەدات و کەرەسەیەکی سوودمەندیشە بۆ شیعرییەت.[٢٨]

بەشی دووەم

شیعرییەتی ئاستی پێکهاتەیی:

رەخنەی تازە لە یەکەم هەنگاویدا پێ لەسەر بەرهەمی زمانی بوونی هەر تێکستێکی ئەدەبی (شیعری و غەیرە شیعری)دا دەگرێت، ئەنجا بە شوێن چۆنیەتی خولقاندنی مانا لە رێگای رەهەندەکانی زمان و شێوازو دەربڕینەوەدا دەچێ. بەو پێیە شیعرییەتی زمان و پێکهاتە لە هەر تێکستێکی ئەدەبیدا پەیوەستە بە چۆنیەتی بنیاتنانی زمانێکی تایبەت (لە پێکهاتە و ڕستەو دەستەواژە) کە لە زمانی ئاسایی و ڕۆژانە (ئۆتۆماتیك) دوور بکەوێتەوە، لێرەوە ئەندازەی لادان و پالاوتەبوونی زمان دەبێتە بنەمایەکی حاشا هەڵنەگری ڕادەی شیعرییەت و بەرهەمهێنانی لە پانتایی دەق و تێکستدا.

لە (یادگار و هیوا) دا لە پێناو چڕکردنەوەی واتادا، لە پاڵ خەیاڵبازی و وێنەو فانتازیای شیعری، کارکردن لە ناو زماندا بەرچاوە و بۆ ئەم مەبەستە لا لە گەڵ هونەری شێوازو جۆری دەربڕین کراوەتەوە، لە وێنەی" کورتبڕی، بەهەڕمێنبوونی بەشێکی ئاوخاتن (ئاوەڵناو)، ئاوێزانکردنی شێوەزار، دژ یەك و بەرامبەری و هاو واتایی و... تاد.

لەم بەشەدا لە هەوڵی ئەوەدا دەبین هەندی لایەنی ئاستی پێکهاتەیی تێکستەکە بخەینە روو:

أ ـ شیعرییەت لە دەربڕین و ڕستەکانی تێکستدا، لە شیعرییەتی وشەکانیدا سەرچاوە دەگرێت، یەکێك لەو بەشانەی ئاوخاوتنیش کە رۆڵێکی دڵپەسەندی ئەکتیڤ و بەرچاوی هەیە لە دەقی شیعری لیریکیدا ئاوەڵناوە. ئاوەڵناو جۆرێك لە جوانکاری و شیعرییەت بە تێکست دەبەخشێت و چەندیش ڕادەی لادان و دوورکەوتنەوەی لە ئاخاوتنی ئاسایی رووەو بالآیی بڕوات، بەو ئەندازەیەش بیری پەیامگر بۆ واتایەکی قووڵتر، یان فراوانتر، دەگوازێتەوە و ڕادەی شیعرییەتیش بەرزتر دەبێتەوە، بۆ ئەو مەبەستە با سەیری رۆڵی ئاوەڵناو لە سازاندنی واتادا لە بەندی (١) بکەین:

(١) لەبەر چاوی بەد	لە ترسی بەدکار
دلّ خۆم ئەکەمە	گۆڕی یادگار
بەگریانی وشك	بە نالّەی بێ دەنگ
دێنمە لە رزین	تەختی کرد گار

******

- لەبەر چاوی بەد........ (١)
- بەگریانی وشك..... (٢)
- بە نالّەی بێ دەنگ... (٣)

رادەی لادان و ناسائایی بوون لە (١)دا زۆر نییە، چونکێ ئەم جۆرە وەسفە (چاوی بەد) لە ئاخاوتنی ئاساییشدا بەدی دەکرێت، شاعیر وشەی (پیس)ی گۆڕیوەتەوە بە (بەد) بۆ مەبەستی تایبەتی، کە ئەمەش جۆرە لادانێکە لەسەر تەوەری هەڵبژاردن. وەلێ لە هەر دوو پێکهاتەی (٢)، (٣)دا لادان گەیوەتە ڕادەیەکی ئاسایی، هەر ئەمەش خوێنەر دووچاری رامان و قووڵبوونەوە دەکات لە واتاو ئاماژەکانی پشتەوەی دەربڕینەکان، گریان" ئاسایی بە فرمێسکی تەڕو شێدارەوە بەستراوەتەوە، نالّەش" بەبانگ و ئۆف و ئازار، کەچی شاعیر ئەم ڕێوڕەسمەی تێك شکاندووە و وەسفێکی دیکە (گریان و نالّە)مان بۆ دەخاتە ڕوو لە ڕێگەی دوو ئاوەڵناوی ناگونجاو و نا تەبا، بەڵام کاتێ خوێنەر بۆ دەربازبوون لەو دۆشداماوییە بەرەو دوا بۆ دێڕەکانی بەرایی دەگەڕێتەوە:

لەبەر چاوی بەد	لەترسی بەدکار
دلّ خۆم ئەکەمە	گۆڕی یادگار
بە گریانی وشك	بە نالّەی بێ دەنگ
دێنمە لەرزین	تەختی کرد گار

ئەنجا سەری هەوداکەی بۆ دەدۆزێتەوە و گرێ کوێرەکەی بۆ دەبێتەوە، بەمەش لە ئاست داهێنانی شاعیر شاگەشکە دەبێت. لەسەر ئەم ڕێرەوە لە درێژەی بەندەکانی تێکستەکەدا ئاوەڵناوەکان کەڵەکە دەبن و زێتر هەست و سۆزی خوێنەر دەبزوێنن، کەم وایە بەندێکی تێکستەکە دەدۆزینەوە کە ئاوەڵناو

وەکو گوڵـەمێخ و کانیلـە، سـۆزبزوێن و گوڵاوپـژێنی نـەکردبێت، تەنانـەت وا هەیـە ئاوەڵناو هورژم دێنێ و جەستەی بەندەکە داگیردەکات:

(١٧) بـــە هـــار هاتـــەوە خۆشـــی لـــەیاران
خۆشـــی لەگوڵـــشەن خۆشـــی لـــەداران
خۆشـــی لـــە کـــۆڕی بـــادە گوســـاران
خۆشـــی لـــە بلبل خۆشی لە خـــــاران

لەمەدا تێرم و تێگـەی (خۆشـی)، دەبێتـە مۆتیڤێـك وچـەتری بـەزم و شـادی بەسـەر ناوەکانـدا (یـاران ، گوڵـشەن، داران، بادەگوسـاران، بلبـل، خـاران) دا هەڵدەدا. بەو ئەندازەیەی کە (خاران= دڕك و داڵەکان)یش کە بڕێك نـا ئاشـنایی و دڕدۆنگیشی تێدایە، بە شایی و هەڵپەڕکێ کەوتوون.

لە درێژەی بەندەکاندا زۆرینـەی ئاوەڵناوەکـان ڕێـژەی ئاوەڵنـاوی کـۆ یـاخود ئاوەڵناوی لێکدراوی کۆیان هەیە و زیاترمانای حاڵ دەبەخـشن و بـەو واتایـەی کـە بەردەوامییان نییەو کۆتاییان دێ، [٢٩] ئەوە هیچ کـە بەخـستنە پـاڵی (ان) رادەی ئاوازەیی وشە و پێکهاتـەکان زیـاتر بـووە، بـەڵام تـۆ بڵێـی شـاعیر لـە هێنانـەوەی (شـادان، گـەل نـامرادان، گـەردن ئـازادان، هـەژاران، دڵـداران، گوناهکـاران، مـەی گوساران، دڵ مردووان، بێ دەسەڵاتان و... تاد) پێمان بڵێ کە سـتەم و بـێ دادی حاڵـەتێکی راگـوزارەو ئـەمڕۆ یـا سـبەی هـەر کۆتـایی دێ؟ هـەر بـەو شـێوەیە دەبیندرێت کە پەرەسەندنی ئاوەڵناو لە ڕایەڵ و پـۆی تێکستەکەدا بووەتـە مـاکی داهێنانی سۆزو جوانکاری و شیعرییەت.

ب. شیعرییەتی شێوەزار:

(یادگارو هیوا) تێکستێکی چوارینە بەندی لیریکی عاشقانەیە، لە رووی وێنەو زمـان و دەربڕینـەوە ئـاوێزانی شـێوەزارو سـامانی ئـەدەبی رەسـەنی کـوردەواری دیالێکتی کوردی خواروو (گۆران) بووە.

ئەم کاریگەری و تێکهاڵاوییە لە چەند ڕوویەکەوە بەدی دەکرێت:

ـ لە باری قالب و فۆرمی شیعرییەوە شوێن پێی کێشە هەرە باوەکەی شیعری ناوچەی گۆرانی هەڵگرتووە.

ـ شێوەزاری هەورامان باڵاپۆشی بنیاتی زمان و داڕشتنی شیعری تێکستەکە بووە و لە شێوە و شوێنی جیاوازدا خوێنەر بە ئاسانی دەرکی پێ دەکات.

ـ تارمایی شێواز و گیانی شیعری مەزن شاعیرانێکی لیریکی وەکو (بێسارانی ـ مەولەوی)، لە کرو ئاکارو روخساری بەند و چوارینەکانی تێکستەکەدا بە روونی وەبەرچاو دەکەوێ.

ـ شیعری گۆرانی فۆلکلۆری، بە تایبەتی شیعری گۆرانییەکانی ناوچەی کرماشان، لە چەند شوێندا ئاوێزان و تێهەڵکێشی چوارینەکان کراون و لە شێوەی چوارخشتەکی ئاوازەدار و ناسکدا بەندەکانی تێکستەکەیان رازاندۆتەوە. [٣٠]

وەك چۆن لە تێکستەکەدا دوو دێڕی پاشبەندی چوارینەکانی (١١، ١٥، ٢٢)، بەنیشانەی وەرگرتن خراونەتە نێو دوو جووت کەوانەوە، بەشێوەیەك کە بە جۆرێك لە کارلێك و یەکرەنگی و ئاوێتەبوونی نێوان تێکستی (Con text) لە نێوان داهێنانی شاعیر و سامانی مێژوویی کەلەپووری ئەدەبی میللیدا پێکهاتووە. [٣١] وەك دەبینین بەندی (٢٤)یش دوو دێڕی پێشبەندەکەی لە فۆلکلۆر هەڵێنجراوە و دوو دێڕی شاعیری لەگەڵدا گونجێندراوە: [٣٢]

(٢٤) ((ئەوا تۆ ئەڕۆی بە خوام سپاردی
بە خۆم پێم نەکرا دڵەکەم بۆ ناردی
رێی ژیان سەختە بەترس و لەرزە
نابێ بترسی لە گەرمی و ساردی))

بەم رەنگە شاعیر نەك هەر لە سامانی بەیت و بەندو گۆرانی فۆلکلۆری کوردی بێ ئاگا نەبووە، بەڵکو هونەرمەندانە سوودیشی لێ وەرگرتوون و بیرو هەستی خوێندەوارانی کوردیشی پێ زاخ داوەتەوە و کردوونیشی بە سەرچاوە بۆ سازدانی وێنەو دیمەنی جوان و شیرین و بە سۆز لە تێکستەکەیدا. [٣٣]

ج ـ دژیەك و بەرامبەری:

بەرامبەری یاخود دژیەك هونەرێكی جوانكارییە و كاریگەرییەكی تایبەتی هەیە، ئەو كاریگەرییە لە كۆكردنەوەی ئەو دژانەوە پەیدا دەبێ كە وێنەیەكی زەینی و هونەری پێچەوانە دەسازێنێ و هاوسەنگی دەخاتە نێوان عەقڵ و ویژدانی خوێنەر و ئەنجا چاكی و جوانییەكەی دەردەكەوێ و لە دژەكەی جوێی دەكاتەوە، ئەنجا ئەم شێوازە هاوسەنگییە بەراورد ـ كارییە كاریگەرییەكی قووڵ لەسەر هەست و هۆشی خوێنەر بەجێ دێڵێ. [٣٤]

لە دژیەكیدا دوو جۆرە دەبیندرێ:

أ ـ دژیەكی ئەرێنی: كە وشەكان كتومت دژیەك و بەرامبەرن، ئەنجا سەر بە هەر كەرتێكی ئاخاوتن بن، وەك:

شەو × رۆژ، جوان × ناشیرین

هات × چوو، ژیان × مردن

ب ـ دژیەكی نەرێنی: ئەو بەشەیان دەگرێتەوە كە وشەكان یەك چاوگیان دەبێ و لەرێگە ئامرازی (نەرێ ـ نەفی)یەوە بەرامبەرو دژیەك دەوەستن وەكو:

هات × نەهات ، خۆش × ناخۆش

دەنگدار× بێ دەنگ ، باشە× باش نییە

بە ئاوڕدانەوەیەك لە تێكستەكە فۆرمەكانی بەرامبەری بەم شێوەیە بە دیار دەكەون:

ب٣: بژی× بمری

ب٦: مردن × ژیان، قازانج× زیان

ب٩: ڕۆژانی× شەوانی

ب١٠: شادی × خەم، كڕین × فرۆشتن

ب١٤: بەیان × ئێوارە

ب ١٥: شاد × خەمگین

ب١٧: خار× گوڵ

ب٢١: ئازاد × نامراد

ب ٢٤: گەرمی× ساردی

لە كری تێكستەكەدا وشە دژەكان جۆرێك لە هاوتەریبی و بەرامبەریان لە پێكهاتەی ڕستە و بەندەكاندا و، لە ئاكامیشدا لە تێكستەكەدا سازاندووە، كە ئەمەش جۆرێك لە دووانەیی (دوالیزم) لە مێشكی خوێنەر دێنێتە كایەوە و كاریگەری لەسەر دەروونی دەبێ، وێڕای كاریگەری لە ڕووی جوانكارییەوە، كە ئەمەش ڕێگە خۆشكەرێكە بۆ بنەماكانی شیعرییەتی سەرلەبەر تێكست و كرانەوەی بەڕووی خوێنەردا.

د. هاوواتایی:

لە هاوواتاییدا وشەكان لە باری فەرهەنگییەوە دەقاودەق هاوواتای یەكتر دەبن، بە واتای بە گوێرەی تیۆرەكەی یاكۆبسن وشەكان لە سەر تەوەری جێنشینی دەتوانن شوێنی یەكتر بگرنەوە، بەڵام لەهاوواتای ئاسادا وشەكان لە ڕووی واتاوە لە یەكتر نزیكن لەگەڵ ئەوەیدا فۆرمی جیا جیایان دەبێت، واتە دەچنە نێو یەك كێڵگەی واتایەوە (Semantic Field).[٣٥] ئەم دوو چەمكە لە بنەچەدا دیاردەیەكی شێوازگەرییەو وەكو نیشانەیەكیش بۆ دەوڵەمەندی زمان و شێوازی شیعری تێكست حسابی بۆ دەكرێت. لە (یادگارو هیوا) دا، ئەم فۆرمانەی وشە لە زۆربەی بەندەكانا ئامادەن بە شێوەی جۆراو جۆر:

ب١: بەد: بەكار ⟵ هاوواتا (هـ.و)

گریان : ناڵە ⟵ هاو واتا ئاسا (هـ.و. ئاسا)

ب٢: جەرگ: هەناو ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٣: لات: بێ دەسەلات ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٤: بێ بەهرە: نامراد ⟵ هـ . و . ئاسا

جەژن: بەهار: سەیران: خۆشی ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٦: مەژی: بمرە ⟵ هـ . و . ئاسا

دڵ: گیان ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٧: دابنیشین: كۆڕێ ببەستین ⟵ هـ . و . ئاسا

ب٩: بەرخ: كۆرپە ⟵ هـ . و . ئاسا

ب١٠: كەیف: خۆشی / گفت: گۆ ← هـ. و

ب١٣: دار: دەوەن ← هـ.و

ب١٤: چاو: دیدە / مەست: خومار ← هـ. و

ب١٥: كەژ : كۆ ← هـ. و

ب١٦: لێ لێ :لۆ لۆ / لەنجە : لار ← هـ. و

ب١٦ـ ١٧: هوزار: بلبل ←

ب١٩ : زام : برین / هیوا : ئامانج ← هـ. و

ب٢٠: بادە : مەی / دەرد: خەم ← هـ. و

ب٢٣: جوان : گەنج ← هـ. و

ب٢٤: ترس: لەرز ← هـ. و

لە نێوان ئەم دەستە وشە و پێكهاتە زمانییانەدا كە پەیوەندی هاوواتا ئاسایی كۆیان دەكاتەوە، زۆرینـەیان لـە تێكستەكەدا لـە شـێوەی دووانـە یـاخود جووتـە وشەی پەیوەستدا هاتوون، لە وێنەی:

ـ لاتی و بێ دەسەڵاتی ـ جەژن و بەهار ـ سەیران و خۆشی ـ كەیف و خۆشی ـ گفتوگۆ ـ دارو دەوەن ـ كەژو كـۆ ـ لێ لێ و لۆلـۆ ـ لەنجـەو لار ـ زام و بـرین ـ بـادەو مەی ـ دەردو خەم ـ جوانی و گەنجی ـ

ـ ترس و لەرز.

بەشی سێیەم

شیعرییەتی ئاستی دەلالی

مەبەست لە دەلالەت چەمك و واتا و ناخ و ناوەڕۆکە، مەسەلەکە لە بنەڕەتدا بریتییە لەوەی کە چۆن دەتواندرێت بە هۆی زنجیرەیەك لە دەنگ و قسە و ئاخاوتن پەیامێك رابگەیەندرێت یا ڕابگوێزرێت، [٣٦] ئەم ئاستە ئاستێکی فراوان و گشتگیرە و لایەنەکانی ئاستی پێکهاتەیش لە خۆ دەگرێت وەك چۆن لە هونەرەکانی دژیەك و بەرامبەری و هاوواتایی بینیمان، هەروەها مەسەلەی ئاوازو ریتمیش لە زۆر رووددا بەرەو دەلالەت و واتا دەکشێن، بۆیە هەموو ئەمانە هێما و دەلالەتی قووڵی شیعرایەتییان تێدا بەرجەستە دەبێت، لە بەشەکانی پێشوودا بە ئەندازەی پێویست تیشکمان خستە سەر بەشێکی ئەو لایەنانە و لێرەدا لەنگەری بایەخ رووەو چەند بابەت و هونەر و چەمکێکی دیاریکراو دەبەین کە ئەویش بریتی دەبن لە رۆڵی هونەرەکانی تەدویرو هاوتەریبی و وێنە و میتافۆر لە بەرجەستەکردنی واتا و دەلالەتی تێکستەکەدا.

أ. هونەری تەدویر:

تەدویر، لە بنیاتی تێکستی شیعری نوێدا ئەرکێکی گرینگ جێبەجێ دەکات، بە شێوەیەکی ئەوتۆ کە دەشێت سەرلەبەری دەقێکی شیعری، یا بەشێکی، لە شێوەی ڕستەیەکی گەورەکراودا بەسەر یەکەوە رێك بخەینەوە، لە پاڵ ئەوەیدا کە تەدویر وەك هونەرێکی شیعری، هەم ئاستی مۆسیقی تێکست رەنگا و ڕەنگ دەکات، هەم ترپەو ئاهەنگی ریتمی تێکستەکە دەبزوێنێ، هەمیش پەیوەندی ئۆرگانیکی لە نێوان سۆزو بیرۆکەی پارچە و بەشەکانی تێسکتدا بە شێوەیەکی زیندوو ڕادەگرێت. [٣٧]

لە تەدویردا مەبەست و فەلسەفەیەکی تایبەتی بەدی دەکرێت، کە ئەویش بەردەوامی و درێژە پێدانی حاڵەتێکە لە هەڵچوون و سۆز و دەلالەت، وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ سروشت و پێداویستییە هونەرییەکانی ئەزموونی شیعریی شاعیر، هەوڵ دەدەین سیماکانی هونەری تەدویر لە (یادگار و هیوا)دا لە چەند رووبەکەوە نیشان بدەین، دوو بەند بە نموونە وەردەگرین بەم جۆرە:

(٢) بـــێ، هێـــزی ئـــەژنۆم بینـــایی چـــاوم
ئـــارامی گیـــان، جـــەرگم، هـــەناوم
یـــاخود بـــە جـــاری چارەســـەرم کـــە
یـــا لـــە نامـــەی ژیـــن دەربێنـــە نـــاوم

****

(٣) ژیـــان بـــە لاتـــی و بـــێ دەســـەلاتی
هـــیچ درۆی نـــەبێ ســـەد مەرگەســـاتی
مـــرۆ بـــە دیلـــی بـــژی خۆشـــە یـــان؟!
بمـــری بۆ بـــەرزی خـــۆی و ولاتی؟

لە سەرەتادا بە مەبەستی یەکالا کردنەوەی هەر یەکێك لە بەندەکان بە شێوەیەکی سەربەخۆ، بە گوێرەی (رووکاری سەرەوە) پێویستیمان بەشیکارییەك دەبێت لە ئاستی زمانی و واتاییەوە:

(٢) (بێ ـ تکا دەکەم وەرە ـ ئەی هێزی ئەژنۆو بینایی چاو و ئارامی گیان و هەناو!، یا ئەوەی بە جاری چارەسەرێکم بۆ بدۆزەرەوە، یا بە یەکجاری گیانم لێ بسێنەرەوە لەم ژیانە پڕ لە دەردو مەینەتییە رزگارم بکە)، (٣) (ژیانێك ـ بەم جۆرە بێ و بەلێقەوماوی و بێ دەسەلاتی بێت، راستییەکەی ئەوەیە، مەرگ لێی خۆشترە، مەرگێك سەر بەرزانە بێ و لە پێناوی گەل و ولاتدا بێت، سەد بار لە ژینێکی پڕ لە دیلی و زەلیلی چاترە).

وەك دەبینین تەنانەت پێویستیمان بە ئامرازێکی پەیوەندی و لێکدەریش نابێت لە وێنەی (چونکە ـ لەبەر ـ ئەوەی ـ بەو هۆیەی...) تا هەر دوو بەندەکە لە رووی زمان و واتاوە یەك بخەین، یا بەیەکەوەیان گرێ بدەینەوە!، چونکێ (ژین)و (ژیان)، چەشنی کلیلە وشە لە هەردوو بەندەکانا، ئەم رۆڵە لێکدەرو پەیوەستەیان پێ سپێردراوە و دەشێ هەر دوو بەند بەسەریەکەوە لێکبدرێت و وەکو یەك پەرەگراف و یەك دەق بخوێندرێتەوە، بێ ئەوەی هەست بە هیچ جۆرە لادانێکی زمانی یا سیمانتیکی بکەین، ئەم رێڕەوە واتە یەکێتی بنیاتی سیمانتیکی و دەلالی بێ پچڕان، لە تەك گەشەسەندنی تێکستەکە و بە دوای یەکتردا هاتنی بەندەکان،

بەردەوامی هەیە و پەیتا پەتیا شۆڕ دەبێتەوە و پەرە دەسێنێ و، لق و پەل و پۆی جوان و ناسك و تازەش دەردەكات و پەرەسەندنی و واتایی) لێ دەكەوێتەوە، تا ئەوەش هێڵی واتاو مەبەستە سەرەكییەكەمان لێ ون نەبێت و نە ئاڵۆزكێ، ناوە ناوە شاعیر دەمانگێڕێتەوە بۆ هەمان مەبەستی بنەڕەتی و بنكەی واتایی" (ژیان):

(٤) شـــیرین بـــەهارە، بـــەهاری شـــادان
بـــێ بـــەهرەن لـــە ژیـــن گـــەل نـــامرادان
جـــەژن و بـــەهارو ســـەیران و خۆشـــی
گشـــتی پیرۆزی گـــەردن ئـــازادان

واتا پەرە دەستێنێ و فەسڵێكی تازە دێتە ناوەوە، كاتێ شاعیر بانگهێشتی (شیرینەكەی) دەكات بۆ چێژو نەشئەی ڕامانێكی شاعیرانە لە وەرزی گەشە و خۆشی (جەژن و بەهارو سەیرانی ناو وڵاتی جوان و ڕازاوە، لە وەرزی بەهاراو لەتەك ئەودا و لە سایەی ئازادیدا)، ئەمە مۆتیڤێكی نوێی واتایە لە پاڵ ئەوانی پێشەوەدا، بەڵام هەر زوو بەهۆی بێ بەشن لە (ژین) مەسەلەی واتای لەگەڵ بەندەكانی پێشووتردا، وەك لە (٢)، (٣)دا بینیمان، یەك دەخاتەوە لە بەندی دواتردا و دوای ئەوەی (ژیان و شیرین و ئازادی) لە بۆتەیەكدا كۆ كرانەوە، مەسەلە لەگەڵ (شیرینا) بەردەوام دەبێت لە تەك ئامانجە پیرۆزەكەدا: [٣٨]

(٥) شـــیرین ئـــەزانم كـــە تـــۆش زامـــاری
وەك مـــن عـــەودالی خونـــچەی بـــەهاری
هیـــوای تـــۆ یەكـــە هیـــوای مـــــن هـــەزار
مـــــــن بێزار نەبم تـــــۆ بـــــــۆ بێـــزاری؟

ئەنجا بەم شێوەیە (ژیان، شیرین ، ئازادی) وەكو كارەكتەری سەرەكی لە بەندەكانا دێن و شوێن گۆڕكێ دەكەن و بەردەوام دەبن... وەك ئەوەی لە بەندەكانی (٢٣)و (٢٧)دا جارێكی دیكە (شیرین) دێتەوە سەر شانۆ و ئەویش بە سۆزو هەڵچوونێكی تازەوە... ئەمە لە دەربارەی بنیاتی سەرەوەی واتایی لە

بەندەکانا، خۆ لە واتاو (بنیاتی قوولّ) یشدا ئەم یەکێتی بابەت و پەیوەندییە زیندوو و ئۆرگانیکە هەمیشە لە زنجیرەی چوارینەکانا فام دەکرێت و رەگ دادەکوتێت، بۆیە تا دێت سۆزو کوڵی خوێنەریش هاوشانی پەرەسەندنی دەقەکە زیاتر هەڵدەکشێت.

شێوەیەکی دیکەی بەرچاوی تەدویر ئەوەیە کە لە دەستپێکی بەندەکانی (٢، ٧، ٨، ٩، ١٢، ١٣، ١٤، ١٥، ٢١)دا دەیبینین، بەم شێوەیە:

(٢) بێ هێزی ئەژنۆم بینایی چاوم.

(٧) بێ دابنیشین جە بن هەناران.

(٨) بێ دابنیشین جە بن داری بەی.

(٩) بێ بابۆت بکەم باسی جوانیم.

(١١) بێ دابنیشین جەپای دیواران.

(١٢) بێ دابنیشین لە نێو ڕەزانا.

(١٣) بێ دابنیشین لە نێو گوڵشەنا.

(١٤) بێ دابنیشین جە بن چناران.

(١٥) بێ دابنیشین دیدە پڕ ئەسرین.

(١٦) بێ دابنیشین دووربین لە شادی.

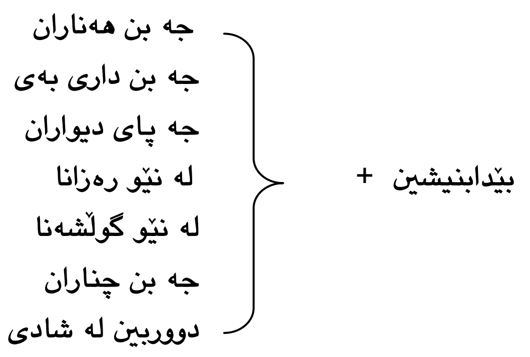
لە وشەی دەستپێکی بەندەکانی پێشەوەدا لادانێکی شیعری هەیە، لەسەر تەوەری جێنشینی، شاعیر لە بری وشەی (وەرە)، وشەیەکی لەبارو گونجاوی دیکەی وەکو (بێ)ی هەڵبژاردووە (بە حوکمی زەروورەتی کێش)، ئەنجا ئەمە وەکو سیمایەکی رەفتار زمانی (کەلك وەرگرتن لە شێوەزار) لەسەرلەبەری تێکستەکە پێڕەوی لێ کراوە و وشە و زاراو و ڕێکەوەندی هەورامی، کە شێوەزارێکی ئاهەنگدار و شیرینە، لە تێکستەکەدا ئاخێندراوە و تا ئەوەی تەونی چنین و شێوازی داڕشتنی زمانی شیعری تێکستەکەی پاراو کردووە.

(بێ) لە ڕستەکانی دەستپێکی بەندەکاندا، کاری داخوازی ڕستەیەکی ئینشائییە، لە لایێ بە هۆی خێرایی خوێندنەوە و ئاوازی کێشەکە، لە لایەکی تر بە هۆی هاوسێیەتی لەگەڵ (ڕێژەی ڕانەبردووی ـ ئینشائی ـ چاوگی دانیشین ـ کە

خراوەتە پاڵ جێناوی کەسی یەکەمی کۆـ ین)، بە جارێ سەربەخۆیی خۆی ون کردووە و وەك بەشێکی پێکهاتەی دەستپێکی ڕستە و بەندەکانی لێ هاتووە:
- بێهیزی ئەژنۆم
- بێدابنیشین
بێیابۆت بکەم

ئەنجا لە زۆرینەی بەندەکاندا فرێزێکی ئاوەڵکاری بە دوادا هاتووە کە لە (ئاوەڵکار + ئاوەڵناوی کۆ)، وەك لە پێشەوە گوتمان، ڕۆڵی دۆخ و حاڵەت دەبەخشێت:

بێدابنیشین +

ئەم نەریتە، ئەو بۆچوونەمان لێ وەڕاست دەگێڕێ، کە دەڵێ" لەگەڵ ئەوەیدا کە چوارینە بەندەکان هەر یەکە ولە شوێنی خۆیدا کێڵگەو ڕەهەندی واتایی سەربەخۆی خۆیان هەیە، بەڵام بە هۆی هاوشێوەیی ڕێژە و ڕووکاری زمانییەوە، بەندەکانی لە کر و بنیاتێکی یەکگرتوو خۆیان نیشان دەدەن و ئەنجا لە ڕووی واتا و دەلالەتیشەوە بنیاتێکی گێڕانەوەیی درامی بەسەر هەموو بەندەکانا خۆ دەنوێنێ و شاعیر لە سۆنگەی چەند بارە گوتنەوەی (بێ دابنیشین)، ئیلحاحێکی زۆر دەنوێنێ و لە یارو هاوکار و هاوخەمەکەی دەخوازێت کە بێت و لە نزیکەوە تێکەڵاوی خەم و موعاناتەکانی ببێت و گوێ لە ناڵەی دەروونی رابگرێت، تا بەکامی دڵ لەو کەش و هەوا (شادمان و خەمناکە) بگەین کە ئەو تێدا دەسووتێت.[٣٩]

شێوەیەکی دیکەی پەیوەستبوونی واتایی لە ڕێگەی (تەدویر)ەوە لە بەندەکانی (١٦، ١٧، ١٨)دا دەدرەوشێتەوە:

(١٦) بەهار هاتەوە وە سەیرانەوە
وەڵێ و لۆلۆ وە حەیرانەوە
بە لەنجە و لاری نیگارانەوە
وە دەنگی خۆشی هوزارانەوە

(١٧) بەهار هاتەوە خۆشی لە یاران
خۆشی لە گوڵشەن خۆشی لە داران
خۆشی لە کۆڕی بادە گوساران
خۆشی لە بلبل خۆشی لە خاران
******

(١٨) خۆشی لە عالەم دوور لە دڵی من
شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من
زنجیر پیرۆزی دڵ مردووان بێ
با ئازاد بژی بیری سڵی من

ڕایەڵەی پەیوەستی دێڕەکان لە هەر بەندێکدا ئەم شێوەیەی لە خۆ گرتووە:

- هەموو ڕستەکانی بەندی (١٦) پاش بەندی ڕستەی یەکەمن (بەهار هاتەوە)، واتە هەموو ڕستەکانی دیکە باس لە چۆنیەتی ئەو بەهارە دەکەن کە هاتۆتەوە یاخود بە ڕێگاوەیە بێتەوە.

- هەموو ڕستەکانی بەندی (١٧) وەڵامدەرەوەی ڕستەی یەکەمن (بەهار هاتەوە)، واتە هەموو ڕستەکانی دواتر کاردانەوەی (یاران و داران و بادەگوساران و خاران)ە لە ئاست هاتنەوەی بەهاردا.

- هەموو ڕستەکانی بەندی (١٨)، دەربڕینە لە هەست و هەڵوێستی شاعیر لە ئاست (هاتنەوەی بەهار)دا.

ئەمانــە ســەبارەت بەڕاقــەی یــەکێتی و واتــای دەلالــەتی ئــەو بەندانــەی تێکستەکەن کـە هەمیـشە لـە دەوری کـۆی واتـاو فـەزای شـیعری تێکستەکەدا دەخولێنەوە و لێی دانابڕێن و دوور ناکەونەوە:

ئـەنجا ئەگـەر بێـت و لـە رووی بنیـاتی زمانییـەوە سـەیریان بکـەین، ئـەوا رایەڵەکانی بەیەکەوە گرێ دراوییان بە روونی بەدی دەکەین:

بەهار هاتەوە: وە............
وە ....   وە.............   (١٦)
بە ....
وە ....

بەهار هاتەوە: خۆشی.......
خۆشی لە ....   خۆشی لە ....   (١٧)
خۆشی لە ....
خۆشی لە ....   خۆشی لە ....

خۆشی لە ....   دوور لە .... من
.... بۆ ....   دوور لە .... من   (١٨)
.... بێ
با .... من

پێکهاتـەکانی (بـەهار هاتـەوە ـ خۆشـی ـ خۆشـی لـە ، دوور لـە) لـە پـاڵ ئامرازەکانی (وە ـ لە ـ بۆ ـ با) و جێناوەکانی (من) هەموو هاوکـار دەبـن و وەکـو جەڕ و مەنگەنە بەندەکان وێکڕا شەتەك دەدەن.

لێرەدا دووبارە بوونەوەی چەند جارەی فـۆرمێکی زمـانی لـە وێنـەی (بـەهار هاتـەوە) لەسـەرەتای بەنـدەکانی (١٦)و (١٧)، (خۆشـی لـە) لـە دەسـتپێکی ڕستەکانی بەندی (١٧) و (١٨)، جگە لە هاوسەنگی و بەرجەسـتەکردنی واتـا، بـۆ بەردەوامی پێدان و پێکەوە بەستنەوەیشە هەم لە نێوان دێڕەکانی بەندێکداو هەم لە نێوان بەندەکانیشدا.[٤٠]

دیارە ئەمە لە شوێنەكانی دیكەشدا لە تێكستەكە هەر وایە:

ـ شیرین بەهارە ←——— شیرین ئەزانم ←——— شیرین هەتا كەی.

ـ بەهار هاتەوە وە سەیرانەوە ←——— بەهار هاتەوە خۆشی لەیاران.

ب ـ هاوتەریبی:

لەگەڵ ئەوەیدا هـزرو بـیری نووسـەر هەمیـشە لـە نێـو بڕگـەو بابەتـەكانی دەقەكەدا ئامادەیەو، زۆرتریش هێمایە بـۆ دیـدو جیهـانبینی شـاعیر سـەبارەت بـە مەسەلەكانی مەرگ و ژیان، بەڵام ئەم ڕامان و فەلسەفەیە لـە ئـەنجامی گەمەیـەكی هونـەری و ئیـستاتیكییەوە ڕایـی دەكرێـت كـەوا زمـان ڕۆڵێكـی كاریگـەری تێـدا دەگێڕێت.[٤١]

یەكێك لەو گەمە هونەرییانە كە لە ڕێگەی زمانـەوە بـە ئـەنجام دەگەیەنـدرێت بریتییـە لـە هاوتـەریبی، هاوتـەریبی جۆرێـك لـە داڕشـتنی زمـانی یـاخود ڕۆنـانی سێنتاكسی هاوشێوەیە كە بـە (موازەنـە) دەناسـرێت و لـە پانتـایی تێكستدا خـۆ دەنوێنێت لە چوارچێوەی هونەری شـێوازگەری و، جۆرێـك لـە تـەفاعول لـە نێـوان زمان و واتا و ئەندێشە و ئاواز لە بنیاتی دەقدا بەرپا دەكات و ئاستی جونكـاری و شیعرییەتی ڕووەو چڕی و باڵـایی دەبـات و پـەیامگر هەسـت و چـێژو خۆشـییەكی زۆری لێ دەبات.[٤٢] لە تێكستی (یادگـارو هیـوا)دا ڕووبـەڕووی كۆمـەڵێك دیـاردەی لەم شێوەیە دەبینەوە:

ـ /بە/ گریانی/ وشك/

/بە/ ناڵەی/ بێ دەنگ/

ئەمانە فرێزی وەسفین لە پێكهاتەی ڕێزمانیدا وەكو یەكن:

ـ ئامراز + (دیارخراو + دیارخەر)

لەم دوو فرێزەدا شاعیر ئاشنایەتیمان لەگـەڵ یاسـاكانی زمـان لەسـەر ئاسـتی واتـاو دەلالـەت، تێـك دەشـكێنێ و لادانێكـی گـەورە بـەرپا دەكـات، بـەهۆی كۆكردنەوەی دوو دژ لە هەریەكێك لە پێكهاتەی فرێزەكاندا، كە ئەمە لە ئاخـاوتنی ئاساییدا لەگەڵ هۆش و مەنتیق نایێتەوە، بـەڵام كاتێـك بـەرەو دوای ئـەم فرێزانـە دەگەڕێینەوە و لە فەزای بەندەكە ڕادەمێنین، بە تایبەتی لە دێـڕی سـەرەتایدا" ـ لەبەر چاوی بەد، لەترسی بەدكار ئەوسا بۆمان ڕوون دەبێتەوە كە شاعیر نەك هەر

کارێکی ڕەوای کردووە، بەڵکو جوانکاری و داهێنانیشی نواندووە کاتێ پەنای بۆ دوو وێنە بردووە کە لە ڕووی ڕۆنایی واتایی و چەمکەوە یەکتری ڕەت دەکەنەوە بەڵام کە لە مەبەستی شاعیر تێ دەگەین، واتاکانمان لەلا بەرجەستە دەبێت و ئیعجاب و ئافەرینیشمان بۆ شاعیر پەرە دەستێنێ، (سەیری پەراوێزی ژمارە (٣٧) بکە).

ـ /مەژی/ بۆ/ مردن/

/بمرە/ بۆ/ژیان/

فرێزەکان بەر لە (نەرێ)کردنیان خاوەن ڕۆنانێکی زمانی هاوشێوە و تەبا بوون:

/ژیان/ بۆ/ مردن/

/مردن/ بۆ/ ژیان/

چاوگ + ئامراز + چاوگ

مردن و ژیان دوو پرسی ئەزەلی و دوو چەمکی بەرامبەرو دژیەکن، شاعیر هونەر و وەستاکارییەکی تیادا ئەنجامداون، لە ڕووی بنیاتی قووڵی واتادا فرێزی یەکەم لە بنەڕەتدا ڕۆنانێکی مەنتیقی هەیە (ژیان بۆ مردن ـــ ژیان کۆتایی و ئاکامەکەی مردنە)، هەر چەند ڕۆنانە ڕێزمانییەکە لانی کەم لە ڕۆنانی سەرەوەیدا ناتەباو ناحەزە (ژیان بۆ مردن)، وەلێ پراگماتیکی زمان ئەو کێشەیەمان بۆ چارەسەر دەکات و پێمان دەڵێ (کاروانی ژیان کۆتاییەکەی مەرگ و مردنە)، ئەنجا فرێزی دواتر بە هەمان پێودان داڕێژراوە (مردن بۆ ژیان)، بەڵام لەمەدا چی فریامان بکەوێ و ئەمە چۆن لێك دەدرێتەوە، کە ناحەزی و نەگونجان لە ڕوخسارو لە چەمکی پێکهاتەکەدا ئاشکراو ڕوونە، دیارە دەبێ دیسان پەنا بۆ مەبەست و (مەقسەد)ی شاعیر بەرین، کە دەشێ بوترێ (فیداکاری و گیان بەخشی مرۆڤ ـ مردن" لە پێناوی بەدیهاتنی دواڕۆژێکی باشترە ـ ژیان)، تا ئێرە زۆر لە ڕاوێژو دەربڕینی ئاسایی دوور نەکەوتووینەتەوە، بەڵام شاعیر بۆ ئەوەی دەربڕینەکانی زیاتر لە ئاخاوتنی ئاسایی دابڕێت و بیانکات بە داڕشتنی شیعری و هاوسەنگی لە نێوان ئەم دژو نەیارانە پێك بهێنێ، هاتووە فرێزی یەکەمی لە شێوەی (نەرێ ـ نەفی) داڕشتووە و فرێزی دووەمیش لەسەر ڕێژەی (داخوازی ـ ئیسبات):

ـ مەژی بۆ مردن

ـ بمرە بۆ ژیان

بەمەش ڕێژەیەك لە جیاوازی و لێکچوون بە گوێرەی تیۆرەکەی یا کۆسین لە نێوانیاندا جێگیر بووە، ئەنجا لە درێژەی چەمکی هاوتەریبی ئاوڕ لە چەند بەندێکی دیکەی تێکستەکە دەدەینەوە:

(٧) / بێ/ دابنیشین / جە/ بن/ چناران/

(٨) /بێ/ دابنیشین/ جە / بن/ داری بەی /

(١٢) /بێ/ دابنیشین/ لە / نێو / ڕەزا نا /

(١٣) /بێ/ دابنیشین/ لە / نێو / گوڵشەنا /

(١٤) / بێ / دابنیشین/ جە/ بن / چناران /

کاری داخوازی+ ڕێژەی ئینشائی+ ئامراز + ئاوەڵکاری + ناوی کۆ

چاوگ +جێناوی شوێن

کەسی یەکەمی کۆ

پاتە بوونەوەی چەند بارەی هەمان پێکهاتەی ڕێزمانی، لەم چوارینە بەندانەی تێکستەکەدا، تا ڕادەی یەکبوونی گوتارێکی شیعری هاوشێوە لە بەندەکانا بە جیاوازییەکی یەکجار کەم لە بەشی دوایی ڕستەکاندا، ڕەنگدانەوەی پەرۆشی و پێداگری شاعیرە لەسەر گەیاندنی بیرۆکەکەی و چڕکردنەوەی واتاو مەبەستەکانیەتی لە تەك بە برشتکردنی مۆسیقای بەندەکان و بەیەکتر گرێدانەوەیان، تا ئەوەی تاقگەیەکی هارمۆنیا لە یەکێتی دەنگ و ئاوازو واتاو دەلالەت دێنێتە کایەو دەڕژێتە ناخی پەیامگرەوە.

بە دیوێکی دیکەدا بنیاتی دیالۆگ و گفتۆگۆی درامی لە بەشێکی بەندەکانا خۆی دەنوێنێت، گوتاری شیعری ئاڕاستەی (شیرین)ی شاعیرە کاتێك دەڵێ:

(٢) بێ، هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم

ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم

یاخود بە جارێ چارەسەرم کە:

یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم.

****

(٥) شـــیرین، ئـــەزانم کـــە تـــۆش زامـــداری
وەك مـــن عـــەودالّی خونـــچەی بـــەهاری
هیـــوای تـــۆ یەکـــە هیـــوای مـــــن هـــەزار
مـــــــن بێـــزار نـــەبم تـــۆ بـــۆ بێـــزاری؟
****

وەکـو چـۆن لـە بەنـدەکانی (٦، ٧، ٨، ٩، ١٢، ١٣، ١٤، ١٥، ٢٣) هـەمان شـێوازی دیـالۆگ و گفتۆگـۆ و دانوسـتاندن بـەردەوامی هەیـە و شـاعیر لـەو ڕێگـە دڵپەسندەوە بیرو مەبەستەکانی خۆی یەکلایی دەکاتەوە.

بنیاتی گێڕانەوەیی چیرۆك ئامێز لە هەندێ لە بەندەکانا ئامادەیی زۆری هەیـە و کراوەتە دەرەتانێك بۆ زیندوو ڕاگرتنی هەست و سۆزو خورپەکانی دڵ و دەروون و شاعیر کەڵکی لێ وەرگرتووە:

(٩) بـــێ ...بـــا بـــۆت بکـــەم باســـی جـــوانیم
ڕۆژانـــــی بـــــەرخیم شـــــەوانی شـــــــوانیم
کۆرپـــەی ئـــازیز بـــووم شـــوانکارەی شـــادی
ژیـــام بەخۆشـــــی هەتـــــــــــا تـــــوانیم.
*****

(١٠) ژیـــام ســـەردەمێ بـــە کـــەیف و خۆشـــی
بـــە شـــادی کـــڕین، بەخـــەم فـــــرۆشی
تـــاکو پـــێم کـــرا ڕوومـــــــــەتم مـــژی
تـــاکو تـــوانیم شـــــەرابم نـــــــــــۆشی
*****

(١١) ئـــەو ســـاکە چـــوومە ریـــزی دڵـــداران
پێـــــی وتم ســـــەردار هـــــۆزی هـــــەژاران
((بـــێ دابنیـــشین جـــە پـــای دیـــــواران
زنجـــیر لـــە گـــەردن چـــون گوناهکـــاران))
*****

ج ـ وێنە و میتافۆر:

زمانی شیعری زمانێكی بارگاوییە بە واتاو هەست و سۆزو وروژاندن، شاعیر هەر بەوە ناوەستێت، و بە مەبەستی بەرزكردنەوەی رادەی كاریگەری وێنەی شیعری دەسازێنی، بنیاتی وێنەی شیعری كە ئەندێشەو داهێنان رۆڵی كاریگەری تێدا دەگێڕن دەبن بە ڕەگەزێكی بە پیتی شیعرییەت. لەو بارەوە جان كوێن دەڵێت، ((ئەركی وێنە چڕكردنەوەیە، شیعرییەتیش بریتییە لە چڕكردنەوەی زمان)). [٤٣]

وێنە هەم واتا چڕو پڕ دەكات و هەم هەست و هۆشی خوێنەر دێنێتە جۆش و دەیبزوێنێ، هەمیش هونەرو دەسەڵات و دەستڕەنگینی شاعیر نیشان دەدات لە چۆنییەتی ڕازاندنەوەو پێشكەشكردنی بیرۆكەكانی بە هۆی ئەو گەمە زمانییانەی كە لە تێكستەكەیدا دەیسازێنێ.

بڕایم ئەحمەد وەكو پێشەنگێكی مۆدێلی شیعری سەرەتای سییەكان (سەرەتای ژیانی ئەدەبی وەكو رۆمانتیكێكی شۆڕشگێڕ دەست پێ ئەكا) [٤٤] و لە تێكستە نۆبەرەكەیدا (یادگارو هیوا)، ئاوات و ئومێد، ناڵەی دەروون، هەست و بیرو جیهانبینییە خودیەكانی تێكەڵ بە مەسەلەی شۆڕشگێڕی و ئامانجەكانی خەبات و كوردایەتی ئەو ڕۆژگارە كردووە، ئەگەر بێت و ئامارێك بۆ وشەكانی دنیای ڕۆمانسیەت لە تێكستەكەدا بكەین، ئەوا پێویستمان بە فەرهەنگێكی تایبەتی دەبێت. هەر بۆ نموونە بەندی (١) بەسەر دەكەینەوە:

(١) لەبەرچاوی بەد ، لەترسی بەدكار

دڵ خۆم ئەكەمە گۆڕی یادگار

بە گریانی وشك بە ناڵەی بێ دەنگ

دێنمە لەرزین تەختی كردگار

وشە گەلی" ترس، گۆڕی یادگار، گریان، ناڵە، لەرزین...

سەربە جیهانی رۆمانسیزمن، لەوەش گرینگتر چۆنیەتی داڕشتن و ریزكردنی وشەكانە كە دەبنە مایەی بەدیهێنەری خودی ئەزموونەكە. [٤٥] شاعیر بە هۆی میتافۆرەكانی (وێنەی خواستن)" چاوی بەد، گۆڕی یادگار، گریانی وشك، ناڵەی

بێ دەنگ، تەختی کردگار، جڵەوی ئەسپی خەیاڵی تا سنووری زیادەڕۆیی تـاوداوە بۆ سازکردنی وێنەیەکی زەینی (دێنمـە لـەرزین تـەختی کردگـار)، کـە خوێنـەر لـە خۆیا دەباتە حاڵەتی خرۆشی و سەرسوڕمان.

دیارە شاعیر بایەخێکی بەرچاوی بەسروشت داوە، سروشـتی رازاوە و جـوانی کوردستانی کردۆتە بەردی بناغەی تێکستەکەی،[٤٦] لـەو ژینگـە و هـەوارە دڵگـیرو ئاشنایە بە زمانێکی سادەو رەوان و پەتی وێنەکانی پێکهێناوە. ئاوڕدانەوەیەك لـە پـاژو بەنـدەکانی تێکستەکە کۆمـەڵێ وێنـە و خـوازەو میتـافۆری نەسـواو و تـازە بابەتمان بۆ ئاشکرا دەبێت، لە نموونەی (گەل نامرادان، مەژی بۆ مـردن، بمـرە بـۆ ژیان، بەی ڕەنگی گەردن، مەی ڕەنگی گۆنەی، شوانکارەی شادی، شـادی کـڕین، خەم فرۆشی، ماچ دزین، دڵ دزین، خۆشی لەیاران، خۆشی لـە داران، ....)، گـەڵێ جار وێنەکان بەڕستەیەکی داڕشتنی شیعری، یا دەستەواژەیەك بـە ڕێگـەی یـەکێك لـە هونـەرەکانی وێنـەی ڕوونبێـژی (لێکـچواندن، خـوازە و خواسـتن)، یـا وەسـف نیشان دەدرێن: (لە نامەی ژین دەربێنە ناوم، زنجیر لە گەردن چون گوناهکـاران، خونچەبکێشین بەڕووی خەزانا، زنجیر پیرۆزی دڵ مردوان بـێ، خونـچەی جـوانی و گەنجی بنێژم، مژدەی ئازادی یارم بۆ دێنێ، گریان کـردەوەی بـێ دەسـەڵاتە، بـێ دەسەڵاتان ئەڕزێن لە ژێر بار...). وا هەیە لە بەندێکدا وێنەی پاژەکان (لە ڕسـتەو دەستەواژەی دێڕێك پێکهاتووە)، یەك دەگرنەوە دەبن بە وێنەیەکی لێکدراو، واتا وێنەیەکی گەورە و سەرەکی پێك دەهێنن:

(٨)
(خۆشی لە عالەم دوور لە دڵی من) ← وێنەی تاك
(شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من) ← وێنەی تاك
(زنجیر پیرۆزی دڵ مردووان بێ) ← وێنەی تاك
(با ئازادی بژی بیری سڵی من) ← وێنەی تاك
وێنەی گەورە (کۆ)

لەم بەندەدا لە هەر دێڕێکدا وێنەیەکی تاك (پاژێـك) وێنـا کـراوە و سـەرجەمی پاژەکان لە بەندەکەدا بۆ یـەکتری دەدوێـن و تێکـەڵاو دەبـن و لـە ئاکامـدا وێنـەی مەبەست و ئایدیای شیعری شاعیر پێك دەهێنن.

کاتێك دەمانەوێ شوێن پێی کارێکتەری سەرەکی لە تێکسـتەکەدا هـەڵبگرین، دەبینین لە ئاسـت گوتـاری شـیعری خـۆی لـە (خـودی شـاعیر ـ مـن) و یارەکـەی

(شـیرین ـ تـۆ) دا دەدۆزێتــەوە و ڕەگـەزی دراماـتیكی شـیعری لـە نێـوان ئـەم دوو كارێكتەرەدایە.

بێ (تۆ) ◄——► دابنیشین (من)........ لە زۆر جێگادا و لە توێژی دووەمی دەلالەتەكاندا كارێكتەری دیكە و سێهەمیش خۆی حەشارداوە، كـە بـە بـێ بـوونی ئەو پەنهانە (خونچەی بەهار ـ ئامانج ـ ئازادی) بوون و ژیان و مانەوەی دووانەكەی تر (من و تۆ) مەعنایەكی نامێنێت:

بەڵێن بێ ئیتر نەتناسم هـــەتا

مژدەی ئازادی (یارم) بۆ دێنی

دیــارە خواســت و مــرازی بنــەڕەتی شــاعیر گەیــشتن و شــادبوونە بــەیارو دڵخوازەكـەی (شـیرین ـ ئـازادی)، هـەر لـەم پێناوەشـدا شـاعیر دنیـای سروشـت دەپێویت بۆ بنیاتنــان و ئارایـشتكردنی وێنــەكانی، لێـرەدا سروشـت دەبێتـە ئـەو ناوەندەی كە هەر سێ لای (شاعیر ـ یـار ـ ئـازادی) تیـادا پێـك دەگەیەنـدرێت، بـە واتای گەشتی شاعیر بە ناو دنیای جوانییـەكانی سروشـت و دیمەنـە جـۆراو جـۆرو هەست بزوێنەكانیدا بۆ گەیشتن بە خواست و نیازو دڵخوازەكەیەتی.[٤٧]

ئەنجام

دوای ئەوەی شیکارییەکی شێوازگەری بنیاتی دەلالی تێکستەکەمان لە چەند ئاستێکەوە خستە ڕوو کە چاوگەکانی بنەماکانی شیعرییەتیان لێ هەڵقوڵاوە، لێرەدا پوختەی ئەو ئەنجامانەی کە باسەکە پێی گەیشتووە لە چەند برگەیەکدا دەخرێنە ڕوو:

١ـ یادگارو هیوا تێکستێکی تەژی لە بنیات و دیاردەی هونەری و شێوازگەری و شیعرییەتە، هەر ئەمانەشە ماکی پایەداری و زیندوویی تێکستەکەیان بە درێژایی ڕۆژگار لەسەر وەستاوە.

٢ـ ناونیشان لە تێکستەکەدا دیاردەیەکی هونەری تازە بابەت و سەرنجڕاکێشە، بە پێوەری دەقەکانی ئەدەبی کلاسیکی کوردی، لە شێوەی ئاوێنەیەکی دوو ڕووە کە هەر دوو تەوەری ستراتیژی دەقەکە تیایدا ڕەنگی داوەتەوە.

٣ـ گوتاری شیعری شاعیر لە چەند چاوگ و ئاستی جیا جیادا، لە وێنەی (دەنگ و وشە و پێکهاتە) لە ڕێگەی تێکچڕژان و هاوبەشییەوە، سامانێکی بە پیت و بەپێزیان لە دەلالەت و لە هونەری شیعرییەت پێکهێناوە.

٤ـ بە شێوەیەکی بەرچاو سوود لە کەرەستەکانی وەکو زمان و شێوەزار، بابەتەکانی سروشت و فۆلکلۆر، سۆزو خورپەی ڕۆمانسیزمی وەرگیراوە، بۆ ئاواکردن و بنیاتنانی تەلاری شیعری تێکستەکە و تەعبیرکردن لە خواست و ڕازو ئامانجەکانی شاعیر.

پەراوێزەکان:

١ـ (یادگارو هیوا) بۆ یەکەم جار و لە (٢٠) چوارینەدا، بەناونیشانی (هیوا و دڵداری) لە گۆڤاری (هاوار)ی شام دا بڵاوبۆتەوە. راستییەکەی ئەوەیە کە ئەم دەقە لەگەڵ ئەوەی بۆ دووەم جارو لە ژێر سەرپەرشتی خودی دانەرەکەی لە (یادگاری لاوان)دا بڵاوبۆتەوە زۆر جیاوازن، هەم لە ناونیشان و هەم لە ژمارە و ، دارشتن و هۆنینەوەی خودی بەندەکان لە هەر دوو تێکستەکەدا، بۆیە بە چاکمان زانی کە دەقەکەی گۆڤاری هاواریش لە کۆتایی ئەم باسەدا بخەینە بەرچاو (تەنیا لە باری رێنووس و هەڵەی چاپەوە) دەستیکاریمان کردووە، تا وەکو خوێنەر خۆی بەراوردێ لە نێوان هەر دوو تێکستدا بکات و پەی بە جیاوازی و گۆڕانکارییەکانیش ببات ـ بڕوانە: پاشکۆی ئەم باسە.

٢ـ (یادگاری لاوان) لە لایەن کۆمەڵەی لاوانەوە لە شێوەی بڵاوکراوەیەکی ساڵانە ساڵی ١٩٣٣ لە بەغدا و لە ژێر سەرپەرشتی و چاوەدێری خودی برایم ئەحمەدەوە دەرچووە، وەکو پاشان باسی کردووە لە ٧٠٪ بابەتەکانی ئەو رێکی خستووە، هەر لەوێشدا تێکستەکە فۆرمی تەواوی خۆی وەرگرتووە.

٣ـ بۆ ئەم مەسەلەیە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

ـ برایم ئەحمەد ـ ژیان و بەهرەو داهێنان، ئەحمەد شەریف، سلێمانی، ٢٠٠٢.

ـ برایم ئەحمەد ـ لە کارە زانستی و ئەدەبییەکانی پرۆفیسۆر د. مارف خەزنەدار، عومەر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

ـ برایم ئەحمەد ـ دەنگێکی زوڵاڵی شیعری نوێی کوردییە، ئەڤین عبدالقادر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٥.

ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەنەدار، بەرگی حەوتەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.

ـ برایم ئەحمەد ـ رۆڵی لە بزاڤی رزگاریخوزای و رووناکبیری گەلی کورد دا، ئامانج حەسەن ئەحمەد، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٤ـ أغانی کردستان، معروف خزنەدار، مطبعة أسعد ، بغداد، ١٩٥٦.

٥ـ مقاطع من الذکری والامل ـ رائعة الاستاذ ابراهیم أحمد، جریدة الاتحاد، العدد/ ٤٦٨ في ٢٠٠٢/٤/١٢.

٦- کێشەی (چوارین ـ روباعی)، (چوار خشتەکی ـ تربیع)، (چوارینە بەند ـ مربع)، لە رووی فۆرم و کێش و سەرواوە لە ئەدەبی کوردیدا هێشتا یەکلایی نەبۆتەوە. جۆرێك لە ئیشکالیەت لە جیاکردنەوەی ئەمانە لە نێو خۆیاندا و لە نێوان ئەمانە و(دووبەیتی)دا هەر ماوە، زۆربەی ئەو راڤە و پێناسانەی کە تا ئێستا دەکرێت لەسەر بنەمای ئەدەبی فارسی و عەرەبیدا هەڵهێنجراون، لە کاتێکدا ئەم هونەرە باوەی قالبی شیعری لە ئەدەبی کوردیدا پێویستی بە لێکدانەوەی تایبەت و لێکۆڵینەوەی وردو زانستی هەیە، بۆ ئەم مەسەلەیە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

- بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا: ١٢٥.
- کێشی شیعری کلاسکی کوردی: ٢٨٦.
- سەروا: ٢٠٤.
- انواع ادبی: ٣١١.
- فنون بلاغت و صناعات ادبی: ١٥١.

٧- بەنموونە لە چوارینەکانی خەیام دا، کە ناودارترین و رەسەنترین جۆری قالبی چوارینەیە لە ئەدەبیاتی کۆندا، هەر چوارینەیەك بیرێکی فەلسەفی یا عیرفانی تەواو و سەربەخۆی هەیە، کە دەکرێت هەر یەکێکیان بە تەنیاو بە دابڕاوی لە وانی دیکە وەربگیریت و لێك بدرێتەوە.

٨- ئەوەی پەیوەندی بەو فۆرمانەی (چوارین ـ روباعی)یەوە هەیە کە لەسەر کێشی عەرووز هۆنراونەتەوە، ئەوا هەر بەندێکی چوارین بە دوو دێڕ (چوار لەت ـ چوار میسراع) حیساب دەکرێت، لێرەوە (چوارین) لە فۆرم و پێناسەدا لەگەڵ (دووبەیتی) یەك دەگرێتەوە تەنها لە کێشدا جیاوازییان دەبێت.

٩- گۆران: ١٦٣.

١٠- سەروا: ٢٠٨.

١١- پێچەوانەی رای هەر یەك لە مامۆستایانی بەڕێزم (د. دلشاد عەلی و د. عەزیز گەردی)، بەندە (چوار خشتەکی ـ تربیع) بە دە تێدەگەم کە دوو شاعیر یا دوو لایەن دەستیان هەبێت لە داڕشتنیدا بە گوێرەی سیستەمێکی تایبەتی، وەکو چۆن لە (پێنج خشتەکی ـ تەخمیس)دا پێڕەوی لێ دەکرێت.

تکایە بگەڕێوە بۆ:
- بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوریدا: ١٢٥.
- سەروا: ١٢٠.

١٢- ستراتیژیا نافۆنیشانێ، گۆڤارا پرێز: ١٢٣.

١٣- مملكة النص: ١٥.

١٤ـ البدايات في النص الروائي: ٧٠.

١٥ـ بە گوێرەی بارودۆخ و سیاق، شتی دیكەشی لێ فام دەكرێت:

ـ شتێك یا شوێنەوارێك كە لە دوا كۆچی دوایی كەسێك بەجێ دەمێنێت دەبێتە یادەوەری (ماكی وەبیرهێنانەوە) بۆ ئەو كەسە:

٭ كاك سەلاحی جوانە مەرگ یادگاری مامۆستا هێمن بوو.

ـ بۆ پێشكەشكردنی دیاری و خەڵات وەك، هێمای دۆستایەتی:

٭ ئەم دیارییەم بۆت هێناوە بۆ یادگاری.

ـ ئەو بەسەرهات و رووداوانەی كەسێك لە دەفتەرێكدا تۆماری دەكات دەبن بە(یادگاری):

ـ شیعرێكی خۆتم بۆ یادگاری بۆ بنووسە.

٭ لە كاتی بەكارهێنانیشی وەكو ناو (یادگار)، ئەوە هێمایە بۆ (باوە یادگار)ی پیری پیرۆزی یارسانەكانی كۆن و هەڤقەو كاكەییەكانی ئێستا.

بڕوانە:

ـ فرهنگ فارسی، ٤، ٥٢٤١.

١٦ـ رەوانبێژی: ١٥٧.

١٧ـ هاتنەناوەوە و پەرەگرتنی وشە گەلێكی لە بابەتی (شیرین، یادگار، هیوا، ڕۆژگار، ... تاد) لەو هەولآنەوە داكەوتوون كە لە نێوان ساڵانی (١٩٢٠ ـ ١٩٣٠) دراون بۆ بژاركردن و برەوپێدانی وشە و زاراوەی كوردی پەتی و خۆ بەدوورگرتن لە وشە و زاراوەی بێگانەوە كە لە لایەن نەتەوە پەروەران و ڕابەرانی نوێكەرەوەی شیعری كوردییەوە دەدران لەو وێنەی پیرەمێرد و گۆران و ئەوانی تر. برایم ئەحمەد جگە لە تێكستە شیعرییە نۆبەرەكەی (یادگار و هیوا)، بڵاوكراوەكەی كۆمەڵەی لاوانی كوردیشی لە ساڵی ١٩٣٣ ناو ناوە (یادگاری لاوان)، وەكو چۆن گۆرانیش دیوانێكی شیعری خۆی بە ناوی (بەهەشت و یادگار) ناو ناوە.

١٨ـ بنیاتی هەڵبەست: ٨٧.

١٩ـ گۆران: ١٥٨.

٢٠ـ شیعرییەتی دەقی چیرۆكی كوردی: ٧٣ ـ ٧٤.

٢١ـ شاعیرەكانمان: یادگاری لاوان: ٣٣.

٢٢ـ كێشی شیعری كلاسیكی كوردی: ٧٢.

٢٣ـ شیعرییەتی دەقی چیرۆكی كوردی: ٧٢.

٢٤ ـ شعرية القصيدة العربية المعاصرة: ١٦٠.

٢٥ـ چاوگێڕانێكی خێرا بە كۆ بەرهەمی شیعری شاعیرانی ناوچەی هەورامان (بێسارانی، مەولەوی، سەیدی...) وەكو نموونە، ئەو راستییە دەسەلمێنن كە پۆلە دەنگی ڤاوڵە كشاوەكانی

زمانی کوردی (آ ، و، ی) بە هاوکاری هەردوو دەنگە کۆنسنانتی (م، ن)، سیمای هەرە باوی سیستەمی سەرواداری لە بەرهەمی شیعری ئەو ناوچەیە پێك دەهێنێ، کە ڕەنگبێت ئەمەش لە شیعری میللی و سەرزارەکی و گۆرانی فۆلکلۆرییەوە پەرەی گرتبێت.

٢٦. مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٧: ٢٨٦.

٢٧. شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانییەوە: ١٢٣.

٢٨. شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی: ١٤٢.

٢٩. خەسار ناسی وشە سازی...، زمانەوان، ژ٣: ٣٤.

٣٠. برایم ئەحمەد دەنگێکی زولالی شیعری نوێی کوردییە: ٦١. ٧٢.

٣١. علم لغة النص: ٧٦.

٣٢. دارشتنی باوی دێڕە فۆلکلۆرییەکە بەم جۆرەیە:

ئەوا تۆ ئەڕۆی   بە خوام سپاردی

بە خۆم پێم نەکرا   دڵەکەم بۆ ناردی

٣٣. برایم ئەحمەد، دەنگێکی زولالی شیعری نوێی کوردییە: ٧.

٣٤. شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی: ١٧٥.

٣٥. زماننامی و هەندێ بابەتی زماننامی کوردی: ٣٧.

٣٦. زبانشناسی نوێن: ٢٢١.

٣٧. القصيدة العربية الحديثة: ١٧٦.

٣٨. خواستنی نازناوی (شیرین) وەکو مۆتیڤ و یارو ئەڤینداری شاعیر، هەڵبژاردنێکی واتادارە، لەگەڵ ئەوەی برەوپێدان و زەقکردنەوەی وشە و ناوێکی جوان و پاراوی کوردییە، من وای بۆ دەچم کە ئەمەش لە کاریگەری شێوازی شیعری شاعیرانی گۆران بە دوور نییە. بە نموونە پیری شاعیرانی هەورامان (بێسارانی)، لە (١٥) پارچە هۆنراوەی لیریکی خۆیدا کە لە کەشکۆڵەکاندا بە(شیرینیات)پۆلبەندی کراوە، یارەکەی خۆی بە(شیرین) ناوزەد دەکات، هەر بۆ نموونە (بێسارانی) دەڵێ:

شیرین نیاوە

پەی شفتەی دلان، پرشنگ نیاوە

پەردەی سیاماڵ هۆردا دیاوە

چون مانگ نە گۆشەی هەوری سیاوە

هەورەها لە (١٥) پارچەی دیکەشدا یارەکەی بە (دڵە) نێوزەد کردووە:

دڵە هەزارەن

ئەرسەد زامەتت هەزار هەزارەن

ئەرسەد خەیاڵت شەوان چون خارەن

بێ وەفا ئاخر چەفاش نە کارەن

ئەنجا با لە چوارینەکانی ژمارە (٤ ، ٥ ، ٢٣) هەروەها (٢٥) رابمێنین و ئەنجا بەراوردێك بکەین. بڕوانە:ـ

ـ کەشکۆڵە شیعرێکی کوردیی گۆرانی: ١٢١ـ ١٣٩ـ ١٤٦ ـ ١٦٠.

ـ دیوانی بێسارانی: ٣٥٢ ـ ٣٧٤.

٣٩ـ هێمایە بۆ ئەو دێڕە هۆنراوەیەی سالم:

یارم لە ئەندەروون هات دەستی رەقیب لە دەستا

غەمناك و شادمانم رەحمەت عـــــــەزابی هێنا.

لە کۆکردنەوەی (غەمناك و شادمان) جۆرێك لە دژەڕۆیی و پارادۆکس هەیە، کەوا پێکەوە کۆکردنەوەی دوو دژە لە یەك پێکهاتەدا. کەچی لە پشتەوەی واتا دژو پێچەوانە رووکەشەکەدا واتایەکی فراوانی شاعیرانە هەیە و لە کاتی یەکلایی کردنەوەی تەواوی دێڕەکە ئاشکرا دەبێ، لە (یادگارو هیوا) شدا هاتووە:

بێ دابنیشین جە بن هـــــــناران

کۆڕێ ببەستن چون مەی گوساران

با ساتێ ناوی لە یادا نـــــــــەبێ

مەرگی جوانان گریەی هـــــــەژاران

لە نیوەی یەکەمی بەندەکە (شادی)و لە نیوەی دووەمیدا (خەم) دەخوێندرێتەوە، بەڵام هەر دوولا ئاوێزان دەبن و لە فەزایەکی شیعری ناسکدا یەك دەگرنەوە. بڕوانە.

ـ دیوانی سالم: ٣٥.

٤٠ ـ شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانییەوە: ١٢٣.

٤١ـ دەقی ئەدەبی: ٧.

٤٢ـ تحليل النص الادبي:٤٧.

٤٣ـ اللغة العليا: ١٤٥.

٤٤ـ ژانی گەل، پێشەکی: ٤.

٤٥ـ هەردی و رۆمانتیزمی خود: ١١.

٤٦ـ وێنەی شیعری لە رێبازی رۆمانسی کوردیدا: ٤٥.

٤٧ـ الشحنة الديناميكية: ٣٨.

پاشكۆ

هیوا و دڵداری

بۆ خوێندەوارانی بە نرخی هاوار

((هۆنینەوەی فرمێسك وەك ڕیزكردنی مرواری نییە، بە خوێنی دڵ وێنەی ژیان بگیرێ، جیایە لەگەڵ ئەوەی كە بەمەرەكەبی سوور بنووسرێ، لەكوورەی دڵەوە هاڵاوی غەم بێتە دەرێ، جوێیە لەگەڵ ئەوەی كە لە چیمەنی خەیاڵ چەند گوڵێكی ئاڵی جوانە مەرگ بدرزێ، شنەی سۆزەی بەیان دوورە لە گێژەلووكەی رەشەبا)). لەم دوو سێ دێڕە بێ سەروپایە زۆرتر شك نابەم كە(قەسیدەی)، (هیوا و دڵداری)ی (م....)ی هاوڕێمتانی پێ پێشكەش بكەم، بەڵام لام وایە كە خۆشخوانییەكەی، لە هەزار لاپەڕەی سپاس و ستایشی من، چاكتر خوێندەوارانی هاواری خۆشەویست لە شاعیرەكەی شارەزا ئەكات.

شیعرەكان زۆر جوان ڕێك نەخراون، ناڕێكن، بێ سەرو پێن. بەڵام توخوا ئێوە بڵێن، فرمێسكانی خوێنینی چاو، دڵۆپی شەونمی گوڵ، هەنسكانی بە كوڵی شێوەن، خەوانی خۆشی رابردوو، هیوایانی شیرین، لە مەودوا لەوە جوانتر ڕیز ئەكرێ؟!. ئەگەر ئەكرێ ئێوە خۆتان لە باتی من و(م....)ی هاوڕێشم بیكەن، سەرەڕای چاكە گەلی سپاسیشتان ئەكەین. لە دواییدا ئەوەندە بزانن كە من چە دەستێكم نییە لە دانان و ڕێكخستنی ئەم شیعرانەدا، تەنها ئەوەندە هەیە كە(م....) خۆی كوڕێكی زۆر شەرمنە، نووسینەكانی خۆی، دڵۆپانی فرمێسكی، خەندانی زاری، غونچانی هیوای لە منیش ئەشارێتەوە، نەوەكو گاڵتەی پێ بكرێ، بەڵام من ئەم چەند شیعرەیم دەستكەوت و لە قینی ئەو (بۆ) خوێندەوارانی خۆشەویستی هاواری ئەنێرم، ئینجا ئەوانیش یا گاڵتەی پێ ئەكەن وەكو خۆی ئەزانێ، یا ستایشی ئەكەن وەكو من ئەزانم.

(س .....)

(١)

دڵەی زامدارم بۆچی ئەناڵی
بۆ تۆش گێرودەی دوودیدەی كاڵی
خوێنینی وەك گوڵ، ڕەنگین وەكو دڵ
بەرەی شەماڵی تۆش وەك خاكو خۆڵ

(٢)

دیدە چون لێزمەی بارانی بەهار
ئەشكی خوێنینت پێدا یەتە خوار
گریان كردەوەی بێ دەسەڵاتە
بێ دەسەڵاتان ئەمرن لە ژێر بار

(٣)

دوو بەرگەی كتێب بگرەو بخوێنە
هاوڕێی دانا بە نەزان مەدوێنە
گەردن ئازاد كە لە كۆتەی دیلی
یا ئازاد بژی یا خود مەمێنە

(٤)

برینی كۆنم كولایەوانێ
بەفری خەیاڵم توایەوانێ
باڵندەی بەختم جێگەی گیر بووبوو
بە ناڵەی حەزین تەرایەوانێ

(٥)

ژیام سەردەمێ بە كەیف و خۆشی
بە شادی كڕین بە غەم فرۆشی
دڵەی زامارم ئارامی نەگرت
تاكو لە بادەی عەشقم نەنۆشی

(٦)

ئەو ساكە چوومە ڕیزی دڵداران
بوومە سەرداری هۆزی هەژاران
(بیابنیشین جەپای دیواران)
(زنجیر لە گەردن چون گوناهكاران)

(٧)

شادی ژیانم وە بیناتەوە
كوورەی دەروونم وە گۆناتەوە
(شیرین بێرە لام نوور وەپاتەوە)
(دەرمانی دەردم هاوەلاتەوە)

(١٠)

بێ دابنیشین جەبن چناران
لە چاوی مەستی دیدە خوماران
بەری بەیان و سەر لە ئێواران
بادە بنۆشین بە یادی جاران

(١١)

بێ دابنیشن دیدە پڕ ئەسرین
تۆی هەمدەمی چاك تۆی یاری دێرین
(ئەوا بەهار هات كەژو كۆ ڕەنگین)
(دڵی عالەم شاد دڵەی خۆم غەمگین)

(١٢)

ئەوا بەهار هات بە سەیرانەوە
بە لێ لێ و لۆلۆ بە حەیرانەوە
بەلەنجەو لاری نیگارانەوە
بە دەنگی خۆشی هوزارانەوە

(٨)

شیرین هەتاکەی دووری بچێژم
فرمێسکی خوێنین تاکەی بڕێژم
تاکەی لە گۆشەی دڵی زارمدا
غونچەی گەنجێتی و جوانی بنێژم

(٩)

بێ دابنیشین لە نێو ڕەزانا
غونچە بکێشین وە ڕووی خەزانا
من بە گوڵ دزی تۆ بە دڵ دزین
هەزار پەل بدەین وە پشت دزانا

(١٥)

خۆشی لە عالەم دوور لە دڵەی من
(شەڤنم) بۆ خاران دوور لە گوڵەی من
زنجیر پیرۆزە دڵ مردووان بێ
بژی بە مەردی ئاسکە سڵەی من

(١٦)

شێوەی شیرین کەلی خوێنینم
شیرێکەی لەسەر زامی برینم
یەگانە هیوا و غایە لە ژینم
ئەوەیە (تۆلەی) ولات بینم

(١٧)

بادەی مە دەبا ئەسرینی چەم بێ
خۆراکی مەبا هەر دەردو غەم بێ
دوایی لە خوێنی دوشمن دەست ئەشۆین
هەر چی چۆنێ بێ هەر چەندە کەم بێ

(١٣)

بەهار هاتەوە خۆشی لە یاران
خۆشی لە درەخت خۆشی لە داران
خۆشی لە کۆڕی بادە گوساران
خۆشی لە بولبول خۆشی لە خاران

(١٤)

خۆشی لە مردە خۆشی لە زیندوو
لە پیرە مێردان، لە جوانی گاروو
خۆشی لە چاوان خۆشی لە زاران
خۆشی لە دار و خۆشی لە پەدروو

(١٨)

بێ دابنیشین دوور بین لە شادی
بمرین بە مەردی و گەردن ئازادی
بمرین لە ڕێگەی تۆلەسەندنا
نەك بە ئەسیری و بە نامرادی

(١٩)

نەڕێژین ئەشکی هەر وەکو باران
بچێژین دەردو داخی هەژاران
بنێژین داری شیرین و ئاشتی
دڵان شاد بکەین بە یادی جاران

(٢٠)

بێ دابنیشین لە نێو گوڵشەنا
لە بن سێبەری دارو دەوەنا
بۆ سەربەخۆی و پێشکەوتنی کورد
گوفتوگۆ بکەین لە تەك وەتەنا

(م .....)

گۆڤاری هاوار

ژ/١٩، ساڵی (١٧ ـ نیسانی ١٩٣٣، لا(٦ ـ ٧))

سەرچاوەکان

١ـ کتێب / أ ـ کوردی:

١ـ بەرەو ڕووناکی ـ سەرجەم شیعرەکانی برایم ئەحمەد، ئومێد ئاشنا، سلێمانی، ١٩٩٦.
٢ـ برایم ئەحمەد ـ دەنگێکی زوڵاڵی شیعری نوێی کوردییە، ئەڤین عەبدولقادر مەعروف بەرزنجی، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٣ـ برایم ئەحمەد ـ ژیان و بەرهەم و داهێنان، ئەحمەد شەریف، چاپخانە و کۆمپیوتەری بەدرخان، سلێمانی، ٢٠٠٢.
٤ـ برایم ئەحمەد ـ کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی، عومەر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٥ـ برایم ئەحمەد ـ لە کارە زانستی و ئەدەبییەکانی پرۆفیسۆر د. مارف خەنەدار، عومەر مەعروف بەرزنجی سلێمانی، ٢٠٠٤.
٦ـ ـ برایم ئەحمەد ـ ڕۆڵی لە بزاڤی ڕزگاریخوزای و ڕووناکبیری گەلی کورد دا، ئامانج حەسەن ئەحمەد، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٧ـ بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا، د. دڵشاد عەلی، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ١٩٩٨.
٨ـ دەقی ئەدەبی ـ ئەدگار. چێژ. بەها، د. فوئاد ڕەشید، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
٩ـ دیوانی بێسارانی، حەکیم مەلا سالح، کتاب مهرگان، سنندج، ١٣٧٥.
١٠ـ دیوانی سالم، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٢.
١١ـ ڕەوانبێژی، بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگای مامۆستایان، عەزیز گەردی، چاپخانەی ئارام، ٢٠٠٥.
١٢ـ زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، سەلام ناوخۆش بەکر، بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٤.
١٣ـ ژانی گەل، ئیبراهیم ئەحمەد، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی، ١٩٧٢.
١٤ـ سەروا، د. عەزیز گەردی، دەزگای ئاراس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ١٩٩٩.
١٥ـ شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی، هێمن عومەر خۆشناو، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٠.
١٦ـ شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانییەوە، عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵڵا، سپیرێز، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨.

١٧ـ کەشکۆڵە شیعرێکی کوردیی گۆرانی، ئەنوەری سوڵتانی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠١٠.
١٨ـ کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩.
١٩ــ گۆران، نووسین و پەخشان و وەرگێڕاوەکانی، ئومێد ئاشنا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٢.
٢٠ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، د. مارف خەزنەدار، ب٧، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.
٢١ـ وێنەی شیعری لە رێبازی رۆمانسی کوردیدا، عەبدولقادر محەمەد ئەمین، دەزگای پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
٢٢ـ هەردی و رۆمانسیزمی خود، کەمال میراودەلی، خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، سلێمانی، ٢٠٠٧.

ب/ عەرەبی:

٢٣ـ أغاني كردستان، معروف خزنەدار، مطبعة أسعد، بغداد، ١٩٥٦.
٢٤ــ البدايات في النص الروائي، صديق نورالدين، دار الحوار للنشر والتوزيع، ط ١، اللاذقية، ١٩٩٤.
٢٥ـ تحليل النص الادبي، محمد عبدالغني المصري و..، ط ١ الوراق للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٢.
٢٦ـ الشحنة الديناميكية في الابداع الرومانسي، د. نيان نوشيروان فؤاد، ط ١، دار سردم للطباعة ، السليمانية، ٢٠٠٦.
٢٧ـ شعرية القصيدة العربية المعاصرة، د. محمد العياشي كنوني، عالم الكتب الحديث، الاردن، ٢٠١٠.
٢٨ـ علم لغة النص، د. عزة شبل محمد، ط٢، مكتبة الاداب، القاهرة، ٢٠٠٩.
٢٩ـ القصيدة العربية الحديثة، د. محمد صابر عبيد، ط٢، عالم الكتب الحديث، الاردن، ٢٠١٠.
٣٠ـ اللغة العليا، جان كوين، احمد درويش، ط٢، المجلس الاعلى للثقافة، دمشق، ٢٠٠٠.
٣١ـ مملكة النص، محمد سالم سعدالله، ط ١، عالم الكتب، الحديث، الاردن، ٢٠٠٧.

ج/ فارسی:

٣٢. انواع ادبی، دکتر سیروس شمیسا، چاپ دهم، انتشارات فردوس، تهران، ١٣٨٣.

٣٣- زبانشناسی نوین، نیل اسمیت، دیردری ویلسون، ترجمة، ابو القاسم سهیلی، مؤسسة انتشارات آگاه، تهران، ١٣٧٤.

٣٤. فرهنگ فارسی - دکتر محمد معین، ج ٤، مؤسسة انتشارات امیرکبیر، تهران، ١٣٦٠.

٣٥. فنون بلاغت وصناعات ادبی، استاد علامه جلاالدین همایی، نشر هما، چاپ چهارم، تهران، ١٣٧٧.

٢. گۆڤارو رۆژنامە و بڵاوكراوە:

أ - كوردی:

٣٤ - گۆڤارا پرێز، وەشانخانەیا سپیرێز، ژمارە (١)، سالا: ٢٠٠٨.

٣٥- گۆڤاری رزگاری، ژ(٦)، ساڵی ١، تەمووز ١٩٦٩.

٣٦- زمانەوان، وەرزنامەی زانستی كۆڕی زانستی زمانی كوردی - ئێران، ژمارە (٣)، ٢٠٠٧.

٣٧- گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە(٩)، ساڵی ٤، ئەیلوول ١٩٤٣.

٣٨- گۆڤارا هاوار، ژمارە (١٩)، ١٧ نیسانی ١٩٣٣.

٣٩- یادگاری لاوان، چاپخانەی كەرخ، بەغدا، ١٩٣٣.

ب - عەرەبی:

٤٠- مقاطع من الذكرى والامل - رائعة الاستاذ ابراهیم احمد، جریدة الاتحاد، العدد (٤٦٨)، ٢٠٠٢/٤/١٤.

ملخص البحث:

البنية الشعرية في قصيدة (يادگار و هيوا)
لإبراهيم أحمد

عرفت بداية ثلاثينيات القرن الماضـى، حركـة أدبيـة وثقافيـة تجديديـة واسـعة شملـت مجالات تنقية اللغة الكردية، والابداع في انواع ادبية حديثة من شـعر ونثـر واتجاهـات نقديـة رائدة.

ظهرت في تلك الاونة القصيدة المسماة ب(الذكرى والامل) للرجل اللامع المبدع الاسـتاذ (ابراهيم أحمد) الملقب ب(بله)، الى جانب بـضعة نتاجـات مـن النثـر الفـني والنقـد الادبـي للكاتب نفسه. كان للقصيدة هذه دور ريادى مهم وبـارز في دفـع الحركـة التجديديـة للـشعر الكردي الى الامام وفي ظهور القصيدة الكوردية الحديثة من حيث:

- البساطة في اللغة وسلاسة الاسلوب ونقاوة الكلمـات والتعـابير وتجنـب اللغـة الـشعرية القديمة المعقدة والمزركشة.

- انبعاث المدرسة الادبية الحديثة في الشعر الكـردي، المـسماة بالمدرسـة الرومانطيقيـة والرومانطيقية الثورية بوجه خاص.

- إشاعة استعمال لغة قومية خالصة ونقية في الادب والـشعر والثقافـة الكرديـة بـصورة عامة.

– إحيـاء قـاموس لغـوي أصـيل والابتعـاد عـن المفـردات والتعـابير الاجنبيـة الدخيلـة واستعمالاتها في النتاجات الادبية والثقافية.

– شـيوع القـصيدة ذاتهـا لمـا لهـا مـن خـصائص مرتبطـة بـشكلها الفـني الحـديث، ومضامينها ذات البعد القومي الثوري، ولما لها من مميزات الايقاع الفني والاسلوب المبـدع والنواحي الجمالية ذات البعد الرومانسي...

كـل ذلـك لفـت انتبـاه الباحـث الى تنـاول تلـك القـصيدة وتحقيقهـا مـن خـلال النـسخ المنشورة خـلال الاعـوام الـسبعين مـن عمـر القـصيدة، ومـن ثـم دراسـة وتحليـل النـواحي الابداعية والاسس الجمالية التي اضفت ملامح الشعرية الفياضـة علـى القـصيدة نفـسها مـن خلال بنياتها الفنية والادبية.

يتألف البحث أساساً من مقدمة وتمهيد وثلاثة فصول، تم تناول كل فـصل مـن خـلال مباحث وفقرات عديدة وعلى الشكل الآتي:

ABSTRACT

Poetic StrcturesIn" yadgar and Hiwa" of Ibrahm Ahmad The begining of Therties of the last century Withnessed aliterary, cultural and modern comprised serveral Fields such as purification of kardish language innovation in same genres of new literature as poetry and prose and critical trends.

During that time, this Poem "yadgar and Hiwa" of Ibahim Ahmad appeared as well as number of other literary products. This poem participated in:

- purification of Kurdish language.
- Birth of anew school in kurdish literature which resembled Roman ticism and revolutionary romantisim.
- Using an eloqnent national language in literature, poetry, and general Kurdish culture.
- Renovation of an orginal and national wordis dictinary, avoiding using foreign vocabulaies.
- Dess imination the Peom itself due to its properties such its new artistic form, national revolutionary context, rythmical charater, and its aesthetic and romantic views. So, the researcher has analyzed this poem and discriminating the Originality of the poem then stadied its aesthetic, artistic Structure and poetic dicton.

The stady consists in a preface, prelude and three preface, prelude and three chapers. Each chapter comprises anumber of Subjects as following:

بەراوردیٚ لەنیٚوان شیٚخی سەنعانی فەقیٚ تەیران و تیٚکستیٚکی عەرەبیدا

د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان
زانکۆی سەلاحەدین – هەولێر
کۆلێژی زمان – زمانی کوردی

پێشەکی

ئەو حەکایەت و داستانانەی کە لەناو میللەتانی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامیدا باون، هەندێکیان لە ڕەگ و ڕیشەیەکی لێکچووەوە سەریان هەڵداوەو لە هەر شوێنێك تۆمارکرابن سروشتی ئەو شوێنەیان وەرگرتووە و بەپێی ئارەزووی نووسەرەکە یاخود حەکایەتخوانەکە شتیان بۆ زیاد کردووە و لێیان قرتێنراوە.

یەکێك لەو داستانانەی یاخود لەو حەکایەتانەی کە لەناو میللەتانی عەرەب و فارس و کورد باوە حەکایەتی شێخی سەنعانە، پاڵەوانی ئەم داستانە لای فارس و کورد (شێخی سەنعان)ە و بەڵام لە یەکیٚ لە تێکستە عەرەبییەکان ناوی بووەتە (أبو عبدالله الاندلسی). لە دەقە عەرەبییەکەدا ئەم حەکایەتە لەسەدەی سێیەمی کۆچی لەبەغدا سەری هەڵداوە و پاڵەوانەکەی سۆفییەکی قوتابخانەی سۆفیگەری بەغدا بووە و هاوچەرخی (جونێد ٢٩٧ ك) بووە.

بەگشتی ئەم جۆرە حەکایەتانە لە ئەدەبیاتی عەرەبیدا گرنگییان پیٚ نەدراوە و وەکو ئەدەبی سەرزاری ماونەتەوە هەرچەندە لە بنەچەدا عەرەبی بوونە.

جگە لەم حەکایەتە، حەکایەتی لەیل و مەجنوون کە لە سەردەمی ئەمەوییەکان لە دەوروبەرێکی عەرەبی سەری هەڵداوە، کەچی میللەتە موسڵمانە

ناعەرەبەکان بەتایبەتی فارسەکان وەریانگرتووەو بەرهەمێکی نایابیان لەسەر بنیات ناوە و دواییش کورد و تورك سوودیان لە فارسییەکە وەرگرتووە.

شێخی سەنعان بۆ یەکەم جار لەئەدەبیاتی فارسی وەکو دەقێکی هونەری پەیدابوو و لە ئەدەبی سەرزارییەوە گەیشتە ئەدەبی نووسراو، هەندێ ڕایان وایە لەوانەش (مجتبی مینوی) کەوا ((کتێبی – تحفة الملوك – ی غەزالی سەرچاوەی ئەو داستانەیە))[1]. بەڵام گەلێ لە لێکۆڵەرەوە تازەکان لەوانەش (منوچهر مرتضوی) پێیان وایە کە ((عەتاری نیشابووری یەکەم شاعیر بووە کە بەم جۆرە شێخی سەنعانی هۆنیوەتەوە))[2].

ئەم حەکایەتە تەنیا بەناوی شێخی سەنعانەوە نەهاتووە، بەڵکو یەکێکە لە کۆمەڵە ناوێك، وا هەندێك لەوانە دەخەینە بەرچاو:

١– لای (فرید الدین عطار) شێخی سەمعان بووە.

٢– لە کتێبی (غیاث اللغات) شێخی سەنعانە و مورید ی عبدالقادری گەیلانییە[3].

٣– بەناوی (ابن سقا) هاتووە و چووەتە قوستەنتینییە و لەوێ عەشقی کچە دیانەك بووە و بۆی لە ئایین وەرگەڕاوە[4].

٤– محەمەدی سوودی بە (عبدالرزاق یمنی) ناوی دەبات و پێی وایە بەیتە شیعری (دوش أز مسجد سوی میخانه أمد پیرما) ئاماژەیە بەو شێخە[5].

٥– لەلایەکی دیکە بە (عبدالرزاق صنعانی) یش هاتووە کە گوایە لە ١٢٦ ی کۆچی لە دایك بووە و لە ٢١١ ك. مردووە.

٦– لە کتێبی (المستطرف في کل فن مستظرف) بەناوی (أبوعبدالله الاندلسی)یە[6].

جگە لەمانەش بەکۆمەڵە ناوێکی دیکەش هاتووە و لێرەدا جێگەی ئەم درێژدادرییە نابێتەوە.

لە سەرنجدانی ئەم ناوانە دەردەکەوێ کە ئەم حەکایەتە لەزۆر شوێندا بڵاو بۆتەوە و کەوتۆتە سەر زاران و ناوەڕۆکی بەگشتی یەکە و ناوی پاڵەوان و شوێنی ڕووداوەکان جودان.

دوای ئەوەی ئەم حەکایەتە لەلایەن عەتارەوە تۆمار کرا، بووە بەشێك لە ئەدەبیاتی فارسی، ئەوجا ئەو بەرهەمە وەکو ئەوانی دیکە بڵاوەی لیٚ کرد و کوردستانی گرتەوە و خوێندەوارانی کورد لەو سەردەمەدا مەلا بوون و دەرچووی حوجرە و مزگەفتەکان بوون ئاشنایەتییان دەگەڵ ئەدەبیاتی فارسیی هەبوو کە لە حوجرەکان دەخوێندرا ئەوانیش وەریان گرت و بە شیعر تۆماریان کرد.

فەقیٚ تەیران کە لە ١٠٤١ ك. زیندوو بووە چاوی بەشێخی سەنعانی عەتار کەوتووە و پێی کاریگەر بووە و چاوی لیٚ کردۆتەوە و لەشێوەی دووبەیتی ئەم داستانەی بەکرمانجی ژووروو هۆنیوەتەوە.

لەبەرئەوەی ئەم نووسینە لەنێوان دەقەکەی فەقیٚ تەیرانی کورد و دەقێکی عەرەبییە، بۆیە ئاماژە بەدەقە فارسییەکە ناکریٚ، چونکە ئەم بەراوردە لە نامەیەکی دوکتۆرا لە زانکۆی سەلاحەدین – کۆلێژی زمان– بەشی زمانی کوردی لەلایەن قوتابی (عماد وەیسی)یەوە ئەنجامدراوە، هەرچەندە بیٚ کەم و کورتی نییە.

ئەم کارە بەپێی هەموو قوتابخانەکانی ئەدەبی بەراوردکاری بەگشتی و فەرەنسی بەتایبەتی دەکەوێتە تای تەرازووی بەراوردی ئەدەبییەوە و بنەماکانی قوتابخانەی فەرەنسی لیٚ دێتە دی کە ئەمانەن: هەبوونی پەیوەندی مێژوویی و جیاوازی زمان و کاریگەر بوون و کارتێکردن . لێکۆڵینەوەکەش لە دوو تەوەرە دەخولێتەوە:

١– جیاوازییەکانی هەردوو دەقەکە لە چەند خاڵێکدا.

٢– لێکچوونەکانی هەردوو دەقەکە لە چەند خاڵێکدا. ئەوجا بەچەند خاڵیٚ ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە دیاری کراوە. بەهیوای ئەوەی کەلێنیٚ لە لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری کوردی گرتبێت.

تەوەرەی یەکەم :

ئەم لێکۆڵینەوەیە کە بەناوونیشانی (بەراوردیٚ لەنێوان شێخی سەنعانی فەقیٚ تەیران و تێکستێکی عەرەبیدا) یە، بریتییە لە کارێکی بەراوردکاری، لێکۆڵینەوەی بەراوردکاریش ((لە پەیوەندی ئەدەبی نێوان دوو نەتەوە یان دوو

نووسەر دەكۆڵێتەوە كە بەرهەمەكانیان لەیەك بچن و لەدوو نەتەوەی جیاواز بن))[7].

ئەم دوو بەرهەمەش هەرچەندە لە ڕووی سەردەمی بڵاوكردنەوەوە ماوەكی زۆر لەنێوانیاندا هەیە ، بەڵام ڕیشەیان دەچێتەوە سەر یەك و لە زۆربەی ڕووداوەكان هاوبەشن.

نكوولی لەوە ناكرێ كە شاعیرانی كۆنی كورد زیاتر كاریگەری شاعیرانی فارسییان لەسەرە و بەرهەمەكەی فەقێ تەیران لەوەی عەتار نزیكترە نەك لە تێكستە عەرەبییەكە، چونكە هەردووكیان بەشیعرن و پاڵەوانی سەرەكییان شێخی سەنعانە . بەڵام لەبەرئەوەی بەپێی زانیاری من تائێستا تێكستە عەرەبییەكە لەگەڵ شێخی سەنعانی فەقێ تەیران بەراورد نەكراوە، بۆیە هەوڵدرا ئەم كارە جێبەجێ بكرێ.

ئەگەر فەقێ تەیران دەقە عەرەبییەكەشی نەدیبێ ئەوا لە عەتاری وەرگرتووە و عەتاریش لە سەرچاوە عەرەبییەكانی وەرگرتووە.

دان و وەرگرتنی ئەدەبی لە نێوان میللەتاندا بەردەوام بووە و هەر بەردەوام دەبێ چونكە ((ئەدەبی نەتەوایەتی بەرهەمی بەهرەی ئەدەبەكانی تر هەڵدەمژێ و سوودیان لێ دەبینێ، لەهەمان كاتیشدا ڕەسەنایەتی خۆی دەپارێزێ و شەقڵی نەتەوایەتی ناشكێنێ))[8].

ئەم دوو تێكستە دەتوانرێ پرۆگرامی قوتابخانەی ئەدەبی بەراوردكاری فەرەنسی و بنەماكانی دەقئاوێزانی (التناص) لەسەر جێبەجێ بكرێت. زاراوەی دەقئاوێزان لە زمانی ئینگلیزی و فەرەنسی دانراوە[9]. لە عەرەبی وشەی (التناص)ی بۆ بەكارهاتووە كە بەواتای بۆ Intertextuality – چەند دەقێك دێ كە یەكدی لەباوەش دەگرن[10].

ئەم زاراوەیە لە زمانی فارسیدا بەم شێوەیە هاتووە (آمیختن) بەواتای تێكەڵكردن، هەروەها (آمیخته كردن) بۆ نموونە (در حال آویختن) واتا لە دۆخی هەڵواسیندا[11]. لە زمانی كوردیش زاراوەی (دەقئاوێزان)ی بۆ بەكارهێنراوە كە لە (تناصی) ی عەرەبییەوە وەرگێراوە.

دوای ئەم گوتە كورتە بەرەو لایەنی پراكتیكی لێكۆڵینەوەكە هەنگاو دەنرێ و بەنموونە تێكستەكان و بۆچوونەكان دەسەلمێنرێن.

لایەنی پراکتیکی لێکۆڵینەوەکە
جیاوازییـــەکان

١ –دەستپێکردنی تێکستەکان: فەقیٚ تـەیران وەکـو شـاعیرێکی موسـڵمان بەناوی خودا دەستی پێکردووە، چونکە هـەر کـاریٚ بـەناوی خـودا دەسـتی پـیٚ نەکریٚ بیٚ خێرە ((کل أمر ذي بال لَم يبدأ باسم الله فهو أبتر)).[سەرچاوە]

پاشان وەسفی خود و سیفەتەکانی خـودا دەکـاو هـەموو عەشـقێك بـۆ خـودا دەگێڕێتەوە و لە هەمان کاتدا خودا دەکاتە دڵدار و دولبەر ، چونکە لە سـەرەتادا خودا عەشقی جوانی خۆی بووە:

فەقیٚ تەیران

گـــوهـــدێرن نوتقا عـــاشـــقی	دا ئەز بخوونم ڤیٚ خـــــەتیٚ
حەمـــد و ســـــــەنایا خـــالقی	سوبحان ژ شاهیٚ قودرەتیٚ
ســــــوبحان ژ شاهیٚ زولجەلال	فکریمە نەقشـــیٚ بیٚ زەوال
حال بیٚ مەجــــاز نا ئێتە بال	کامـــــل دبت د ئولـــــفیەتیٚ
عاشــــق تویـــــی دولبەر تویی	نازیر تویی مەنـــزوور تویی
رووحیٚ رووحان گەوهەر تویی	میســــــباح و دوڕا قیمەتیٚ

دیوانی فەقیٚ تەیران، سەعید دێرەشی، ل٣١٣

بـەڵام حەکایەتـە عەرەبییەکـە بـیٚ پێـشەکی بـە شـێوازی گێڕانـەوە دەسـت پێدەکات بیٚ وەسف و ڕازاندنەوە و هەڵبژاردنی وشەو خولقاندنی کەشێکی شیعری و ستایـشکردنی خـودا ((حكـي انـه كـان بمدينـة بغـداد رجـل يعـرف بـأبي عبـدالله الأندلسي .....)) المستطرف/١٥٣.

٢ – لای فەقیٚ تەیران شێخەکە شێخی سەنعانە و (٥٠٠) موریدی هەیە، بەڵام لە تێکستە عەرەبییەکە شێخەکە ناوی (أبو عبدالله الأندلسي) یە و خاوەنی (١٢٠٠٠) موریدە، بۆ نموونە:

فەقێ تەیران

شەیخەك هەبوو سەنعانیان سەرداری پانسەد سۆفییان

دیوانی فەقێ تەیران، ل٣٢٣

تێکستە عەرەبییەکە

((كان بمدينة بغداد رجل يعرف بأبيٍ عبدالله الأندلسي وكان شيخاً لكل من العراق ..... وعدد مريده اثنا عشر ألفاً)) ـ المستطرف في كل فن مستظرف، ص١٤٣.

سەرەڕای ئەمە لای فەقێ تەیران سەردەمەکەی دیار نییە و شوێنەکەی یەمەنە بەڵام لە سەرچاوە عەرەبییەکە شوێنەکەی بەغدایەو شێخ لە سەردەمی (شبلی و جونێد)دا ژیاوە کە دەکاتە کۆتایی سەدەی سێیەمی کۆچی چونکە جونێد لە ٢٩٧ ك. مردووە.

٣- لە سەرچاوە عەرەبییەکە وەکو حەکایەتێ ئەم داستانە دەگێڕدرێتەوە و لە توێی دوو لاپەڕەدایە و گرنگی بە لایەنی ئەدەبی نەدراوە و لەوەی فەقێ واقیعی ترە، بەڵام لای فەقێ تەیران پۆشاکێکی سۆفییانەی بەبەردا بڕاوە و باسی لایەنەکانی دەروونی سۆفی دەکات لە: جەزبە و حاڵ و مەقامی سۆفییانە، هەروەها بەدرێژی وەسفی شێخ دەکات لە هەموو لایەنێکی دەروونی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و ڕۆشنبیرییەوە و پێوەنانێکی زۆری پێوە دیارە، بێ گومان ئەمەش لەبەرئەوەیە کە شیعرە و شیعریش پێویستی بەم جۆرە ڕازاندنەوانە هەیە:

فەقێ تەیران

حەز بە چ ڕەمزا چاڤییە مەبـــدەء چ حاڵـی خافییە

تێتن د دلــدا تاڤییـــە مەوجەك ژ بەحرا حیکمەتێ /٣٢٤

تێکستە عەرەبییەکە

دەقەکە حەکایەت ئامێزەو حەکایەتخوانی هەموو شت زان دەیگێڕێتەوەو دوورە لە ڕەوانبێژی و وەسفی شیعریانە ((كان بمدينة بغداد رجل ....)). المستطرف، ص١٥٣

لایەنێکی دیکەی سۆفییانە لـە دەقەکـەی فـەقێ تەیرانـدا ئەوەیـە، کـە شـێخ جـوانی خـوایی لـە دەموچـاوی کـچەکە بینیـوە بۆیـە عەشـقی بـووە، چـونکە سەرچاوەی جوانییە و جوانییەکەی هەمیشەییە و لەناو ناچێت، بۆنموونە

نارێ کچێ داگـــر هناڤ   دێمـــا کوتێـــدا نوورو تاڤ

عەکسا ئیلاهی هاتە ناڤ   موزهیر دییە سەبر ژێ نەتێ /٣٤٩-٣٥٠

٤- شێخی سەنعان و حەجکردن:

لە تێکستە عەرەبییەکەدا باسی حەجکردنی تێدا نییە، بـەڵام فـەقێ تـەیران لە چەند جێگایەك لە داستانی شێخی سەنعانەکەیدا باسی ئـەوە دەکـات کـە شـێخ حاجییە و پەنجا حەجی کردووە و خاوەن کەرامەتە.

فەقێ تەیران

شەیخێ مە شەیخەك حاجییە   حەمیان کەرامەت ژێ دییە /٣٥٦

ئەو تاعەتێ تەی بێ حیساب   پەنجە حەج و پەنجە ڤە واب /٣٨١

٥- تەمەنی شێخ: لای فەقێ تەیران تەمەنی (٧٧) ساڵەو لە بەیتە شیعرێکدا دەڵێ نزیکی هەشتا ساڵ بووە، بەڵام لە حەکایەتە عەرەبییەکە باسی تەمەن نەکراوە:

فەقێ تەیران

هەفتێ و هەفت ساڵی تەمام   خالی نەبوو ژڤێ خـــدمەتێ /٣٢٨

ئەو پیرەمێری کـــال بوویی   نێزیکی هەشتێ سال بوویی /٣٥٣

٦- چۆنیەتی دیتنی کـچەکە لەلایـەن شـێخەوە: لـە حەکایەتـە عەرەبییەکـە شێخ بۆ گەشت دەچێ و ڕێگـەی دەکەوێتـە گونـدێکی گاورەکـان و لـەوێ عەشـقی کـچەکە بـووە، بـەڵام لای فـەقێ تـەیران شـێخ خـەون دەبـینێ و لـە خەونیـدا حۆرییەکی بەهەشت لە سـەربانی کەنیسـەکەوە بـۆی دەردەکـەوێ و پێکـی مـەی دەداتە شێخ و پێی مەست دەبێت، ئەوجا سۆفییەکان لەگەڵ شێخ تەگبیر دەکەن کـە بگەنـە ئـەو شـوێنە و کـە دەچـن دەسـت بـە زیکرکـردن دەکـەن و کـچەکە لەپەنجەرەوە خۆی نیشان دەدا و شێخ عەشق و گیرۆی داوی دەبێت:

فەقێ تەیران

با تینی کچ ڤـە دخوینی پەردەیێ ژبەر خوە هلتینی
شـێخ دخـەونیدا دبینی جام و تاسـەك مەی ددەتێ /٣٣٧
سوَڤ جەڤیابوون ب شەڤە حەتتا ستێرا سـەعادەتێ /٣٥٧
وێ سـاعەتێ سـوارکرن زاد و زەوادە کـارکـرن
قەسـدا کچا کوففار کـرن یا رەب تو خێر کەی نییەتی /٣٥٩

تێکستە عەرەبییەکە

((فخرج في بعض السنِين الى الساحة ومعـه جَماعـة مـن أصـحابه مثـل الجنيـد والشبلي وغيرهما من مشايخ العراق .... الى أن وَصَلنا الى قرية مـن قـرى الكفـار .... وإذا نحن بكنائس ..... ثم انصرفنا الى بئر في آخـر القريـة وإذا نحـن بجـوار يستقين الماء على البئر وبينهن جارية حسن الوجـه ......فلمـا رأهـا الـشيخ تغـير وجهه........ثم اقام ثلاثة أيام لايَأكل ولايَشرب........)) المستطرف/ ص١٥٣.

هەروەها لە تێکستە عەرەبییەکەدا کە شێخ چاوی بەو کچە دەکەوێ کەوا ئـاو دەکێشێ، دەپرسێ: بۆچی باوکی نازی راناگرێ و ئاوی پێ دێنێ؟ گوتیان : باوکی بۆ ئەوەیەتی هەرکە مێردی کـرد رێـزی پیاوەکـەی بگـرێ و خزمـەتی بکـات، ئـەم خاڵـە جـۆرە واقیعـەتێك بەحەکایەتەکـە دەدات، بـۆ نموونـە: ((فقـال الـشيخ: لم لايدللها أبوها ويكرمها ولايدعها تستقي الماء ؟ فقيل له أبوها يفعـل ذلـك بهـا حتـى اذا تزوجها رجل أكرمته و خدمته ولا تعجبها نفسها ....)) المستطرف/ ص١٥٣

٧- **هاوڕێیـەکانی شـێخ :** لـە حەکایەتـە عەرەبییەکـە (شـبلی و جونێـد) و شێخەکانی عێراق لەگەڵ شێخدان و (شبلی) حەکایەتەکە دەگێڕێتـەوە، بـەڵام لای فـەقێ تـەیران نـاوی کـەس نییـە و تـەنیا موریـدەکان لەبـەردەم کـچەکە زیکریـان دابەستاوە بۆئەوەی کچەکە خۆی نیشا بدا و شێخ بەدی بکات:

فەقێ تەیران

عاشق لە مەعشووق فەڕجی بەحرا ئەڤینێ مەووجی
مورشید دخوونێ کـە پچی ژ تیرا کڤانێ جەبهەتێ /٣٦٨

لـەم بەیتـەی سـەرەوەدا شـێخ خـەڵتانی خوێنـە و پێکـاوی تـیری ناوچـەوانی کچەکەیە و دەریای ئەوینی شەپۆلی داوە.

چەشمێ دوێ حووری پەچێ سـوَڤ ژ عەشـقا وێ کەچێ
چەرخان ددەن ل دێرا نـەچێ زاهید بکەن بوّی حوججەتێ /٣٦٦
دەنگی موریدان چوو فـەلەك دێـــرا کو راهیب تێ گەلەك
واهاتە پێش پاچاڤ بەلــــەك هــاتــە شـــباکا قیبلـەتێ /٣٦٧

تێکستە عەرەبییەکە:

((قالَ الشبلي: فتقدمَت اليهِ فقلت يا سَيدي أن اصحابك ومريديك يتعجبـون من سكوتك ..... قال: يا قوم اعلموا ان الجارية التي رأيتها أمس قد شغفت بها حباً .....)) المستطرف/١٥٣.

٨- گەڕانەوەی هاوڕێیەکانی شێخ بۆ بەغدا: لە سەرچاوە عەرەبییەکە دوای ئەوەی شێخ گیرۆدەی کچەکە دەبێ، ئەوانیش بەناچاری دەگەڕێنەوە بۆ بەغـدا و هەندێ لە شێخ و موریدەکان کە گوێیان لەو خەبـەرە دەبـێ لـە داخانـدا دەمـرن و خانەقا و تەکیـەکان دەرگایـان دادەخـرێن، بـەڵام لـە داسـتانەکەی فـەقێ تـەیران ئەمانە نین.

تێکستە عەرەبییەکە: ((ثم انصرفنا عنه راجعين الى بغداد، فخـرج النـاس الى لقائه فلم يروه، فسألوا عنه، فعرفناهم بماجَرى، فمات من مريـده جماعـة كـثيرة حزناً عليه ..... و غلقت الرباطات والزوايا والخوانق)) . المستطرف/١٥٣

٩- باوکی کچەکە و مەرجی بە شوودانی کچەکەی : لە تێکستە عەرەبییەکە کچەکە کچی گەورەی گوندەکەیەو کچەکە باوکی ماوە و کـە شـێخ داوای کـچەکەی لێ دەکات، باوکی مەرجی بوونە مەسیحیەتی بۆ دادەنێ، بەڵام لای فەقێ تەیران باوکی کچەکە دیارنییە و کچەکە خوّی مەرجەکانی لەسەر شێخدا دەسەپێنێ:

فەقێ تەیران

دلبەر دبـێ یا مێر مــەزن ئیـــروّ ژتـــە تێتن کــفن
محــەمەدی ناخـــوّن لمن ئەز عیسایی تو سوننەتێ/٣٩٩
ئەر قەبول دکەی زنارەکێ هــەڕوّ هــەڕوّ ئێڤارەکێ
ئەز تە ڤەخوینم جارەکـێ ب هـــەیجە تا زیـــافەتێ /٤٠١
روونین ل سەر دینا شەڤێ ئەر شەیخ دسووژی مسحەڤ
راســـتە جــەمالا من دڤێ حــەق و یەقین من ب تەنێ /٤٠٢

تێکستە عەرەبییەکە :

((فقيل له ابنة ملك هذه القرية .... قالوا انه خطب الجارية من ابيها فـأبى أن يزوجها الا ممن هو على دينها ويلبس العباءة ويشد الزنار ...)) المستطرف/١٥٣.

١٠– برادەرانی شێخ، پێغەمبەر (ص) لە خەون دەبینن :

فەقێ تەیران لای وایە کە سۆفییەکانی برادەری شێخ پێغەمبەریان (ص) لە خەون بینیوە و موژدەی داونەتێ کە حاڵەتەکەی شێخی سەنعان رەحمانییە و نەفسانی نییە، کەچی ئەم خەونە لە حەکایەتە عەرەبییەکەدا نییە:

ئـــەو ســـۆفییێ ئـەوراد ددەۋ	وان مەجلیسەك دانی ب شەۋ
شێخ سەحەرێ چاۋ چوونە خەۋ	زوو دێ شـــەفیعێ ئوممەتێ /٤٢١
رووحی وی دی زاتی رەســوول	مزگێنیا شـــەیخ بوو قەبوول
ئیرۆ بـــدە خــــەلقێ مـــــەلوول	دا ســـەح بکین کەرامــــەتێ /٤٢٢
داهوون نەبێن شـــــەیخ کـــافرە	زێـــــر باتینە، زیـــڤ زاهیرە
ژ هــــەردوو وەجـــهان تـــاهیرە	عیشـــقی برە تـــو هوورەتێ /٤٢٢
حالـــــێ ل شـــەیخ رەحمانییە	داهـــوون نەبێن نەفسانییە
وی یــــەك دیــە یــەك زانییــە	دیـــن کرمە یا وەحـدانەتێ /٤٢٢

١١– شێخی سەنعان هاورێکانی سەری لێدەدەن :

لە حەکایەتە عەرەبییەکە شێخی سـەنعان لـە گوندەکـە بـووە بـەرازەوان، شبلی دەڵێ: هەموو دڵمان شەقی برد و لە پرمەی گریانمان دا و چووینە لای شێخ و بینیمان لە بەردەم بەرازەکان وەستاوە و کە چاوی بەئێمە کەوت سـەری شـۆڕ کرد و قولنسوەی دیانەکانی لەسـەر بـوو، خـۆی خـستبووە سـەر گۆچـانەکەی، ئەم چاوپێکەوتنە لای فەقێ تەیران بەدی ناکرێ.

تێکستە عەرەبییەکە

((قال الشبلي : فانصدعت قلوبنا وانهملت بالبكاء عيوننا وسرنا اليه واذا بـه قـدام الخنـازير، فلمـا رآنـا نكـس رأسـه واذا عليـه قلنـسوة النـصارى)) المستطرف/١٥٣.

١٢- پەشیمان بوونەوەو پاڕانەوەی شێخی سەنعان لە خودا:

لە حەکایەتە عەرەبییەکە باسی پەشیمان بوونەوەو پاڕانەوەی شێخی سەنعان دەکات لەخودا و شێخ دەری دەخات کە ئەم حاڵەتەی ئەم جۆرە قینێکی خوایی و دوورخستنەوەیەتی لەخۆی، ئەوجا روو لە شبلی دەکاو پێی دەڵێ پەند لەم ڕووداوە وەربگرە. شبلیش دەستی بەپاڕانەوە کرد و کە بەرازەکان گوێیان لە نووزانەوەو پاڕانەوەی شبلی و هاوڕێکانی بوو، ڕووی خۆیان لەزەوی خشاند و قیژەیەکی گەورەیان لێوە هات هەر دەتگوت قیامەت داهاتووە، کەچی لەلای فەقێ تەیران سۆفییەکان داوا لە شێخی عەتار دەکەن کە چارەیەکیان بۆ بکاو شێخی سەنعانیان بۆ بگێڕێتەوە، شێخی عەتاریش داوا لە سۆفییەکان دەکا بچنەوە لای شێخ و دوعای بۆ بکەن.

لێرەدا تەنیا گەڕانەوەی برادەرانی شێخی سەنعان بۆلای شێخ دووبارە بۆتەوە بەڵام ناوەکان گۆڕاوەو لە سەرچاوە عەرەبییەکە (شبلی)یە و لای فەقێ تەیران باسی شێخی (عطار) دەکات، کەچی (عطار) خۆی ناگەڕێتەوە و موریدەکانی شێخی سەنعان دەنێرێ:

فەقێ تەیران

ئەو مورشیدێ شیرین نەزەر	بەهەڤ کرن ساحێب کەمەر
حەمیان ژ ماڵ هەودانەسەر	ژ زاکیران هنگا مەتێ /٤٢٠
ئەو وەل گهانە جا یەکێ	ئیشەق بکین سەمایەکێ
ڤێکرا بکین دوعایەکێ	کانی نابینن روئیەتێ /٤٢١

تێکستە عەرەبییەکە

((فقال يا أخواني واحبابي ليس لي من الأمر شيئ ، سيدي تصرف كيف شاء وحيث أراد أن أبعدني عن بابه بعد أن، كنت من جملة احبابه، فالحذر الحذر يا أهل وداده من صره وابعاده، والحذر الحذر يا أهل المودة والصفاء من القطيعة والجفاء..... ونادى يا شبلي اتعظ بغيرك/ فنادى الشبلي بأعلى صوته بك المستعان وأنت المستغاث أكشف عنا هذه الغمة....فلما سمعت الخنازير بكائهم اقبلت اليهم وجعلت تمرغ وجهها بين أيديهم وزعقت زعقة واحدة دويت منها الجبال، قال الشبلي : فظننت أن القيامة قد قامت)) المستطرف /١٥٤.

١٣- گفتوگۆی شبلی و شێخی سەنعان :

دوای ئـەوەی بـەرازەکان قیژانـدیان، شـبلی بـە شـێخی سـەنعان دەڵـێ: لەگـەڵمان ناگەڕێیتـەوە بەغـدا؟ شـێخ گـوتی: چـۆن بگەڕێمـەوە؟ پێـشان دڵـی موریدەکانم پەروەردە دەکرد و ئێستا بەراز پەروەردە دەکەم. شبلی گـوتی : تـۆ قورئانت هەموو لەبەر بوو، ئێستا چیت لەبەر مـاوە؟ شـێخ گـوتی تـەنیا ئـەم دوو ئایەتەم لەبەر ماوە ((ومن یهن الله فما له من مکرم إن الله یفعل مایشاء/ ومن یتبدل الکفر بالإیمان فقد ضَّل سواء السبیل)). ئەوجا شبلی پێی گوت: یا شێخ تـۆ ٣٠٠٠٠ هەزار حەدیست لەبەر بوو، ئێستا چیت لەبـەر مـاوە؟ شـێخ گـوتی: تـەنیا ئەمـەم لەبیر ماوە((من بدل دینه فاقتلوه)). بەڵام ئەم گفتوگۆیە لای فـەقێ تـەیران دەس ناکەوێ.

تێکستە عەرەبییەکە

((قال الشبلي : فقلنا له هل لك أن ترجع معنا الى بغداد؟ فقـال: کیـف لـي بذلك وقد استرعیت الخنازیر بعد أن کنت ارعی القلـوب. فقلـت: کنـت تحفـظ القـرآن وتقرؤه بالسبع فهل بقیت تحفظ منه شیئاً؟ فقال: نسیت کله الا آیـتین ((ومـن یهـن الله فما له من مکرم أن الله یفعـل مایـشاء / ومـن یتبـدل الکفـر بالأیمـان ....)). فقلت یا شیخ کنت تحفظ ثلاثین ألف حدیث فهل تحفظ منهـا شـیئاً؟ فقـال: حـدیثاً واحداً وهو قوله (ص) ((من بدَّل دینه فاقتلوه)) المستطرف/١٥٤.

هەروەها لە حەکایەتەکە هاتووە، هەرکە شێخ بوویەوە موسـڵمان هەرچـی قورئـان و حەدیـسی لەبـەربوو هـەمووی بـەبیر هاتـەوە و بەزێدەکییـەوە ((وردَّ لله علیه ماکان نَسیه من القرآن والحدیث وزاده علی ذلك)) المستطرف/ص١٥٤.

١٤- هۆی وەرگەڕانی شێخی سەنعان لە ئایینەکەی :

لە سەرچاوە عەرەبییەکە دوای ئەوەی شێخی سەنعان لە گاوری دەگەڕێتـەوە سەر موسڵمانی، هاوڕێیە سۆفییەکانی لە هۆی سەرەکی وەرگەڕان و گاوربوونی لێ دەپرسن، ئەویش وەڵامیان دەداتەوەو دەڵێ: هەرکـە سـەرەتا هاتینـە گوندەکـە و بەلای هەندێ لە کەنیسەکاندا ڕەت بـووین لـەدڵی خۆمـدا گـوتم: دەبـێ ڕێـزی ئـەو ڕەبەن و قەشانە لای منێکی باوەڕدار و یەکتاپەرست چی بێت؟ لە ناخەوە بانگیان کردم و پێم گوترا ئەمە کاری تۆ نییەو گەر دەتەوێ تێت دەگەیەنین، ئیدی هەستم

کرد باڵندەییٚ لە دڵمەوە دەرچوو و فڕی، ئەو باڵندەیەش ئیمان بوو . بەڵام لای فەقیٚ تەیران ئەم مۆنۆلۆگە نییە هەر خەونەکەیە کە پێشتر باس کراوە.

تێکستە عەرەبییەکە

((فقلنا له بالله نسألك هل كان لمحنتك من سبب؟ قال : نعم، لما وردنا القرية وجعلتم تدورون حول الكنائس، قلت في نفسي ما قدر هؤلاء عندي وأنا مؤمن موحد، فنوديت في سرّي ليس هذا منك ولو شئت عرفناك، ثم أحسست بطائر قد خرج من قلبي فكان ذلك الطائر هو الأيمان))/١٥٤

لەم دەقەدا وا دەردەکەویٚ کە شێخی سەنعان تووشی کیبر بووەو خۆی بەپیاوچاك دانـاوە، چونکە هەر خودا بەدەروونی مرۆڤ ئاگادارەو ئەمەش بۆچوونێکی سۆفییانەی فەلسەفییە کە بەچاوێکی یەکسان سەیری ئایینەکان دەکەن.

١٥– چۆنیەتی گەڕانەوەی شێخی سەنعان بۆ لای سۆفییەکان :

لە دەقە عەرەبییەکە وای نیشان داوە کە دوای ئەوەی سۆفییەکانی هاوڕێی شێخ لە گەڕانەوەی شێخ نائومێد دەبن، هەموویان دەگەڕێنەوەو دوای سیٚ ڕۆژان دەبینن وا لەبەردەمیانە و شایەتمان دێنیٚ و داوای جلوبەرگی پاکی لیٚ کردن تا خۆی بگۆڕیٚ و نوێژ بکات. ئیدی هاوڕێکانی سوپاسی خوایان کرد و لێیان پرسی هۆکاری گەڕانەوەت چی بوو؟ شێخ گوتی : کە ئێوە ڕۆیشتن لەخوا پاڕامەوەو گوتم: بە خۆشەویستییە قەدیمەکەت بمبوورە و من تاوانبارم، ئیتر بە بەخشندەیی خۆی بووردمی و بە سەتری خۆی داپۆشیم. ئەم جۆرە پرسیارو وەڵامانە لە داستانەکەی فەقیٚ تەیراندا نییە و ئەو زیاتر بەچەند وێنەیەکی سۆفییانە و وەسفی سۆفییانە کۆتایی بەداستانەکە هێناوە.

فەقیٚ تەیران

گەر د شا وەقتیٚ وجوودیٚ شەیخ برە عەینیٚ شهوودیٚ
سۆفییان بەردا سجوودیٚ ژ حەق د خوازن میننەتیٚ
سەجدەیا شوکریٚ تەمام کر موعجیزا شەیخ دی وەتام کر
دلبەریٚ ئەووەل سەلام کر خۆه ژ شەرمان ڤێکەتیٚ /٤٤١

شێخی سەنعان کەوتۆتە حاڵەتی شهوودەوە، واتـا: لـەڕێگای دڵبینییـەوە ئـەو ڕێگای نیشاندرا کـە دووبـارە بـەرەو ئیـسلام دێتـەوە و سـۆفییەکانیش کڕنووشـی سوپاسیان برد.

تێکستە عەرەبییەکە

((فصف لنا ما جرى لك وكيف كان أمرك؟ فقال : يا قوم لما وليتم من عندي سألته بالوداد القديم وقلت له يا مولاي أنا المذنب الجاني فعفا عني بجوده وبستره غطاني....)) / ١٥٤

١٦- هاتنی کچە مەسیحییەکە بۆ لای شێخی سەنعان و موسڵمان بوونی :

لە دەقەکەدا باسی هاتنی کچەکەو موسڵمان بوونی دەکات، بەڵام چـۆنیەتی هاتنەکەی بۆ لای شێخی سەنعان جیاوازییان هەیە .

لە تێکستە عەرەبییەکە بەم جۆرەیە: هەرکە سۆفییەکان دوای نوێـژی بـەیانی لای شێخی سەنعان دادەنیشن، یەکێکی ڕەشپۆش لە دەرگا دەدا و دەڵێ: بە شێخ بڵێن جاریە ڕۆمییەکەی گوندەکە هاتووە بۆ خزمەتکردنتان، شـێخ زەرد هەڵگـەڕاو وتی با بێتە ژوورەوە، کە هاتە ژوورەوە لە پرمەی گریانی دا، شێخ گوتی کێ تۆی گەیاندە ئێرە؟ کچەکە گوتی هەرکە لە گوندەکەمان ڕۆیشتی، یەکێ خەبەری پێدام و شەوێ ئارامم لێ بڕاو لەخەونمدا پیاوێکم بینی و پێی گوتم: گـەر دەتـەوێ ببیـە ئیماندار واز لە ئایینەکەت بێنەو بەدوای شێخ بکەوە، گـوتم: ئـاینی شـێخ چـییە؟ گـوتی: ئیـسلامە. گـوتم: چـۆن بـچمە سـەر ئیـسلام؟ گـوتی شـایەتمان بێنـە. کـە شـایەتمانم هێنـاو گـوتم: چـۆن بگەمـە شـێخ؟ گـوتی دەسـتت بـدە مـن و چـاوت بنووقێنە، چاوم نووقانـد گـوتی چـاوت بکـەوە، کـە چـاوم کـردەوە بینـیم لەسـەر کەناری دیجلەم. گوتی: بڕۆ ئەو خانەقایەو سەلامی من بە شێخ ڕابگەیەنـە و بڵـێ: خدری برات سەلامت لێ دەکات.

لە داستانە کوردییەکە ئەم ڕووداوانە بەبەر چاو ناکـەوێ و شـێخی سـەنعان بە شێخی عەتار دەڵێ: کچە مەسیحییەکە وا بەڕێوەیە و بۆ لای من دێـت، ئەمـەش جۆرە کەرامەتێکی شێخە کە دڵی خەبەری پێداوە.

فەقیٚ تەیران

شەیخ گۆتی یا شێخ عەتارە	نـــــاز کـــا مـــــن ئیختیارە
خـــــالقیٚ ژ دیـــــریٚ هنـارە	ڕیٚ گرتـــیە پیٚ پیٚ مـــەتیٚ
تیٚ ب لەز شـــــوبهەتیٚ باییٚ	ل فەرەسیٚ چەنگ ژ هەوایيٚ
د مەنـــــزلا ســــــانی گهاییٚ	رۆژ د پۆشـت روکبیٚ کەتیٚ /٤٤٠

تێکستە عەرەبییەکە

((فبينما نحن جلوس عنده في بعض الأيام بعد صلاة الصبح واذا نحن بطارق يطرق باب الزاوية فنظرت من الباب فإذا شخص ملتف بكساء اسود فقلت له ماالذي تريد؟ فقال: قل لشيخكم ان الجارية الرومية التي تركتها بالقرية الفلانية قد جاءت لخدمتك ، قال: قد خلت، فعرفت الشيخ فاصفر لونه وارتعد ثم امر بدخولها ، فلما دخلت عليه بكت بكاءاً شديداً، فقال لها الشيخ: كيف كان مجيئكِ ومن أوصلك الى هنا؟ قالت: ياسيدي لما وليت من قريتنا جاءني من اخبرني بك فبكت ولم يأخذني قرار فرأيت في منامي شخصا وهو يقول: ان احببتِ ان تكوني من المؤمنات فاتركي ماأنت عليه من عبادة الاصنام واتبعي ذلك الشيخ وادخلي في دينه، فقلت: وما دينه؟ قال دين الاسلام. قلت وما هو؟ قال: شهادة أن لا اله الا الله و أن محمد رسول الله، فقلت: كيف لي بالوصول اليه؟ قال : اغمضي عينيك واعطيني يديك، ففعلت فمشى قليلاً ثم قال : افتحي عينيك ففتحتهما فأذا أنا بشاطئ الدجلة، فقال: إمضي الى تلك الزاوية واقرأي الشيخ مني السلام وقولي له : أن أخاك الخضر يسلّم عليك))/١٥٤

بەگشتی ئەم خاڵانەی کە ئاماژەیان پێکرا خاڵی سەرەکیی جیاوازییەکانن و گەر بە وردو باریکی هەمووی بەراورد بکرێت ئەوە هەویرەکە ئاوێکی زۆری دەویٚ و جۆرە درێژدادرِی و بێزارییەك دەنوێنیٚ.

تەوەرەی دووەم

لێکچوونەکان

١- هەڵگەڕانەوەی شێخێکی تەریقەت لە عەشقی حەقیقییەوە بەرەو عەشقی مەجازی: لە هەردوو دەقەکەدا شێخێکی بەساڵاچووی خاوەن تەریقەت و خانەقاو موریدێکی زۆر لە گەشتێکدا کە چاوی بە کچە مەسیحییەك دەکەوێ عەشقی دەبێ:

فەقێ تەیران

شەیخ ل خوە ناکەت ستارە ئاشکەرە خەون گۆتەیارە
ئاه ژ دەست دۆهتا کوففارە برمە دینێ شیرکەتێ/ ٢٤٦

تێکستە عەرەبییەکە

((فلما رأها الشيخ تغير وجهه.......وقال ياقوم اعلموا ان الجارية التي رأيتها امس قد شغفت بها حباً))/١٥٣

٢- لە هەردووکیان شێخ بۆ کچەکە دەبێتە مەسیحی و زوننار دەبەستێ و بەرازەوانیشی بۆ دەکات:

فەقێ تەیران

بێ مەزهەب و بێ دین کرم بێ خووندن و یاسین کرم/٢٤٦
هەم نووکرم هەم بەد کرم عیسایی بێ مورتەد کرم/٢٤٧
ژڤێ تەریقێ رەد کرم کافر کرم بێ مروەتێ/٢٤٨
ئەر قە بوول دکەی زنارەکێ هەڕۆ هەڕۆ ئێڤارەکێ
ئەز تە ڤەخوینم جارەکێ ب هەیجە تا زیافەتێ/٤٠١

تێکستە عەرەبییەکە

((أنه خطب الجارية من أبيها فأبى أن يزوجها الا ممن هو على دينها ويلبس العباءة ويشد الزنار.... ويرعى الخنازير..........))/١٥٣

٣- شێخ خاوەنی موریدێکی زۆرەو بۆی بە پەرۆشەوەن: لە هەردوو تێکستەکەدا شێخ رابەری تەریقەتی سۆفیانەیەو ژمارەیەکی زۆر موریدی هەیە ، لە حەکایەتە عەرەبییەکە (١٢٠٠٠) هەزارەو لای فەقێ تەیران (٥٠٠) موریدە. هەروەها هەموو موریدەکان خەمی لێ دەخۆن و بە بەردەامی لە هەوڵی ئەوەدان کە شێخی سەنعان پەشیمان بکەنەوەو بیبەنەوە شارەکەی خۆی.

فەقیێ تەیران

شـــەیخەك هەبوو سەنعانیان	**سەرداری پانسەد سۆفییان**
چـــوو بوو مەقامی ئەولییان	**دائیم د زیکـــر و تاعـــەتێ/٣٢٣**
ئاهـــو فیغان دەربوون هەزار	**هنگی هەبوون دەروێش و یـار**
هەمیان ل شەیخ دکر پرسیار	**با ژار و ئەهلێ هیشـــەتێ /٣٣٩**

تێکستە عەرەبییەکە

((قال الشبلي: فقلت يا سيدي انت شيخ أهل العراق ومعروف بالزهد فى سائر الآفاق وعدد مريديك أثنا عشر الفا........ فخرج الناس الى لقائه ومريدوه في جملة الناس فلم يروه، فسألوا عنه فعرفناهم بما جرى فمات من مريده ... وجعل الناس يبكون ويتضرعون الى الله تعالى أن، يرده عليهم)) ١٥٣.

٤– عەشقی شێخ و وەرگەڕانی لە ئایین بـە ویست و قـەدەری خـوا بـووە: هەردوو تێکستەکە بەگشتی لەسەر ئـەو بـاوەڕەن و فـەقیێ تـەیران زیـاتر لەسـەری دەڕواو ئـەم ڕووداوە بـەرەو ئـەزەل دەباتـەوە کـە قەڵـەمی قـودرەتی خـوایی نووسـیویەتی و مەرەکەبەکـەی وشـك بووەتـەوە، بـەڵام لەبـەر ئـەوەی دەقـە عەرەبییەکە کورتە بەچەند وشەیەك هێمای بۆ کردووە.

فەقیێ تەیران

بێ مەشـیە تامـیر نـــابتن	**حەتتاکـــو تەقدیـــر نـــابتن**
قیســــمەت بێ تەدبیر نابتن	**زێـــدە ژ میقـــدارێ نـــەتێ /٣٨٤**
هنگی قســـە هنگی شـوغل	**دەفتـــەر کـــرن رۆژا ئـــەول**
با خۆی بخوە موهرکر سجل	**ئاڤێت بـــەرا تـــا حوججەتێ /٣٨٥**
حەمیان قەلەم هنگافت ژ بوو	**هەم شاد و غەم هەم نیك و نوو**
فیلحال قەلەم حشك بوو چوو	**هـــوور بوو ل سەر کیتابەتێ /٣٨٥**

تێکستە عەرەبییەکە

((فقال: يا قوم جرى القلم بما حكم ...... وقال يا قوم انصرفوا فلقد نفذ القضاء والقدر......)) /١٥٣.

٥– پێك نەگەیشتنی شێخ و کچەکە:

شێخی سەنعان و کچە مەسیحییەکە لە هەردوو تێکستەکەدا بەیەکدی ناگەن و بەهیوای ئەوەن کە لە ڕۆژی بەپابوونەوە بەیەك بگەن، ئەمە ئاماژەیە بـە پـاکی

عەشقەکەیان و زاڵبوونی کەشی سۆفییانەیە بەسەر دەقەکاندا هـەروەك لـە لـەیلا و مەجنون و مەم و زینیشدا لە ڕۆژی دوایی پێك دەگەن، بۆ نموونە:

فەقیێ تەیران

ل حەرزەتا هەڤ ناگــرن	ل بەر ســـــووڕیێ ناسەبرن
هەردوو ب هەڤرا دمـرن	ل ویێ گهانــــە وەســـڵەتیێ /٤٤٣
ژ وەسلەتا حالەك وەدی	هەردوو ب لبسیێ جەسەدی
چوونە حەیاتا ئەبـــەدی	زاڤا و بووکـــیێ ئـاخیرەتیێ /٤٤٤

تێکستە عەرەبییەکە

((فقال: لاتبكي فأن اجتماعنا غداً في القيامة في دار الكرامة))/١٥٤

٦- پەشیمان بوونەوەی شێخ و گەڕانەوەی بۆ ئیسلام:

لە هەردوو سەرچاوە کوردی و عەرەبییەکە باسی گەڕانەوەی شێخ دەکا بـۆ ئیسلام لەگەڵ هەندێ جیاوازی.لە عەرەبییەکەدا شێخ بەخۆی دەگەڕێتەوە و خۆی لە ڕووبارێ دەشواو شایەتمان دێنێ و داوا لە سۆفییەکان دەکـات جـل و بـەرگێکی پاکی بدەنێ، کەچـی لای فـەقیێ تـەیران شـێخ عـەتار شـێخی سـەنعان دێنێتـەوەو بـەئاوی ڕەحمـەت پـاکی دەکاتـەوە و زوننـاری لـە پـشت دەکاتـەوە. لـە هـەردوو تێکستەکەدا هاوڕێیەکانی شێخ زۆر شادو دڵخۆش دەبن بە گەڕانەوەی.

فەقیێ تەیران

شەیخ بوویە دۆلاب ل دەشتیێ	مەلەکــیێ هادی گەهشـتیێ
وی زنــار ئاڤێت ز پوشـــــتیێ	شوشتی ب ئاڤا رەحمەتیێ /٤٢٦
مەلەکـــیێ هـــادی بخار هات	قیسەتا مورشید بکارهات
شەیخ بدەستی شێخ عەتار هات	هەروەکـــی ژ کەعبە ڤەتیێ
دوڕ ژ بەحـــرا نـــوون و کاڤ	شەیخ عـەتار ئینا کەشاڤ
ســـــۆفیان بــــەردا تـەواڤ	خـــاچ حەبینیێ دل کەتیێ
دل کــــەتە زیکر و ســـەمایێ	گـازیبا بانـگا فــــەزایێ /٤٢٧
دلبـــەری ل (دێـــرا کەلایێ)	ســـەکنی گـــوه ددەتیێ /٤٢٨

تێکستە عەرەبییەکە

((واذا نحن به أمامنا قد تطهر من نهر وطلـع وهـو يـشهد شـهادة الحـق وهـو يجدد اسلامه، فلما رأيناه لم نملك أنفسنا من الفرح والسرور فنظر الينا وقال يـاقوم أعطوني ثوباً طاهراً، فأعطيناه ثوبا فالبسه ثم صلى....)) المستطرف، ص١٥٤

٧- <u>هاتنی کچەکە بەدوای شێخی سەنعاندا:</u>

لە هەردوو تێکستەکەدا دوای ئەوەی شێخی سەنعان دەبێتەوە موسڵمان و دەگەڕێتەوە شارەکەی خۆی، کچەکە ئارامی لیٚ دەبڕیٚ و بەدوای شێخدا دێت، بەڵام لە جۆرو شێوەی هاتنەوەکەیدا جیاوازی هەیە، گرنگ ئەوەیە سەرەتا شێخ چووە سەر ئایینی کچەکەو ئێستا کچەکە دەچێتە سەر ئایینی شێخ و موسڵمان دەبێت.

<u>فەقیٚ تەیران</u>

راهیبان عیللـــەت نـەزانی　　هەسپەکی چوو نخۆش دەرانی
دلبەرا شـــەیخیٚ یەمانـــی　　پیٚ بســـەر پوشـــتیٚ کـەتیٚ/ ٤٣٨
بیٚ حیســاب لیٚ دلە زینیٚ　　دەم دەمـــان وی د تەزینـــیٚ
ژ موحبەتا شەیخ د بەزینیٚ　　بـــا ببەرز و لفـــان کـــەتیٚ /٤٣٩
ســۆفییان شەرما کچیٚ کر　　وان ژ دوور زیکریٚ خودیٚ کر
هــوون بنیٚ قۆجە چ چێکر　　کچ گـــەهانـــدە تـــەوبەتیٚ /٤٤٢

<u>تێکستە عەرەبییەکە</u>

((واذا نحن بطارق يطرق باب الزاوية فنظرت من الباب فأذا شخص ملتف بكساء اسود .... قل لشيخكم ان الجارية الرومية ... قد جاءت لخدمتك.... فقلت وما دينه؟ قال: دين الاسلام. قلت وماهو؟ قال: شهادة أن لااله الا الله ....))١٥٤.

١- مجتبي مينوي ، أز خزينة تركي ، ص١١.
٢- منوچهری مرتضوی ، مکتب حافظ، چاپ چهارم ، ص٢٩٧.
٣- غياث الدين محمد جلال بن شرف الدين، غياث اللغات، ص١٠٠.
٤- محمد رضا شفيع كدكني ، منطق الطير، ص٥٧.
٥- محمد جواد مشكور، منطق الطير، ص٥٧.
٦-المستطرف في كل فن مستظرف، شهاب الدين محمد بن أحمد أبي الفتح الابشيهي المحلي ٧٩٠ – ٨٥٠هـ، ص١٥٣.
٧-ريمون طحان، الأدب المقارن والأدب العام ، دار الكتاب اللبناني، بيروت، ١٩٧٢، ص٨
٨- عەزیز گەردی، ئەدەبی بەراوردکاری ، ل١٧ .

٩ – د. أحمد الزعبي، التناص نظرياً أم تطبيقياً، ط١، ١٩٩٥، ص٩.
١٠- عبدالواحد لؤلؤة ، التناص مع الشعر الغربي، مجلة الأقلام، العدد ١٠ ، ص٢٧.
١١– د. محمد معين ، فرهنگ فارسي ، ج١، ص٩٣

ئەنجـــــام

نووسەر لە لێکۆڵینەوەکەیدا گەیشتە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١– فەقێ تـەیران و حەکایەتـە عەرەبییەکـە لـە خاڵـە سـەرەکییەکانی وەکـو سـەرەتای داسـتانەکە و کۆتـایی و ڕووداوە سـەرەکییەکان لێکـچوون و لـە خاڵـە لاوەکییەکان جیاوازن.

٢– لە دەقە عەرەبییەکەدا شێخی سەنعان خەڵکی بەغدایەو تا کۆتاییەکانی سەدەی سێیەمی کۆچی ژیاوە چونکە هاوڕێی شبلی بووە کە لە ٢٩٧ ك. مردووە. بەڵام لای فەقێ تەیران شێخ خەڵکی یەمەنە.

٣– تێکـستە عەرەبییەکـە حەکایـەتئامێزەو لای فـەقێ تـەیران هونـەری و سۆفییانەیە.

٤– لە دەقـە عەرەبییەکـە دیـتنی کـچەکە واقیعییـە و لای فـەقێ تـەیران بـە خەونە.

٥– لە تێکستە عەرەبییەکە (شبلی) لەگەڵ شێخ هەوڵدەدا کە بگەڕێتەوە بۆ ئیسلام، بەڵام لای فەقێ تەیران (شێخی عەتار) ئەمەی پێ سپێردراوە.

٦– لە دەقە عەرەبییەکە هۆی وەرگەڕانی شێخ خۆ بەزل زانین و کیبرە.

٧– لە هەردوو سەرچاوەکە لەئەنجام شێخ و کچەکە دەبنە موسڵمان.

٨– لە هەردوو سەرچـاوەکە بـەپێی قەزاوقـەدەری خـوا شـێخی سـەنعان لـە ئایین وەرگەڕاوە.

٩– لە هەردووکیان شێخ و کچەکە لە قیامەت بەیەك دەگەن.

المصادر

فارسییەکان

١- غياث الدين محمد جلال بن شرف الدين راپوری، غياث اللغات، تحقيق: منصور ثروت، تهران، انتشارات أمير كبير ١٣٦٣.

٢- فريد الدين العطار، منطق الطير.

٣- مجتبى مينوى، أز خزينه تركى.

٤- محمد جواد مشكور، منطق الطير فريد الدين العطار، تهران، چاپخانه پيام ١٣٤٨.

٥- محمد رضا شفيع كدكني، منطق الطير عطار، ج٢، تهران، چاپخانه مهارات ١٣٨٨.

٦- محمد معين (دكتر)، فرهنگ فارسى.

٧- منوچهر مرتضوى، مكتب حافظ يا مقدمه بر حافظ شناسى، چاپ٤، تبريز، انتشارات ستوده، چاپ گلشن ١٣٨٤.

عەرەبییەکان

٨- أحمد الزغبي (د)، التناص نظرياً وتطبيقياً، ط١، ١٩٩٥.

٩- ريمون طحان، الأدب المقارن والأدب العام، دار الكتاب اللبناني-بيروت ١٩٧٢.

١٠- شهاب الدين محمد بن احمد أبي الفتح الابشهي المحلي، المستطرف في كل فن مستظرف.

١١- عبدالواحد لؤلؤة، التناص مع الشعر الغربي، مجلة الأقلام، العدد ١٠.

کوردی

١٢- عەزیز گەردی، ئەدەبی بەراوردکاری، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٨ بەغدا.

ملخص البحث

هذا البحث المعنون بـ (المقارنة بين شيخ صنعان لفقي طيران و حكاية عربية) عبارة عن مقارنة بينهما، حيث ان النص العربي مأخوذ من كتاب (المستطرف في كل فن مستظرف) لشهاب الدين محمد بن أحمد المحلي.

هذا البحث محاولة لمعرفة جوانب التشابه والإختلاف بين النصين، وهذا أيضاً اشارة الى أن الحكايات إما أن تكون مصادرها واحدة وبحسب ظهورها بين الشعوب دخلتها بعض الإختلافات، وإما أن تكون راجعة الى وحدة الطبيعة والحياة الإنسانية وتوارد الخواطر.

يتكون البحث من مقدمة ومحورين:

المحور الأول: عرض ملخص للأدب المقارن وتعريفه مع الإشارة الى التناص في اللغات الإنكليزية والفرنسية والعربية والفارسية والكردية. وفي نهاية المحور قام الباحث بعرض نقاط الإختلاف بين النصين مستنداً الى النماذج من النصين.

المحور الثاني: عبارة عن عرض نقاط التشابه بين النصين، ثم اختتم البحث بالنتائج التي توصل اليها الباحث مع قائمة المصادر وملخص البحث باللغتين الكردية والعربية.

Abstract

This research, entitled "sheik sanaan in faqe taeran and in an Arabic text", consists of introduction and two sections. First section is sub-divided into two parts.

Part one consists of a brief comparative literary introduction in addition to the definition of intertextuality.

Part two deals with the differences between the specified text with reference to examples from both.

Section two is devoted to the similarities between the two texts with reference to examples.

Finally, a few points sum up the conclusion of the paper.

کەسایەتی ژن
لە پەندی پێشینانی کوردیدا

د. پەخشان سابیر حەمەد
کۆلیژی پەروەردە - زانکۆی سۆران
٢٠٠٩-٢٠١٠

بەشی دووەم

پێشەکی

پەندی پێشینان سامانێکی نەتەوایەتی و بەشێکی گرنگ و پڕ بایەخی ڕۆشنبیری هەر نەتەوەیەکە، کە هەمیشە بەشێکی قسەکردن و نووسین بە پێی پێویستی و سروشتی نووسینەکە بابەتەکە پێك دەهێنێ . بە درێژایی کات و مێژوو ئەزموونە مرۆڤایەتییەکان لە ئاکامی دیاردە یا ئیش و کار یا کارەسات و ڕووداوێکی دیاریکراو، لە قاڵبی پەندێکی دانایی ئامێز داڕێژراون، کە پەندەکان هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤیان گرتۆتەوە، فراوانی بڵاوبوونەوەی پەند نیشانەی ڕاستگۆیی گوزارشتکردنیەتی لە پاڵ پێویستی زۆری کۆمەڵگا بۆ ئەم جۆرە پەندانە.

فراوانی واتایەکی زۆر و کۆکردنەوەی لە دەربڕینێکی کورت و چڕدا بەخششێکی جوانناسی پێ داوە.

پەند لە نێو هەموو ڕۆشنبیری نەتەوەکاندا ڕۆڵێکی باڵا دەنوێنێ و توانای مانەوەو ژیانی بەردەوامی لەنێویاندا هەیە، بە تەنیا پیاو لە کەموکوڕیی نێو پەندەکان و بەکارهێنانیان بەرپرس نییە، بەڵکو ژنیش بە هەمان شێوە بەرپرسە.

پلانی لێکۆڵینەوەکە

لێکۆڵینەوەکـە تـەرخان کـراوە بـۆ (کەسـایەتی ژن لـە پەنـدی پێـشینانی کوردیدا) جگە لە پێشەکییەك بریتییە لە دوو بەش، بەشی یەکـەمیان تایبەتـە بـۆ کەسایەتی ژن و بە پێی بایـەخی کەسـایەتییەکان دابـەش کـراوە بـۆ: (کەسـایەتی بێـوەژن) و (کەسـایەتی بـاوەژن)و (کەسـایەتی پـیرەژن)و (کەسـایەتییەکانی تـر) ئەمەی دواییـان بـۆ ئـەو کەسـایەتییانەی ژن تـەرخان کـراون کـە بـە پێـی ڕێـژەی ئاماژەپێکردن و ناوهێنانیان لە پەندەکاندا پۆلێن کراون، بەشی دووەم تایبەتە بـۆ (ناو و کارو کەرەستەکانی ژن لـە پەنـدی پێـشینان‌دا) کـە لـەم بابەتانـە دەدوێـت: (ناوی تایبەت بە ژن) و (ئیشی تایبەت بـە ژن)و (کەرەسـتەی تایبـەت بـە ژن) کـە هەر یەکێکیان گرنگترین ئەو پەندانەی دەچنە ئەو خانەیەوە دەگرێتە خۆی .

دواتر سەرەکیترین ئەنجامەکان و لیستی سەرچاوەکان خراونەتە ڕوو.

ئامانجی لێکۆڵینەوەکە

– کۆکردنەوەی زۆرترین پەند لە ژێرسایەی ئەو بابەتانەی بۆیان دیاری کراوە.

– جیاکردنەوەی لایەنی پۆزەتیڤ و نێگەتیڤی چەمك و ناوەڕۆکی پەندەکان.

– نیـشاندان و دیـاریکردنی عەقڵیـەت و پێکهاتـەی بـیری کۆمـەڵگای کـوردی بەرامبەر ژن و چۆنیەتی مامەڵەکردن لە گەڵیدا.

– بـە هۆشـیاری مامەڵـەکردن لەگـەڵ پەنـدی پێـشینان و جیاکردنـەوەی ئـەو پەندانەی چەمکێکی هەڵە هەڵدەگرن، بۆ ئەوەی بەکارهێنانیان کەم بکرێتـەوە، یـا ئەو پەندانەی باویان نەماوەو بەکارهێنانیان بەسەرچووە.

– دەرخـستنی وێنـەکانی ژن بـە پێـی پەنـدی پێـشینان و دەستنیـشانکردنی ڕۆڵیان لە نێو پەنددا.

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە

ڕێبـازی شـیکاری هێڵـی سـەرەکی لێکۆڵینەوەکـەی لـە خـۆ گرتـووە، لـە پـاڵ ڕێبازی وەسفی وەکو پێویستییەکی بابەتەکە، هەندێ جاریش ڕێبازی بەراوردکاری بـوونی خـۆی دەسـەلمێنێ، ئـەم ڕێبازانـە بـە یەکـەوە توانیویانـە بابەتەکـە چـڕتر بکەنەوە.

بەشی یەکەم
کەسایەتی ژن لە پەندی پێشینانی کوردیدا
١_کەسایەتی بێوەژن

(بێـوەژن) وەك کەسـێکی نێـو کۆمـەڵ بـەپێی تەمـەنی بێوەژنێتییەکـەی، دڵەڕاوکێ و خەمی هەیە، هەندێ جـار ڕەمـزی خۆبەخـشین و تـەرخانکردنی ژیـانی داهاتوویەتی بۆ منداڵـەکانی و هەنـدێ جـاری تـریش ڕەمزێکـی پێـچەوانە دروسـت دەکات. ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ هێڵی ژیانی پێش بوونی بە (بێـوەژن)، واتـە ئەمـەی دوایی هەمووی ڕەنگدانەوەی زەمینەی ژیانێتی .

ئاڕاستەی کۆمەڵگا ئاڕاستەیەکی بێ بەزەییانەیە بـۆ (بێـوەژن) و (بێـوەژن) هەمیشە هەڵسوکەوت و ڕەفتار و جوولەکانی لەژێر چاودێرییەکی وردی کۆمەڵـدان. بۆ نموونە بەتەوس و پلار ئەو پەنـدەی ئاڕاسـتە دەکرێـت ((ئـەوەی بـە بێـوەژنی دەیکەی بە کچێنی بتکردایە))[1] ، چونکە بێوەژنی لەڕوانگەی کۆمەڵەوە قۆناغێکی ناسکەو هەموو شتێکی لێ ناوەشێتەوە، بەڵام کە کچ بێ پاساوی هەیە. بەتایبـەتی لە چوارچێوەی کۆمەڵگای کوردی کە بێوەژن بوون دوو جۆری هەیە :

أ- ئەوەی لە ئاکامی مردنی هاوسەرەکەی دەبێتە (بێوەژن) .

ب- ئەوەی لەئاکامی تەڵاقدان دەبێتە (بێوەژن) .

هەریەك لەو جۆرانەش پێوانەی خۆیان هەیە، تاڕادەیەك جـۆری (أ) بەباشـترو گونجاوتر دەناسرێت، هەندێك جار ئـەم جـۆرە بێـوەژن بوونـە گەورەییـەکی تێـدا بەدی دەکرێت، کە وەك پیاو مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت، هەرچەندە بـەپێی جـۆری کەسایەتی و پەروەردەو تەمەنی دەگۆڕێت .لەگەڵ ئەوەشدا دەوترێت ((بێوەژنان مەخوازن بلا میریش بن، کیژان بخوازن بلا پیریش بـن))[2] . ئەمـە بەواتایـەکی تـر بەبێ ناوهێنانی (بێوەژن) هاتووە، دەڵێن: ((ئەگەر ژن خوازی کچ خوازبە، ئەگـەر دەغـڵ کـڕی گـەنم کڕبـە))[3]. بڕگـەی (کـچ خوازبـە) بەتـەواوی (بێـوەژن) ڕەت دەکاتەوە .

لە پەندێکی تردا ((مەکری بێوەژنان، ڕێوی دەکاتە کونان))[4]، لەبـەر ئـەوەی بۆتـە خـاوەن تاقیکردنـەوە لەژیانـدا . بۆیـە ئەگـەر مەکرکـەربێ، ئـەوا ململانـێ و پێشبڕکێ لەگەڵ ڕێوی دەکات، تەنانەت لێشی دەباتـەوە، لەکاتێکدا (ڕێـوی) وەك

ئاژەڵێك ڕەمزی فڕوفێڵە . ئەم لێكچواندن و بەرامبەركردنە مامەڵەكردنێكی بێ بەزەییانەیە لەگەڵ ئەم جۆرە بارەی ژن . یا گەڵێ خەوش و ناو و ناتۆرەی تری دراوەتە پاڵ، وەك ((بێوەژن ئەستوونی ماڵی زێڕبێ، خێری پێ دەشێ))[٥] ،چونكە بەرپرسیارێتییەكی زیاتری لەسەرە، بۆیە هەمیشە دەكرووزێتەوە و خۆی بە نەدارا نیشان دەدات . بۆ ئەوەی ببێتە جێگەی بەزەیی دەوروبەر، چونكە كەسێك شك نابات باری قورسی سووك بكات. ئەمەش كاریگەری لەسەر منداڵەكانیشی دەبێ، لەبەر ئەوە وتوویانە ((كوڕ بێوەژن ڕك ڕك كەرە))[٦] لە ئاكامی خەسڵەتی دایكییەوە وەری گرتووە .

هەندێ جار گشتاندنێكی دیاریكراو بەناوی بێوەژنەوە ئەنجام دەدرێت، وەك: ((بێوەژن بەتەمای مارەیی نەبوو، داوای هەشتەكی دەكرد))[٧] ئەمە بە هەریەكێك دەوترێت كە لە مافی خۆی زیاتر داوا بكات، واتە لە سنوورو بازنەی بێوەژن چۆتە دەرەوە، هەرچەندە دیسان وەك پەندەكەی پێشتر.

بێوەژن وەك بوونەوەرێكی پشتگوێ خراو تەماشا دەكرێ و مافی ئەوەی نادرێتێ كە مرۆڤێكی خاوەن حەزو غەریزەو ئارەزووی تایبەت بەو قۆناغەو مافی ژیانێكی ئاسایی وەكو خەڵكانی تری هەبێت . بەڵگەی ئەوەی وەك كەسێكی ئاسایی سەیر ناكرێت ، ئەوەیە كە بێوەژن خاوەن سروشتێكی ناخۆش و ڕەق و سەیرن، بۆیە دەوترێت ((بێوەژن لە نیمەی شەوا پەشیمان ئەوێتەوە))[٨] دیسان نیشانەی دەروونی بێوەژنە كە ، خاوەن دەرونێكی شڵەژاو و ئاڵۆزە لەئەنجامی ئەو بۆشاییەی لەژیانی كۆمەڵایەتیدا بۆی دروست بووە. لەڕۆژدا لەبەر كاروبار تاڕادەیەك ئازادەو ئاگاداری زۆر شت نییە، بەڵام لە شەودا حەسرەت بۆ تەنیایی خۆی دەكێشێ .

ئەگەر بێوەژنێك شوو بكاتەوە (دووبارە شوو بكاتەوە)) بەشەو دەگوێزرێتەوە بۆ ماڵی مێردو ئاهەنگ و شایی بۆ ناگێڕن.[٩] لەبەرئەوەی دووەم جاریەتی .

كۆمەڵگای كوردی بەرامبەر جۆری دووەمی بێوەژن كە بەهۆی تەلاقدانەوە ئەم نازناوەیان وەرگرتووە، زۆر توندە، بەڕق و كینەوە سەیری ئەم جۆرە ژنانەیان كردووە و بەپەسندیان نەزانیوە، هەرچەندە حاڵەتی تەلاقدان زۆر دەگمەن و كەمیش بووە، بەبەراورد لەگەڵ دوو جۆری بێوەژنەكە لەم پەندە بەدی

دەکرێت ((چەن مێرد مردوو بخوازە، تەلاّقدراوێ مەخوازە)) [١٠]. جۆری یەکەم پەسندتر کراوە، لە هەندێ شوێن شێوازی ئاراستەکە زۆر سووك و کەم کراوە و هیچ مرۆڤایەتییەکی لە مامەڵەکردن لەگەڵ بێوەژنی تەلاّقدراو تێدا بەدی ناکرێت. ((کەران گایی بخوازە، تەلاّقدرایێ مەخوازە)) [١١] .

کورد هەرگیز لەگەڵ تەلاّقدان و جیابوونەوە نەبووە، هەمیشە بیری تەلاّقی ڕەت کردۆتەوە وەك چۆن لەم فەرموودەیەدا هاتووە ﴿ **أبغض الحلال عند الله الطلاق**﴾ [١٢] ، بۆیە زیز بوونی(*) لا چاکتر بووە ((حەفت جار ڕۆیینی بخوازە، تەلاّقدرایێ نەخوازە)) [١٣]. یا ((ژنی جوان دەردی بێ دەرمان، نەکوشتن، نەتەلاّقدان)) [١٤]، تەلاّق لە پەندی پێشینانی عەرەبیش زۆر کەمە وەك ئەوەی لەناو کۆمەڵگای عەرەبیش پەسند نەبێت(**) و تەنیا دواچارەسەر بێت بۆ کێشەکە .

هەڵوێستی منداڵ دوای شووکردنەوەی دایکیان لە پەندی پێشیناندا دیاری کراوە . زیاتر ئەمە زمانحاڵی کوڕو هەڵوێستی کوڕ دەنوێنێ، نە کچ، چونکە کچ لەو قۆناغەدا هەستی دەربڕینی نەبووە، ڕاشکاوانە ئاماژەیان پێی بکات، بۆیە دەڵێن ((پیاو بەدۆستی دایکی نەوێرێ، دەبێ پێی برێ خارە)) [١٥]. هەرچەندە سەرەتا ئەم پەندە بۆ بارێکی تایبەت دانراوە، بەڵام ئێستا لەو قالبە چۆتە دەرەوە و بۆ زۆر باری تریش بەکاردێ. ئەوەی یەکیان دەخات ئەوەیە کە مرۆڤ ناچاربێت سەر بە ماڵی دوژمنیشی دادەگرێت و لای ئاسایی دەبێت، چونکە یا بەرژەوەندی ئەو لەوەدایە. کوڕیش کاتێ دایکی شوو دەکاتەوە، دوای ئەوەی باوکی نەماوە، ئیتر هەرچۆنێك بێت بەوەی دایکی دەهێنێ دەڵێ : (مامە) یا (بابە) .... هتد، چونکە ڕێگاچارەی دیکەی لەبەردەمدا نییە، لای شێخ محەمەدی خاڵ ئەم پەندە بەم شێوەیەیە: ((پیاو کە ناچار بوو، بە دۆستی دایکی ئەڵێ لالە)) [١٦]، ناچاریی ئەو شتانەی کە ئەستەم و نەشیاویش بن دەیانگۆڕێت .

زۆر جار بەرژەوەندییەکان ئەم سنوورانە تێدەپەڕێنن، لە خەیاڵی خۆیاندا جۆرە دابەشکردنێك دەکەن ((خۆی لۆ خۆم و کیژی بۆ کوڕم، هەرکەس قسە بکا زگی هەڵدەدڕم)) [١٧] ئەمە بە تەواوی دەست بە سەرداگرتنی هەموو خێزانەکەیە بە شێوەیەکی بێ بەزەییانە و بڕیارێکی تاك ڕەوییە بە هۆی دەسەلاّتێکەوە ئەنجام دەدرێت.

٢_ کەسایەتی باوەژن

باوەژن لە چوارچێوەی کۆمەڵگای کوردیدا وێنەو کەسایەتییەکی درێوی بۆ کێشراوە، بەگشتی وێنەیەکی نێگەتیڤ و بێ بەزەیی و زاڵمە، هەرچەندە لە پەندی پێشیناندا بە بەراورد لەگەڵ بابەت وێنەکانی تری ژن کەمتر ئاماژە بە (باوەژن) کراوە، لەوانەیە هۆکاری ئەمە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە باوەژن لە دیدی مرۆڤی کورد، یەك وێنەو قاڵبی دیاریکراوی هەبێت، ئەویش خراپەکارییە و لەو خانەیە دەرناچێت، بۆیە وتوویانە((باوەژن، دین دوژمن))[١٨] وەك ئەوە وایە منداڵەکانی پیاوەکەی سەر بەئاینێکی تر بن، بەم شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات . ئەم جۆرە مامەڵەکردنە بەهیچ شێوەیەك ناچێتە قاڵبی مرۆڤایەتی، کە لە فەرهەنگی مرۆڤایەتی لای زۆر نەتەوە بە (دایکی دووەم) ناو دەبردرێت، نەك باوەژن. ئەم جۆرە مامەڵەکردنەی باوەژن، یا سیفەتی خراپەکاری زۆر جار دەبەخشرێتە ئەو کەسانەش کە هاو هەڵسوکەوتی ئەون، ئەگەرچی دایکی خۆشیان بێت، چونکە گرنگ مامەڵەکردنەکەیە، نەك نازناوەکە . وەك لای فەیلییەکان هاتووە ((ئەرا مەردم دالگ، ئەرا ئێمە باوەژن))[١٩]. بەو کەسانە دەوترێت کە دوو جۆر مامەڵەیان هەیە . لەگەڵ هەندێکدا بەسۆزو میهرەبانن چەشنی دایکێکی بەبەزەیی، بۆ هەندێکی تریش زیان بەخشن و بێ بەزەیین چەشنی باوەژن، چونکە هەڵسوکەوتی توندو تیژی پێوە دیارەو لە هی باوەژن دەکات .

واتە هەندێ جار هەڵوێستەکە وێنەی دایکیش دەگۆڕێت وەك ((دایك ئەگەر بووە زڕدایك، باوکیش دەبێتە زڕ باب))[٢٠]، هەردووکیان بگۆڕێن و ئەم وێنە درێوەیان هەبێت خێزانەکە دووچاری نەهامەتی دەبنەوەو منداڵەکان دەبنە قوربانی ئەم هەڵسوکەوتە چەوتانە .

یا لەشێوەی پرسیاردا کاتێ کەسانێك لە شتێك بێ بەش دەبن، دەپرسن .((بۆچی ئێمە لە باوەژنەکە بووگین؟))[٢١] .

کوردی شەبەك وەك دوعایەك دەڵێن : ((بابۆژەن بابۆش بمری، براژەن براش بمری))[٢٢]. بۆ ئەوەی زوڵم و چەوسانەوەکەیان کەم بکەنەوە و بەهۆی جیابوونەوەو مردنی ئەو ئازیزانەیان کەمێك سۆزیان بجوڵێ و هەڵسوکەوتیان بگۆڕێت .

(باوەژن) وەك كەسێكی نێو كۆمەڵ، جگە لەم پەندانە لە نێو پەندی تردا بەدی ناكرێت. هۆكاری ئەوە زیاتر ئەوەیە كە كەسایەتییەكی ئامادەو نەگۆڕە و چەسپاوە، لەوانەیە پێچەوانەكەیشی هەبێت، بەلآم دەگمەن بێت، ئەمەیان دەچێتە خانەی دایكەوە نەك باوەژن .

٣_ كەسایەتی پیرەژن

پیرەژن وەك كەسێكی بەسالآچوو لەنێو كۆمەڵگای كوردیدا بەدرێژایی قۆناغە مێژووییەكان ڕێزی لێ گیراوە، وەك كەسێكی خاوەن ئەزموون و دیار مامەڵەی لەگەڵدا كراوە ، بەلآم بەهۆی جیاوازی تەمەن و ئەزموون لەگەڵ نەوەكانی تردا، گەلێ جار بۆتە مایەی بەشێوەیەكی نێگەتیف تێی بروانن . بۆتە ڕەمزێك بۆ پرتەو بۆڵە . یان ڕەمزی فروفێڵ وەك لە (ئەفسانەی كوردیدا بەدی دەكرێت، بە زۆری ڕۆڵی خراپی دەدرێتێ وزۆرجاریش سزای توند دەدرێ، هەر ئەو پیرەژنە لە ئەفسانە كاری زۆر ئەستەم دەكات كە بە كەسی دی ناكرێ)*

ژمارەی ئەو پەندانەی لە (پیرەژن) دەدوێن كەمن، لەو پەندە كەمانەش كە هەن تێبینی دوو شت دەكرێت :

١. پەندەكان زیاتر لە شێوەی سۆرانین، لەشێوەكانی تر بەدی ناكرێن .

٢. گشت ئەو پەندانەی لەبارەی (پیرەژن)ن تەوس و پلارن، لەگەڵ داب و نەریتی كورد ناگونجێن، بەلآم دەشێ حاڵەتە پۆزەتیفەكان گوزارشتیان لێ نەكرابێت، تەنیا حاڵەتە نێگەتیڤەكان تیشكیان خرابێتەسەر . ((ئەوەی شەیتان بەساڵەكی دەیكا پیرەژن بە ڕۆژەكی دەیكا))[٢٣] .

پیرەژن بۆتە ڕەمزی فروفێڵ و مەكر، بەمەش لە پلەو پایەی ئەو ژنە خاوەن تەمەنەیان كەم كردۆتەوە، یا نموونەی پیرێكی تەرپۆش و جوان بۆتە مایەی ڕەخنەی كۆمەڵگاو دەست تێوەردانی ژیانی . ((پیرێژنی بە نووكە نووكە، هەزار مێرد دەنێژێ و دەڵێی بووكە))[٢٤]. ئەمە لەبارێكدا دەبێت كە زوو شووی كردووەو منداڵەكانی پێگەیاندووە، بۆیە پیرییەكەی هێندە پێوە دیار نابێت .

پەندەكان زمان حاڵی پیرەژنن، بەڵام بۆ هەموو هەڵوێستێكی هاوشێوە دەگونجێن . ((پیرێژنی بەلۆتەوە بەخۆی دەدڕێ و دەدروێتەوە))[٢٥]، چەمكی ئەم

پەندە لەگەڵ پەندی سەرەتا یەك دەگرنەوە، ئەم حاڵەتە گوزارشت لە تەنیایی پیرەژن دەکات . تاڕادەیەك کە دەکەوێتە تەمەنەوە فەرامۆش دەکرێت، بەڵگەی ئەمەش ئەرکەکانی پیرەژن هەروەك خۆی ماوەتەوە ئیش و کارەکان هەر لەئەستۆی خۆیدان و کەسێکی تر کەم و زۆر یارمەتی نادات . ئەمە مامەڵەکردنێکی نامرۆڤانەیە لەگەڵیدا ئەنجام دەدرێت ((پیرەژن دەچێتە کیستانێ بارەداران دەینێ لۆ زستانێ))[٢٦] .

وادیارە هەڵسوکەوتی ژنە لەو تەمەنەیدا کە تەمەنێکی زۆر ناسکەو هەموو جوولەکانی حیسابیان بۆ دەکرێت و شی دەکرێنەوە، بەمەش ئازارێکی دەروونی لای ژن لەم قۆناغەیدا دروست دەکەن . دەشێ هەندێ لە هەڵسوکەوتەکانی ڕەنگدانەوەی مامەڵەکردنی دەوروبەر بێت . سەرباری ئەوەی لەو قۆناغەدا منداڵ ئاسا ئارەزووی هەندێ شت دەکەن . لەوانەیە لەگەڵ بارودۆخ یا نەریتی کۆمەڵگا نەگونجێت، بۆیە هەر بە تەوس و پلارەوە دەوترێ ((تازە بەتازە، پیرێژن بیرازە))[٢٧]. واتە کاتی ئەوە بەسەرچووە، ئەمە وادەکات پیرەژن هەمیشە لەئاگاداری دابێت، چونکە دەوروبەر حیساب بۆ ناهەستی ژن لەو قۆناغەدا ناکەن . سەرباری ئەمەش ((پیرێژنی خوار بازێڕی، فیتەکی لۆ ڕابێری، لانك و لۆلکان بەجێ دێلی))[٢٨]. چەمکی ئەم پەندە مەگەر کەسێکە ناوازە، ئەگەرنا لەگەڵ پیرەژن ناگونجێت . دەچێتە خانەی گاڵتەپێکردن، بەتایبەتی (فیتە) گەنجان بەمەبەستی ڕابواردن بەکاری دەهێنن . یا ((دەنگی دەهۆڵێ هات، پیرەژن بە کەچە سۆڵێ ڕانەگەیشت))[٢٩]. دیسان لە چەمکی ئەم پەندە دەردەکەوێت کە پیرەژن بخرێتە دەرەوەی بازنەی هەستەکانەوە و خاوەن هەست نەبێت . لەبەر ئەوەی شتی خۆش دەشێ ژن لە قۆناغی پیرێتییەوە بخاتە خۆشی و کامەرانی، ئارەزووی بەشداریکردنی هەبێت . تەنانەت لەحاڵەتێکدا کەسێك قسەی نابەجێ بکات، پەندێکی پیرەژن ئامێزی ئاڕاستە دەکەن ((پیرەژن هەندەی نەگوت، کەپوویان بڕی))[٣٠] پیرەژن وەك کەسێك هەندێ جار وەك بار قورسییەك بەسەرشانی خێزان و دەوروبەرەوە تەماشا کراوە وەك ((هەی پیرەژن سەر وەك جەڕە، قسەی خێریشت هەر شەڕە)) [٣١]

ئەمە دەچێتە ناو خانەی سووکایەتی پێکردنی ئەم تەمەنەی ژن، لە کاتێکدا (پیرەژن) پەیوەست کراوە بە بەخت ((ئەگەر بەخت بێ بە یارە،چ پیرەژنێك بێت چ هەزار سوارە)) [٣٢] بە هۆی بەختەوە (پیرەژن) و (هەزار سوار) لە تای تەرازووی ژیاندا هاوسەنگ کراون.

هەر لە بارەی پیرەژن و بە هۆی کەسایەتییەکەی وەك کەسێکی دنیا دیو وتراوە ((گا بە ڕانەوە دەچوو،پیرەژن لە گۆلکە سۆری دەپێچایەوە)) [٣٣] ئەمە لە سنووری پیرەژن دەرچووەو هەموو ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە لە سەر شتی گەورە دەنگ ناکەن و بۆ شتی بچووك و کەم بایەخ هەرا دەکەن.

٤_کەسایەتییەکانی تر

جگە لەو کەسایەتییانەی خستمانە ڕوو، چەندین کەسایەتی تری ژن هەن کە پەیوەندییە خزمایەتییەکانیان دروست کردووە، جۆری پەیوەندییەکان بەشدارییان لە چێکردنی ئەم پەندانەدا کردووە، بەلاّم ئەم پەیوەندییانە زۆر بە کەمی باس کراون. هۆی ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئەم پەیوەندییانە ئاسایی بوون و شتێکی وای لێ نەکەوتۆتەوە، خێزانی کورد وەك هەر خێزانێکی تر ئارەزووی ئەوەی بووە منداڵی کچ و کوڕی هەبێت نەبوونی کوڕ کێشە و گرفتی بەتایبەتی بۆ ژن دروست کردووە. لەو بڕوایەدا بوون ((خوشکی بێ برا، وەك داری بێ گەلاّ وایە)) [٣٤]، چونکە (برا) لایان پەرژین ئاسا خوشك دەپارێزێ، ئەرکێکی قورس دەکەوێتە سەر ئەستۆی برا، بۆیە دەڵێن: ((خوشك بەرایە، داك قەزایە)) [٣٥] ئەمە تێڕوانینێکی نامرۆڤانە بووە بەرامبەر خوشك، کەچی هەستی خوشك بەرامبەر برا پێچەوانە بووە، بۆیە خوشکیش شوو پەسندتر دەکات لە برا ((نە ئاگر و نەدوو، هیچی نابێ بە شوو)) [٣٦].

لەوانەیە هەر لەبەر ئەم پەیوەندییەی لەگەڵ برا بووبێتە مایەی ئەوەی کە دەبێتە (دش) * ڕۆڵێکی خراپی دەبێت ((هەرچی دشێکی لە گەلاّیە، درەوشێکی لە پێدایە)) [٣٧] پەیوەندی دش و براژن لەسەر بنچینەی ڕق و کینە دامەزراوە، دش بۆ براژن چەشنی درەوش وایە لە پێی دەچەقێ و ئازاری دەدات. ئەم پەیوەندییە

بەردەوامی هەیە، تاکو ئێستا ئەم تێڕوانینە هەیە، دەگاتە ئەو ڕادەیەی بووك بڵێ ((سووژن بکەن وە پاما، هەر دش نەیەت وەلاما))[٣٨]

هێندە ڕقێکی گەورەی بۆی هەیە، لە کاتێکدا ((نازی برا و براژن بە نووکی زوانە))[٣٩] لەلایەن خۆیەوە براژنیش نازی (دش) هەڵناگرێ، بەمەش ناوەستێ، بەڵکو((براژەن کەسی بوی نمەکەرۆ - براژن کەس بەخێو ناکا))[٤٠]، ناشێ کەس پشت بە براژن ببەستێت جۆری ئەم پەیوەندییانە ڕەنگدانەوەی نالەباری بەسەر خێزاندا دەبێت.

بابەتێکی تر کە پەندی پێشینان جەختی لەسەر کردۆتەوە (دەستە خوشکی)یە، ((دەستە خوشکی بە دەستە برای، دەستە برای بە دەستە خوشکی، کۆنە پاسۆکی))[٤١] کورد لە قۆناغە هەمەجۆرەکاندا باوەڕیان بە هاوڕێیەتی کچ و کوڕ نەبووە، گەیشتوونەتە ئەوەی کە ئەنجامەکەی هەر بە یەکگەیشتنە، پەیوەندییەکە دەگۆڕێت بۆ خۆشەویستی، ئەمەش لە ئەنجامی دوو فاکتەری سەرەکییە[٤٢]:-

١- ئەو تێکەڵبوونە کتوپڕییەی کە دوای جودایی و نامۆییەکی زۆر دێتە گۆڕێ، ئەمەش وا لە هەردووکیان دەکات، نەتوانن بە شێوەیەکی ئاسایی گوزارشت لەو پێکەوەبوونە بکەن و بە سانایی پێناسەیەك بە بالای پەیوەندییەکاندا ببڕن، بۆیە ئامانجی بەیەکدی گەیشتن دەکەنە ئەلتەرناتیف بۆ پڕکردنەوەی بۆشاییەکانی دوودڵی و دڵەڕاوکێ و سووڕانەوەیەکی بێ مەرام.

٢- دەرکەوتنی ئامانج بۆ برەودان بەو پەیوەندییەو بەردەوامبوون و درێژبوونەوەیە تا کۆتایی، زۆربەی پەیوەندییە هاوشێوەکانی هاوڕێیەتی پرۆسەی هاوسەرگیری دروست دەکەن، گەر شکست بێنن لەم هاوڕێیەتییە، ناگەڕێنەوە بۆ خاڵی هاوڕێیەتی، بەڵکو دابڕان و جیابوونەوەی کۆتایی ئەنجامیان دەبێت، چونکە ((هاوڕێیەتی کوڕو کچ لە کۆمەڵگای کوردەواریدا هەڵگری کۆمەڵێك گرێی دەروونییە و تاکو ئێستاش ڕەوتی ئاسایی و دڵنیایی خۆی وەرنەگرتووە))[٤٣] ئەم بابەتانە لە دووتوێی ئەم پەندانەدا بەدی کراون، یاسایەك بوون بۆ ڕێکخستنی کۆمەڵگا، وەك بنکە و سەنتەرێك بووە، کەسەکانی لە دەوروبەری خۆیدا کۆکردۆتەوە. پەیوەندییەکی تر کە باس کرا بێ پەیوەندی ژنی براکانە، زۆرجار لە

کوردەواری یەك دوو برا یا زیاتریش ژنیان هێناوە و لە ماڵێکدا ژیاون، پەیوەندی ئەم ژن برایانە بەپێی پەندی پێشینان پەیوەندییەکی شلۆق و درز تێکەوتوو بووە، دواتر بە خراپ بەسەر براکانیش شکاوەتەوە، چونکە ((ژنێتی ژ بەر ژنێتی مال کر،...))[٤٤] (ژنێتی) لە سۆرانی (هاوگیان)ی پێ دەڵێن کە بە یەکەوە ئاسوودە نابن و خەریکی کێبڕکێ دەبن، بۆیە لە ڕقی یەکتر داوای ماڵی سەربەخۆ دەکەن، سێبەری ئەم تێڕوانینە درێژەی هەیە، ئێستا هەر پێش تاقیکردنەوەی پێکەوە ژیانەکە جیادەبنەوە و بەرگەی ژیان لەگەڵ یەکتر ناگرن، تەنانەت دێرینەکان لایان وابوو، ((ئاوی هەوێیان دەڕوا، هی هەوگیانان ناڕوا))[٤٥] هەوێ کە پەیوەندییەکان هەردووکیان ژنی یەك کەس دەگونجێن و دەتوانن بەیەکەوە بژین، کەچی هەوگیان کە هەریەکەیان ژنی برایەکن ناتوانن بەیەکەوە بگوزەرێنن.

(پلك) کەسێکی نزیکە لە منداڵی خوشکی، تەنیا یەك پەند باس لە ڕۆڵی پلك لە چوارچێوەی خێزاندا دەکات ((پلك بۆنی داکی لێ دێ))[٤٦]، چەشنی دایك دەتوانێ لەگەڵیانا بگوزەرێنێ، پەیوەندی خۆشەویستی بەیەکیان دەبەستێتەوە. (داپیر)یش لە پەندێکدا بەدی دەکرێت، ((شیردا بۆ داپیردا و داپیریش بە کلکە قوڵەی وەدا))[٤٧] ئەمە پاشماوەی حیکایەتێکی دێرینە، ئێستا بۆ مەبەستی داپیر بەکارنایەت، بەڵکو لەو سنوورە دەرچووە، بۆ هەر شتێك کە دوور و زەحمەت بێت و بە ئاسانی نەگاتە دەست، بەکار دەهێنرێت.

پەیوەندییەکی تری نێو کەسایەتییەکانی ژنان (هەوێ)یە، ئەم جۆرە پەیوەندییە لەسەر بناغەی کێبڕکێ و ڕق و کینەیە، بۆیە دەڵێن ((هەوێ لە ڕقی هەوێ دەخوا یەك عەربەی خوێ))[٤٨]، ئەمە خەسڵەتێکی نێگەتیڤی هەیە، بەلام (هەوێ) بە بەراورد لەگەڵ (هەوگیان)دا، (هەوێ) خەسڵەتێکی پۆزەتیڤی دەبێت، هەروەك ئاماژەمان پێدا، کورد بە مەبەستی هێورکردنەوە و سووککردنی باری هەوێداری وتوویانە ((ژەن ژەنش نەواردا))[٤٩].

(بەربووك) کەسێکی نێو پەندی پێشینانە، ئەو کەسە نزیکەی هەر لە هەنگاوەکانی سەرەتاوە تا کۆتایی لەگەڵ (بووك)دا دەبێت. زۆربەی کاتیش لەگەڵ بووکدا بەراوردی دەکەن*

((چەند بەربووك لە بووكێ جوانترن، بەڵام بووك بەختی دێتەوە))[٥٠] ئەمەش ئەوە دەردەخات کورد باوەڕی بە نێوچەوان و بەخت هەبووە، لە زۆر شتدا پێیان وابووە، بەخت ڕۆڵی دیاری تێدا دەنوێنێ، نەك توانا و جوانی...هتد.

(مەلاژن و ئاغاژن) دوو کەسایەتین خاڵێك کۆیان دەکاتەوە، ئەویش تا ڕادەیەك خۆیان لە پلەیەکی سەرووتری خەڵك دەبینن و خۆیان بە جیاوازی دادەنێن. بە تایبەتی کە کەسایەتی (ئاغا، مەلا) بە درێژایی مێژوو لە کۆمەڵگای کوردیدا دەسەڵاتدار بوون، ئاغا بە هۆی زەوی و زار و سامانەکەی، مەلا بەهۆی دەسەڵاتی خوێندەواری، خەڵکە سادەکە خزمەتی کردوون، بەڵام لە مەلا هێندە نەترساون، هێندەی لە ئاغا ترساون و حیسابیان بۆی کردووە، تا وردەوردە ڕۆڵی ئاغا کز بووە و شێوە و وێنەی جارانی نەماوە، کەچی هێشتا لە ناخی دەروونیانا پێکهاتەی ئاغایەتی لەلایان ماوە و دەناسرێنەوە.

ئەم دوو پلەیە ژنەکان بەهۆی مێردەکانیانەوە وەریانگرتووە و بەتایبەتی ئاغایەتییەکە لە ئاکامی چینایەتی دروست بووە ** (مەلاژن) دەلالەتی ڕێز و خۆشەویستی خەڵکانە، ((ژن بە شەوێك دەبێتە مەلاژن))[٥١] لە کاتێکدا (مەلا) بە شێوەیەکی گشتی ڕەمزی خوێندەواری و تێگەیشتوویی بووە، پلەی ژنەکە ماندووبوونی خۆی نییە، بەڵکو هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ (مەلا)، بەهۆی ئەوەوە ئەم پلەیەی بە ئامادەکراوی پێ بەخشراوە، ((نان نانی مەلایە و بارە قەلای مەلاژنێ))[٥٢] ئەمەش هەر بۆ ئامادەیی پلەکەی دەگەڕێتەوە، ئەم پەندە بۆ هەموو ئەو کەسانە بەکاردەهێنرێ کە کارێکی ڕێکوپێك دەکەن و کەسێکی تر بە هۆی ئەمەوە ناو دەردەکات واتە کەسانێك کە پیاوەتی بە ماڵی خەڵکییەوە دەکەن.

ئەم جۆرە ژنانە پۆز بە کار و دەسەڵاتی کەسانێکی ترەوە لێ دەدەن. (ئاغاژن) هاوشێوەی مەلاژن نییە لە پۆزلێدان و سروشتی گشتی، چونکە (ئاغاژن) لووت بەرزی و حەزکردنی خۆدەرخستنی زۆری هەیە و شانازی بەم پلەیە دەکات، ((بم نوێنن بە جلی گایە، پێم بلێن ژنی ئاغایە))[٥٣]، زیاتر گرنگیدانە بە ڕوخسار و شتە ڕووکەشەکان و حەزکردن بە گەورەیی، تەنانەت ئەم خۆ بەگەورە زانینە زیانیشی پێ بگەیەنێ لای پەسەندترە لە هەر شتێکی تر ((ئاغاژنێ سەر چەپەرێ، پشیلەکە هات دووگە بەرێ، بێزی نەهات ختەکەرێ))[٥٤]، لەبەر فیز و

گەورەییەکەی ناتوانێ زیان لە خۆیشی دووربخاتەوە، ئـەم کەسـایەتییە خـۆی لـە سەرووی خەڵکانی ئاسایی دادەنێ و لای وایە دەبێ چینەکانی تر خزمـەتی بکـەن. هەر بەو چاوە لە خەڵك دەڕوانێ، ئەمەش بۆشاییەکی دروست کـردووە و دروسـت دەکات. لەگەڵ ئەوەشدا کـە کەسـایەتی (ئاغـاژن) واتـە (خۆبـەزل زانـین)، بـەلاَم بەتەوســەوە و بـۆ ئـەوەی ئاگـاداری بکەنــەوە دەڵـێن ((ئاغـاژنیش پێویـستی بـە سووژنیش دەبێت))(٥٥)لە کۆتاییدا ئەویش مرۆڤە و پێویستی بـەو بابەتانـە دەبێـت کە ژنی هـەژار و کـەم دەرامـەت بـەکاری دەهێنـێ و شـتی بـچووکن بـە مەبەسـتی هۆشیارکردنەوەی ئەم جۆرە ژنە خۆ بە زل زانە کە ئەویش خەڵك ئاسایە.

بەشی دووەم
ناو و کار و کەرەستەکانی ژن لە پەندی پێشیناندا
١_ناوی تایبەت بە ژن

بەشێك لە پەندەکان هەڵگری ناوی دیاریکراون، ئەم ناوانە ڕەنگدانەوەی باری کۆمەڵایەتی و لایەنەکانی تری کۆمەڵگای کوردین . ئەم ناوانە تاکو ئێستاش وەکو خۆیان بەکاردێن، جگە لەچەند پەندێك نەبێت کە ناوەکان گۆڕاون .

ناوەکانیش ئەو ناوە باوانەن کە لەو کاتەدا دیاریکراو بوون لەو سەردەمەدا بەکارهاتوون و سیمای ناوی کوردییان لە خۆ گرتووە، وەك ((شەمێ لە شاییدایە، خەجۆ شاباشی دایە))[٥٦]، ئەو جۆرە پەندانەی کە دوو ناویان تێدایە، چەمکی ئەوە دەبەخشن کە کەسێکیان کارەکە ئەنجام دەدا . کەسی دووەمیان سوود وەردەگرێت و دیارتر دەبێت . وەك ((ئەسمەر تێکا، خانزاد فڕکا))[٥٧]، کەسانێك ماندوو دەبن، کەسانێکی تر بەرهەمەکەی دەخۆن، یا ((ڕەزی خاتێ، ماڵ ئاڤایی لە فاتێ))[٥٨]، چەمکی ئەو پەندەش بەهەمان شێوە یەکێك چاکەی لەگەڵ دەکات سوپاسگوزاری کەسێکی تر دەکرێت . ئەمەش دیاردەیەکی ناهاوسەنگەو زوڵم لە کەسێك دەکرێت لەسەر حیسابی کەسێکی تر .

یا ((ئەگەر خەجە، ئیشی وی قنجە))[٥٩]، پەسەندکردنی ئیشی کەسێك لە ئاکامی خۆشەویستی، هەندێ جار مەرجیش نییە کارەکە هێندە باش و پەسەند بێت، بەڵام خۆشەویستی و ڕێزەکە ناتەواوییەکانی کارەکە دادەپۆشێت .

یا ((پوورە عەیشێ جلکی شوشت ،چێشتی لێ ناو باری کرد))[٦٠] . بۆ ئەو کەسانە بەکاردێت کە کارێکی لەناکاو ئەنجام دەدەن . لەکاتێك هیچ شوێنەواری ئەم کارە بەژیانیانەوە بەدی ناکرێت (جل شوشتن و چێشت لێنان) نیشانەی چەسپاوی و نیشتەجێ بوونە، کەچی (بارکردن) پێچەوانەی کارەکانی سەرەتا نیشانەی کۆکردنەوەو پڕ جوولەیی و ڕۆیشتنە. ئەم جۆرە کارانە دەبنە مایەی سەرسوڕمان و سەرنجڕاکێشانی بەرامبەر . ئەمە مانای پاراستنی نهێنی و کەسێتی شاراوە دەدات، یا ((ڕۆژ لە ئاوابوونە، فاتێ دەلینگی لوول ئەدا))[٦١] بۆ ئەو ژنانەی کە تەوەزەڵن و درەنگ کارەکانیان ڕادەپەڕێنن و زیاتر خەریکی خۆیانن، یاخود

((پلکە شەمام، هەموو ڕۆژێ حەمام))[٦٢] ئەمە لە شێوەی سەرسوڕمان بەو ژنانە دەوترێت کە زیاتر خەریکی خۆششتن و خۆ گۆڕینن . بۆ ئێستاش و لەبینینی هەڵوێست و کاری هاوشێوە هەمان ئەو ناوانە بەکاردەهێنرێن، واتە (پلکە شەمام) بۆتە ڕەمزێك بۆ هەموو ئەوانەی لەچەشنی ئەون و هەمان کار ئەنجام دەدەن . بۆ نموونە ((هەر خەجە ڕۆیەتی))[٦٣] کاتێ کەسێك بەبەردەوامی حەیف بۆ شتێکی لەدەستچوو دەخوات .

یان ((پوورە مەستان، کاسە بەو کاسە بسان))[٦٤]، جاران و ئێستاش لە هەندێ شوێن و گەڕەکی میللی ماوە، وەك داب و نەریتێك لە نێوان دراوسێکان چێشتیان دەبەخشییە یەکترو ئاڵوگۆڕیان دەکرد، بەتایبەتی گەر چێشتێکی دیارو باشیان دروست کردبا، وەك ئەرکێکی دراوسێتی بەرامبەر یەکتر، بەلأم چەمکی ئەم پەندە لەسەر ئەوە بەندە کە ئاڵوگۆڕییەکە دەبێ لەلایەن هەردوولاوە بێت . ناشێت لایەك ئەنجامی بداو ئەوی تر نا . گەر بتەوێ چێشتت بۆ بێت، دەبێ خۆشت بەشداری بکەیت .

((بۆنی تس لەماڵێ نایەت، ناوی کچی نارنجۆکە))[٦٥] بۆئەوە بەکاردێت کە ناوێك هەبێت، بەلأم شوێنەواری بەدی ناکرێت . ئەمەش دوانەیەکی دژ بەیەکن . یا ((خۆ ئەمە لە فاتمە دۆمێ نینە))[٦٦] لە ئاکامی بێبەشکردنی کەسێك ئەمە دەوترێ . وەك داواکردنێك بۆ ماف و هەقی خۆی و ئاگادارکردنەوەی بەرامبەر بۆ مافە فەرامۆشکراوەکەی .

یان دەڵێن : ((فاتمۆکەو عەیشۆکە لە ڕێی دەکەن دوو قسۆکە))[٦٧] زمانی ئەم پەندە بەزەیی و میهرەبانی بەرامبەر ئەو دوو ناوە تێدا بەدی دەکرێت، چونکە ناوەکانیشیان بچووك کراوەتەوە، قسەکانیشیان کورت کراوەتەوە، بەلأم مەبەست پێچەوانەی ئەمەیە، چونکە ژن بەوە دەناسرێت کە زۆرتر خەریکی قسەکردن دەبن . هەروەها ڕەمزێکیشن بۆ هاوڕێتی و دڵسۆزی و نزیکی لە یەکترییەوە .

یان ((لە دەرێ ڕابی، لە ژوورێ ڕۆمی هاوارم بە بەر تۆ ڕەببی))[٦٨] کەسانێك لە نێوان دوو ترس بن ئەوا هەردەبێ هاوار بۆ یەزدان بەرن، هەروەها ((پوورە فەرەنگێز تۆ تەشیەکەی من بڕێس ، هینەکەی خۆت بدە بە نیو ڕێس))[٦٩]، (تەشی ڕستن) هێمایە بۆئەوەی ئیشەکەی من بکەو ئیشەکەی خۆت جێ بهێڵە بۆ

کات و یەکێکی تر . ئەمە بۆ ئەو کەسە هەلپەرستانەیە کە گرنگ جێبەجێکردنی ئیشەکانی خۆیانەو هیچ شتێکی تریان لا گرنگ نییە .لە پەندێکی تردا هاتووە ((کابانت پوور بەهیَ بیَ، حالَت حالَی سەیَ بیَ))[٧٠]، (پوور بەهیَ) بۆتە ڕەمزی کابانێکی خاو و ناکریَ پشتی پیَ ببەسترێت . یا ((فیتە لەبەریا فیتی کرد، ئەسمەر کراسی چیتی کرد))[٧١]، ئەم پەندە کە ناوی (ئەسمەر)ی لەخۆ گرتووە و یەکێکە لەو ناوانەی کە لە گەلیَ پەندا بەدی دەکرێت، ناوێکە پانتاییەکی زۆری لەو کاتانەدا داگیر کردبوو، ئێستا ئەم ناوە بەدی ناکرێت . ئەم پەندە بەکەسێك دەلَێن کە لە دوای خۆشەویستییەکی گەورە باکی نەبێت و بەدوای ئارەزووە خودییەکانی خۆیدا بڕوات . ناوی (فاتم) کە کورتکراوەکەی (فاتە)یە، هاوشانی ئەسمەرە لە بەکارهێنانی لە پەندا کە ناوێکی زۆر باو و بلاَوی نێو کۆمەلَگەی کوردی بووە . ئێستا مەگەر بۆ خۆشەویستی کەسێکی ئازیزی مردوو ئەم ناوە زیندوو بکرێتەوە، ئەگەر نا زۆر دەگمەن و بەرەو نەمان چووە . وەك ((خۆی و گونی، فاتەکەی ژنی))[٧٢] مەبەستیش لە چەمکی ئەم پەندە بار سووکییە، کە شتێکی وای نەبیَ قورسایی بۆ دروست بکات، بۆیە گواستنەوەشی ئاسان و بیَ ئەرك دەبێت .

ئەو ناوانەی باس کراون ناوی باوی نێو کۆمەلَگای کوردین، لەگەلَ ناوەڕۆکی پەندەکاندا گونجانێکی زۆریان دروست کردووە . تەنیا لە پەندێکدا ڕەنگدانەوەی (لەیلی و مەجنون)ی عەرەبی بەدی دەکرێت . ئەمەش بەهۆی بلاَوبوونەوەو ناسینی داستانی (لەیلی و مەجنون) کە لە سەرووی هەموو داستان و نووسینە عەرەبییەکانی تر بووە .لەوانەیە لەبەر ئەوەش بێت کە ئەو داستانە کراوەتە کوردی و ئەم ناوانە ئاشنایەتییان لەگەلَ کۆمەلَگای کوردی دروست کردووە .((لەیلیَ بەچاوی مەجنون قەشەنگە))[٧٣]، یا ((لەیلی پیاگ بوو یا ژن؟!))[٧٤] لەئەنجامی بیَ ئاگایی ئەم جۆرە پرسیارە سەر هەلَدەدات .

٢_ئیشی تایبەت بە ژن

لەنێو پەندی پێشیناندا چەندین پەند هەن کە گوزارشت لە ئیشی ژنان دەکەن، بەبیَ ئەوەی خودی (ژن)ی تێدا هەبێت . ئەم ئیشانە هەر لە دێرینەوە

تایبەتن بەژن و ژنی پێ دەناسرێت و بەراوردی لەگەڵ ژنی تردا پێدەکرێت، لە کاتێکدا دێرینەکان وا ئیش و کارەکانی ژنانیان هەڵسەنگاندووە کە کۆتایی نایەو لایان وابووە ((ئیشی ژنان سی و چارن، هەر نان و شیو دیارن))[٧٥] . یا دەڵێن : ((ئیشی ژنان سی و چارن، هەر نان و شیو دیارن))[٧٦] . بەمەش زوڵمێکی زۆریان لە ژن کردووە، چونکە ژن لە هەموو کاروبارەکانی ژیان بەشدارییان کردووە و لە پیاو زیاتر ماندووترو ئیشکەرتر بوون .

لە سەرووی ئەو کارانەی لە پەندا زۆر بەدی دەکرێن چێشت لێنانە وەك ئەرکی سەرەکی ماڵ کە بە (کابان)* وەسف دەکرێت . خەسڵەتی کابان یەکێکە لەو خەسڵەتە گرنگانەی کەسایەتی ژنی چاکی پێ دەناسرێت، تەنانەت پێشینان لایان وا بووە((ماڵی بێ کابان وەك کاولە ئاشییە))[٧٧] . لەکاتێکدا (کابان) لە زۆر کاتدا هاوواتای (ژن)ە . پوختەیی ماڵ بەکابان دەبەسترێتەوە، لەکاتێکدا ((کابان یان بێ بەشە یان ڕووڕەشە))[٧٨] لەبەرئەوەی خۆی سەرپەرشتی خواردن دەکات و دابەشی دەکات . زۆرجار لەبەر ئەوانی تر خۆی بێ بەش یا بەشێکی کەمی بۆ دەمێنێتەوە کابان بەستراوەتەوە بە ماڵ و سووڕێنەری ماڵ بۆیە ((ئەگەر کابان نە لەماڵە، شت هەمووی خەسارە))[٧٩] کابان ڕۆڵی سەرەکی و گرنگ و پڕ بایەخی لە بەڕێوەبردنی ماڵدا هەیە ((ماڵ تێرە، کابانی شێرە))[٨٠]، بەلام ((ئەگەر کابان تێرە دنیا تحێرە، ئەگەر کابان برسییە دنیا خەنییە))[٨١]، چونکە گەر خۆی برسی بێت زووترو خێراتر هەوڵی ئامادەکردنی خواردن دەدات . کابانیش بەستراوەتەوە بە جۆری چێشتەکە . دێرینەکان وردبین بوون لە هەڵسەنگاندنی ژن و ئیشەکانیان، سەرنجی ئەوەیان داوە، ئەگەر لە کابانێك زیاتر بوو ئەوا ((شیوی زۆر کابان یان سوێرە یان بێ خێ))[٨٢] . لە کاتێکدا ((کابان کە شیوی سوور بوو یان بێ خوێ مانایەکی لێ دەفامرێ))[٨٣] ئەم حاڵەتە پەیوەندی بە میزاجی ژنەکەو کاتەکە هەیە، دەشێ لایەنی دەروونی ئارام نەبێت، یا هەر هۆکارێکی تر هەبێت، چونکە دێرینەکان هەموو وردەکاریەکانیان لێکداوەتەوە . تەنانەت ((دوو کەیبانوو لە مەنجەڵێکا ناکولێن))[٨٤]

پەیوەندی نێوان (کابان)ێتی بە (ژن) ئەوەیە کە ((هەموو کابانەك ژنە، هەموو ژنەك کابان نییە))[٨٥] . خەسڵەتی کابانێتی تایبەتە بەو ژنانەی کە خولیاو

ئارەزووی ئیش و کاری ناو ماڵیان هەیەو بایەخ بە جوانکاری دەدەن . ئینجا جوانکاری کەلوپەلی ناو ماڵ بێت یا جوانکاری خواردن و ڕازاندنەوەی خوان بێت، بە هیچ شێوەیەك دوو کەیبانوو لەیەك شوێندا کۆ نابنەوە، چونکە هەر خۆی کابانێتی سەربەخۆیی خۆی هەیە، بۆیە ((خانووی دوو کەیبانوو خۆڵی تا ئەژنۆیە))[٨٦]. لە ئاکامی بوونی (دوو) ماڵەکە پەشێو و نارێك دەبێت، کەسیان کارەکانیان بەرێکی ئەنجام نادەن . لە کاتێکدا ((کابان ئەو کابانە، پێستەی بکاتە هەمبانە))[٨٧] .

دەست ڕەنگینی یەکێکە لەو خەسڵەتانەی کە کابانی لە ناکابان جیادەکاتەوە، چونکە ((ژن ئەگەر نەخشینە، ماڵی ڕەنگینە))[٨٨] چەند ژن کارزان و کابان بێت، ئەوەندە لەناو ماڵەکەیدا ڕەنگ دەداتەوە .

کۆمەڵگای کوردی ماڵ و کارکردن و چۆنیەتی کارەکانی ژنی کردۆتە پێوانە، ڕێژەی کارکردن چەند لە بەرزیدا بێت هێشتا لایان کەم بووەو کەم قسەکردنیشیان لا خەسڵەتێکی چاك بووە، بۆ ئەوەی زیاتر بایەخ بەکارەکانیان بدەن و کاتێکی زیاتری بۆ تەرخان بکەن .((ژن کەم دوو بێ، چەند کارکەر بێ))[٨٩] . خۆ خۆشەویست کردنیش لای هاوسەرو کەس و کاری هاوسەرەکەی هەر بەهۆی کارکردن و چوستی و چالاکی بووە، بۆیە ژنەکە بە شانازییەوە دەڵێ : ((ئەمن لەبانان دەبەزم، سمێڵی پیاوم دەگەزم))[٩٠]. نزیکبوونەوە بەهۆی کارکردن و چوستی و چالاکی نواندن لە ئیش و کاردا، پێچەوانەی ئەمەش ژنی ئیش نەکەرو تەوەزەڵ هەمیشە لە پەنددا بۆتە مایەی تەوس و پلار تێگرتن و بەدیاردەو حاڵەتێکی نەشیاو تەماشا کراوە، وەك ((ئێوارەی لەدەلینگان، سێ ڕێزەی لەکلاوی))[٩١]. لەبارەی ئەو ژنانەیە کە زیاتر خەریکی خۆ ڕازاندنەوەن و ئیش و کارەکانیان فەرامۆش دەکەن، بۆیە وتوویانە((ئەوەی هەر چەنگە مووەکی بەسەریەوە بێ بەژن حیساب ناکرێ))[٩٢]، چەمکی ئەم پەندەش لەگەڵ چەمکی پەندەکەی پێشوودا یەك دەگرێتەوە، هەموویان جەخت لەسەر کارکردن و ڕێکوپێکی ژن دەکەنەوە، نەك ڕەنگ و ڕوخساری ژن، چونکە بەکارکردن و ڕازاوەیی ماڵ خۆشەویست دەبێت، نەك بەجوانی خودی خۆی و ڕوخساری .

دێرینەکان ئەوەشیان ڕەچاو کردووە کە ئیش و کاری ژنان لە مانگی ڕەمەزاندا زیاتر دەبێت ((ڕەمەزانە، مەرگی ژنانە))[٩٣] .

(خاتوون)یش هاوواتای (کابان)ی و دەست ڕەنگینی ژن دەنوێنی، بەلاَم لەپەندی پێشیناندا زیاتر جەخت لەسەر (کابان)ێتییەکە کراوەتەوە، چونکە فراوانترە لە (خاتوون)، لەوانەیە (خاتوون) لەیەك لایەن یا زیاتر بێت، بەلاَم (کابان) هەموو لایەنەکان دەگرێتەوە ((ئیش ئیشی خاتوونێ، ناو ناوی مەیموونێ))[٩٤] . بۆکاروبارێکی ڕێك دەگەڕێتەوە کە کەسێك ئەنجامی دابێت و یەکێکی تر پێی بنازێ و ناوبانگ دەربکات . لەبارەی خۆ خەریککردنی ژنان وتوویانە ((بەدوو ژنان بزنەك دەدۆشن، لە هەردوو ماران ڕوونی دەفرۆشن))[٩٥] . بۆ شتی کەم شوێنی زۆر دەخەنەکار، ئەمەش تەنیا خۆ خەریککردنە، پێچەوانەی ژنی کارکەرو ڕێکە، تەنانەت ((دیزە لەدەست کابانێ بشکێ تەقەی نایێ))[٩٦]، هێندە بەکارامەیی دەناسرێت، کە زیانەکانیشی چەشنی خۆی بە زیان ناژمێردرێ . ئەمەش ڕێزو گەورەیییەك بە کابان دەبەخشێ . بووکیش هەربەهۆی ئیش و کارەکانیەوە هەلّسەنگێنراوە، دەلّێن ((بووکا سالارا، شەو و ڕۆژ لە دارا))[٩٧] (دارکردن) یەکێك بووە لەو ئیش و کارانەی لە ئەستۆی ژندا بووە بەتایبەتی، چونکە تاقە سەرچاوەی سووتەمەنی بووە بۆ پێویستییەکانی ژیانیان، بۆیە بووکی گوێڕایەلّ دەبوایە ئەم کارەی بە ڕێکی ڕاپەڕاندبایە .

هەروەها (گێسك لێدان)یش کارێکی تر بووە و کەسایەتی ژنی پێ ناسراوە، چونکە نەدەبوایە هیچ شوێنەوارێکی پیسی بەجێ بهێلّێت، بۆیە وتوویانە ((تازەبووك گێسك باش دەدات))[٩٨] . ئەم کارە وەك بەلّگەیەك بۆ چەسپاندنی کەسایەتییەکەی لە نێو مالّە نوێیەکەیدا . بەتایبەتی کە جاران هەمیشە بووك لەگەلّ مالّی خەزوورانی نیشتەجێ بووە، مالّی سەربەخۆی نەبووە، لەبەرئەوە چاودێری لەسەر ئیش و کارەکانی هەبوون .

ئەو هەموو ئیش و کارانەی کە ژنان ئەنجامیان داوە بەشێك بوون لە پسپۆڕی و لێزانینی خۆیان بۆ ئەو کارانە، بەلاَم کاری واش هەبووە کە ژن لێی نەزان بووەو نەیتوانیوە بەڕێکی ئەنجامی بدات، ئەگەرچی هەندێ جار ناچار بووبێ بۆ ئەنجامدانی ((ژن ببوونە گەورەی ماران، گیسکیان دەبڕیەوەو کاوڕیان

دەهێـشتەوە))[99] یـا ((تـەگبیر کـەرێ مـارێ ژن بـێ گیـسکێ سـارێ دوو جـار بڕبێ))[100] .

چەمکی ئەو پەندانە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئیـشی ژنـان و ئیـشی پیـاوان جیاوازە و هەندێ ئیش گەر ژن بیکات ڕێـڕەوی ئیـشەکە تێك دەچـێت، لـە نێـوان ژنانیش خۆیاندا دوو جۆر هەیە ژنی چـاك و ژنـی خـراپ بـە پێـی ئیـشەکانیان . ((ژنی ڕەن لەبەهارا ڕۆن ئەکا، ژنی گەن لەپایزا))[101]، ئەمە بەراوردێکە لە ماڵداریدا، چـونکە لـە بـەهاردا* شـیر زۆرە نـەك لـە پـایزدا . کابـانی و جـۆری چێـشتەکە و ڕەنگدانەوەی لەسەر دەوروبەرو باری دەروونی کابانەکە لە پەنـدی پێـشینان‌دا بـە وردی گوزارشتیان لێ کراوە . تەنانەت تووڕەبوونی کابان وەك ئـەوەی چێـشتی لێ نەنابێ، بەڵام ئەمە وەك فێڵێك بۆ بەرامبەرەکەی بەکار بهێنێ لـەم پەنـدەدا بـەدی دەکرێت ((بڕبڕی مەنجەڵی و تووڕەیی کابانێ لێك دوورە))[102] . ئەمـە لـە خـەیاڵی هاوسەر یا هەرکەسێکی نزیکی کابانەکە لێك دەدرێتەوە . جاری وا هەیـە کابانەکـە لە میوان وەڕس بێت . کاریگەرییەکی زۆر بەسەر میـوان دروسـت دەکـات ئەمـەش هـەر لەئـەنجامی ئەوەیـە کـە خزمـەت و ئـیش کردنـەکان لـە ئەسـتۆی ژنـن، بۆیـە کاریگەریشیان زۆرتر دەبێت ((کشە مریشکە دونگزە، کابـان ئەمـشەو زیـزە))[103]، بـارێکی نێگـەتیڤی لـێ دەکەوێتـەوە . جـۆری کابـان و چێشتەکە لـە پەنـدا بـەم شێوەیە ڕەنگی داوەتەوە وەك :

- برنجە کابان قنجە [104] ئەمە کابان خۆشەویست دەکات
- بروشە کابان تووشە[105] ئەمە کابان تووڕە دەکات
- داندۆکە کابان کۆکە[106] ئەمە کابان جوان و ڕێك دەکات، چونکە ئەرکی نییە .
- ساوارە کابان هارە[107] ئەمە کابان تووشی هەڵچوون دەکات

وەسفی کابانەکە لەسەر ڕیتمی جۆری چێشتەکە زیرەکانە دانراوە .

کارێکی تری ژن لە پەندا ئاماژەی پێکرا بێـت، بـەبێ ئـەوەی نـاوی ژنـی تێـدا بێــت (مانگــا دۆشــین)ە، وتوویانــە ((مانگــا دۆشــین و قــەزوان کرۆشــتنیان نەوتووە))[108]، چونکە مانگا دۆشین جوولەو کاری سەربەخۆی پێویستە، قـەزوان

کرۆشتن پێچەوانەی کارەکانی تر پێویستی بەدانیشتن و ئاسوودەیی هەیە . ناکرێ هەردووکیان لە یەك کاتدا ئەنجام بدرێن .

تەنانەت کاتی (هەویرکردن)یش بیرکردنەوە جیاوازە وەك لە کاتەکانی تر، بۆیە وتراوە ((دەستم لە هەویرە، هەر ئەوەندەم لەبیرە))[109] . ئەمە بەهۆی رابردوویەکی چڕو پڕ لە بەسەرهات و رووداو سەر هەڵدەدا، جۆرێك لە تەوس و پلاری تێدایە، نەك ناپاکی کردنی بیرەوەری، بۆیە هەویرکردنەکە دەکاتە پاساوێك بۆ کۆتایی هێنانی وەلآمی ئەو پرسیارەی ئاراستەی کراوە .

یەکێ لە ئەرکەکانی تری (کابان) ئەو پردەیە کە لەگەڵ دراوسێدا دروستی دەکات . لە سەردەمی دێریندا (ئێستاش لە گەڕەکە میللییەکاندا بەدی دەکرێت) چێشت لە نێوان دراوسێکاندا ئاڵوگۆڕ دەکرا، بەمەش هاوبەشییان لە تامکردنی چێشتی یەکتر دەکرد و دواتر ئاڵوگۆڕی بیروڕا لەبارەی چێشتەکە ئەنجام دەدرا، ئەمە لەلایەك و لەلایەکی ترەوە پەیوەندییەکانی پتەوتر و زیاتر لەیەك نزیك دەبوونەوە، بۆیە وتوویانە ((ئەگەر کابان بێ نەوسە، جیران یەك کەوچکی بەسە))[110] بەمە هاوبەشی کردنی ژیانی یەکتری دەبوون و چێژیان لەم هەستی نزیکی و بەسەرکردنەوەیە وەرگرتووە .

ئەو ژنانەی کە خۆیان لەکارە هەرەوەزییەکان بەهەر پاساوێك بێت دزیوەتەوە ئەوا پەندی تایبەتی ئاراستە کراوە وەك : ((ئەدالێ هێدەرەی وەش وەش ملۆ سەیەو نەری))[111] . (خۆش خۆش) مەبەست وردە وردە خۆی دەکێشێتەوە بە پاساوی منداڵ . ئەم دیاردەیەش پەسند نەبووە، چونکە ژنی کورد بەگشتی بەئیش و کار و چالاکی ناسراون . ئەم جۆرە ژنانەیان بە تەوەزەڵ داناوە . یا بۆ مەبەستی نیشاندانی ژنی نەوسن و پاساوهێنانەوە دەوترێت ((یەك بۆ ئایە، یەك بۆ کایە))[112] کە گەلێك لە ژنان لە کاتی چێشت لێنان کە رەستەی چێشتەکە تام دەکەن و ناتوانن لە تامکردن بوەستن تا کاتی کوڵان وئامادەکردنی چێشتەکە هەندێ ئیشی تر لە نێو پەنددا هەن کە تایبەتن بە ژن ،بەڵام مەبەست لە هێنانەوەی ئەم ئیشانە و خودی ئیشەکە وجێبەجێکردنی نییە، بەڵکو زیاتر هێمایەکن بۆ مەبەستێکی دیاریکراو وەك ((بەخەرکیم رێست، بەخەرکیم بادا، کردمە جاجم بەخۆم دادا))[113] .

(ڕستن و بادان) یەکێك بوون لە ئیشە سەرەکییەکانی ژنان . لێرەدا هێمایە بۆ ناپاکی و کەسێکی فێڵباز و چەوسێنەر کە ئیشی خۆی بەخەڵکی تر بکات و بەرهەمەکەشی تەنیا خودی خۆی سوودی لێ وەربگرێت .

لە ڕوانگەی پێشیناندا ژن بە ئیشکردنەوە جوان بووە، ژنی ئیشکەریان پەسندتر کردووە، بۆیە وتوویانە ((ژنێ سەر بەتۆز، نە ژنێ قیت و قۆز))[114]، چونکە ئیشکردن واتە بوونی بەرهەم، جۆری بەرهەمەکەش گرنگ و پڕبایەخە و دەبێتە پێوەری ئیشەکە .

دروستکردنی خواردن لەنێو پەندا لە هەموو ئیشەکانی تری ژن زیاتر بایەخی پێدراوە، هەر بۆیە وتوویانە ((دماڵێدە کەسا هەرە خەباتکار بێگومان کەبانییە))[115]، ئینجا منداڵ بەخێوکردن و ناو ماڵ ڕێکخستن و کارەکانی تر دێن .

٣_کەرەستەی تایبەت بە ژن

لەنێو پەندی پێشیناندا چەندین کەرەستەی تایبەت بە ژن بەدی دەکرێت، بەشێکیان بەمەبەستی جوانی و بەشێکی تریان بەمەبەستی گەیاندنی مانایەك و وانەیەك هاتووە، لە سەرووی هەموویانەوە خشڵە، کە ژن و خشڵ وەك دووانەیەکن و لەیەکتری جیانابنەوە، وەك غەریزەیەك ژنان حەز بەڕازاندنەوە دەکەن . هەرچەندە پێشینان لایان وابووە ((ڕەوشتی ژن لە زێڕ چاکترە))[116] بایەخیان بەناوەرۆك داوە زیاتر لە ڕوخسار . لەگەڵ ئەوەشدا ڕوخساریان فەرامۆش نەکردووە، لە بەرامبەر ئەم پەندە ئەوەش هەیە کە ((ئاڵتون لەقوڕدا دیارە))[117] ئاڵتون ڕەمزە بۆ ژن، ژن جوان بێ چەندیش کەم دەرامەت بێ هەر جوانە .

یەکێ لە کەرەستە سەرەکییەکانی پەندی پێشینان لەو خشڵە مەعنەوی و خوازەییانەی کە پێشینان پەسندیان کردووە ئەوەیە کە ((بێدەنگی چاکترین خشڵە بۆ ئافرەت))[118] .

لەگەڵ ئەوەشدا (جیهاز)* کە جۆرێك لە ڕاستەوخۆیی تێدایەو لە نێو هەندی پەندا ڕەنگی داوەتەوە، پێچەوانەی پەندەکەی پێش خۆیەتی، چونکە ئەمەیان ماددییە و ئەویان مەعنەوی بۆیە وتوویانە ((ئەوەی لەگەڵ بووکێ نەبێ، لەگەڵ بەربووکێ نابێ))[119] هەر لەبەر ئەوە دەڵێن : ((چی لەگەڵ بووکێ نەبێ، لەبۆ

زاوای نابێ))[١٢٠] هەرچەندە ئەمانـە پێوانەیـەکی گشتی نـین، دەشـێ پێچەوانەی ئەمانەش لە ئارادا بێت، لە سەرەتادا شتێکی وانەبێت، بەلاّم دواتر شت و کەلوپەلی زۆر بێت

یـا ((نـازی لـە قـەدەر جیهـازی))[١٢١] . بـە ڕادەو ڕێـژەی جیهازەکـەی نـازی ڕادەگیرێت و بایەخی پێ دەدرێت .

یەکێکی تـر لـەو کەرەسـتە تایبەتییانـەی ژن کـە زۆر بـەکار هاتبێـت، (کـل)ە وەکو کەرەستەیەکی جوانکردن، هەموو ڕازانەوەکانیان بەهۆی (کل و کلدان)** ەوە بووە . بۆتە مایـەی سەرنجراکێـشانی ژن، بۆیـە وتوویانـە ((ژن چـییە بەنـەینۆك و کلدانەکی هەڵدەخەڵەتیّ))[١٢٢] . یا ((حەفتی بمـرێ لـە بـاوان، سـورمەی نـابرێ لـە چاوان))[١٢٣] یا ((شل و مل و چاو بەکل، لەبۆ ئیشێ بێ دەست و پـل))[١٢٤] . دوو حاڵـەتی پێـچەوانەن ، ئـەو ژنانـەی زیـاتر خـەریکی ڕازانـەوەی خۆیـانن و ئـیش و کارەکانیشیان فەرامۆش دەکەن . ئەم پەندە تەوس و پلارە بۆ ئەو جۆرە ژنانـە ، یـا ((شـووم کردگـە پـامورەو پۆزەوانـەم بـێ))[١٢٥] ئامـانج لـە شـووکردنەکە وەك خەونێك تەنیا ئەوەیە کە خڵخاڵ و ساقبەندی هەبێت . ئـەم جـۆرە خەونانـە تـاکو ئێستاش هەیە، بەلاّم ڕێژەکەی کەم بۆتەوە . بەپێی ڕێـژەی هۆشـیاری کەسـەکان دەگۆڕێت .

هەمان چـەمك لـە پەنـدێکی تـردا بـەم شـێوەیە گوزارشـتی لـێ کـراوە ((زاوا نییەتی دانـدۆك، بـووك دەیـەوێ گۆبـەرۆك))[١٢٦]، پلـەی بـەرزڕوانین لـەم پەنـدەدا زیــاترە لـــە پەندەکـــەی پێـــشووتر، چـــونکە دانـــدۆك نیـــشانەی هەژارییـــە و ناهاوسەنگییەکی زۆر لەم چەشنە پەندانەدا بەدی دەکرێت .

جـل و بـەرگی تایبـەت بـە ژن لـە هەنـدێ پەنـددا ڕەنگیـان داوەتـەوە. وەك ((هەنگوچك سپی بەقوربانم نـەبن؟! کـراس ڕەش زۆرن))[١٢٧] . هەنگوچـك قـۆڵی کراسی کوردییە و بەشێکە لە کراسەکە، پەیوەست کراوە بە ڕەنگی (سـپی)، واتـە بەشێکی بچووکیش بێت بەلاّم ڕاست و ڕەوان بێت باشترە لە بەشێکی گەورە و زۆر کەچی ڕەش بێت . لەگەڵ ئەوەشدا لە چەمکی پەندەکە ئەوە بەدی دەکرێت گـەر کەسی پلە یەك نەبێت، ئەوا پلە دوو هەیە، بۆیە وەك نائومێدییەك ئامادەیی خـۆی بۆ کراسی ڕەش دەردەبڕێ .

یـا بـەکارهێنانی کەرەسـتە لـە بـری سـیفەتێکی دیـاریکراو، وەك ((هــەر دەرەلنگێکی* لـە مالێـك پـساوە))(١٢٨)، بۆتـە درکـە بـۆ ژنـی گـەڕۆك** یـا دیـسان بەتەوسەوە و بە واتایەکی خوازەیی دەوترێ ((خوشکم لـۆ نـەهاتی، خـۆ خرخاڵـت نەدەزرنگاوە))(١٢٩)، یا بە گلەیی و سکالاَ ئاڕاستەکردن دەوترێ ((کلیلـی خرخاڵـت دەکرایەوە))(١٣٠) . بەهۆی ئامادەنەبوونی یـا دەرنەکـەوتنی کەسـێك لـە بۆنەیـەکی دیـاریکراودا ئــەم پەندانــەیان ئاڕاسـتە دەکـرێ . لــە ئاکـامی ئــەو بۆشـاییەی ئامادەنەبوونەکـە دروسـتی دەکـات ئەمـەش زۆربـەی کـات لـە خۆشەویـستییەوە سەرچاوە دەگرێ . هەرچەندە شـێوازی ئاڕاسـتەکردنەکە لـە شـێوەی پرسـیارێکی سەرسوڕمان ئـامێزە یـا ((شـەدە لـۆ یەکـەك ژنـی سـالار بـێ، وەك ئاغـاژنی مـن ڕەسـەنی دیـاربێ))(١٣١)، جـاران (شـەدە) یـەکێك بـوو لـە دیارییـە بەنرخـەکان و نیشانەو هێمای خۆشەویستی بووە . لەم پەندەشدا کەسێك نموونە بـە کەسـایەتی ژنەکـەی دەهێنێتـەوە کـە شایـستەی ئـەم دیارییـە بێـت، لەبەرئـەوەی ڕەسـەن و بنەماڵەی دیارە. ئەمەش جۆرێکە لە شانازی و ستایشکردن .

هەندێ جار لە پەندی پێشیناندا ئەوە بەدی دەکرێت کە خشلّ کێشەو نـاکۆکی دروسـت کـردووە، وەك ((بـووك نیتــی شـیوی شــەوێ، ئەنگوسـتیلەی دەسـتی دەوێ))(١٣٢)، ئەو کەسانەی کە لەخۆیان بەرزتر دەڕوانن و بەپێی بارودۆخی خۆیان هەڵسوکەوت ناکەن   .

ئه نجامەكان

– بەشێكی پەندەكان خەسڵەتە پۆزەتیڤەكانی ژن دەخەنە ڕوو وەك خۆشەویستی و میهرەبانی و كارامەیی و توانای ڕێكخستن و ماڵداری و.........هتد

– بەشێوەیەكی گشتی ژنیان وەكو ستوونی ژیان و كۆمەڵگا داناوە، كە ژیان و كۆمەڵگا ژیانیان لەسەر ژن بەندە، بەهەمان شێوە پێوانەكەش هەر بەهۆی ژنەوە هاوسەنگ یا نا هاوسەنگ دەبێت .

_ سەرباری گۆڕانی سەردەم و ژیان و دەوروبەر، پەندەكان بەهۆی ناوەڕۆكەكانیانەوە توانای گونجان و مانەوەیان هەیە، بە مەبەستی گوزارشتكردن لە بیركردنەوەی میللەت .

– كەسایەتی ژن بە پێی قۆناغی تەمەن و بارودۆخی دەوردراوییان ڕۆڵێكی چالاكیان لە كۆمەڵگادا نواندووەو دەنوێنن، هەڵسووڕێنەری ژیانی كۆمەڵگان .

– كەسایەتی ژن بەتەواوی لە نێو پەنددا بەرجەستە بووە، هەر لە هەڵسوكەوت و بیركردنەوە تا زۆربەی وردەكارییەكانی تر.

– كەسایەتی بێوەژن جۆری (ا) چالاكترو پۆزەتیڤتر خراوەتە ڕوو، زیاتریش ناوی لە پەنددا هاتووە.

– كەسایەتی باوەژن قالبێكی ئامادەی هەبووەو هەیە . هیچ گۆڕانێكی بەسەردا نەهاتووە، جگە لە ڕۆڵێكی نێگەتیڤ لەنێو كۆمەڵگادا نەبێت .

– پەندەكان زیاتر گرنگی و بایەخیان بە نیشاندانی وێنەی كەسە نزیكەكان داوە . هەندێ كەسی چەشنی (خاڵۆژن، مامۆژن .... هتد .) زۆر دەگمەن و ناوازەن نەك تەنیا لەنێو پەندی پێشینانی كوردیدا، بەڵكو لەنێو پەندی پێشینانی عەرەبیشدا بەهەمان شێوەن.

– هەستپێكردنێكی خودی لە پەیوەندییەكاندا بەدی دەكرێت، بەهۆی ئەو هەستەی دەوری واتا ڕاستەقینەكانی نێو پەندەكانی داوە ، كە پڕن لە ژیان .

– مامەڵەكردن لەگەڵ ئیش و كارو كەرەستە تایبەتییەكانی ژن بە تەواوی لە نێو پەندەكاندا ڕەنگیان داوەتەوە و دەتوانرێ هەست بە ئازارو جۆری بیركردنەوەیان بكرێت، لە پاڵ مامەڵەكردنیان لەگەڵ كەرەستەكاندا و ڕۆڵی ئەو كەرەستانە لە ژیانی گشتی ژناندا.

– زمانی پەندەكان زمانێكی سادەی خەڵكن، بەڵام قووڵن و لە چوارچێوەیەكی شیاو داڕێژراون كە هەست بە دەرچوون یا زێدەڕۆیی ناكرێت، تەنیا لە چەند بارێكی كەمدا نەبێت .

سەرچاوەکان

به زمانی کوردی/أ_کتێبەکان

- ئیسماعیل حەقی شاوەیس، قسەی پێشینان گوستاولوبون ، گوتەی مەزنان و فلسفی، چاپخانەی ئەیتام، بەغدا، ١٩٣٣ .
- جگەر سۆز پێندرۆیی، ٢٠٠٠ پەند ژ جیهانیّ، چاپخانەی سپیرێز، دهۆك، ٢٠٠٥ .
- حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، چاپخانەی ڕۆشنبیری، چ٢، هەولێر، ٢٠٠٦ .
- حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٢ .
- خالید جوتیار، دەشتی هەولێر – پەندو زاری شیرین، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٥ .
- دیدەوان یەعقوبی، ژن ناسی لە پەندی پێشیناندا، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ٢٠٠٧ .
- ڕۆهات ئەلاکۆم، د فۆلکلوری کوردی دە، سەردەستەکیەکە ژنان، و/ئازاد عبدالعزیز مزیری، چ٢، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦ .
- ڕێبوار جەمال، پەندی پێشینان لە ناوچەی پشدەردا، ئینستیتۆتی کەلەپوری کورد، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨ .
- سید عبدالحمید حیرت سجادی، پند پشنان، جلد دوم، مرکز نشر و فرهنگ و أدبیات کردی، انتشارات صلاح الدین أیوبی، ١٣٧٨ .
- سید عبدالحمید حیرت سجادی، پند پشنان، جلد أول، انتشارات صلاح الدین ایوبی، تهران ، ١٣٦٩ .
- شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، چاپخانەی شڤان، ٢٠٠٧ .
- عومەر شێخەڵلا، پەندی کوردی، دار الحریة للطباعة، بغداد، ١٩٨٠
- قەناتی کوردۆ (کوردۆیڤ)، کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری، پێداچوونەوە /د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦ .

- کەریم شارەزا، پەندی بەراوردکاری (لەنێوان ئینگلیزی و عارەبی و کوردی)، چاپخانەی سمیر أمیس، بەغدا، ١٩٨٣
- مەلا مەعروف شارەزووری، پەندی پێشینانی کورد، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی الحوادث، بەغداد، ١٩٨١
- مەلا مەحمودی دێرشەوی، مشتاخا چیا، ژ گوتنێن پێشییا، مطبعة شفیق، بغداد، ١٩٨٠
- مەولود ئیبراهیم حەسەن (د)، پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی، چ١ ،چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٧ .
- محەمەدی مەلا قادر، پەندنامەی ئاوارە، (لە وتە بەنرخەکانی باوو باپیران)، چاپخانەی خەبات، ١٩٨٥ .
- نەجم خالد ئەلوەنی، پەندو قسەی نەستەقی کوردی شاری خانەقین (لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری)، چ١، چاپخانەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٨ .
- هۆشیار نوری لەك، گوڵبژێرێك لە پەندی کوردی، بەرگی یەکەم و دووەم، چ٢، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٩ .
- هەژار ، بۆ کوردستان، چاپخانەی عیتانی ، بەیروت، ١٩٦٦ .
- هەردەوێڵ کاکەیی، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی شەبەك، ئینستیتۆتی کورد، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨ .
- هەردەوێڵ کاکەیی، داب و نەریتی کوردەواری (ناوچەی گەرمیان)، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٨٩ .
- یاسین حەسەن گۆران، پەندی پێشینان و بەسەرهاتی کوردی، چ١، هەولێر، ٢٠٠٦ .

ب_گۆڤارەکان

- جەلیل عەباسی، پەندی پیر، ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ (٦)، ٢٠٠٤ .
- ڕۆهات ئەلاکۆم، ڕەوشا ژنان د ناڤ گوتنێت پێشینانده، و / سایب محەمەد، ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ (٢٣)، ٢٠٠٦
- سایب محەمەد، پەندو شیرەت، ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ (٦)، ٢٠٠٤ .

- سیامەند هادی، شیکردنەوەی پەندێکی کوردی لە ڕووی سایکۆلۆژییەوە، گ. (ی کورد)، ژ (١١)، بەشی دووەم، ئەیلولی ١٩٩٧ .
- شوکری فەزلی، پەندی کوردی، و/ ئازاد عبدالواحید، گ. (ڕۆشنبیری نوێ)، ژ (١١٢)، کانونی یەکەمی ١٩٨٦ .
- عادل گەرمیانی (د)، ڕەنگدانەوەی دیاردەی چینایەتی لە پەندی کوردیدا، گ. / ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ (٨)، ٢٠٠٥ .
- عەلی شارەزووری، پەندی پێشینانی کورد، بەشی دووەم، گ. (ی کورد)، ژ (١١)، ئەیلولی ١٩٩٧ .
- هیمدادی حوسێن (د)، پەندی پێشینانی کوردی بە شێوەزاری هەورامی، ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ (٦)، ٢٠٠٤ .

ج_لە زاری خەڵك

_ سەعادەت تەیب، هەولێر، ٥٨ساڵ، ٢٠٠٩/٢/١٨

بە زمانی عەرەبی /أ_کتێبەکان

- ابي الفضل احمد بن محمد بن ابراهيم الميداني، مجمع الامثال، تحقيق/ محمد ابو الفضل ابراهيم، ج٢، ط٢، بيروت، لبنان، ١٩٨٧
- عكاشة عبد المنان الطيبى، هداية شكر، موسوعة الامثال الشعبية، دار يوسف، بيروت، لبنان، ٢٠٠٨.
- مطيعى المرابط، امثال دمشق الشعبية، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٥.
- وليد ناصيف، اشهر الاقوال والامثال والمصطلحات الشائعة، ط ١، دار الكتاب العربي، دمشق، القاهرة، ٢٠٠٨ .
- وليد ناصيف، طه عبدالرؤوف، الموسوعة الذهبية لامثال الدنيا، ج١، ط١ (الامثال الشعبية المصرية)، دار الكتاب العربي، دمشق – القاهرة، ٢٠٠٩ .
- ياسر خالد سلامة، موسوعة الامثال الشعبية، ط ١، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، الاسكندرية، مصر، ٢٠٠٦ .

ب– گۆڤارەکان

– ابوبكر عبدالكافي، البنت في الامثال الشعبية، مجلة (التراث الشعبي)، (٥ — ٦)، السنة السابعة، ١٩٧٦ .
– شكر الصالحي، الامثال الشعبية المقارنة، (في مصر والعراق)، مجلة (التراث الشعبي)، ع (٢ — ٣)، السنة الخامسة، ١٩٧٤.
– عامر رشيد، الامثال الشعبية الفلسطينية والعراقية، مجلة (التراث الشعبي)، ع (٩)، السنة الثامنة، ١٩٧٧ .
– نبيهة احمد الزبيدي، الامثال الشعبية والواقع الاجتماعي، مجلة (التراث الشعبي)، ع (٢)، السنة الثالثة، ١٩٧١ .

ج – ئینتەرنێت

- www.balagh.com. الامثال الشعبية
- www.islam to day net. الامثال الشعبية

– موقع مركز گلگامش للدراسات والبحوث الكردية، بتول شيراميري، الامثال الكردية باللهجة الفيلية، ٢٠٠٧/٢/٩ .

ملخص البحث باللغة العربية

الأمثال الشعبية عطاء شفوي ونتاج ثقافة الشعوب ويكون جزءا كبيرا من ذاكرة الامة ، وعلى امتداد الاجيال يتنقل بين ثنايا الحياة العامة ، وعلى شفاه عامة الناس والطبقات المختلفة،لأن الامثال يعبر عن كل النواحي المتعلقة بالحياة ، ودورها يكمن في القيمة الثقافية والاجتماعية والتربوية والتي تشكل أطارها العام، لذلك خصصنا هذا البحث ل(شخصية المرأة في الامثال الشعبية الكردية) وتصنيف الأمثال حسب الشخصيات الواردة في الأمثال وكثرتها واتساع مساحة استعمالها والمحافظة على بقائها في أذهان الناس.

وطبيعة موضوع هذا البحث أقتضت الأعتماد على أكثر من منهج، كالمنهج التحليلي الى جانب المنهج الوصفي ، فضلا عن الأستعانة بالمنهج المقارن، من أجل مقارنة الأمثال الكردية مع الأمثال المتداولة في الأدب الشعبي العربي .

وقد قسم البحث الى فصلين يصدرهما تمهيد عام بشأن الأمثال الشعبية وأهميتها ومشاكلها وأهدافها، وتضمن الفصل الأول المعنون ب(شخصية المرأة في الامثال الشعبية الكردية) والمؤلفة من تصنيف الشخصيات كالآتي : (شخصية الأرملة) و (شخصية زوجة الأب) و (شخصية العجوز) و (الشخصيات الأخرى).

أما الفصل الثاني الموسوم ب(الاسماء والاعمال والأدوات الخاصة بالمرأة في الأمثال الشعبية الكردية) ، فيتضمن هذه المواضيع (أسماء المرأة) و (العمل الخاص بالمرأة) و (الأدوات الخاصة بالمرأة) .

وأختتمت هذه المباحث كلها بأهم الأستنتاجات التي توصل اليها البحث.

ABSTRACT

Proverbs are a part of the national and cultural resources of any nation they are structured in the course of history and through human experiences and crisis.

This research is devoted to(sub characters of woman in Kurdish proverbs) it consists of on introduction and two chapters .

The first chapter is about sub characters and are divided according to the characters importance to (the character of widow)"(the character of step-mother) " (the character of old woman) and(other characters)

The second chapter is about (women's deeds and tools in proverbs) it discusses these subjects (names that are special to women) and:"(works that are special to women) and(tools that are special to women)

At the end the most important conclusions are presented

(١) حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر ٢٠٠٢ ، ل٢٦ .
یان دەوترێ (ئەوەی بەبێوەژنی ئەیکا، بەگەورەکچی بیکردایە) بڕوانە (ئیسماعیل حەقی شاوەیس، قسەی پێشینان گوستاولوبون، چاپخانەی ئە یتام، بەغدا، ١٩٣٣، ل٢٠ .
واتە بەگەورەکچیش هەندێ کار ئەنجام بدرێت ڕەچاوی ئەوە دەکرێت کە کچە، سەرباری گەورەیییەکەی لە تەمەندا، بەڵام بەبێوەژنی ناشێت، ئەم پەندە بۆ ئەوەش بەکاردێت کە هەر ئیشێك بەکات و ساتی خۆی .
(٢) سەرچاوەی پێشوو، ل٦٦ . ئەم پەندە بەم شێوەیەش هاتووە(بلا ڕێ بێ، بلا دێربێ، بلا کچ بێ، بلا پیربێ) . بڕوانە شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧ ، ، ل١٠٠ . برگەی یەکەمی ئەم پەندە لەگەڵ چەمکی (دوور بڕۆ سەلامەت وەرەوە) دەگونجێ، بۆئەوەی بیکەنە بەڵگەیەك بۆ برگەی دووەم کە کچێکی گەورەو پیریش بێ باشترە لە بێوەژن .
(٣) حەمید گەردی، گوڵێك لەگوڵستانی کوردستان، ل١٩ .
(٤) سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٧ ، لە هەندێك شوێن دەوترێ (مەکری پیرەژنێ، کە ڕێوی دەکاتە کونێ) بڕوانە: حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، ل١٢٢ .
(٥) شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشنان، چ٤، ل١١٢ .
(٦) سید عبدالحمید حیرەت سجادی، پند پشنان، جلد دوم، ، انتشارات صلاح الدین ایوبی، تهران، ١٣٧٨، ل ٣٨٢ . گەلێ جار (کوڕی بێوەژن) یش بۆتە مایەی تەوس و پلاری لێ بدرێت و بە چاوێکی ترەوە سەیری بکرێت، بۆ نموونە (هۆش کوڕی بێوەژنێ لە کرو و لە جۆش گەنمی خاڵ میکائیلی دەبەی دەفرۆش) بڕوانە یاسین حسن گۆران، پەندی پێشینان و بەسەرهاتی کوردی ، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٦، ل٩٢ .
(٧) شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، ل١١٢ .
(٨) سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٠ .
(٩) هەردەوێڵ کاکەیی، داب و نەریتی کوردەواری (ناوچەی گەرمیان)، مطبعة الحوادث، بەغداد، ١٩٨٩، ل١٣٥ .
(١٠) سید عبدالحمید حیرت سجادی، پند پشنان، جلد اول، ل١٨٥ .
(١١) حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، چ٢، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٦، ل١٨٤ . یان دەڵێن (نە گای شاخ شکاو، نە ژنی تەڵاقدراو) بڕوانە: عەلی شارەزووری، پەندی پێشینانی کورد، بەشی دووەم، گ. کەلەپووری کورد، ژ (١١) ئەیلولی ١٩٩٧، ل٦٧ .
(١٢) رواه ابو داود (٢١٧٨) كتاب الطلاق باب (في كراهية الطلاق) سنن ابی داود سليمان بن الاشعث السجستانی (٢٠٢_٢٧٥ هـ)، بيت الافكار الدولية، رياض،السعودية، ص٢٤٨
(*) هەرچەندە (زیز بوون)یش لای کورد پەسند نییە و لایان وایە (ژن بە زیزبوون سووك دەبێت) . بڕوانە : حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، ل٧٦ . یا (ژنێ کە زیز بوو گێسکی ماڵێ

پێی پێدەکەنێ) بڕوانە هەمان سەرچاوە، بەڵام لەگەڵ (تەڵاقدان) بەراورد دەکرێت، زیز بوون پەسندتر دەکرێت، چونکە بواری ئاشتبوونەوەی تێدا بەدی دەکرێت .

(١٣) حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی كوردستان، ل٥٤ ، چونكە كورد لای وایە (ژن بۆ شەو و ڕۆژێك نییە) محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، چاپخانەی خەبات،؟، ١٩٨٥،ل١٦٧ .

(١٤) سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣ . عەرەبەكان پێچەوانەی كورد لایان وایە (قد تبلى المليحة بالطلاق) . بڕوانە: **أبي فضل احمد بن محمد بن ابراهيم الميداني، مجمع امثال، تحقيق/ محمد أبو الفضل ابراهيم، ط٢، االجزء الثاني، بيروت لبنان ؟ ص٥٣٩** ، لەوانەیە جوانییەكەی ببێتە مایەی تەڵاقدانی.

(* *) چەند پەندێكی دیاریكراو هەیە لەبارەی تەڵاقدان وەك (**غيرة المرأة مفتاح طلاقها**) بڕوانە : **ياسر خالد سلامة، موسوعة الامثال الشعبية، ط ١، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، الاسكندرية، مصر، ٢٠٠٦، ص١٣٧** .

(١٥) خالید جوتیار، دەشتی هەولێر، پەندو زاری شیرین، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٤٦ . بەشێوەی تریش هاتووە وەك (پیاو ئەگەر ناچار بوو، بە دۆستی دایكی دەڵێ كاكە) . بڕوانە : محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل٨٩ . یا (ژنا چارییەك مرۆۋ ژیارێ دییا خوەرا دبێژە باڤۆ) بڕوانە : قەناتی كوردۆ، كۆمەڵە تێكستی فۆلكلۆری، چاپخانەی كۆڕی زانیاری كورد، بەغدا، ١٩٧٦، ل٢٣٧ . ئەم پەندە لای عەرەبەكانیش بەدی دەكرێ (**كل من أخذ امي صار عمي**) **مطيع المرابط، امثال دمشق الشعبية، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٥، ص٢١** . یا (اللي بيجوز امي اقوله ياعمي) یا (**كلمن يأخذ أمي يصير عمي**) لەسەر هەمان چەمك دەوترێ : (ان كان لك عند الكلب حاجة قُل له ياسيدي) بڕوانە : شكر الصالحي، الامثال الشعبية المقارنة، (في مصر و العراق)، مجلة التراث الشعبي،ع (٢-٣)، السنة، ١٩٧٤ ، ص٤٥ .

(١٦) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، ل١٢٠ . یا دەوترێ (ئەگەر دەسەڵات نەبوو، بەدۆستی دایكی دەڵێ بابە). بڕوانە : هۆشیار نوری لەك، گوڵبژێرێك لە پەندی كوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل٦٧ .

(١٧) حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل١٠٤ .

(١٨) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، ل٧١ . كوردە شەبەكەكان دەڵێن : (بابۆ ژەن بێ دینا) . باوەژن بێ دینە . واتە هەر لە بنچینەوە ئاینی نییە، هەرچەندە بابەتەكانی ئاینیش ئەنجام بدات . بڕوانە : هەردەوێڵ كاكەیی، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی شەبەك، ئینستیۆتی كەلەپووری كورد، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٥٠ .

(١٩) ئینتەرنێت، **موقع مركز گلگامش للدراسات والبحوث الكردية، بتول شيرامیری، الامثال الكردية باللهجة الفيلية**، ٢٠٠٧/٢/٩ . واتە (بۆ هەموو خەڵك وەكو دایكەو بۆ ئێمەش وەك باوەژن) ئەمە لە سۆرانیشدا هەیە (بۆگشتیان دایكەو بۆ من باوەژن) بڕوانە : **سيد عبدالحميد حيرت سجادى، پند پشنان، جلد اول، ل٨٠** .

(٢٠) محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل١٢٩ . ئەم پەندە بەم شێوەیەش هەیە (دایك بوو بە باوەژن، باوكیش ئەبێ بە باوە پیارە) . بڕوانە : مەلا مەعروف شارەزووری، پەندی پێشینانی كورد، بەرگی یەكەم، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٨١، ل٥٣ . دایك بناغەیە، ئەگەر باش نەبێت لەگەڵ منداڵەكانی، ئەوا باوكەكەش وەك ئەوی لێ دێت .

(٢١) سيد عبدالحميد حيرت سجادی، پند پشنان، جلد اول، ل٧٢ .

(٢٢) هەردەوێڵ كاكەیی، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی شەبەك، ل٤٩ . واتە (باوەژن باوكی بمری، براژن برای بمری) .

* بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە : د.مەولود ئیبراهیم حەسەن ، پێكهاتەی ئەفسانەی كوردی ، چ١ ، چاپخانەی ڕەنج ، سلێمانی ٢٠٠٧ ، پەراوێزی ژمارە (١٨) لا ٢٧٧.

(٢٣) حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی كوردستان، ل٢٧ .

(٢٤) هەمان سەرچاوە، ل٥١ . بەم شێوەیەش دەگوترێ (بەناڵە ناڵ، بە نووكە نووك، قۆچە دەهۆڵ، خۆی كرد بەبووك) بڕوانە : شێخ محمدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل٨٩ . ئەمەنیشانەی تەرپۆشی پیرەژنە، لێرە نەك هەر وەك بووكە، بەڵكو بۆتە بووك .

(٢٥) عومەر شێخەڵلا دەشتەكی، پەندی كوردی، ل١٣١ .

(٢٦) هەمان سەرچاوە .

(٢٧) هەمان سەرچاوە، ل١٣٢ .

(٢٨) حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٧٦ . پەندێكی تری لەم شێوەگاڵتە جارییە (پیرەژنێ سەر بەئاردە، سارێ خۆم پێ ڕابواردە) بڕوانە : خالید جوتیار، دەشتی هەولێر، پەند و زاری شیرین، ل٤٥ .

(٢٩) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل١٣٥ .

(٣٠) حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی كوردستان ، ل٥١ . یا دەوترێ (پیرەژن ئەوەندەی نەگوت تەلاقیان دا) بڕوانە : شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤ ، ل٨٧ .

(٣١) نەجم خالد ئەڵوەنی، پەند و قسەی نەستەقی كوردی شاری خانەقین، چ ١، چاپخانەی موكریانی، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٥٥ . حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٧٦ .

(٣٢) خالد جوتیار، دەشتی هەولێر، پەند و زاری شیرین، ل٣٣.

(٣٣) هەمان سەرچاوە، ل٨١ .

(٣٤) محەمەدی مەلا قادر: پەندنامەی ئاوارە، ل١٢٤.

(٣٥) حەمید گەردی: سامان و پەندی گەردی، ل ١١٠. عەرەب بەشێوازێكی توند دەڵێن (ابعد اختي عني و خذ حملها مني)، عەرەبی فەلەستینی دەڵێن: (خذ اختي عني واطلب ثمرها مني) بڕوانە: عامر رشيد: الامثال الشعبية الفلسطينية والعراقية، مجلة التراث الشعبي، ع (٩)، السنة الثامنة، ١٩٧٧،

ص١٨٧. لە کوردیدا ئەمەش دەوترێ (ژنۆکە وەرە پشتۆکە، خوشکێ تایێ، دایێ بەرایێ) بڕوانە: دێدەوان یەعقوبی: ژن ناسی لە پەندی پێشیناندا، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ٢٠٠٧، ل٧.

[٣٦] شێخ محەمەدی خاڵ: پەندی پێشینان، چ٤، ل٤٠٤. چەمکی ئەم پەندە لە شێوەزاری ئەردەلانی پێچەوانە دەبێتەوە (خۆشە ئاگر خۆشە دوو، برا خاسە نەوەك شوو) بڕوانە: د. هیمداد حوسێن: پەندی پێشینانی کوردی، گ.ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ(٦)، ٢٠٠٤، ل١٥٣. شەبەك دەڵێن: (ژەن نمە لۆ عەبای براش، مە لۆچیژ عەبای مێردەکەی) واتە ژن ناڕواتە ژێر عەبای برای، بەلاَم دەڕواتە ژێر عەبای مێردەکەی. بڕوانە: هەردەوێڵ کاکەیی: پەندی پێشینان...، ل١٤٢. مێرد پارێزەری ڕاستەقینەی ژنە نەك برا، چونکە لە ژێر بەرپرسیارێتیی برا دەردەچێت، (عەبا) ڕەمزە بۆ پاراستن. عەرەب دەڵێن (جهنم جوزي ولاجنة ابويا) ئینتەرنێت www. balagh.com الامثال الشعبية. هێشتا دۆزەخی مێرد پەسەندتر دەکات لە بەهەشتی باوك و برا، ئەو پەڕی نارەزایی دەربڕینە بەرامبەر بە باوك و برا، یا فەلەستینی دەڵێن (الجوز رحمة ولو انه ما بيجيب الا فحمة) عەرەبی عێراقیش دەڵێن: (الرجال لوچان فحمة للمرة رحمة). بڕوانە: عامر رشيد: الامثال الشعبية، ص١٨٩. کورد ئەمەش دەڵێن (شووی کافر لە برای موسڵمان خاسترە) بڕوانە: سيد عبدالحميد حيرت سجادى: پند پيشينان، جلد اول، ل٣٣٨.

* دش لە پەندی پێشینان هیچ بایەخێکی پێ نادرێ، بۆیە دەڵێن (دش دشێ، بەچی ئەچێ) بڕوانە: شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان،چ٤ ،ل٢٠٤

[٣٧] شێخ محەمەدی خاڵ: پەندی پێشینان، چ٤، ل٤٣١.

[٣٨] عەلی شارەزووری: پەندی پێشینانی کورد، بەشی دووەم، گۆڤاری (کەلەپووری کورد)، ژ (١١)، ئەیلولی ١٩٩٧، ل٦٦. عەرەب دەڵێن (يعطيك راجل لا امو ولا اخواتو، السما رماتو) بڕوانە: ابوبكر عبدالكافي: البنت فى الامثال الشعبية، مجلة التراث الشعبي، ع (٥-٦)، السنة السابعة، ١٩٧٦،ص١٣٢. تەنانەت دەڵێن: (الاخ اخ مرتة، يفوت و ينجلي اختة) بڕوانە: نبيهة احمد الزبيدى: الامثال الشعبية والواقع الاجتماعي، مجلة التراث الشعبي، ع (٢)، السنة الثالثة، ١٩٧١، ص١٣. يا (الحمى غمة، واخت الجوز عقربة سمة) بڕوانە: وليد ناصيف: الموسوعة الذهبية، الامثال الدنيا،ج١، ط١، دار الكتاب العربي، دمشق – القاهرة، ٢٠٠٩ ص١٦٨. زۆر تێکەلاَوبوون و نزیکی کێشە دروست دەکات، بۆیە ئەم پەیوەندییە لە ئاکامی دەستێوەردانی دش بەم شێوەیە وەسف کراوە کە تەنانەت بە بەراورد لەگەڵ خەسوو، بەو هەموو دژایەتیەشەوە، ئینجا دش دوژمنایەتییەکی زیاتری تێدا بەدی دەکرێ.

[٣٩] هەردەوێڵ کاکەیی : پەندی پێشینان ، ل ٢١٣ .

[٤٠] هەمان سەرچاوە ل ٥٢ .

[٤١] عومەر شێخەڵلا دەشتەکی ، پەندی کوردی ، لا ٤٧ .

[٤٢] سیامەند هادی: شیکردنەوەی پەندێکی کوردی لە ڕووی سایکۆلۆژییەوە، گ.(کەلەپووری کورد)، ژ(١١)، ١٩٧٧، ل٧٠

(٤٣) سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٩

(٤٤) سایب محەمەد ، پەند و شیرەت، گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر)، ژ(٦)، ٢٠٠٤، ل٤٨_٤٩ .

(٤٥) هۆشیاری نوری لەك: گولبژێرێك لە پەندی کوردی، چ٢، ل٥.

(٤٦) عومەر شێخەڵلا: پەندی کوردی، ل١٣٠. عەرەب دەڵێن (البنت لعمتها ولو قطعوا رقبتها) بڕوانە: ولید ناصیف: الموسوعة الذهبیة لامثال الدنیا، ص١٣٣. چونکە زۆر خەسڵەت لە پلکی وەردەگرێ، وەك چۆن کوڕ سێ بەشی دەچێتەوە سەر خاڵی هەروەها دەوترێ (البنات من صدور العمات) یاسر خالد: موسوعة الامثال الشعبیة، ص١١٨. پەندێکی تر هەیە کە ئاماژەی بە پوور کردووە و دەڵێ (پوورم لۆمەی منی کرد، بە خۆی هیشکە ڕنی کرد) بڕوانە: حەمید گەردی: سامان و پەندی گەردی، ل٧١. ئەمە بۆ کەسێك بەکاردەهێنرێ کە گلەیی ئەنجامدانی کارێك لە بەرامبەرەکەی بکات، دواتر خۆی لەویش تێپەڕێنی و خراپتر بکات.

(٤٧) محەمەدی مەلا قادر: پەندنامەی ئاوارە، ل١٨٢.

(٤٨)دێدەوان یەعقوبی: ژن ناسی لە پەندی پێشینانەدا، ل٢٤. عەرەب دەڵێن (الضرة، عیشتها مرة) ولید ناصیف: الموسوعة الذهبیة لامثال الدنیا، ص٢٣٧. یا تەنیا دەڵێن: (الضرة مرة) بڕوانە: ولید ناصیف: اشهر الاقوال والامثال والمصطلحات الشائعة، ط١، ص٩٦. یا دەڵێن (الضرة ضرة ولو كانت قعمرة جرة) بڕوانە: ولید ناصیف: اشهر الاقوال والامثال والمصطلحات الشائعة، ص٧٣. واتە هەوێ هەرچەندە شتێکی واش نەبێت ئەوا هەر جێی ترس و فێڵ و ڕق لێ بوونەوەیە. لە زمانی عەرەبیدا پەندی زیاتر لەبارەی هەوێ هەیە بەبەراورد بە پەندی پێشینانی کوردی.

(٤٩) هەردەوێڵ کاکەیی، پەندی پێشینان ، ل ١٤١ ، لە کەلهوری خانەقینیشدا دەڵێن (خوو ژن، ژن نیخورد)، لە سۆرانیدا (ژن ژنی نەخواردووە) یا(خۆ ژن ژنی نەخواردووە) .

* کورد دەڵێ: (لەگەر بووکێ نەبێ، لەگەر بەربووکێ نابێ) بڕوانە: خالید جوتیار: دەشتی هەولێر پەندو زاری شیرین، ل٧٩. ئەمە لە سنووری بووك و بەربووك دەرچووە، چۆتە خانەیەکی فراوانتر، واتە ئەوەی گەرما و گەرم نەبێ، دواتریش نابێت.

(٥٠) شێخ محەمەدی خاڵ: پەندی پێشینان، چ٤، ل١١. ئەم پەندە بەم شێوەیەش دەوترێ (هەر بلێ بەربووك لە بووك جوانترە) بڕوانە: هەمان سەرچاوە .

** بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە: د. عادل گەرمیانی، ڕەنگدانەوەی چینایەتی لە پەندی کوردیدا، (٢٠٠٣)، گ.(ئاسۆی فۆلکلۆر)، ژ (٨)،٢٠٠٥ ، ل١١ .

(٥١) محەمەدی مەلاقادر: پەندنامەی ئاوارە، ل١٦٥.

(٥٢) هەمان سەرچاوە، ل٢٦١.

(٥٣) شێخ محەمەدی خاڵ: پەندی پێشینان، چ٤، ل١٠١. بە جۆرێکی تر دەڵێن (پیاما بکە شووژن، بانگم بکە ئاغاژن)، هەمان سەرچاوە، ل١١٩. یا (گژیانم بکەن دەرزیا ژن، بەشەرتێ پێم بێژن قێخاژن). بڕوانە: سید عبدالحمید حیرت سجادی: پند پشنان، جلد دوم، ل ٤٠٩. دیارە کە وەزیفەی

(قازی) سەری هەڵداوە ئەم پەندە بەم شێوەیەی لێ هاتووە (بم نوێنن بە جلی تاژی پێم بڵـێن ژنـی قازی). بڕوانە: حەمید گەردی: گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، ل٤٠. تەنیا ئەم پەندە لە بارەی ژنی قازی بەدی دەکرێت.

(٥٤) هەمان سەرچاوە، ل١٩.

(٥٥) حەمید گەردی: گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، ل١٥. هەندێ جار (پیرێژن) لە بـری (ئاغـاژن) بەکاردێت وەك (پیرەژنێ حەوجە بووێ بە سویژنێ) بڕوانە: جگەرسۆز پێنـدرۆیی: ٢٠٠٠ پەنـد ژ جیهانێ، چـاپخانەی سـپیریز، دهـۆك، ٢٠٠٥، ل ٢٠٩. عـەرەب دەڵێن (اللي علی راسـه تـاج یحتاج) ئەنتەرنێت، www.islamtoday.com الامثال الشعبیة .

(٥٦) خالید جوتیار، دەشتی هەولێر پەندو زاری شیرین، ل٦٨ .

(٥٧) عومەر شێخەڵلا، پەندی کوردی، ل١٢٣ .

(٥٨) محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل١٥٦ .

(٥٩) هەمان سەرچاوە، ل٤٠ .

(٦٠) عومەر شێخەڵلا، پەندی کوردی، ل١٣١ .

(٦١) محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل١٥٣ .

(٦٢) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل١١٨ .

(٦٣) حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٢٥٠ .

(٦٤) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل١١٨ .

(٦٥) ئیسماعیل حەقی شاوەیس، قسەی پێشینان گوستاولوبون، ل٣٧ .

(٦٦) عومەر شێخەڵلا، پەندی کوردی، ل١٣٩ . هەنـدێ جـار لـەبری ناوهێنـانێکی دیـاریکراو دەوتـرێ (خۆ ئێمە لە ژنە دۆمەکە نین) بڕوانە : محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل١٢١ .

(٦٧) هەمان سەرچاوە، ل١٥١ .

(٦٨) عومـەر شـێخەڵلا، پەنـدی کـوردی، ل٣٢ . بـەبیرو ڕای مـن دەبوایـە (لـە دەرێ ڕۆمـی لـەژوورێ ڕابی) بێت، تەنیا ئەگەر لە حاڵەتێکی شڵەژان ئەم تێکەڵییە دروست بووبێت ڕەوایە .

(٦٩) حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٧١ .

(٧٠) ڕێبوار جەمال، پەندی پێشینان لە ناوچەی پشدەردا، ل٥٠ .

(٧١) عومەر شێخەڵلا، پەندی کوردی، ل٣٦ .

(٧٢) محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل١١٨ .

(٧٣) سید عبدالحمید حیرت سجادی، پند پشنان، جلد دوم، ل٤٥٨ .

(٧٤) هەمان سەرچاوە، ل٤٥٨ .

(٧٥) خالید جوتیار، دەشتی هەولێر پەندو زاری شیرین، ل٣١ .

(٧٦) حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٤٣ . یا دەوتـرێ (شـۆڵێن ژنـان بیـست و چـوارن، ژوا دوو دیارن، ئەویش نان و گرارن) . بڕوانە : محەمەدی مەلا قادر، پەنـد نامـەی ئـاوارە، ل١٩٠ .

واتە هەمیشە خەریکی کارکردنن، کەچی دوو ئیشیان بەرچاو و دیارن، ئەوانیش نانکردن و برنج لێنانە .

* کابان / ئەو ژنانەی پێ وەسف دەکرێت کە ئیش و کاریان پوخت و رێکوپێکە، هەر لە چێشت لێنان و رێکخستنی ناو ماڵ و وردەکاریەکانی تر. وەکو ناویش بەکارهاتووەو بەکاردێت، تەنانەت دەوترێت (ئاڤاهییا ماڵێ کەبانییە) . بڕوانە : ڕۆهات ئەلاکۆم، رەوشا ژنان دناڤ گوتنێت پێشینانده، ئاسۆی فۆلکلۆر، ژ٢٣، ل١٨ .

[٧٧] محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل٢٥١ .

[٧٨] هەمان سەرچاوە، ل٢١٣ . یا دەوترێ (کەبانی یا مەلونە، یا مەحرومە) بڕوانە : ڕۆهات ئەلاکۆم، رەوشا ژنان دناڤ گوتنێت پێشینانده، ل٢٠ .

[٧٩] محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل٤٥ .

[٨٠] ڕۆهات ئەلاکۆم، دفۆلکلۆرێ کوردی دە ، سەردەستەکیەکە ژنان، ل٥٧ .

[٨١] حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٢٦ . ئەمە رێك لەگەڵ چەمکی پەندی (زگی تێر ئاگای لە زگی برسی نییە) یەك دەگرێتەوە .

[٨٢] خالید جوتیار، دەشتی هەولێر پەند و زاری شیرین، ل٦٧ . لە ناوچەی پشدەر دەڵێن : (چێشتی دوو کابان سوێری دەچێژێ) . بڕوانە : ڕێبوار جەمال، پەندی پێشینان لە ناوچەی پشدەردا، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٨٢ . یان دەوترێ (دیکێ بە سێ کابان هەر بۆ سییە) بڕوانە : محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل١٨٨ . لێرەشدا واتە شیوی لەیەك کابان زیاتر بێت بۆسۆی لێ دێت، کەواتە تامی ناخۆش دەبێت و ناخورێت . هەرچەندە کورد پەندی پێچەوانەی ئەمەشی هەیە کە رووبەکی پۆزەتیڤی زۆرکابان نیشان دەدات (کابانی زۆر و قازی زۆر هاوکارن) . بڕوانە : حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، ل١٠٣ . هندییەکانیش دەڵێن : (اذا كثر الطباخين فسد اللحم) (ئەگەر چێشت لێنەر زۆر بوون ، گۆشتەکە تێك دەچێت) ئەنتەرنێت . www.balagh.com

[٨٣] محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل٢٠٦ .

[٨٤] قەناتی کوردۆ، کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری، ل٤٦ .

[٨٥] خالید جوتیار، دەشتی هەولێر پەند و زاری شیرین، ل٩٢ .

[٨٦] شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل١٦٤ . هاوچەمکی ئەم پەندە دەوترێ : (ماڵی زۆر ژنان، ئاویان نییە لە گۆزان) . بڕوانە : حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٢٢٢ .

[٨٧] خالید جوتیار، دەشتی هەولێر پەند و زاری شیرین، ل٧٣ . ئەم پەندە بە شێوازی فەرمان و داخوازیش دارێژراوە (ژنەك بینە ژنانە، پێستە بکاتە هەمبانە) . بڕوانە : حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، ل٧٦ .

[٨٨] محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل٣٣ .

(٨٩) هەمان سەرچاوە، ل٣٧ .

(٩٠) هەمان سەرچاوە، ل١٥ .

(٩١) هەمان سەرچاوە، ل٣٤ .

(٩٢)هەمان سەرچاوە، ل١٥ .

(٩٣)شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل٢٢١ .

(٩٤) هەمان سەرچاوە، ل٦٤ .

(٩٥) خالید جوتیار، دەشتی هەولێر، پەندو زاری شیرین، ل٤٠ . لە هەندێك شوێن لە بڕگەی دووەمدا دەڵێن : (لە هەردوو ماران كەرە دەفرۆشن) . بڕوانە : حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٥٠ .

(٩٦) خالید جوتیار، دەشتی هەولێر، پەند و زاری شیرین، ل٥٩ . یا دەوترێ (دیزەیەك كابان بیشكێنێ، دەنگی لێ نایێ) . بڕوانە : محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە ، ل١٣٦ . یا (كاسەیەك كەیوانوو بیشكێنێ، تەقەی نایەت) . بڕوانە سید عبدالحمید حیرت سجادی، پند پشنان، جلد دوم، ل٣٧١ .

(٩٧) حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٦٣ .

(٩٨) هەمان سەرچاوە، ل٨٠ .

(٩٩) عومەر شێخەڵلا، پەندی كوردی، ل٣٢ . لە كرمانجی سەروو دەڵێن (ماڵخوێتی كەت ددەست ژنێ دا كەهرك بری و بەرخك هشت ل بن لڤایێ دا) . بڕوانە : مەلا مەحمودی دێرشەوی، مشتاخا چیا ژ گۆتنێن پێشیا، مطبعة شفیق ، بەغداد، ١٩٨٠، ل٢٧٠ . یا دەوترێ : (ژنیان كردە كوێخا، ساڵێ حەفت جار بزنی بڕیەوە) بڕوانە : هۆشیار نوری لەك، گوڵبژێرێك لە پەندی كوردی، ل٤٥ . یا دەڵێن (ئەو ماڵ خراب بیت، ئەوا ژن تێدا ببیت ماڵخۆی) . بڕوانە : مەلا مەحمودی دێرشەوی، مشتاخا چیا ژ گۆتنێن پێشینا ل١١ .

(١٠٠) هەمان سەرچاوە .

(١٠١) عەلی شارەزووری، پەندی پێشینانی كورد، گ./كەلەپووری كورد، ژ(١١)، ل٦٨ .

* بۆیە وتوویانە (كابانێ ڕوونی نیسانێ، دا هەرگرین لۆ جستانێ) . بڕوانە : عومەر شێخەڵلا، پەندی كوردی، ل١٥٣ .

(١٠٢) محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل٦٤ .

(١٠٣) محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل٢١٣ .

(١٠٤) محەمەدی مەلا قادر، پەندنامەی ئاوارە، ل٥٥ .

(١٠٥) هەمان سەرچاوە،

(١٠٦) هەمان سەرچاوە، ل١٢٩ .

(١٠٧)هەمان سەرچاوە، ل١٧٢ .

(١٠٨) کەریم شارەزا، پەندی بەراوردکاری (لە نێوان ئینگلیزی و عارەبی و کوردی)، چاپخانەی سمیرامیس، بەغدا، ١٩٨٣، ل١٣٩ .

(١٠٩) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل١٩٣ . هەژار موکریانی لە دیوانی (بۆ کوردستان) ل١٨٠ ئەم پەندەی وا داڕشتووە:

کوڕ بە دایکی گوت: بێجگە لە باوە	چەند شووی ترت بوون، وەرامی داوە
نۆ مێرد لەو هۆزی نۆیان لەم هۆزی	دوو نۆش لە هۆزی نەورۆزە قۆزی
نۆ هەر لە بەر تاو خۆیان ئەدۆزی	نۆشیان نیوەی ساڵ دەژیان بێ ڕۆزی
شەش و شەشان و شەشێکی تریش	ووچەی ئامان و ڕەشێکی تریش
بە خوا ڕۆڵەگیان دەس بە هەویرم	وردە مێردەکان کەم دێنە بیرم

بە سەرهاتی ئەم پەندە لە پەراوێزی ژمارە (١٣٢)ی هەمان لاپەڕە بەدی دەکرێت . ئەم پەندە دوورو درێژە دەڵێن (نۆ لەم هۆزو نۆ لەو هۆز، نۆ لە تایفەی برایمە قۆز، ڕەحمەتیەکەی باوکی تۆش، دەسم ها لە هەویرا، هەر ئەمەنەم لەبیرا) . بڕوانە: سید عبدالحمید حیرت سجادی، پند پشنان، جلد دوم، ل٥٠٣ .

(١١٠) عومەر شێخەڵلا، پەندی کوردی، ل١١٩ .

(١١١) جەلیل عەباسی، پەندی پیر، گ. (ئاسۆی فۆلکلۆر،) ژ(٦)، ٢٠٠٤، ل٥٣ . پەندێکی شێوەزاری هەورامییە واتە (دایکی حەیدەر خۆش خۆش دەچێتە سێبەری دار بەڕوو) چیرۆك و بەسەرهاتی ئەم پەندە لە نێو باسەکەی نووسەردا ئاماژەی پێکراوە .

(١١٢) عەلی شارەزووری، پەندی پێشینانی کورد، گ. (کەلەپووری کورد) ژ(١١)، ل٦٨ .

(١١٣)عومەر شێخەڵلا، پەندی کوردی، گ.(ڕۆشنبیری نوێ)، ژ(١١٠)، ١٩٨٦، ل٢١١ .

(١١٤)حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل١٤٩ .

(١١٥) ڕۆهات ئەلاکۆم، ، ڕەوشا ژنان دناڤ گۆتنێت پێشیناندا، گ.(ئاسۆی فۆلکلۆر) ژ (٢٣)، ٢٠٠٦، ل٢٠.

(١١٦) حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان، ل٧٩ .

(١١٧) شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل٢٠ .

(١١٨)حەمید گەردی، گوڵێك لە گوڵستانی کوردستان ، ل٤٢ .

* جهاز یا جیازی، واتە کەلوپەل، ئەو کەرەستەو کەلوپەلانەی کە جل و بەرگ و پێویستییە تایبەتییەکانی بووك دەگرێتەوە و لەگەڵیدا دەینێرن بۆ ماڵی زاوا . جیازی زۆر نیشانەی خانەدانی و گەورەیی بنەماڵەی بووك بووە . تارادەیەك بەردەوامی هەیە و تاکو ئێستاش ئەم دیاردەیە ماوە زۆرجار دەبێتە مایەی شانازی کردن بە جیهاز .

(١١٩) دیدەوان یەعقوبی، ژن ناسی لە پەندی پێشیناندا، ل٢٥ . عەرەبەکان دەڵێن : (اللي ما بطلع مع العروس ما يلحقها) . بڕوانە: یاسر خالد سلامە، موسوعە الامپال الشعبیە، ص٢٠٥ .

(١٢٠) حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی ، ل٩٦ .

[121] هەمان سەرچاوە، ل٢٣٣ .

** (کل) تایبەت کراوە بە ژن، هەرچەندە هەندێك لە پیاوانیش بەکاریان هێناوە، بۆیە دەڵێن : (سورمە بۆ ئافرەتە، نەك بۆ پیاو) . بڕوانە : حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل١٥٩ .

[122] دیدەوان یەعقوبی، ژن ناسی لە پەندی پێشیناندا، ل٨ . نەینۆك و کلدان بەبەراورد بە زێڕ و کەرەستەکانی تر شتێکی کەم بایەخە، هەرچەندە ئەمە بۆ ئەو حاڵەتە دەگەڕێتەوە کە ژنان زیاتر پارێزگاری لە دیاری دەکەن، هەرچەندە کەمیش بێت، بەلاَم لەم پەندەدا بۆتە نیشانەی زوو باوەڕکردن و هەڵخەڵەتاندن .

[123] شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل١٦٠ بوونی کل واتە دڵ تەڕی و پاراستنی خۆ جوانکردن بەهۆی کل .

[124] محەمەدی مەلا قادر، پەند نامەی ئاوارە، ل١٨٥ . هەروەها دەوترێ (دەم و چاو لووسە، ناو ماڵ پیسە) . بڕوانە : نەجم خالد ئەلۆەنی، پەندو قسەی نەستەقی کوردی شاری خانەقین، ل٧٥ .

[125] سید عبد الحمید حیرت سجادی، پند پشنان، جلد دوم، ل٣٣٧ .

[126] هۆشیار نوری لەك، گوڵبژێرێك لە پەندی کوردی، چ٢، ل٢٥ . (گۆبەرۆك) جۆری هەیەو زێڕێکی زۆرە بە (ئێلەگ)ەوە دەدروێت کە بەشێکە لە جلی کوردی .

[127] حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل٢٦٠ . پێچەوانەی ئەم پەندەش بەدی دەکرێت (کراسی ڕەش لەبۆ تۆ هەبێ، هەنگوچك سپی بۆ من زۆرە) بڕوانە : هەمان سەرچاوە، ل١٩١ . لە چەمکی ئەم پەندەش تەوس و پلار بۆ بەرامبەرو شانازیش بۆ خودی خۆی دەردەکەوێت.

* دەرەلنگ / لە چەشنی بێجامەیەکی بەرینە کە خوارەکەی بەلاستیك گرژ دەکراو ئێستاش هەروایە . جوانییەکی تایبەتی دەبەخشێت، زۆرجار گرێی لاستیکەکە دەبێتەوە یا دەپسێت.

[128] شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٤، ل٤٣٣ .

** ژنی گەڕۆك زۆر بەسووکی تەماشاکراوە، وەك (ژنی گەڕۆك لە سەی ناترسێ) . بڕوانە : خالید جوتیار، دەشتی هەولێر پەندو زاری شیرین، ل٦٣ . یا (ژنی گەڕۆك، سەگی بەڕەلاّ) . بڕوانە : حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی ، ل١٤٩ .

[129] لەزاری (سەعادەت تەیب) هەولێر، تەمەن (٥٨) ساڵ، ٢٠٠٩/٣/١٨ وەرگیراوە .

[130] هەمان سەرچاوە .

[131] حەمید گەردی، سامان و پەندی گەردی، ل١٦٢ .

[132] هۆشیار نوری لەك، گوڵبژێرێك لە پەندی کوردی، چ٢، ل٢٤ .

کلاسیزم لە چیرۆکی کوردی

د. سەلیم ڕەشید ساڵح

زانکۆی سەلاحەددین/ کۆلیژی پەروەردەی زانستە مرۆڤایەتییەکان

پێشەکی

ئەم تۆژینەوەیە هەوڵێکە لە پێناو دیاریکردنی قۆناغێکی نادیاری چیرۆکی کوردی کە هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە بووە بە بەشێك لە مێژووی کۆمەلآیەتی و سیاسی گەلەکەمان، بابەتەکەم بە سەر چەند تەوەرێکدا دابەش بووە هەر لە ڕوونکردنەوەی چەمکەکانی کلاسیزم و گونجاندنی لەگەڵ سیمای سەردەمێکی کۆنی چیرۆك و لە قالّبدانی هەندێ لەو چیرۆکە سەرەتاییانە لەو چوارچێوەیەدا و، دواتر دیاریکردنی قۆناغەکانی چیرۆك بە شێوەیەکی کورت بۆ لەیەك جیاکردنەوەی قۆناغی کلاسیزم لە قۆناغەکانی تری چیرۆك ، لە تەوەرێکی تری باسەکەدا ڕوونکردنەوەی ئەو شێوازە تایبەتییانەی بەشێك لەو چیرۆکانەیە بۆ ناسینەوەیان کە سەر بە چ قۆناغێکن، تەوەرەکەی تر دیاریکردنی ئەو لایەنە هونەرییە سادەیەیە کە وەك سیمایەك چیرۆکی کوردی دەستنیشان دەکات و لە دواییشدا بە ڕاڤەکردنی چیرۆکێك سەلماندنی ئەو بارەی چیرۆکە . بەو هیوایەم توانیبێتم بەو باسە خزمەتێکی چیرۆکی کوردیم کردبێت وەك مێژوویێك بۆ قۆناغەکانی چیرۆك لە ئەدەبی کوردیدا .

سەرەتايەك

لە ئەدەبیاتی جیهانیدا بە گشتی بۆ سەرجەم رەگەزەکان و هونەرەکانی ئەدەب، پێوستە بگەڕێینەوە بۆ ئەو کانییە فراوانەی زانست و مەعریفە کە لەلای فەیلەسووفە یۆنانییەکان هەبووەو سەری هەڵداوە و بلاّو بۆتەوە بۆ نەتەوەکانی تر بووە بە رێچکە و رێبازێك[1]، بۆ هەموو ئەدەبی جیهانی چ ئەونەتەوانەی دراوسێیان بوون یاخود نەتەوەکانی تر بەهۆی بارودۆخی جیاجیای کاریگەری ئەدەبی، وەك ئاوارەیی و شەڕ و داگیرکاری یان تێکەڵبوونی بازرگانی وفراوانبوونی باری رۆشنبیری لە پێناو سوود وەرگرتن لە هونەرە تازەکان لە رێگەی چاولێکەری ولاساییکردنەوە، گریکەکان بە سەرچاوەیەکی سەرەکی و فراوان دەژمێردرێن لە بواری زانست و ئەدەبیاتدا کە تا ئێستاش سوودیان لێ وەردەگیرێت و کاریان لە سەر دەکرێت، دوا بەدوای ئەوانیش ئەوروپاییەکان دێن کە وەك پردێك بۆ پەڕینەوەی ئەو زانست و مەعریفانە دادەنرێن بۆ نێو ئەدەبیاتی میللەتانی رۆژهەلاّت، ئەگەر بڕوانینە لایەنە هونەرییەکان و زانستەکانی ئەدەب لەڕووی گەشەکردنی مێژووییەوە، بەلاّم ئەگەر هاتو بە پێی پۆلینکردنی سادەیی و ئالۆزی بێت بە تایبەت بواری چیرۆك و حیکایەت و هەروەها بەپێی قۆناغەکانی گەشەکردنی قۆناغەکانی مێژوو ئەوە شێوازی جیاجیای بەخۆوە بینیوە، کە هەر لە سەرەتادا ئەو جۆرە چیرۆك و حیکایەتانە زۆر نزیك بوون لە گێڕانەوەیەکی ئاسایی و گفتوگۆی زارەکی و ناوچەیی کەسەکە[2]، کە دوور بووە لە چنین و هونەربازی و رێکخستن لە دواندا یان لە گێڕانەوەدا، بۆ ئەو مەبەستەش ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ دیاریکردنی شێوازەکە ئەوە دەبێت ئاوڕێك لە چەمك و پێناسە جیاجیاکانی کلاسیزم بدەینەوە، کە کۆمەڵێك پێناسەو شێوەی جیاجیا لە خۆ دەگرێت، هەندێك دەڵێن کلاسیزم بریتییە لەو بەرهەمانەی کە لە لاساییکردنەوەی نووسەرە ناودارەکانی گریکەوە هاتوون، وەك (ئەسخیلۆس و یۆربیدس و ئەرستۆ فانس و سۆفۆکلیس)، کە خاوەنی هەندێ رێبازو یاسای تایبەتی بوون لە داهێنانی شیعردا ئنجا شانۆو بابەتەکانی تر[3] . هەندێکی تریش بەو بەرهەم و شاکارانەی سەردەمی رێنیسانسیان دەگوت کە هەر لە سەردەمی

یۆنانەکان و ڕۆمانەکان هاتبوونە نێو ئەدەبیاتی ئەوروپی، کلاسیزم و قۆناغـەکانی کلاسیزم، هەندێ لە شارەزایانی ئەدەبیش بەو بەرهەمانەیان دەگوت کلاسیزم، کە لـە سـەدەی هـەژدە وەك دەسـتوورو یاسـایەك بووبـوون بـە بنـەماو لـە سـەری دەڕۆیشتن، ئەگەر چی ئەو هەموو پێناسەیە بۆ کلاسـیزم لـە سـەردەمی جیاجیـادا هاتبوونە کایە، بەڵام لە خاڵێکدا لە یـەك نزیـك دەبوونـەوە ئـەویش ئـەو بەرهـەم و شـاکارە بەپێزانـە دەگرێتـەوە کـە زیـاتر پەیوەسـتە بـە باسـکردنی کارەسـات و بابەتەکانی کەسایەتییە بـەرز و بـەهێزەکان، ئەمـەش چ لـە چوارچـێوەی هـۆنراوە بووبێـت یـان لــە گێڕانــەوەی ڕووداوێکــی حیکایــەتخوانی دوورو درێــژدا، وەك حیکایــەتێك یـان ڕۆمانێـك کـە ئـەویش بـە زۆری هــەر بــە شـێوازی هـۆنراوە دەگێڕدرایەوە، تا وای لێهات کلاسیزم بۆ ئـەو جـۆرە بەرهەمانـە بـە کـار بێـت کـە پێویستی بە بەهرەو توانایەکی باش بێت بۆ داڕشتن، لە دواییشدا بوو بە ڕێگەیـەك بۆ لاساییکردنەوەو چاولێکردن، لـە بـەر ئـەوە ئـەو چـەمکە، (کلاسـیزم)، بـوو بـە چەمکێك بۆ ئەو بەرهەمە کۆنانەی لە ئاسـتێکی بـەرزو دانسقەدا دەخرانـە ڕوو کـە کەم کەس دەیتوانی دەستی بەسەردا بشکێت و کـاری تێـدا بکـات [٤]، لەبەرئـە وە پێویستی بە تواناو شارەزاییەکی بەرزی زمانەوانی هـەبوو وە پـشتی بـە هونـەری ڕەوانبێـژی دەبەسـتا لـە داڕشـتنی دەقـدا، بـۆ یەکـەم بنـەماش بـۆ ئـەو چـەمك و پێناسەیە ئەوەیە دەبێ بگەڕێینەوە بۆ تیۆرەکانی ئـەفلاتۆن و ئەرسـتۆ کـە ئـەوان دامەزرێنـەرو داهێنــەری ئــەو جــۆرە دەســتوورو یاســایە بــوون و دوای ئــەوانیش شاعیران و نووسەرانی گریـك وەك ڕێبازیـك لەسـەری بـەردەوام بـوون، ئەگـەر چـی تیڕوانینی ئەفلاتون و ئەرستۆ لە بارەی جۆرەکانی هونـەر جیاوازییـان هـەبووە لـە ڕووی بـیرەوە [٥]، ئـەفلاتون ئایدیالیـستانە سـەیری بابەتـەکانی هونـەری کـردووە، ئەرسـتۆش بـە پێـچەوانەی ئـەو مادیانـە یـان ڕیالیـستانە بابەتـەکانی هونـەری لێکداوەتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەردوو فەیلەسووف ڕێگایەکیان بۆ ئەدەب و هونەر دامەزراندووە کە بۆ نەوەکانی دوای خۆشیان بووە بە بنەما و ڕێباز، لەگەڵ هـاتنی چـاخی ڕێنیـسانس و گۆڕانکارییـەکانی بـوارە زانـستییەکان و دەرکـەوتنی ڕێبـازی تازەو دەرکەوتنی ئەدەبی نەتەوەیی کە پێشتر زمانی لاتینی زمانی ئەدەبی هەموو نەتەوەکانی ئەوروپا بووەو، بەهۆی گەڕانـەوە بـۆ زمـانی نەتـەوەیی سـەربەخۆ لـە

زانستی ئەدەبیدا[٦]، لە پاڵ ئەوەشدا زمانی نەتەوە بوو بە زمانی بۆنـە و یادەکـان لە ناو شوێنە ئاینی و کەنیسەکاندا [٧]. دوای ئەوەی نووسەرانی ئەوروپا بیریان لـە بەرهەم و داهێنانی تر کردەوە کە پەیوەندی بە چەمکە مرۆڤایەتییەکانەوە هـەبوو قۆناغێکی تر سەری هەڵدا، بەهۆی ئەو زمانە جیاجیایە کەوتنە دەربڕینـی شـێوازە تایبەتییەکانیان بۆ کارتێکردنە سەر خوێنەری نەتەوە، ڕەخنـە گـران و لێکۆڵـەران هەستیان بە هاتنە پێشەوەی جۆرە ئەدەبێکی تر کرد بە هۆی بەکارهێنانی زمـانی نەتەوەکان، کە ئەدەبی ڕەسمی و ئەدەبی کەنیسەی لە یەك جیـا کـردەوە کـە بـە زمـانی لاتینـی دەنووسـران وەك پاشماوەیـەکی ئـەدەبی جیهـانی کـۆن (گریـك و ڕۆمان) سەیر دەکرا، ناچار بوون بۆ ئـەو جیاکردنەوەیـە لـە شـێوازەکانی ئـەدەبی نەتـەوەیی و ئـەدەبی کـۆن زاراوەیـەك بدۆزنـەوە ئـەو زاراوەیـەش بـە (کلاسـیزم) ناسێندرا، دواتـریش ئـەو ئەدەبـە کۆنـە وەك بنـچینەیەکی مـەعریفی لـە پۆلـەکانی خوێندن دەخوێندرا، ئەمەش وای کرد کە ئەو زاراوەیـە وەك نـاو و پێناسـەیەك بـۆ ئـەو جـۆرە ئەدەبـە جـێگیر بێـت و لـە ئـەدەبی سـەردەمە جیاجیاکـانی دواتـریش لاسایی بکرێتەوە، لە بەر ئـەوە ئـەو ئـەدەب وهونەرانـەی خـاوەنی تایبەتمەنـدی و ئاسـتێکی بـەرز بـوون بـەردەوام خـۆی پاراسـت لـە ڕێگـەی هەنـدێك سـیفەتی چەسـپاوەوە تـا وای لێهـات ببێتـە سەرچـاوەیەك بـۆ لاسـاییکردنەوەی ئـەدەبی نەوەکانی بە دوای یەکدا هاتوو . لە سەدەی حەڤدە لە فەرەنـسا قوتابخانەیـەکی نوێتر سەری هەڵدا، بەڵام ئەویش دەگەڕایەوە بۆ بنـەماکانی ئـەو ئەدەبـەی کـە لـە لای (گریك و ڕۆمان) جێمابوون و ئەدەبی ناوچەییان ڕەت کردەوە، بۆیە پێیان دەگوترا کلاسیکییەکان، لە دوای دەرکەوتنی کلاسیزمی فەرەنسی ئەو زاراوەیە بۆ دوو لایەن بە کار دەهات تایبەت و گشت ، لە باری یەکـەم بـۆ ئـەو ئەدەبانـەی لـە سەر ڕێبازی ئەدەبی فەرەنسی دەڕۆیشتن و لە بـاری دووەمـیش بـۆ هەنـدێ کـاری ئەدەبی وەك شانۆ و ڕۆمـان و جـۆرە شـیعرێك کـە هونـەرێکی تێـدا بێـت و ببێتـە کەرەستەیەکی وشیارکردنەوە و ڕۆشنبیرکردن [٨]، بەم شێوەیە لە ئەدەبی کۆنـدا، (کلاسیك)، وەکو جۆرە شـێوازێك لـە هـەر یـەك لـە ڕەگـەزە ئەدەبییەکانـدا بـووە بنەما و دەسـتوور لـە لایـەك و لـە لایـەکی تـریش وەك سـیفەتێکی جیاکـەرەوە و دابڕان لە یەکتر، تا وای لێهات لە دواتـردا ئـەدەبی سـەنعەت بـەم پێوانەیـە سـەیر

بکرێت بە پێی تایبەتمەندی و خەسڵەتەکانی دەرکەوێت و بناسرێتەوە، هە رچەندە ئەو ئەدەبە وەك پاشماوەیەکی ئەو ئەدەبەی تایبەت بوو بە چینی سەرەوەو خاوەن دەسەڵات دەنووسرا ، لە بەر ئەوە دەبوایە وشە و زاراوەی هەڵبـژێردراو لە ئاستی ئەو چینە دابوایەو جێگەی ڕەزامەندی و شایستەی ئاستی کۆمەڵایەتی و سیاسی ئەوان بوایە، بۆیە ئەو جۆرە ئەدەبە دەبوایە سەنعەتکارییەکی بەرزی تێدا بەکاربهاتبایە، لەو سەردەمەدا کە چینی دەرەبەگ لە ئەوروپا خاوەن شکۆ و دەسەڵاتدار بوون، ئەدەبەکەش زیاتر لە خزمەتی ئەواندا بووە، ئەگەر چی هەندێ کات دەسەڵاتی پاشایەتی تووشی دارمان و بێهێزی دەبوو، بەهۆی دەرکەوتنی هێزی نوێخوازی بورژوازییەوە بەڵام دووبارە گەڕانەوەیان بۆ سەر دەسەڵات، وەك لە وڵاتی بەریتانیادا لە ساڵی ١٦٤٠ رووی دا هەروەها لە ١٦٦٠ جارێکی تر رژێمی پاشایەتی بە زەبری چەك گەڕایەوە سەر دەسەڵات و ئەدەبی نوێ فەرامۆش کراو گەڕانەوە سەر ئەدەبە کۆنەکەی کلاسیك، لە فەرەنسا هاوسەنگییەك لە نێوان بیری دەرەبەگایەتی و بورژوا دروست بووبوو، ئەدەب و ڕۆشنبیریش لەو وڵاتە زیاتر لە بارێکدا جێگیر بووبوو، کۆمەڵێك نووسەر هەوڵی پێشکەوتنی ئەدەبیان دەدا و جارێکی تر گەڕانەوە سەر پرەنسیپ و بنەماکانی ئەدەبی گریکی کۆن، ئەو کۆمەڵەیە، (پلیاد)، پێیان وابوو کەوا ئەو بنەمایانەی لە ئەدەبی گریکی و ڕۆمانیدا هەبووە ڕەسەنن و پێویستی بە توانایەکی بەرزی داهێنەرانە هەیە [٩] پێوەر لای ئەوان گەڕانەوە بوو بۆ ئەو دەستووورو بنەمایانە، ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە کە سەردەمی دەرەبەگایەتی لە ئەوروپا زیاتر درێژەی کێشاوە، لە سێبەری دەسەڵاتی کەنیسەو پیاوە ئاینییەکان و چینی دەرەبەگ، کە بە چینی بەرزی کۆمەڵ دەژمێردران و خۆیان بە خاوەنی ئەو ئەدەبە دەزانی و ئەو ئاستە ڕۆشنبیریەیان بە شایستەی خۆیان دەزانی، لەبەر ئەوە ڕێبازی کلاسیزم لەگەڵ درێژە کێشانی سیستەمی دەرەبەگایەتی درێژەی کێشاو بیرێکی جیا لە ناو ئەو ئەدەبە ڕەنگی دایەوەو لەگەڵ ڕوخسارێکی پڕ لە ستاتیکاو بە هێزی هونەری و ڕەوانبێژی .

پێناسەیەکی کلاسیزمی کوردی

سیاسەتمەدار و ڕۆشنبیری فەرەنسی (فۆلتێر)، لە نامە فەلسەفییەکانیدا کە لە ساڵی ١٧٧٣ نووسیویەتی، دەڵێ: من لە ڕێگای سوود وەرگرتن لە سەرچاوە بەریتانییەکان هێرشم کردە سەر سیستەمی فەرەنسی و بێدادییەکانی فەرەنسا و خاڵە لاوازەکانی، چونکە بەریتانیا ئازادیخوازی و سیاسەت و سەربەستی ئایینی و بایەخدان بە زانست و فەلسەفەی تێدا کۆ ببووەوە، ئەوانە سەرنجی منیان ڕاکێشا بۆ ئەوەی هەوڵی گۆڕانکاری بدەم [١٠]، ئەوە شتێك ئاشکرا دەکات کە ئەویش کاریگەری بەریتانییەکانە وەك هۆکارێکی سەرەکی بۆ ئەوەی فەرەنسییەکان بتوانن لە ڕێگەی لاساییکردنەوەی ئەو پێشکەوتنەو ئازادییە لە بارودۆخ و ئاستی ئەدەب و زانستی فەرەنسا بکۆڵنەوە هەر چەندە فەرەنسییەکان لە سەدەی حەڤدە بەدواوە بوونە سەرچاوەیەك و کانگەیەکی ڕۆشنبیری بەر فراوان و، سوودیان بە هەموو جیهان بەخشی لە ڕووی مەعریفەو فەلسەفەوە . بەڵام کاریگەری بەریتانییەکان بە ئەدەبەکەیانەوە دیار بوو، هەر چەندە فەرەنسییەکان پێشتر سوودیان لەو دەستوورو بنەمایانەی کلاسیزمی ئیتالی وەرگرتبوو، چونکە ئیتالییەکان بەر لەوان ئەو دەستوورو ڕێسایانەیان چەسپاندبوو، بە سود وەرگرتن لە هونەرەکانی ئەرستۆ و هۆراس و بەهۆی وەرگێڕانەوە بۆ سەر زمانی لاتینی و ئیتالی، لەلایەکی تر لە ئەڵمانیا گۆڕانکارییەکی گەورە لە سەدەی شازدە سەری هەڵدابوو تائەوەی لە سەدەی حەڤدە توانی شان لە شانی ئەدەبی کلاسیکی فەرەنسی و ئیتالی بدات، لە ئینگلتەرەش لە سەدەی حەڤدە بە دواوە ئەو شێوازە ئەدەبییەی (کلاسیزم) سەری هەڵدا، بە شێوەیەکی گشتی دەبینین کلاسیزم لە ئەوروپا چەندین سەدە درێژەی کێشاوە، چینە باڵا دەستەکان کلاسیزمیان وەك کەرەستەیەك بۆ مانەوەو بەردەوامبوونی یاسا باوەکان بەکار هێناوە بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان، ئەگەر سەیرێکی مێژووی ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتیش بکەین بە پێی ئەو دەق وتێکستانەی کە وردە وردە هاتنە دەرکەوتن، ئەوە دەردەکەوێت کە ئەدەبی کوردیش بەشێکە لەو ئەدەبیاتە کە لە چەندین دەروازەوە ئەو زانست و مەعریفەیەی تیادا هاتوونەتە پەیدابوون، ڕێبازە ئەدەبییەکانیش بەشێکی ئەو زانستانەن لەو ڕەوتەدا، لە پێشدا باسمان لەوە کرد کە چۆن کلاسیزم لە وڵاتانی

ئەوروپا مامەڵەی لەگەڵ کراوە بەپێی شوێنە جیاجیاکان، هەرچەندە بە دورو درێژی نەچووینەتە ناو باسەکە چونکە پێشتر لێکۆڵینەوەی زۆری لە بارەوە کراوە، د. فەرهاد پیربال باس لەوە دەکات کە سەرجەم ڕێبازەکانی ئەدەب لە داهێنانی ئەوروپییەکان بوون، بە تایبەت گریك و ڕۆمان و دوایش میللەتانی ئینگلیز و فەرەنسا و ئەڵمانەکان کە بنەما و ڕێسای تابەتییان بۆ هەر یەك لەو ڕێبازانە دیاری کردووە، خەسڵەت و سیفەتی تایبەتییان بۆ نیشان کردوون وەك دەستوور و ڕێسا . میللەتی کورد لە مێژوودا تێکەڵاوییەکی دوورو درێژی لەگەڵ میللەتانی دراوسێدا وەك تورك و عەرەب و فارس هەبووە بە هەر بارودۆخێك بوو‌بێت، ئەوەش دیارە کاریگەری خۆی هەبووە وەك دەروازەیەك بۆ پەڕینەوەی بەشێکی زۆری ئەو ئەدەب و زانستانە بە جۆرەها ڕێگەو هۆ، جگە لە ئەدەبی ڕەسەنی فۆلکلۆریمان نەبێت کە پانتاییەکی زۆری ئەدەبەکەمانی داگیر کردووە وەك موڵك و سامانێکی نەتەوەیی، بەڵام ئەوەی مەبەستە ئەو ڕێبازو زانستانەیە کە لە ئەدەبی جیهانیدا لە نەتەوەیەکەوە پەڕیونەتەوە لای نەتەوەیەکی تر و ئێمەی کوردیش بەشێکمان بەر کەوتووە، عەرەب هەر لە سەرەتای سەدەی بیستەم بەر لە نەتەوەکانی تری ڕۆژهەڵات هەوڵی ئەوەیان داوە سوود لە ئەدەبیاتی ڕۆژئاوا وەربگرن، بە تایبەت یاساو ڕێبازە دیارەکانی ئەدەبیاتی گریك و کلتووری خۆیان پێ بەرگ کردووەوئەو پۆلینکردنەیان هێناوەتە نێو ئەدەبەکەیان، کلاسیزمی کوردی زیاتر پەیوەندی بە شێوازی تێکستە کۆنەکانەوە هەیە لە ڕووی ناوەرۆك و ڕوخسارەوە کە لە دارشتندا لە سەر ڕۆشنایی ئەو دەستوورانەی لای ئەدەبیاتی نەتەوە موسڵمانەکان پەیڕەو کراوە، ئەگەر چی لە ڕووی ڕوخسارەوە ئەو شێوازە ئەدەبییە لایەنی هۆنراوە دەگرێتەوە چونکە یاساکانی کێش لە هۆنراوەدا دەبینرێت، بەڵام دەتوانین چیرۆك و پەخشانیش بە شێوازەکانیانەوە لە ڕووی بابەتەوە لەو چوارچێوەیە دەرنەکەین، دیارە ئەگەر بەو شێوازە هۆنراوانە بگوترێ کلاسیزم کە سەروا و ئاوازیان بە قەدەر ژمارەی برگەکانیان هاوکێش بکرێن، ئەوە چیرۆکیش شێوازەکانی سەرەتایی جیای دەکاتەوە لە شێوازەکانی دواتری لە ڕووی بەکارهێنانی زمانەوە، چونکە هەر زمانە دەستنیشانی ئەو دابەشکردن وپۆلینکردنانە دەکات، لە ئەدەبی کوردیدا بۆ

چـیرۆك دەبـێ بگەڕێینـەوە بـۆ هـەردوو لایـەنی (ڕوخـسار و نـاوەڕۆك)، کـە بەشێوەیەکی سادەو ساکار لە نووسینەکانی سەرەتادا مامەڵەی لەگەڵدا کراوە . هـەر چیرۆکیـشە داکـشاوەتە نـاو هـۆنراوەو داسـتان و شـانۆکانی بـەرایی، هـیچ ڕەگەزێکی ئەدەبی نەیتوانیوە لە چیرۆك دوور بکەوێتەوە، لـە ناوەڕۆکدا بەشـێکی چـیرۆکەو بـە شـێوازی جیاجیـا نـاوەڕۆکێکی لـە خـۆ گرتـووە، بـەڵام ئەگـەر وەك هونەری چیرۆك سەیری بکەین، ئەوەلە ئەدەبی کوردیدا شـێوازو فـۆرمی تایبـەتی خۆی هەبووە، لە سەرەتادا بە شێوازێك و دواتریش گۆڕانکـاری لـە شـێوازەکە بـە پێی سەردەمەکە ڕووی داوە، کە چیرۆك تێیدا تێپەڕ بـووە، لەگـەڵ ڕێبازەکانـدا و لە بەکارهێنانی زمانی جیاواز لە ڕووی

داهێنان و هونەرەوە . لەبەر ئەوە شێوازەکانی چیرۆکی سەرەتایی کوردی زۆر جیـاواز بـووە لـەو شـێوازە باوانـەی ئـەمڕۆ، لـە ڕوویـەکی تـرەوە کاریگـەری گواستنەوەی ڕێبازەکانی ئەدەب چ لە ڕێگەی ئەدەبی دراوسـێوە بووبێـت یـان بـە هۆی ئەدەبی جیهانییەوە بووبێت، ڕۆڵی خۆی هەبووە لـە وەرگرتنـی ڕێبازەکانـدا، بە تایبەتیش کلاسیزم کە درێژترین تەمەنی هەبووە لە هەموو ئەدەبیاتی جیهانـدا . لە کۆمەڵگەی کوردیماندا سەرەتای خوێندن لـە حـوجرەو خانەقاکانـدا بـووە بـە زمـانی بێگانـەی وەك عـەرەبی و فارسـی و بابەتـە ئایینییـەکان دەخوێنـدرا یاخود ئەو کاریگەرییـەی لـە نێـو زمانـەکانی بێگانـە کـە شـیعر و ئـەدەبیاتی پـێ دەنووسرا، لە بارودۆخی سیاسیشدا ئەوە کوردسـتان دواکەوتـەی ئـەو بارودۆخـە سیاسییانە بووە کە لە ناوچەکەدا دەسەڵاتدار بوون، هەر لە بڵاو بوونەوەی ئایینی ئیسلام تا دەگاتە سەردەمی دەسـەڵاتی عوسمـانی و کۆتـایی هـاتنی و لـە پاشـانا دەرکەوتنی دەسەڵاتی ئیمپریالیزمی ئینگلیزی و وڵاتەکانی تری بێگانە لە ناوچەکە بە کوردستانیشەوە، بێ گومان ئەو بارودۆخەش کاریگـەری خـۆی هـەبووە لەسـەر گواستنەوەی زانست و هونەرەکانی ئەدەب و ڕێبازەکانی، لە پێنـاو پـەرەسـەندنی ئەدەبی نەتەوەیی، لە ئەدەبی ئێمەدا کلاسیزم زۆرتر لـە بـواری شـیعردا دەبینـرێ هەر لە چوارینەکانی بابە تاهیری هەمـەدانی (سـەدەی ١١ ی ز.)، و هۆنراوەکـانی مەلا پەرێشان و فەقێ تەیران و عەلی حەریری و مەلای جەزیری و ئەحمەدی خانی، کە تێکەڵە بە شارسـتانیەتی ئیـسلام لـە ناوەرۆکـدا، لـە ڕوخـساریش لەسـەر تاکـە

بەیت و چوارین و مولەمەع و پێنج خشتەکی و تەرکیب بەند و موستەزاد و غـەزەل و قەسیدەی بە کێشی عـەرووزی ڕۆژهـەڵاتی وەسـتاوە هـاو تـەریب و لـە یەکـچوو لەگـەڵ ئـەدەبیاتی نەتـەوەکانی ناوچـەکە، ڕێبـازی کلاسـیزم تـاوەکو سـەرەتای سەدەی نۆزدەو ناوەڕاستی ئەو سەدەیەش درێژەی هەبووە، لە بواری پەخـشان و چیرۆکیشدا ئەوە شێوازەکە، دیارە تا چ ڕادەیەك سەرەتایی بـووەو دوور بـووە لـە هونـەرو چـنینی هونەرمەندانـە، کـە دەتـوانین بـە پێـی بنـەماکانی کلاسـیزم لـەو چوارچێوەیەی دابنێین کە لە باسەکانی دواتر بە وردی لێی دەدوێین .

پۆلینکردنی ڕێڕەوی چیرۆکی کوردی

دیارە هەر لێکۆڵەرێك و توێـژەرێك بـە پێـی ڕوانگـەی تایبـەتی خـۆی چـیرۆکی کوردی

پۆلین کردووە، هەیە لە ڕووی مێژوو و سەردەمەکانەوە دیاری کردووە بە پێـی ڕێبازەکـانی ئـەدەب و هەڵکـشانی لەگـەڵ سـەردەمە دیاریکراوەکانـدا، بابەتـە ئەدەبییەکان بـە گشتی و چـیرۆکیش بـە تایبـەت ڕاسـتەوخۆ یـان نـا ڕاسـتەوخۆ ڕەنگدانەوەی بـوارە جـۆراو جۆرەکـانی کۆمەڵـە لـە مێـژوودا،چ لـە ڕابـردوودا بێـت یاخود لە ئێستادا، یان تێڕوانین بێت بۆ ئایندەو تازەکردنەوە بە پـشت بەسـتن بـە ئێـستاو بـە ڕابـردوو، چـیرۆك زێـدەتر لـە ڕەگـەزەکانی دی پەیوەسـتە بـە سـەردەمەکەی خـۆی کـە تێیـدا دێتـە کایـەو پەیوەستیـشە بـە لایـەنی کەسـێتی نووسـەرو بیرکردنـەوەکانی لـەو سـەردەمە، بـاو بـوونی هـەر ڕێبـازو بابـەتێك لـە سەردەمێکی دیاریکراودا کاریگەری خۆی هەیە لە سەر دەستنیـشانکردنی جـۆری دەربڕینەکەو شێوازەکە لـە پـاڵ بیرکردنـەوە و ڕۆشـنبیری نووسـەرەکە خـۆی، لـە کاتێکـدا کۆمەڵگـەی کـوردی بـە بـارێکی دیـاریکراودا، بـە یـەکێك لـە قۆناغـە مێژووییەکاندا تێپەڕ بووبێت، هەر وەك دەرەبەگایەتی و کشتوکاڵ و شـوانکارەیی کە کۆمەڵێك سیفەت و خەسڵەت هەڵدەگرێ و جیای دەکاتەوە لـە قۆناغـەکانی تـر وەك بوارە کۆمەڵایەتیەکان، لـە قۆنـاغی دەرەبەگایـەتی تایبەتمەنـدی شـانازی بـە خۆبوون و پیاهەڵدان بە کەسـێتییەکی دیـاریکراودا بـاو بـووە، وەك پیاهەڵـدان بـە پاڵەوان و قارەمان، کە لە داستانە کۆنەکانی دڵداری وشەڕو شۆڕدا هاتووە ، ئـەوە لە ناوەرۆکدا پێویستی بەوە بووە کە خەسڵەتەکان گەورەتر نیـشان بـدات لـەوەی

كه هەیـه و، بـه شـێوەیەك دەردەبڕێـت كـه جێگـەی شـانازی و پیاهەڵدان بێـت و دەرخستنی كەسێتییەكی ئازاو نەبـەردو جـوامێر، لـه ڕوخساریـشدا ئـەوە دەبوایـه زمانێك بوایه بـه هـۆی ڕەوانبێژییـەوە پـڕ بێـت لـه وشـەی پیاهەڵدان و ڕازاوە بـۆ وەسفكردن و زمانێكی پاراو كه شایەنی ناوەرۆكەكـه بێـت، ئەگـەر چـی نووسـەری كـورد لـه بـارەی پـۆلینكردنی چـیرۆكی كـوردی بەشـێكی ئـەو چـیرۆكانەیان لـه خانـەكانی ڕێبازەكـان دانـەناوە بـه تایبـەتیش (كلاسـیزم)، كـه سـەرەتاو بناغـەی ڕێبازەكانه، دەتوانین لێرەدا ئاماژە بـۆ ئـەوە بكـەین كـه بەشـێك لـەو چـیرۆكانەی باس له ڕووداوی پاڵەوانێتی و دڵداری تراژیدی دەكەن، یـان ئـەو داسـتان و شـەڕو شۆڕانه بخەینه ئەم چوارچێوەیە، وەك ئەو جۆرە چـیرۆكانەی د. مـارف خەزنـەدار بـه چـیرۆكه شـیعر یـان ڕۆمانـه شـیعر ی ناسـاندوون[11] پێیـان بڵـێین چـیرۆكی كلاسیكی، چیرۆكی لەیلاو مەجنون ئەگـەر چـی بـه شـێوازی هـۆنراوە داڕێـژراوە، بەڵام بنەماكانی چیرۆكی تێدا دەبینرێـت ،وەك كـات و شـوێن و ڕووداو و پاڵـەوان، ئەگەر چی بۆچوونی جیاواز لـەو بارەیـەوە لەوەدایـه كـه ئـەو چـیرۆكانه لـه ڕووی هونەرەكانی چیرۆكەوە لـه ڕۆژگـاری ئـەمڕۆدا بـه چـیرۆك لـه قەڵـەم نـەدراوە ، لـه ڕاستیشدا هونەر لەگـەڵ سـەردەمەكەیەتی، نـاتوانین دوێنـێ بـه پێـی لێكدانـەوەی ئەمڕۆ مۆركی پێوە بنێین و له قەڵەمی بدەین ، دەتوانین له ڕووی ناوەرۆكـەوە بـه پێی یەكێك له پێناسەكانی كلاسیزم پۆلینیـان بكـەین كـه دەبـێ بابەتەكـه بـەرز و دانسقه بێت، لێرەدا ئەو بۆچوونه ڕێگه دەكاتەوە بۆ ئەو بابەتانەی كه لەگەڵ ئـەو پێناسەیە جووت دەبێت، به پێویستی دەزانم لێرەدا ئاماژە بـۆ كۆمـەڵێك فاكتـەرو هۆكار بكـەین، كـه ڕۆڵیـان هـەبووە لـه سـەر گەشەسـەندنی كۆمەڵگـەی كـوردی و گۆڕانكارییەكان، كه ڕەنگی داوەتەوە لەسەر دەربڕینی بوارە هونەرییەكانی چیرۆك بۆ شێوازی جیاجیا و ڕێبازی جۆراو جۆر، ئەو گۆڕانكارییانەش چ به هۆی گەشـەی ئاسایی كۆمەڵگەی كوردی بووبێت وەك هەموو كۆمەڵگاكانی جیهان بۆ لایەنـەكانی ژیـان و قۆناغـه یـەك لـه دوای یەكـەكانی مرۆڤایـەتی، یـاخود بـه هـۆی گـۆڕانی بارودۆخی سیاسی نەتەوەی كورد و ئاڵوگۆڕی دەسەڵاتی چینەكانی ناو كۆمەڵگەی كوردی بووبێت، له پاڵ كاریگەری نەتەوەكانی دراوسـێدا كـه بـه ڕوونـی لـه سـەر لایەنـەكانی ئـەدەبی كوردیـدا دەركـەوتووە، دەركـەوتنی هـەر ڕێبـازێكی هونـەری پەیوەسـت بـووە بـه بیركردنـەوەی دەسـەڵات و كاریگـەری لـه سـەر كۆمەڵگەكـە، توندبوونی ململانێی دەرەبەگایەتی و هەڵچوونی چینەكان بەرەو قۆناغی دواتـر لـه

چەوسانەوەی چینێك بە دەست چینێکی ترەوە، کاری کردۆتە سەر دەرکەوتنی لایەنێکی فیکری لە ئەدەبدا وەك لە ڕێبازی ڕیالیستی دەرکەوت، ئەمەش لە یەکێك لە قۆناخەکانی ئەدەبی ئێمەدا ڕوونە، هەر لە دوای کۆتایی هاتنی دەسەلاتی عوسمانی و هاتنی ئینگلیز بۆ عێراق بوو بە سەرەتا بۆ بزووتنەوەیەکی ڕۆشنبیری و فیکری بە هۆی بزووتنەوەیەکی نەتەوایەتییەوە، چەندین گۆڤار و ڕۆژنامە هاتنە بلاوکردنەوە بە تایبەت لە سەردەمی حوکمڕانی شێخ مەحموود، کە پڕ بوون لە بابەتی چیرۆك و هەواڵ و بابەتی کۆمەلایەتی و پەخشان و هۆنراوە[١٢]، لە پاڵ ئەمانەشدا پەیدابوونی چەندین ڕێکخراوی لاوان بۆ جۆشدانی خوێندەوارانی کورد و خۆ ڕۆشنبیرکردن و پەرەپێدانی زمانی ئەدەبی و نەتەوەیی لە نووسیندا، لە ناویاندا چیرۆك بابەتی هەرە دیاری نێو ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانە بووە، لە پاڵ بابەتی مێژوویی و کۆمەلایەتی، شێوازی ئەو چیرۆکانەش زیاتر لە سەر ڕێبازی ڕیالیستی بوون، لە ناوەرۆکدا باسی واقعی سەردەمەکە و کێشە سیاسی و کۆمەلایەتییەکان بوون، وەك چیرۆکەکانی (جەمیل سائیب) و (ئەحمەد موختار جاف) کە بە ئاراستەی ڕەخنەی کۆمەلایەتی و سیاسی بوون [١٣] . ئەگەر چی بەشێك لەو چیرۆکانە لە ناوەرۆکدا ڕیالستی بوون بەلام لە ڕوخساردا بە بەراورد لەگەڵ چیرۆکی ئەمرۆ، ئەوە شێوازێکی کۆنی گێڕانەوەیان بە سەردا زاڵ بووە، کە لە سەر زاری گێڕەرەوە یان نووسەر گێڕدراونەتەوە، ئەمەش دەتوانین بلێین شێوازێکی کلاسیکی بووە لە داڕشتنیدا، نووسەر ڕووداوی چیرۆکی بە شێوەیەکی ئاسایی و بە زمانێکی سادەی ناوچەیی بەکار هێناوە لە گێڕانەوەدا و هیچ پێوەرێکی بۆ ڕێکخستنی کات و شوێن و گونجاندنی لەگەڵ ڕووداوەکە دانەناوەو، ماکیاج و جوانکاری نەزانیوە بۆ دەربڕین بەڵکو ڕووداوی وەکو خۆی نیشانداوە، وەك گەیاندنی هەواڵێك یاخود گێڕانەوەی سەربردەیەك، لە دوای سالانی چلەکان و دوای جەنگی جیهانی دووەم و تاوەکو شەستەکانیش چیرۆکی کوردی شێوازێکی تری بەخۆیەوە بینی، نووسەر هەولی داوە گرێچنی بکات لە گونجاندنی کات و شوێن لەگەڵ ڕووداودا، نووسەر بیرو توانای خۆی خستۆتە گەڕ بۆ دروستکردنی چوارچێوەیەك بۆ کەرەستەکانی چیرۆك، بەوە شێوازەکەی جیا کردەوە لە چیرۆکەکانی پێشووتر و قۆناغێکی تر هاتە کایە، هەندێ لەو چیرۆکانە لە ناوەرۆکدا ڕووداوی ڕۆمانسی،یاخود نەگەیشتنی پالەوانەکانیان بە ئاواتەکانیان و

کۆتایی هاتنێکی تراژیدیانەیان پێوە دیار بوو[١٤]، لە چیرۆکی کوردیدا ناتوانین وەك هۆنراوە بە پێی ڕێبازەکانی ئەدەب دابەشیان بکەین، چونکە جاری وا دەبێت دوو ڕێباز لە چنینیدا تێهەڵکێش دەکرێت بە پێی جۆری بابەتەکە و شێوازی داڕشتنەکە لە بەکارهێنانی هونەروبنەماکانی چیرۆك، وەك مەسەلەی ویژدانی (ئەحمەد موختارجاف)، کە لە ناوەرۆکدا ڕیالیستییە و لە خەیاڵێکی ڕۆمانسییانە داڕێژراوە . چیرۆکە سەرەتاییەکان چ ئەو چیرۆکانەی بە زارەکی گوتراون و دواتر نووسراونەتەوە یاخود ئەوانەی نووسەر ڕاستەوخۆ نووسیویەتی، وەك چیرۆکەکانی مەلا مەحموودی بایەزیدی تا دەگاتە چیرۆکی (شویش)ی فوئاد تەمۆ یەك شێوازی گێڕانەوەو زمانی گۆکردنی تێدا زاڵە[١٥]، نووسەر هیچ هونەرێکی تێدا نەخستۆتە گەڕ جگە لە گێڕانەوەیەکی بە زمانی ناوچەیی نەبێت کە بە نووسین داڕێژراوە، دەکرێ بەو جۆرە شێوازە بڵێین شێوازی کلاسیزم، چونکە ئەو مەرج و خەسڵەتانەی کە لە کلاسیزمی کۆندا دەبینرێ لێرەدا هەیە، لە هەمان کاتیشدا ناوەرۆکی ئەو چیرۆکانە ڕیالیستی تێدا دەبینرێ ، لە دوای جەنگی جیهانی دووەم وبە هۆی ئەو بارودۆخەی بە سەر ناوچەکەدا هاتووە و بۆتە هۆی دروستبوونی بیری نەتەوەیی و چینایەتی، ئەمەش لە چیرۆکدا ڕەنگی داوەتەوە، هەر لەو ماوەیەشدا چیرۆکی ڕۆمانسییانە دەکەوێتە بەر چاو وەك ئەو چیرۆکەی پیرەمێرد، (گەشتێك بەسەر باڵی پەڕەندەی خەیاڵەوە)، بۆیە چیرۆکی کوردی بە پێی زنجیرەی ڕێبازە ئەدەبییەکان بە دوای یەکدا نەڕۆیشتووە، ئەو دیاردەیە لە هۆنراوەشدا دەبینرێت بەڵام بە ڕێژەیەکی کەمتر ، لە دوای حەفتاکاندا بە هۆی کاریگەری نوێبوونەوە گەلێك گۆڕانکاری بە سەر شێوازی چیرۆکدا هاتووە لە هەردوو لایەنەوە (ڕوخسار و ناوەڕۆك)، لە ڕوخساردا هەوڵ دراوە چیرۆك کورت بکرێتەوە جگە لە شێوازی هەندێ نووسەر نەبێت کە درێژدادڕی تێدا کردووە وەك گەلە گورگی حسێن عارف، بەڵام بە گشتی ئەوە دەبینرێت کە شێواز لە گێڕانەوەی ئاسایی و وەسفی دوورو درێژ دوور کەوتۆتەوە .

شێوازە باوەکانی کلاسیزم لە چیرۆکی کوردیدا

کلاسیزم تاوەکو ئێستا بە پێناسەکانی کلاسیکی گریکییەوە ناسراوە بۆ ئەو بەرهەمە تایبەتییانەی لە ناوەرۆکدا باس لە چینی بەرزی دەسەڵاتدارەکان،یاخود ئەو ڕووداوانەی پەیوەستە بە کاروباری ئەوانەوە لە قۆناغەکانی دواتریشدا بۆ لاساییکردنەوەو دیاریکردنی سەردەمێکی دیاریکراو لە ئەدەبیاتی نەتەوەکاندا بە کار هات، لە ئەدەبی ئێمەشدا کە زیاتر لە هۆنراوەدا باسی لێوە کراوە، پتر لایەنی ڕوخساری دیاری کردووە لە کێش و عەرووزی هۆنراوەدا، بەڵام کلاسیزم لە ئەدەبی کوردیدا هەر تەنیا هۆنراوە نەبووە بەڵکو لە ڕەگەزە ئەدەبییەکانی تریشدا دەبینرێت ، ئەگەر وردتر سەیری چیرۆکی کوردی بکەین ئەوە لە سەرەتای سەرهەڵدانیەوە تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆ چەندین ڕێچکەو شێوازی گرتووە، بەڵام لە هەموو قۆناغەکانیدا شێوازی گێڕانەوە زاڵ بووە و پەیڕەو کراوە، بەڵام بە ئەدگاری جیاجیاوە، لە چیرۆکە سەرەتاییەکان تا دەگاتە چیرۆکەکانی (جەمیل سائیب) و (ئەحمەد موختار جاف)، گێڕانەوەیەکی دوورو درێژ و ئاسایی هەموو بنەماکانی چیرۆکی لە خۆ گرتووە، بەڵام دەبینین لە چیرۆکی ئەمڕۆدا گێڕانەوە بەم شێوەیە نییە، بەڵکو هەندێ جار هەست بە گێڕانەوەکە ناکرێت لە تێکچڕژانی بنەما هونەرییەکان، ئەگەر خوێنەرەکە شارەزایی لە چیرۆك نەبێت . لە چیرۆکی کۆندا گێڕانەوە شێوازی سەرەکی دارشتنی چیرۆك بووە، گێڕانەوە هەموو بنەماکانی چیرۆکی داگیر کردبوو، کات لە گێڕانەوەدا بە بەردەوامی لەگەڵ سەرجەم لایەنەکانی چیرۆك تەریب ڕۆیشتووە، نووسەر هیچ دەستکارییەکی ناکات بەڵکو لەگەڵ ڕێڕەوی ڕووداودا دەڕوات، لەو گێڕانەوەیەشدا کات بەرەو نیشاندانی مێژوو دەچێت[١٦]، کێشەیەك باس دەکات بە گێڕانەوە لە چوارچێوەی مێژوودا، لەو جۆرەیاندا خەیاڵ و بیری نووسەر ناچێتە ناو چیرۆك،بەلکو دەرخستنی جیهانێکە لە ڕەوتی دەقی چیرۆکدا بۆ گوێگر یان خوێنەر . چیرۆك لە ڕێگەی گێڕانەوە دەتوانێت لە دەرەوە مێژوویێکی تر دروست بکات، لێرەش مەبەست ئەو گێڕانەوەیەیە کە بۆ ڕووداوێك وەك خۆی بە کار دێت و بێ دەستکاری کردنی بنەماکانی چیرۆك، بێ ئەوەی نووسەر گەمەی تەکنیك بەکار بێنێ، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە دەتوانین کلاسیزم بەوە جودا بکەینەوە کە یەکیان خولقاندنی واقعێکە بە هۆی نووسەرەوە، ئەوی تریش ئەوەیە کە خۆی لاساییکردنەوەیەکی

سروشتییەو گێڕانەوە ڕۆڵی تێدا دەبینیٚ، ئەو جۆرە شێوازەی چیرۆك، (كلاسیزم)، كۆپی كردنی ڕووداوەكەیە، یان دەتوانین بڵێین وەرگێڕانێكەو بەس لە ڕووداوەوە بۆ زمانی نووسین، یان گۆكردنی ئاسایی بەدەر لە تەكنیك و دەست تێوەردان و دوور لە ئایدۆلۆجیای نووسەر، لێرەدا چیرۆك سەرەتاو كۆتایی ڕوونە، ئەوەی تێبینی دەكرێت لەو جۆرە چیرۆكانە گێڕەرەوە كەسی نووسەرەو دووەمە باس لە كەسی سێیەم دەكات كە پاڵەوانی چیرۆكە، پاڵەوان خۆی هیچ ڕۆڵێك نابینێت لە هونەرەكانی دایەلۆگ و مەنەلۆج لە چیرۆكەكەدا بەڵكو یەكێكی ترە باس و وەسفی دەكات . لە چیرۆكی كلاسیكیدا ئەندێشە بەشداری ناكات و بێلایەنە، لە كلاسیزمدا چیرۆك زۆرتر بۆ مەبەستی گەیاندنی ڕووداوێكە نەوەك گەیاندنی چێژو ئەندێشە، بەوە دەتوانین سیمای چیرۆكی كلاسیك لە چیرۆكی ڕیالیستی و ڕۆمانسی جودا بكەینەوە، لە چیرۆكی كلاسیكیدا بەرەو گێڕانەوەیەكی حیكایەتخوانی دەچێت و ئەو چێژەی لێرەدا دەبینرێت لە گێڕانەوەكەدایە، نەوەك چێژی پەیام وەك چیرۆكە دڵدارییەكانی كوردەواری، یان هەزارو یەك شەوە و حیكایەتەكانی بۆكاشیۆ(١٧)، لە ئەدەبی خۆشماندا وەك چیرۆكەكانی لەیلاو مەجنون و شیرین و فەرهاد و خورشیدی خاوەر و ...تد . ئەوەی ئەم چیرۆكانە جیا دەكاتەوە لە چیرۆكی هونەری ئەمرۆ بەدەرە لە هونەرەكانی جەفەنگ و فەنتازیا و مەنەلۆج و مۆنتاجكردنی بنەماكانی چیرۆك، نووسەر لە چیرۆكی كلاسیكیدا ناگەڕێتەوە بۆ پاش و پێش كردنی كاتەكان و لایەنە دەروونییەكانی پاڵەوانی چیرۆك، یاخود بەكارهێنانی فەنتازیاو سەرلێشێواندنی خوێنەر یان گوێگر لە واتای چیرۆك، بەڵكو سادەو بە زمانی ناوچەیی دەبێت (١٨)، دیاردەیەكی تری ئەو جۆرە چیرۆكانە ئەوەیە كە نهێنی شاراوەی تێدا نییە و نابینرێت، لەبەر ئەوەی گێڕەرەوە لەو شێوازەدا ڕوو لە شاردنەوەی كەسێتی پاڵەوان و ڕووداوەكان ناكات، هەموو هەڵوێست و ڕەوشەكان وەكو خۆی دەردەكەوێت، ڕەنگە توێژەرێك بپرسێت كەواتە جیاوازی چییە لەگەڵ شێوازی ڕیالیستیدا كە شتەكان وەكو خۆی بخاتە ڕوو، لە وەڵامدا دەڵێین مادامەكیٚ گێڕەرەوە یان نووسەر بابەتەكەی بەزمانێكی ئەدەبی و پەتی دوور لە هونەرەكانی نووسین و گفتوگۆ نەخستۆتە ڕوو ئەوە زمانێكی گشتی و سادەیە زیاتر لە زمانی میللییەوە نزیكە لە لایەكی تر نووسەر پەی بە هونەرەكانی نووسین و گرێچنی نەبردووە دەشبێت نووسەر شارەزایی هەبووبێت بەڵام دیارە خۆی مەبەستی بووە بەم زمانە سادەیە دایبڕێژێت بە

مەبەستی پێشکەشکردنی بۆ هەموو خەڵك یان گێڕانەوە بـۆ هـەموو چـینێك، بـەڵام دەبێ ئاگاداری ئەو ڕاستییەش بین کەوا ئەو جۆرە چـیرۆکانە بـێ نـاوەرۆك نییـە و خـاوەنی فەلـسەفە و حیکمـەی خۆیـەتی و بـە مەبەسـت و ئامـانج نووسـراوە وەك ئامۆژگاری و وانە و پەند .

ڕاڤەو پراکتیك

بۆ ئەو مەبەستە پێویستە بگەڕێینەوە لای ئەو چیرۆکە سەرەتاییانەی کـە لـە سەدەی نۆزدە، وەك دەستنووس بەجێ ماون و توێژەران لێکۆڵینـەویان لـەبارەوە کـردووە کۆنترینیـشیان کـە تـا ئێـستا لـە بـەر دەسـتمان بێـت چـیرۆکەکانی مـەلا مەحموودی بایەزیدیە، کە د. فەرهاد پیربالْ لەم دواییەدا لێکۆڵینەوەی لە بـارەوە کردووە[١٩]، یەکەم دەستنووسیش لەو چیرۆکانە چیرۆکی (مەم و زین) ە، کـە لـە ساڵی (١٨٥٦) بە شـێوەی دیـالیکتی کرمـانجی سـەروو نووسـیویەتی دوایـی ژابـا قونسوڵی ڕووسی لە ئـەرزەڕۆم وەری گێڕاوەتـە سـەر زمـانی لاتینـی و فەرەنـسی، هـەروەها چـیرۆکی (لـەیلا و مـەجنون)ە، کـە ئـەویش بـە دیـالێکتی کرمـانجی نووسراوە و لە چـیرۆکە داسـتانییەکەی حاریـسی بەتلیـسی وەرگـیراوە، دواتـریش گرنگترین بەرهەمی چیرۆکەکانی بایەزیدی کە چل چیرۆکی کوردییەو بە دیـالێکتی کرمـانجی نووسـراون، (جـامیعی رسـالیان و حکایـەتان)، کـە بـە یەکـەم کۆمەڵـە چـیرۆکی کـوردی دادەنرێـت لـە مێـژووی ئـەدەبیاتی کوردیـدا، لەسـەرجەم ئـەو چـیرۆکانەدا شـێوازێك زاڵــە کــە ئێمــە بــە شــێوازی کلاســیکی ناســاندوومانە، گێڕانەوەیـەکی سەرتاسـەری و هەمەلایـەنی چـیرۆکەکانە کـە زیـاتر دەچـێتە سـەر شێوازی حکایەتخوانی [٢٠]، ڕووداو لەسەر زاری گێڕەرەوە یاخود نووسەر کە ڕۆڵـی گێـڕەرەوە دەبینـێ خراوەتـە ڕوو[٢١]، بـەو شـێوازە دەتـوانین ئـەو چـیرۆکانە بـە شێوازێکی تایبەت دیاری بکەین، لەم جۆرەیاندا گێڕەرەوە یان نووسەر دەستکاری هیچ لایەنێکی ناکات بەڵکو وەکو خۆی باسی دەکـات بـۆ نموونـەش چـیرۆکێك لـەو چیرۆکانە وەردەگرین لە شێوازەکەیەوە دەتوانین بە کلاسیکی لـە قەڵـەمی بـدەین بەپێی سیماکانی کلاسیزم :

چیرۆکی (حیکایەتی سی [٢٢] **)**

حیکایـەت دکـەن، مەلایـەك د کوردسـتانێ دا هـەبوو، نـاڤێ (مـەلا بازیـد)، ئەکسەری

وەعزو شیرەت ددایە ئەکرادان، و ل مزگـەفتێ نەسـیحەت دکرن، و د وەعزێـدا دگوت:

ئـەی جەماعـەتی موسـلمین، هـەر چـی کەسـێ ژوە دوو دەسـت جـل و لبـاس هەبن، یەکێ د ریا خـودی دا بدەتـە ژاران، و هەرچـی کەسـێ ژوە دوو نـان هـەبن، یەکێ د ریا خودێ بدەنە فەقیران، مەگەر ژنا مەلا بازیـد ژی هاتبوویـە گوهـداریێ، ئەڤ شیرەتێد میری خوە مەلا بازیدی دبهیستن، وەکو ڤەگەریا و چوو بە ماڵا خوە، دوو دەست جلی مەلا بازید هەبوون، یەك بەر شوو بوو، یەك دشوشتن، و ئـی دنـێ بەر دکرن، ژنا مەلا بازیدی ئینان ئەو دەستێ جلێد مەلای کو بەر شوو بوون، دایـە ژاران و نیڤەکا نانێ حازر هەی دایە فەقیران، ئیجارێ وەکو مەلا بازیـد هاتیـە مـاڵا خوە، شەڤ گۆتە ژنا خوە، کو جلێد من دژوون بووینە، بەر شووید من بینە، دا ئەز جلێد خوە ڤەگهورم، ژنێ گۆتە مەلای، کو من ئیرۆکە، جلێد تـەیێ زێـدە حـەمو ل ژاران بەلاڤ کر، و نیڤەکا نانی ماڵێ حازر ژی من دایە فـەقیران، ئیجـاری مـەلا بازیـد سل بوو، گۆتە ژنا خـوە، تـە ژی بـو جـل و نـان دایـە خـەڵکی، ژنـێ گۆتـە مـەلای ئیرۆکە تە ل مزگەفتێ شـیرەت دکـرن و دگـۆت کـو هەرچـی کەسـێ تـشتەکێ ژوی زێدە هەیـە لازمـە د ریـا خـودێ بدەنـە ژاران، ئەڤنـە ژ مـە زێـدە بـوون، مـن دایـە فەقیران، مەلای وەکو ئەڤ خەبەرە ژ ژنێ سەح کری خوە سل کر و گۆت، کو کـچێ من شیرەت ل خەلقی د کرن لنەفسا خوە نەد کـرن، مـن وەسـانی وەعـز کـرن کـو خەلق جلێد خوەیی زێدەو نانی بدەنە من، نەوەبو کو تو رابی جلێد بەر شوویا من و نانی زارۆکان بدەیە خەلقی، مرادا من داینا ناسان بـوو، تـە ئینایـە ئـەڤ شـیرەتا ژبۆی خەلقی، دەرحەققێ من ئیجرا کریە.

ئەگەر سەرنج بدەینە شێوازی چیرۆکەکە، گێڕانەوە بە ئاسایی و سـادەیی، وەك گێڕانەوەیەکی زارەکی و بە زمانی ناوچەیی کەسـەکە خراوەتـە ڕوو، نووسـەر یان گێڕەرەوە نەهاتووە یەکە یەکە بە وەسفێك باس لـە بنـەماکان و پێکهاتەکـەی

چـیرۆك بكـات، (كـات — شـوێن — ڕووداو — پاڵـەوان)، ئنجـا لـە ڕێگـەی مۆنتـاج كردنیان گرێـچنی بـۆ چـیرۆكەكە بكـات، بـەڵكو جلـەوی داوەتـە دەسـت چـۆنیەتی ڕۆیشتنی ڕووداوەكە وەك خۆی و بە زمانی گشتی خەڵك دوور لە زمـانی ئـەدەبی و پـاراو دایڕشـتووە، ئەمـەش یەكێكـە لـەو سـیمایانەی كلاسـیزم لـە ڕوخـساردا، لـە ناوەرۆكیشدا باس لە ڕاستگۆیی دەكات كە ڕەوشتێكی بەرزی مرۆڤەو پێویستە لـە ڕووداوێكی ڕاستەقینەدا بخرێتە ڕوو وەك لـە چـیرۆكەكەدا هـاتووە، (كـات) لەگـەڵ درێـژەی گێڕانەوەكـەدا ئاسـایی بـەڕێوە چـووە[٢٣]، شـوێنیش هـیچ دەسـتكاری نـەكراوە بـەڵكو شـوێنی پاڵەوانەكـە خۆیـەتی، لـە هـەموو چـیرۆكەكانی مـەلا مەحموودی بایەزیدیدا تێبینی ئەوە دەكرێت كە شێوازێك بەسـەریاندا زاڵـە و بـاوە لە بەكارهێنانی زمـان و گێڕانەوەیـەكی حكایـەتخوانی، ئەمـەش ئـەوە دەگەیـەنێت كەوا قۆناغی ئەو سەردەمەی چیرۆك بەو شێوازە بووەو جیایە لـە قۆناغـەكانی كـە دواتر بۆ نووسینی چیرۆك هاتوون، كە هونەرو چـنین تێیـدا بـاڵا دەسـت دەبێـت و ڕۆڵی نووسەریش بە ئاشكرا دەركەوتووە لە بەكارهێنانی هونـەرەكانی چـیرۆك، لـە بەكارهێنانی ڕەمزو فەنتازیاو گرێچنیدا كە تواناو لێهاتوویی نووسەر نیـشان دەدات لە مۆنتاج كردنی بنەماكانی چیرۆك .

ئەنجام

لـەو لێکۆڵینەوەیـەدا گەیـشتمە چـەند ڕاسـتییەك لـە بـواری دیـاریکردنی قۆناغـە ونەکانی چیرۆکی کوردی سەرەتایی، کە تاوەکو ئێستا دەستنیشانی ئەوە نەکرابوو سەر بە چ قۆناخ و ڕێبازێکە، بە پێی ئەو پێوانانەی کە بـۆ ئـەدەب کـراوە، لـە ئەنجامـدا ئـەو خاڵانەم دەستنیشان کرد لە لێکۆڵینەوەکەدا :

١- چیرۆکی کوردی وەك سەرجەم ڕەگەزە ئەدەبییەکانی تری ئەدەب بـە چـەندین شێوازو قۆناغ و ڕێباز تێپەڕیوە، لەو ڕێبازانەشدا بەشی هەرە زۆریان لێکۆڵینەوەیان لە بارە کراوە، تەنیا ئەو چیرۆکە سەرەتاییانە نەبێت کە شـێوازێکی لەیەکـچوویان هەیـە ئـەویش گێڕانەوەیـە، یـان کـۆپی کردنـی ڕووداوەکەیـە یـان تـەنیا وەرگێڕانێکـە لـە ڕووداوەوە بۆ زمانی نووسین دوور لە تەکنیك .

٢-چیرۆکە سەرەتاییەکان ئەگەر چی گێڕانەوەیان بەسـەردا زاڵـە بـەڵام بـووە بـە سیمایەك بـۆ ناسـینەوەی ئـەو جـۆرە چـیرۆکانە لـە ڕوخـساردا و، هەنـدێ جـاریش بـە گۆڕانی شێوازی گێڕانەوەکە ڕوخساری چیرۆکەکە کەمێك دەگۆڕێـت لەگـەڵ چـیرۆکێکی تر .

٣- لە سیماکانی چیرۆکی کۆنـدا یـاخود (کلاسـیك)، بنـەماکانی چـیرۆك تەواوکـەری یـەکترن و بـە یەکـەوە دێـن بـێ ئـەوەی دەسـتی مۆنتـاجی گەیـشتبێتێ، بـەڵکو هـەر لـە ڕەوتـی گێڕانەوەکـەدا هـاتووە پێـچەوانەی چـیرۆکی نـوێ کـە نووسـەر ڕۆڵ لە مۆنتاجکردنی بنەماکانی چیرۆك دەبینێ .

پەراوێزەکان

١– د. کەمال مەزهەر . ڕێنیسانس . لا ٢٤
٢– عەلادین سەجادی . مێژووی ئەدەبی کوردی . لا ٨٩
٣– د. فەرهاد پیرباڵ . ڕێبازە ئەدەبییەکان . لا ١٥
٤– د. هیمداد حسین . ڕێبازە ئەدەبییەکان . لا ٢٣
٥– هۆراس . هونەری شیعر . لا ٨
٦– د. عەزیز گەردی . ئەدەبی بەراوردکاری . لا ٢٩
٧– د. هیمداد حسین .ڕێبازە ئەدەبییەکان . لا٢٣
٨– د. جمیل نصیف . المذاهب الادبیة . ص ٤٧
٩– د . عەزیز گەردی . ئەدەبی بەراوردکاری . لا ٣٠
١٠– د. فەرهاد پیرباڵ. ڕێبازە ئەدەبییەکان . لا ٤٣
١١ – د. مارف خەزنەدار . لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە . لا ١٧٣
١٢ – د. کەمال مەزهەر . تێگەیشتنی ڕاستی . لا ١١
١٣– جەمیل سائیب . لە خەوما . لا ٦
١٤– خورشید رەشید . ڕێبازی ڕۆمانتیکی . لا ٢٣
١٥– گۆڤاری ڕۆژی کورد ژ.١٣ . لا ٤١
١٦– کریستیان انجلی ، و. ناجي مصطفی. لا ١١
١٧– عەتا محەمەد . جیهانی ڕاڤە نەکراو . لا ٣٩
١٨– سەرچاوەی پێشوو . لا ٤٠
١٩– د . فەرهاد پیرباڵ . مەلا مەحموودی بایەزیدی . لا ١٢
٢٠– هەمان سەرچاوە . لا ١٣
٢١– بول ریکور، الزمان والسرد و. فلاح رحیم . لا ١٧١
٢٢– رشید فندی . چل حیکایەتێد مەلا مەحموودی بایەزیدی . لا ٩
٢٣–کریستیان انجلي ، الروایات ، ت: ناجي مصطفی ، ص٩٧

سەرچاوەکان

کوردییەکان:
١- جەمیل سائیب، لە خەوما، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٥، بەغدا.
٢- د . هیمداد حوسێن، ڕێبازە ئەدەبییەکان، چاپخانەی ئاراس، ٢٠٠٧، هەولێر
٣- هۆراس، هونەری شیعر، و: حەمید عەزیز، وەزارەتی ڕاگەیاندن، ١٩٧٩، بەغدا.
٤- رەشید فندی ، چل حکایەتێد مەلا مەحموودی بایەزیدی، چاپخانەی ئاراس، ٢٠٠٤، هەولێر.
٥- ڕۆژی کورد، ژ: ١٣، (المؤسسة العراقية)، ١٩٨١، بەغدا
٦- مارف خەزنەدار، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، چاپخانەی (المؤسسة العراقية)، ١٩٨٤، بەغدا
٧- کەمال مەزهەر، ڕێنیسانس، چاپخانەی شڤان، چاپی دووەم، ٢٠٠٤، سلێمانی.
٨ - د. کەمال مەزهەر، تێگەیشتنی ڕاستی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٨، بەغدا
٩- د.عەزیز گەردی، ئەدەبی بەراوردکاری، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٨، بەغدا
١٠- عەلادین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعاریف، ١٩٥٢
١١- عەتا محەمەد، جیهانی ڕاڤە نەکراو، ٢٠٠٤ ، سلێمانی
١٢- خورشید رەشید ئەحمەد، ڕێبازی ڕۆمانتیکی لە ئەدەبی کوردیدا، دەزگای ڕۆشنبیری، ١٩٨٩، بەغدا
١٣- د . فەرهاد پیربال ، مەلا مەحموودی بایەزیدی، چاپی یەکەم، دەزگای ئاراس ٢٠٠٠، هەولێر
١٤- د . فەرهاد پیربال، ڕێبازە ئەدەبییەکان، دەزگای ئاراس، ٢٠٠٤ ،هەولێر

عەرەبییەکان:
١- بول ريكو ، الزمان والسرد، الجزء الثاني ، ت: فلاح رحيم ، دار الكتاب الجديد المتحدة ٢٠٠٢ ، طرابلس .
٢- د. جميل نصيف التكريتي ، المذاهب الادبية ، الطبعة الاولى ، ١٩٩٠ ، بغداد
٣- كريستيان انجلي ، السرديات ، ت: ناجي مصطفى ، منشورات الحوار الاكاديمي، الطبعة الاولى ، ١٩٨٩ ، بيروت.

ملخص البحث

الكلاسيكية في القصة الكردية

أقدم هذا البحث من اجل توضيح مرحلة من مراحل القصة الكردية الغير الموضحة ، حيث ان القصة الكردية منذ نشوءها وتطورها عبر الازمان الغابرة اصبحت جزء من التاريخ الاجتماعي والسياسي للشعب الكردي المدونة وغير المدونة، يتوزع هذا البحث على عدة محاور تشمل كل منه توضيحا مختصرا للجوانب التي نشأت فيها القصة الكردية وتحديد مرحلة معينة من مراحلها المختلفة وكذلك توضيح للمفاهيم الكلاسيكية وانسجامها مع فترة من فترات القصة الكردية القديمة بما يسمى الكلاسيكية و وضع بعض من هذه القصص الكردية القديمة حسب سمتها المعروفة في اطار هذه المرحلة ، وفي محور آخر تم تحديد المراحل المختلفة للقصة الكردية بصورة مختصرة وكذلك توضيح اسلوب التعبير للقصص في هذه المرحلة الكلاسيكية بحيث تبين مميزاتها الخاصة عن اساليب التعبير للمراحل الاخرى التي ما بعدها ، وما يميز اسلوب هذا النوع من القصص هي البساطة والتعبير باللغة العامة للمجتمع الكردي من حيث الكلام والحوار وكذلك الجانب الفني السائد هو السرد الطويل ما يشبه بالحكاية او الكلام الطبيعي من دون مشاركة السارد او الكاتب في ابراز فنونه ودون الولوج الى اعماق الفنون القصصية كما موجود في القصص الحديثة والمحور الاخير هو التطبيق على احدى القصص القديمة وتحليلها من جوانبها المختلفة وتطبيق ما ممكن من السمات الكلاسيكية على هذه الانواع من القصص .

Abstract

I present this paper in order to appear unclear stage of Kurdish story. The Kurdish story since its establishment and its development throw the past times became a part of Kurdish registered and registered social and political history of Kurdish nation. This paper falls into several axes each of them is about obvious summary for aspects of instituted of Kurdish story, and assume one stage among difference stages, although showing its classical conceptual and its equivalence with a stage of Kurdish story stages which called classical, and put some ancient Kurdish stories or classifying the Kurdish story as by its distinguish features. In other axe we bring out the stages of Kurdish story and appearing expression style of stories in classical stage, and distinctive them from other stages. The distinctive features of this stage which make it different from other stages is that it was simple and its language is the falk expression of Kurdish language. In other axe we present the stages of Kurdish story in summary and identify expression style of classical story, and its propriety features , the distinct feature of this kind of story is of its simple, and falk expression of Kurdish language, in its discourse and conversation. The bringing out aspect of this kind of story is the long recital style which is similarly to recitation or natural utterance neither existence of taller, or the author to bring out his arts nor entering to the depth of story arts like the recent story. The last axe is about the applied of an ancient story and analyses it in all aspects and apply the classical features on these kinds of story.

دووالیزم له شیعره‌كانی (بێكه‌س) دا

پ. ی. د. نوزاد وقاص سعید

پێشه‌كی

هه‌روه‌كو ئاشكرایه شیعر له ناخی مرۆڤه‌وه هه‌ڵده‌قوڵێ و په‌یوه‌ندی به خود و ناخی كه‌سایه‌تییه‌كه و كاریگه‌ری ژینگه و ده‌وروبه‌ره‌وه هه‌یه.

ئه‌وه‌ی به په‌یژه‌ی داهێنان سه‌ر بكه‌وێ، ده‌بێ تاڵاوی دوودڵی كه به‌رهه‌می ئه‌ده‌بی لێ ده‌تكێ، له ناخی خۆیه‌وه بچێژێ، له‌وه‌ی كه‌ڵه‌كه‌ی دژه‌كانی ناو ده‌روونی خۆی ده‌گۆڕێ به بریسكه‌ی تیشكێكی داهێنان، كه خۆی له خۆیدا به‌رهه‌می پڕ به‌های گه‌نجینه‌كانی زه‌ینی گرگرتوون. جا ئه‌و دوودڵییه‌ی دووچاری هه‌ستی داهێنه‌ر و ده‌روونی ده‌بێته‌وه، كه له ناخیه‌وه به داهێنانێكی ره‌وان بۆ جیهانی ده‌ره‌وه‌ی پارێزه ده‌كات. ئه‌وه خۆی سروشتی ئه‌و داهێنانه و ئه‌و ئاسته‌ی پێ ده‌گات، له ڕووی شێوه‌و ناوه‌رۆكه‌وه ده‌ستنیشان ده‌كات. ئه‌و دژیه‌كییه ڕووكاری كه‌سێتی داهێنه‌رو ڕاستی داهێنانه‌كه پێكدێنێ، چونكه ئه‌وه‌ی له به‌هاری ته‌مه‌نی فیكری به‌ده‌ستی دێنێ، ئه‌نجامی پێكدادانی ئه‌و دژیه‌كییه‌یه كه له ناخی ده‌روونی ئۆقره‌ی گرتووه. به‌ڵام سه‌باره‌ت به جیهانی ده‌ره‌وه‌ی، بریتییه له تێكه‌ڵبوونێك له‌نێوان زێده ده‌سه‌ڵاتی ئه‌و دژیه‌كییه‌ی، كه له‌سه‌ر شانۆی كه‌سێتی ده‌ره‌وه‌ی جارێك و هه‌ندێ جاریش له قووڵاییه‌وه به سه‌ر دیارده‌ی ره‌فتاره‌كانی به‌ده‌ر ده‌كه‌وێ.[1] دیاره كاریگه‌ری ژیانی رامیاری و كۆمه‌ڵایه‌تی سه‌رده‌م، ڕۆڵی له كه‌سایه‌تی بێكه‌سدا هه‌بووه و وه‌ك كه‌سایه‌تیێكی دووالیزم ده‌ركه‌وتووه. جارێكیان وه‌ك كه‌سایه‌تیێكی نیشتیمان په‌روه‌ر و خه‌باتگێڕ جارێكیش وه‌ك كه‌سایه‌تیێكی ره‌شبین و بێزار و تووڕه له میلله‌ت و خزم و كه‌س. ئه‌مه‌ش له شیعره‌كانیدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه.

لێکۆڵینەوەکە هەوڵدانێکە بۆ تیشك خستنە سەر دووالیزمی لە شیعرەکانی بێکەسدا، و نەبوونی لێکۆڵینەوەیێکی زانستی دەربارەی ئەم بابەتە، هاندەر بوو بۆ ئەنجامدانی ئەم لێکۆڵینەوەیە.

لێکۆڵینەوەکە لە دوو تەوەر پێکهاتووە : یەکەمیان دەربارەی بێکەسە وەك شاعیرێکی نیشتیمان پەروەر و خەباتگێڕ و ڕاستکەرەوەی باری کۆمەڵایەتی. دووەمیش وەك شاعیرێکی رەشبین و بێزار و تووڕە لە میللەت و خزم و کەس و برادەر.

ژیانی بێکەس

ناوی فایەق کوڕی عەبدوڵلا بەگ کوڕی کاکە حەمەی کوڕی ئەلیاس قۆجەیە. لە ساڵی (١٩٠٥) لە گوندی سیتەك لە دایك بووە. باوکی تابوور ئاغاسی بووە لە سوپای عوسمانیدا. سەرەتای تەمەنی لە سیتەك بردۆتە سەر، لە دواییداماڵیان گواستۆتەوە سلێمانی. هێشتا منداڵ بووە، تووشی ئاوڵە بووە و ئەدگاری دەموچاوی بەهۆیەوە تێك چووە. لە ساڵی (١٩١١) بەکاروباری عەسکەری باوکی نێردراوەتە خانەقین و لەپاشانا بۆ بەغدا، و لەدوای ماوەیێ منداڵەکانیشی گواستۆتەوە ئەوێ. دوای ساڵێك ڕووی کردۆتە وڵاتی تورکی عوسمانی و منداڵەکانی لە بەغدا جێهێشتووە. باوکی لە وڵاتی عوسمانی ون بووە و لەو کاتەدا حەمە سەعیدی برا گەورەی لە ڕووباری دیجلە خنکاوە. ئینجا دایکی کۆچی دوایی کردووە. بێکەس ناچار پەنای بۆ خاڵی بردووە، ئەویش دوای ماوەیێك کۆچی دوایی کردووە، بەم جۆرە خۆی و برا بچووکی بێکەس ماونەتەوە و بەمەش نەگبەتی ڕووی لە بێکەس کردووە.

لە سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانی بەهۆی کاکە حەمەی مامیەوە کە لە سلێمانی بووە، بێکەس و برای لە بەغدا بە حاجی عەلی ئاغا سپێردراون، و ژیانی بۆ دابین کردوون و ڕێگەی خوێندنیانی بۆ خۆش کردووە. بەڵام پێش کۆتایی جەنگ باری داراییان تێك چووەو ناچار لە ساڵی (١٩١٨) بێکەس و برای گەڕاونەتەوە سلێمانی بۆ لای حاجی ئەمینی مامیان، و تا ساڵی (١٩٢٣) لە قوتابخانە خوێندویێتی. بەڵام خوێندنی زۆر ناخایێنی و ڕوو دەکاتە کەرکوك و

لەوێ لە قوتابخانەی عیلمییە دەست دەکات بە خوێندن. بەڵام کاروباری سەرناگرێ و ناچار ڕوو دەکاتە بەغدا. لە ساڵانی (١٩٢٤ – ١٩٢٥) لە قوتابخانەی دارولعلوم دادەمەزرێ. بەڵام لەبەر دەستکورتی ناتوانێ خوێندن تەواو بکات و دەگەڕێتەوە سلێمانی و دەبێتە قوتابی پۆلی یەکەمی ناوەندی. بەڵام هیچ مایەیێکی نابێ پێی بژێت، ناچار کاسبی دەکات و جگەرە و شخاتە دەفرۆشێ، بەڵام ئەمەش دادی نادات و ناچار کرێکاری لە ڕێگەی عەربەت پاڵەیی دەکات. لە ساڵی (١٩٢٨) ماوەییێك لە هەولێر بوو و لە کردنەوەی ڕێگەی هەولێر –ڕواندز– ڕایات کرێکاری کردووە. لەپاشان گەڕاوەتەوە سلێمانی و لە قوتابخانەی زانستی بە مامۆستا دامەزراوە. لە ساڵی (١٩٢٩) هەواڵی مردنی باوکی پێ گەیشتووە، لە شاری مەرعش لە تورکیا. لە ساڵی (١٩٣٠) بەدوای میراتی باوکی چوّتە تورکیا، بەڵام هیچی دەست نەکەوتووە و بە نائومێدی گەڕاوەتەوە. بێکەس لە ڕاپەڕینی بەر دەرکی سەرای سلێمانی لە (٦)ی ئەیلولی (١٩٣٠) گیراوە. لەبەر گیرانی لە کاریش دوورخرابووەوە. دوای ئازادکردنی قوتابخانەیێکی تایبەتی کردۆتەوە، تا ساڵی (١٩٣٣) بەردەوام بووە و لەو سەردەمەدا لە گوندی مورتکەی بازیان بە مامۆستا دامەزراوە. لە پاشان گوازراوەتەوە بۆ قوتابخانەی تەوێڵە. لە ساڵی (١٩٣٧) لەبەر جموجۆڵی نیشتیمان پەروەری و بیری کوردایەتی، ئاوارەی شاری حیللە و لەوێوە بۆ عەمارە کراوە. دوای ماوەیێ گەڕاوەتەوە شاری سلێمانی و قوتابخانەیێکی تایبەتی کردۆتەوە، و تا ساڵی (١٩٤١) وانەی تیادا وتووتەوە. دوای ماوەییێك بۆتە مامۆستای قوتابخانەی میری لە سلێمانی و سووورداش و هەڵەبجە، و تا دواقۆناغی ژیانی مامۆستا بووە. لە ڕۆژی (١٨) ی شوباتی ساڵی (١٩٤٨)دا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گردی سەیوان نێژراوە[٢].

ژیانی بێکەس و کاریگەری لەسەر باری سایکۆلۆژی :

ئەگەر سەیری ژیانی بێکەس بکەین، بۆمان دەردەکەوێت کە ئەو بارودۆخە ناهەموارە سیاسی و کۆمەڵایەتی و سەختی و نالەباری گوزەرانی، لە هەژاری و گرتن و دوورخستنەوە و دەرکردنی لە کاری میری و ئاوارەبوون و تێکچوونی ئەدگاری ڕوخساری بەهۆی نەخۆشی ئاوڵەوە، تووشی ئاڵۆزی سایکۆلۆژی کردووە و دووالیزمیێك لە کەسایەتیدا دەرکەوتووە.

بارودۆخی سیاسی و کۆمەلأیـەتی ئـەو سـەردەمە کاریـان تـێ کـردووە و تووشـی بێزاری و نائومێدی و تووڕەبوونیان کردووە. ئەگەر (بە وردی تەماشـای ئاوێنـەی کەسێتی بێکەس بکـەین، ئـەبینین ئـەم پیـاوە بریتـی بـووە، لـە کۆمـەڵێ گێنگلـی سیاسی و کۆمەلأیەتی و سایکۆلۆجی، و هەندێ جـاریش دژیـەك، کـە نـاوە بـە نـاو تووشی نائومێدی و بێزارییان کردووە[٣] ئەمەش بۆتـە هـۆی ئـەوەی لـە دوو وێنـەی جیاوازدا دەربکەوێت، (لە یەکەمدا پیاوێکی تا سەر ئێسقان نیشتیمان پەروەر و لە دووەمدا پیاوێکی تووڕە لە نیشتیمان و خەڵك، تووڕە لە خزم و کـەس و کـار)[٤] بـۆ لەیادکردنی ئەم بارودۆخە ناهەموارە و ژیانە سەختە (پەنای بردۆتە بەر سڕکردنی هەسـتی خـۆی و مـەی و بـادە بکـا بـە هـاودەمی شـەوانەی)[٥] وە کـە لـە ڕووی دەروونییەوە ئاسایی بۆتەوە و (هەموو بێزارییەکانی لـە بـیر ئەچێتەوە و دەسـت ئەکاتەوە بـە سـروود خوێنـدنی خـۆی)[٦]. ئـەم بـارە سـایکۆلۆجییە و کەسـایەتییە دووالیزمەی لە شیعرەکانیدا ڕەنگیان داوەتەوە.

١- بێکەس وەك شاعیرێکی نیشتیمان پەروەر و خەباتگێڕ و ڕاستکەرەوەی باری کۆمەلأیەتی

أ- لە ڕووی نیشتیمان پەروەری و خەباتگێڕییەوە :

بێکەس شاعیرێکی نیـشتیمان پـەروەری بـە سـۆزی میللەتەکـەی بـوو. هەسـت و سـۆزێکی بـەتینی لـە دڵ و دەروونیـدا هـەبوو بـۆ میللـەت و نیـشتیمانەکەی، و ئـادەمیزادێکی خەباتکـەر و ڕۆڵـەی بەسـۆزی گەلەکـەی بـوو. شـیعر لای (چـەکی خەبات و پرۆگرامی سیاسی بوو)[٧]. بێکەس وەك ئادەمیزاد (لە بنیـاد و بنـەڕەتی دروستبوونی وەك ئادەمیزاد، فرچکی بە بیری کوردایـەتی و نیـشتمان پـەروەری و خۆشویستنی کوردستان گرتووە)[٨]، و یەکێك بووە لە (مامۆستایانی قوتابخانـەی کوردایـەتی و ڕاپـەڕین)[٩]، و هـەوڵ و کۆشـشی بـۆ (دەستخـستنی ئـازادی بـۆ کوردستان و بەختیاری بۆ کورد بوو)[١٠]. لەم بارەیەوە دەڵێت :

خــەياڵاتى شـــەو و ڕۆژم ژيـــانى ميللـــەتى كــــــوردە
تەمـــەننام لاى خـــودا دائـــيم ژيـــانى ميللـــەتى كــــوردە
بـــە دائـــيم دڵ پەشـــێواوى پەشـــێويى ميللـــەتى كــــوردە
وەكـــو بولبـــول ســـەحەرخوانم ژيـــانى ميللـــەتى كــــوردە
نەخۆشــە ميللــەت و فــەوتاوە تــەن بــێ هۆشــە ئــەهلى ئــەو
ئــەوەى مەتڵــەب بــێ لامــان هــەر ژيــانى ميللــەتى كــوردە
بەڕاســـتى چـــاكترە مـــردن حـــەياتى وا لـــەلام تاڵـــــە
ئــەوەى نــاوى نــەبێ ئــەمڕۆ ژيــانى ميللــەتى كــــوردە
شــەجاعەت پيــشەيى كــوردە مــەعاريف ڕەســمى پێــشوويە
كــەرەم ئەلبەتتــە بــاعيس بــۆ ژيــانى ميللــەتى كــــوردە
دڵــم خوێنڕێــژ و ســەر گێــژە دوو چــاوم پــڕ لــە ئەسرينـــە
عيلاجى دەردى (بێكەس) هەر ژيانــــــى ميللەتى كــوردە[11]

بێكــەس لــە (زۆربــەى بەرهــەمى شــيعريدا خــۆى پــێ ڕانــەگيراوە و ختۆكــەى كوردايەتى، خەياڵى هێناوەتە خەنـدە)[12] ، و بـە جۆرێك گـيرۆدەى خۆشەويستى ميللــەت و خاكەكــەى بــووە، هــەتا لــە زيندانيــشدا (هــاوارى لــە نركــە و ڕاپــەڕين نەگرتۆتەوە)[13]، و گيرۆدەيى بەرامبەر نيشتيمان دەربڕيوە و دەڵێت :

ئــەى وەتــەن مــەفتوونى تــۆم و شــێوەتم بــير كەوتـــەوە
وەختـــى بەنـــديى و ئەســارەت پـــێ بـــە تـــەوق و كۆتـــەوە
مــن لــە زيكــر و فيكـرى تــۆ غافــڵ نــەبووم وا تــێ نەگـــەى
بـــەو خودايـــەى بـــێ شـــەريك و لا مـــەكان و واحيـــــدە
عەشـــقى تـــۆ نـــەوعێ لـــە دڵمـــا ئـــاگرى كردۆتـــــەوە
ئـــاگرێكى وا هـــەزار ســـاڵ ئـــاوى برژێنيتـــە ســــــەر
قــەت گــڕ و گڵپــە و بڵێــسەى تــا ئەبــەد نەكوژێتـــــەوە
باسى مەحزوونى و كەساسى خۆت نەكەى توو خوا وەتەن
چـــــونكە بەو باســـــــە بريــن و زامەكەم ئەكولێتـــەوە[14]

بێکەس هانی میللەتەکەی داوە بۆ ئەوەی دژی داگیرکەر بجەنگن و خۆیان ببەخشن، و لە مردن سڵ نەکەن، چونکە ئازادی و دەستکەوتنی مافی نەتەوە، بێ فیداکاری و خۆبەخشین، ناسەندرێ و دەڵێت :

داری ئازادی بەخوێن ئاو نەدرێ قەت بەر ناگرێ
سەربەخۆیی بێ فیداکاری ئەبەد سەر ناگرێ
پیاو ئەبێ بۆ سەندنی حەققی لە مردن سڵ نەکا
هەر بڕووخێ بەس نییە تاکو نەسەنرێ نادرێ [15]

هەروەها بێکەس گیانێکی شۆڕشگێڕی هەبووە و شانازی بە نەتەوەکەی و قوربانیدانەکانی گەل و دڵسۆزەکانی کردووە و دەڵێت :

قەومی کورد ئیسباتی کرد بۆ عالەمی سەر ڕووی زەمین
میللەتێکی قارەمانن هەر ئەبێ سەربەست بژین
میللەتێ لاوی لەڕێگەی سەربەخۆیی نیشتمان
بێتە بەر سێدارە، بێ ترس، دەم بە خەندە و پێکەنین
قەومی وا نامرێ، ئەژی، با دوژمنی هەر شەق بەرێ
ساحێبی ڕۆڵەی نەبەردە، خاوەنی عەزمی مەتین
ئەو کەسەی گیانی لە ڕێگەی نیشتمانا بەخت ئەکا
پێی مەڵێن مردووە، شەهیدە، وا لە فیردەوسی بەرین [16]

هەروەها بێکەس شاعیرێکی نیشتیمان پەروەر و دڵسۆز بووە و دژی خۆفرۆش و میللەت فرۆشان بووە و ڕیسوا و شەرمەزاری کردوون و دەڵێت :

قەدری میللەتانتان بە جارێ شکان
نە حەیاتان ما نە ناوو نیشان
باری تەعنەتان وا هاتە سەر شان

((وەفـــدی کوردســـتان میللـــەت فرۆشـــان
هــــەرزە وەکیـــلی شـــاری خامۆشـــان))[17]

ب- لە ڕووی کۆمەڵایەتی و دەربڕینی داخوازییە کۆمەڵایەتییەکانەوە :

شیعر لای بێکەس (ڕاستکردنەوەی باری کۆمەڵایـەتی و دەربڕینـی داخوازییـە کۆمەلآیەتییەکان بوو)[18]. بێکەس بایەخێکی زۆری بە(ژیانی کۆمەلآیـەتی داوە و لەو شاعیرانە نەبووە، تەنها ستایشی قارەمانێتی و ئازایەتی میللەتەکـەی کردبـێ، بـەڵکو لـە پـاڵ ئەمەشـدا، خـەوش و نیفـاق و دووبـەرەکی و خۆخـۆری نیـشتمانی پێـشان داوە و پەنجـەی خـستۆتە سـەر برینـەکان و جـاری واش هـەبووە، بـە ئەنقەست ئـەو برینانـەی کولاندۆتـەوە، بـۆ ئـەوەی میللەتەکـەی ڕاپـەڕێنێ)[19]. بـۆ نموونـە هـانی میللەتەکـەی داوە بـۆ کـارکردن، بـۆ ئـەوەی بـە سـەربەرزی بـژین و دەست بۆ کەس درێژ نەکەن و دەڵێت :

ڕۆژ و ئـــەرز و مـــانگ وا لـــە گەڕایـــە
تـــۆش تـــێ بکۆشـــە تـــا هێـــزت تیایـــە
ئینـــسانی ئیـــشکەر حـــەبیبی خوایـــە
بەکـــەم رازی بیـــت زۆر لـــە ڕێ دایـــە
ســـەری بـــێ ڕۆژی لـــە ژێـــر خاکایـــا
....
کاکـــە دانیـــشتن مـــاڵ ویـــران ئەکـــا
بـــێ ئیـــشی ئینـــسان پەرێـــشان ئەکـــا
نـــەفرەت لـــە خـــۆی و لـــە ژیـــان ئەکـــا
نـــان و مـــافی تـــۆ هـــەر لـــە کارایـــــە
ســـــەری بـــــێ رۆژی لە ژێـــر خاکایـــا[20]

هەروەها بێکەس داکۆکی لە ئافرەت کردووە و هەوڵی بەدەستهێنانی مافەکانیانی داوە، و هانی داون بۆ تێکۆشان و خوێندن و ڕزگاربوون لە دیلی و دەڵێت :

نەسـرین دەمێکە داخت لە دڵمە
گیرۆدەی بەندی ژیانت زوڵمە
وا من پێت ئەڵێم چونکە لە سەرمە
هەستە تێکۆشە تا خوێنت گەرمە
سەرپۆش فڕێ دە چ وادەی شەرمە
....
ئەمڕۆ زەمانی عیلم و عیرفانە
عالەم شەو و ڕۆژ وا لە فرمانە
فەرقی نێر و مێ نییە بیزانە
هەستە تێکۆشە تا خوێنت گەرمە
سەرپۆش فڕێ دە چ وادەی شەرمە[21]

بێکەس دەیزانی پێشکەوتن و سەرفرازی میللەت و دەرمانی دەردی دواکەوتوویی خوێندنە، بۆیە هانی داوە بۆ خوێندن و پەیداکردنی زانست و زانیاری و دەڵێت :

مەرهەم و دەرمانی دەردی ئێمە تەنها مەکتەبە
فرسەتە هەستن لە خەو ئیتر چ وەختی نووستنە
با چرای (زانستی) هەڵکەین و لە زوڵمەت دەربچین
زۆر بەجێ ماوین لە خەڵکی، عەیبە، عارە، مردنە[22]

بێکەس دژی ئەو شێخ و مەلایانە بوو، کە ئاینیان کردبووە داردەستێك و بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکاریان دەهێنا و خەڵکیان فێری تەمبەڵی دەکرد و لە پێشکەوتن و زانست، دووریانیان دەکردەوە و دەڵێت:

هەردوو گوێم پڕ بوو لە باسی وەعز و سەرفیترە و زەکات
هەر هەواڵی حەشر و نەشرم پێ ئەڵێی تاکوو مەمات
بەسیە لەم مەوزووعە لادە فێری نوێژ بوو کائینات

خوتبـەییێكی ئیجتیمـاعیم پـێ بڵـێ بـۆ ڕێـی حەیـــــات
ئـــەی مـــەلا تـــۆ بـــەخودا لـــەم فیكـــرە كۆنـــە لابـــــــدە
فـــــەننی تـازەم پێ نیشان دە بۆ تەرەققی و ڕێی نەجـات[23]

٢- بێكەس وەك كەسایەتییێكی نائومێد و بێزار و تووڕە لە نیشتیمان و خزم و كەس :

ژیانی نالەبار و ناهەموار و پڕ لـە خـەم و پـەژارەی بێكـەس و هـەژاری و گـرتن و دوورخستنەوە و ناشیرینی ڕوخساری، كاریگەرییێكی زۆریان لەسەر باری دەروونیدا هەبووە و لە كەسایەتییێكی نیشتیمان پـەروەر و دڵسۆزی میللـەت و نیـشتیمان و چاككەرەوەی باری كۆمەڵایەتی میللەت، بەرەو كەسایەتییێكی بێزار و بـێ ئومێـد و تووڕە لە نیشتیمان و میللەت و خزم و كەسیان بردووە.

أ – بێ ئومێدی و بێزاری :

بێكەس كە بۆی دەركەوتووە میللەتەكـەی نـەزان و نەخوێنـدەوارەو لـەم بـوارەدا هەوڵ و كۆشش ناكات، و چاكە و خەراپەی خـۆی نازانێـت، و هـەوڵی سـەندنەوەی مافەكانی خۆی نادات، بێ ئومێد دەبێـت، چـونكە دەزانێـت، مـاف دەسـێندرێت و نادرێـت، و ئـەو قـسانەی كـە لـەم بارەیـەوە دەوتـرێ، هـەمووی بـە هـیچ و پـووچ دەزانێ، بۆیە هێرش دەكاتە سەر میللەتەكەی و دەڵێت :

ئومێدم ئیتر بەم كوردە نەمـا
نابێ بە ئینسان لە ناو عالەما
بمێنێ هەتا لە دەرد و غەمـا
هەر ئەناڵێنێ لە ژێر قەدەمـا[24]

بێكەس ئەوەندە تووشی بێ ئومێدی و بێـزاری بـووە، یـەك ترووسـكە چـاكەی لەم جیهانەدا بەدی نەكردووە، چونكە زانیـوییێتی كـە كۆمـەڵێك لـە سـەر بنـچینەی سوود و تایبەتی بەڕێوە بچێ، و میللەتەكە خۆخۆر و دژی زانـست و نەخوێنـدەوار بن و لە گوێی گادا خەوتبن، مەحاڵە پـێش بكـەوێ و ڕزگـار بێـت و چارەنووسـێكی

ڕووناکی هەبێت. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی هەموو بەها کۆمەڵایەتییەکان بخاتە ژێر پێی. بۆ ڕەشبینی و بێ ئومێدی دایدەگرێت و دەڵێت :

سەرم سووڕ ماوە نازانم چ شەخسێ بێ غەش و چاکە
لەناو ئەو قەومەدا کێیە لەگەڵ هاوجینسی خۆی پاکە
لە لام وا باشە ئێستاکە بەکەس پشتێ نەبەستی تۆ
لە خزم و دۆست و ئاشنایان هەتا ئەتوانی هەر ڕاکە
ئەگەر پارەت نەبێ بەخوا هەزار خزمت ببێ پەشمە
کە پارەت بوو هەموو عالەم براتە و پێت ئەڵێ کاکە[٢٥]

هەروەها لە شیعرێکی تردا دەڵێت :

کوا پیاوی دڵسۆز، کوا وەتەن پەروەر ؟
کوا خاوەن غیرەت ؟ کوانێ مونەووەر ؟[٢٦]

ب– هێرش کردنە سەر میللەت :

بێکەس لە ڕەفتاری میللەتەکەی و لە بێ خەبەری و هەوڵ نەدان و هۆشیار نەبوونەوەیان تووڕە دەبێت و هێرش دەکاتە سەریان و دەڵێت :

ئومێدم ئیتر بەم کوردە نەما
نابێ بە ئینسان لە ناو عالەما
بمێنێ هەتا لە دەرد و غەما
هەر ئەنالێنێ لەژێر قەدەما[٢٧]

هەروەها لە شیعرێکی تردا بێکەس هێرش دەکاتە سەر میللەتەکەی، دوای ئەوەی بۆی دەردەکەوێت، کە میللەتەکەی لە خۆپەرستی و خۆخۆری و دژایەتی یەکتر هیچی تر نازانن و دەڵێت :

قەومێ که دائیم هەر هەوڵ بدەن
بۆ ئەوەی یەکتر بە ئەرزا بـــدەن
بایە لە لایان میللەت و وەتـــەن
هیوا ئەمێنێ ئەوەی دەنگ بکەن[٢٨]

هەروەها بێکـەس لـە هەڵسوکەوتی میللەتەکـەی، لـە نـەفامی و نـەزانییان بێـزار ئەبێ، بەتایبەتی ڕێزنەگرتنی یەکتری و ڕێزگرتنی بێگانە و مەئموورەکان. ئەمـەش دەبێتە هۆی تووڕەبوون و هەڵچوونی لە میللەتەکەی و هێـرش کردنـە سـەریان بـە توندی و دەڵێت :

میللـــەت ئەوەنـــدە نـــەفام و کــــــــەرن
بێ عـەقڵ و جاهیـل، زۆر بـێ جەوهــــەرن
هەرچی مەئموور بوو حورمـەتی ئەگـــــرن
داوای ژنیـــان کەن، ڕەنگە بۆی بــــەرن[٢٩]

هەروەها فیتنە و نیفاقی میللەتەکەی بێکەس تووڕە دەکات و خۆی پێ ناگیرێ و هێرشیان دەکاتە سەر و دەڵێت :

غـــەیرەز نیفـــاق و بـــێ ئیتیفـــاقی
فەسـاد و فیتنــە و ڕێــی بـێ ئـەخلاقی
چـــیی تـــر ئـــەزانین ؟ وازم لێ بێنـــە
پـــــەردەی ئەسرارم زۆر پێ مەدڕێنە[٣٠]

ج– هێرش کردنە سەر خزم و کەس و برادەر:

هەڵسوکەوتی خزم و کەس و برادەر، لە خۆپەرستی و نادڵسۆزیی، دڵ و دەروونی بێکەس دەڕەنجێنێ و دەبێتە هۆی تووڕەبوونی و هێرش کردنە سەریان و دەڵێت:

خزم و خویش قسەی پیریژنانە
رەفیقی دڵسۆز ئێستە جزدانــە[٣١]

لە شیعرێکی تردا بێکەس هێرش دەکاتە سەر خزم و کەس و برادەر و دەڵێت :

ئەگــەر پــارەت نــەبێ بــەخوا هــەزار خزمــت ببــێ پەشمــە
کــە پــارەت بــوو هــەموو عالــەم براتــە و پێــت ئــەڵێ کاکــە
کــەس و کــارت وەکــوو مــارن، ئومێــدت هــیچ نــەبێ پێیــان
لــە ژێــر ســایەی ئــەوان دەرچــۆ بــرادەر خــۆتی لێ لا کــە
بــــە ڕەنجـــی خـــۆت بـــژی ئـــازاد و سەربەســـت بـــە
هــەموو کەس پێت ئەڵێ مەردە و کوڕێکی چوست و چالاکــە[٣٢]

د- هێرش کردنە سەر ئەشرافەکانی نەتەوەکەی :

بێکەس کە دەبینێ ئەشراف و دەوڵەمەندەکانی میللەتەکەی، هیچ سوودێکیان بۆ میللەت نییە و هەوڵی پێشکەوتن و یارمەتی میللەتەکەیان نادەن، و جگە لـە پـارە پەرستی و پاراستنی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان و ناکۆکی زیاتر، هیـچیان نییـە، دڵی دەڕەنجێ و تووڕە دەبێت و هێرشیان دەکاتە سەر و دەڵێت :

ئەشــرافمان هــەموو بــێ روح و ســستن
دەخیلــە پــشتیان هــیچ پــێ نەبەســتن
هـــــەموو نـــاکۆك و پـــارە پەرستـــــن
کاکـــە خـــوا ئیـــشی نابـــەجێ ناکـــا
تـــا کێـــــو نەبینێ بەفری تێ ناکـــا[٣٣]

ه- هێرش کردنە سەر زانست :

بێکەس لە باسی زانست و فێربوون و خوێندن بێـزار دەبێـت، دوای ئـەوەی بـۆی دەردەکەوێت کە ئەم قسانەی بێ سوودن و میللەتەکەی کەللەڕەقی و نەفامی جێ

ناهێڵێ و ئامادەی سوود وەرگرتن نییە، لە هاندانیان بۆ فێربوون و زانست و وەرگرتنی پەند و ئامۆژگاری، بۆیە هێرش دەکاتە سەر زانست و فێربوون و دەڵێت:

تووشی لافاوی عیلم بووم بەلام زوو دەرپەڕیم
سواری واپۆڕی جەهل بووم و بە ناویا تێپەڕیم
سەد شوکر ئۆخەی نەجاتم بوو لە باسی عیلم و فەن
نامگرن جارێکی تر، بۆیە لە کەیفا هەڵپەڕیم
گەرچی تا ئێستا وتوومە تێ بگەن زوو پێ بگەن
بەو قسانەم قەتعییەن باوەڕ مەکەن، سەگ بووم وەڕیم [٣٤]

هەروەها بێکەس کە سەیری هەڵسوکەوتی ولاتە ئیمپریالیستەکان دەکات، کە چۆن وەك درندە پەلاماری ولاتان دەدەن و داگیریان دەکەن و زانست بۆ لەناوبردنی خەڵك بەکار دێنن و ولاتیان کاول دەکەن و هەڵسوکەوتیان بە پێچەوانەی قسەکانیانە، نائومێدی و تووڕەیی دای دەگرێت و هێرش دەکاتە سەر زانست و دەڵێت:

داخەکەم بۆ ئەو زەمانە ڕووی زەمین
وەك بەهەشت بوو پڕ لە خۆشی و پێکەنین
بێ تەماع و بێ درۆ و خالی لە قین
دڵنیا و دوور بووین لە ئۆتۆمی لەعین
تف لە عیلم و سەنعەت و صەد کارەبا
مەرحەبا ئەی جەهل و وەحشەت مەرحەبا
یادی تۆ ئێستا لە دڵ خەم لائەبا [٣٥]

بۆ لەیادکردنی ئەم بارودۆخە ناهەموار و ژیانە سەختە، بێکەس پەنای بۆ مەی بردووە و لەم بارەیەوە دەڵێت :

سـاقی فیـداتم سـاقی فیداتـم
دڵ پەستە، هەستە ساقی فیداتم
حـەیرانی لەنجـە و بـەژن و بـاڵاتم
شـەرابێ بـا بـێ بـۆ دڵـەی ماتـم
ڕەونـەقێ شـەوقێ بـا بـە حـەیاتم
لــە دەستی پەستی بدا نەجاتم[٣٦]

هەروەها لە شیعرێکی تردا دەڵێت :

هەقمە گەر ئارەق بخۆم توخوا ڕەفیق لۆمەم مەکەن
زەحـــــمەتە بێ وی ژیانم بەم دڵەی تاریکـــــەوە[٣٧]

پەراوێزەكان :

١- كامران محمد صابر، الشاعر الكوردي الكبير نالي، WWW. SHAFAAQ. COM الازدواجية لدى المبدع،

٢- د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی كوردی، ب-٥، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٤٨٩- ٤٩

٣- شێركۆ بێكەس، قەڵەمێ لە شێوەی پڵنگێكدا، ر- ئاسۆ، ساڵی شەشەم، ژ- ١١١٨، ٢٠٠١/١٢/١٧، ل ١٢

٤- سەرچاوەی پێشوو.

٥- سەرچاوەی پێشوو .

٦- سەرچاوەی پێشوو.

٧- محەمەدی مەلا كەریم، دیوانی بێكەس، چاپخانەی الادیب، بەغدا، ١٩٨٥، ل ١٤

٨ - د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی كوردی، ل ٤٩٣

٩- شێركۆ بێكەس، قەڵەمێ لە شێوەی پڵنگێ

١٠- د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی كوردی، ل٤٩٤

١١ - د. مارف خەزنەدار، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩٣

١٢- شێركۆ بێكەس، قەڵەمێ لە شێوەی پڵنگێ

١٣- سەرچاوەی پێشوو

١٤- محەمەدی مەلا كەریم، دیوانی بێكەس، ل ٥٥.

١٥ - سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢

١٦- سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧

١٧- سەرچاوەی پێشوو،ل ٥٧

١٨- سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤

١٩- شێركۆ بێكەس، قەڵەمێ لە شێوەی پڵنگێ

٢٠- محەمەدی مەلا كەریم، دیوانی بێكەس، ل ٩٧

٢١- سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٢

٢٢ - سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٠

٢٣- سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢

٢٤– سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٩
٢٥– سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٧
٢٦– سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦
٢٧ – سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٩
٢٨– سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٤
٢٩– سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٩
٣٠– سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٥
٣١– سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٧
٣٢– سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٧
٣٣– سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٠
٣٤– سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠
٣٥– سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١–٤٢
٣٦– سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٩
٣٧– سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٧

ئه نجام

له لێكۆڵینەوەكەدا گەیشتمە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە :

١– ئەو بارودۆخە ناهەموارە سیاسی و كۆمەڵایەتییەی بێكەس، لە سەختی و نالەباری گوزەرانی، لە هەژاری و گرتن و دوورخستنەوە و دەركردنی لە كاری میری و ئاوارەبوون و باری تەندروستی و كاریگەری لەسەر ڕوخساری، تووشی ئاڵۆزی دەروونییان كردووە. ئەمەش كاریگەری لەسەر كەسایەتی هەبووە و بۆتە هۆی دووالیزمی لە كەسایەتیدا، و ئەم دووالیزمییە كەسایەتییە لە شیعرەكانیدا ڕەنگیان داوەتەوە.

٢– جارێك بێكەس شاعیرێكی نیشتیمان پەروەری بە سۆزی میللەتەكەی بوو، و هەست و سۆزێكی بەتینی لە دڵ و دەرووندا هەبووە، بۆ میللەت و نیشتمانەكەی و ئادەمیزادێكی خەباتكەر و ڕۆڵەی بە سۆزی گەلەكەی بووە، هەروەها ڕاستكەرەوەی باری كۆمەڵایەتی نالەباری میللەتەكەی بووە و شیعری بەتین و هەست بزوێنی دەربارەی خۆشەویستی نیشتیمان و میللەت و ڕزگاری و سەرفرازی میللەتەكەی و خەوش و نیفاق و دووبەرەكی و خۆخۆری نیشتیمانی، داناوە و پەنجەی خستۆتە سەر برینەكانی.

٣– جارێكیش شاعیرێكی تووڕە لە میللەت و خزم و كەس و برادەر و ئادەمیزادێكی ڕەشبین و بێزار بووە و هێرشی كردۆتە سەریان و لێیان بێ ئومێد بووە.

سەرچاوەکان :

١- ئیمـام عەبدولفـەتاح ئیمـام، فەلـسەفەی دووالیـزم لـە هـزری د. زەکـی نـەجیب مەحموددا، و- محەمەد وەسمان، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧

٢- شـێرکۆ بێکـەس، قەڵـەمێ لـە شـێوەی پڵنگێکـدا، گ- ئاسـۆ، ژ- ١١١٨، پێنجشەممە، ٢٠٠٩/١٢/١٧،ل ١٢

٣- محەمەدی مەلا کەریم، دیوانی بێکەس، چاپخانەی الادیب، بەغدا، ١٩٨٠

٤- د. مـارف خەزنـەدار، مێـژووی ئـەدەبی کـوردی، ب- ٥، چـاپخانەی وەزارەتـی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥

٥- کـامران محمـد صـابر، (الـشاعر الکـوردي الکـبیر نـالي)، الازدواجیـة لـدی المبـدع www.shafaaq.com

الملخص:

يتعرض الانسان في حياته الى مؤثرات متعددة تساهم في بناء شخصيته وتكوينها، هذا ما يتضح لدى الشاعر (بيكەس) حيث تآزرت العوامل السياسية والاجتماعية والصحية من السجن وفقدان الوظيفة والتشرد والمرض لتكون شخصيته المعقدة والميالة الى الازدواجية، فهو يتارجح بين حالتين متناقضتين: فتارة يبدو شخصا مناضلا ومدافعا عن حقوق الآخرين من ابناء مجتمعه، وتارة اخرى تجده يتميز بالغضب واليأس فيهاجم الوطن والمواطنين، وقد كان انعكاس هذه الازدواجية في قصائده وانعدام دراسة اكاديمية في هذا المجال السبب وراء اجراء هذه الدراسة التي تتكون من قسمين:

القسم الاول: يتناول القصائد التي تظهر الشاعر في شخصية المناضل والمدافع عن حقوق الآخرين.

القسم الثاني: يتناول الشاعر في شخصية غاضبة ومهاجمة للوطن وابنائه.

وفي الختام ذكر للنتائج التي توصل اليها البحث، فضلا عن ملخصين احدهما باللغة العربية والآخر باللغة الانجليزية.

Introduction

It is clear that the political, social, and health aspects affect ones personality. If we look at Bekas's unstable life from poverty, accusation, dismissing from governmental employment, refuges and his health affected his facial and his personality. These reasons lead to Bekas's complicated psychology and dualism in his personality. Bekas can be seen once as a patriotic identity who loved his populace and a reformer of social aspects and once as an angry, hapless and a bored one who was against his nation and relatives. This dualism in Bekas's personality influenced his poems. The lack of a scientific research about this subject was the reason behind making this research. The research contains two sections. The first section sheds light on Bekas's poems and his personality as a patriotic who loves his nation and reforms its social aspect. The second section deals with Bekas as an angry, hopeless, and bored persona who attacks his nation and relatives. The research ends with the conclusion. Abstract in Arabic and English are given at the end of the research .

عرض بيبلوغرافي موجز للمسيرة العلمية لنخبة من الباحثين في الكوردولوجيا السوفياتية خلال سنوات (١٩٥٩ – ١٩٩٠)

د. إسماعيل محمد حصاف

دشنت ثورة أكتوبر الإشتراكية العظمى في روسيا ومن ثم قيام الإتحاد السوڤياتى مرحلة جديدة للكردولوجيا، وجاءت الخطوة الأولى بإرسال نخب كردية من أرمينيا إلى لينينغراد للتخصص في الدراسات الكردية. ومع تصاعد المسألة القومية الكردية في الشرق الأوسط في أعقاب الحرب العالمية الثانية ولاسيما بعد عودة مصطفى البارزاني من موسكو إلى الوطن وتحول القضية الكردية إلى إحدى أهم القضايا الملحة التي بدأت تعرض نفسها بإمتياز على الساحة السياسية الإقليمية والدولية إزداد إهتمام القيادة السوڤياتية بالمسألة الكردية وإنعكس ذلك على فتح مراكز دراسات وأقسام متخصصة بها في معاهد الإستشراق التابعة لأكاديمية العلوم السوڤياتية والتي قامت بإعداد وتخريج العديد من طلبة الدراسات من الكورد ومن غيرهم.

وكانت القضية الكردية قد إحتلت مكانة متميزة ونالت إهتماما خاصا في الإستشراق الروسي منذ النصف الأول من القرن التاسع عشر، لاسيما في سنوات الحروب الروسية – الإيرانية ١٨٠٤–١٨١٣ و١٨٢٦–١٨٢٨ والحرب الروسية– العثمانية ١٨٢٨ – ١٨٢٩ م، إذ بدأ المستشرقون الروس بدراسة حياة الكرد في الإمبراطوريات الثلاث: الروسية والقاجارية (الإيرانية) والعثمانية. لعل الفضل في وضع حجر الأساس لعلم الكردولوجيا في العهد القيصري يعود إلى ديتيل وبيرزين وأبوڤيان وليرخ وژابا ومينورسكي ونيكيتين وغيرهم، إذ صدرت أبحاث ودراسات قيمة في هذه السنين [1] .

أما الكردولوجيا السوڤياتية والتي برزت في أعقاب إستلام البلاشفة للسلطة في بطرسبورغ (لينينغراد– سان پيترسبورغ فيما بعد) والتي تزامنت مع تبلور

المسألة الكردية وتدويلها، فقد كان على يد نخبة من العلماء والمستشرقين السوڤيات من الروس، اليهود، الأرمن، الآذريين، الجيورجيين والكرد من أمثال: مار، آكوپوف، ڤيلچيڤسكى، آ ڤاليانى وأوربيللي، رودينكو، ڤاسيليڤا، موسيليان، بكاييف ولازاريڤ وخالفين، حسرتيان، مينتيشاشڤيلى، كوردوييڤ، حاجي جندي، چتويف، آل جليلي، محوي، آشيريان وحمويان وغيرهم العديد. فقد إزداد الإهتمام السوڤياتي بالقضية الكردية، حيث أفتتحت مراكز وأقسام دراسات لعلم الكردولوجيا في معاهد الإستشراق بموسكو ولينينغراد (بطرسبورغ) ويريڤان وباكو في مجال التاريخ الكردي والأدب واللغة والفلكلور الكردي.

ومن الجدير بالذكر هنا أن الكردولوجيا السوڤياتية في المدة المشار إليها لم تدرس من قبل المختصين والمهتمين إلا في حالات فردية قليلة جدا، الأمر الذي دفعنا ومنذ سنوات بالتفكير في محاولة إعداد هذا العرض البيبلوغرافي والذي نتناول فيه الكردولوجيين السوڤيات والكردستانيين الذين درسوا في هذه المراكز بدءا من النخبة الأولى من أكراد الإتحاد السوڤياتي وإنتهاء بسقوط الإتحاد السوڤياتي.

قسم الدراسات الكردية في معهد الإستشراق بـ (يريڤان) عاصمة أرمينيا السوڤياتية:

لاشك أن جمهورية أرمينيا السوڤياتية تشكل القاعدة المحورية والإنطلاقة الأولى في إعداد وتنظيم الدراسات الكردية بالنسبة لجمهوريات ماوراء القوقاز الثلاث (أرمينيا وجيورجيا وأذربيجان) وكجزء من الدراسات الكردية في عموم الدولة السوڤياتية.

قبل قيام الإتحاد السوڤياتي، وفي بدايات القرن العشرين ١٩٠٠ — ١٩٠٤، فتحت الإمبراطورية الروسية ثلاث مدارس في مناطق سكنى الكورد، ولكنها كانت مدارس بدائية، تجري الدراسة فيها باللغة الروسية. وفي أعقاب إنتقال الكورد الإيزيديين من مناطق سورملية وقارص ووان وغيرها من مناطق كردستان هربا من بطش وملاحقة القوات العثمانية لهم وإستقرارهم في سهل يريڤان، شكلوا ثقلا كرديا وأعطوا إعتبارا كأقلية قومية يجب النظر إليها في ضوء الفكر اللينيني لحل المسألة القومية في الدولة السوڤياتية.

صــدرباللغة الكردية العـدد الأول من جريدة (ريا تـازه – الطريق الجديد) فـي ٢٥ مـن آذار عام ١٩٣٠، وكانت الصـحيفة الناطـقة بإسـم اللجنــة المركـزيــة للحـزب الشيـوعي الأرمـني، وفي العام ذاتـه تأسس إتحاد كتاب الكـرد إلى جانب إتحاد كتـاب الأرمـن في يريڤان ومن ثم في تفليسي عاصمة جمهورية جيورجيا السوڤياتية. وفي ٢٣ آذار عام ١٩٣١ أصدرت الحكومة الأرمنية قرارا جعلت بموجبه الدراسة في المـرحلتين الأوليتين في القرى الكردية باللغة الكردية، وفتح في المطبعة الحكومية في أرمينيا قسم المطبوعات الكردية وعليه ألف هاكوب خازاريان الملقب بـ (لازو) في تـشرين الثـاني من العام ذاته كتابـا بعنـوان (Serhatiya Casim) وهـو أول كتـاب أدبـي كـردي يصدر في أرمينيا باللغة الكرديـة ولكـن بـالحروف الأرمنيـة إلى أن تم وضـع الأبجديـة الكردية بالحروف اللاتينية. وفي شتـاء عام ١٩٣١ أفتتح في يريڤان ولأول مرة معـهـد إعداد المعلمين الكرد فيما وراء القـوقاز. كما ((قامت لـجنـة الألف بـاء الـكــردي في وزارة الثـقافــة الأرمنيــة في عـام ١٩٣١ ولأول مــرة فــي تـاريخ الـشعـب الكــردي بـتـشـكيل لـجنـة لجمـع الفولكـلور والحكايات الكرديـة برئاســة المختــص باللغــة الكورديـة البروفيسور الأرمني خاجاتوريان))[٢].

من الجدير بالإشارة التطـرق إلى الكونفرانس الكوردولوجـي الذي بدأ عملـه يـوم ٨ حـزيـران عام ١٩٣٤ بيريڤان، والـذي نـظـمه معـهـد تاريـخ الـتراث المـادي بــقرار من اللجنــة المركـزيـة للحزب الـشيـوعي الأرمـنــي وبالتنـسـيق مـع اللجنـــة العليـا للألف باء الـحديث، والـذي شـارك فـيـه علماء معروفـون من مــوسكو ولـيـنـيــنغراد وتفليـسى ويريڤان إضافة إلى ((مـدرسي اللغـة والأدب الكـورديـيـن فـي مـدارس كل من جـمـهـوريات أرمـينيا وأذربـيـجان وتـركـمـنـسـتان وجـيـورجـيا السوڤياتية إلـى جانب المثقفين والمتـنـوريـن الكرد السوڤيات)) [٣]، وقــدمت فيـه مجـموعة بحـوث إلى الكونـفرانـس. وبرز من بين أكراد جمهوريتي أرمينـيا وجيورجيـا الـسوڤيـاتيـتين أسماء لامعة آنذاك لعبت أدوارا مهمـة في وضـع أسـس للدراسـات الكرديـة مـن أمثـال عرب شمو وحاجي جندي وجــردوي گنجـو المحــرر الأول لجـريــدة ((ريـا تـازه)) حـتى عـام ١٩٣٧ وتوفــي عــام ١٩٤٥، وأميــني عڤدال الــذي تــوفي عــام ١٩٦٤، وأحمد ميرازي والشاعر عزيزي إيسكو ووزيرى نـادري)) [٤] وسـيامند سـيامندوف[٥] وعتاري شرو وجاسمي جليل والد كل من أوردوخان وجليلي جليل وغيرهم.

ولكن اسدل الستار بدءا من عام ١٩٣٧ على الثقافة الكردية، فقد توقف جميع النشاطات الثقافية والعلمية الكردية في العهد الستاليني، حيث نفي عرب شمو إلى سيبيريا وأعتقل كل من حاجي جندي وجردوي گنجو وأحمد ميرازي وتم طرد آخرين من وظائفهم وتوقف التدريس باللغة الكردية وأستبدلت الأبجدية الكردية اللاتينية بالكريلية وبالرغم من مصادقة المشروع في الثالث من حزيران عام ١٩٤١ إلا أنه وبسبب نشوب الحرب العالمية الثانية لم يعمل به إلا في يوم ٢٥ حزيران من عام ١٩٤٤.

وقد شهدت الثقافة الكردية منذ منتصف الخمسينات في أرمينيا إنتعاشا جديدا، لاسيما بعد زيارة مصطفى البارزاني لأكراد أرمينيا في عام ١٩٥٦ فعادت جريدة ريا تازه إلى الصدور مجددا، وأعادت إذاعة يريڤان بث برامجها الكردية وتم إفتتاح قسم للدراسات الكردية في معهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم الأرمنية في عام ١٩٥٩ وكان ذلك ذروة الإفتتاح على الشعب الكردي وقضيته القومية العادلة. جاءت هذه الخطوة الإيجابية من قبل القيادة السوڤياتية نحو القضية الكردية في أعقاب التحولات الكبيرة التي شهدتها منطقة الشرق الأوسط وصعود القضية الكردية إلى واجهة الأحداث إثر ثورة الرابع عشر من تموز في العراق عام ١٩٥٨ وعودة الزعيم الكردي مصطفى البارزاني في العام نفسه من موسكو عبر پراغ والقاهرة إلى بغداد.

ففي عام ١٩٥٩ تأسس القسم الكردي في معهد الإستشراق بمدينة يريڤان التابع لأكاديمية العلوم الأرمنية، لبحث ودراسة التاريخ الكردي وأدبه ولغته وتراثه الفولكلوري، ترأس القسم حاجي جندي ومن ثم خالد چتوييف وفيما بعد شاكرو خدو محوي، وعملت فيه نخبة من المختصين بالدراسات الكردية نذكر منهم:

حاجي جندي جواري :

حاجي جندي جواري أديب وباحث أكاديمي ولد في ١٨ (٣١) آذار عام ١٩٠٨ بعائلة فلاحية في قرية "آمان چايير" بولاية قارص بكوردستان الشمالية. إسم والده جندي أسد ووالدته زينبا إيڤو، فرت عائلته من الجور والظلم التركي في عام ١٩١٨ إلى أرمينيا السوڤياتية.

في عام ١٩١٩ دخل حاجي جندي دار الأيتام وبقي فيه حتى عام ١٩٢٩، سافر على أثر ذلك إلى قرية قونتاساس (حاليا – أمري تازه) القريبة من آلاكاز، وهناك تذكر لغة الأم التي نساها خلال سنوات عيشه في دار الأيتام. وبعد أن عمل هناك مدة عام واحد معلما للغة الكردية وجامعا للفلكلور الكردي من القرويين الكرد، توجه في عام ١٩٣٠ إلى العاصمة يريڤان للإلتحاق بالجامعة[٦]، فكان أول طالب جامعي كوردي في أرمينيا، حيث قبل في كلية العلوم اللغوية بجامعة يريڤان[٧]، وكانت مدة الحياة الدراسية مرحلة جديدة بالنسبة إليه. وفي العام ذاته وبإسهام كبير منه تأسس إتحاد كتاب الكرد إلى جانب إتحاد كتاب الأرمن إذ تولى رئاسته خلال سنوات ١٩٣٤ – ١٩٦٨، كما كان المذيع الأول في راديو يريڤان – القسم الكردي. وفي عام ١٩٣١ أفتتح في يريڤان المعهد التقني ماوراء القوقاس باللغة الكوردية، فأصبح حاجي جندي مباشرة مدرسا للغة الكردية إلى حين إعتقاله في آذار ١٩٣٨. وفي خريف عام ١٩٣٣ قبل حاجي جندي طالبا للدراسات العليا (أسپيرانتا) في معهد تاريخ التراث كباحث لجمع الفولكلور الكردي، وعين البروفيسور خاچاتوريان مشرفا علميا له[٨]. ومع نهاية عام ١٩٣٦، أعد حاجي جندي رسالته حول "كار او كولكي سليماني سليڤانى" للمناقشة، حيث قام مشرفه العلمي خاچاتوريان في كانون الثاني عام ١٩٣٧ بإبلاغ المسؤول العلمي في كلية التاريخ والآداب العلمية س. هاروتيان بالأمر[٩]. وكتب مشرفه حول رسالة حاجي جندي قائلا: ((هذا العمل يليق بأن تسمى "إطروحة "، وستبقى في الأدب الكردي كأول تجربة في إطار الدراسات الفولكلورية، إن هذه الأطروحة لطالب الدكتوراه حاجي جندي ستصبح نموذجا للآخرين، ليعملوا بالوتيرة نفسها))[١٠].

نال حاجي جندي درجة الدكتوراه في عام ١٩٤٠ بعد أن دافع عن رسالته"، وكان بذلك أول كردي يحصل على هذه المرتبة. وجاء في قرار اللجنة العلمية لمعهد يريڤان للآداب واللغات " بأن حاجي جندي قد أنجز عملا فيلولوجيا (أدبيا) كبيرا إذ قام بجمع وتحليل الأوجه العدة لموضوعه"[١١].

في عام ١٩٥٦ شارك حاجي جندي في أيام الأدب والفن الأرمني بموسكو، وهنا قرأ قصيدة بلغته في وسط موسكو. وفي عام ١٩٥٩ وبقرار من أكاديمية العلوم

الأرمنية تم نقله من معهد الآداب الحامل لإسم م. آبيخيان إلى قسم الإستشراق (الدراسات الشرقية) ليصبح أول رئيس للقسم الكردي الذي فتح للتو. وفي عام ١٩٦٠ يصبح مندوبا في مؤتمر المستشرقين العالمي الثاني المنعقد في العاصمة السوڤياتية موسكو وحصل على مرتبة دكتوراه علوم في العلوم الأدبية في عام ١٩٦٤، ولقب البروفسور منذ عام ١٩٦٦[١٢]، وتولى رئاسة القسم الكردي في معهد الإستشراق الأرمني بيريڤان خلال أعوام ١٩٥٩ – ١٩٦١[١٣]. شارك حاجي جندي في الحرب الوطنية العظمى، حسب التسمية السوڤياتية أي (الحرب العالمية الثانية)، وحصل على أوسمة الإتحاد السوڤياتي.

كما شارك في مؤتمر كتاب آسيا وأفريقيا الذي إنعقد في مدينة طشقند عام ١٩٥٨ من ثم في المؤتمر الخامس والعشرين للمستشرقين المنعقد في العاصمة السوڤياتيه موسكو[١٤] عام ١٩٦٠. في عام ١٩٧٩ قبل عضوا في المجمع العلمي الكردي بالعراق، وفي عام ١٩٨٢ مستشارا للقسم الكردي بمعهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم الأرمنية. وعمل محاضرا من ١٩٦٨ – ١٩٧٤ إستاذا للغة الكردية وآدابها في القسم الكردي في كلية الإستشراق التابعة لجامعة يريڤان. وبقي حاجي جندي مواصلا عطاءاته حتى وفاته في الأول من شهر أيار ١٩٩٠ في يريڤان عن عمر ناهز ٨٢ عاما. كان حاجي جندي غزير الإنتاج كتب الرواية وجمع الفولكلور وترجم من وإلى اللغتين الكردية والأرمنية وألف الكتب المدرسية بالإضافة إلى أنه كان مؤرخا وأديبا ولغويا وفولكلوريا قدم العشرات من الأعمال، وبقي حتى آخر لحظة من حياته مستمرا في الكتابة ولم يفتر عشقه وحنانه إلى تراب كردستان، ومن مؤلفاته نذكر :

- كار أو كولوكي سليماني سليڤانى، ملحمة شعبية كردية، يريڤان، ١٩٤١.
- الفولكلور الكردي، يريڤان، ١٩٤٧.
- مار والإستكراد في كتاب : ((أعمال مكتبة إسم ن. ي. مار، جامعة يريڤان الدولية))، ١٩٤٨، العدد (٣)، ص ص ١٨٧ – ٢٠٤ (باللغة الأرمنية).
- أدب أكراد أرمينيا السوڤياتيه، يريڤان، ١٩٥٤ (باللغة الأرمنية).
- الملحمة البطولية الكردية " مم وزين "، يريڤان، ١٩٥٦ . باللغة الأرمنية.
- هواري، رواية، يريڤان، ١٩٦٧ (باللغة الكردية)، إلى جانب أعمالا أخرى عديدة.

أميني عڤدال :

لغوي وأديب كردي، ولد في ١٥ (٢٨) تشرين الأول عام ١٩٠٦ في قرية أمان چايير بولاية قارص في كردستان الشمالية الآن، كانت عائلته تزاول الفلاحة، فر كبقية أقرانه الكورد اليزيديين إلى أرمينيا السوفياتية وتربى بدار الأيتام، أنهى عام ١٩٣٦ جامعة يريڤان وكان له باع طويل في تطور الثقافة الكوردية في أرمينيا وهو من أصدقاء الطفولة لحاجي جندي وإبن قريته وعاشا معا في دار الأيتام[١٥]. وفي عام ١٩٤٤ دافع عن أطروحته في مجال العلوم اللغوية، وبعد تخرجه عمل كباحث علمي في معهد التاريخ (١٩٤٤ –١٩٥٥)، ثم في القسم الكردي بالإستشراق (١٩٥٩ – ١٩٦٤) بيريڤان، وشارك في أعمال المؤتمر الخامس والعشرين للمستشرقين االذي إنعقد في موسكو عام ١٩٦٠. توفي أميني عڤدال في يوم ٢٢ أيلول ١٩٦٤ بعد أن ترك خلفه أكثر من (٣٠) عملا علميا[١٦] :

- المرأة الكردية في العائلة التقليدية، يريڤان، ١٩٤٤ (موضوع أطروحته).
- منهج اللغة الكردية، يريڤان، ١٩٥٣ (باللغة الكردية).
- معيشة أكراد ماوراء القوقاز، يريڤان، ١٩٥٧ (باللغة الأرمنية مع ملخص بالروسية).
- الأساطير الشعبية الكردية، يريڤان، ١٩٥٧ (باللغة الأرمنية).
- مم وزين (ملحمة شعبية كردية)، يريڤان، ١٩٥٨ (بالكردية).
- قاموس إملاء اللغة الكردية، يريڤان، ١٩٥٨.
- ثقافة أكراد أرمينيا السوفياتية، في كتاب : ((مختارات إستشراقية)) (١)، يريڤان، ١٩٦٠ ص ص ١٧٦ – ١٨٩.

چركس خودويڤيچ باكايف:

ولد باكايف في ١٠ كانون الأول من عام ١٩١٢ في قرية (سيناك) من عائلة فلاحية بكردستان الشمالية. عام ١٩٤٠ أنهى معهد التربية في يريڤان، دكتوراه في العلوم التربوية من عام ١٩٧١، باحث علمي منذ عام ١٩٥٠ في معهد علم اللغات التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية، شارك في الحرب العالمية الثانية (١٩٤١ – ١٩٤٣) وحصل على ميداليات الإتحاد السوفياتي، كما شارك في المؤتمر الخامس

والعشرين للمستشرقين، إنتقل للسكن في العاصمة السوفياتية موسكو، لـه أكثـر مـن ثلاثين عملا علميا نذكر من بينها قاموس كردي – روسي، موسـكو، ١٩٥٧ " تـاريخ دراسة اللغة الكردية في روسيا والـسوفيات،– 'ОИИИЯ'- موسـكو، ١٩٦٢، ص ص ١٠٠–١١٧" اللغة الكرديـة في كتـاب : ((لغـات شـعوب الإتحـاد الـسوفياتي))، الجـزء الأول، موسكو، ١٩٦٦، ص ص ٢٥٧ – ٢٨٠ " حول مشكلة التـصريف الموضـوعي والذاتي في الأفعال الإنتقالية في اللغة الكرديـة في كتـاب : ((مـسائل علـم اللغـات))، موســكو ١٩٦٠، العــدد (٤)، ص ص ١٠٣ – ١٠٦ " نطــق أكــراد تركمانيــا (علــم الأصوات اللغويـة))، موسـكو، ١٩٦٢" لغـة أكـراد أذربيجـان، موسـكو، ١٩٦٥، لغـة أكراد الإتحاد السوفياتي، موسكو، ١٩٧٣ " أسس الإملاء الكردي، موسـكو، ١٩٨٣. وغيرها [١٧].

خالد مرادوڤيچ چتويڤ :

مؤرخ كردي ولد في عائلة فلاحية في ٢ (١٥) أيار ١٩١٣ في قرية آسان جانه[١٨] بولاية قـارص في كردسـتان الـشمالية. في سـنة ١٩٥٠ أنهـى المدرسـة الحزبيـة العليـا التابعـة للجنـة المركزيـة للحـزب الـشيوعي (البلـشفي)، وفي عـام ١٩٥١ أنهـى كليـة التاريخ بمدينة يريڤان، عمل كباحث علمي في معهـد الإسـتـشراق الأرمـني. بيريڤـان، ترأس القسم الكردي في المعهد المذكور خـلال أعـوام ١٩٦١ – ١٩٦٤، وحـصل علـى أوسمة الإتحاد السوفياتي، لـه أكثـر مـن عـشرة أعمـال علميـة مثـل[١٩] وغيرهـا مـن الأعمال.

گورگين باگرانوڤيچ اكوپوف :

مـؤرخ ولـد بتـاريخ ٢١ كـانون الثـاني ١٩٢٢ في مدينـة گوريـسى Gorisse[٢٠] بأرمينيا السوفياتية في عائلة مستخدمة. أنهى عام ١٩٤٧ المعهـد الـشرقي في جامعـة أذربيجان الدولية الحامل لإسم س. م. كيروف في بـاكو، دافـع عـن إطروحتـه في عـام ١٩٧١. باحــث علمــي بالإسـتـشراق في يريڤــان مــن عــام ١٩٦٠، شــارك في أعمــال كونفرانس المستشرقين المنعقد في طشقند عام ١٩٥٧، له أكثر من (٣٠) عملا علميـا منها أكراد أرمينيا الـسوفياتية، دراسـة تاريخيـة (١٩٢٠ – ١٩٤٠)، يريڤـان، ١٩٦٥"

حول مسألة أصل الوحدة القومية للأكراد في إيران، ١٩٥٣ (موضوع اطروحته) " بعض الأوجه لمشكلة أصل الأكراد – في ضوء الأساطير الإيرانية القديمة في كتاب ((مختارات إستشراقية))، الجزء الثاني، يريڤان، ١٩٦٤" المصادر العربية حول السلالة التاريخية للأكراد وحول رواية أن أصلهم عرب، في كتاب ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، ج ٣،"الدول العربية"، يريڤان، ١٩٦٧، ص ص ١٧٥ –٢٠٧ " الأكراد والمسألة الكردية في علم التدوين التاريخي التركي – في كتاب : ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، الجزء الخامس (تركيا)، يريڤان،١٩٧٠، ص ص ٣٨٣ – ٤٠٩ " وغيرها[٢١].

شاكرو خودو محوبى (مگويان):

ولد بتارخ ١٢ نيسان عام ١٩٣٠ في قرية آلاكاز بمنطقة آباران بأرمينيا، في عائلة مستخدمة [٢٢]، تنتمي أساسا إلى قبيلة سيپكى بولاية قارص التي هربت من الجيش العثماني في منتصف القرن التاسع عشر[٢٣]. بعد أن أكمل دراسته الأولية في قريته دخل في عام ١٩٤٨ كلية التاريخ في معهد يريڤان التربوي وبعد حصوله على الدبلوم عام ١٩٥٢ عمل معلما في مدرسة قرية آلاكاز المتوسطة مدة سنتان. في سنة ١٩٥٥ أصبح نائبا لرئيس تحرير صحيفة "ريا تازة"، باحث علمي في معهد الإستشراق – القسم الكردي – بأرمينيا بدءا من عام ١٩٦٠، وفي عام ١٩٦٣ حاز على لقب الدكتوراه على عمله" الحركة التحررية القومية الكردية في العراق بعد الحرب العالمية الثانية "وفي عام ١٩٧٨ دافع عن دكتوراه علوم في معهد الإستشراق بموسكو في موضوعه " مشكلة الحكم الذاتي في العراق" وإستلم في عام ١٩٨١ – ١٩٩٤ رئاسة القسم الكردي بيريڤان وفي الفترة مابين ١٩٦٨–١٩٩٤ كان يلقي محاضرات حول تاريخ كردستان والدول العربية بمعهد الإستشراق بيريڤان [٢٤] وحصل على لقب البروفيسور سنة ١٩٨٥[٢٥] وأنتخب في عام ١٩٩٦ عضوا في أكاديمية العلوم الأرمنية. في عام ١٩٩٤ أسس في موسكو مع عدد من الكرد مركزا للأبحاث الكردية الذي صدر تحت رئاسته(١٤) كتابا بالروسية والكردية "تاريخ كردستان" و "شرفخان البدليسي" وغيرها[٢٦] توفي عن عمر ناهز ٧٧ عاما في موسكو بتاريخ الأول[٢٧] من شباط ٢٠٠٧.

كان شاكرو خدو يعد أحد أبرز الكردولوجيين الكورد السوفيات، إذ كان يحتل مكانة مرموقة بين الأكاديميين السوفيات في مجال الكردولوجيا، ويرتبط بعلاقات قوية مع طلبة الدكتوراه من الكورد الكردستانيين ولاسيما مع اولئك التابعين للقسم الكردي في معهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية بموسكو. وإلى جانب وظيفته كأكاديمي، كان أحد المدافعين عن القضية الكردية حاملا همومها، وقد زار كردستان أكثر من مرة، آخر زيارة كانت عام ٢٠٠٢. خلف وراءه أكثر من ٢٠ كتابا ودراسة في التاريخ الكردي منها :

- الحركة التحررية القومية الكردية في العراق بعد الحرب العالمية الثانية، يريڤان، ١٩٦٣ (باللغة الأرمنية).

- من تاريخ الحركة التحررية القومية الكردية في العراق بعد سنوات الحرب في كتاب : ((مختارات إستشراقية)) يريڤان، ١٩٦٤، ص ص ٢٤ – ٤٣ (باللغة الأرمنية) وملخص باللغة الروسية.

- النضال من أجل الإستقلال القومي في كردستان الجنوبية ١٩١٩ – ١٩٢٠، في كتاب : ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، الجزء الثالث – الدول العربية، يريڤان، ١٩٦٧، ص ص ٣٨ – ٦٠ (باللغة الأرمنية) وملخص باللغتين الروسية والإنكليزية.

- تركيا ومسألة الحكم الذاتي القومي الكردي في كتاب ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، ج (٥) – (تركيا)، يريڤان، ١٩٧٠، ص ص ٢١٨–٢٣٨، (باللغة الروسية) مع ملخص باللغة الأرمنية.

- مشكلة الحكم الذاتي القومي للشعب الكردي في الجمهورية العراقية (١٩٥٨ – ١٩٧٠)، يريڤان، ١٩٧٧.

- بعض المسائل الأيديولوجية للحركة التحررية القومية الكردية في الوقت الراهن، في كتاب : ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، يريڤان، ١٩٨٥ (الكردولوجيا)، ص ص ٥ – ٢٣.

- الإسم الذي أصبح رمزا لنضال الشعب الكردي، في الذكرى المئوية لمصطفى البارزاني.

- المسألة القومية الكردية في العراق المعاصر، موسكو،١٩٩١.

شرف جركسوفيج أشيرى (آشيريان) :

ولد في١٧ كانون الثاني عام ١٩٣٢ بقرية جوبانماز – منطقة آراغاتسك بأرمينيا السوفياتية[٢٨]، في عام ١٩٥١ إنتسب إلى كلية الجغرافيا بجامعة يريڤان الدولية، وبعد تخرجه عمل في البداية في جريدة " ريا تازة " ثم أصبح المسؤول الحزبي فيها حتى عام ١٩٦٦وفي العام ذاته سافر إلى موسكو وأعد إطروحته حول الحركة الوطنية الديمقراطية في كردستان العراق (١٩٦١– ١٩٦٨) في أكاديمية اللجنة المركزية للحزب الشيوعي السوفياتي AOH [٢٩]، وصدر ككتاب بموسكو عام ١٩٧٥ وفي عام ١٩٧٨ ترجم من قبل رابطة كاوا في بيروت إلى اللغة العربية. في الفترة مابين عامي ١٩٧٠ – ١٩٧٧ عمل أشيريان بصفة كبير الباحثين العلميين في القسم الكردي بمعهد الإستشراق بمدينة يريڤان التابع لأكاديمية العلوم الأرمنية، وعمل إستاذا مساعدا خلال سنوات ١٩٧٧– ١٩٩٠ لكرسي مادة الشيوعية العلمية في معهد "بوليتيكنيك " الدولي الحامل لإسم كارل ماركس بيريڤان، وفي عام ١٩٨٥ سافر إلى موسكو لإعداد دكتوراه علوم " حول المسألة الكردية في العراق (١٩٧٠ – ١٩٨٠)[٣٠] ودافع عن إطروحته بنجاح في أكاديمية العلوم الإجتماعية وصدر ككتاب في عام ١٩٨٩ [٣١]، وبعد تفكك الدولة السوفياتية إستقر أشيريان في موسكو، حيث تولى هناك مابين ١٩٩٧– ٢٠٠١ رئاسة تحرير مجلة ((Дружба - الصداقة)) للمهجرين الكرد في روسيا، كما كان عضوا "للبرلمان الكردي في المهجر" وباحث في معهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم الروسية. في ٢٢ شباط عام ٢٠٠٢ وبعد مرض عضال توفي البروفيسور شرف أشيريان في موسكو ودفن بيريڤان بعد أن ترك وراءه أكثر من (٥٠) عملا علميا[٣٢] من أهمها إطروحته التي حملت عنوان : الحركة القومية الديمقراطية في كردستان العراق (١٩٦١ – ١٩٦٨)، موسكو، ١٩٧٥ (مترجمة إلى اللغة العربية). وموقف الحزب الشيوعي العراقي في المسألة الكردية في كتاب : " دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى، الجزء الرابع – الدول العربية، أكاديمية العلوم الأرمنية، يريڤان، ١٩٧٤.

مكسيم حسينوڤيچ حموي (حمويان) :

لغوي من مواليد أرمينيا عام ١٩٣٤[٣٣]، دكتورا في العلوم الفيلولوجية و دكتـورا علوم في مجال اللغة الكردية[٣٤]. يعمل منذ سـنوات طويلـة ولايـزال كباحـث في القـسم الكردي بمعهد الإستـشراق بيريڤـان، كـان لـه أكثـر مـن خمـسين عمـلا علميـا حتـى منتصف الثمانينات من القرن الماضي، نذكر منها (٥) كتب، ومن أعماله[٣٥]:

- حـول أصـل التركيـب المـزدوج في اللغـة الكرديـة، – ((فـستنيك العلـوم الإنسانية))، العدد الرابع (٣١)، يريڤان، ١٩٦٩، ص ص٦٧–٧٤.
- دراسات اسماء الإصطلاحات في اللغة الكردية، يريڤان، ١٩٧١.
- تاريخ دراسة الزازا، مسائل الإصطلاحات، علم البيان والبناء القواعدي للغـات الشرقية، سمرقند، ١٩٧٢.
- قاموس كردي – روسي في مجال المصطلحات، يريڤان، ١٩٧٩.
- أصناف صرف الإصطلاحات في اللغـة الكرديـة المعاصـرة في كتـاب : ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، الجزء (١٣)، موسـكو، ١٩٨٥، ص ص ١٩٨ – ٢٢٧.
- حمويان م.أو. تسابولوف ر. ل. ، اللغة الكردية. أسس علم اللغات الإيرانية، – في كتاب : "اللغـات الإيرانيـة الجديـدة: المجموعـة الـشمالية الغربيـة، پتروغـراد – موسكو، ١٩٩٧.

جليلي جاسموفيچ جليل :

مـؤرخ ولـد في ٢٦ تـشرين الثـاني عـام ١٩٣٦ [٣٦] في يريڤـان في عائلـة وطنيـة ومثقفة. أنهى كلية التاريخ بجامعة يريڤان عام ١٩٥٩، دكتور في العلوم التاريخية مـن عام ١٩٦٣، باحث علمي للإستشراق بيريڤان منذ عام ١٩٦٤ وذلك في القسم الكـردي بالمعهد المذكور التابع لأكاديمية العلوم الأرمنية، كتب وجمع مع شـقيقه أورديخـان الباحث في الكابينة الكردية بلينينغراد الفولكلور إضافة إلى كتاباتـه التاريخيـة. ولابـد الإشارة إلى أنه كان قد جعل منزله في يريڤـان مكتبـة لجمـع كـل مـا يتعلـق بـالكورد وتراثه[٣٧].

زار جليلي جليل مرتين كردستان سوريا في عامي ١٩٨٣(٣٨) و١٩٨٦ وشكل فرق تثقيفية من بين الشبان الكرد، حيث كلفهم بجمع الفلكلور وتمكن من إصدار كتاب حول فولكلور كردستان الغربية (سوريا). وبعد تفكك الإتحاد السوفياتي، هاجر مثل الألوف من ابناء شعبه إلى المهجر، إستقر به المقام في ڤيينا بالنمسا حيث يعمل إستاذا للكردولوجيا في جامعتها[٣٩]، وهو مؤلف عشرات الأعمال القيمة باللغات الكردية والروسية والأرمنية منها[٤٠]:

- النضال التحرري للشعب الكردي في سنوات ٥٠ — ٨٠ للقرن التاسع عشر، موسكو، ١٩٦٣ (موضوع إطروحته).

- حركة الأكراد التحريرية بقيادة شيخ عبيدالله ضد المستعبدين الأتراك والفرس ((نشرة مختصرة صادرة من معهد شعوب آسيا))، أكاديمية العلوم في الإتحاد السوڤياتى، موسكو،١٩٦٣.

- إنتفاضة الأكراد ١٨٨٠، موسكو، ١٩٦٦.

- وضع الأكراد غداة ثورة شيخ عبيدالله في سنة ١٨٨٠ ((ڤستنيك))، يريڤان، ١٩٦٦، العدد (٢)، ص ص ١٠٥ — ١١٥ (باللغة الأرمنية مع ملخص بالروسية).

- أكراد الإمبراطورية العثمانية في النصف الأول من القرن التاسع عشر، موسكو، ١٩٧٣.

- صفحات من تاريخ العلاقات الأدبية المتبادلة الأرمنية — الكردية في كتاب : ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، الجزء (١٣) (كردولوجيا)، موسكو، ١٩٨٥ ، ص ص ٩٣ — ١٠٨.

- المنظمات الإجتماعية — السياسية الكردية الأولى في مرحلة سيطرة تركيا الفتاة في كتاب: ((مقتطف المستترك — ١٩٧٣)، موسكو، ١٩٧٥، ص ص ١٧٢ — ١٨٦.

- من تاريخ نشوء الصحف السياسية الكردية، المصدر نفسه، ص ص ١٦٢ — ١٧١.

- تأثير أيديولوجية الحركة الإصلاحية التركية على تطور الأفكار الإجتماعية لأكراد الإمبراطورية العثمانية، صحيفة " كردستان" نموذجا، في كتاب: ((مقتطف علم الإستتراك — ١٩٧٦))، موسكو، ١٩٧٨، ص ص ٥٤ — ٦٥.

- نهضة الأكراد الثقافية والقومية (نهاية القرن التاسع عشر – بداية القرن العشرين))، مترجمة للغة العربية – ١٩٨٤.
- فولكلور أكراد سوريا (Zargotina kurdê Sûryayê)، يريڤان، ١٩٨٥[٤١].

الكابينـــة الكـوردية في لينينـغراد :

تأسست الكابينة الكردية في لينينغراد عام ١٩٥٩ م، وكان يرأسها حينذاك الأكاديمي يوسف أبگاروڤيچ أوربيللي، وكانت الدراسات الكردية جزءا من الدراسات الإيرانية آنذاك.

وفي العام ذاته وبأمر من أوربيللي تقرر إنشاء قسم كردي مستقل بإسم الكابينة الكردية[٤٢]، والتي تناولت الدراسات الكردية في مجال التاريخ واللغة والأدب والأثنوغرافيا[٤٣]. وقد بدأت الكابينة الكردية بكل من كورديف وسوكرمان وآڤاليانى التي سافرت إلى آسيا الوسطى بعد زواجها[٤٤].

وقد رأس الأكاديمي أوربيللي الكابينة الكردية لعام واحد ومن ثم سلمها لقناتي كوردو الذي بقي على رأس المجموعة حتى وفاته في عام ١٩٨٥م. وكان يعمل في الكابينة الكردية حينذاك كل من إسحاق (إيساك) يوسوفوفيج سوكرمان (لغوي) الذي عمل في مجال لهجة كورمانجي لكورد تركمانيا و رودينكوّ ماركريتا باريسوفنا من جورجيا وكانت مختصة في مجال الأدب ولاسيما الكلاسيكي والفلكلور ودافعت عن رسالتها عن " مم وزين" لأحمدي خاني وڤاسيلييڤا (ديمينتييڤنا) يڤگينا الينييشنا وهي مؤرخة أرخت تاريخ العصور الوسطى لكردستان، كتبت عن إمارات بابان وأردلان وترجمت المدونة التاريخية لماه شرف خانم الكوردستانية – المرأة الوحيدة في الشرقين الأوسط والأدنى كله مختصة في علم تدوين التاريخ. وكذلك عملت آنذاك في الكابينة ژاكلينا سورينوڤنا موسيليان وكانت تلميذة رودينكو ولديها زمبيل فروش[٤٥]، وسميرنوفا إيرايدا اناتولڤنا وهي لغوية وكريم رحمانوفيج أيوبي متخصص في الأدب وقد كتب عن الشاعر الكردي المعروف هـژار موكرياني وكتب بالإشتراك مع زوجته سميرنوفا عن حياة ملاي جزيري وإبداعاته وترجما قسما من أشعاره إلى اللغة الروسية، كما وكتبا عن لهجتي أكراد زازا و سنه[٤٦]. وكان من طلبة الأسبيرانت آنذاك كل من جليلي جليل ومكسيم حمويان.

يوسف أبگاروڤيچ أوربيللي (١٨٨٧ – ١٩٦١) :

ولد يوسف أبگاروڤيچ أوربيللي في ٢٠ آذار عام ١٨٨٧ م، أنهى اللغات الشرقية في بيتربورغ سنة ١٩١١ ونال في عام ١٩٢٤ درجة الدكتوراه في الأرخيولوجيا وأصبح في عام ١٩٢٤ عضو مرشح لأكاديمية العلوم السوفياتية. وفي الأول من شهر حزيران عام ١٩٢٥ صار باحثا في أكاديمية العلوم السوفياتية، وفي عام ١٩٤١ غدا عضوا في الأكاديمية المعمارية وفي عام ١٩٤٢ عضوا في الأكاديمية الأرمنية وكذلك عضوا في أغلب جامعات والجمعيات العلمية في لندن وامريكا وإيران[٤٧]. وكما ذكر فإليه يعود الفضل في تأسيس الكابينة الكردية في معهد الإستشراق ببتربورغ بعد أن كان جزءا من القسم الإيراني[٤٨]، وكتب العديد من الأعمال والأبحاث العلمية منها: القفقاس في حرب القرم ١٨٥٣ – ١٨٥٦، موسكو، ١٩٧١ [٤٩] . توفي أوربيللي عام ١٩٦١ بعد أن قدم خدمات جليلة للكوردولوجيا بعد أن ترأس الكابينة المذكورة لعام واحد ثم سلمها لقناتي كوردو[٥٠]، وجدير بالذكر أن أوربيللي كان صديقا للشعب الكردي ومؤيدا لقضيته. لاشك أن قرار أوربيللي هذا يشكل إنعطافا تاريخيا مهما في مجال الإستشراق[٥١].

أوليك لودڤيگوڤيچ ڤيلچيڤسكى :

يشكل هذا المؤرخ الكبير أحد أعمدة الكوردولوجيا المعاصرين، ليس فقط لأنه عاصر مرحلتي القيصرية والسوفياتية، بل ولأنه ساهم بجد في إرساء دعائم الدراسات الكوردية ووضع دراسات قيمة حول تاريخ الشعب الكوردي وأصله.

ولد المؤرخ ڤيلچيڤسكى بتاريخ ٢٧ نيسان (١٠ أيار) حسب التقويم الروسي القديم في عام ١٩٠٢ في عائلة من النبلاء ببترسبورغ[٥٢]، أنهى عام ١٩٢٤ معهد لينينغراد الشرقي ودافع عام ١٩٥٣ عن أطروحته في العلوم التاريخية. وشارك في الحرب الوطنية العظمى (١٩٤١ – ١٩٤٣) وحصل على أوسمة الإتحاد السوفياتي. توفي في ٢١ أيار ١٩٦٤ وله أكثر من (٣٠) منها أكراد موكري[٥٣] وكتابه الأكراد[٥٤] بالإضافة إلى[٥٥]:

- لمحة بيبلوغرافية للإصدارات الكوردية في الخارج في القرن العشرين،– اللغات الإيرانية(١)، موسكو– لينينغراد، ١٩٤٥.

- دراسات حول تاريخ اليزيدية ((آتييست–الإلحاد))، موسكو،١٩٣٠، العدد(٥١).

- الإقتصاد الزراعي للتجمعات الكوردية الرحالة فيما وراء القوقاز والمناطق المتاخمة في النصف الثاني من القرن التاسع عشر ١٩٣٦، العدد (٤–٥).

قناتى كوردو (كوردوييڤ) (١٩٠٩ – ١٩٨٥) :

هو قنات كلاشوفيج كوردوييف، ولد في ٣٠ من آب (١٢ ايلول حسب التقويم الروسي القديم) عام ١٩٠٩ في عائلة فقيرة مستخدمة بقرية سوسة منطقة قاقزمان ولاية قارص[٥٦] ، بكردستان الشمالية. في عام ١٩١٨ هربت إسرته المعروفة بأسرة سيبكا من مطاردة الترك إلى قرية "كوره كه ند"[٥٧] والتي وردت في مصادر أخرى بإسم "كوربلاخ"[٥٨]، وبعد أن أمضى سنتين مع اهله في منطقة آباران، توجهوا في عام ١٩٢٠ إلى تفليسى عاصمة جيورجيا، حيث توفي هنا في أوائل عام ١٩٢١ والده وبعد سنتين توفيت والدته وبإعتباره الإبن البكر للأسرة تقع أعباء العائلة على كاهله. ويتعرف قنات على الأرمني لازو هاكوب كازاريان عضو طاشناق للبورجوازيين الصغار الأرمن، الذي يفتح مدرسة لأطفال الكورد الفقراء، حيث يدرس قنات صباحا ويعمل عتالا وصباغا مساءا[٥٩]، ويفصح قنات عن إمكانيات كبيرة ويصبح طليعيا بين أقرانه، وينتسب إلى شبيبة الشيوعيين عام ١٩٢٨، حيث تأسس في هذا العام في جورجيا منظمتي الشباب "يانەى كوردان" والعمال " شەفەق "[٦٠] الكرديتين التابعتين للكومسمول السوفياتي.

وفي عام ١٩٢٨، وبترشيح من عرب شمو (شاميلوف) الذي كان عضوا في الحزب البلشفي آنذاك، أرسلت اللجنة المركزية للحزب الشيوعي الأرمني (٨) من الشباب الكورد إلى بترسبورغ للدراسة هناك في رابفاك – كلية العمال[٦١] وهم: كل من قناتى كوردو، تيتالى موراد، سالحى جوهر (جعفروف جوهري، جوهر)، عدوى جنكو، عيسوى نادر، آرداشى عمو و أفوى سلو...[٦٢]. وبعد أن تخرج قنات من كلية العمال عام ١٩٣١، إنتسب إلى الكلية الشرقية للتاريخ والآداب واللغات في لينينغراد والتي سميت من عام ١٩٣٨ بكلية الآداب وأنهاها عام ١٩٣٦ وأصبح مرشحا للعلوم في ٢٠ حزيران عام ١٩٤٠[٦٣].

إشتغل قناتي كوردو مدرسا بجامعة لينينغراد في سنوات ١٩٣٢ – ١٩٣٥ ومن ١٩٤٦ – ١٩٥٠ عمل في كلية الشرق وفي معهد الإتنوغرافيا باحثا ومدرسا للغة الكردية وبدءا من عام ١٩٥٠ إنتقل للعمل في معهد الإستشراق. وشارك في الحرب العالمية الثانية من ١٩٤١ – ١٩٤٥ حاصلا على ميداليات وأوسمة الإتحاد السوفياتي، وتولى رئاسة الكابينة الكردية في عام ١٩٦٠ وحتى وفاته. شارك كوردييف في أعمال الكونفرانس الخامس والعشرين للمستشرقين المنعقد في موسكو في العام ذاته.

كان قناتي كوردو (الملقب بآپو قنات" أي العم قنات")، عالما في مجال اللغة الكردية وأحد أهم أعمدتها في التاريخ المعاصر، ناهيك عن أنه كان كورديا حتى العظم مؤمنا بقضية شعبه، لقد إنتقل من التشرد والضياع إلى الهرم الأكاديمي، وبهذا الصدد حدثني قائلا: ((أنا اليتيم وراعي الخرفان أصبحت پروفيسورا، بينما إبني الذي ترعرع في أجمل المدن السوفياتية – لينينغراد، وفي بيت مثقف أبوه پروفيسور ووالدته دكتوراه ونمتلك مكتبة ثرية ورغم ذلك فإنه أصبح شخصا فاشلا باللمقارنة))[٦٤]، بالإضافة إلى أنه كان لغويا فقد كتب في الأدب والتاريخ والإثنوغرافيا ومن أهم أعماله غير المطبوعة تاريخ الكردولوجيا السوفياتية[٦٥]، وكان يعمل في الكابينة الكردية آنذاك إلى جانب اوربيللى وكورديف كل من إسحاق يوسوفوفيج تسوكرمان (لغوي) ورودينكۆ مارگريتا باريساڤنا من جورجيا وكانت في مجال الأدب دافعت عن رسالتها حول أحمدى خاني وديمينتيڤنا يڤگينا الينييشنا (ڤاسيلييڤا) وهي مؤرخة أرخت تاريخ العصور الوسطى لكردستان وكتبت عن إمارات بابان وأردلان وترجمت المدونة التاريخية لماه شرف خانم الكوردستانية – المرأة الوحيدة في الشرق الأوسط كله المختصة في علم تدوين التاريخ، إضافة إلى زارى يوسوپوڤا البيڤنا واوردوخان جليل[٦٦] وغيرهم.

وضع البروفيسور قناتي كوردو عشرات الأعمال العلمية والبحثية حول قواعد كورمانجي – سوراني" قواعد اللغة الكردية، موسكو – لينينغراد، ١٩٥٧ " قاموس كردي– روسي عام ١٩٦٠ باللهجة الكورمانجية " تطور الكردولوجيا السوفياتية، – "تقرير علمي لمعهد الإستشراق"، موسكو، ١٩٦٠، T.xxy، ص ص ٥٧–٦٧" وكتاب قواعد اللغة الكردية، يريڤان، ١٩٧٠ و أنواع الأجناس وموضوع التركيب في زازا، في كتاب:"علم اللغات الإيرانية"، موسكو، ١٩٧٦وقاموس كردي – روسي (سۆرانى) وغيرها العديد. توفي كردوييڤ يوم ٣١ تشرين الأول ١٩٨٥ بلينينغراد.

إسحق يوسوڤو ڤيج تسوكرمان:

ولد في العاصمة البيلوروسية مينسك في ٢٦ نيسان (٩ أيار) عام ١٩٠٩ في عائلة مستخدمة أنهى في عام ١٩٣٤ معهد لينينغراد للتاريخ والآداب واللغة[٦٧]، دافع عن رسالة الدكتوراه في عام ١٩٥٨ حول اللغة الكردية وفي عام ١٩٦٧ حصل على دكتوراه علوم وفي عام ١٩٥٧ عمل كباحث في معهد الإستشراق (بلينينغراد وموسكو)[٦٨]، وهو لغوي كتب عن لهجة كورمانجي – لكورد أرمينيا[٦٩]، توفي في التسعينات من القرن الماضي وله أكثرمن[٧٠] عملا علميا عن اللغة الكردية منها: حول مشكلة الأجناس في اللغة الكردية بالإشتراك مع عرب شمو وقناتي كوردو، عام ١٩٣٣ ودراسات في القواعد الكردية، أشكال الأفعال في كرمانجي، موسكو،١٩٦٢ إلخ(٧٠). وله أكثر من عشرين بحثا عن اللهجة الكرمانجية في خوراسان (في تركمانيا).

يوليا يولڤنا أڤاليانى (Avaliani) **:**

بدأت الكوردولوجيا في لينينغراد بمجهود ثلاثة أشخاص في بداية الأمر وهم كل من : كورديف وتسوكرمان و أڤاليانى (آفالي آني)، والتي سافرت إلى آسيا الوسطى السوفياتية في أعقاب زواجها[٧١]. على العموم كانت لغوية، ومن مواليد ١٧ تشرين الثاني (٣ آذار) ١٩٠٧ في پترسبورغ في عائلة مستخدمة. أنهت في عام ١٩٣٦ معهد لينينغراد للتاريخ والآداب واللغات، دافعت عن أطروحتها في العلوم الفيلولوجية عام ١٩٧١، لها أكثر من (٤٠) عملا علميا، شاركت في اعمال المؤتمر الخامس والعشرين للمستشرقين[٧٢]، ومن أعمالها نذكر[٧٣].

مارگريتا رودينكۆ:

ولدت مارگريتا رودينكۆ (سيدا) باريسوڤنا في ٩ تشرين الأول ١٩٢٨ في مدينة تبليسي بجورجيا، إلتحقت في عام ١٩٥١ بكلية الشرق بجامعة لينينغراد الدولية كطالبة دراسات عليا، إختصت بالأدب ودافعت عن رسالتها في عام ١٩٥٤ التي كانت حول ملحمة "مم وزين" لأحمدي خاني[٧٤] ونالت لقب الدكتوراه في العلوم اللغوية[٧٥] وعملت كباحثة علمية في المعهد المذكور وبدءا من عام ١٩٥٥ باحثة علمية في معهد

الإستشراق بلينينغراد، كما ووضعت عدة مؤلفات حول الشعر الكلاسيكي الكردي وتاريخ الأدب الكردي[٧٦].

في عام ١٩٥٧ نشرت رودينكوٚ كتابا بعنوان ((مجموعة ألكسندر ژابا من المخطوطات الكردية)) التي تتكون من (٥٤ مخطوطة). وفي عام ١٩٦١ أصدرت كتابها الشهير (وصف المجموعة اللينينغرادية من المخطوطات الكردية)، وحصلت في عام ١٩٧٣ على لقب دكتوراه ناووك في الفيلولوجيا عن أطروحتها ((يوسف وزليخا))، كما ترجمت إلى الروسية العديد من الحكايات والأساطير والقصص والأمثال الكردية وأسهمت في عدد من المؤتمرات الإستشراقية ببحوث عن التراث الكردي ولاسيما الأدب الكردي الكلاسيكي[٧٧]. توفيت في سن مبكر بمرض السرطان في صيف عام ١٩٧٧ [٧٨]، بعد أن تركت وراءها أكثر من عشرين عملا علميا مثل[٧٩]:

- إطروحتها: ملحمة الشاعر الكوردي للقرن السابع عشر أحمد خاني ((مم وزين))، موسكو ١٩٦٢.

- مجموعة آ. ژابا .(المخطوطات الكوردية) في كتاب ((إنتاجات مكتبة الدولة الشعبية الحاملة إسم م.ي. سالتيكوف – شيدرين))، الجزء الثاني، لينينغراد، ١٩٥٧، ص ص ١٦٥ –١٨٤.

- وصف المخطوطات الكردية، موسكو ١٩٦١.

- فقي تيران، شيخ سنعان، موسكو، ١٩٦٥ : "الأدب الكردي في القرن السابع عشر" وغيرها.

إيرايدا اناتولڤنا سميرنوڤا:

لغوية ولدت بتاريخ ٣ تشرين الثاني عام ١٩٢٨ في سيجوفسك– غرب سمولنسك في عائلة مستخدمة. أنهت عام ١٩٥١ معهد الإستشراق بموسكو، ونالت لقب الدكتوراه في العلوم الفيلولوجية منذ عام ١٩٦٤، باحثة علمية في معهد الإستشراق بلينينغراد منذ عام ١٩٥٩ – الكابينة الكردية[٨٠]، ثم إنتقلت إلى معهد الدراسات اللغوية لأكاديمية العلوم السوڤياتيه مع كريم أيوبي، و"لها أكثر من (١٥) عملا

علميا منها أطروحتها : تشكيل الأفعال الصعبة في اللهجة الجنوبية للغة الكردية (سوراني)، لينينغراد ١٩٦٤ " واللهجة الكردية موكري، لينينغراد،١٩٦٨" حول طبيعة تصريف الأفعال الإنتقالية في حالات الماضي في اللهجة الكوردية المجموعة الوسطى، لينينغراد، ١٩٦٧ " نطق اللغة الكوردية اللهجة الموكرية، لينينغراد، ١٩٨٥"[٨١] وكتبت مع زوجها كريم ايوبي عن ملاي جزيري وإبداعاته وترجما قسم من أشعاره إلى اللغة الروسية.

كريم رحمانوڤيج أيوبي :

كان أيوبي واحدا من المجموعة التي وصلت باكو عام ١٩٤٦ بمنحة دراسية بإسم حكومة جمهورية كردستان (مهاباد) ووفقا للإتفاقية كان من المفروض أن يدرس العلوم العسكرية، إلا أن سقوط الجمهورية تركت المجموعة دونما سند. ففي إحدى لقاءات مصطفى البارزاني مع كوردوييف طلب من الأخير مساعدة أحد الكرد الإيرانيين وهو كريم رحمانوڤيج أيوبي ونقله من باكو إلى لينينغراد وقبوله في الدراسات العليا، وبالفعل وبفضل البارزاني تم قبول أيوبي في عام ١٩٥٧ في الأسبيرانتورا في الدراسات الكردية.[٨٢]

وتزوج فيما بعد من سميرنوڤا، وتخصص في الأدب[٨٣] بعد أن دافع عن أطروحته بعنوان: "أعمال الشاعر التقدمي الكردي المعاصر " هژار " في عام ١٩٦٣ وقد أبدى ايوبي إهتماما بالأدب الكلاسيكي الكوردي وكتب بالإشتراك مع زوجته سميرنوڤا عن حياة وأعمال الشاعر الكردي ملاى جزيري وعن إبداعاته وترجما قسما من أشعاره إلى اللغة الروسية[٨٤]. توفي أيوبي في السنوات الأخيرة ولم يعد أبدا إلى وطنه، ومن أعماله نذكر: اللهجة الكردية — موكري، لينينغراد، ١٩٦٨ بالتعاون مع سميرنوڤا ونطق اللغة الكردية (اللهجة الموكرية)، لينينغراد، ١٩٨٥، (بالتعاون مع سميرنوڤا)...إلخ.[٨٥].

زارى يوسوپوڤا البيڤنا :

ولدت في ١٦ كانون الأول عام ١٩٣٤ في عاصمة جيورجيا — تڤليسى في عائلة كردية، أنهت الثانوية في تبليسي بميدالية ذهبية عام ١٩٥٣(٨٦)، إلتحقت على

أثرها بالكلية الشرقية في جامعة الدولة الحاملة إسم ژدانوف بلينينغراد وبعد أن حصلت على الدبلوم في عام ١٩٥٨، إنتسبت إلى معهد الإستشراق في لينينغراد – الدراسات العليا بإشراف قناتى كوردو. وفي عام ١٩٦٥ نوقشت رسالتها حول قواعد اللهجة السورانية وحصلت على شهادة الدكتوراه في العلوم الفيلولوجية وتخصصت في اللهجات الكوردية الجنوبية (السليمانية)، وفي عام ١٩٩٢ دافعت عن أطروحة دكتوراه علوم، حيث كان موضوعها يتمحور حول قواعد لهجة گوران (حسب الآثار الأدبية)[٨٧].

ووضعت يوسوپوڤا جملة من الدراسات القيمة في مجال اللغة الكوردية منها[٨٨]: الضمير اللاحق في تركيب الجملة (على مواد اللغة الكوردية)[٨٩].كما صدر لها عام ١٩٨٥ كتاب عن قواعد لهجة سليماني وفي عام ١٩٩٨ كتاب قواعد لهجة گوران (وفقا للآثار الأدبية) في القرون ١٨ – ١٩ في سانت پترسبورغ[٩٠]. وفي عام ٢٠٠٠ صدر لها في موسكو " قواعد لهجة هورامان" من خلال ديوان الشاعر "سەيدايى هورامي" ونصوص فولكلورية كوردية جنوبية، تتضمن الأغاني والأساطير والأقوال المأثورة والألغاز – بالحروف اللاتينية، مصادرها من كوردستان العراق، سانت پترسبورغ، ٢٠٠٥ " وديوان الشاعر الكوردي مولوي (كتابة قواعدية) بموسكو عام ٢٠٠٧ " بالإضافة إلى أنها كتبت حوالي (٨٠) مقالة وبحث حول اللغة واللهجات والأدب والفولكلور وتشرف الآن على طالبين في الدراسات وهما كل من ساڤونوڤا ناتاليا كيناييدڤنا حول لهجة گوران وآسو موكرياني حول لهجة فيلي[٩١]، كما ودرست اللغة الكوردية في القسم الإيراني بالجامعة، وتعد البروفيسورة يوسوپوڤا اليوم أقدم كادرة وفيلولوجية من بقيت والعاملة للآن في الكابينة الكوردية كمستشارة علمية بمعهد الإستشراق في لينينغراد.

أورديخان جاسمو ڤيچ جليلوف (أورديخان جاسمى جليل) :

ولد في يريڤان في ٢٤ آب عام ١٩٣٢[٩٢]، وهو الشقيق الأكبر لجليلى جليل، ينتمي لعائلة مثقفة ووطنية. أنهى كلية الآداب في يريڤان عام ١٩٥٦ وإلتحق فيما بعد بالقسم الإيراني ودافع في الكابينة الكوردية عن أطروحته عام ١٩٦١والتي حملت عنوان قلعة دمدم[٩٣]، كان باحثا علميا لمدة قصيرة في معهد الإستشراق بيريڤان[٩٤]

ثم عمل في الكابينة الكوردية وتولى رئاستها بعد وفاة كوردوييف وإستمر فيها إلى أن توفي في أحد مشافي پترسبورغ في روسيا في ٢٨ تشرين الأول عام ٢٠٠٧ بعد صراع مرير مع مرض عضال، حيث توقف قلب الباحث البروفيسور أورديخان جليل وهو في الخامسة والسبعين. وقد عمل باحثاً في مجال جمع وتحقيق وإحياء التراث الفولكلوري الكوردي، وخلّف أرشيفاً كبيراً في هذا المجال، كما عمل في القسم الكوردي بمحطة إذاعة يريڤان خلال الأعوام (١٩٥٦–١٩٥٨) بالإضافة إلى التدريس.. وله فضل كبير في مجال جمع الفولكلور الكوردي والدراسات في الأدب الشعبي الكوردي[٩٥] وتراثه بشقيه الشفهي والمدون وصدر له مع أخيه جليل مجلدان عن الفولكلور الكردي[٩٦]، وعدد كبير من الكتب، إضافة لكتابه عن الشاعر الكردي جگرخوين.

ژاكالينا سورينوڤنا موسيليان :

باحثة ارمنية إستطاعت أن تجمع (٨٧٦٤) مصدرا ووثيقة، كرست جل حياتها لدراسة تاريخ وثقافة الشعب الكردي وتوثيق ماكتب عن الكورد في المصادر الروسية والألمانية والفرنسية والإنكليزية والإيطالية وكان من ثمار عملها الدؤوب العديد من الدراسات والكتب البيبلوكرافية الثمينة التى لا يمكن ان تنجزها مؤسسة بكاملها!. إلتحقت موسيليان في السبعينات من القرن الماضي بقسم الدراسات الكردية بمعهد الإستشراق في لينينغراد (پترسبورغ) بتشجيع من المستشرقة مارگريتا رودينكۆ (١٩٣٠ – ١٩٧٦) والبروفيسور قناتى كوردو (١٩٠٩ – ١٩٨٥) ومن خلال خدمتها تاريخ وثقافة الكورد إستطاعت موسيليان إنجاز العديد من الأعمال والكتب والدراسات الأكاديمية المهمة التى تخص الكورد[٩٧].

ومن جملة اعمالها مايأتي :

- ژ. س. موسيليان مع ى. ى. تسوكرمان – القاموس الروسي – الكوردي (لهجة موكس) – موسكو، ١٩٦٠ – تحقيق و طبع.
- بيبلوكرافيا الدراسات الكوردية – موسكو ١٩٦٣باللغة الروسية... وهي بيبلوكرافيا تحتوى على (٢٧٦٩) مصدرا و مرجعا من وثائق ودراسات ومقالات وكتب كتبت عن الكورد باللغات الروسية والفرنسية والإيطالية وأن حصة الباحثين

والرحالة والمستشرقين من الرقم أعلاه تبلغ (١٦٣٤) وثيقة ومصدراً ، أي ان للكتابات الروسية في هذه الكتاب حصة الأسد، ويتكون هذا الكتاب من (١٤٨) صفحة وترجم لاحقا إلى اللغات الألمانية والأذربيجانية والإيطالية والفرنسية.

• كتاب (زەمبيل فروش) صدر في موسكو عام ١٩٨٣ باللغة الروسية و بحجم ١٧٩ صفحة.. يحتوى هذا الكتاب على (عشرة) نصوص من رائعة زەمبيل فروش (بائع السلال) الشهيرة بين الكورد وتم جمع هذه النصوص من كورد ارمينيا و جورجيا و طبعت باللغتين الروسية والكوردية .

• كتاب (الاغانى الفولكلورية الكوردية) – موسكو عام ١٩٨٥.

• كتاب (ملا محمود بايزيدي – تواريخ قديم كوردستان) موسكو ١٩٨٦ باللغة الكوردية... وهو نصوص الترجمة الكوردية لكتاب (الشرفنامة) بخط ملا محمود بايزيدي... أي انها عبارة عن نشر (شرفنامه) ملا محمود بايزيدي الكوردية بطريقة (الفاكسميل) أي تصوير مخطوطة (للشرفنامه) المكتوبة بخط يد البايزيدى وطبعها ونشرها... ويتكون هذا السفر من (٢٥٧) صفحة، بالإشتراك مع كوردييف.

• دراسة بعنوان (ئا. ژابا و النصوص الكوردية) ، باللغة الروسية وقد قام الأديب الكوردى شيروان محمود محمد بترجمة هذه الدراسة إلى اللغة الكوردية ونشرها في حلقتين في مجلة (روناكبيري) التي كانت تصدر في السويد في العددين (٣ و ٤) عام ١٩٩٣ .

• دراسة مطوله بعنوان (اوربيلي... وكتابه عادات وفولكلور مدينة موكس) نشرت فى موسكو عام ١٩٨٤ .

• كتاب (بيبلوكرافيا الدراسات الكوردية) صدر فى موسكو عام ١٩٩٦ باللغة الروسية من قبل معهد الإستشراق... ويتكون من مجلدين ويبلغ عدد صفحاته (٨٠٠) صفحة... و يحتوي هذا الكتاب على (٨٧٦٤) مصدراً و مرجعاً من وثيقة و مقالة و كتاب و دراسة حول الكورد منذ القرن السادس العشر حتى عام ١٩٨٥...

وتقول الدكتورة موسيليان فى كتابها : (انها جمعت فى كتابها هذا كل ما كتب عن الكرد باللغات الروسية و الأوربية ولم تتناول فى كتابها ماكتب عن الكورد باللغات الشرقية من فارسية و عربية و تركية).

كاوس قفتان :

ولد في مدينة السليمانية ١٩٣٣، أكمل دراسته الإبتدائية والمتوسطة والثانوية هناك. حاز على درجة الليسانس من دار المعلمين العالية ببغداد سنة ١٩٥٧، وتعين في ثانوية السليمانية كمدرس لمادة الجغرافيا والتاريخ، في سنة ١٩٦٠ سافر إلى (سانت پترسبورغ – لينينغراد) للحصول على شهادة الدكتوراه. حاز على شهادته بدرجة الشرف في نهاية ١٩٦٣ وتعين في بداية ١٩٦٤ كباحث علمي في معهد الدراسات الشرقية، وكان عضوا في اللجنة العليا لمنظمة الحزب الديمقراطي الكوردستاني وكذلك في اللجنة العليا لجمعية الطلبة الأكراد في أوربا[(٩٨)] رجع إلى الوطن في نهاية ١٩٦٦، حيث تعين في مديرية الدراسات الكردية، ونقل منها إلى وزارة شؤون الشمال بدرجة باحث علمي. وفي نهاية ١٩٧٠ إنتقل إلى القسم الكردي في كلية الآداب جامعة بغداد. أحيل على التقاعد سنة ١٩٨١. وتعين مرة أخرى في ١٩٨٣ (خلال فترة المفاوضات بين البعث والإتحاد الوطني الكردستاني) في المجمع العلمي العراقي (الهيئة الكردية) بدرجة الخبير. وفي سنة ١٩٨٧ نقل خدماته إلى قسم التاريخ، كلية الآداب– جامعة بغداد – ونقل بعد ذلك بعدة سنوات إلى القسم الكردي في كلية التربية (جامعة بغداد) وبقي هناك إلى نهايات ٢٠٠٠ حيث أحيل إلى التقاعد مع كل من د. معروف خزنەدار ود. إحسان فؤاد وعاد كاوس قفتان إلى مسقط رأسه بالسليمانية، حيث تعين في قسم التاريخ في كلية العلوم السياسية وأسس قسم الدراسات العليا لكونه حائزا على درجة البروفيسورية. بعد ذلك إستلم رئاسة لجنة الدراسات العليا في قسم التاريخ.[(٩٩)]، بالإضافة إلى أنه مؤرخ فهو أديب، وكان مهتما بالأدب أكثر من التاريخ[(١٠٠)] كما وعمل في مجال الترجمة. ومن أعماله[(١٠١)]. توفي د. كاوس قفطان يوم ٢٢ آذار ٢٠٠٩[(١٠٢)] عن ٧٥ سنة.

معروف خزنەدار :

معروف خزنەدار هو (معروف عبدالقادر معروف عزيز آغا خزنەدار) ولد بمدينة أربيل في الأول من تشرين الثاني ١٩٣٠ من ابويين كرديين، وكان والده موظفا حكوميا ينحدر من أسرة إقطاعية من ريف كردستان. درس الإبتدائية والمتوسطة في أربيل والصف الرابع الأدبي الأعدادي في كركوك وأنهى الدراسة الأعدادية عام ١٩٥١

في أربيل. عين معلما للمدرسة الإبتدائية عام ١٩٥٢ في أربيل ثم موظفا بدرجة كاتب في مديرية المعارف (التربية) وشغل هذه الوظيفة فيما بعد في مدينتي الكوت وبغداد حتى عام ١٩٥٧. أكمل الدراسة الجامعية الأولية في كلية الآداب والعلوم ببغداد عام ١٩٥٧ حيث نال شهادة (BA) في اللغة العربية وآدابها (كان طالبا في الكلية وموظفا في الدولة لآن واحد). عين بناء على طلبه مدرسا للغة العربية في مدرسة المتوسطة الشرقية، كما وقد قام بالتدريس في ثانوية كركوك المسائية أيضا (١٩٥٧ – ١٩٥٩)[١٠٣].

في شهر آذار عام ١٩٦٠ إلتحق بالبعثة العلمية العراقية، وبعد أن أنهى السنة التحضيرية في موسكو، تم قبوله في الدراسات العليا – قسم الدراسات الكردية بمعهد الدراسات الشرقية التابع لأكاديمية العلوم الروسية بمدينة سانت پترسبورغ. وفي كانون الأول من عام ١٩٦٣ دافع عن أطروحة الدكتوراه الموسومة (تاريخ الأدب الكردي الحديث –١٨٩٠ – ١٩٦٠)، حيث تم طبعها في كتاب في موسكو عام ١٩٦٧. وهو أول كتاب يطبع عن الأدب الكردي بلغة أوربية[١٠٤].

عمل خلال سنوت (١٩٦٣ – ١٩٦٨) في معهد الدراسات الشرقية في سانت پترسبورغ بصفة باحث علمي، حيث قام بتدريس اللغتين العربية والكردية للعاملين من الباحثين العلميين في القسم العربي والقسم الكردي. شارك في أعمال اللقاء العالمي لدراسة الآداب الشرقية المنعقد في موسكو في خريف ١٩٦٧، إلى جانب مشاركته في العديد من المؤتمرات والندوات الإستشراقية في السوفيات. وبعد عودته إلى العراق، عين في عام ١٩٦٨ مدرسا للأدب والنقد الأدبي في قسم اللغة الكردية بكلية الآداب في جامعة بغداد، وفي عام ١٩٧٣ أسس قسم اللغة الكردية في كلية التربية بجامعة بغداد. ورقي إلى مرتبة الأستاذية (پروفيسور) في ١٨ كانون الأول ١٩٧٩ أحيل على التقاعد في ١٩٨١، وأعيد كعضو تدريسي بمرتبة الإستاذية إلى جامعة صلاح الدين بأربيل عام ١٩٨٨ حيث عمل في قسم اللغة الكردية. فاز في عام ١٩٩٢ بلقب الأستاذ الأول لجامعة صلاح الدين. عمل في العديد من الصحف والمجلات كمحرر ورئيس تحرير. عمل في الجزائر إستاذا جامعيا (١٩٨٣ – ١٩٨٨)، أشرف وناقش عشرات الأبحاث العلمية[١٠٥]. كتب عشرات المقالات والأبحاث، وعمل في مجال التأليف والترجمة، ونشر أكثر من (٥٠) كتابا منها :

- الأكراد – ملاحظات وإنطباعات، تأليف فلاديمير مينورسكي باللغة الروسية، پتروغراد،١٩١٥، ترجمة وتعليق وتقديم من الروسية إلى العربية، بغداد، ١٩٦٨.

- تاريخ الإستشراق والدراسات العربية والكردية في المتحف الآسيوي ومعهد الدراسات الشرقية في لينينغراد (١٨١٨ – ١٩٦٨) مقدمة وتعليق وترجمة من الروسية إلى العربية، بغداد، ١٩٧١ .

- ب. م. دانتسيغ، الرحالة الروس في الشرق الأوسط، تقديم وتعليق وترجمة عن الروسية ، بيروت، ١٩٨١. وآخر مؤلفاته مذكراته باللغة الكردية الصادرة في ثلاثة أجزاء في عام ٢٠١٠.

- تاريخ الأدب الكردي باللغة الكردية (في ست أجزاء). وغيرها العديد من الأعمال الأخرى[١٠٦].

وقد عمل كمحرر ورئيس تحرير في عدد من الصحف والمجلات باللغتين الكوردية والعربية وساهم في تأسيس عدد من المجلات وأسهم في عام ١٩٦٩ – ١٩٧٠ في تأسيس إتحاد الأدباء الأكراد وجمعية الثقافة الكردية في بغداد، كما وعمل في جامعة عنابة بالجزائر لمدة (٥) أعوام، كما كان عضوا عاملا في المجمع العلمي الكردستاني منذ تأسيسه عام ٢٠٠٠ وقد أنتخب رئيسا لتحرير مجلتها الفصلية "الأكاديمي" ورئيسا للجنة الأدب فيه، أشرف على وناقش عشرات الرسائل في الماجستير والدكتوراه[١٠٧]، أحيل إلى التقاعد وتوفي يوم ٢٦ تشرين الأول ٢٠١٠ في مدينة أربيل.

جمشيد حيدر الحيدري :

مواليد هولير ١٩٤٣ ينحدر من عائلة دينية وطنية في كردستان. درس الإبتدائية في هولير والإعدادية والثانوية في بغداد. في عام ١٩٤٩ سجن أربعة من أخوانه إضطر على أثرها ترك الدراسة والعودة إلى القرية عائدا في عام ١٩٥٥ إلى هولير لمتابعة دراسته مجددا. وفي الأول من أيار ١٩٦١ أعتقل وأبعد إلى بغداد وهو في الثالث المتوسط، وجرح في عام ١٩٦٣ على أثر الإنقلاب البعثي في بغداد. وفي أعوام ١٩٦٣/١٩٦٤ إلتحق بأنصار الحزب الشيوعي في كردستان، إذ كان أحد الكوادر النشطاء في الحزب الشيوعي العراقي[١٠٨].

في عام ١٩٦٦ سافر إلى موسكو عن طريق لبنان وفي عام ١٩٦٧ انتخب عضوا في الهيئة الإدارية لجمعية الطلبة الأكراد في أوربا في مؤتمر يوغسلافيا كممثل إلى جانب جوهر شاويس عن الحزب الشيوعي العراقي، وبسبب إنتمائه إلى جناح القيادة المركزية للحزب، سحبت زمالته عام ١٩٦٨ وعاد إلى العراق ليعتقل في آذار ١٩٦٩ من قبل البعثيين في قصر النهاية، وفي حزيران من العام ذاته أطلق سراحه. وفي أعقاب إتفاقية آذار أعيد إلى العمل في وزارة الثقافة والإعلام ببغداد، وفي ايلول نقل إلى مصلحة المصايف السياحية بصلاح الدين. وبمنحة من الثورة الكردية توجه في ١٩٧٠/٩/٤ مجددا إلى موسكو(١٠٩).

أكمل دراسته الجامعية في الآداب واللغة الروسية بجامعة لينينغراد – كلية الفيلولوجيا، ثم تابع دراسة الدكتوراه من ١٩٧٦ – ١٩٧٩، حيث دافع عن إطروحته في ١٩٧٩/١٢/٢٨ التي كانت بعنوان " تأريخ تطور النثر الفني الكوردي في العراق من (١٩٢٥ – ١٩٦٠) بإشراف البروفيسور قناتى كوردو. وعمل باحثا مابين سنوات ١٩٨٠ – ١٩٨٣ في معهد الإستشراق بموسكو ولينينغراد وتوجه في العام الأخير لاجئا إلى أستوكهولم وهناك أصدر مع السياسي الكردي كريم حيسامي جريدة (سەردەمی نوێ – العهد الجديد) من عام ١٩٨٦ – ١٩٩٠ وصدر منها (٥٤) عددا، كما كان عضوا في هيئات التحرير لمجلات (بەربانگ وكذلك هيوا في باريس، ومشاركا في نشر مقالات في المجلات الكردية والعربية في الخارج منها: الثقافة الكردية (لندن)، الدراسات الكردستانية (أوبسالا – سويد) ومجلة (هيڤى) – باريس، الثقافة الجديدة، إضافة لنشره في الصحف والمجلات الكردية والعربية في العراق. وفي عام ١٩٩٣ عين في كلية التربية – القسم الكوردي بجامعة صلاح الدين، وفي ١٩٩٤ إستلم رئاسة القسم الكوردي بكلية الآداب، وعاد مجددا إلى السويد في الفترة مابين ١٩٩٥ – ٢٠٠١، وفي هذا العام دعي إلى مؤتمر التعليم العالي في هولير، حيث إستقر في كلية الآداب – القسم الكوردي بجامعة صلاح الدين(١١٠).. ومن كتاباته نذكر مذكراته وبحث بعنوان" حياة وشخصية البروفيسور قناتى كوردو – كوردوييف "(١١١).

أنور قادر محمد :

ولد في ناحية عربت[١١٢] بمحافظة السليمانية في الأول من تموز عام ١٩٤٧، أكمل دراساته الأولية في مدارس (عەربەت، سليماني، قەلادزى، هەلەبجە). وفي العام الجامعي ١٩٦٩/١٩٧٠ إلتحق بجامعة بغداد،حيث تخرج في عام ١٩٧٣ من القسم الكوردي بكلية الآداب، تعين على أثره ولغاية ١٩٧٨ في المجمع العلمي الكردي بصفة مساعد باحث، علما أنه عمل منذ شباط ١٩٧٤ – آذار ١٩٧٥ في مؤسسة اعلام ثورة أيلول، إذ كان وكغيره من أبناء جلدته في الجبال[١١٣].

سافر في عام ١٩٧٨ إلى الإتحاد السوفياتي بهدف الدراسة وحصل عام ١٩٨٠ على شهادة الماجستير في الكتابة الصحفية[١١٤] من جامعة لينينغراد، وفي عام ١٩٨١ قبل كطالب دكتوراه في معهد الإستشراق بلينينغراد، ودافع عن إطروحته[١١٥] في عام ١٩٨٦ وفي العام التالي توجه إلى السويد لاجئا. وفي السويد عمل ولمدة (٨) سنوات مدرسا للغة الكوردية في مدرسة " كوموني ئوبلانس بروو" في استوكهولم، وكان رئيس تحرير مجلة (رووناكبيري) في الفترة مابين سنوات ١٩٩٢ – ١٩٩٣ في السويد. وعمل د.أنور قادر في مجال الترجمة من الكوردية والفارسية إلى اللغة العربية ومن الفارسية إلى الكوردية وترجم أشعاره إلى اللغتين العربية والفارسية وقسم إلى اللغتين السويدية والإنجليزية. يعمل منذ نهاية ٢٠٠٤ مدرسا في جامعة السليمانية – القسم الكوردي في كلية اللغات. له مؤلفات وكتب مترجمة[١١٦] إضافة إلى أشعاره. ومن جانب آخر فإنه وبالإشتراك مع خبات عارف ترجما رواية ثلاثية للكاتب السويدي المشهور أستريد ليندكرين من السويدية إلى الكوردية – اللهجة الجنوبية مع كتابة خاتمة لها من إصدارات استوكهولم (٢٠٠٣). يتمتع د. أنور قادر بالهدؤ والتواضع، ويتوقع منه المزيد من الإنتاج في مجالي التأليف والترجمة وهو شاعر معروف وله ديوانان شعريان، إضافة لذلك قام بترجمة دراسات عن الكرد من الروسية إلى الكردية مثل: د.أنور قادر، موضوعات كوردولوجية – ١ –، ترجمة وتقديم : من الروسية إلى الكوردية، استوكهولم، ١٩٨٩، والجزء الثاني، استوكهولم، ٢٠٠١، وكذلك: الشعر الغنائي للشاعر الكوردي الكبير مولوي، استوكهولم، ١٩٩٠ والطبعة الثانية في السليمانية، ٢٠٠١ (بالكوردية) " د. جليلي جليل، بعض من المعالم الإجتماعية والسياسية والثقافية في حياة الكورد في نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن

العشرين، ترجمة من الروسية إلى الكوردية : د. أنور قادر، استوكهولم، ٢٠٠٠ ومن ثم السليمانية ٢٠٠٣.. كما ترجم بالإشتراك مع شوكور مستهفا نصوص فولكلورية من الكوردية اللاتينية من جمع كوردوييف إلى اللهجة السورانية مع قاموس وأعمال أخرى عديدة.

وإلى جانب هؤلاء كان هناك عدد آخر من الطلبة الكورد الذين تخصصوا في لينينغراد نذكر منهم د. سيد عزيز شمزيني الذي كان ضابطا ملتحقا بالحركة الكردية في أعوام ١٩٤٣–١٩٤٥ ومشاركا في جمهورية مهاباد، وكما كان عضوا قياديا في البارتي الديمقراطي الكردستاني في العراق، درس بمنحة من البارتي، وقد تخصص في التاريخ وإحسان فؤاد (توفي عام ٢٠٠٨) وكتب حول أشعار حاج قادر الكويي وحسين فقي أحمد البارزاني وهو أحد مرافقي البارزاني وقد درس التاريخ وكذلك الدكتورة نسرين فخري وغيرهم.

رشاد ميران :

هو رشاد صبري رشيد مستهفا ميران، ولد في شقلاوة في الأول من تموز ١٩٥٢. بعد أن حصل على شهادة البكالوريوس من كلية الآداب ببغداد عام ١٩٧٥ عمل في محكمة شقلاوة بصفة (مساعد قاضي) خلال سنوات ١٩٧٦ – ١٩٨٠ [١١٧] ومن ثم سافر في بداية الثمانينات إلى الإتحاد السوفياتي للدراسة، حيث درس اللغة بداية في موسكو[١١٨] ونال الماجستير في كلية التاريخ بلينينغراد عام ١٩٨٤ ودافع عن إطروحة الدكتوراه " الوضع الديني والقومي لكردستان" (Этно - конфисиональное)، في معهد الأثنوغرافيا بلينينغراد عام ١٩٨٨[١١٩]. توجه بعد ذلك إلى السويد لاجئا، ليعود إلى كردستان حيث تعين مدرسا في كلية الآداب – قسم علم الإجتماع في الأول من كانون الأول ١٩٩٣ وتولى رئاسة القسم أكثر من مرة، وعميدا لكليتي التربية الرياضية والتربية في الفترة مابين ١٩٩٤ و٢٠٠٨ [١٢٠]. شارك في العديد من المؤتمرات واللقاءات العلمية والإجتماعية الدولية منها " المؤتمر العلمي الرابع لجامعة صلاح الدين (عام ٢٠٠٠) والكونفرانس الدولي للدراسات الكردية في بولندا في مدينة كراكوف في الفترة مابين ١٧ – ١٩ أيار ٢٠٠٤ حيث شارك فيه ببحث حول " دور الأسباب السياسية في المسألة الإثنية في كردستان العراق " وفي

مؤتمرإستشراف مستقبل التعلم بشرم الشيخ في مصر من ١٧ – ٢١ نيسان ٢٠٠٥ وفي مـؤتمر ا لدراسـات الكرديـة في (٢٠٠٦)[١٢١] وغيرهـا. إضـافة إلى أنـه عمـل في مجـال التأليف والترجمة منها :

- ڤيلچيڤسكى، أصـل الكـرد، سـتوكهولم، ١٩٩٣ (ترجمـة مـن الروسـية إلى الكردية).
- ڤاسيلييڤا، كردستان الجنوبيـة الـشرقية في القـرن الـسابع عـشر حتـى بدايـة القرن التاسع عشر، هولير، ١٩٩٧ (ترجمة من الروسية إلى الكردية).
- د. رشـاد مـيران، الإثنوغرافيـا والوحـدة الإثنيـة الكرديـة، دار ئـاراس للطبـع والنشر، هولير، ٢٠٠٩ [١٢٢] (باللغة الكردية).

وأخيرا، يبقى القول أن الإمكانيات الثقافية والعلمية التي يتمتع بها د. رشاد مـيران لم يـتم إسـتغلالها بالـشكل المطلـوب حتـى الآن، سـيما وأن تخصـصه نـادر ودقيق في كردستان.

الدراسات الكردية في باكو :

تحققت الدراسات الكردية في باكو عاصمة جمهوريـة أذربيجـان الـتي كانـت تعـد إحدى الجمهوريات السوڤياتية الثلاث في ماوراء القوقاز بمجهـودات فرديـة منـذ قيـام جمهورية كردستان في إيران عام ١٩٤٦. وكان من الشخـصيات الكرديـة الـتي قـدمت إلى باكو من مهاباد رحيمي قاضي (توفي في ٩ / ٥ / ١٩٩١) وقد تخصص في التاريخ وعلي گلاويژ الذي قتل على أيـدي نظـام الجمهوريـة الإسـلامية في أعقـاب عودتـه إلى إيران[١٢٣]. وقد أصدرا مع الآخرين صحيفة " كردستان " في باكو التي كانت بمثابـة لسان حال اللجنة المركزية للحزب الديمقراطي لكردستان إيـران، وكانـت تتكـون مـن أربعة صـفحات، ثلاثـة منهـا باللغـة الأذريـة والأخـيرة بالكرديـة. صـدر منهـا خـلال سـنوات ١٩٤٧ – ١٩٦٢ ألـف عـددا.[١٢٤] وقـد إلتقـى رحيمـي قاضـي وعلـي گلاويـژ بعبـدالرحمن قـاسملو في بـراغ بهـدف تـشكيل منظمـة[١٢٥]. إضـافة إلى عبـدالرحمن گرمياني الذي درس بزمالة جمهورية مهاباد، تخرج طبيبا عمـل في موسـكو وكـان لـه علاقات وطيدة مع مصطفى البـارزاني "[١٢٦]، وكـذلك الـدكتور مـراد الـذي أصـبح في الستينات عضوا في اللجنة المركزية للحزب الديمقراطي لكردستان العراق.

ومن أكراد أذربيجان الذين برزوا في مجال الكردولوجيا آنذاك والذين كانوا سندا لأكراد إيران كل من حسين كرد أوغلي علي شانوف الذي كتب عن گوران وزومرد شفيعوفا التي كتبت عن الشعر في الأدب الكردي، وشامل عسكروف الذي كتب عن الشاعر جگرخوين وكان مسؤولا حزبيا في مقاطعة كالباجار في كردستان الحمراء[127]. كما درست في باكو نسرين فخري وكتبت عن الفعل في اللغة الكردية. سنتناول من بين من درسوا في باكو كل من د. كمال مظهر ود. عزالدين مصطفى رسول.

كمال مظهر أحمد :

ولد في محافظة السليمانية في ١٤ شباط ١٩٣٧، أنهى دراساته الأولية في مدارسها، حصل على شهادة بكالوريوس في التاريخ بمرتبة شرف من جامعة بغداد سنة ١٩٥٩ [١٢٨]، ودكتوراه في التاريخ من معهد الإستشراق – أكاديمية العلوم السوفياتية بباكو سنة ١٩٦٣ "[١٢٩]، ودكتوراه علوم (D.s.c) من معهد الإستشراق – أكاديمية العلوم السوفياتية بموسكو سنة ١٩٦٩ " [١٣٠].

عمل مدرسا للثانوية ١٩٥٩ – ١٩٦٠، وعين مدرسا في قسم التاريخ كلية الآداب جامعة بغداد تموز ١٩٧٠، وأمين عام المجمع العلمي الكردي (إعارة) ١٩٧١ – ١٩٧٥[١٣١].

برز إسمه كمؤرخ، حيث أعطاه الشهرة في البداية كتابه (كردستان في سنوات الحرب العالمية الأولى) وكتابه الحركة القومية التحررية في كردستان العراق (١٩١٨ – ١٩٣٢)، باكو، ١٩٦٧ (باللغة الروسية). ويبلغ مؤلفاته مابين تاليف وترجمة أكثر من (٣٠) كتابا باللغات الكردية والعربية والروسية والإنجليزية وغيرها من اللغات نذكر منها :

- صفحات من تاريخ الشعب الكردي، الجزء الأول، الأديب، بغداد، ١٩٨٥ (باللغة الكردية).
- دور الشعب الكردي في ثورة العشرين العراقية، بغداد، ١٩٧٨، (باللغة العربية).

- البروفيسور ف. مينورسكي، الأكراد أحفاد الميديين، من اللغة الروسية إلى اللغة العربية (ترجمة وتعليق)، " مجلة المجمع العلمي الكردي "، بغداد، العدد الأول ١٩٧٣.

- أ. شاميلوف، حول مسألة الإقطاع بين الكرد، من اللغة الروسية إلى اللغة العربية (ترجمة وتقديم وتعليق)، بغداد، ١٩٧٧.

ومن جهة أخرى نشر أكثر من ٢٠٠ مائتي بحث ومقالة في الصحافة الكردية والعربية والروسية، وبلغ عدد الكتب الذي قام بتقويمها ومراجعتها والتقديم لها أكثر من عشرين كتابا. وشارك د. كمال مظهر في العديد من المؤتمرات والندوات العلمية منها :

- المؤتمر الدولي للتاريخ في بغداد، آذار ١٩٧٣. قدم فيه بحثا بعنوان : "الأبعاد والملامح الأساسية لحركة التحرر الوطني للشعب الكردي ".

- مؤتمر الإستشراق الدولي في باريس ، تموز ١٩٧٣، قدم فيه بحثا بعنوان : "حول مشكلات دراسة تاريخ الشعب الكردي ومهمات المجمع العلمي الكردي ".

- ندوة " تركيا الحاضر والمستقبل " التي نظمها المعهد العالي للدراسات القومية والاشتراكية بجامعة المستنصرية، بغداد في نيسان ١٩٨٢.[١٣٢]

ومن ناحية أخرى أشرف وناقش العشرات من رسائل الماجستير والدكتوراه. كان آخر أعماله كتابه الوثائقي الذي أصدره مؤخرا تحت عنوان "الكرد وكردستان في ضوء الوثائق السرية البريطانية " باللغة الكردية، إضافة إلى كتابه عن كركوك. لاشك أن البروفيسور كمال مظهر أحمد قدم الكثير للتاريخ الكردي، وبقدر ماهو غني عن التعريف، هناك بالتأكيد جوانب من حياته تحتاج إلى الدراسة والتقييم.

عزالدين مصطفى رسول :

أديب وأكاديمي كردي من مواليد السليمانية ١٩٣٤ وأنهى دراسته فيها، أكمل دراسته الجامعية بقسم اللغة والأدب العربي في جامعة بغداد ١٩٥٩، ناقش رسالة الدكتوراه في الإستشراق التابع لجامعة باكو في ٢٤ حزيران ١٩٦٣ حول الواقعية في الأدب الكردي. وفي أيلول عام ١٩٧٧ دافع عن إطروحة دكتوراه علوم في معهد

الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية بموسكو وموضوعه " أحمدي خاني شاعرا ومفكرا وفيلسوفا". وفي العام ذاته نال لقب البروفيسور.

وهو رجل موسوعي الثقافة، إهتماماته مختلفة، فهو أديب وشاعر وقاص ومترجم وناقد بارز وهو بحق مكتبة ثقافية متنقلة[١٣٣]، عضو سابق في برلمان كردستان العراق ورئيس الإتحاد العام للكتاب الكرد في كردستان العراق سابقا.

في عام ٢٠٠٨ زار د. عزالدين مصطفى رسول باكو ونسخ جميع الصفحات الكردية من صحيفة " كردستان " التي بلغت أعدادها (١٠٠٠) والتي تم إصدارها في باكو في مابين سنوات ١٩٤٧ – ١٩٦٢[١٣٤]. وهكذا تمكن من إنقاذ هذه الصحيفة من الضياع والتي ستكون مصدرا لكثير من المعلومات والحقائق التاريخية في الفترة المستقصية.

ألف البروفيسور عزالدين مصطفى رسول أكثر من ثلاثين كتابا مطبوعا ولديه عدد من المخطوطات [١٣٥] بالكردية والعربية والروسية نذكر منها :

- قاموس مدرسي عربي – كردي، ١٩٥٥.
- " رازي دووري – نجوى الغربة " قصائد وقصص بالكردية، ١٩٦٧.
- أدب الفلكلور الكردي، دراسة بالكردية، ١٩٧٠، ترجم إلى العربية وطبع مرتين.
- شانوي ناومال – المسرح البيتي، تقديم ونشر، ١٩٧١.
- اللغة الأدبية الكردية الموحدة (بالكردية)، ١٩٧١.
- الواقعية في الأدب الكردي، ١٩٧٥.
- أحمد خاني شاعرا ومفكرا وفيلسوفا،١٩٧٩، وعدد آخر من الكتب.

كما كتب العديد من الأبحاث الأكاديمية والمقالات في الصحافة والمجلات المحلية والدولية، ناهيك عن أنه اشرف على العشرات من الأبحاث وناقشها وشارك في أغلب المؤتمرات واللقاءات في كردستان بنشاط متميز.

القسم الكردي في موسكو :

في نهاية الخمسينات من القرن العشرين ومع حدوث متغيرات في الشرق الأوسط وبروز المسألة الكردية كقضية ملحة تعرض نفسها على الساحة السياسية الدولية، أبدت القيادة السوفياتية إهتماما بالكرد لاسيما بعد إندلاع ثورة أيلول الكردية عام ١٩٦١، فقامت بتكليف مختصين من بينهم كل من خالفين ولازاريف بالعمل في المجال الكردي، وإذا كان الأول هاجر هذا التخصص نتيجة تعرضه لضغوطات من بعض الجهات، فإن الثاني كرس جل حياته للتاريخ الكردي في إطار قسم الشرقين الأوسط والأدنى بمعهد الإستشراق، الذي أشرف على تخريج أعداد لابأس به من الكردولوجيين ومن بينهم طلبة الكرد.

في عام ١٩٨٤ شكل sector – جناح – فرع بإسم "قضايا كردية معاصرة"[١٣٦] ضمن قسم الشرقين الأوسط والأدنى بمعهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية ترأسه البروفيسور حسرتيان. عام ١٩٩٠ ومع تفكك الدولة السوفياتية تغير إسم الجناح إلى "فرع الكردولوجيا والأبحاث الإقليمية"[١٣٧] لكن مضمونه لن يتغير ترأسه لازاريف، وكان هناك تنسيق تام مع فرع القضايا المعاصرة برئاسة حسرتيان وفي عام ١٩٩٧ توحدت المجموعتان في إطار "مختبر الأبحاث العلمية" برئاسة لازاريف.

ففي قسم الشرقين الأوسط والأدنى إلى جانب الفروع الإيرانية والأفغانية والباكستانية والتركية يوجد الفرع الكوردي الذي كان يرأسه الدكتور حسرتيان مانوئيل أرسينوفيج وهناك عمل العالم المعروف والمختص بالمسألة الكردية البروفيسور لازاريف م. س. وغيرهم من المختصين والباحثين الجدد[١٣٨].

نفت الله آرونوفيج خالفين :

ولد المؤرخ السوفياتي خالفين في ١٨ تشرين الأول عام ١٩٢١ في عائلة مستخدمة بمدينة كييف. درس في كلية اللغات والآداب بجامعة كييف ومن ثم أنهى في سنة ١٩٤٢ المعهد التربوي شمال أوسيتيا، أخذ علومه التاريخية من جامعة أومسك من خلال دورات في مجال الأرشيف. من عام ١٩٤٥ – ١٩٥٦ عمل مديرا للأرشيف التاريخي الوطني المركزي في جمهورية أوزبكستان السوفياتية وفي الوقت ذاته عمل

استاذا في جامعة آسيا الوسطى للدولة وعمل في معهد التاريخ والآثار التابع لأكاديمية العلوم الأوزبكية. منذ عام ١٩٥٦ أصبح خالفين باحثا علميا في معهد الإستشراق بموسكو التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية، حيث أخذ ترأس بعد مناقشته لأطروحة الدكتوراه فريقا لدراسة آسيا الوسطى. كما كان رئيسا لقسم العلاقات التاريخية – الثقافية السوفياتية مع دول الشرق في معهد الإستشراق، حاصل على جائزة الإتحاد السوفياتي. شارك في أعمال كونفرانس المستشرقين المنعقد عام ١٩٥٧ في طشقند والكونفرانس العالمي للمستشرقين (موسكو ١٩٦٠)[١٣٩]. كتب العديد من الدراسات والأبحاث في تاريخ العلاقات الدولية في آسيا الوسطى والمركزية في القرنين ١٩ و٢٠ وفي مجال التنافس الروسي – الإنجليزي على الشرق والحروب الإنجليزية –الأفغانية. توفي خالفين في عام ١٩٨٧ بموسكوبعد أن ترك لنا أكثر من ١٥٠ كتابا وبحثا علميا نذكر منها[١٤٠]:

١ – – فشل العدوان البريطاني على أفغانستان، موسكو، ١٩٥٩.

٢ – سياسة روسيا في آسيا الوسطى١٨٥٧–١٨٦٨، موسكو، ١٩٦٠.

٣ – الصراع على كوردستان (المسألة الكوردية في العلاقات الدولية للقرن التاسع عشر)، موسكو، ١٩٦٣.

٤ – إنضمام آسيا الوسطى إلى روسيا، موسكو، ١٩٦٥.

٥ – علم التدوين التاريخي الكوردي في الإتحاد السوفياتي وبعض مسائل في مجلة ((المسائل التاريخية))، العدد(٨)، موسكو،١٩٦٦،ص ص ١٥٤–١٦١.

٦ – خالفين ن.آ.وراسادين ي. ف. خانيكوف ن. ف – المستشرق والدبلوماسي، موسكو، ١٩٧٧.

ميخائيل سيميونوفيج لازاريف :

ولد في موسكو ٨ أيار عام ١٩٣٠[١٤١] في عائلة كانت تمارس التوظيف، كان والده أحد النشطاء في الحركة الثورية الروسية، وعندما توفي والده كان ميخائيل الطفل إبن ست سنوات فقط. في عام ١٩٥٢ أنهى قسم الدراسات الشرقية بكلية التاريخ بجامعة موسكو الدولية الحاملة لإسم ف. لومونوسوف (МГУ)، فقد تخصص هناك في الإمبراطورية العثمانية ودرس اللغة العثمانية. وفي عام ١٩٥٥ دافع

عن رسالته ونال لقب الدكتوراه في العلوم التاريخية وأصبح باحثا علميا في معهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفيتية (منذ أيلول عام ١٩٥٦)[١٤٢]. ولكن سرعان ماإنتقل لازاريف إلى الدراسات الكردية في نهاية الخمسينات بطلب من القيادة السوفياتية إثر المتغيرات التي جرت في العراق وعودة الزعيم الكوردي مصطفى البارزاني من موسكو[١٤٣]، ففي عام ١٩٦٤ صدر كتابه ((كردستان والمسألة الكردية))، والذي عد أول عمل كردولوجي متكامل من نوعه في العالم، حيث سلط المؤلف فيه الضوء على المسألة الكردية خلال القرن التاسع عشر والعشرين أي من بداية الصراع الإستعماري على الشرق الأوسط وحتى قيام ثورة أكتوبر، وكتب لازاريف في مقدمة كتابه هذا" لعل من بين الدراسات العلمية، تعد دراسة كردستان من أمتعها وفي الوقت ذاته فهي تطرح نفسها كأهم القضايا السياسية الملحة، وهي عمل فاضل للباحث لأن جوانب عدة من هذه القضية تعرضت إلى التشويه المتعمد"[١٤٤]. أما مناقشة إطروحته لنيل دكتوراه علوم فقد تأجلت إلى حين بسبب معارضة معهد الإستشراق بأرمينيا وصدر ككتاب في عام ١٩٧٢ بعد إجراء تعديلات عليه تحت عنوان" المسألة الكردية (١٨٩١-١٩١٧)، تولى رئاسة القسم الكردي من حسرتيان في عام ١٩٩٠[١٤٥]. كما وأنه أشرف على إعداد نخبة من الباحثين الكورد الذين إختصوا في المسألة الكردية. توفي لازاريف يوم ٧ آذار ٢٠١٠[١٤٦] بعد أن أمضى حوالي ٥٤ عاما من العمل المتواصل في معهد الإستشراق منه خمسون عاما في حقل الكردولوجيا وبموته تنتهي حقبة كاملة من السياسة السوفياتية والروسية في الدراسات الكردية. ولعل لازاريف يعد الشخص الوحيد الذي أنجز مهمته في حقل الكردولوجيا، كما شارك لازاريف في المؤتمر الدولي الكردي المنعقد في يومي ١٤-١٥ تشرين الأول بباريس والمؤتمر العلمي عن الكرد المنعقد بموسكو يومي ١٤-١٥ كانون الأول ١٩٩٢ خلف العشرات من الأعمال القيمة نذكر من بينها:

١ - كوردستان والمسألة الكردية (أعوام التسعينات من القرن التاسع عشر- ١٩١٧)، موسكو، ١٩٦٤.

٢ - المسألة الكوردية في العلاقات الدولية في الشرق الأوسط (نهاية القرن التاسع عشر - عام ١٩١٧)، موسكو، ١٩٦٨.

٣ – الإستعمار البريطاني في الشرقين الأوسط والأدنى في كتاب: (سياسة إنكلترا في الشرقين الأوسط والأدنى ص ص ٣ – ٤٣).

٤ – بوديانسكي ولازاريف، ملاحظات حول علم الكردولوجيا في مجلة ((شعوب آسيا وأفريقيا))، موسكو، ١٩٦٨، العدد (١)، ص ص ١٥٨ – ١٦٨.

٥ – (المسألة الكوردية) في كتاب ((العملية القومية للشرق الأوسط))، موسكو، ١٩٧٠،ص ١٢٥– ١٩٠.

٦ – المرحلة الحالية للتطور القومي في دول الشرق في كتاب ((المسألة القومية في دول الشرق))، موسكو، ١٩٨٢، ص ص ١١ – ٢٠.

٧ – المسألة الكوردية (١٨٩٠ – ١٩١٧)، موسكو، ١٩٧٢.

٨ – كردستان والمسألة الكردية، موسكو،١٩٧٢.

٩ – الأكراد والمسألة الكوردية في مجلة ((آسيا وأفريقيا اليوم)) العدد ١٢، موسكو، ١٩٨٣، ص ٣٦–٣٩.

١٠ – حول الوضع القومي في الشرق الحالي في كتاب: (المسائل القومية للشرق الحالي)، موسكو، ١٩٧٧،ص ٣–٦٦.

١١ – الإ مبريالية والمسألة الكردية، موسكو، ١٩٨٩.

١٢ – الإتحاد السوفياتي وكردستان، آسيا وأفريقيا، ١٩٩٥.

مانوئيل أرسينوڤيچ حسرتيان :

ولد في ٢١ أيار عام ١٩٢٤ في قرية كالاكا في منطقة اسماعيلان (أسمالنسكي) الأذربيجانية في عائلة أرمنية مارست الفلاحة. أنهى معهد الإستشراق بموسكو في سنة ١٩٥٢، ودافع عن إطروحته في عام ١٩٥٦من جامعة موسكو. المحرر العلمي لدار الآداب ((الشرقية)) (١٩٥٧–١٩٦١). وعمل باحثا علميا وعضو لجنة العلماء في معهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية بموسكو ورأس القسم الكوردي[١٤٧] حتى عام ١٩٩٦[١٤٨]. وقد أمضى حسرتيان أكثر من خمسين عاما من عمره في البحث والتأليف في مجال التاريخ الكوردي والتركي ونشرت له عشرات المؤلفات باللغات الروسية والأرمنية والتركية والعربية والكردية والإنجليزية، ووافته المنية في إحدى مستشفيات موسكو بتاريخ ١١ آذار ٢٠٠٨ عن عمر ناهز ٨٣ عاما مليئا بالنشاط والحيوية بعد أن خلف وراءه أعمال خالدة نذكر منها:

١ – إطروحته لمرشح العلوم التاريخية : المسألة القومية في تركيا (١٩١٩–١٩٣٩)، موسكو، ١٩٥٦.

٢ – تركيا تنتظر التغيرات، موسكو، ١٩٦٣.

٣ – تركيا (لمحة إجتماعية–إقتصادية)، موسكو، ١٩٦٥.

٤ – تركيا في سنوات ١٩٦٠ –١٩٦٣، حول السياسة الداخلية، موسكو،١٩٦٥.

٥ – حسرتيان، أرشيكوڤا، پتروسيان : ملخص تاريخ تركيا، ١٩٨٣.

٦ – وضع الأكراد في تركيا الحديثة، في كتاب : المسألة القومية في دول الشرق، ص ص ٢١٧– ٢٢٦، موسكو، ١٩٨٢.

٧ – الإنتفاضة الكوردية لعام ١٩٢٥، في كتاب : دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى الجزء (١٣)، ((الكردولوجيا))، يريڤان، ١٩٨٥، ص ص ٤٠ – ٦٧. ترجمه: د. إسماعيل حصاف إلى اللغة العربية، (د.م)، ١٩٩١.

٨ – سياسة السلطات الحاكمة التركية مع السكان الكورد (١٩٢٤–١٩٣٩)، ص ص ١٢٣٠ –١٣٧، موسكو، ١٩٦١(نشرة مختصرة لمعهد شعوب آسيا).

٩ – المسألة الكوردية في تركيا (من بداية الحرب الكمالية وحتى كونفرانس لوزان)، في كتاب ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، الجزء السابع، يريڤان، ١٩٧٥.

١٠ – أكراد تركيا في الوقت المعاصر، يريڤان – هايستان، ١٩٩٠.

١١ – المسألة الكردية في تركيا (١٩٨٦– ١٩٩٥)، موسكو، ٢٠٠١.

روسلان لازاروڤيچ تساپولوف:

لغوي مختص باللغة الكوردية في معهد الإستشراق بموسكو، باحث علمي دكتور في مجال اللغة، له أكثر من عشرين عملا علميا[١٤٩] :

- دراسة في تاريخ النطق للغة الكوردية، موسكو ١٩٧٦.
- دراسة في تاريخ علم الصرف للغة الكوردية، موسكو ١٩٧٨.
- وضع اللغة في مناطق اللغة الكوردية في كتاب ((دول الشرق – الوضع اللغوي والسياسة اللغوية))، موسكو، ١٩٨٦ ص ٤١٠–٤١٥.

أولگا إيڤانوڤنا ژيگالينا :

ولدت في عام ١٩٤٦ في مدينة كراسنوڤودسك بجمهورية تركمانيا السوفياتية، أنهت في عام ١٩٦٩ كلية الآداب بجامعة لومونوسوف بموسكو[١٥٠]. إنضمت إلى معهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية، حيث دافعت في عام ١٩٧٣ عن رسالتها وحصلت على لقب الدكتوراه في العلوم التاريخية والتي حملت عنوان "مسألة آسيا الوسطى في المدونات التاريخية الإنكليزية خلال سنوات الستينات والتسعينات من القرن التاسع عشر"، وفي الفترة مابين أعوام ١٩٧٤– ١٩٧٩ عملت في إيران في المنظمات الإجتماعية للصداقة[١٥١].

وفي عام ١٩٩٦ دافعت عن إطروحة دكتوراه علوم وحصلت في عام ٢٠٠٥ على لقب ا البروفيسور[١٥٢]، أشرفت خلال تلك الفترة على ثلاثة رسائل ماجستير للطلبة الكورد. وهي عضوة في هيئة المناقشات في معهد الدولة للعلاقات الدولية بموسكوМГИМО. عملت في القسم الكوردي بمعهد الإستشراق بموسكو في الفترة مابين ١٩٧٩– ٢٠٠٩.

وهي صاحبة أكثر من عشرين عملا علميا منها ستة كتب – ثلاثة منها حول المسألة الكوردية :

١ – ڤيلچيڤسكى و.ي. والكردولوجيا،موسكو،١٩٨٣.

٢– الحركة القومية الكوردية في إيران ١٩١٨– ١٩٤٧، موسكو، ١٩٨٨.

٣– الكردولوجيا في روسيا " آسيا وأفريقيا اليوم "، العدد، ٩، ١٩٩٩.

٤– إمارة خراسان الكوردية في مراحله الأخيرة، موسكو، ٢٠٠١.

٥– أكراد إقليم كرمنشاه في عشية الحرب العالمية الأولى، موسكو، ٢٠٠٨.

٦– الحركة القومية الدمقراطية في كوردستان إيران في سنوات ١٩٦٠ – ١٩٧٠ في كتاب ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، الجزء (١٣)، موسكو، ١٩٨٥، ص ص ٢٤ – ٣٩.(ترجمه: د. إسماعيل حصاف إلى العربية، (د.م)، ١٩٩١.

٧– السياسة القومية الدينية لقادة الجمهورية الإسلامية في كوردستان إيران في كتاب : ((الإسلام ومسألة العنصرية في دول الشرقين الأوسط والأدنى))، موسكو ١٩٨٦، ص ص ١٥٤– ١٧.

أحمد عثمان أبوبكر :

ولد المؤرخ الدكتور أحمد عثمان أبوبكر عبدالله في قرية بيرداوود عام ١٩٣٠ وكان عمره ثلاثة أشهر عندما إنتقلت عائلته للعيش في هولير[١٥٣]. في عام ١٩٥٥ نال شهادة البكالوريوس في التاريخ من كلية العلوم والآداب بالجامعة الأمريكية ببيروت (كانت مدة الدراسة خمس سنوات بعد الثانوية) [١٥٤]، وبعودته عمل مدرسا في بعض المدارس المتوسطة والثانوية[١٥٥].

إلتحق في عام ١٩٦٠ بمعهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفيتية في موسكو. ويقول الدكتور أحمد عثمان قائلا : " عندما إلتحقت بمعهد الإستشراق كان هناك خالفين ولازاريف ولكن معلوماتهما عن المسألة الكردية كانت ضحلة وقد إستفادوا مني كثيرا في هذا المجال "[١٥٦]. وفي الفترة مابين أعوام ١٩٦٠ – ١٩٦٥ كتب إطروحته الموسومة " حركة التحرر الوطني للشعب الكردي ١٩٠٥ – ١٩٢٥ " بإشراف خالفين، وفي عام ١٩٦٦ عاد إلى العراق، حيث عين مدرسا في قسم التاريخ بكلية الآداب – جامعة بغداد وعمل هناك (٢٨) عاما [١٥٧]، إذ إنتقل في سنة ١٩٩٣ إلى قسم التاريخ بجامعة صلاح الدين في أربيل.

لقد كتب أكثر من ٢٥٠ مقالة وعدة أبحاث منها كردستان في معاهدة سايكس – بيكو وحركة الشيخ محمود والعلاقات الدولية والكورد في كتابات المسلمين الأوائل... إلخ، وله إسهامات ونشاطات علمية في كثير من المؤتمرات المحلية والدولية، إلى جانب وضعه كتبا عديدة نذكر منها[١٥٨] :

- كورد الملي وإبراهيم باشا، دار الجاحظ، بغداد، ١٩٧٣.
- حركة الشيخ محمود والعلاقات الدولية، مجلة المجمع العلمي الكردي، ١٩٧٣.
- عشائر كردستان، رابطة كاوا للثقافة الكردية، أربيل، ٢٠٠١.
- كردستان في عهد السلام (بعد الحرب العالمية الأولى)، رابطة كاوا للثقافة الكردية، أربيل، ٢٠٠٢.
- ن. هـ. خالفين، الصراع على كردستان، ترجمة : د. أحمد عثمان، ١٩٦٩ (عن الروسية).

لاشك أن بصماته واضحة في مجال الدراسات الكردية، ولابد من الإشارة أن إتقانه الجيد في اللغة الإنجليزية قد ساعدته في مجالي التوثيق والتأريخ ، لاسيما أنه

مـؤرخ موضـوعي يعتمـد المـنهج العلمـي التـاريخي في الوصـول إلى الحقيقـة[159]. ومصادره متنوعة، لإلمامه بعدة لغات.

وفي عام ١٩٧١ وفي أعقاب توقيع بيان آذار التاريخي بين قيادة الثورة الكردية والحكومة العراقية، وصلت موسكو دفعة من الطلبة الكرد للإلتحاق فيما بعد بمعهد الإستشراق، وكان ضمن هذه المجموعة كل من جرجيس حسن وكردستان موكرياني وشكرية رسول وإبراهيم عزيز وفاروق عمر وجبار قادر، حيث تخصصوا في التاريخ والأدب الكرديين، سنعرض مختصرا حياة كل منهم على حدة :

حسين فقى أحمد بارزاني :

حصل على الدكتوراه في القسم الكردي بمعهد الإستشراق في عام ١٩٧١[160] بموضوع"الأحزاب السياسية الكردية والمنظمات الإجتماعية في النضال من أجل حل القضية الكردية"، وعاد إلى العراق حيث عمل مدرسا في جامعة السليمانية. في عام ١٩٧٥ سافر إلى موسكو، وعاد مجددا إلى العراق، وفي بغداد أغتيل على يد نظام البعث وذلك حوالي عام ١٩٨٣ "[161]. لقد كان عضوا نشيطا في الحزب الديمقراطي الكردستاني، وكذلك في جمعية الطلبة الأكراد في أوربا.

عبدالرحمان حاجي مارف :

ولد عبدالرحمان حاجي مارف في عام ١٩٤٠ بمدينة السليمانية، في عام ١٩٦١ سافر إلى الإتحاد السوفياتي، حصل على درجة الماجستير والدكتوراه في اللغة والأدب الكورديين، حيث دافع عن إطروحته في معهد الإستشراق بموسكو. عاد في عام ١٩٧٢ إلى السليمانية ومن ثم توجه إلى بغداد حيث أصبح باحثا في المجمع العلمي الكردي، كما عمل محاضرا في قسم اللغات بجامعة بغداد.

في عام ١٩٩٢ إلتحق كمحاضر بكلية اللغات في جامعة السليمانية ولعب دورا كبيرا في فتح الدراسات العليا (الماجستير والدكتوراه)، وأشرف على عشرات الرسائل في الماجستير والدكتوراه إضافة إلى مشاركاته الواسعة في لجان التقييم والمناقشة.

البروفيسور عبدالرحمان حاجي مارف صاحب أكثر من عشرين كتابا في مجالي اللغة والأدب الكرديين[١٦٢]، إلى جانب الأبحاث العلمية [١٦٣] وإضافة إلى أنه قام بترجمة قصص روسية إلى اللغة الكردية. توفي إثر حادث مرور على طريق رابەرين بالسليمانية في يوم ٨ تموز ٢٠٠٧ عن عمر ناهز ٦٧ عاما، وتوارى الثرى في اليوم التالي في (گردى سەى وان [١٦٤]) بمدينة السليمانية بحضور حشد كبير من أساتذة الجامعة والمثقفين والسياسيين ورجالات الدولة[١٦٥]. وقد عين أمينا عاما للأكاديمية الكردية في الهيئة الجديدة قبل رحيله.

جرجيس حسن :

ولد جرجيس حسن عبدالله في عام ١٩٤٤ بقرية خنس من عشيرة مزوري بقضاء شيخان محافظة نينوى[١٦٦]، القرية التي تقع على نهر گومل حيث وضع الملك الآشوري سنحاريب سدا لإرواء وتوزيع المياه في سهل نينوى في عام ٦٧٠ ق.م.

درس الإبتدائية (الدراسات الأولية) في شيخان وفي عام ١٩٧٠ حصل على البكالوريوس في التاريخ بجامعة الموصل. وخلال فترة الدراسة تولى مسؤولية طلبة البارتي في كلية الآداب ـ الإنسانيات سابقا ، وفي العام ذاته أنتخب في المؤتمر الثامن لإتحاد طلبة كردستان نائبا لرئيس طلبة كردستان العراق السيد أنور عبدالله.

في عام ١٩٧١ قدم أوراقه للسفر إلى الإتحاد السوفياتي لإكمال الدراسة، وتم قبوله في نهاية العام المذكور، وإلتحق بمعهد الإستشراق في موسكو بزمالة من الحزب الديمقراطي الكردستاني في العراق[١٦٧]. في عام ١٩٧٦ ناقش إطروحته الموسومة " الأكراد في سوريا ١٩١٨ — ١٩٦٣ " بإشراف لازاريف.

تولى مسؤولية لجنة محلية الحزب الديمقراطي لكردستان العراق في الإتحاد السوفياتي في الفترة مابين سنوات (١٩٧٣ — ١٩٧٦)[١٦٨].

بعد إتفاقية ٦ آذار عام ١٩٧٥ بين الحكومة العراقية والإيرانية ضد الثورة الكردية، أصبح جرجيس حسن عضوا للهيئة الإدارية لجمعية الطلبة الأكراد في أوربا خلال عامي ١٩٧٦ — ١٩٧٧.

سافر في عام ١٩٧٧ إلى ڤيينا واصبح عضوا عاملا في فرع أوربا للحزب الديمقراطي الكردستاني في عام (١٩٧٨ – ١٩٧٩)[١٦٩] وعدلت شهادته هنا بڤيينا وتمت المصادقة على شهادة الدكتوراه بعد إختبار ستة أشهر.

كان جرجيس حسن في عام ١٩٧٩ مندوبا في المؤتمر التاسع للحزب الذي إنعقد في المناطق المحررة على الحدود الإيرانية – العراقية، وأنتخب فيه عضوا للجنة المركزية للحزب وتولى مسؤولية منطقة دهوك. وفي عام ١٩٨٣ رشح عضوا للمكتب السياسي وإستمر البقاء بكردستان إلى قيام الإنتفاضة. تولى في السنوات الأخيرة إدارة لجنة المراقبة والتفتيش في إقليم كردستان. من أبرز نتاجاته العلمية :

- الأكراد في سوريا (١٩١٨ – ١٩٦٣) رسالة دكتوراه غير منشورة، ١٩٧٦.
- پاڤل ديمچينكوّ، كردستان الملتهبة، (ترجمة عن الروسية)، ١٩٨٣.
- تركيا في الإستراتيجية الأمريكية بعد سقوط الشاه، دمشق، ١٩٨٩.

كوردستان موكرياني :

من مواليد هولير في الثاني من كانون الثاني من عام ١٩٤٨، حيث فيها أكملت دراساتها الأولية. وبعد حصولها على شهادة البكالوريوس في قسم اللغة الكردية بجامعة بغداد، سافرت إلى موسكو لإكمال دراساتها، وفي عام ١٩٧٧ نالت شهادة الدكتوراه في العلوم الفيلولوجية بإشراف البروفيسور قناتي كوردو بمعهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية وعادت في العام ذاته لتتعين في جامعة السليمانية [١٧٠]. تولت في الفترة من ٣٠ / ٩ / ١٩٧٨ – ٣٠ / ١٠ / ١٩٨٢ رئاسة قسم اللغة الكردية في كل من جامعة السليمانية ومن ثم جامعة صلاح الدين(١٧١). عملت في مؤسسة الثقافة والنشر الكردي ببغداد في الفترة مابين سنتي ١٩٨٢ – ١٩٨٧ وفي هذا العام تعينت في جامعة صلاح الدين. توجهت إلى هولندة في عام ١٩٩١ وعادت منها في عام ١٩٩٨[١٧٢]. تولت إدارة بعض الصحف وعملت في مؤسسات النشر وفي عام ٢٠٠٥ أنتخبت رئيسة للمجمع العلمي الكردستاني ومابين أعوام ٢٠٠٧ – ٢٠١٠ وفي المؤتمر السادس تولت سكرتارية الإتحاد النسائي الكردستاني وتعد ناشطة إجتماعية. كما وضعت العديد من الأعمال منها :

- قاموس روسي – كردي، موسكو، ١٩٧٧.

- القواعد الكردية، بالتعاون مع د. نسرين فخري، هولير، ١٩٨٢.
- عشرون قصة من الفولكلور الكردي، هولير، ١٩٨٤.
- مؤتمر الذكرى المئوية لميلاد البارزاني الخالد بمشاركة ممتاز الحيدري و د. دلير إسماعيل حقي شاويس – الجزء الأول والجزء الثاني، هولير، ٢٠٠٣.

شوكرية رسول إبراهيم :

ولدت بمدينة السليمانية في عام ١٩٥١، وهناك أكملت دراساتها الأولية، بعدها نالت البكالوريوس في اللغة الكوردية وآدابهامن القسم الكوردي بكلية الآداب – جامعة بغداد. في عام ١٩٧١ /١٩٧٢ أرسلت من قبل المجمع العلمي الكوردي إلى الإتحاد السوفياتي، وقبلت في معهد الإستشراق بموسكو، وفي عام ١٩٧٧ حصلت على لقب الدكتوراه في الأدب الكوردي على موضوعها المعنون" المضمون الفكري والأدبي للحكايات الكوردية" بإشراف البروفيسور عبدالخالق كويراوغلي(١٧٣)، وعادت في العام نفسه إلى كوردستان، حيث تعينت باحثة علمية في المجمع العلمي الكوردي، وفي العام التالي تعينت في القسم الكوردي بجامعة السليمانية. وفي عام ٢٠٠٢ حصلت على لقب البروفيسور وهي إحدى الكورديات النادرات في إقليم كوردستان بهذه الدرجة.وكناشطة إجتماعية أنيطت بها إدارة العديد من المؤسسات العلمية والإجتماعية منها رئاسة القسم الكوردي في كلية الآداب – جامعة صلاح الدين من عام ١٩٨٢–١٩٨٤ ومسؤولة الدراسات العليا في جامعة صلاح الدين ١٩٩٨ وعضوة برلمان كوردستان في عام ٢٠٠٥. ومن جانب آخر عملت في العديد من المجلات الكوردية كعضوة في الهيئة الإدارية وسكرتيرة ونائبة سكرتير..إلخ. شاركت في العديد من الكونفرانسات والنشاطات منها كونفرانس هولندا وكونفرانس برلين لعام ٢٠٠٩ حيث شاركت بموضوعين عن المرأة. شاركت في العديد من اللجان التربوية والعلمية ولجان المناقشة لطلبة الماجستير والدكتوراه وغيرها. كما أنها عملت في مجالي التأليف والترجمة وهي صاحبة عشرات المقالات والأبحاث ومن أعمالها العلمية نذكر(١٧٤) .

إبراهيم عزيز إبراهيم حاجي :

ولد في الأول من تموز ١٩٤٥ في مدينة راوندوز، درس فيها الإبتدائية والمتوسطة والثانوية. سافر في عام ١٩٦٦ إلى بغداد للدراسة وفي عام ١٩٧٠ حصل على شهادة البكالوريوس في الأدب الكردي ولغته من كلية الآداب. عمل بعدها سنتين في صحيفة " هاوكاري " ومدرسا في ثانويات البصرة وبغداد وكوت وكان في أيام دراسته يكدح لتأمين لقمة عيشه وقد لقى معانات شديدة[١٧٥].

في يوم ٢٥ تشرين الثاني من عام ١٩٧١ توجه إلى موسكو لنيل شهادة الدكتوراه وفي ١٦ تشرين الأول من عام ١٩٧٥ نال شهادة الدكتوراه في العلوم الفيلولوجية وعاد في العام ذاته إلى الوطن. وتعين في ٢٩ شباط ١٩٧٦ مدرسا للغة في بغداد، ترك العراق في الثمانينات. أصبح مؤخرا رئيسا للقسم الكردي بكلية اللغات جامعة صلاح الدين.

كتب العديد من المقالات في مجال اللغة والنقد ووضع العديد من القصص القصيرة إلى جانب الترجمة. ومن أعماله العلمية نذكر :

- قواعد المحادثة بالكردية، بغداد، ١٩٧٦ (بالتنسيق مع اللجنة اللغوية والعلمية لأكاديمية العلوم الكردية.
- ألف باء اللغة الكردية لمعاهد المدرسين، بغداد، ١٩٧٨.
- بعض الجوانب المتشابهة مابين لهجتي زازا وسوراني، بحث منشور في عام ٢٠٠٥.
- رستهى لێكدراوى شوێنكەوتوو خوار لەگەڵ دیالێكتە ناوندەیەكانى زمانى كوردى دا، الطبعة الثانية / مطبعة جامعة صلاح الدين، ١٩٨٦ .
- د. عبدالواحيد الوافي، علم اللغة، ترجمه عن العربية : د. إبراهيم عزيز إبراهيم، هولير، ٢٠٠٧.

له أعمال أخرى عديدة تتعلق باللغة الكردية.

فاروق عمر صديق طه :

من مواليد محلة كانيسكاني بمدينة السليمانية عام ١٩٥٠، أكمل في مدارسها دراسته الإبتدائية والثانوية. وفي عام ١٩٧٢ حصل على شهادة البكالوريوس من

القسم الكردي بكلية الآداب ببغداد، ولأنه كان الأول على زملائه خلال السنوات الأربع، أرسله المجمع العلمي الكردي ببغداد بزمالة إلى موسكو للحصول على الدكتوراه في مجال علم اللغة في عام ١٩٧٣ [١٧٦]، حيث إنتسب إلى معهد علم اللغة بموسكو التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية وحصل في نهاية عام ١٩٧٧ على شهادة دكتوراه علوم. وفي العام ذاته تم قبوله مدرسا في كلية الآداب بجامعة السليمانية. في عام ١٩٨١ أبعد مع مجموعة أخرى عن جامعة السليمانية، وفي عام ١٩٨٧ تم إعادته إلى جامعة صلاح الدين، حيث عمل في قسم اللغة الكردية بكلية الآداب. وقد كلف خلال ذلك بعدة مناصب إدارية، فقد كان معاونا للعميد في الفترة مابين ١٩٩٢–١٩٩٤. وفي عام ٢٠٠٠ قرر العودة إلى كلية اللغة بجامعة السليمانية وفي ٢٠٠٣ تم تعيينه عميدا لكلية التربية الرياضية وفي عام ٢٠٠٥ مساعدا لرئيس الجامعة في المجال الإداري[١٧٧]. ومنذ عام ٢٠٠٦ يعمل في القسم الكردي بكلية اللغات بجامعة السليمانية ناقش وأشرف على العديد من رسائل الماجستير والدكتوراه. أنتخب عام ٢٠٠٩ باحثا في أكاديمية العلوم الكردية ومستشارا لمجلة الأكاديمية. له العديد من الأبحاث والدراسات.

جبار قادر :

هو جبار قادر غفور من مواليد مدينة كركوك عام ١٩٥١، أكمل الدراسة الإبتدائية والثانوية في كركوك، وتخرج عام ١٩٧٢ من جامعة بغداد وبمرتبة الأول على قسم التاريخ – كلية التربية الملغاة [١٧٨]. في نهاية ١٩٧٢ وبداية ١٩٧٣ عمل مدرسا في إعدادية كوردستان بكركوك (المعربة من قبل نظام البعث إلى إعدادية عبدالملك بن مروان ضمن سياسة التعريب التي انتهجها في هذه المدينة الكردستانية "[١٧٩].

أرسل إلى موسكو من قبل المجمع العلمي الكردي في بغداد بتاريخ ١١ آذار ١٩٧٣ للحصول على الدكتوراه في التاريخ الكردي. إلتحق بمعهد الدراسات الشرقية (معهد الإستشراق) التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية وأعد أطروحته تحت عنوان (الحركة القومية الكردية في تركيا في فترة مابين الحربين العالميتين ١٩١٨ – ١٩٣٩)[١٨٠]، وكان المشرف على أطروحته العالم السوفيتي المعروف ميخائيل سميونوڤيچ لازاريف. وحصل على شهادة الدكتوراه في كانون الأول عام ١٩٧٧. وفي

أعقاب عودته إلى كردستان عمل خلال سنوات ١٩٧٨ – ١٩٨١ مدرسا للتاريخ الكردي بجامعة السليمانية التي نقلت في صيف ١٩٨١ إلى مدينة أربيل من قبل نظام البعث وسميت بجامعة صلاح الدين وعمل هناك مدرسا في العام الجامعي ١٩٨١ / ١٩٨٢[١٨١]. وبعد قمع إنتفاضة الطلبة ضد النظام في ربيع عام ١٩٨٢ التي نددت بالسياسات العنصرية للنظام، تم نقل ١٨٦ طالب و٢٧ أستاذا إلى الجامعات العراقية الأخرى من البصرة وحتى الموصل، حيث تم نقل د. جبار قادر إلى جامعة الموصل وعمل هنا مدرسا بكلية الآداب خلال السنوات من ١٩٨٢ – ١٩٩٠، كما وساهم في فتح مركز الدراسات التركية في جامعة الموصل والمؤتمر الأول للدراسات التركية[١٨٢].

في أواخر عام ١٩٩٠ نقل إلى قسم التاريخ في كلية الآداب بجامعة صلاح الدين، وبعد قمع إنتفاضة آذار ١٩٩١ هرب مع الحشود البشرية المليونية إلى الحدود التركية ومنها إلى هولندة، عمل خلال العام الدراسي ١٩٩٢ – ١٩٩٣ في معهد الشرق الأدنى بجامعة إمستردام مدرسا لطلبة السنة الأخيرة بقسم اللغة العربية. في ربيع عام ١٩٩٣ عاد إلى كردستان وعمل لفترة بقسم التاريخ بهدف العودة النهائية ولكن حرب إقتتال الأخوة قلبت خططه رأسا على عقب، حيث عاد مجددا لأوروبا وأنتخب نائبا لرئيس البرلمان الكردستاني في المنفى والمؤتمر القومي الكوردستاني كسياسي وأكاديمي كوردستاني مستقل (غير حزبي)[١٨٣]. وخلال هذه السنوات عمل في الإعلام الكردي (الفضائية الكردية في بلجيكا بمسمياتها المختلفة (ميد تيڤى، ميديا تيڤى، روژ تيڤى، كما قدم بعض البرامج في ستوديوهات كوردستان تى ڤى في أوربا. كما وعمل مترجما معتمدا لدى منظمة الفاو (منظمة الأغذية والزراعة) التابعة للأمم المتحدة ، حيث كان يترجم الوثائق الخاصة بالمنظمة ومؤتمراتها من اللغة الإنجليزية إلى العربية"[١٨٤]. إضافة إلى ذلك، فقد شارك د. جبار قادر في العديد من المؤتمرات والندوات والحلقات الدراسية الخاصة بالقضية الكردية وفي العشرات من البرامج الحوارية التلفزيونية والإذاعية باللغتين الكردية والعربية. عاد إلى كردستان في بداية عام ٢٠٠٧ وتعين بجامعة كويه حيث أصبح عميدا لكلية العلوم الاجتماعية. أنتخب في نهاية عام ٢٠٠٧ عضوا عاملا في الأكاديمية الكردية ورئيسا للجنة التاريخية فيها وهو حاصل على لقب البروفيسور. أشرف على وناقش العديد من رسائل الماجستير وأطاريح الدكتوراه. من إنتاجه العلمي والثقافي نذكر :

- دراسات في التاريخ الأوربي الحديث مع آخرين، جامعة الموصل، ١٩٨٨.
- تركيا المعاصرة، مع آخرين، جامعة الموصل، ١٩٨٨.
- مواضيع في التاريخ الكردي، السليمانية، ١٩٩٩ (باللغة الكردية).
- قضايا كردية معاصرة – كركوك – الأنفال – الكرد وتركيا، برلين، ٢٠٠٦.
- كركوك مدينة القوميات المتآخية، مع آخرين، لندن، ٢٠٠١.
- اللاعقلانية في خطاب الجبهة التركمانية، الترجمة إلى الكردية صباح إسماعيل، كركوك، ٢٠٠٥.
- أبو القاسم اللاهوتي، الكرد وكردستان، ترجمة وتقديم وتعليق : د. جبار قادر، روتردام ١٩٩٨ (الترجمة من الروسية إلى الكردية).
- م. س. لازاريف، الكرد وكردستان، عناصر نشوء القضية، ترجمة وتقديم وتعليق د. جبار قادر، السليمانية، ٢٠٠٠ (من الروسية إلى الكردية).
- من وثائق ثورة أيلول – مجلس قيادة الثورة – مركز الدراسات الكردية وحفظ الوثائق بجامعة دهوك، ٢٠٠٩.

وله اكثر من (١٥٠) مقالا ودراسة في الصحف والمجلات وعلى صفحات الإنترنت. باللغتين الكردية والعربية. نائب رئيس تحرير مجلة "الأكاديمي" وعضو الهيئة الإستشارية لمجلة التاريخ التي تصدرها جمعية الثقافة التاريخية الكوردستانية.

عبدالله پەشيو:

شاعر ولد في قرية بيركوت التابعة لمدينة هولير عام ١٩٤٧، عمل معلما في إحدى القرى بعد تخرجه من دار المعلمين وفي عام ١٩٧٣ سافر إلى الإتحاد السوفياتي بقصد الدراسة، حصل على الماجستير من كلية " موريس تۆريزا " بموسكو في اللغتين الروسية والإنجليزية والدكتوراه من معهد الإستشراق بموسكو في مجال الأدب الكردي، وكان موضوع إطروحته – أعمال الشاعرالكردي التقدمي المعاصر "پيره مێرد" في عام ١٩٨٣[١٨٥]، عمل لعدة سنوات في الجامعات الليبية، يعيش الآن في فنلندة. صدر له: ثلاثة دواوين – المجموعة الكاملة وستة أناشيد كما وترجم عدة نصوص عالمية إلى اللغة الكردية، كما وعمل في الصحافة[١٨٦]. ويعد عبدالله پەشێو اليوم أحد أبرز الشعراء المعروفين في الوسط الثقافي والأدبي الكردي،

فهو صاحب العديد من الأعمال الشعرية القيمة، إضافة إلى نشاطاته الثقافية وحماسه القومي — الكوردايتي.

كمال علي :

ولد كمال علي محمد في ٢١ /٣ / ١٩٥٢ في محلة چوار باغ (البستان الأربعة) بمدينة السليمانية، أنهى دراساته الأولية في مدارسها، وفي عام ١٩٦٨ إلتحق بصفوف الثورة في ناوپردان — مقر المكتب السياسي والتنفيذي للپارتى الديمقراطي الكردستاني حتى نهاية عام ١٩٧٠، حيث عمل في سلك مخابرات الثورة التابع للمكتب السياسي والتنفيذي، ومنذ عام ١٩٦٩ تم تعينه في منصب وكيل مدير عام مخابرات الثورة الكردية "[١٨٧].

وفي أعقاب إتفاقية ١١ آذار عام ١٩٧٠، أقترح عليه إختيار إحدى الوظائف التالية: إما العمل في وزارة شؤون الشمال ببغداد أو العمل في محافظة السليمانية أو البقاء في سلك المخابرات كمدير عام بعد أن أصبح المدير السابق للمخابرات شوكت إسماعيل سفيرا في الخارج، إلا أنه إختار مواصلة دراسته في الخارج "[١٨٨]. ففي ١٤ أيلول ١٩٧٠ وصل موسكو، درس السنة التحضيرية في موسكو، وفي كونفرانس اللجنة المحلية المنعقد في شباط عام ١٩٧١ أنتخب مسؤولا لمنظمة الحزب الديمقراطي لكردستان العراق في السوفيات وفي صيف العام ذاته أصبح عضوا في قيادة الفرع السادس في أوربا[١٨٩]، حيث كان الحزب آنذاك يتكون من ست فروع : الأول في الموصل والثاني في هولير والثالث في كركوك والرابع في السليمانية والخامس في بغداد والسادس في أورپا، وبقي في هذا المنصب حتى عام ١٩٧٥ بعد إتفاقية الجزائر المشؤومة.

حصل على شهادة الماجستير في الدراسات التربوية عام ١٩٧٧، ومن ثم لجأ إلى النمسا ومكث هناك سنتين[١٩٠]. في عام ١٩٧٩ عاد مجددا إلى الإتحاد السوفياتي وحصل على منحة دراسية في معهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية في القسم الكردي التابع لقسم الشرقين الأوسط والأدنى، وناقش إطروحة الدكتوراه بموضوع "المسألة الكردية في العراق في السبعينات " بإشراف العالم الكردولوجي المعروف م.س.لازاريف في أيار من عام ١٩٨٣[١٩١]. وفي ٢٤ كانون الثاني ١٩٨٤

توجه إلى السويد لاجئا[١٩٢]، وبقي هناك إلى عام ١٩٩٩ "[١٩٣]، وهناك ساهم بنشاط في الفعاليات الثقافية والسياسية للجالية الكردية في الخارج وفي هذا الإطار ففي الفترة مابين ١٩٨٥– ١٩٩١ رأس الأكاديمية الكردية في العلم والفن – مركزها أستوكهولم وكانت تتكون من مجموعة من العلماء الكرد والأجانب نذكر منهم: م. س. لازاريف، شاكرو محوي، جمال نبز، د. شريف قادر، كريم سنجاري، والعالم الكردي في الطب بألمانيا حسن حسامي.. في أيلول عام ١٩٩٩ عاد إلى كردستان وتعين مدرسا في قسم التاريخ بكلية العلوم الإنسانية – جامعة السليمانية. أشرف على العديد من الدراسات العليا (ماجستير ودكتوراه) وتخرج تحت إشرافه العديد من الطلبة وناقش عشرات الأبحاث العلمية، ينحصر عمله الآن في مجال الدراسات العليا – الدكتوراه والماجستير في قسم التاريخ بكلية العلوم الإنسانية – جامعة السليمانية. وضع عدد من الأبحاث الأكاديمية منها:

- М. Камаль. Курдский вопрос в Ираке(70- е годы)(канд. Дис.), М., 1983.
- الفكر القومي الكردي في القرن التاسع عشر، مجلة زانكو.
- علاقة الكورد بالبلاشفة ٢٠٠٢، مجلة زانكو، جامعة السليمانية.
- د. كەمال على محەمەد ، د. سەروەر عەبدولرحمان عومەر. هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە بەرامبەر هەرەسی شۆرشی ئەیلول ١٩٧٥، K21، إلى جانب عشرات الأبحاث والمقالات الأخرى في أوربا وكردستان.

بشير صبري رسول :

ولد بمنطقة قامشلو في كردستان سوريا عام ١٩٣٨، أنهى فيها دراساته الأولية، وكان أحد عناصر المجموعة الكردية التي تركت صفوف الحزب الشيوعي السوري وقامت بتأسيس حزب آزادي في عام ١٩٥٧ ومن ثم توحدت المجموعة في أواسط عام ١٩٥٨ بشروط مع البارتى الديمقراطي الكردستاني في سوريا. كما كان من ضمن المجموعة التي هربت من سوريا إلى بغداد في أعقاب ثورة ١٤ تموز[١٩٤] وتصاعد الملاحقات الأمنية في سوريا ضد الوطنيين الكرد. عام ١٩٦١ توجه من بغداد إلى الإتحاد السوفياتي بمنحة من البارتى الديمقراطي الكوردستاني في العراق،

حيث حصل على شهادة الماجستير في الأدب الروسي بطشقند عاصمة أوزبكستان وبعد تخرجه عمل إثنا عشرة سنة في إحدى المجلات التي كانت تصدر باللغة العربية في طشقند. وفي عام ١٩٧٩حصل على منحة في القسم الكردي بمعهد الإستشراق بموسكو، حيث دافع في عام ١٩٨٤ عن إطروحة الدكتوراه التي حملت عنوان "الأحزاب السياسية الكوردية في سوريا" [١٩٥] بإشراف حسرتيان، ولايزال مقيما في موسكو.

عمر حسو :

من مواليد مدينة Serê kanyê (رأس العين) بتاريخ (٥) شباط عام ١٩٤٢[١٩٦]، فقد والده مبكرا، درس الإبتدائية وجزء من الإعدادية في سري كانية وأكمل الباقي في مدارس القامشلي والحسكة ودمشق، وما أن حصل على الشهادة الثانوية في عام ١٩٦٦ حتى توجه مباشرة إلى تركيا لدراسة القانون، وفي عام ١٩٦٩ سحب منه الجواز بأمر من وزير الداخلية السوري الذي كان يزور تركيا في حينه، وسلمت تركيا عمر حسو للسلطات السورية، حيث حكمت عليه المحكمة سنتين بالسجن ولكن أطلق سراحه بكفالة. وتمكن في شهر حزيران من عام ١٩٦٩ الخروج مجددا من سوريا متوجها إلى ألمانيا الشرقية، وأعتقل من قبل البوليس الألماني بسبب جوازه المزور، وقد جرت محاولات عديدة من قبل إتحاد الطلبة العالمي وجمعية طلبة الأكراد لإطلاق سراحه، إلا أن السلطات الألمانية قامت بتهجيره على متن طائرة إلى سورية، وبالرغم من نزوله بمطار قبرص سلم للسوريين وسجن حوالي ثلاثة أشهر في سجن شيخ حسن بدمشق.

في ١١ آذار عام ١٩٧٠ توجه مرة أخرى إلى ألمانيا بعد أن حصل على منحة من الحزب الديمقراطي الكردستاني في العراق، ومن قبل كل من دارا توفيق وعزيز شريف[١٩٧] اللذين كانا في بيروت حينها. في تشرين الأول من عام ١٩٧١ سافرمن برلين الغربية إلى موسكو وبعد إتمام السنة التحضيرية إلتحق بمعهد اللغات "موريس توّريزا "[١٩٨] بموسكو حيث نال في عام ١٩٧٧ درجة الماجستير في اللغتين الإنجليزية والروسية بتخصص الترجمة. وفي العام ذاته حصل على منحة لإعداد

إطروحة بعنوان " المسألة الكردية في تركيا بعد الحرب العالمية الثانية" بإشراف حسرتيان في القسم الكردي بمعهد الإستشراق بموسكو وقد ناقشها عام ١٩٨٠.(١٩٩)

إنتسب عمر حسو إلى الحركة السياسية الكردية منذ نعومة أظفاره وكان أحد أعضاء الحزب اليساري الكردي في سوريا، وقد قدم مساعدات كبيرة للطلبة الكورد في الإتحاد السوفياتي وحصل على منح عديدة، يقيم الآن لاجئا في السويد.

إسماعيل محمد حصاف :

ولد في قرية گرسوّر التابعة لناحية عامودة منطقة قامشلو عام ١٩٥٣، وفي مدرسة القرية درس حتى الصف الخامس الإبتدائي. ينتمي لعائلة قومية، هاجرت عائلته موطنها بكردستان الشمالية في أعقاب ثورة شيخ سعيد بيران، إحتضنت اسرته منذ بداية الستينات كوادر الپارتى والملاحقين والمناضلين الكورد، الأمر الذي نما فيه شعورا قوميا مبكرا جدا، في عام ١٩٦٥ إنتقل للدراسة في قامشلو وهناك تعرف على الحركة السياسية الكوردية بشكل أكثر إثر كونفرانس آب ١٩٦٥ عن طريق أخيه وصهره اللذين كانا من الكوادر الطليعية والمؤسسة لليسار الكوردي، حيث تحول المنزل الذي أقام فيه بحي الآشورية إلى مركز نشاط لإلتقاء كوادر آب ونشوء الپارتى الديمقراطي الكوردي اليساري في سوريا وتعرف على الكثير من الكوادر المهمة آنذاك، جعله ينضم إلى الحركة السياسية الكوردية في عمر مبكر وذلك في عام ١٩٦٨ وبذلك كان أصغر عضو في التنظيم وترقى بسرعة ليصبح في عام ١٩٧٥ كادرا قياديا، وفي العام ذاته إلتحق بجامعة حلب قسم اللغة الإنجليزية،وفي الوقت نفسه عمل كمعلم وكيل في قرية (أم زركان) التابعة لتل تمر وبعد (٢٠) يوما فقط فصل من التدريس بتهمة "خطر على أمن الدولة" وفي أعقاب عودته من الإتحاد السوفياتي تعرض مرارا لمساءلات أمنية وأعتقل في عام ١٩٨٦ ثم أفرج عنه(٢٠٠).

في ١٤ أيلول عام ١٩٧٥ سافر إلى موسكو، درس السنة التحضيرية بمدينتي خاركوف ودانتسك الأوكرانيتين، في عام ١٩٨١حصل على شهادة الماجستير في العلوم التربوية باللغتين الإنجليزية والروسية وفي العام ذاته إلتحق بالقسم الكوردي في معهد الإستشراق ودافع عن إطروحة الدكتوراه في فلسفة التاريخ في ٢٢ كانون

الثـاني ١٩٨٦ بإشـراف المستـشرق الـسوفياتي – المخـتص بالمـسألة الكورديـة م.س.لازاريف والتي حملت عنوان " المسألة الكوردية في العلاقات الدوليـة في مرحلـة مابعد الحـرب العالميـة الثانيـة" وذلـك في القسم الكـوردي بمعهـد الإستـشراق التـابع لأكاديميـة العلـوم الـسوفياتية وعمـل باحثـا علميـا بالقـسم الكـوردي – في معهـد الدراسات الشرقية بموسكو خلال سنتي ١٩٨٥ – ١٩٨٦.

في عام ١٩٨٢ أسـس منظمـة الحـزب اليـساري الكـوردي في أوروبـا وأصـدر (١٢) عدد من جريدة "راستي " في موسكو ناطقة بإسم منظمة الحزب. [٢٠١]

وفي عام ١٩٨٣ أنتخب في المؤتمر المنعقـد بـبرلين الغربيـة عـضوا في قيـادة جمعيـة الطلبـة والـشبيبة الكـورد (يوكـسي) في أورپـا ومـسؤولا فيهـا عـن العلاقـات الكوردستانية. عاد في نهاية عام ١٩٨٦ إلى الوطن بهدف مواصـلة النـضال الـسياسي وفي بدايـة التـسعينات شـكل هيئـة مـن عـدد مـن الرفـاق القـدامى وخريجـي الـدول الأوروبية والسوفيات من أجل وحدة الحركة الكورديـة، كمـا وسـلم مـشروعا وحـدويا للحركـة الـسياسية الكورديـة في عـام ٢٠٠٢ إلى أمنـاء الأحـزاب الكورديـة في سـوريا وتعرض بسبب ذلك إلى مضايقات أمنية. عمل (١٢) عاما إستاذا مساعدا في الجامعات الليبيـة مـن ١٩٩٢ – ٢٠٠٠ ومـن ٢٠٠٢– ٢٠٠٦. زار كوردسـتان العـراق بعـد سـقوط نظام البعث في بغداد وتعين في عام ٢٠٠٦ بقسم التـاريخ بكليـة الآداب جامعـة صـلاح الدين. عمل في مجالي التأليف والترجمة قسم تحت الطبع ومن أعماله الصادرة :

١ – سمكـو بيجرمـاني، كوردسـتان القـضية والـوطن في الأحـلاف والمواثيـق الدولية، (ب.م)، ١٩٨٦.

٢ – حـاجي جنـدي، وجـاء الربيـع، (روايـة)، ترجمـة عـن الروسـية، د مـشق، ١٩٩٣.

٣ – أبحاث علمية كوردية، ترجمة عن الروسية، (ب.م)، ١٩٩٣.

٤ – موضوعات من الكردولوجيا السوفياتية، هولير، ٢٠٠٨.

٥ – وزيري أشو، دوسية البارزاني في محفظة ستالين الفولاذية، ترجمة: هولير، ٢٠٠٨.

٦ – كوردستان والمسألة الكوردية، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر، أربيل، ٢٠٠٩. وله أكثر من مئة مقالة وعدة أبحاث، كما أشرف على وناقش العديد من رسائل الماجستير.

دلير إسماعيل حقي شاويس :

ولد في عائلة وطنية مثقفة بالسليمانية في ٣١ كانون الأول من عام ١٩٥٢، درس الدراسات الأولية في السليمانية. حاز على شهادة البكالوريوس – آداب قسم الدراسات الكردية – فرع الاقتصاد بجامعة السليمانية عام ١٩٧٦[٢٠٢]. إنخرط منذ نعومة أظفاره في العمل السياسي – في الحزب الشيوعي.

عمل موظفا في الجمارك خلال سنولت ١٩٧٦ – ١٩٨٠. وفي هذا العام سافر إلى الإتحاد السوفياتي بعد أن حصل على منحة دراسية، تم قبوله في جامعة دانتسك للدولة بمقاطعة دانباس بأوكرانيا، وحصل هناك على شهادة الماجستير في العلوم الاقتصادية – تخطيط الاقتصاد الوطني بدرجة إمتياز بموضوع " طرق وأساليب دراسة التنبؤات العلمية لتطور الصناعات النفطية في البلدان المصدرة للنفط أوبك – العراق نموذجا"[٢٠٣].

وفي عام ١٩٨٣ إلتحق بالقسم الكردي – بمعهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية، وأعد أطروحته " خصائص ومميزات التطور الاقتصادي والاجتماعي والسياسي في كردستان العراق في سنوات الستينات والسبعينات "[٢٠٤] بإشراف مانوئيل ارسينوڤيچ حسرتيان[٢٠٥]. وناقش في ١٥ كانون الثاني عام ١٩٨٨.

كان الباحث دلير شاويس آنذاك مسؤولا عن منظمة الحزب الديمقراطي الكردستاني في الاتحاد السوفياتي خلال سنوات من ١٩٨٣ وحتى آب ١٩٨٨. [٢٠٦]، حيث سافر إلى السويد عام ١٩٨٩ لاجئا، وبعد الانتفاضة عاد في أيلول ١٩٩٢ إلى كردستان وعمل مدرسا في جامعة صلاح الدين – كلية الآداب بقسم التاريخ ١٩٩٢ – ١٩٩٨، وكان في الوقت ذاته مديرا لمطبعة الجامعة ١٩٩٦ – ١٩٩٨. تعين عميدا لكلية الاقتصاد في الفترة مابين ١٩٩٨ – ٢٠٠٤ [٢٠٧]، في عام ٢٠٠٤ عاد إلى قسم التاريخ بكلية الآداب وفي الفترة مابين عامي ٢٠٠٥ – ٢٠٠٩ أنتخب عضوا للبرلمان. من نتاجاته نذكر[٢٠٨] :

– عيراق لە سەرەتای سالأنی ١٩٦٠ دا، سەنتەری برایەتی ژ. ٩، کانونی یەکەمی ١٩٩٨.

- الأمة والقومية، عوامل ضعف الوعي القومي لدى الكورد وعدم تشكيل الدولة الكردية، مجلة زانكو.

- العامل الكردي في الحرب العراقية – الإيرانية، مجلة زانكو– العلوم الإنسانية– المجلة العلمية لجامعة صلاح الدين– أربيل، المجلد (١)، العدد(٢)، ١٩٩٨.

- رەوشی ئابووری لە کوردستانی عیراقدا "کوتایی سالأنی ١٩٥٠– سەرەتای سالأنی ١٩٦٠، سەنتەری برایەتی، ژ.(١١)، مایسی ١٩٩٩.

- پێکهاتەی کۆمەلأیەتی کوردستانی عیراق لە سالأنی شەستەکاندا، سەنتەری برایەتی، ژ. (١٣)، ئەیلولی ١٩٩٩.

– نەتەوە و نەتەوایەتی هۆکارەکانی لاوازی هۆشیاری نەتەوایەتی لای کورد و دروست نەبوونی قەوارەیەکی سیاسی، مجلة زانكو– العلوم الإنسانية– المجلة العلمية لجامعة صلاح الدين– أربيل – السنه الثالثة،العدد (٧)، ١٥ أيلول ١٩٩٩.

– راستکەردنەوەی هەڵەیەکی مێژوویی ئەکادیمی– کۆواری کۆری زانیاری کوردستان، ژ. (٤)، ٢٠٠٦.

كما أشرف على وناقش العديد من رسائل الماجستير وأطاريح الدكتوراه ويقوم الآن بتدريس طلبة الدراسات العليا.

جمهورية جورجيا السوفياتية :

البرت ميخائيلوڤيچ مينتيشاشڤيلى :

ولد في ١٣ نيسان ١٩٣٢ في العاصمة الجيورجية – تبليسي في عائلة مستخدمة[٢٠٩]. في عام ١٩٥٥ أنهى الكلية الشرقية بجامعة تڤليس الدولية، وفي عام ١٩٦٤ دافع عن رسالته لمرشح العلوم التاريخية بموضوع ((بعض المسائل للحركة التحررية الكوردية في العراق (١٩١٩ – ١٩٢٥). دكتور في العلوم التاريخية وپروفيسور مقيم في تڤليس وهو صاحب العشرات من الأعمال الأكاديمية[٢١٠]:

- نضال الشعب العراقي ضد الإتفاقية الأنكلو– العراقية الجائرة عن سنة ١٩٢٢ بـ (ماتسن) (فستنيك)، تڤليس، ١٩٦٣، ٤ (١٣) ص ص ١٥١ – ١٦٩.

- الحركة التحررية القومية الكوردية في العراق في ١٩٣٠ – ١٩٣٢، في كتاب: ((مسائل تاريخية للشرق الأوسط))، تفليس،١٩٦٣، ص ص ٧– ٤٩ باللغة الجيورجية مع ملخص بالروسية والإنكليزية.

- من تاريخ الحركة التحررية القومية الكوردية في العراق (١٩١٩–١٩٢٥)، تبليس، ١٩٦٥ باللغة الجيورجية.

- حول التنظيم الإجتماعي – السياسي للأكراد اليزيديين في العراق المعاصر (فستنيك) لسان حال قسم العلوم الإجتماعية لأكاديمية العلوم بجورجيا السوفياتية، تفليس، ١٩٦٧، العدد ٤، ص ص ٩٠ – ١١٠.

- العراق في سنوات الإنتداب الإنكليزي، موسكو، ١٩٦٩.

- المسائل التاريخية لأكراد الشرق الأوسط (للقرن ١٠–٢٠)، تبليسن١٩٧٨، باللغة الجيورجية مع ملخص باللغتين الروسية والإنكليزية.

- مسائل العلاقات الزراعية في كوردستان المعاصر، تفليس، ١٩٧٦ باللغة الجيورجية.

- الأكراد وكوردستان (مسائل التطور الإجتماعي – الإقتصادي)، تبليس، ١٩٧٧، باللغة الجيورجية.

- الأكراد ((دراسات في العلاقات الإجتماعية – الإقتصادية، الآداب والمعيشة))، موسكو، ١٩٨٤ ، باللغة الروسية.

إيڤان أومروڤيچ فاريزوڤ:

ولد بمدينة تفليس في الخامس من كانون الثاني من عام في ١٩٢٣ في عائلة كردية عمالية[٢١١]، أنهى الثانوية في ١٢ حزيران ١٩٤١ وله (١٧) عاما، حيث تطوع في الجيش. وفور تخرجه في بداية عام ١٩٤٢ من مدرسة المشاة في سوخومي برتبة ملازم، أرسل إلى جبهات القتال كآمر سرية، حيث شارك في المعارك التي دارت على محاور كورسك وأورلوفسك وبلغورودوسك وعلى جبهات كل من ستالينغراد وبريانسك وبيلوروسيا. وإثر إصابته حول إلى المعالجة في لينينغراد المحاصرة وبقي هناك حتى منتصف عام ١٩٤٤ ليتسرح من الجيش برتبة نقيب[٢١٢].

في عـام ١٩٤٥ إلتحـق بمعهـد الإستـشراق في موسـكو وتخـرج في عـام ١٩٥٠ بإمتياز. في عام ١٩٥٣ ناقش رسالته وحـاز علـى لقـب دكتـوراه في العلـوم التاريخيـة ودافع عن إطروحتـه ونـال لقـب دكتـوراه علـوم في العلـوم التاريخيـة في عـام ١٩٧١، باحث علمي في معهد الإقتـصاد الـدولي والعلاقـات الدوليـة التـابع لأكاديميـة العلـوم السوفياتية من عام ١٩٥٦ كما عمل محاضرا فيه وفي معاهد أخـرى. وفي عـام ١٩٧٦ أسس قسم العلاقات الإقتصادية الدولية بمعهـد بلـدان آسـيا وأفريقيـا التـابع لجامعـة موسـكو الدوليـة الحاملـة لإسـم م. ل. لومونوسـوف[٢١٣] وأصـبح رئيـسا لـه ولمـدة عشرون عاما[٢١٤] على التوالي وهو الآن متقاعد يسكن موسكو. وهو حاصل على لقب البروفيسور وله أكثر من (١٠٠) عمل علمي نذكر منها[٢١٥]:

- مكانة الحركة التحررية القومية الكوردية في نـضال شـعوب الـشرقين الأوسـط والأدنى ضد الإمبريالية، موسكو، ١٩٥٣.
- الحركـــات القوميـــة للأكـــراد في إيـــران (١٩٤١–١٩٤٥)، (كتابـــات معهـــد الإستشراق)، الإصدار السابع، موسكو،١٩٥٤، ص ص ١٢٠–١٣٩.
- قاموس روسي — كوردي، موسكو، ١٩٥٧.
- قاموس كوردي— روسي، موسكو، ١٩٥٣.

كمـا تعـيش في تفلـيس الباحثـة الكرديـة لامـارا پاشـاييڤا المتخصـصة في الإثنوغرافيا .

الخاتمة:

سعى الباحث إلى تسليط الأضواء على مرحلة مهمة بهدف إعطاء تصور متكامل في هذا الحقل منذ البدايات مبرزا دور المستشرقين الكردولوجيين الأوائل وإعطاء نبذة عن حياة وأعمال كل من عمل وتخصص في هذا الحقل. كما ويبين البحث مدى إهتمام الجانب السوفياتي بالمسألة الكردية من خلال دور المراكز الكردية في معاهد الإستشراق التابع لأكاديمية العلوم السوفياتية ولاسيما في موسكو ولينينغراد ويريڤان إضافة إلى باكو.

كما يبين البحث دور الكردولوجيا السوفياتية وما قدمت من خدمات جليلة إلى الشعب الكوردي من خلال الدراسات الأكاديمية المتعلقة بكافة جوانب الحياة الكوردية والتي ساهمت آنذاك في إبراز القضية الكردية على الساحة السياسية إضافة إلى إعداد العشرات من الكوادر الكردية التي عادت أغلبهم إلى كوردستان، في وقت كان الشعب الكردي يتعرض إلى سياسات الجينوسايد في الشرق الأوسط.

وهذه الدراسة تعد الأولى من نوعها في الكردولوجيا السوفياتية خلال الحقبة المستقصية والتي برأينا ستشكل حلقة مهمة للدراسات المستقبلية في هذا الجانب.

المصادر والمراجع والهوامش :

١- إنظر: خاليت مرادوفيج جتويف، من تاريخ العلاقات الروسية – الكردية، في كتاب: موضوعات من الكردولوجيا السوفيتية، ترجمة عن الروسية : د. إسماعيل حصاف، هولير، ٢٠٠٨، ص ص ٥ –٣٧.

٢- مقابلة مع حاجي جندي، يريڤان في أب ١٩٨٦.

٣- المصـدر نفسه.

٤- وزيري نادري : ولد حوالي عام ١٩٢٠، ينحدر من منطقة ناخيجيڤان ثم إنتقل إلى يريڤان. درس الفارسية وكانت إطروحته حول حياة وأعمال ملاي جزيري لكنه لم يناقش. عرف وزيري نادري في مهاباد أثناء قيام جمهورية كردستان بإسم رشيد بك، أصدر في الثلاثينات من القرن العشرين ثلاثة دواوين شعرية، تزوج من نورة پولات بيكوف شقيقة الثوري الكردي القوميسار الأحمر عضو الحكومة المركزية لسيبيريا فيريك بيكوف الذي قتل من قبل البيض في عام ١٩٢٠. وكانت نورة أول مذيعة للغة الكردية في راديو يريڤان ١٩٥٦ – ١٩٥٨، دفن وزيري نادري في مدينة يريڤان عام ١٩٤٦. إنظر: وزيري أشو، دوسية البارزاني في محفظة ستالين الفولاذية، ترجمة وتقديم : د. إسماعيل حصاف، مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر، هولير ٢٠٠٨، ص ١٠.

٥- سيامند علي سيامندوف : ولد عام ١٩١٨ وينحدر من قرية سنكر منطقة آلاكاز، عمل سكرتير أول للجنة الحزبية لمنطقة آلاكاز خلال وبعد الحرب العالمية الثانية، عمل نائبا لوزير الزراعة في أرمينيا لسنوات طويلة. شارك في الحرب وهو الكردي الوحيد الذي نال لقب بطل الإتحاد السوفياتي وهو مؤلف ملحمة ((سيامند وخجي)) باللغة الكردية وأحد مؤلفي القاموس الأرمني – الكردي، توفي عام ٢٠٠٣ " المرجع نفسه، ص ٤٩.

٦- ئامادەكرنا: فريدا حەجی جەواری، حەجیێ جندی ژیان و کار، هەولێر ٢٠٠٨، ل٣٥.

٧- حول حياته إنظر: د. محمد علي الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، المجلد الثاني، الدار العربية للموسوعات، بيروت –

لبنـان، ٢٠٠٨، ص ٦–٧ " د. إسماعيـل محمـد حـصاف، كوردسـتان والمـسألة الكورديـة مؤسـسة موكريـاني للبحـوث والنـشر، أربيـل– ٢٠٠٩، ص ١٣٩–١٤٠ " فريدا حەجی جەواری، س.پ، ل٣٦.

٨– فريدا حەجی، هـ.س، ل ٤١.

٩– هـ.س، ل ٤٥.

١٠– البروفيسور خاجاتـوريان، يريڤان، كانون الثـانـي – ١٩٣٧.

١١– المصـدرنفسه، ص ٨٥.

١٢– حـاجـي جـنـدي، وجـاء الـربـيـع (هـواري)، ترجمــة وتقـديم : د. إسماعيـل حصـاف، مطبعـة الجـاحـظ – دمشـق، ١٩٩٣، ص ٦ – ٧.

١٣– د. إســماعيل حــصـاف، كـوردســتان والمـســألـة الكـورديــة المرجـع السابق، ص ١٣٩.

١٤– قـاموس بيبلوغرافيـا للمسـتـشـرقيـن الـسـوفيات، موسـكو، ١٩٧٥ (باللغـة الروسيـة) وكذلك : د. إسماعيل حصاف، المرجـع السـابق، ص ١٣٩ .

١٥– مقابلة مع حاجي جندي، يريڤان في آب ١٩٨٦ .

١٦– حول حياته راجع: د.إسماعيل حصاف، كردستان والمسألة الكرديـة،المرجع السابق، ص ١٤٠–١٤١.

١٧– المرجع نفسه، ص ١٣٥–١٣٦.

١٨– المرجع نفسه، ص ١٣٦.

١٩– أكراد أرمينيا السوفياتية، دراسة تاريخية (١٩٢٠ – ١٩٤٠)، يريڤـان، ١٩٦٥ " إشتراك أكراد الإتحاد السوفياتي في الحرب الوطنية العظمـى في سـنوات (١٩٤١ – ١٩٤٥)، يريڤـان، ١٩٧٠ " مـن تـاريخ العلاقـات الكرديـة – الروسـية في كتـاب: ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنـى))، الجـزء (١٣)، موسـكو، ١٩٨٥، ص ص ٦٨ –٩٢ " إنظر : قاموس بيبلوغرافيا، مصدر سابق.

٢٠– حول حياته وأعمالـه راجـع : د.إسماعيـل حـصاف، كوردسـتان...، المرجـع السابق،ص ١٤١.

٢١– إنظر : قاموس بيبلوغرافيا، المصدر السابق " وكذلك : د. إسماعيل حـصاف، المرجع السابق، ص ٤١.

٢٢- لقاء مع شاكرو خدويڤيچ، موسكو، ١٩٨٢ " د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ١٣١.

٢٣- Памяти Шакро Худоевича Мгои,Kurdishcenter.ru.

٢٤- Там же.

لقاء مع شاكرو خدويڤيچ، موسكو، ١٩٨٥.

٢٥- فاروق البرازي، رحيل المفكر والمؤرخ الكردي الأرمني شاكرو محوي جسر بين ثقافتين، المستقبل ٦ شباط، ٢٠٠٧.

٢٦- Памяти Шакро Худоевича.., Там же.

٢٧- مقابلة مع وزيري أشو، هولير، أيار ٢٠٠٧ " Шараф Чарказович Аширян (1932- 2002), Восток- Афро - Аз•иатскои общество История и современностъ 2002 -07 - 01VOS-No. 004 p 221

٢٨- مقابلة مع شرف آشير، يريڤان، آب ١٩٨٦ .

٢٩- مقابلة مع شرف آشير، موسكو، ١٩٨٥ " د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٣٨.

٣٠- Шараф Чарказович Аширян , Там же.

٣١- Там же.

٣٢- مقابلة مع مكسيم حموي، يريڤان، آب ١٩٨٦.

٣٣- المصدر نفسه.

٣٤- د.إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٤٦.

٣٥- مقابلة مع جليلى جليل، موسكو، شباط، ١٩٨٢.

٣٦- لقاء مع جليلي جليل في داره – يريڤان، آب ١٩٨٦.

٣٧- لقاء مع جليلي جليل، موسكو، ١٩٨٣.

٣٨- د.محمد علي الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى...، المجلد الأول، المرجع السابق، ص ص ٤١٢-٤١٥.

٣٩- د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٣٦-١٣٧.

٤٠- لقاء مع جليلي جليل، موسكو، ١٩٨٥.

٤١- مقابلة مع يوسوپوڤا زارى أليڤنا، هولير ٩ آذار ٢٠٠٩.

٤٢- في ٢٨ شباط عام ١٩٥٩ أصدر الأكاديمي أوربيللي أمرا ورد فيه:" آخذا بعين الإعتبار ضرورة العمل على وضع خطة راسخة للدراسات الكردية، أقرر فتح كابينة للكردولوجيين بإدارتي بدءا من الأول من آذار ١٩٥٩ على أن تكون مستقلة ومن الأعضاء الآتية أسماؤهم : ك. ك. كردوييف"ي.ي تسوكرمان" م. ب. رودنكة". ژ.س موسيليان، إ. ي ديمنتيفوي" وكل من طلبة الأسبيرانت: ي. آ. سميرنوفا" ز. ي يوسوپوڤا " ك. ر أيوبي" جليلي جليل، واضعا على هذه المجموعة العمل في جميع القضايا المتعلقة بدراسة التاريخ والأدب ولغة الشعب الكردي"[1]. ЛО ААН, Ф. 152, ОН. (1959)

٤٣- مقابلة مع زارى يوسوپوڤا، المصدر السابق.

٤٤- المصدر نفسه.

٤٥- موسيليان، زمبيل فروش،

٤٦- مقابلة مع زارى يوسوپوڤا، المصدر السابق.

٤٧- د. جمشيد حيدەرى، حياة وشخصية البروفسور قناتي كوردو – كوردييف، گوڤارى زانكوي سليماني، بەشى (ب)، العدد (٢٤)، تشرين الأول ٢٠٠٨، ص ٦٢ – ٦٣، (باللغة الكردية).

٤٨- مقابلة مع زاري يوسوپوڤا، المصدر السابق.

٤٩- خاليت مرادوفيج جتويف، المصدر السابق، ص ٢٧.

٥٠- مقابلة مع يوسوپوڤا، المصدر السابق.

٥١- د. جمشيد حيدري، المصدر السابق.

٥٢- راجع : قاموس بيبلوغرافيا للمستشرقين السوفييت، موسكو، ١٩٧٥ (باللغة الروسية).

٥٣- ڤيلچيڤسكى، أكراد موكري (دراسة إتنوغرافية) في كتاب: " إنتاجات معهد إتنوغرافيا التابعة لأكاديمية العلوم"، الجزء (٣٩)، ١٩٥٨، ص ص ١٨٠ – ٢٢٢.

٥٤- ڤيلچيڤسكى، الأكراد، مدخل في السلالة التاريخية للشعب الكوردي، موسكو – لينينغراد، ١٩٦١. وترجم د. رشاد ميران هذا الكتاب إلى اللغة الكوردية تحت عنوان : أصل الكورد – العوامل التاريخية لتكوين الشعب الكوردي، الطبعة الأولى بالسويد والثانية بهولير، مؤسسة موكرياني ، ٢٠٠٠.

٥٥- د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٤٣.

٥٦- قاموس بيبلوغرافيا للمستشرقين السوفييت، المصدر السابق، ص ٢٩٣-٢٩٤ " د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٣٤.

٥٧- ريزالي رشيد - كتاب ذكرى (٩٠) لميلاد قناتي كوردو، ألمانيا - بون، ٢٠٠٠، ص ٨٦. وكذلك: د.جمشيد حيدري، المصدر السابق، ص ٥٦.

٥٨- د. معروف خه زنه دار، گوڤارى " روزى كوردستان، العدد (٢)، تموز ١٩٧١، بغداد، ص٢٧.

٥٩- المصدر نفسه، ص ٢٩.

٦٠- المصدر السابق، ص ٢٩.

٦١- توسني رشيد، مقابلة مع كوردوييف في ٢٢/٧/ ١٩٨٤.

٦٢- د. معروف خزندار، المصدر السابق، ص٤٢.

٦٣- قاموس بيبلوغرافيا، المصدر السابق، ص٢٩٣-٢٩٤.

٦٤- لقاء مع البروفسور قناتي كوردو، موسكو في ٢٣ تموز ١٩٨٣. وكذلك : حاجي جندي، وجاء الربيع، ترجمة عن الروسية: د. إسماعيل حصاف، المقدمة، دمشق، ١٩٩٣، ص ٣.

٦٥- مقابلة مع زاري يوسوپوڤا، هولير، ٩/٣/٢٠٠٩.

٦٦- المصدر نفسه.

٦٧- د. إسماعيل حصاف، كردستان والمسألة الكردية، ص ١٤٥.

٦٨- د. جمشيد حيدري، المصدر السابق، ص ٦٣.

٦٩- مقابلة مع زاري يوسوپوڤا، المصدر السابق.

٧٠- د.إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٤٥.

٧١- مقابلة زاري يوسوپوڤا، المصدر السابق.

٧٢- قاموس بيبلوغرافيا، المصدر السابق.

٧٣- آفالياني، تفاعل الأفعال الخاصة - المزدوجة في اللغة الكوردية، سمرقند، ١٩٥٩ "ومواد بالأفعال المعقدة في اللغة الكوردية، سمرقند، ١٩٦٢.... إلخ.

٧٤- مقابلة مع زاري يوسوپوڤا، المصدر السابق.

٧٥- د. إسماعيل حصاف، كردستان والمسألة...، المرجع السابق، ص ١٤٤- ١٤٥.

٧٦- د. جمشيد حيدري، المصدر السابق، ص ٦٣.

٧٧- جودت هوشيار، مرجريت رودينكو عاشقة التراث الأدبي الكوردي، كلكامش، موقع مركز للدراسات والبحوث الكوردية، ٢٠٠٧.

٧٨- د. جمشيد الحيدري، المصدر السابق، ٦٣.

٧٩- للمزيد إنظر: د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٤٤.

٨٠- قاموس بيبلوغرافيا للمستشرقين السوفييت، المصدر السابق.

٨١- د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص١٤٤-١٤٥.

٨٢-

Какоев А. Р. Курды и Курдистан: Культурно- просветительский неполитический портал.

٨٣- مقابلة مع زاري يوسوپوڤا، المصدر السابق.

٨٤- المصدر نفسه.

٨٥- قاموس بيبلوغرافيا للمستشرقين السوفييت، المصدر السابق.

٨٦- مقابلة في هولير مع زاري يوسوپوڤا يوم ٢٠٠٩/٣/١٧.

٨٧- المصدر نفسه.

٨٨- د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٤٧.

٨٩- زاري يوسوپوڤا أليڤنا، الضمير اللاحق في تركيب الجملة (على مواد اللغة الكوردية) في كتاب : ((دول وشعوب الشرقين الأوسط والأدنى))، الجزء (١٣)، يريفان، ١٩٨٥، ص ص ٢٢٨ – ٢٤٤ (بالروسية).

٩٠- مقابلة في هولير مع زاري يوسوپوڤا يوم ٢٠٠٩/٣/١٧.

٩١- المصدر نفسه.

٩٢- د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٣٨.

٩٣- أورديخان جليل،" الخان ذو اليد الذهبي"(دم دم)، موسكو، ١٩٦٧ (ملحمة كوردية – باللغة الروسية).

٩٤- راجع : قاموس بيبلوغرافيا، المصدر السابق.

٩٥- اورديخان وجليلي جليل، الفولكلور الكوردي في (جزئين)، موسكو، ١٩٧٨ (باللهجة الكورمانجية – الحروف اللاتينية). وكذلك : أورديخان جليل، إنعكاس الحركة التحررية القومية في أشعار الكورد بالخارج (فستنيك)، يريڤان، ١٩٦٦،العدد (٥)، ص ص ٦٤ – ٧٧.، ايضا : أشعار جكرخوين الشعبية، يريڤان، ١٩٦٦، بللغة الكوردية مع ملخص باللغتين الروسية والإنجليزية. وأيضا: الأمثال والحكم الشعبية الكوردية، يريڤان، الكتاب الأول : ١٩٦٩، والكتاب الثاني ١٩٧١ باللغة الكوردية.

٩٦- د. محمد علي الصويركي الكردي، المجلد الأول، المرجع السابق، ص ٤١٢.

٩٧- د. معروف خەزنەدار، (زه مبيل فروّش فەقى تەيران ونصوص اخرى من زەمبيل فروش) – مجلة روشنبيرى نوى (المثقف الجديد)، العدد ١٢٦، ١٩٩٠ ، بغداد." وصفي حسن رديني، موسيليان... باحثة أرمنية جمعت (٨٧٦٤) مصدرا ووثيقة حول الكورد، الصوت الآخر، العدد ٢٠٥، ٦ آب ٢٠٠٨.

٩٨- مقابلة مع د. كاوس قفطان في دار أكاديمية العلوم السوفياتية – أوستروڤيتيانوڤا ٣٣ (A)، موسكو ، ١٩٨٣.

٩٩- المؤلف في سطور في كتابه : الحركة القومية التحررية الكوردية في كردستان العراق ١٩٥٨ – ١٩٦٤، السليمانية، ٢٠٠٤، ص ٣٠٣.

١٠٠- مقابلة مع د. كاوس قفطان، المصدر السابق.

١٠١- أساطير شعوب آسيا، الجزء الأول، مترجم من الروسية، بغداد، ١٩٨٥ " وكذلك: بابان سوران بوتان، بغداد، ١٩٨٥ " وأيضا : كتابي جليلي جليل، أكراد الإمبراطورية العثمانية وإنتفاضة الأكراد سنة ١٨٨٠، من الروسية، بغداد، ١٩٨٧ " وكتاب : لازاريف، المسألة الكوردية، ١ -٢ من الروسية، بغداد، ١٩٨٩ وكتابه : الإنتفاضات البارزانية، صفحات من تاريخ الحركة القومية التحررية الكوردية في القرن العشرين، السليمانية، ٢٠٠٢ " إضافة إلى له أكثر من عشرة مجموعة قصصية مطبوعة، كما وأشرف على عدد كبير من طلبة الدراسات العليا...إلى جانب عشرات القصص والمقالات والأبحاث الأخرى. كذلك إنظر: د.محمد علي الصويركي، المرجع السابق، المجلد الثالث، ص٤١٦- ٤١٧.

١٠٢-الأخبار المسائية لقناة Kurdistan TV، يوم ٢٢ / ٣ / ٢٠٠٩.

١٠٣-د. معروف خزنەدار، السيرة الذاتية والعلمية والأدبية والاجتماعية (موجز)، أربيل، ٢٠٠٧، ص ٥.

١٠٤-مقابلة في داره بأربيل يوم ٤ / ٧ / ٢٠٠٩.

١٠٥-د. معروف خزنەدار ، المصدر السابق، ص ص ٦ – ١١.

١٠٦- إنظر : مخطوطات فريدة ومطبوعات نادرة، سلسلة ((دراسات كردية))، ج ١، بغداد، ١٩٧٨ (بالعربية) " وكذلك : معروف خزنەدار ، السيرة الذاتية، المصدر السابق، ص ص ١٢ – ٢١ " والمقابلة في يوم ٤ / ٧ / ٢٠٠٩. وحول نتاجه إنظر أيضا: د. محمد علي الصويركي، المرجع السابق، المجلد الرابع، ص ٣٥٨ – ٣٥٩.

١٠٧-حول التفاصيل إنظر: سيرته الذاتية والعلمية، المصدر السابق، ص ص ٨ – ٣١.

١٠٨-مقابلة مع د. جمشيد حيدري يوم ٢٠٠٩/٤/١ في كلية الآداب، جامعة صلاح الدين.

١٠٩- المصدر نفسه.

١١٠-مقابلة مع د. جمشيد حيدري، المصدر السابق.

١١١-گوڤارى زانكوى سليماني، العدد (٢٤)، ٢٠٠٨، ص ص٥٣ –٧٦. وكذلك: الشاعر الكوردي المناضل فريقي بولاد بيك، باللغة الكوردية، گوڤارى " پيڤ "، لندن، العدد (٣)، ١٩٨٦،ص ص ٢٩٥ – ٢٩٦ " وبحثه عن مجلة (نزار)، جامعة كوية، ٢٠٠٩" وبحثه: تقييم مخطوطة تاريخ الكردولوجيا السوفيتية، مجلة جامعة السليمانية، العدد ٢٨، ٢٠١٠ " كوچى دوايى مێژوونووسى گەورە ميخائيل سيميونوڤيچ لازاريف ، گوڤارى K21، ل ل ١٢ –١٤.

١١٢-د. محمد على الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، المجلد الخامس، الدار العربية للموسوعات، بيروت – لبنان، ٢٠٠٩، ص١٠.

١١٣-أنور قادر، حياتي وكتاباتي.

١١٤-عنوان الرسالة: (_ دور صحيفة كوردستان ١٨٩٨ – ١٩٠٢) في تطور الثقافة الكوردية).

١١٥–مقابلة مع د. أنور قادر يوم ٢٠ تموز ١٩٨٦ بمدينة سوجي الروسية.
١١٦– د.أنور قادر، حياتي وكتاباتي.
١١٧– مقابلة مع د. رشاد ميران في يوم ٣/ ٧ / ٢٠٠٩.
١١٨– لقاء في موسكو،١٥ كانون الثاني، ١٩٨٢.
١١٩–وقد طبعت ككتاب باللغة الكردية في إستوكهولم عام ١٩٩٣، مقابلة يوم ٣ / ٧ / ٢٠٠٩ بهولير، المصدر السابق.
١٢٠–لقاء في هولير، ١٠ تموز ٢٠٠٦.
١٢١–لقاء في المؤتمر بهولير، تشرين الأول، ٢٠٠٦.
١٢٢–مقابلة في كلية الآداب، ٢٧ أيار ٢٠٠٩.
١٢٣– مقابلة مع د. جمشيد حيدري، هولير في ١ / ٤ / ٢٠٠٩.
١٢٤–مقابلة مع البروفيسور عزالدين مصطفى رسول، هولير في ١٣ / ٦ / ٢٠٠٩.
١٢٥–المصدر نفسه.
١٢٦– مقابلة مع جرجيس حسن، هولير في ١٧ / ٣ / ٢٠٠٩.
١٢٧– إنظر : وزيري أشو، دوسية البارزاني في محفظة ستالين الفولاذية، ترجمة وتقديم : د. إسماعيل حصاف، مؤسسة موكرياني، هولير، ٢٠٠٨، ص ٢٨.
١٢٨– د. كمال مظهر أحمد، السيرة العلمية للدكتور كمال مظهر أحمد، شباط ١٩٩٧، ص٢ "د. محمد علي الصويركي الكردي، المرجع السابق، المجلد الثالث، ص ٤١١–٤١٢.
١٢٩–مقابلة مع د. عزالدين مصطفى رسول، هولير في ١٣ / ٦ / ٢٠٠٩.
١٣٠–د. كما مظهر أحمد، المصدر السابق، ص ٢.
١٣١–المصدر نفسه.
١٣٢– المصدر نفسه، ص ص ٤ – ٢٢.
١٣٣– الدكتور محمد علي الصويركي، معجم أعلام الكرد، في التأريخ الإسلامي والعصر الحديث في كردستان وخارجها، بنكەی ژين، السليمانية، ٢٠٠٥، ص٤٧٥.
١٣٤– مقابلة مع البروفيسور عزالدين مصطفى رسول، هولير في ١٣ / ٦ / ٢٠٠٩.
١٣٥– المصدر نفسه.

١٣٦- كان الباحث نفسه أحد أعضاء القسم في الفترة مابين (١٩٨١- ١٩٨٦).

١٣٧- لقاء مع لازاريف، موسكو، ١١، ١٢، ١٩٩٠.

١٣٨- د. إسماعيل محمد حصاف، كوردستان والمسألة الكوردية، مؤسسة موكرياني- أربيل، ٢٠٠٩، ص ١٢٨.

١٣٩- مقابلة مع خالفين ن.آ.،موسكو- معهد الإستشراق، ١٦ نيسان ١٩٨٤.

١٤٠-د. إسماعيل حصاف، كوردستان والمسألة...، المرجع السابق، ص١٣٣-١٣٤ " Материал из Википедии свободной энциклопедии.; http://ru.wikipedia.org/wiki

١٤١-حول حياته إنظر: د.جەبار قادر،كۆلەكەيەكی دیكەی كوردۆلۆجیا له رووسیا دا روخا، گوڤاری K21، ژماره، (٨)، ل ل ١٢٨ -١٣٤.

١٤٢- مقابلة مع لازاريف م. س.، موسكو- معهد الإستشراق ٢٩- ٥- ١٩٨٥.

١٤٣- المصدر نفسه.

١٤٤-Нодар Мосаки ,старший научный сотрудник Института востоковедения РАН в 1998 – 2001 аспиранта професора М -С Лазарева в институте,curdishcenter.ru." Умер выдающийся курдовед профессор М.С. Лазарев".

١٤٥-مقابلة مع لازاريف م. س.، موسكو- معهد الإستشراق في ١٥- ١٢ – ١٩٩٠.

١٤٦- Нодар Мосаки , Там же.

١٤٧- مقابلات مع حسرتيان م.أ.: موسكو- معهد الإستشراق في ٢٨ كانون الثاني عام ١٩٨٢ " موسكو، في ١٧ آذار، ١٩٨٤ "موسكو في ٥ تشرين الثاني، ١٩٩٠.

١٤٨- المستقبل اللبنانية، العدد ٢٩٠١، ١١ آذار ٢٠٠٨.

١٤٩- د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٤٦-١٤٧.

١٥٠-مقابلة مع ژيگالينا، موسكو – معهد الإستشراق، في ١٥ شباط ١٩٨٢.

١٥١-مقابلة مع ژيگالينا، موسكو- معهد الإستشراق، في ١٦- أيار ١٩٨٦ " وفي ١٢ تشرين الأول ١٩٩٠.

١٥٢-إتصال هاتفي مع ژيگالينا بموسكو، يومي ١٥ و١٦ تموز ٢٠١٠.

١٥٣- مقابلة مع الدكتور أحمد عثمان، هولير في ٢٠ / ٤ / ٢٠٠٩.

١٥٤- مقابلة مع الدكتور أحمد عثمان، المصدر السابق.

١٥٥- إ. د. إبراهيم خليل العلاف، الدكتور أحمد عثمان أبوبكر والبواكير الأولى لتدوين تأريخ حركة التحرر للشعب الكردي، الصوت الآخر، العدد ٢٣١، ١٨ شباط ٢٠٠٩، ص ٣٤.

١٥٦- مقابلة مع الدكتور أحمد عثمان، المصدر السابق.

١٥٧- المصدر نفسه.

١٥٨- راجع: د. محمد علي الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، المجلد الأول، الدار العربية للموسوعات، بيروت – لبنان، ٢٠٠٨، ص ١٦٨-١٦٩.

١٥٩- إ. د. إبراهيم العلاف، المرجع السابق.

١٦٠- Барзани Х. Курдские политические партии и общественные организации в борьбе за разрешение курдской проблемы - М., 1971.

١٦١- مقابلة مع د. كمال علي، هولير في ١١ شباط ٢٠٠٩.

١٦٢- نصف قرن من الحياة العلمية- البروفيسور عبدالرحمن حاجي مارف من اعداد مؤسسة بدرخان.

١٦٣- د. ئەورەحمانی حاجی مارف، لە بارەی کوردناسییەوە لە روسیا و یەکێتی سوڤێت.

١٦٤- احياء مراسيم مرور أربعين يوما على وفاة البروفيسور واللغوي الكردي عبدالرحمن حاجي مارف، جريدة " الإتحاد"، ٢٠ آب ٢٠٠٧.

١٦٥- جريدة الإتحاد، المصدر نفسه.

١٦٦- مقابلة في هولير يوم ١٧ / ٣ / ٢٠٠٩.

١٦٧- المصدر نفسه.

١٦٨- لقاء بموسكو يوم ٢٢ / ١ / ١٩٧٦.

١٦٩- لقاء في فيينا بالنمسا ١٧ / ٨/ ١٩٧٨.

١٧٠-مقابلة في هولير يوم ٣١ / ٣ / ٢٠٠٩.

١٧١- المصدر نفسه.

١٧٢- المصدر نفسه.

١٧٣- مقابلة في هولير يوم ١٥/٨/ ٢٠١٠.

١٧٤- گەشەسەندنی فولكلۆر لە دەڤەری بادینان، دهوك، ١٩٨٨ " ئەحمەدی خانی لای كوردناسانی دەرەوەی كوردستان، دهوك،١٩٨٩ " جینۆسایدی كورد لە نێوان دەسەلاتی رژیم بەعس و مافی مرۆڤدا گۆڤاری هاواری ئەنفال " بیری نەتەوایەتی و كوردایەتی بارزانی لە قسەی نەستەق و فەرموودەكانی (تێبینی كۆنگرەی ٩٠ ساڵەی لە دایك بوونی بارزانی نەمر ١٤-١٧ /١٩٩٣/٩ " عادات و رسووماتنامەی اكرادیەی مەلا مەحمود بایەزیدی (وەرگێران لە زمانی رووسی)، چاوپێكەوتن، هەولێر، ٢٠١٠/٨/١٥.

١٧٥- مقابلة مع الدكتور إبراهيم عزيز، هولير في ٧ آذار ٢٠٠٩.

١٧٦- رسالة خاصة أرسلها من السليمانية إلى الباحث مؤرخة في ١١ شباط ٢٠٠٩.

١٧٧- المصدر نفسه.

١٧٨- مقابلة مع د. جبار قادر — هولير في ١٣ نيسان ٢٠٠٩.

١٧٩- مقابلة مع د. جبار قادر، المصدر السابق.

١٨٠- المصدر نفسه.

١٨١- المصدر نفسه.

١٨٢- المصدر نفسه.

١٨٣- رسالة من د. جبار إلى الباحث من كويه إلى هولير في ١٠ / ٤ / ٢٠٠٩.

١٨٤- المصدر نفسه.

١٨٥- د. إسماعيل حصاف، كوردستان والمسألة...، المرجع السابق، ص ١١٤.

١٨٦- د. محمد علي الصويركي، المرجع السابق، المجلد الخامس، ص١٧٨.

١٨٧- مقابلة مع د. كمال علي في هولير يوم ١١ شباط ٢٠٠٩.

١٨٨- المصدر نفسه.

١٨٩- المصدر نفسه.

١٩٠- لقاء مع د.كمال علي في ڤيينا بالنمسا آب ١٩٧٨.

١٩١- كان الباحث نفسه شاهدا على المناقشة.

١٩٢- لقاء الوداع مع د. كمال علي في موسكو.يوم ٢٤ كانون الثاني ١٩٨٤.

١٩٣- مقابلة في هولير، المصدر السابق.

١٩٤- عن الموضوع راجع: د. عبدالفتاح علي يحيى البوتاني،وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية - ملاحظات تأريخية ودراسات أولية، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، أربيل، ٢٠٠١، ص ص ٥٦٦-٥٧٣.

١٩٥- Р. Башир. Курдские политические партии в Сирии, М., 1984

١٩٦- في السجلات الرسمية من مواليد ١٩٤٦. إتصال هاتفي مع د. عمر حسون يوم ٢٠١٠/٨/١٧ في إستوكهولم بالسويد.

١٩٧- إتصال هاتفي مع د. عمر حسو، المصدر نفسه.

١٩٨- زاره الباحث شخصيا مرات عدة أثناء دراسته في المعهد المذكورخلال سنوات ١٩٩٧- ١٩٧٩.

١٩٩- О. Хассо. Курдская проблема в Турции после второй мировой войны, М. , 1980.

٢٠٠- د. إسماعيل محمد حصاف، كوردستان..، (نبذة عن المؤلف)، ص ٢٧١-٢٧٢.

٢٠١-إعداد محمد علي الصويركي الكردي، الموسوعة الكبرى لمشاهير الكرد عبر التاريخ، المجلد السادس، الدار العربية للموسوعات، ٢٠١٠، ص ٥٠ - ٥١ .

٢٠٢-مقابلة مع د. دلير شاويس، هولير في ١٦ أيار ٢٠٠٩.

٢٠٣-المصدر نفسه.

٢٠٤-Длер Исмаил Хаки. Особенности социально-экономического и политического развития в Иракском Курдистане в 1960 - 1970 гг., М., 1987.

٢٠٥-كان الباحث آنذاك أيضا في القسم الكردي ويسكنون في بناية الأكاديمية شارع أوستروڤيتيانوڤا ٣٣ (A) بموسكو.

٢٠٦-مقابلة في هولير، المصدر السابق.

٢٠٧- لقاء في هولير ، آب ٢٠٠٤.

٢٠٨- مقابلة مع د. دلير شاويس / هولير في ١٤ / ٨ / ٢٠١٠.

٢٠٩-مقابلة مع ألبرت منتشثيلى في ٢١ كانون الثاني ١٩٨٦ بموسكو.

٢١٠- حول ذلك راجع : د. إسماعيل حصاف، كوردستان..، المرجع السابق، ص ١٣٢-١٣٣.

٢١١-المرجع نفسه، ص ١٤٢.

٢١٢-Александр ЛопатинВетеран ВОВ - И.О. Фаризов, профессор ИСАА03-05 -2010 г.

٢١٣- لقاءات مع. فاريزوڤ بمعهد بلدان آسيا وأفريقيا، موسكو، ١٩٨٥.

٢١٤-Александр ЛопатинВетеран ВОВ, Там же.

٢١٥-د. إسماعيل حصاف، كوردستان...، المرجع السابق.

پوختــــه

پوختەیەك بە زمانی كوردی لەسەر توێژینەوەكە بەناونیشانی: كورتە باسێك لەسەر كوردۆلۆژیای سۆڤیەتی لەماوەی سالآنی (١٩٥٩– ١٩٩٠) دا .

له ساڵی ١٩٥٩ گروپی كوردی له بەشی ئێرانی له پەیمانگای رۆژهەلآتناسی له لینینگراد سەربەخۆیی خۆی وەرگرت، لە هەمان ساڵدا بەشی كوردی لە پەیمانگای رۆژهەلآتناسی لە یێریڤان كرایەوە، لە كاتێكدا لە پەیمانگای رۆژهەلآتناسی سەر بە ئەكادیمیای زانستەكانی سۆڤیەت، هەریەكێك لە خالفین و لازاریف راسپێردرابوون بۆ كاركردن له بواری كوردناسیدا.

ئەو هەنگاوانه لەدوای ئەو گۆڕانكاری و رووداوانه هات كه له عێراقدا روویان دا، تێیدا دۆزی كورد بۆ دۆزێكی هەرێمایەتی و نێو دەوڵەتی گوازرایەوە.

توێژەر هەوڵی داوه تیشك بخاته سەر رۆڵی ئەو سەنتەرانە لە چوارچێوەی بەدەرخستنی ژیان و بەرهەمەكانی كوردناسە سۆڤیەتییەكان.

له ئەنجامی توێژینەوەكەدا بۆمان دەردەكەوێ كە كوردۆلۆژیای سۆڤیەتی خزمەتێكی مەزنی پێشكەش بە مێژووی میللەتی كورد كردووە و لە رووی سیاسیشەوە دۆزە نەتەوایەتییەكەی بەدەرخستووە، سەرەڕای ئەوەش چەندین كادیر و پسپۆڕی كورد و بیانی لە بوارە جیاجیاكاندا پێگەیاندووە، لە سەردەمێكدا كە باس و خواسی كوردو كوردستان لە بابەتە قەدەغەكراوەكان بوو.

Abstract

brief overview of the Soviet kurdology
In the period between (1959 to 1990).

In 1959 the Kurdish group received its independence from the Iran desk at the Institute of Orientalism in the Leningrad.And in the same year opening Kurdish section in the Institute of Orientalism in the Yeevan,while the cost of Khalvin and Lazarev work in the area of kurdology in the Oriental Institute of the USSR Academy of Sciences,and both came in the wake of the current changes in Iraq and the Kurdish question turned to the issue of regional and international.

Researcher attempted to highlight the role of such centers through the presentation of the life and work Kurdolog Soviets. Found through research that the Soviet kurdologia provided great services to the history of the Kurdish people and political point of highlighting the cause of nationalism and the preparation of the Kurds and Soviet cadres in various fields at a time to talk about Kurds and Kurdistan in taboos.

الكرد في كتاب تاريخ اليعقوبي
المؤرخ والجغرافي (ت ٢٩٢هـ /٩٠٥م)

ا. م. د. احمد عبدالعزيز محمود
كلية الاداب- جامعة صلاح الدين

مقدمة

لعلنا لانبالغ إذا قلنا إن الحضارة الاسلامية، هي احدى أغنى الحضارات في حقل التدوين التاريخي والكتابة التاريخية، بحيث ان أي باحث علمي يدرس التاريخ الاسلامي، يذهل من كثرة المدونات والمصنفات التاريخية في شتى المجالات، فلكل عصر من العصور مؤرخوه ومصادره الخاصة.

لاشك ان أهمية هذا الكم الهائل من الكتب التاريخية العربية والاسلامية، تكمن في أن الكثير منها تتميز بالشمولية في تناول الموضوعات التاريخية. ويقصد هنا بالشمولية عدم تركيز تلك المصادر على تاريخ أمة من الأمم أو عنصر من العناصر السكانية على حساب الامم أو العناصر الأخرى كالذي حصل مع الكرد، بل حاولت تلك المدونات التاريخية أن تعطي لكل أمة حقها، وأن تتحدث عن تجارب جميع الأمم والشعوب، ولاسيما تلك التي إنضوت تحت لواء الاسلام والدولة الاسلامية قد ركزت على العرب.

ولعل أوضح نموذج على ذلك الاتجاه الشمولي في تدوين التاريخ يجسده (تاريخ اليعقوبي) لاحمد بن أبي يعقوب بن واضح الاخباري المعروف باليعقوبي (ت ٢٩٢هـ/٩٠٥م)، والذي يعد من أوائل الكتب العامة والشاملة في تدوين التاريخ الاسلامي.

مما لاريب فيه كان للكرد مكانتهم داخل المجتمع الاسلامي بعد أن اعتنقوا الدين الاسلامي، ولذلك ليس من الغريب أن تدون المصادر الاسلامية، بشكل أو

بآخر، شيئاً عن تاريخ هذه الأمة لو قارناه مع الأمم الأخرى كالعرب والفرس والترك، وفي مقدمة تلك المصادر يأتي تاريخ اليعقوبي.

تمت المحاولة في هذه الدراسة ابراز مكانـة الكـرد في كتـاب اليعقـوبي، مـن خـلال استخراج أو اسـتقاء الأخبـار المتعلقـة بـالكرد وبلادهـم مـن ولعـل أهميـة مثـل هـذه الدراسات تكمن في كونها خطوة ضرورية لدراسـة تـدوين تـاريخ الكـرد عـبر العـصور لمعرفة مدى مساهمتهم في الأحداث التاريخية وبناء الحضارة.

قسمت الدراسة إلى فصلين أساسيين، يتناول الأول التعريـف بـاليعقوبي وكـذلك كتابه من حيث مضمونه ومنهجه ومـايتعلق بـذلك، أمـا الفـصل الثـاني فهـو المحـور الأهم في الدراسة يتناول الكرد في تاريخ اليعقوبي منـذ العـصور القديمـة، وتم التركيـز على دور الكرد في العصر العباسي من خـلال بيـان سياسـة العباسـيين تجـاه الكـرد، فضلاً عن الحركات الخارجية التي قامت هنا وهناك في بلاد الكرد في ذلك العصر، ومن ثم اظهار الحركات التي شارك فيها أو قام بها الكرد ضـد الخلافـة العباسـية، لاسـيما أيام الخلفاء الرشيد والمأمون والواثق والمتوكـل، بغيـة الـتخلص مـن جـور وتعـسف الحكام والولاة العباسيين في بلاد الكرد، لذا رحبوا بها وانخرطوا فيها.

المبحث الأول

أولاً/ التعريف باليعقوبي وكتابه:

عرف اليعقوبي بأحمد بن أبي يعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح الاخباري العباسي. يحمل اليعقوبي نسب العباسي[١]، نسبة إلى البيت العباسي الحاكم. وجاء هذا النسب عن جده (واضح) الذي كان من موالي الخليفة أبي جعفر المنصور (ت ١٥٨هـ/٧٧٤م)[٢] ومن المقربين إليه والمعتمد عليه في المهمات التي يكلف بها[٣].

ولد اليعقوبي في مدينة بغداد، ونشأ وترعرع فيها، لكنه غادرها مبكراً إلى أرمينية[٤]. وقد أمضى مدة شبابه عند الطاهريين[٥]. اختلفت الآراء في تحديد تاريخ وفاة اليعقوبي. ذكر ياقوت الحموي بأنه توفي في سنة (٢٨٤هـ/٨٩٧ م)[٦]. واعتمدت بعض كتب التراجم ودوائر المعارف، فضلاً عن المراجع الحديثة التاريخ[٧]. ولكن عند الرجوع إلى كتاب اليعقوبي المسمى ((مشاكلة الناس لزمانهم)) يلاحظ الباحث بأنه ختم تاريخيه بالخليفة المعتضد أحمد بن المتوكل (ت ٢٤٧هـ/٨٦١ م)[٨]، مما يعطي دليلاً قاطعاً على ان اليعقوبي توفي في حدود سنة (٢٩٢هـ/٩٠٥م).

امتهن اليعقوبي مهنة الكتابة، ولاسيما في بلاط الطاهريين، حيث بقي في كنفهم مدة طويلة[٩]، وكان اليعقوبي يعد رحالة واسع الاسفار، حيث قام برحلات شاقة كثيرة من الهند إلى المغرب وغيرهما من البلدان، وجمع خلال تلك الرحلات الكثيرة من المعلومات التاريخية والجغرافية مالايمكن الاستغناء عنها[١٠].

عرف عن اليعقوبي بأنه كان شيعي المذهب، والمصادر التاريخية تشير إلى ان جده الأعلى (واضح)، كان على مذهب الشيعة الإمامية ومن المتعصبين له[١١]. وقد استمر أبناؤه وأحفاده يحملون هذه الميول الشيعة، وظلت تلك الميول راسخة عند اليعقوبي لكنها كانت معتدلة عنده. ويمكن ملاحظة ذلك من خلال كتاباته، وهي أكثر وضوحاً في تاريخه، حيث انه اسهب في ذكر أحوال الأئمة عندما أورد وفاتهم. فحين يتطرف إلى اسلام علي بن أبي طالب رضي الله عنه، جعله من الأوائل الثلاثة الذين اسلموا على يد الرسول صلى الله عليه وسلم[١٢]. ولما ذكر أخبار سقيفة بني ساعدة وبيعة أبي بكر الصديق رضي الله عنه، ذكر بأن الأمر كاد يتم لعلي لأقدميته في الاسلام ولأفضلية بني هاشم على غيرهم[١٣]. وعليه فإن كل تلك الامور وغيرها أدلة تؤكد تشيعه وتمسكه بمذهب الامامية.

كان اليعقوبي على مستوى عقلي رفيع، واطلاع واسع ومتنوع، مع ثقافة علمية شاملة مكنته من ان يتحف الباحثين بانتاج علمي غني كان بمثابة الاساس التي بنت فوقه عقول الأجيال اللاحقة إنتاجها العلمي[١٤]، ولعل أشهر مؤلفاته العلمية بحسب مايوردها ياقوت الحموي[١٥]، هي:

١- كتاب التاريخ الكبير المعروف بتاريخ اليعقوبي.

٢- كتاب البلدان.

٣- كتاب اسماء الأمم السالفة.

٤- كتاب مشاكلة الناس لزمانهم.

وجميع كتبه متوفرة حيث تم طبعها باستثناء كتاب اسماء الأمم السالفة، حيث يعد ضمن الكتب المفقودة حتى الآن.

ثانياً/ تاريخ اليعقوبي مضمونه ومنهجه:

يعد هذا الكتاب أهم ماتركه اليعقوبي من مدونات، والكتاب عبارة عن خلاصة وافية شاملة للتاريخ العالمي قبل ظهور الاسلام، والتاريخ الاسلامي حتى سنة (٢٥٩هـ/٨٧٢ م).

يتضمن الكتاب في القسم الأول موضوعات متعددة، ابتداءً بقصة التوراة، ثم وصف الأناجيل الأربعة، مع استعراض تاريخ العرب قبل الاسلام، بيد أنه اضطر إلى تناول بعض موضوعات ثقافية عامة، عندما لم يجد أو لم تتوافر عنده مادة في التاريخ السياسي، فتحدث عن الإغريق والهنود والعرب وعن بعض الموضوعات العامة مثل كتب ارسطو وابقراط والشعراء الجاهليين[١٦]، ويقوم بتنظيمه على أسس التعاقب الزمني للشخصيات كالملوك والأنبياء وغيرهم، وبذلك استطاع اليعقوبي ان يفتح آفاق الطريق أمام المؤرخين، في توسيع مدارك تاريخهم، إذ لم يتقيد بقيود وأصفاد معينة، تؤثر فيه هنا وهناك، فجال بنظره في الأفق الثقافي الواسع، لذلك يلاحظ انه خصص تقريراً مفصلاً عن انجازات الاغريق للإغريق العلمية والفكرية[١٧].

اتبع اليعقوبي في تاريخه ، اسلوب الانتقاء (الاختيار) في كتابة التاريخ الاسلامي، فاختار من الروايات بعد تدقيقها وتمحيصها. وأصحاب السير والأخبار، ووجد بأنهم اختلفوا في أحاديثهم وأخبارهم وفي السنين (الاعمار) فحاول أن يدمجها

وأن يأخذ بجميع المقالات والروايات، لذا قال عنه مرجليوث: ((يأتي وصفه للحوادث غامضاً))[١٨]، إذ قلما يتسع المجال أمامه لتفسير عللها، ولم تكن لديه البراعة العظيمة والمبدعة في اختيار تلك الاعمال الكبيرة للدلالة على شخصيته في الرواية.

أوجد اليعقوبي منهجاً جديداً في كتابة الموضوعات التاريخية وضمان صحتها، إذ استخدم منهج الكتابة المرسلة، ويتميز ذلك المنهج بخلوه من الاسناد" فاليعقوبي لايرى ضرورة استخدام الأسانيد وذلك لأن النظرة إلى الاسانيد التاريخية المهمة قد استقرت قبله[١٩]. فبإتخاذه الكتابة المرسلة منهجاً يكون الإسناد، والذي كان يتبعه رواة الحديث أولاً، ومن ثم اعتمده الاخباريون أخيراً[٢٠].

لم يتبع اليعقوبي المنهج (الحولي) اذ انه لم يدون الاحداث على ترتيب السنين، انما اتبع المنهج الذي قوامه الدول أو عصر الخلفاء أو الحكام أي بحسب الموضوعات، فالكتابة بحسب ذلك المنهج قوامها الأشخاص بخلاف المنهج القائم على ترتيب السنين. وفضل ذلك المنهج على المنهج السابق نظراً لأنه أسنى وأسمى[٢١]، ولإتصافه بالترتيب والتنظيم، وكان اليعقوبي من الاوائل الذين اتخذوا ذلك المنهج أساساً في تنظيم موضوعات تاريخية، فيعد اليعقوبي بذلك من أقدم من كتب في تاريخ الدول والعصور[٢٢].

ومما يؤخذ على اليعقوبي أنه إقتصر على ذكر الأخبار بإيجاز فيما يتعلق بعصره، فمعلوماته عن العصر الذي عاش فيه مخلة ومقتصرة على الهيكل المجرد، ولكنه أكثر علماً بالعصرين الأموي (٤١-١٣٢هـ/٦٦١-٧٤٩م) والعباسي الأول (١٣٢-٢٤٧هـ/٧٤٩-٨٦١م)[٢٣]. ومما يسترعي الانتباه أيضاً ميوله العلوية، كما أشرنا سابقاً، فهو عظيم الاعجاب بعلي وعميق الاهتمام بالأئمة من أبنائه، ويظهر تحيزه بعض الشيء للشيعة ولاسيما عند حديثه عن الراشدين والامويين، كذلك أظهر شيئاً من التسامح ونوعاً من المجاملة عندما تحدث عن العباسيين وسياساتهم[٢٤].

المبحث الثاني

أخبار الكرد وبلادهم في تاريخه:

لايتطرق اليعقوبي في تاريخه إلى أخبار الكرد إلاّ قليلاً، إذ تركز اهتمامه وانصب على ذكر أخبار الدول والحكام، ومايتعلق بهم. وان مادونه عن الملل والنحل الأخرى التي لم تؤسس دولاً خاصة بهم مثل الكرد مثلاً، فقد جاءت لإرتباطهم بتاريخ الدول المركزية.

ركز اليعقوبي جهوده واهتماماته فيما يتعلق بالكرد، على ذكر بعض الأخبار الخاصة بالجوانب الادارية في الاقاليم والولايات الكردية، مثل تعيين الولاة وعزلهم، وكذلك تحديد مقدار الخراج وما إلى ذلك من المعلومات في تلك الاقاليم(٢٥).

ينبغي الا ينسى انه اشار كذلك إلى الكثير من الحركات المعارضة في بلاد الكرد ضد الخلافة، ولاسيما حركات الخوارج وحركة بابك الخرمي وما شابهها، حيث إتخذت من بلاد الكرد مركزاً وملجأ لتحركاتها. وكان تطرق اليعقوبي لتلك الحركات تشوبه نوع من الغموض والاخلال بحقها، بحيث لايسعف ولايساعد الباحث في الالمام بكافة جوانبها أو اعطائها حقها الكامل، ومع ذلك يعد تاريخ اليعقوبي من الكتب التي لاغنى عنها لأي باحث، إذا ما أراد أن يلم ببعض جوانب تاريخ الكرد في العصر الاسلامي، وينبغي الاشارة أيضاً إلى ان اليعقوبي لايميل إلى الكرد، ويظهر ذلك واضحاً ولايمكن اغفاله، لاسيما في كتابه الجغرافي (البلدان)، حيث بدأ كتابه بالعراق من بين الاقاليم لأنه بحسب اعتقاده ((وسط الدنيا وسرة الأرض ومغاربها سعة وكبيراً... وأنها ليست ... مثل كور الجبل الخربة الخشنة المثلجة دار الأكراد الغليظي الاكباد))(٢٦).

أولاً/ الكرد وبلادهم في صدر الاسلام:

لايعطينا اليعقوبي من معلومات ومعطيات وافية عن تاريخ الكرد وبلادهم قبل مجيء الاسلام، وأول ماذكره عن الكرد، يعود إلى مدة حكم اردشير بن بابك(٢٧)، مؤسس الدولة الساسانية، فبعد أورد جانباً من غزواته وحروبه مع أردوان آخر ملوك الاشكانيين، أشار إلى كتابه الذي وجهه إلى أردوان، متوعداً ومهدداً بقوله: ((انك عدوت قدرك أيها الكردي المربي في خيام الاكراد، من ألبسك التاج وأعطاك البلاد))(٢٨). ومن ثم يشير بالتفصيل الى محاولات أردشير في تقوية وتمتين أركان

دولته الفتية، حيث استطاع من الاستيلاء خلال مدة زمنية قصيرة، على بـلاد الكـرد ولاسيما إقليم الجزيرة[٢٩] وأرمينية وآذربيجان[٣٠]. تحدث بعدها اليعقـوبي عـن هجـوم قبائل الخزر على آذربيجـان في حقبـة الملـك الـساساني بهـرام جـور بـن يزدجـرد[٣١]، وكذلك الصراع على بلاد الكرد بين الساسانيين انفسهم وبين الروم[٣٢].

ولاشك ان تلك الصراعات تركت آثارها السلبية وبصماتها على الحياة الـسياسية والاقتـصادية والاجتماعيـة، بـل وحتـى الثقافيـة للكـرد. فـأورد معلومـات عـن غـزو أنوشروان الساساني للمناطق والمدن الكردية، لاسيما في بلاد الجزيرة الفراتيـة والـتي كانت تابعة للروم البيزنطيين آنذاك، وقام بعمليات القتل والسلب والنهب ضد الأهالي بحسب قول اليعقوبي[٣٣].

لم يرد في تاريخ اليعقوبي، معلومات أخرى عن تاريخ الكـرد قبـل الاسـلام. بيـد انه أشار إلى مسألة في غاية الأهمية وهـي ذكـره وقـوع بـلاد الكـرد بـين الـساسانيين والروم. وأشار بأن مملكة الـروم كانـت تـشمل مـن حـد الفـرات إلى حـد الاسـكندرية. وكانت أعظم مدائنهم في هذه المملكة هي مدينة الرها[٣٤] من أرض الجزيرة، فما كـان في مملكة الروم، وصار في الاسلام، شمل أرض الجزيـرة مـن حـران[٣٥] والرهـا وسـائر كورها[٣٦]. أما بقية أجزاء بلاد الكرد فكانت تابعة للساسانيين.

أورد اليعقوبي: ((كانت بلاد التي تملكها الفرس ويحوز سلطانها فيهـا، مـن كـور الجبل: همذان، ونهاوند، وحلوان، وماسبذان، ومهرجانقذق، وشـهرزور، والـصامغان، وآذربيجان، كذلك الاهواز وكورها وكور العـراق، ولهـا ثمانيـة وأربعـون طـسوجاً علـى الفرات ودجلة)) [٣٧].

ذكر اليعقوبي خضوع كوردستان للحكم الاسلامي بـشيء مـن الايجـاز، اذ اشـار إلى واقعة جلولاء[٣٨] سنة (١٩هـ/٦٤٠م) أيام حكم الخليفة عمر بن الخطاب رضـي الله عنه (ت ١٣–٢٣هـ/٦٣٣–٦٤٣م)[٣٩]، بين جيوش المـسلمين بقيـادة سـعد بـن أبـي وقــاص والــساسانيين بقيــادة يزدجــرد[٤٠]، وكيــف انتهــت تلــك المعركــة بهزيمــة الـساسانيين ودخـول المـسلمين إلى بـلاد كوردسـتان. إلا أن تلـك المعركـة لم تحـسم الموقف لصالح المسلمين حتى سنة (٢١هـ/٦٤١م)، حيـث تمكـن المـسلمون في تلـك السنة من فتح مدينة نهاوند[٤١] التي تعد بوابـة إقلـيم الجبـال، وبعـد ذلـك واسـتكمالاً لفتح إقليم الجبال[٤٢]، فتح المسلمون في سنة (٢٢هـ/٦٤٢م) إقليم آذربيجان، وفتحـوا

إقليم الأهواز[٤٣] في سنة (٢٣هـ/٦٤٣م). كما أن المسلمين بقيادة عياض بن غنم الفهري (ت ٢٠هـ/٦٤٠م)[٤٤] توجهوا نحو الجزيرة واستطاع عياض فتح الرقة[٤٥] وسروج[٤٦] والرها ونصيبين[٤٧] وسائر مدن الجزيرة، وعن كيفية فتحها ذكر اليعقوبي: ((إنها كانت صلحاً كلها، ووضع عليها الخراج على الأرض ورقاب الرجال، على كل إنسان أربعة وخمسة دنانير وستة)). وفي عهد الخليفة عثمان بن عفان رضي الله عنه (٢٣-٣٥هـ/٦٤٤-٦٥٦م)[٤٨]، استطاع المسلمون فتح إقليم أرمينية ومدنه كالبيلقان[٤٩] وبرذعة[٥٠] وغيرهما من المدن الكردية[٥١].

لم يورد اليعقوبي بعد ذلك شيئاً فيما يخص الكرد وبلاهم في عصر الخلفاء الراشدين رضي الله عنهم، سوى بعض الاشارات الى الولاة الذين عينوا في المناطق الكردية[٥٢].

استهل اليعقوبي كلامه عن الكرد في العصر الأموي بذكر حركة فروة بن نوفل الأشجعي[٥٣] الذي كان من الخوارج الذين خالفوا وخرجوا على أمير المؤمنين علي بن أبي طالب رضي الله عنه (٣٥-٤٠هـ/٦٥٦-٦٦١م)[٥٤]، وثم اعتزل فروة بن نوفل بشهرزور[٥٥]، وعندما بلغه مقتل الامام علي رضي الله عنه، وغلبه معاوية بن أبي سفيان (٤٠-٦٠هـ/٦٦١-٨٧٩م)، أقبل في جمع كثير من أهل شهرزور ويمم وجهه شطر الكوفة، بيد ان معاوية استطاع بمعاونة أهل الكوفة من التغلب على تلك الحركة، حيث: ((قتل فروة وأفرغ روع معاوية))[٥٦].

إن أهم ما ذكره اليعقوبي، عن بلاد كوردستان في عهد معاوية، هو تحديده مقدار الخراج المفروض على المناطق الكردية، ولاشك ان تلك المعلومات الاقتصادية أهمية كبيرة لمعرفة ايرادات المناطق الكردية، وغنى تلك المناطق في العهد الأموي، مما جعل الخلفاء الامويين يهتمون بها، وحاولوا بكل السبل القضاء على الحركات المعارضة فيها. وفيما يأتي مقدار الخراج المفروض على بلاد الكرد في حكم معاوية، بحسب ما أورده اليعقوبي[٥٧]: كور دجلة: (١٠٠,٠٠٠ درهم)

- نهاوند وماه الكوفة، وهي الدينور، وماه البصرة وهي همذان، ومايضاف إلى ذلك من أرض الجبل: (٤٠٠,٠٠٠ درهم).
- حلوان: (٢٠٠,٠٠٠ درهم).
- الموصل ومايضاف إليها ويتصل بها: (٤٥٠,٠٠٠ درهم).

- آذربيجان: (٣٠٠,٠٠٠ درهم).
- الجزيرة، وهي ديار مضر و ديار ربيعة وديار بكر (٥٥٠,٠٠٠ درهم).

أهمل اليعقوبي بعد ذالك، أخبار الكرد وكوردستان وبلادهم في العصر الأموي، حيث لاتوجد في كتابه النزر اليسير المتعلق ببعض الحركات الخارجية في المناطق الكردية المختلفة، ومنها حركة شبيب بن يزيد الشيباني في إقليم الجبال سنة (٧٦هـ/٦٩٥م)[٥٨]، وكذلك حركة الضحاك بن قيس الحروري في سنة (١٢٧هـ/٧٤٤م) في إقليم الجزيرة الفراتية[٥٩]. استطاع الخلفاء الأمويون القضاء على تلك الحركات المناهضة، ومن الواضح ان الاقاليم الكردية ولاسيما في إقليم الجزيرة وشهرزور أصبحتا ملجأ للخوارج الذين اتخذوا من جبالها المنيعة في هذه المناطق مراكز حصينة لحركاتهم ضد الخلافة الأموية[٦٠] التي آلت إلى السقوط في سنة (١٣٢هـ/٧٤٩م) على أيدي العباسيين[٦١].

ثانياً/ الكرد في العصر العباسي:

لم يكن للكرد في العصر العباسي الأول حتى سنة (٢٥١هـ/٨٧٢م) أيام الخليفة المستعين بالله، أي السنة التي توقف فيها اليعقوبي عن تدوين التاريخ العباسي، مقارنة مع الأمم والملل الأخرى في المشرق الاسلامي، مثل الفرس والترك، دورٌ فعالٌ وبارزٌ في الحياة السياسية للدولة العباسية، والتقلبات التي شهدتها.

ففي الوقت الذي تمكنت تلك الاقوام من تجاوز حدود بلادهم، والتوجه صوب قلب الدولة العباسية المتمثل بالعراق، ومن ثم المساهمة الفعلية والمباشرة في الأحداث الجارية في حاضرتي الدولة آنذاك، بغداد وسامراء، بقي الكرد متمسكين بحياتهم الخاصة في بلادهم ذات الطابع الجبلي، وبعيدين عن الإسهام المباشر في الأحداث، على الرغم من قرب بلادهم من مركز الدولة بالمقارنة ببلدان تلك الأمم[٦٢]، ولاريب أنه كان لذلك الموقف دوره في تدوين اليعقوبي أخبار الكرد والتي جاءت مختصرة ومخلة في معظم الأحيان.

ركز اليعقوبي اهتمامه على الجوانب الإدارية لبلاد الكرد في العصر العباسي، فهو لاينسى ذكر الولاة الذين عينوا فيها، كما أشار إلى كيفية عزلهم، وكذلك سياسة الخلفاء العباسيين تجاه تلك المناطق. حيث أولى الخلفاء العباسيون اهتماماً واسعاً

ببلاد الكرد، نظراً لأهميتها الكبيرة للخلافة من الناحية الاقتصادية والسياسية، وأوضح دليل على ذلك هو تعيينهم أكفأ الولاة في المناطق الكردية، وكذلك اشرافهم المباشر عليها، ولهذا وجد أن أول الخلفاء العباسيين وهو أبو العباس السفاح (١٣٢-١٣٦هـ/٧٤٩-٧٥٣م)، يولي أخاه أبا جعفر المنصور على أغلب المناطق الكردية، ولاسيما إقليم الجزيرة والموصل والثغور، وأرمينية وآذربيجان(٦٣). ولاشك ان أباجعفر قد إكتسب خبرة واسعة عن الكرد وبلادهم، نتيجة لمعايشته لهم، لدرجة أنه تزوج من احدى الكرديات حسب ما أورده الطبري(٦٤). ويبدو ان أباجعفر المنصور أحس بضعف سلطة العباسيين في كوردستان، ولاسيما إقليم آذربيجان، ولذلك يلاحظ في مدة حكمه، وفي أثناء ولاية يزيد بن حاتم المهلبي الأزدي (ت ١٧٠هـ/٧٨٦م) لآذربيجان، إن ذلك الوالي قام بنقل الكثير من القبائل اليمانية من البصرة إلى آذربيجان، ويستمر اليعقوبي في حديثه معلقاً على ذلك قائلاً: ((وكان أول من نقلهم، وأنزل الرواد بن المثنى الأزدي تبريز(٦٥)، وأنزل مر بن علي الطائي نريز(٦٦)، وأنزل الهمداني في الميانج(٦٧)))(٦٨).

اتبع الخليفة هارون الرشيد (١٧٠-١٩٣هـ/٧٨٦-٨٠٨م) السياسة نفسها تجاه إقليم أرمينية، حيث نقل واليه على أرمينية يوسف بن راشد السلمي جماعة من النزارية إلى ارمينية ((وكان الغالب على أرمينية اليمانية، فكثرت النزارية في أيام يوسف))(٦٩). وهكذا اتبع الخلفاء العباسيون الاوائل سياسة خاصة تجاه المناطق الكردية، وذلك لإحكام سيطرتهم عليها، كذلك استخدم العباسيون سياسة العزل والتولية مع ولاتهم، وذلك لضمان ولائهم للخلافة، كما فعل ذلك الخليفة هارون الرشيد، الذي ولى أرمينية أربعة أشخاص في مدة زمنية قصيرة(٧٠).

ثالثاً/ دور الكرد في الحركات المعادية للدولة العباسية:

أ- حركات الخوارج:

سبق القول أن بلاد الكرد أصبحت ملجأً للخوارج منذ بداية ظهورهم على مسرح الاحداث في العالم الاسلامي، وطوال العصر الأموي. إذ استمرت حركاتهم واتخذوا من جبال كوردستان ملاذاً آمناً لأنفسهم وأموالهم. وفي العصر العباسي لم تنته حركات الخوارج بين الكرد، بل اتسعت مداها إلى درجة أنه ظهر بين الكرد في الاقاليم المختلفة من يرون رأي الخوارج(٧١). ويعني ذلك ان علاقة الكرد بالخوارج في تلك الفترة لم تقف

عند حد انتشار مذهبهم بينهم، وايوائهم للفارين منهم، بل تعدت إلى الاشـتراك الفعلـي في الكثير من حركاتهم، وفي معاركهم القتالية مع جيوش السلطة المركزية.

ومن الضروري الاشارة إلى اهتمام اليعقـوبي بحركـات الخـوارج في إقلـيم الجزيـرة الفراتية، التي أصبحت المركز والمصدر الرئيس للنشاطات الخارجية، إلى الحـد الـذي اطلق الهمداني عليها ((بلاد الشراة))[٧٢]، ويمكن القول ان ذلك يعزى إلى ضـعف ادارة وسيطرة الدولة على ذلك الاقليم، فلم تكن للدولة العباسية قوة عسكرية كافيـة وقويـة مهيأة لردع تلك الحركات التي كانت تظهر هنا وهناك بشكل مفاجيء. فأغلبها كانـت حركات فردية صغيرة الشأن في بدايـة ظهورهـا، ثـم إتـسعت تـدريجياً وازداد خطرهـا على الدولة العباسية، بعد زيادة اتباعها، مستغلين فرصـة ضـعف الدولـة، وقـد تعجـز الدولة في القضاء عليها أو إخمادها إلا بعد استخدام جهود كبيرة لذلك الغرض[٧٣].

ومن الملاحظ أن أولى حركات الخـوارج الـتي أشـار إليهـا اليعقـوبي، هـي حركـة الوليد بن طريف بن الصلت بن طارق بن سليمان بن عمرو بن مالك الحروري الـشاري (١٧٨-١٧٩هـ/٧٩٤-٧٩٥م)، في أيام حكم الخليفـة هـارون الرشـيد، أورد في احـدى رواياته إلى ان الرشيد وجه الكثير من الجيوش إلى الجزيـرة، بغيـة القـضاء علـى تلـك الحركة واخمادها قبل استفحال أمرها وهـي في المهـد، بيـد ان تلـك المحـاولات بـاءت بالفشل، اتسعت رقعة الحركة" فبدأت تهدد الخلافة العباسية في عقردارها[٧٤]، لذا قـرر الرشيد ارسال جيش جرار، وسلم قيادته إلى يزيد بن مزيد الشيباني وهو ابن أخ معن بن زائدة الشيباني[٧٥] الذي استطاع بفعل حنكتـه العـسكرية ومـشاورة أصـحابه مـن القادة العسكريين القضاء على تلك الحركة وقتل قائدها الوليد بـن طريـف، فانـسحب أصحابه على إثر ذلك صوب الجزيرة واستقروا في ديار ربيعة[٧٦].

تزامنت حركة وليد بن طريف الشاري في الجزيرة، حركة خارجية أخرى، قام بها أبومسلم الشاري في أرمينية، ولاسيما في مدن البيلقان وبرذعـة. ولكـن يبـدو ان وفـاة زعيم الحركة اضعفتها وحالت دون تحقيق اهدافها[٧٧].

وأثناء حكم الخليفة الواثق (٢٢٧-٢٣٧هـ/٨٤١-٨٤٦ م)، قام محمد بن عمـرو الشاري بحركة في ديار ربيعة وكان معه ثلاثمئة أو أربعئمة من العرب والكرد، وبحسب رواية اليعقوبي[٧٨]. إذ سار محمد مع أتباعه وانصاره إلى سنجار، ثم نـزح إلى ناحيـة الموصل بعد أن هزم على يد قوات الخلافة العباسية، ثـم أسـر ونقـل إلى نـصيبين في

يوم مشهود، ثم مالبث ان أسر وحمل إلى الخليفة الواثق، وبذلك انتهت حركتـه، الـتي أرهقت كاهل الخلافة العباسية ردحاً من الزمن(٧٩).

ولعل أقوى حركات الخوارج، هي التي قـام بهـا مـساور بـن عبدالحميـد الـشاري (٢٥٢-٢٨٣هـ/٨٦٦-٨٩٦م) والـذي يمكـن اعتبارهـا أكـبر حركـات الخـوارج الـتي شـهدتها الموصـل والجزيـرة الفراتيـة في القـرن (٣هـ/٩م)، وأطولهـا مـدة وأوسـعها انتشاراً، بل أكثرها فعالية في الحاق الخسائر بالدولة العباسـية حتـى أصـبحت خطـراً حقيقياً عليها(٨٠).

اختلف الباحثون في أصل مساور، إذ أشار البعض ولاسيما البـاحثون الكـرد إلى أن مساور كان من أصل كردي(٨١)، لكن اليعقوبي أورد وبشكل قاطع إلى انه من بـني شيبان(٨٢). ولعل الخطأ الذي وقع فيه الباحثون الكرد مرده ان غالبية أتبـاع مـساور كانوا من الكرد، وان معظم المناطق التي سيطر عليها مساور هي مناطق كردية(٨٣).

أورد اليعقوبي أن مساور استطاع أن يدخل قصر الخلافة العباسـية في العاصـمة سامراء، ولذلك: ((ندب له المعتز قائداً وجيـشاً بعـد قائـد وجـيش وهـو حتـى كثـف جمعه واشتدت شوكته))(٨٤). لم يشير اليعقـوبي إلى نهايـة تلـك الحركـة وأثرهـا الـتي انتهت في سنة (٢٨٣هـ/٨٩٦م).

رابعاً/ حركات الكرد في العصر العباسي:

لم يكتف الكرد بالمشاركة في الحركات الخارجيـة، وإنمـا قـاموا بحركـات معاديـة للدولة في مناطقهم وحاولوا الخروج عن الـسيطرة المباشـرة للدولـة العباسـية والتمتـع بقسط واسع من الاستقلال مع الاعتراف بالخليفة العباسي.

وأبرز مثال على صواب ذلك هو ماحدث في الحركة الخرميـة(٨٥) أو المحمـرة الـتي قادها بابك الخرمي (٢٠١-٢٢٣هـ/٨١٦-٨٣٧م)، وكانت تلـك الحركـة أكـبر رد فعـل ضد مظالم عبر خلالها المشاركون عن استيائهم وتذمرهم من سياسة الامـراء والـولاة العباسيين، فضلاً عن توجهاتهم الدينية والـسياسية، وكانـت حركـة دينيـة سياسـية، تميزت عن الحركات الأخرى بقوتها وسعة انتشارها، مع براعة القيادة لها، فـضلاً عـن توحيد خططها السياسية والعسكرية الحكيمة(٨٦).

يـأتي الكـرد في مقدمـة الأمـم أو الملـل الـذين شـاركوا بثقلـهم في تلـك الحركـة، فاشتراكهم فيها يكاد يكون عاماً[٨٧]. وأكد ذلك اليعقوبي في كتابه (البلـدان)، فحـين تحدث عن رستاق القامدان في اصفهان أورد بأنه فيه الكرد وأخلاط مـن العجـم ومنـه خرجت الخرمية[٨٨].

يرجع ظهور الخرمية، بحسب مايذكره اليعقوبي إلى سنة (١٩٢هـ/٨٠٧م)، حيـث خرجت الخرمية في هذه السنة بأرض الجبل، وعدّ ذلـك خـروجهم الأول، فوجـه إلـيهم الخليفة الأمين القائد عبدالله بن مالك الخزاعي: ((فقتـل مـنهم مقتلـة عظيمـة، وشـرّد بقيـتهم في البلـدان))[٨٩]. ثـم تفاقمـت الحركـة في عهـد الخليفـة المـأمون (١٩٨-٢١٨هـ/٨١٣-٨٣٣ م)، حيـث بـدأت الخرميـة بقيـادة بابـك الخرمـي بـالتحرك يمينـاً وشمالاً.

تحدث اليعقوبي بالتفصيل عن المعـارك الـتي خاضـتها جـيش الخلافـة في عهـد المأمون مع بابك الخرمـي، وكـان النـصر في أغلبهـا حليفـاً لبابـك، الى أن قتـل والـي الخليفة محمد بن عبدالحميد الطوسي سنة (٢١٤هـ/٨٢٩ م)[٩٠].

وبعد تعاظم دور تلـك الحركـة وظهـر تأثيرهـا علـى المـشرق الاسـلامي، والتحـق الكثير من الناس في الالتحاق بهم، فكر المأمون ملياً وطويلاً في أمرهم، ثـم اهتـدى إلى وضع خطة لمواجهة الخرمية، فولى هذا الموضوع، عبدالله بن طـاهر قتـالهم وعقـد لـه كور الجبل وأرمينية وآذربيجان، أي أغلب المناطق الكرديـة، وكانـت مهمتـه ملاحقـة ومطاردة الخرمية حيثما كانوا وأينما وجدوا، وأقام بالدينور، الا ان رجالات الخرميـة أبـدوا ضـروباً مختلفـة مـن التعـاون والتـضحية، دفاعـاً عـن حـركتهم، فـشلوا معظـم محاولات المأمون، وأخذت حركة بابك بالتوسـع شـيئاً فـشيئاً إلى أن تـولى المعتـصم الخلافة سـنة (٢١٨-٢٢٧هـ/٨٣٣-٨٤١ م) الـذي لم يعـرف التهـاون مـع معارضـيه سبيلاً إليه[٩١]، وأعطـى الأولويـة لحـرب الخرميـة، حيـث دخلـت حركـة بابـك مرحلـة خطيرة، فمع بداية حكم المعتصم بدأت الخرمية أو المحمرة تتحرك في إقلـيم الجبـال، وأورد اليعقـوبي بـصدد ذلـك: ((خرجـت المحمـرة بالجبـل، فقتلـوا وأقطعـوا الطريـق وأخافوا السبيل وعرضوا الحاج خراسان، فهزموهم وقتلوا منهم جماعة))[٩٢].

جراء ذلك الوضـع المرتبـك والمتـدهور في إقلـيم الجبـال، زج الخليفـة المعتـصم بقواتـه في أتـون المعمعـة ضـد قـوات الخرميـة الـذين تجمعـوا في همـذان[٩٣]، واعطـى

الخليفة قيادة جيشه إلى اسحق بن ابراهيم، فكان بين جيوش الخلافة والخرمية وقعت وقعات عدة، استطاع اسحق بن ابراهيم الايقاع بالخرمية، بعد أخذ احتياطاته الهجومية والدفاعية بحيطة وحذر، إذ: ((قتل منهم مقتلة عظيمة، وأقام حتى أصلح البلد بعد أن نالته منهم شرة))[٩٤].

ومن الملاحظ ان شوكة بابك قد اشتدت ولاسيما بعد اطاعة أحد أمراء الكرد له في اذربيجان، وهو الأمير عصمة الكردي أمير مدينة مرند[٩٥]، كما كان هناك أمير آخر في اذربيجان وهو محمد بن البعيث وهو من العرب، له قلعتان داخل بحيرة أرمية، بابك من استمالة قلبه وتحالف معه، وبدأ الخليفة يفكر في تفتيت ذلك التحالف، فسارع إلى ارسال قواته على جناح السرعة ليسبق جيش العدو بضربة استباقية واناط قيادة قواته إلى طاهر بن ابراهيم، وما ان تناهى إلى مسامع ابن البعيث أخبار تحرك قوات الخليفة المعتصم صوب معاقله ومعقل بابك، حتى تخلى عن بابك الخرمي وكتب رسالة إلى الخليفة طلب منه الاستعطاف، وتعهد فيها الولاء والطاعة له مع اعلان استعداده في محاربة بابك، فبرز دوره حيث مكر بعصمة الكردي، إذ تزوج من ابنته واستدرجه إلى منزله، ثم القى القبض عليه ومن ثم أرسله إلى المعتصم في سامراء، فكان ذلك العمل الخسيس بحق ضربة قاسية وجهت لحركة بابك، حيث تمكن الخليفة بمعاونة ومساعدة الترك من القضاء على تلك الحركة في سنة (٢٢٣هـ/٨٣٧م) بشكل نهائي بعد اعتقال بابك وإعدامه من قبل الخليفة المعتصم في سامراء[٩٦].

ووجه الأفشين حيدر بن كاوس الاسروشني، وعقد له على جميع ما اجتاز به من الاعمال، وحملت معه الاموال وخزائن السلاح، فلما صار الافشين إلى الجبل أخذ من كان به من الصعاليك والوجوه، فنفذ، فكانت بينه وبين بابك وقائع وكان عسكره بموضع يقال له برزند، في ٩ من شهر رمضان (٢٢٢هـ/٨٣٦ م)، أرسل إليه بابك يسأله أن يكلمه فوافقه، وبينهما نهر فعرض عليه الأفشين الأمان، فسأله أن يؤخره يومه ذلك، فقال له: ((إنما تريد أن تحصن مدينتك، فإن أردت الأمان، فاقطع الوادي، فانصرف واشتدت الحرب، ودخل المسلمون مدينة البوذ، وهرب بابك وسبّه من أصحابه، وأخرج من كان بالبذ من اساري المسلمين، فكانوا سبعة آلاف وستمائة))[٩٧].

وتماشياً مع سياق الحديث ركز اليعقوبي بعد ذلك اهتمامه على تحركات الكرد في إقليم أرمينية، ولعل بسبب ذلك يعود إلى كونه قد عاش مدة طويلة في أرمينية كما أشرنا آنفاً، اعتنى اليعقوبي بذلك الاقليم الذي يقع في أقصى شمال أراضي الدولة الاسلامية اعتناءً فريداً، واشتمل الاقليم على الجزء الشمالي الشرقي من بلاد الكرد المتمثلة بالزاوية الجنوبية الغربية من أرمينية والمناطق المحيطة ببحيرة وان[٩٨]، حيث ان للكرد تاريخاً طويلاً مع هذه المنطقة على مدى التاريخ يعود إلى العصور الموغلة في القدم[٩٩]، ولاسيما في مدن أرزن[١٠٠] وبدليس[١٠١] وخلاط[١٠٢] ووان وغيرها التي تمثل جزءاً من كردستان تركيا الحالية.

ولكون المناطق التي حكمها الخلفاء العباسيون ذات رقعة جغرافية واسعة، فانه كان من الصعب عليهم أن يقفوا على جميع مايجري فيها من احداث، ولم يألوا جهداً في هذا المجال، فقد أشار اليعقوبي إلى الحركات المعادية للدولة، ولاسيما الكرد ضد الخلافة في حكم الخليفة هارون الرشيد، على الرغم من اتخاذ التحوطات الأمنية والعسكرية، انتفض سكان اقليم أرمينية وفي مقدمتهم أهالي مدينة برذعة، وأقدموا على قتل والي المدينة، وقد حاول هارون الرشيد بكل جهوده القضاء على تلك الانتفاضة، وذلك عن طريق تغيير ولاتها وتعيين ممن يثق بهم عليها تمام الثقة، ليكونوا أمناء على حفظ الأمن واخضاع الناس في أرمينية لاوامره وسياسته وجعل ادوات الطيعة بيده بالشكل المراد، لذلك حاول الخلفاء تولية رجال على تلك الاقليم ومدنها من ذوي الكفاءة بغية حفظ الأمن، مع مراقبة دقيقة لهم من قبل خواص عيونه، تلافياً لتكرار ماحدث من قلاقل وفتن، لضبط الحالة الأمنية، بيد ان الخليفة لم يتمكن من بسط سيطرته على ذلك الأقليم بشكل نهائي[١٠٣] على الرغم من محاولاته المتكررة استمرت الاضطرابات وبدأت الأمور تخرج من السيطرة، كما حدث سنة (٢٢٧هـ/٨٤١ م) في أثناء خلافة الواثق، إذ انتفضت أرمينية من جديد مرة أخرى، فتغلب ملوك الجبال والكرد على مناطق معينة من الأقليم وضعف أمر الخليفة فيها فحاول الأخير إحكام سيطرته عليها بعد ان تمكن أحد ولاته الأقوياء وهو محمد بن خالد من ضبط الاقليم بعد جهود كبيرة مع استخدام الشدة والقسوة مع أهالي المنطقة، من خلال ضربهم وحبسهم مع حرق دورهم بحسب رواية اليعقوبي[١٠٤].

وتنطق الرواية التاريخية عن تحرك حكام مدن أرمينية ولاسيما أرزن وبدليس في حكم الخليفة المتوكل (ت ٢٤٧هـ/٨٦١ م)[١٠٥] بعدما أعلنوا عصيانهم على الخلافة، ولكن القائد العباسي بغا الكبير التركي استطاع القضاء على تلك الحركات أيضاً بعد أن خاض معارك طاحنة في أرزن فأتاه موسى بن زُرارة المتغلب على بدليس ملتمساً منه الأمان، فقيده وحمله إلى المتوكل، ثم سار إلى موضع يقال له الباق، فيه أشوط بن حمزة، فحاصره ثم امنه، وحمله إلى سامراء، فضرب عنقه على باب العامة، وصلب[١٠٦].

بيد ان كل ذلك لايعني أن سكان كوردستان كانوا دوماً يقفون ضد الخلافة، ولاسيما ان المنطقة كانت ثغرية حيث واجهت غارات الروم والأرمن والكرج[١٠٧]، ولذلك كانوا أثناء تلك الغارات بقوة في صف واحد مع جيوش الخلافة للدفاع والذود عن بلادهم، كما يلاحظ ذلك في عهد الخليفة المستعين (٢٤٨-٢٥٢هـ/٨٦٢-٨٦٦ م). حيث أمر بتولية علي بن يحيى الأرمني أرمينية سنة (٢٤٨هـ/٨٦٢ م)، حيث أغارت الروم وتوسطت بلاد المسلمين، فاجتمع قوم من أهل ذلك البلد إلى القائد علي بن يحيى، وتوصلوا إلى اتفاق يقضي في مقاتلة الروم: ((فخرج معهم فلقي عسكر الروم فقاتل قتالاً عنيفاً وشديداً فقتل وأخذ الروم بدنه، وعدوّه فتحاً عظيماً لما كان قد أشجاهم))[١٠٨]. وهكذا نجد أن أهالي إقليم أرمينية قد دافعوا عن بلدهم خير دفاع وساندوا الخليفة العباسي ضد الروم ومن تحالف معهم.

الخلاصة ونتائج البحث

اولا- لايعطي اليعقوبي معلومات وافية عن تاريخ الكرد وبلادهم قبل مجيء الاسلام، ومايذكره عن الكرد، يعود إلى مدة حكم اردشير بن بابك مؤسس الدولة الساسانية، علماً انه ذكر في كتابه وقوع بلاد الكرد بين الامبراطوريتين الساسانية والرومانية.

ثانيا- كان اليعقوبي ذا ميول علوية وخير دليل على ذلك، انه كان عظيم الاعجاب وعميق الاهتمام بالأئمة، وكان ينفرد في اطلاق كلمة أمير المؤمنين على علي بن أبي طالب وابنه الحسن رضي الله عنهما، من بين جميع الخلفاء الراشدين والامويين والعباسيين.

ثالثا- لايورد اليعقوبي بعد الفتوحات الاسلامية معلومات تاريخية عن الكرد سوى بعض الاشارات إلى الولاة الذين عينوا في المناطق الكردية.

رابعا- اشارة اليعقوبي في العصر الأموي إلى حركتي شبيب بن يزيد الشيباني في إقليم الجبال سنة (٧٦هـ/٦٩٥م) والضحاك بن قيس الحروري في سنة (١٢٧هـ/٧٤٤م) في إقليم الجزيرة الفراتية الاقليمين الذين أصبحا ملجأً للخوارج ومركزاً لحركاتهم في الخلافة الاموية ويهمل ذكر الكرد.

خامسا- اغفل اليعقوبي عن ذكر دور الكرد في العصر العباسي حتى سنة (٢٥١هـ/٨٧٢ م)، مقارنة مع ذكره للأمم والملل الأخرى كالفرس والترك، وان هذا الموقف ترك بصمات سلبية في أثناء تدوينه اخبار الكرد، والتي جاءت مختصرة ومخلة في معظم الأحيان، كما ورد في حركة الوليد بن طريف الشاري (١٧٨-١٨٩هـ/٧٩٤-٧٩٥ م) في حكم الخليفة الرشيد، وكذلك حركة بابك الخرمي (٢٠٠-٢٢٣هـ/٨١٦-٨٣٧ م) والتي كانت تعد من أبرز وأخطر الحركات ضد الخلافة العباسية، حيث عبر الكرد من خلالها عن استيائهم وتذمرهم من قسوة وجور القواد والولاة العباسيين في المناطق الكردية.

سادسا- أن المصادر المتوافرة بين أيدينا لاتعطينا معلومات وافية وحاسمة عن تاريخ وفاته، على الرغم من ان معظم المصادر والمراجع ذهبت إلى ان وفاة اليعقوبي كانت سنة (٢٨٤هـ/٨٩٣ م)، لكن اشارة وردت في تاريخه ترجع وفاته إلى

مابعد سنة (٢٩٢هـ/٩٠٥م) إذ قال: ((لما كانت ليلة عيد الفطر في سنة مئتين واثنتين وتسعين تذكرت ماكان فيه ابن طولون في مثل هذه الليلة في الـزي والـسلاح وملونـات البنود والاعلام وشهرة الثياب وكثرة إسراع أصوات الأبواق والطبول، فـأعرتني لـذلك فكرة ونمت في ليلتي فسمعت هاتفاً يقول: ذهب الملك والتملك والزينة لما مـضى بنـو طولون))[1].

وكمـا هـو معلـوم ان سـقوط الدولـة الطولونيـة قـد تم سـنة مئـتين واثنـتين وتـسعين[2]، بهـذه الادلـة الجديـدة تجعلنـا نعتقـد بـأن وفاتـه كانـت في حـدود (٢٩٢هـ/٩٠٥م).

[1] اليعقوبي: البلدان، طبعة لايدن، ١٣٧٢هـ، وطبعة النجف، العاملي: أعيان الشيعة، ج١٠، ص٣٣٥.

[2] السيوطي: حسن المحاضرة في أخبار مصر والقاهرة، ج٢، ص١٣.

الهوامش

١- ياقوت الحموي: معجم الأدباء، ج٥، ص١٥٣-١٥٤.

٢- ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة، ج٢، ص٤٠.

٣- كراتشكوفسكي: تاريخ الأدب الجغرافي عند المسلمين، ج١، ص١٥٩.

٤- أرمينية: بلاد تقع من برذعة إلى باب الأبواب من الجهة الأخرى إلى بلاد الروم وجبل القبق وصاحب السرير وهي في الاقليم الخامس. ياقوت الحموي: معجم البلدان، مج١، ص١٣٢-١٣٣.

٥- الطاهريون: أقاموا إمارة في خراسان وأنحاء أخرى في المشرق الاسلامي، بزعامة طاهر بن الحسين في عهد الخليفة المأمون سنة (٢٠٥هـ/٨٢٠ م). واستمر حكمهم إلى سنة (٢٥٩هـ/٨٧٢ م)، ينظر: ميسون هاشم مجيد: علاقة الخلافة العباسية بدويلات المشرق في القرن الثالث الهجري وحتى نهاية القرن الخامس الهجري، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة الموصل، ١٩٨٣م، ص١٦-١٩.

٦- معجم الأدباء، ج٥، ص١٥٤.

٧- ياسين ابراهيم الجعفري: اليعقوبي المؤرخ والجغرافي، ص٢٤.

٨- اليعقوبي: مشاكلة الناس لزمانهم، ص٣٥.

٩- كراتشكوفسكي: المرجع السابق، ج١، ص١٥٨.

١٠- اليعقوبي: البلدان، ص٣.

١١- الطبري: تاريخ الطبري، ج١٠، ص٥٩.

١٢- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٢، ص١٢٢-١٢٤.

١٣- المصدر نفسه، ج٢، ص١٢٣-١٢٥.

١٤- ياسين ابراهيم الجعفري المرجع السابق، ص٤٠.

١٥- معجم الأدباء، ج٥، ص١٥٣-١٥٤.

١٦- فرانز روزنتال: علم التاريخ عند المسلمين، ص١٨٣-١٨٤.

١٧- سيد عبدالعزيز سالم: التاريخ العربي والمؤرخون، ص٩٩.

١٨- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٢، ص٢.

١٩- دراسات عن المؤرخين العرب، ص١٣٩.

٢٠- عبدالعزيز الدوري: بحث في نشأة علم التاريخ عند العرب، ص٣٤.

٢١- روزنتال: المرجع السابق، ص١٢٥.

٢٢- مرجليوث: دراسات عن المؤرخين العرب، ص١٣٩.

٢٣- المرجع نفسه، ص١٣٩.

٢٤- عبدالعزيز الدوري: المرجع السابق، ص٥٢-٥٣.

٢٥- البلدان، ص٧-١٠.

٢٦- المصدر نفسه، ص٧-١٠.

٢٧- اردشير بن بابك بن ساسان الأصفر بن فاخك بن مهرس بن ساسان الأكبر بن بهمن بن اسفندياز بن بشتايف، هو أحد ملوك الساسانيين انتصر على قائد الجيش آخر الملوك الارشاقيين ارطبان الخامس في بلاد الاهواز (الاحوان) سنة (٢٢٤ أو ٢٢٦م). أبوحنيفة الدينوري: الأخبار الطوال، ص٨٤-٨٤، كريستنسن: ايران في عهد الساسانيين، ترجمة: يحيى الخشاب، بيروت، ١٩٨٢م، ص٤٨٦، سامي سعيد الأحمد ورضا جواد الهاشمي: تاريخ الشرق الأدنى القديم ايران والاناضول، وزارة التعليم والبحث العلمي، بغداد، د.ت، ص١٥٢.

٢٨- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٢، ص١٥٨.

٢٩- بلاد الجزيرة الفراتية، هي البلاد الواقعة بين نهري دجلة والفرات، في أعالي إقليم العراق والمجاور لبلاد الشام. ينظر: ابن عبدالحق: مراصد الاطلاع، ج١، ص٢٥٣، سوادي عبد محمد: الاحوال الاجتماعية والاقتصادية في بلاد الجزيرة الفراتية، ص٣٣-٣٨.

٣٠- اذربيجان: اذر اسم النار بالفهلوية وبايكان معناه الحافظ الخازن، فكأن معناه بيت النار أو خازن النار. وحد اذربيجان من برذعة شرقاً إلى أرزنجان غرباً ويصل حدها من الشمال بلاد الديلم والجبل والطرم، ومن مدنها المشهورة، تبريز، مراغة، سلماس، أرمية، أردبيل، خوي، ومرند وغير ذلك. ياقوت: معجم البلدان، ج١، ص١٠٩. وينظر: حسام الدين علي غالب: المسماة (اذربيجان ٤٢٠-٦٥٤هـ/١٠٢٩-١٢٥٦م - دراسة في احوالها السياسية والحضارية) اطروحة دكتوراه، غير منشورة، قدمة الى كلية الاداب جامعة بغداد، (بغداد:١٩٨٤) ، ص ص ٣٤-٣٧ ٣٧، أحمد عبدالعزيز محمود: الامارة الهذبانية الكردية في اذربيجان وأربيل والجزيرة الفراتية من (٢٩٣-٦٥٦هـ/٩٠٥-١٢٥٨م)، ص٣٣-٣٦.

٣١- اليعقوبي: تاريخ، ج٢، ص١٥٩.

٣٢- المصدر نفسه، ج٢، ص١٦٧-١٦٨.

٣٣- المصدر نفسه، ج٢، ص١٥٧.

٣٤- الرها: مدينة بالجزيرة بين الموصل والشام. ياقوت: البلدان، مج٤، ص٤٥٠.

٣٥- حران: مدينة مشهورة تقع في اقليم الجزيرة إلى الجنوب من مدينة الرها على طريق الموصل والشام والروم. ياقوت: البلدان، مج٣، ص١٣٠، ابوالفداء: تقويم البلدان، ص٣٧٧.

٣٦- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٢، ص١٥٧.

٣٧- كور الاهواز هي جنديسابور، والسوس (الشوش) وتستر(تشتر، وإيذج). المصدر نفسه، ج٢، ص١٧٦-١٧٧.

٣٨- جلولاء: مدينة تقع في محافظة ديالى بينها وبين خانقين سبعة فراسخ (٤٢ كم) وحتى الآن نحو نصف سكانها من الكرد، كانت أحد طساسيج كورة استان قباذ الاقليم السواد. وكان لها خمسة رساتيق، وتبعد عن خانقين. سبعة فراسخ (٤٢ كم) تقريباً. وهي على طريق خراسان. ياقوت: البلدان، مج٣، ص٧٠-٧١. أبوالفداء: تقويم، ص٣٠٤، لمزيد من التفاصيل يراجع: خوشناو: الكورد وبلادهم عند البلدانيين والرحالة المسلمين، ص١٨١.

٣٩- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٢، ص٩٥، ابن الاثير: الكامل في التاريخ، ج٣، ص٧٩.

٤٠- يزدجرد بن شهريار بن كسرى بن ابرويز: هو يزدجرد الثالث آخر ملوك الساسانيين الذي قتل سنة (٣١هـ/ ٦٥٢م) في حكم الخلافة عثمان بن عفان، وكان أميراً من نسل الملك كسرى أبرويز، هزم جيشه أمام زحف المسلمين في معركتي القادسية والمدائن سنة (١٦هـ/٦٣٧م). وهرب ليلقى حتفه في مدينة مرو وسقطت الامبراطورية الساسانية. ينظر: ابن سعد: طبقات، ج٥، ص١٨٧، الدينوري: الأخبار الطوال، ص١١٤، ١٣٣، اليعقوبي: تاريخ، ١٥١/١" الطبري: تاريخ، ج٤، ص١٨٠، ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج٤، ص٥٩، آرثر كريستنسن: ايران في عهد الساسانيين، ترجمة: يحيى الخشاب، بيروت، ١٩٨٢م، ص٤٨٦-٤٨٩.

٤١- نهاوند: مدينة مشهورة تبعد عن همذان نحو (٨٤ كم) تقريباً. اليعقوبي: البلدان، ص٨٤، الأصطخري: المسالك والممالك، ص١١٨، ياقوت: البلدان، مج٨، ص٤٠٩.

٤٢- إقليم الجبال: ويقصد باقليم الجبال المناطق الوسطى والشمالية من جبال زاكروس الحالية، وكان معظم سكانها من الكرد. ينظر: الاصطخري: المسالك والممالك، ص٥٨. ينظر: اليعقوبي: البلدان، ص٣٩، ابن رستة: الاعلاق النفيسة، ص١٥، الادريسي: نزهة المشتاق، ص٢٢٣.

٤٣- الاهواز: فالاهواز اسم للكورة بأسرها وأما البلد الذي يغلب عليه هذا الاسم عند العامة فانما هو سوق الاهواز. وان اقليم الاهواز يتكون من سبع كور بين البصرة وفارس، ولكل كورة اسم. ياقوت: البلدان، مج١، ص٢٢٦-٢٢٧.

٤٤- عياض بن غنم الفهري: من أصحاب الرسول محمد (صلى الله عليه وسلم)، ولد قبل الهجرة بأربعين سنة (٥٨٣م) أسلم قبل الحديبية، شارك في فتوح الشام والعراق، وكان شاعراً فاضلاً سمحاً، معروفاً بالسخاء، توفي في الشام سنة (٢٠هـ/٦٤٠م) بعد ان ناهز الستين من عمره. ابن سعد: الطبقات الكبرى، ج٧، ص٣٩٨.

٤٥- الرقة: مدينة مشهورة تقع على شاطئ الفرات من الجانب الغربي في سوريا قبل إلتقاء نهر بليخ بنهر الفرات. ياقوت: البلدان، مج٤، ص٤١٤، القزويني: آثار البلاد، ص٢١٤.

٤٦- سروج: وهي بلدة قريبة من حران في اقليم الجزيرة. ياقوت: المصدر السابق، مج٥، ص٤٣، السيوطي: تاريخ الخلفاء، ص١٣٢.

٤٧- نصيبين: مدينة عامرة من بلاد الجزيرة على جادة القوافل من الموصل والشام حالياً تقع في كوردستان التركيا وهي تابعة لولاية ميردين. ياقوت: المصدر السابق، مج٨، ص٣٩٠. للمزيد يراجع: ابن حوقل: صورة الأرض، ص١٩٣-١٩٤.

٤٨- ابن قتيبة: الامامة والسياسة، ج١، ص٤٦، اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٢، ص١١٢-١٢٣.

٤٩- البيلقان: مدينة تقع في السهل الذي يمتد بين نهري الكر والرس (آراس) قبل التقائهما في مجرى واحد في إقليم الرّان (آران) حالياً في جورجيا. ابن خرداذبة: المسالك والممالك، ص١٢٠، المقدسي: أحسن التقاسيم، ص١٥٩، الكبرى: معجم ما استعجم، ج١، ص٢٧٩، ياقوت: البلدان، ج٤، ص٤١٩.

٥٠- برذعة: تقع هذه المدينة بين مدينتي باب الابواب والشماخية، تبعد عن الاولى (١٠٨ كم) تقريباً وعن الثانية (٨٤ كم) في إقليم الرّان (آران) جورجيا حالياً. ابن خرداذبة: المسالك، ص١٢٢، الاصطخري: المسالك والممالك، ص١٩٢" الادريسي: نزهة المشتاق، ص٢٨٥، ٢٨٦، ياقوت: البلدان، ج٢، ص٣٠٠.

٥١- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٢، ص١٥٧-١٥٨.

٥٢- المصدر نفسه، ج٢، ص١٤٧، ١٨٩، ١٩١.

٥٣- ابن سعد: الطبقات الكبرى، ج٢، ص٣٤٩، ج٦، ٢٤٧.

٥٤- محمد رضا: الامام علي ابن أبي طالب (كرم الله وجهه) راجع الخلفاء الراشدين، القاهرة، ١٩٣٩م، ص٥.

٥٥- شهرزور: وصفت بأنها كورة واسعة في الجبال بين مدينتي إربل وهمذان، وكانت تضم عدة مدن وقرى، وقصبتها كانت مدينة كبيرة تسمى (نيم ازراي) الواقعة في منتصف الطريق بين طيسفون وشيز تقع في محافظة السليمانية في اقليم كردستان العراق ولايزال السهل يحمل اسمه التاريخي. ياقوت: البلدان، مج٥، ص١٦٥. ونيم ازراي: كلمة كردية مركبة تعني نصف الطريق. ينظر: حكيم احمد خوشناو: الكورد وبلادهم عند البلدانيين والرحالة المسلمين، ص١٧٥، هامش(٢).

٥٦- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٢، ص٢٠٦. وللتفاصيل عن تلك الحركة يراجع: فـائزة محمد عزت: الكرد في إقليم الجزيرة وشهرزور، رسالة ماجستير منشورة، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين، اربيل، ١٩٩٠م، ص١١٠ ومابعدها.

٥٧- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٣، ص٢٣.

٥٨- المصدر نفسه، ج٣، ص٨٥.

٥٩- فائزة محمد عزت: المرجع السابق، ص١١٥.

٦٠- السيوطي: تاريخ الخلفاء، ص٢٥٥، أحمد عبدالعزيز محمود: الأمن في بغداد خلال العصر العباسي الأول، (١٤٥-٢٤٧هـ/٧٦٢-٨٦١ م)، مكتب التفسير للنشر والاعلان، اربيل، ٢٠٠٨م.

٦١- عبدالجبار الجومرد: هارون الرشيد، ج١، ص١٨٥-١٨٥.

٦٢- اليعقوبي: المصدر السابق، ج٣، ص١٠٠.

٦٣- تاريخ الطبري، ج٨، ص١٠٢.

٦٤- ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٦/٣٢١، ٣٢٦.

٦٥- تبريز: مدينة تقع على نحو (٥٥ كم) شرقي بحيرة أرمية (ورمێ) في الجهة الغربية من سهل تبريز. ياقوت: البلدان، مج٢، ص٤٣٠، أحمد عبدالعزيز محمود: الامارة الهذبانية الكردية، ص٣٣-٣٤.

٦٦- نريز: مدينة واقعة في جنوب بحيرة أرمية (ورمێ) التي تمثلها الآن مدينة سيلدوز. ياقوت: البلدان، مج٨، ص٣٨٤. ينظر: قدامة بن جعفر: الخراج وصنعة الكتاب، ص١١١، أحمد عبدالعزيز محمود: الامارة الهذبانية الكردية، ص٣٦.

٦٧- موضع بالشام. ياقوت: المصدر نفسه، مج٨/٣٥١.

٦٨- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٣، ص١١٧.

٦٩- المصدر نفسه، ج٣، ص١٦٧.

٧٠- المصدر نفسه، ج٣، ص١٦٨.

٧١- المسعودي: مروج الذهب، ج٣، ص١٣٥.

٧٢- الشراة: وهم طائفة من الاكراد والخوارج، وأطلقوا على أنفسهم الشراة استناداً إلى قوله تعالى: ﴿إن الله اشترى من المؤمنين أنفسهم وأموالهم بان لهم الجنة يقاتلون في سبيل الله فيقتلون ويقتلون﴾. سورة التوبة، الآية (١١١). الهمداني: صفة جزيرة العرب، ص٢٤٧، ينظر: أحمد عبدالعزيز محمود: علاقة الكرد بالخوارج خلال العصر الاموي (٤١-١٣٢هـ/٦٦١-٧٤٩ م)، بحث منشور في مجلة الاستاذ، كلية التربية ابن رشد، جامعة بغداد، العدد (٦٧)، السنة ٢٠٠٨م، ص٦٧١.

٧٣- الهمداني: صفة جزيرة العرب، ص٢٤٧، نايف معروف: الخوارج في العصر الأموي، ص٢٥٠، ٢٦١.

٧٤- معن بن زائدة الشيباني: هو أبو الوليد معن بن زائدة بن عبدالله بن زائدة بن مطر بن شريك بن الصلب بن عمرو بن قيس شراحيل بن مرة بن همام... بن عدنان، اغتل من قبل الخوارج في سجستان سنة (١٥٢هـ/٧٦٩ م) أو (١٥٨هـ/٧٧٤ م). ابن خلكان: وفيات الأعيان، ج٥، ص٢٤٤، ٢٤٨.

٧٥- محمد جاسم حمادي: الجزيرة الفراتية والموصل، ص٥٧٤.

٧٦- ديار ربيعة: اطلقت المصادر على المناطق الواقعة شمال غرب الموصل وديار ربيعة. ياقوت: البلدان، مج٤، ص٣٣٠، وللمزيد ينظر: ابن خلكان: وفيات الاعيان، ج٦، ص٣٢٧.

٧٧- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٣، ص١٦٩.

٧٨- تاريخ اليعقوبي: ج٣، ص٢٨٣.

٧٩- المصدر نفسه، ج٣، ص٢٢١ ومابعدها.

٨٠- المصدر نفسه، ج٣، ص٢٢١-٢٢٢.

٨١- حسين حزني موكرياني: ئاوڕێکی پاشەوە، ل١٩.

٨٢- زرار صديق توفيق: الكورد في العصر العباسي حتى مجيء البويهيين، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة صلاح الدين، أربيل، ١٩٩٤م، ص١٠٠.

٨٣- اليعقوبي: المصدر السابق، ج٣، ص٢٣٩.

٨٤- توفيق: المرجع السابق، ص١٠٠.

٨٥- الخرمية: فرقة دينية تعود جذورها إلى المعتقدات الايرانية القديمة كالمزدكية والزرادشتية، برزت في القرن الثاني الهجري/ الثامن الميلادي، تزعمها بابك عارض بها معارضة الدولة العباسية في أوائل القرن (٣هـ/٩م)، وعرف بها (بابك الخرمي)، للتفصيل ينظر: الاسفرايني: التبصير في الدين وتمييز الفرق الناجية من الهالكة (بلا- ١٩٤٠م)، ص٨٠، المسعودي: مروج الذهب، ج٣، ص٢٩٤، ياقوت: البلدان، مج٣، ص٣٠٦، حكيم أحمد خوشناو: الكورد وبلادهم، ص١٤٢.

٨٦- بندلي جوزي: من تاريخ الحركات الفكرية، ص٧٩.

٨٧- المرجع نفسه، ص٨٣.

٨٨- البلدان، ص٤٤.

٨٩- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٣، ص١٩٥.

٩٠- المصدر نفسه، ج٣، ص٢٠٣.

٩١- المصدر نفسه، ج٣، ص٢٠٤.

٩٢- المصدر نفسه، ج٣، ص٢١١.

٩٣- همذان: مدينة بالقرب كورة روذراور على ثلاث فراسخ منها (٩كم)، وهو الذي يسمى ماه البصرة. اليعقوبي: البلدان، ص٤١، القزويني: آثار البلاد، ص٣٧٤.

٩٤- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٣، ص٢١١.

٩٥- مرند: مدينة مشهورة في اذربيجان واقعة في شمال بحيرة أرمية. ياقوت: البلدان، مج٧، ص٢٥١.

٩٦- اليعقوبي: تاريخ، ج٣، ص٢١١.

٩٧- المصدر نفسه، ج٣، ص٢١١-٢٢٢.

٩٨- وان: مدينة من مدن أرمينيا إنها بلدة صغيرة ولها قلعة في الجبل وحالياً تقع في كردستان تركيا. أبوالفداء: تقويم، ص٣٨٩، ياقوت: البلدان، مج٨، ص٤٤١.

٩٩- عبدالرقيب يوسف: الدولة الدوستكية في كردستان الوسطى، ج١، ص١٧.

١٠٠- أرزَنُ: وهي مدينة مشهورة قرب خلاط ولها قلعة حصينة وكانت من أعمر نواحي أرمينية. ياقوت: البلدان، مج١، ص١٢٥.

١٠١- بدليس: بلدة من نواحي ارمينية وهي واقعة في وادٍ قرب خلاط ذات بساتين كثيرة وتفاحها يضرب به المثل في الجودة والكثرة والرخص. ناصر خسرو: رحلة ناصر خسرو، ص٥١، ياقوت: المصدر السابق، مج٢، ص٢٨٤.

١٠٢- خيلأط: وهي قصبة في أرمينية الوسطى فيها الفواكه الكثيرة والمياه الغزيرة. ياقوت: المصدر السابق، مج٣، ص٢٤١.

١٠٣- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٣، ص١٦٧-١٦٨.

١٠٤- المصدر نفسه، ج٣، ص٢٢٠.

١٠٥- المصدر نفسه، طبعة بيروت، ١٩٩٩م، ج٢، ص٣٣٤.

١٠٦- المصدر نفسه، ج ، ص٣٣٤.

١٠٧- الكرج: هم سكان جورجيا عرفهم ياقوت بقوله: ((جيل من الناس نصارى كانوا يسكنون في جبال القبق وبلد السرير، فقويت شوكتهم حتى ملكوا مدينة تفليس ولهم ولاية تنسب إليهم)). معجم البلدان، مج٧، ص١٢٦.

١٠٨- اليعقوبي: تاريخ اليعقوبي، ج٣، ص٢٢٧-٢٢٨.

المصادر والمراجع

المصادر:

- القرآن الكريم.

ابن تغري بردي، جمال الدين أبوالمحاسن (ت ٨٧٤هـ/١٤٧٠م)

١- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، دار الكتب المصرية، (القاهرة: ١٩٣٠م).

ابن حوقل، ابوالقاسم بن حوقل النصيبي (ت ٣٦٧هـ/٩٧٧م)

٢- صورة الأرض، دار مكتبة الحياة، (بيروت: ١٩٧٩م).

ابن خرداذبة، ابوالقاسم عبيدالله بن عبدالله (ت ٢٨٠هـ/٨٩٧م)

٣- المسالك والممالك، طبعة بريل، باعتناء، دي غوية، ١٨٨٩م، اعادت مكتبة المثنى ببغداد طبعها بالاوفسيت.

ابن خلكان، ابوالعباس شمس الدين أحمد بن محمد أبي بكر بن خلكان (ت ٦٨١هـ/١٢٨٢م)

٤- وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان، تحقيق: د. احسان عباس، دار الفكر، (بيروت: ١٩٧٧م).

ابن رستة: ابو علي احمد بن عمر (ت بعد سنة ٢٩٠هـ/٩٠٣م)

٥- الاعلاق النفيسة، شركة نوابغ الفكر، (القاهرة: ٢٠٠٩م).

ابن سعد، محمد ابن سعد (ت ٢٣٠هـ/٨٤٤م)

٦- الطبقات الكبرى، تحقيق: احسان عباس، دار صادر، (بيروت: ١٩٦٨م).

ابن عبدالحق، صفي الدين عبدالمؤمن بن عبدالحق (ت٧٣٩هـ/١٣٣٨م)

٧- مراصد الاطلاع على اسماء الامكنة والبقاع، تحقيق وتعليق: علي محمد البجاوي، دار احياء الكتب العربية، (القاهرة: ١٩٥٤-١٩٥٥م).

الادريسي: محمد بن محمد بن عبدالله بن ادريس بن يحيى الحسيني (ت ٥٦٠هـ/١١٦٥م)

٨- نزهة المشتاق في اختراق الآفاق مجهول، (د. ت).

الاسفرايني، ابوالمظفر عمادالدين (ت ٤١٨هـ/١٠٢٧م)

٩- التبصير في الدين وتمييز الفرقة الناجية عن الفرق الهالكة طبعة الخانجي، (القاهرة: ١٩٥٥م).

الاصطخري، أبواسحاق محمد بن ابراهيم (توفي بعد ٣٤٠هـ/٩٥١م)

١٠- المسالك والممالك، تحقيق: محمد جابر عبدالعال، مراجعة محمد شفيق الغربـال، دار القلم، (القاهرة: ١٩٦١م).

البكري، عبدالله بن عبدالعزيز (ت ٤٨٧هـ/١٠٩٣م)

١١- معجم ما استعجم من اسماء المواقع والبلدان، تحقيق: مصطفى السقا، مطبعة لجنة التأليف والنشر، (القاهرة: ١٩٤٥-١٩٤٦م).

الدينوري: ابن قتيبة عبدالله بن مسلم (ت ٢٧٦هـ/٨٨٩م)

١٢- الامامة والسياسة، مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، (القـاهرة: ١٩٦٣م).

الدينوري: ابوحنيفة أحمد بن داود (ت ٢٨٢هـ/٨٩٥ م)

١٣- الاخبار الطوال، تحقيق: عبدالمنعم عامر، (القاهرة: ١٩٦٢م).

السيوطي، عبدالرحمن بن أبي بكر جمال الدين (ت ٩١١هـ/١٦٠٥م)

١٤- تاريخ الخلفـاء، تحقيـق: محمـد أبـي الفـضل ابـراهيم، دار الفكـر العربـي، القـاهرة، ١٩٧٥م.

١٥- حسن المحاضرة في أخبار مصر والقاهرة، مطبعة دار الوطن، (القاهرة: ١٢٩٩هـ).

الطبري، أبوجعفر محمد بن جرير(ت ٣١٠هـ/٩٢٣م)

١٦- تاريخ الرسل والملوك، تحقيـق: محمـد أبـي الفـضل، ط٤، دار المعـارف، (القـاهرة: ١٩٧٧م).

ابو الفداء، عمادالدين اسماعيل بن محمد بن عمر (ت٧٣٢ هـ /١٣٣١م)

١٧- تقويم البلدان، باعتناء وبنود وريسلان، دار الطباعة السلطانية، (باريس:١٨٤٠م).

قدامة بن جعفر، ابوالفرج الكاتب البغدادي (ت ٣٢٠هـ/٩٣٢م)

١٨- الخراج وصنعة الكتابة، شرح وتعليق: محمد حـسين الزبيـدي، دار الحريـة، (بغـداد: ١٩٦٠م).

القزويني، زكريا بن محمد بن محمود (ت٦٨٢ هـ/١٢٨٣م)

١٩- اثار البلاد واخبار العباد، دار صادر ،(بيروت :١٩٦٠).

المسعودي، أبوالحسن علي بن الحسين (ت ٣٤٦هـ/٩٥٧م)

٢٠- مروج الذهب ومعادن الجوهر، تحقيق: مفيد محمد قميحة، (بيروت: ١٩٨٦م).

المقدسي البشاري: ابو عبدالله شمس الدين محمد بن أحمد (ت ٣٨٧هـ/٩٩٧م)

٢١- أحسن التقاسيم في معرفة الاقاليم، ليدن، مطبعة بريل، ١٩٠٦م، اعادت طبعه بالاوفسيت مكتبة المثنى بغداد.

ناصر خسرو علوي: أبو معين الدين القبادياني المروزي (ت ٤٨١هـ/١٠٨٨م)

٢٢- سفرنامة أو رحلة ناصر خسرو القبادياني، ترجمة: يحيى الخشاب، تصدير: عبدالوهاب عزام، الهيئة المصرية العامة للكتاب، (القاهرة: ١٩٩٣م).

الهمداني، الحسين بن أحمد (ت ٣٣٤هـ/٩٤٦م)

٢٣- صفة جزيرة العرب، تحقيق: محمد بن علي الأكوع، ط٣، (صنعاء: ١٩٨٣م).

وكذلك طبعة دار الكتب العلمية، (بيروت: ١٩٩٩م).

٢٤- كتاب البلدان، المطبعة الحيدرية، (النجف: ١٩٥٧م).

٢٥- مشاكلة الناس لزمانهم، تحقيق: ماورد، دار الكتاب الجديد، (بيروت: ١٩٦٢م).

ياقوت الحموي: شهاب الدين أبو عبدالله الرومي (ت ٦٢٦هـ/١٢٨٩م)

٢٦- معجم الأدباء، طبعة جديدة مصححة ومنقحة، قدم لها محمد عبدالرحمن المرعشلي، دار احياء التراث العربي، (بيروت: ٢٠٠٨م).

٢٧- معجم البلدان، دار صادر، (بيروت: د.ت).

اليعقوبي: أحمد بن واضح بن جعفر بن وهب (ت ٢٩٢هـ/٩٠٥م)

٢٨- تاريخ اليعقوبي، تحقيق: محمد بحر العلوم، (النجف: ١٩٦٣م).

المراجع:

أحمد عبدالعزيز محمود:

٢٩- الامارة الهذبانية الكردية في اذربيجان وأربيل والجزيرة الفراتية من (٢٩٣-٦٥٦هـ/٩٠٥-١٢٥٨م)، مؤسسة موكرياني للنشر، (أربيل: ٢٠٠١م).

٣٠- الأمن في بغداد خلال العصر العباسي الأول (١٤٥-٢٤٧هـ/٧٦٢-٨٦١م)، مكتب التفسير للنشر والاعلان، (أربيل: ٢٠٠٨م).

آرثر كريستين:

٣١- ايران في عهد الساسانيين، ترجمة: يحيى الخشاب، ط٢، (بيروت: ١٩٨٢م).

بندلي جوزي:

٣٢- من تأريخ الحركات الفكرية، دار الروائع، (بيروت: د.ت).

- حسام الدين علي غالب النقشبندي:

٣٣- اذربيجان (٤٢٠-٦٥٤هـ/١٠٢٩-١٢٥٦م) دراسة سياسية حضارية، اطروحة دكتوراه، كلية الاداب، جامعة بغداد، (بغداد: ١٩٨٤م).

٣٤- الكرد في الدينور وشهرزور، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب-جامعة بغداد، (بغداد: ١٩٧٥م).

حكيم أحمد خوشناو:

٣٥- الكورد وبلادهم عند البلدانيين والرحالة المسلمين (٢٣٢-٦٢٦هـ/٨٤٦-١٢٢٩م)، دار الزمان للطباعة والنشر والتوزيع، (دمشق: ٢٠٠٨م).

زرار صديق توفيق:

٣٦- الكورد في العصر العباسي حتى مجيء البويهيين، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب-جامعة صلاح الدين، (أربيل: ١٩٩٤م).

سامي سعد الأحمد ورضا جواد الهاشمي:

٣٧- تاريخ الشرق الأدنى القديم ايران والاناضول، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بغداد، د.ت.

سوادي عبد محمد:

٣٨- الاحوال الاجتماعية والاقتصادية في بلاد الجزيرة الفراتية خلال القرن السادس الهجري/ الثاني عشر الميلادي، دار الشؤون الثقافية العامة، (بغداد: ١٩٨٩م).

السيد عبدالعزيز سالم:

٣٩- التاريخ العربي والمؤرخون، دار الكتاب العربي، (القاهرة: ١٩٦٧م).

عبدالجبار جومرد:

٤٠- هارون الرشيد، (بيروت: ١٩٥٦م).

عبدالرقيب يوسف:

٤١- الدولة الدوستكية في كردستان الوسطى، مطبعة اللواء، (بغداد: ١٩٧٢م).

عبدالعزيز الدوري:

٤٢- بحث في نشأة علم التاريخ عند العرب، المطبعة الكاثوليكية، (بيروت: د.ت).

عمر رضا كحالة:

٤٣- معجم المؤلفين، مكتبة المثنى، بغداد، دار التراث العربي، (بيروت: د.ت).

فائزة محمد عزت:

٤٤- الكرد في إقليم الجزيرة وشهرزور في صدر الاسلام، رسالة ماجستير منشورة، كلية الآداب-جامعة صلاح الدين، (أربيل: ١٩٩٤م).

فرانز روزنثال:

٤٥- علم التاريخ عند المسلمين، ترجمة: صالح أحمد العلي، مراجعة: محمد توفيق حسين، مؤسسة فرانكلين، (بغداد: ١٩٦٣م).

كراتشكوفسكي أغناطيوس يوليا:

٤٦- الأدب الجغرافي العربي، ترجمة: صلاح الدين عثمان هاشم، (القاهرة: ١٩٥٧م).

محسن الأمين الحسيني العاملي:

٤٧- أعيان الشيعة، مطبعة ابن زيدون، (دمشق: ١٩٣٨).

محمد جاسم حمادي:

٤٨- الجزيرة الفراتية والموصل، دار الرسالة، (بغداد: ١٩٧٧م).

محمد رضا:

٤٩- الامام علي ابن أبي طالب (كرم الله وجهه)، رابع الخلفاء الراشدين، (القاهرة: ١٩٣٩م).

مرجليوث:

٥٠- دراسات عن المؤرخين العرب، ترجمة: حسين نصار، دار الروائع، (بيروت: د. ت).

ميسون هاشم مجيد:

٥١- علاقة الخلافة العباسية بدويلات المشرق في القرن الثالث الهجري وحتى نهاية القرن الخامس الهجري، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة الموصل، (الموصل: ١٩٨٣م).

نايف معروف:

٥٢- الخوارج في العصر الأموي، نشأتهم، تاريخهم، عقائدهم، أدبهم، الطبعة الثانية، دار الطليعة، (بيروت: ١٩٨٦م).

ياسين ابراهيم علي الجعفري:

٥٣- اليعقوبي المؤرخ والجغرافي، دار الحرية للطباعة، (بغداد: ١٩٨٠م).

البحوث والمقالات:

٥٤- أحمد عبدالعزيز محمود، علاقة الكرد بالخوارج خلال العصر الأموي، مجلة الاستاذ، العدد (٦٧)، (بغداد: ٢٠٠٨م)، ص ص٦٧١-٦٧٣.

پــوختە

یەعقووبی لە مێژووەکەیدا کورد دەگەیەنێتە سەردەمی ئەردەشێری کوڕی بابەك و بە دامەزرێنەری دەوڵەتی ساسانی دادەنێت، بەڵام زانیارییەکی تەواو نادات لە بارەی مێژووی کورد و وڵاتەکەی پێش هاتنی ئاینی ئیسلام و ئاماژە بە نیشتمانی کورد دەکات کە دەکەوێتە نێوان ئیمپراتۆریەتی ساسانی و ڕۆمانی.

تێبینی ئەوە دەکرێت کە یەعقووبی مەیلی عەلەوییەکانی هەبووە و بەڵگەی ئەمەش تەنیا بایەخی بە ئیمامی عەلی و حەسەنی کوڕی داوە لە ناو خەلیفەکانی ڕاشیدین و ئەمەوی و عەباسی بەس ئەوانی بە میری باوەڕداران (أمير المؤمنين) داناوە.

لە دوای فتووحاتی ئیسلامی یەعقووبی تەنیا ئاماژە بە ناوی هەندێ لە والییەکانی کوردستان دەکات کە لە لایەن خەلیفەکانیانەوە ڕەوانە کراون.

یەعقووبی لە سەردەمی ئەمەوییەکاندا باسی دوو بزووتنەوە دەکات، یەکەمیان بزووتنەوەکەی شبیبی کوڕی یەزید (٧٦ك/٦٩٥ز) لە هەرێمی چیادا و دووەمیان بزووتنەوەکەی (ضحاك)ی کوڕی قەیسی حەرووری (١٢٧ك/٧٤٤ز) لە هەرێمی جەزیرەی فوراتیدا، ئەوەی ڕاستی بێ ئەم دوو هەرێمە بوونە مەڵبەندی بزووتنەوەی خەواریجەکان دژی دەسەڵاتی ئەمەوییەکان و بە هیچ شێوەیەك باسی ڕۆڵی کورد ناکات لەم بزووتنەوانەدا.

یەعقووبی لە سەردەمی عەباسییەکاندا تاکو ساڵی (٢٥١ك/٨٧٢ز) باسی کورد ناکات گەر بەراورد بکرێت لەگەڵ فارس و تورك، ئەمەش کاریگەرییەکی خراپی هەبووە لەسەر تۆمارنەکردنی مێژووی کورد بەتایبەتی لەسەر بزووتنەوەکەی وەلیدی کوڕی تەریفی شاری لە ساڵانی (١٧٨-١٧٩ك/٧٩٤-٧٩٥ز) لە سەردەمی هارونە ڕەشیددا، بەڵام کە باسی بزووتنەوەکەی بابەکی خوڕەمی (٢٠٠-٢٢٣ك/٨١٦-٨٧٣ز) دەکات بە مەترسیدارترین بزووتنەوەی دادەنێ لە مێژووی عەباسیدا چونکە کوردەکان ناڕەزایی و بێزاری خۆیان دژی والی و سەرکردە عەباسییەکان دەربڕی.

یەعقووبی بەوە وەسفی کوردەکان دەکات کە لە ناوچە شاخاوییەکان دەژین و مەڵبەندی خراپەو وێرانکارییەو پڕە لە بەفر و سەخت و دژوارە.

زۆربەی سەرچاوەکان لەسەر ئەوە کۆکن کە یەعقووبی لە ساڵی (٢٨٤ك/٨٩٧ز) کۆچی دوایی کردووە، بەڵام خۆی لە کتێبەکەی (مێژووی یەعقوبی) ئاماژەیەکی هەیە کە لە دوای ساڵی (٢٩٢ك/٩٠٥ز) مردووە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە لە (٢٩٢ك/٩٠٥ز) کۆچی دوایی کردووە.

Summary

In his history, Al-Yaakoubi traces the origins of the Kurds to the days of Ardasher son of Babak, calling them the founders of the Sassanid Empire. However, he provides no sufficient information concerning the history and the country of the Kurds before the arrival of Islam. He refers to the formeland of the Kurds as located in between the Sassanid and Roman Empires.

It is observed that Al-Yaakoubi tended towards Ali; the clue to this the emphasis he lays on Imam Ali and his son Imam Hassan among all the caliphs of Islam from the companions of the prophet, through the Umayyads, to the Abbasids, he only calls each of Ali and Hassan "the cornice of the believers", or "Ameer Al-Mu`mineen" in Arabic.

After the Islamic congests, he only refers to the walis of Kurdistan whom the caliphs appointed. He mentions two movements in the times of the Umayyads. First, the movement led by Shibeeb son of Yazid(695A.D/76A.H) in the region of the Mountains. The second, was a movement led by Zahhak son of Qays Harouri(744A.D/127A.H) in the region of "the island on the Euphrates=jezirat Al-Forat". In fact, both areas were strongholds of the Al-Khawarij outlaws who opposed the othorities of the Umayyads. This

historian says nothing about the role of the Kurds in these movements.

He says nothing about the Kurds during the Abbasid rule till the year(872A.D/251A.H) in any way comparable to what he says regarding the Persians and the Turks. This has a negative effect on the lace of historical records of the Kurds, especially regarding the rebellion of Waleed son of Tarif Shari in (794-795A.D/178-179A.H) during the reign of Harun Rasheed. But when he writes about the rebellion of Babak Al-Khorrami(816-873A.D/200-223A.H), he describes it as the most hazardous rebellion in Abbasid history because Kurds expressed ther`s anger and protest against the Wali and other Abbasid officials.

Al-Yaakoubi depicts the Kurds as those living in the mountainous regions, in the centers of evil and destruction, full of snow and abounding in hardships and perils.

تطور مفهوم الهوية القومية لدى الطفل الكردي

الأستاذ المساعد الدكتور
جاجان جمعة محمد
كلية التربية الأساسية/ جامعة دهوك

المدرس الدكتور
رشيد حسين أحمد
كلية الآداب / جامعة صلاح الدين

مقدمة :

ليس بإمكان أي فرد أن يكوّن له هوية وحده، بل أنه في حاجة إلى هوية تجمعه مع آخرين، ولعل الاعتزاز بالانتماء للآخرين ولتاريخهم المشترك هما الأساس في تشكيل الهوية. فالهوية على المستوى الفردي يعني شعور الفرد بالانتماء إلى جماعة أو إطار إنساني أكبر يشاركه في منظومة من القيم والمشاعر والاتجاهات (البوتي، ١٩٨٣ : ص٦).

ويعد مفهوم الهوية من المفاهيم الغامضة إلى حد ما، على الرغم من شيوع استخدامها في مجالات واسعة . فقد تناولها الفلاسفة في أطروحاتهم وآرائهم، وكذلك تداولها الكثيرون من العلماء والباحثين المتخصصين في مجالات العلوم المختلفة، ومنها علم النفس وعلم السياسة وعلم الاجتماع والتربية وما إلى ذلك . وتحتل الهوية المرتبة الأولى في لائحة مطالب الشعوب والجماعات في المجتمعات المعاصرة (العكرة وآخرون، ١٩٨٢ : ص٩١).

ويعد أريك أريكسون من أبرز علماء النفس الذين تحدثوا عن الهوية، وعدها أزمة نفسية اجتماعية في مرحلة المراهقة، وهو يرى بأنها : " عملية إدراكية تتعلق بعملية تقييم متبادلة ما بين تقييم الفرد لذاته وتقييم الآخرين له "(Erikson, 1968 : p.22).

وترتبط الهوية مع القيم والمعتقدات الاجتماعية، فإذا انتقلنا من المستوى الفردي الى المستوى الجماعي، فإن (أندرين) يرى : " أن مسألة خلق هوية عامة يتطلب تطور قيمٍ ومعتقدات مشتركة تعطي الشعب الإحساس بالتماسك الاجتماعي، وتتطلب إدراكاً من الأفراد بأنهم مميزون عن غيرهم من الشعوب " (Andrain,

p.56 : 1974). وهكذا فإن الهوية لا تعني فقط الشعور بالتميز عن الآخرين، بل يتضمن أيضاً جانباً عاطفياً يتمثل في الولاء والانتماء وهذا ما يؤكده (عامر) في تعريفه للهوية بأنها : " مجموعة السمات الثقافية التي تتصف بها جماعة من الناس في فترة زمنية معينة والتي تولد الإحساس لدى الأفراد بالانتماء لشعب معين والارتباط بوطن معين والتعبير عن مشاعر الاعتزاز والفخار بالشعب الذي ينتمي إليه هؤلاء الأفراد (عامر، ١٩٨٢ : ص١٥) .

مشكلة البحث :

تشهد المجتمعات الإنسانية عمليات تغير بصورة متواصلة، والمجتمع الكردي هو الآخر شأنه شأن بقية المجتمعات شهد مع نهاية القرن العشرين ودخول الألفية الثالثة مجموعة من التغيرات السياسية والاقتصادية والاجتماعية والثقافية، وكان لهذه التغيرات تأثيرها المباشر وغير المباشر على كل جوانب الحياة في كردستان بما في ذلك الجانب التربوي وعمليات التنشئة الاجتماعية التي تتولاها الأسرة والمدرسة ووسائل الإعلام، والتي ترمي إلى إعداد الفرد للحياة الاجتماعية .

وتعدّ الأسرة الخليةَ الرئيسة في المجتمع، ذلك أنها تؤثر في التكوين الشخصي للفرد بوصفها البيئة الأولى التي يحل إليها وينشأ فيها، وهي الموئل الأول الذي يحضنه فور أن يرى الحياة، وتؤثر في توجيه سلوكه وتحدد اتجاهاته ومستقبله، فترسخ في شخصيته ما يدور أمامه في الأسرة من أحداث، وينطبع في مشاعره ما يتلقاه من شعور بالانتماء للجماعة واعتزاز بالقومية .

لقد أصبح العالم قرية صغيرة في ظل انتشار وسائل الاتصال الجماهيري التي تتخطى الحدود السياسية والدولية فأصبح هناك احتكاك بثقافات أخرى في ظل قصور تعانى منه الدول النامية في المجالات العلمية والتكنولوجية مما يعنى أنه لابد من إثراء الثقافة القومية.

إن اخطر ما يواجه مجتمعنا اليوم هو بناء شخصية الفرد والحفاظ على هويته الوطنية والقومية بعيدا عن مؤثرات وإفرازات الثقافات الواردة، والتي تتجسد في الغزو الثقافي تحت شعار ما يسمى بالعولمة، وما تحمله من محتويات ووسائل دخلت البيت الكردي من دون استئذان، ووضعت بصماتها على تحجيم دور الأسرة والمدرسة في التنشئة الاجتماعية .

وقد لاحظ الباحثان أن هناك شيء من القلق لدى العديد من الآباء والأمهات وكذلك المربين حول الانتماء لدى أبنائهم، ويبدوا هذا القلق من خلال أحاديث الكبار عن تاريخ الشعب الكردي ونضاله القومي ورموزه الوطنية مقابل عدم اكتراث ولامبالاة الجيل الجديد وربما جهله وقلة معرفته بتاريخ أمته . لاسيما في ظل الانفتاح الثقافي وانتشار وسائل الإعلام والفضائيات والانترنيت، تلك الوسائل التي جعلت من العالم قرية صغيرة وأثرت في القيم والخصوصيات الوطنية لشعوب العالم، وباتت تمهد للعولمة وتهدد الهوية القومية.

وخاصة أننا نفتقر الى مثل هذه الدراسات التي تؤشر بشكل علمي دقيق مستوى إدراك الطفل للهوية القومية ومسار تطور هذا الإدراك . وعليه يمكن صياغة مشكلة البحث الحالي في التساؤل الآتي :

هل يدرك الطفل الكردي هويته القومية ؟ وما هي العوامل المؤثرة في إدراك الطفل لهويته القومية ؟

أهمية البحث:

تشكل الطفولة مرحلة مهمة في حياة الإنسان، وبسبب أهمية هذه المرحلة وما لها من آثار على المراحل التالية من حياة الإنسان فإن الاهتمام بهذه المرحلة يستدعي ضرورة التعامل معها على وفق المؤشرات العلمية التي يمكن الحصول عليها من نتائج البحوث والدراسات . حيث أن الجزء الأكبر من الخصائص الشخصية وسماتها وعناصر نموها، وبالتالي الخصائص الإنمائية، تتكون في هذه المرحلة . ولهذا السبب تبرز أهمية وضع إستراتيجية شاملة لتنمية الطفولة وإعدادها، وهنا تبرز أهمية الدراسات والبحوث التي تتناول مرحلة الطفولة ومن بينها البحث الحالي الذي يركز على موضوع مهم ألا وهو موضوع إدراك الهوية القومية . والتي تساعد الجهات والمؤسسات المعنية لاتخاذ الإجراءات ووضع البرامج وتنفيذ المشاريع المناسبة لخدمة المجتمع الكردي من خلال ضمان الولاء والانتماء له .

كما تتجلى أهمية البحث الحالي من خلال عدم إمكانية تعميم نتائج الدراسات السابقة على بيئتنا المحلية كونها أجريت في بيئات أخرى تختلف عن واقع

مجتمعنا وثقافتنا، مما يؤكد الحاجة الى إجراء مثل هذا البحث للوصول إلى مؤشرات حول مستوى إدراك أطفالنا للهوية القومية والعوامل المرتبطة بذلك.

أهداف البحث:

يهدف الباحثان في البحث الحالي إلى الإجابة عن السؤالين الآتيين :–

أولاً – هل يتطور إدراك الهوية القومية عند الأطفال بتطور العمر (سنة) ؟ أي هل هناك فروق ذات دلالة معنوية في مستوى تطور الهوية القومية بين الأطفال في أعماره–١٢سنة .

ثانياً – هل هناك علاقة ذات دلالة معنوية بين تطور إدراك الهوية القومية عند الأطفال والمتغيرات الآتية :

أ. العمر.

ب.الجنس .

جـ . ترتيب الطفل بين أخوته .

د. مستوى تعليم الأب .

هـ. مستوى تعليم الأم .

و. مهنة الأب .

ز. مهنة الأم .

ح. موقع السكن .

ط. دخول الطفل في الروضة

حدود البحث:

يتحدد البحث الحالي بالأطفال الكرد الموجودين في مرحلة رياض الأطفال والمدارس الابتدائية التابعة للمديريات العامة للتربية في محافظات دهوك وأربيل والسليمانية للعام الدراسي ٢٠٠٩–٢٠١٠م .

تحديد المصطلحات :

يعد تحديد المفاهيم مدخلاً مهماً في أي بحث علمي، ذلك لأن التعريف يسهم في تحديد طبيعة وخصائص الوقائع التي يمكن دراستها في سياق معين ويسهم بالتالي في تحديد طبيعة مناهج الدراسة وأدواتها (حفني، ١٩٧٥: ص٤٤) .

١. التطور :

عرفه (حسان، ١٩٨٩) بأنـه : " مجموعـة مترابطـة ومتتابعـة مـن الـتغيرات التي تطرأ على الجوانب المختلفة للشخصية الإنسانية بمرور الزمن "(حـشان، ١٩٨٩ : ص١٥).

ويعرف (الصوفي ٢٠٠١) التطور بأنه : " التتـابع المـستمر المركـب المتـسق مع التغيرات والتحولات التي تؤدي في نهايتها الى النضج " (الصوفي، ٢٠٠١ : ص١١).

٢. المفهوم :

عرفه (أبو حطـب وصـادق، ١٩٩٦) بأنـه : " فئـة مـن المعلومـات أو المـثيرات بينها خصائص مـشتركة، ويتـضمن ذلـك عمليـات التمييـز، والتعمـيم، والتـصنيف، وهذه المعلومات أو المثيرات التي يتم تمييزها وتعميمها ثم تصنيفها إلى فئـات تبعـاً لما بينها من خصائص مشتركة، قد تكون أشياء أو أحـداثاً أو أشخاصـاً أو أفكـاراً أو غير ذلك " (أبو حطب وصادق، ١٩٩٦ : ص٥٩٧) .

وعرفه (زيتـون، ١٩٩٦) بأنـه : " المعنـى والفهـم الـذي يتكـون لـدى الفـرد والمرتبط بكلمة أو عبارة أو عملية معينة" (زيتون، ١٩٩٦ : ص٨٧) .

وعرفه (المليكي، ٢٠٠٣) بأنه : " مدرك عقلـي يعـبر عـن محتـوى الأشـياء، والمواقف، والأفكار، والعمليات التي يـدركها الفـرد أصـنافاً، بنـاء علـى خصائـصها المشتركة ويرمز له بكلمات أو رموز " (المليكي، ٢٠٠٣ : ص٢٨) .

٣. الهوية القومية:

يعد مفهوم الهوية القومية من المفاهيم المركبـة المـستعارة أساسـاً مـن علـم النفس، وحتى الآن ليس هناك أي اتفـاق علـى تعريـف محـدد لهـذا المفهـوم، وهنـاك بعـض المحـاولات الـتي توصـلت إلى وضـع تعريـف لمفهـوم الهويـة القوميـة، ومنهـا التعريف الذي قدمه (يوسف) في أن الهوية القومية تعني " معرفة المـواطن بأولويـات انتمائه، أو بمعنى مبسط (من هو) من حيث الانتماء الجمعي، وما يترتـب علـى ذلـك من أولويات الانتماء والإحساس بالتكامـل مـع الـشركاء والتمـايز عـن الغـير (أحمـد، ١٩٨٢ : ص٥) .

وعرف (الحفني، ١٩٨٧) الهوية بأنها تعني : " أن يكون للمرء باستمرار كيان متميز عن الآخرين، والوعي بالذات، ويمكن اعتبارها معادل الأنا " (الحفني، ١٩٨٧ : ص٣٧٩).

وتعرف موسوعة علم النفس والتحليل النفسي الهوية في : " أن يكون للمرء باستمرار كيان مميز عن الآخرين " (الحفني، ١٩٧٨ : ص٣٧٩) . ويؤكد قاموس العلوم السلوكية على أن الهوية " أولاً : حالة تماثل في الصفة المميزة، ثانياً: شعور الفرد بوجوده في العالم ومن خلال ذلك يقيم الفرد نفسه "(Wolman, 1973 :p.186) . ويعرف قاموس لونجمان لعلم النفس والطب النفسي الهوية بأنها : " الإحساس بأنفسنا وماضينا ومستقبلنا، وهي إحساس متواصل مستمد من مشاعرنا وأفكارنا، وإحساس بذاكرتنا وأهدافنا وقيمنا وتجاربنا التي تلائمنا، والإحساس بالفردية والاستقلال (أنا نفسي) (Goldenson, 1984 : p.366) . كما أشار (طيبي) إلى الهوية كمفهوم نفسي اجتماعي في قوله أنها : " وعي الناس بأنفسهم وبما يميزهم عن الآخرين" (Whba, 1985 :p.3).

ويعرف الباحثان الهوية القومية نظرياً لأغراض البحث الحالي بأنها " معرفة الطفل بأنه كردي من خلال معرفته باسم بلده، وألوان علم بلده، وأسم رئيس الإقليم، وأهم الشخصيات التاريخية والمعاصرة المرتبطة بتاريخ أمته، وانتمائه لوطنه، ومعرفته الاختلاف بين بلده والبلدان الأخرى .

أما التعريف الإجرائي للهوية القومية فهي : الدرجة الكلية التي يحصل عليها الطفل من خلال إجاباته عن الأسئلة الواردة في أداة البحث المستخدمة لقياس إدراك الهوية القومية .

الإطار النظري :

أصبحت فكرة تعلم المفاهيم محل اهتمام بالغ ومتزايد لدى معظم المهتمين في الميدان التربوي، لأن جميع أنواع التعلم تتضمن المفاهيم التي توسع آفاق المعرفة، وتسهل عملية الاتصال وتبادل المعلومات مع الآخرين بشكل سريع وفعال (نزال، ٢٠٠٢ : ص٣٧) . واختلف علماء التربية وعلم النفس حول تحديد معنى محدد للمفهوم، لذا تعددت التعاريف فقد حدد (كلوزماير) معنى المفهوم في أنه "

مجموعة من الاستدلالات الذهنية المنظمة التي يكونها المتعلم من الأشياء أو الأحداث المتوافرة في البيئة" (قطامي وقطامي، ٢٠٠١ : ص١٢٥) . وعرفه (نشوان) بأنه مجموعة من المعلومات التي توجد بينها علاقات حول شيء معين تتكون في الذهن وتشتمل على الصفات المشتركة والمميزة لهذا الشيء" (نشوان، ٢٠٠١ : ص٤٠). ويطلق بعض المربين على المفاهيم مصطلح المدركات، ويرى آخرون أن المفاهيم تشتق من المدركات أي من التعرف الفعلي على الأشياء والمواقف من خلال التعرض للخبرات والانغماس في نشاطات مختلفة . فقد عدّ (نوفاك) المفهوم مدركاً، لأنه إدراك منظم لحوادث أو أشياء معينة بوساطة تصنيف شخصي وكيفي (Novak, 1985 : P.25).

وتحتل عملية تشكيل المفاهيم وأنماط تدريسها مكانة متميزة، وتعد قضية مركزية من قضايا التربية الحديثة لأنها من الموضوعات ذات الأهمية البالغة في دراسة عمليات التفكير، وفي تشكيل البنية المعرفية للمناهج الدراسية، إذ أن المفاهيم تتشكل عند الإنسان منذ مرحلة الطفولة، وتعتمد أساساً في تشكيلها على المؤثرات والتجارب والمواقف التي يتعرض لها الإنسان في الظروف الحياتية المتنوعة، والتي يدركها من تفاعله مع الأشياء المحيطة به (الجلاد، ٢٠٠٠ : ص٧٢) .

ويشير (الخليلي) الى أن عملية تكوين المفاهيم ليست عملية عشوائية، بل هو استنتاج عقلي وأهم عنصر في هذه العملية هو التصور العقلي للسمات المشتركة وتمييزها عن الخصائص المتغيرة، وتبدأ بتراكم الخبرات الحسية للمتعلم، وهذه الخبرات الحسية تنظم في مجموعات . فخبرات الفرد تعد أساسية لتكوين أو تعلم المفهوم، ويمر تكوين المفهوم بعدد من المراحل هي :

١. الإدراك الحسي لخصائص المدركات الحسية .

٢. الموازنة والتمييز بين الخصائص ،

٣. تجريد المدركات الحسية من الخصائص الجانبية والتركيز على الخصائص الأساسية .

٤. التعميم، أي تكوين مفهوم مشترك عن المدركات الحسية والمتشابهة في عدد من الخصائص الأساسية واستخدام اسم أو مصطلح يدل على هذا المفهوم (الخليلي، ١٩٩٥ : ص٩٧) .

ويعتمد تعلم المفهوم على قدرة المتعلم على التمييز بين المثيرات أو الصفات المرتبطة بالمفهوم، وقدرته على التعميم، أي تجميع هذه المثيرات أو الصفات المرتبطة تحت صنف أو قاعدة . ومن هنا تؤدي المفاهيم مهمة أساسية في السلوك الإنساني، إذ أن تعلمها يساعد الفرد في إدراك مجموعة من المتغيرات البيئية، وما بينها من أوجه التشابه والاختلاف (الأزيرجاوي، ١٩٩١ : ص٢٧٩) . ويرى (خريشة) أن " تعلم المفاهيم يعد من أهم الأهداف التعليمية في مستويات التعلم المختلفة في مختلف المواد الدراسية " (خريشة، ١٩٩٧ : ص١٠٧) . وتؤكد (المهجة) على أن تعلم المفاهيم وسيلة ناجحة في عملية تحفيز النمو الذهني وتطويرها لأن عملية تكوين المفاهيم تحتاج الى تفكير أعمق وتجريد أكثر مما يتيحه تدريس الحقائق فهي أسهل تذكراً وأكثر بقاءاً (المهجة، ٢٠٠٢ : ص٧٧) .

وجدير بالذكر أن هناك العديد من النماذج التي تؤكد على كيفية تعلم المفهوم بشكل خاص، والتي أصبحت أساس للعديد من أساليب التدريس الحديثة التي تؤكد على أهمية الاستقلال الذاتي للمتعلم ومساهمته الفعالة في عملية تعلم المفاهيم في الدرس، ومن بين تلك النماذج، نموذج بياجيه (J. Piaget) في الارتقاء المعرفي، ونموذج برونر (J. Bruner) الإدراكي التكويني، ونموذج كانيه (R. Cagne) الهرمي، ونموذج أوزبل (D. Ausabel) في التعلم ذي المعنى (الأزيرجاوي، ١٩٩١ : ص٣١٣) . وفضلاً عن هذه النماذج هناك نماذج تدريسية أخرى خاصة بتدريس المفاهيم، مثل نموذج هيلدا تابا (Hilda Taba) الاستقرائي، ونموذج كلوزماير (Klausmeier) الاستنتاجي، ونموذج ميرل وتنسون (Merrill & Tennyson) القياسي .

والحديث عن مفهوم الهوية القومية يتطلب منا الحديث عن ثلاثة مفاهيم رئيسة وهي : مفهوم الهوية، ومفهوم القومية، ومفهوم الهوية القومية وعلى النحو الآتي :

١. مفهوم الهوية :

لقد تنوعت تعاريف الهوية بين الخصائص النفسية والحضارية والاجتماعية والسياسية باختلاف التيارات الفكرية والتي منها : أن الهوية هي الحقيقة المطلقة المشتملة على الحقائق كلها . والبعض يقول أنها الخصائص الحضارية التي ابتعتها المجموعة التي

تنتمي إليها من اللغة والـدين والقـيم والعلاقـات الاجتماعيـة والمهـارات التقنيـة ... الخ، وقد تعددت هذه التعاريف . والهوية تبرز بأشكال وصيغ عـدة تبعـا للظـروف المـؤثرة ابتداء من تعبير الشخص الفرد عنها وانتهاء بالأشكال التنظيمية الاجتماعية الأرقى.

إذ ورد مفهوم الهوية في المعجم الفلسفي بمعنى " أن الموجود هـو ذاتـه، أو هو مـا هـو عليـه " (وهبـة، ١٩٧١ : ص٢٤٧). وتعـرف الموسـوعة الفلـسفية الهويـة بأنها: " انعكاس فلسفي حول طبيعـة التغـيير، نحـو مـشاكل تحديـد هويـة أو إعـادة تحديد هوية الشيء أو الشخص، حيث تـثير مجموعـة مـن القـضايا تنـدرج تحـت مـا يسمى (مشكلة الهوية) . وفي شكلها البسيط تعني محاولة إعطاء شرح حقيقي لـصور العالم التي تفسر تماثلها من ناحية وتنوعها وتغيرها من ناحية أخرى " (Edwards, 1967 : P.121).

وعرفت الموسـوعة المختـصرة في علـم الـنفس والطـب العقلـي الهويـة بأنهـا :" تمـام المشابهة أو المماثلة في كل شيء، أو أن أحد المطابقين يمكـن أن يحـل محـل الآخـر تماماً" (الخولي، ١٩٧٦ : ص٤٦)

٢. مفهوم القومية :

القومية مفهوم يصعب تعريفه وتحديده بالكلمات أو العوامل والأسباب، مـع أن الباحثين بذلوا جهوداً كـبيرة لمعرفـة حقيقتـه وتحديـد معالمـه . وتعتـبر القوميـة حركة حديثة في التاريخ، وقد انتشرت في أشكال متنوعة، إذ بدأت كسلوك جماهيري، وحركة جماهيرية، وتحولت لثورة اجتماعية، ثم أصبحت حركة سياسـية (Deutch, 1970 : p.1) . ولهذا يرى البعض أن كلمة "قوميـة" مـصطلح سياسـي تناولهـا أول مرة كتاب العلوم السياسية في أوربا خلال النصف الثاني من القرن الثامن عـشر، وتأصلت جذورها منذ اندلاع الثورة الفرنـسية، وتبلـورت ملامحهـا في البيئـة الأوربيـة (يوسف، ١٩٦٦ : ص٢٣).

وتعرف دائرة المعارف الأمريكية القومية بأنها : " حالة عقلية مميـزة تحـدد للنـاس ثقافـة متجانـسة، والعـيش معـاً في اتحـاد مغلـق لأرض محـددة، والإيمـان بالمــشاركة المميــزة في الوجــود، والقــدر المــشترك "(The Encyclopedia

(Americana, 1958 : p.749) . وتعرف دائرة العلوم الاجتماعية الدولية القومية بأنها : " اعتقاد سياسي، التحم بالمجتمعات الحديثة، الذي يشرع حقهم في السلطة، وتتمركز القومية في الولاء الأكبر للمجتمع القومي ولأغلبية الشعب سواء في وجوده أو رغباته "(Sills, 1972 : p.63) . وتؤكد دائرة المعارف البريطانية أن القومية " حالة ذهنية من خلالها يشعر الفرد بأن الجميع يدينون بولائهم الأسمى للدولة القومية" (Benton, 1974 : p.851). ويعرف معجم العلوم الاجتماعية القومية بأنها " شعور مجموعة من الأفراد يؤلفون وحدة اجتماعية نتيجة لما يجمعهم من روابط عنصرية وثقافية ولغوية وما يشعرون به من رغبات صادقة في تحقيق أهدافهم الوطنية السياسية " (مدكور، ١٩٧٥ : ص٤٧١). أما قاموس علم الاجتماع فيعرف القومية بأنها " انتماء إلى جماعة تشترك في سمات ثقافية واحدة تنطوي في العادة على لغة مشتركة وتاريخ مشترك " (غيث، ١٩٧٩ : ص٣٠٠). ويؤكد (زيدان) على أن القومية تعني " الإحساس أو الشعور بالانتماء والارتباط بأفراد الأمة، أي هي تلك الروابط النفسية والثقافية التي تربط مجموعة من الناس وتجعل الفرد فيها ينفعل بانفعالاتها، ويرتبط بحاضرها ومستقبلها ويتشرب لغتها وثقافتها " (زيدان وآدم، ١٩٧٣ : ص٢٥) . وهكذا يرى (عبد الباقي) أن القومية تعني "شعور الجماعة الدائم بالانتماء الى أمة معينة تتميز بقيم ثقافية وحضارية محددة، أو بكيان اجتماعي ونفسي محدد" (عبد الباقي، ١٩٧٤ : ص١٧٧).

ويعرف فيرنون مالينسون (Vernon Mallinson)– أحد رواد التربية - الطابع القومي بأنه" مجموعة ميول واستعدادات في الفكر والشعور والسلوك المنتشرة بين مجموعة معينة من الناس، والواضحة في تتابع الأجيال بصفة مستمرة."

٣. مفهوم الهوية القومية:

يذهب أغلب الباحثين الى اعتبار "الهوية القومية" هي نفسها " الشخصية القومية"، ذلك لأن مفهوم الشخصية القومية أو الوطنية يعني ببساطة تلك الخصائص والمميزات التي يمتاز بها شعب عن الآخر . وفي هذا الإطار يأتي تعريف (مارجريت) للشخصية القومية على أنها مفهوم يستخدم " لوصف السمات النفسية والاجتماعية والحضارية التي تتسم بثبات نسبي، والتي يمكن من خلالها التمييز بين

الـشعوب بعــضها الــبعض"(Mead, 1967 : p.25) . وكــذلك يــرى (كــريتش وكريتشفيلد) أن مفهوم الشخصية القومية " يشير الى توزيع بضع سمات بـين أفـراد قومية ما " (الساعاتي، ١٩٨٣ : ص٢٩٣). ويحدد (فرج) معنـى الشخـصية القوميـة في أنها " الخواص أو السمات المنعكسة للواقـع الاجتمـاعي والاقتـصادي والتـاريخي للوســط الــذي يعـيش فيــه الفــرد" (فــرج، ١٩٧١ : ص١٩٤). ويــرى (حفـني) أن الشخصية القومية هي " مجمل تلك الخصائص المستمرة نـسبياً الـذي يكفـل فهمـاً تفسيرياً وتنبؤياً للنشاطات الظاهرة لأعضاء جماعة معينة، في فترة تاريخية محـددة، يتسم بالاتساق داخلياً وخارجياً (حفني، ١٩٧٥: ص٤٦).
ومن التعريفات الشاملة للشخصية القومية أنها : سمات أو ملامح من الشخصية ترجـع إلى عضوية الفرد في قومية معينة، أو ذلك النمط من الخصائص الـسلوكية الـذي يميـز أبناء قومية معينة عن أبناء القوميات الأخرى، ويكون هذا النمط على درجـة واضـحة من الاستقرار، ولكنه في الوقت نفسه يرتبط بالخـصائص الكـبرى للمرحلـة التاريخيـة التي تمر بها الجماعة القوية، وهو يستند في قيامه إلى وجود حد أدنـى مـن التـشابه في عمليات التكيف التي تتم لدى أبناء القومية الواحدة نتيجة لتوافر درجة من التشابه في أحوال البيئة التي تواجه الجميع .

الدراسات السابقة :

سنحاول في هذا الجزء من البحث تقـديم عـرض مـوجز لعـدد مـن الدراسـات السابقة ذات الصلة بموضـوع البحث بغيـة الاسـتفادة مـن إجراءاتهـا ونتائجهـا، فقـد أجرى (مودي، ١٩٨٠) دراسة في جنوب أفريقيا، والتي سـعت الى معرفـة مـدى تنميـة الهوية القومية في مدارس الأطفال البـيض . وتكونـت عينتهـا مـن (٢٨) طفـلاً بواقـع (١٤) طفلاً من الذكور و(١٤) أنثى تم اختيـارهم مـن بـين الأطفـال البـيض في الـصف الأول والثالث والخامس والسابع . واعتمدت الدراسة على أسلوب التحليل حيث طُلـب من الأطفال رسم لوحتين أحدهما "لنفسي" والأخرى "لشعب بلدي" وعندما اكتملت الرسومات، طُلب منهم أن يصفوا (١٦) صورة تعـبر عـن الناحيـة الثقافيـة والمنـاظر الرمزية لجنوب أفريقيا . وكشفت نتائج تحليل استجابات الأطفـال عـن وجـود فـروق

دالة بين الجنسين في الحالات المختلفة للهوية القومية (Moodie,1980 : P.169-180) .

وحاولت دراسة (حسين وكارنز، ١٩٨٤) معرفة تأثير الصراع القومي على الهوية القومية، فانطلقت الدراسة من فرضية مفادها أن الصراع القومي يؤدي إلى زيادة الوعي بالهوية القومية، وتكونت العينة من (٢٠٠) طفل نصفهم من الذكور والنصف الآخر من الإناث، تم اختيارهم من الأعمار (٩، ١٢، ١٥) سنة في بلدان تعيش الصراع مباشرة مثل (الأردن وايرلندا الشمالية) أو في مجتمع على حافة الصراع مثل (العراق وايرلندا الجنوبية) وذلك في عام ١٩٧٩–١٩٨٠ . حيث طُلب من أفراد العينة كتابة مقالة بعنوان "بلدي"، وعند تحليل المقالات تم تصنيف ما كتبوه تحت ٦ موضوعات هي : العنف، والولاء، والهوية، والسياسة، والقانون والنظام، والدين . وتبين من نتائج التحليل أن الأطفال في المناطق التي على حافة الصراع قد عبروا عن الهوية القومية وأظهروا وعياً بالسياسة أكثر من الأطفال الذين يعيشون في المناطق التي بها صراع (Hosin & Cairns, 1984 : P.161-168).

وتناولت دراسة (ستروبيل، ١٩٨٤) العلاقة بين اللغة والهوية القومية لدى أبناء المهاجرين الأسبان في كاتالونيا، واعتمدت الدراسة على إجراء مسح على عينة من أطفال المهاجرين في سن (١٠–١٢) سنة ممن يستخدمون لغة كاتالونيا في بيوتهم . فأظهرت النتائج أن هؤلاء الأطفال عبرا عن أنفسهم كأطفال كاتالانيين في معظم الحالات، أما الأطفال الذين يعرفون القليل عن لغة كاتالونيا عرفوا أنفسهم على أنهم اسبانيون في معظم الحالات (Strubell, 1984 : P.91-104) .

وركزت دراسة (سرحان، ١٩٧١) على مدى الوعي الوطني والشخصي للأطفال الفلسطينيين ممن ولدوا خارج فلسطين، ومدى ارتباطهم بوطنهم الأم واستعدادهم للتضحية من أجله، وتكونت العينة من (٥٠) طفلاً ولدوا خارج فلسطين تم اختيارهم عشوائياً وموزعة بالتساوي على مجموعتين، الأولى أختيرت من الأردن والثانية من لبنان، تتراوح أعمارهم بين (١٠–١٥) سنة . وركزت الدراسة على أربعة جوانب للهوية الوطنية هي : المصادر التي استمد منها الأطفال وعيهم، ومعرفتهم بقضية فلسطين، ومدى رغبتهم في العودة الى الوطن الأم، وموقف الأطفال وشعورهم نحو الذين كانوا سبباً في بؤسهم ومحنتهم . فانتهت الدراسة الى أن الأطفال

الفلسطينيين يملكون درجة عالية من الوعي الوطني ولديهم إحساس بهويتهم الوطنية (سرحان، ١٩٧١ : ص٩٥-١٠٦) .

وهدفت دراسة (سالم، ١٩٨٢) الى التعرف على الدور الذي تمارسه المدرسة في التنشئة السياسية للطفل المصري، واعتمدت الدراسة على تحليل مضمون كتب المواد الاجتماعية والتربية القومية الموجهة لطلاب الصف الثالث الى السادس الابتدائي . حيث تم حصر أهم الأبعاد السياسية المتضمنة في كتب التاريخ والجغرافية والتربية القومية، كالانتماء القومي ومفهوم السلطة والروح الجماعية ومسؤولية المواطن والقيم السياسية السائدة، كالحرية والعدل والمساواة والنسق السياسي السائد للتنمية الاقتصادية . وانتهت الدراسة الى أن الكتب المدرسية تؤكد فكرة الوطنية المصرية والانتماء المصري ودور السلطة المركزية، وأن الكتب تبرز دور البطولات الفردية (سالم، ١٩٨٢ : ص١٧-٤٥).

واعتمدت دراسة (محمد، ١٩٨٥) المنهج الإكلينيكي في دراسة أسباب ومصادر ومظاهر الفردية والانتماء في المجتمع المصري، فتكونت العينة من (١٠) أفراد طبقت عليهم أسلوب المقابلة واختبار إسقاطي . فأظهرت النتائج المتعلقة بالبعد الاجتماعي أن الحراك الاجتماعي في السنوات العشرة الماضية أدى إلى تحول جوهري على طبيعة المجتمع والعلاقات المألوفة بين الأفراد فتقلصت فكرة الارتباط بقيمة الأرض ومكانتها وحلت مقابلها فكرة التباعد . ويمثل البعد الاقتصادي العامل الرئيسي في إحداث التفكك في البنية الاجتماعية، إذ تفاقمت القيم الاستهلاكية وتقلصت القيم الإنتاجية، ومع اقتناء السلع الترفيهية تقهقرت القيم الإنسانية والروابط العاطفية . وفي البعد السياسي امتدت التغيرات لتشمل الأطر السياسية، حيث قيد النظام حركة الأفراد وأغفل قيمة الفرد إزاء القضايا الوطنية والقومية (محمد، ١٩٨٥ : ص١-٣١٣) .

واهتمت دراسة (حسنين، ١٩٨٩) بتنمية الاتجاهات الايجابية نحو الولاء للوطن لدى الأطفال في سن السابعة من العمر . وتكونت العينة من ثلاثون طفلاً وطفلة تم اختيارهم من بين الأطفال المشتركين في مكتبة الطفل بمدينة السلام . واعتمدت الدراسة على برنامج أعده الباحث تضمن جماعات العمل واستخدام (١٦) قصة و(٨) أناشيد وطنية، وتم تنفيذ البرنامج بالاستعانة ب، (مايك F.M، مسرح

الأراجوز، كاسيت ستريو) . فأشارت النتائج الى إمكانيـة تنميـة الاتجاهـات الايجابيـة نحو الولاء لدى الأطفال في السابعة من العمر (حسنين، ١٩٨٩ : ١–١٤٩).

وفي ضوء ما تقدم من عرض موجز لبعض الدراسات السابقة، يمكننا القـول بأن الباحثون ركزوا في دراساتهم على جوانب متعددة كلها ذات صلة بالهوية القومية، وإن معظم الدراسات تشترك في محاولة التعـرف علـى مـدى تـوافر الإحـساس بالهويـة القومية . وتنوعـت الأدوات المـستخدمة في تلـك الدراسـات، فمنهـا مـا اعتمـدت علـى المقابلة، وبعضها اعتمدت علـى تحليـل المـضمون، في حـين اعتمـد آخـرون الاختبـار الاسقاطي .

وتباينت الدراسات السابقة في عيناتها فبعضها احتوت عينات محـدودة، ولم تقتصر تلك الدراسات على عمر معـين بـل تباينـت الأعمـار تبعـاً لتـبين أهـداف تلـك الدراسات ومناهجها . وتناقضت نتائج تلـك الدراسـات حيـث أشـارت الـبعض إلى أن التنشئة السياسية تؤكـد علـى فكـرة الوطنيـة والإحـساس بالانتمـاء، وعلـى العكـس توصلت دراسات أخرى أن التنشئة الاجتماعية والسياسية لا تنمي الشعور بالمواطنة والانتماء، وربمـا يعـود هـذا التنـاقض إلى اخـتلاف البيئـات الـتي أجريـت فيهـا تلـك الدراسات وطبيعة الأدوات المستخدمة فيها.

منهجية وإجراءات البحث :

اعتمد الباحثان في البحث الحالي على المنهج الوصفي المـسحي معتمـدان في ذلك على المقابلة الفردية للأطفال، وذلك لملائمة هذا المنهج مع طبيعة البحث الحـالي كونـه أول دراسـة علـى مـستوى إقلـيم كردسـتان ـ العـراق يتنـاول موضـوع إدراك الأطفال للهوية القومية . كما أن المنهج العيادي بأسلوب المقابلة مستخدم في العديـد من الدراسات التي تناولت تطور المفاهيم لدى الأطفال .

مجتمع وعينة البحث :

يتـألف مجتمـع البحـث مـن الأطفـال الكـرد في محافظـات دهـوك وأربيـل والسليمانية، وقد اختـار الباحثـان عينـة عـشوائية تألفـت مـن (٢٤٨) طفـلاً وطفلـة، تراوحت أعمارهم بين (٥–١٢) سنة بمتوسط قدره (٧,٦٠٤) سنة وانحـراف معيـاري

بلغ (١,٩٤٨) سنة، يتوزعون تبعاً لمتغير الجنس بواقـع (١١٩) ذكـور و(١٢٩) إنـاث، والجدول (١) يوضح خصائص أطفال العينة .

جدول (١)

يبين خصائص أفراد العينة

الخاصية	العدد	النسبة المئوية
العمر :		
٥ سنوات	٢٦	١٠,٥
٦ سنوات	٧١	٢٨,٦
٧ سنوات	٤١	١٦,٥
٨ سنوات	٣٠	١٢,١
٩ سنوات	٣٠	١٢,١
١٠ سنوات	٢٨	١,٣
١١ سنة	١١	٤,٤
١٢ سنة	١١	٤,٤
الجنس:		
ذكر	١١٩	٤٨
أنثى	١٢٩	٥٢
الترتيب الولادي:		
الأول	٦٨	٢٧,٤
الثاني	٥٤	٢١,٨
الثالث	٥٣	٢١,٤
الرابع	٣٢	١٢,٩
الخامس	١٦	٦,٥
السادس	١٠	٤
السابع فأكثر	١٥	٦
دخول الروضة :		
داخل	١٧٨	٧١,٨
غير داخل	٧٠	٢٨,٢

جدول (٢)
يبين الخصائص الأسرية لأفراد العينة

الخاصية	العدد	النسبة المئوية
مستوى تعليم الأب:		
ابتدائية فما دون	٩٠	٣٦,٤
متوسطة	٣٧	١٤,٩
إعدادية	٢٢	٨,٩
معهد أو جامعة	٨٨	٣٥,٥
شهادة عليا	١١	٤,٤
مستوى تعليم الأب:		
ابتدائية فما دون	١٣٢	٥٣,٣
متوسطة	٢٧	١٠,٩
إعدادية	١٤	٥,٦
معهد أو جامعة	٧١	٢٨,٦
شهادة عليا	٤	١,٦
مهنة الأب:		
موظف	١٠٣	٤١,٥
أعمال حرة	١١٨	٤٧,٦
متقاعد	٤	١,٦
عسكري	١٦	٦,٥
عاطل	٧	٢,٨
مهنة الأم :		
موظفة	٩٥	٣٨,٣
أعمال حرة	٧	٢,٨
متقاعدة	٠	٠
ربة بيت	١٤٦	٥٨,٩
موقع السكن :		
مركز المدينة	٢٠٤	٨٢,٣
قضاء أو ناحية	٣٩	١٥,٧
قرية	٥	٢

أداة البحث :

نظراً لعدم توفر أداة جاهزة لقياس إدراك الطفل الكردي للهوية القومية، لذا قام الباحثان بإعداد استمارة مقابلة (الملحق١) في ضوء الاطلاع على الأدبيات، وروعي في صياغة الأسئلة أن تكون الإجابة سهلة على الطفل، وخاصة في المراحل المبكرة لأن الطفل قد يجد صعوبة في التعبير عن أفكاره، كما أنها تيسر على القائم بالمقابلة عملية تسجيل الإجابات . وتألفت الاستمارة بصيغتها النهائية من (٢٠) سؤالاً يُطلب من المستجيب الإجابة عنها بـ (نعم أو لا)، يليها أسئلة مفتوحة النهاية يعطي للطفل الحرية في التعبير عند الإجابة والهدف منها هو التأكد أو التحقق من صحة الإجابة . وتضمنت الاستمارة أيضاً بعض المعلومات الأولية عن الطفل تتعلق بالمتغيرات التي تناولها البحث. وتمت ترجمة الاستمارة إلى اللغة الكردية، لضمان دقة الاستجابة من خلال فهم الأطفال للألفاظ التي صيغت بها الأسئلة.

ويتم تصحيح الأداة من خلال منح الطفل درجة واحدة لكل استجابة دالة على الإحساس بالهوية القومية، وإعطائه صفراً للإجابة الدالة على عدم الإحساس بالهوية القومية . وبذلك فإن أدنى درجة على الأداة هي صفر وأعلى درجة يمكن أن يحصل عليها الطفل هي (٢٠) درجة .

وتحقق الباحثان من صدق الأداة من خلال عرض أنموذج من الأداة على عدد من المتخصصين في العلوم التربوية والنفسية(*) وبعد توضيح أهداف البحث لهم، طُلب منهم إبداء آرائهم وملاحظاتهم حول صلاحية الفقرات الواردة فيها لقياس إدراك الطفل الكردي لهويته القومية، فأجمعت آراء المحكمين على صلاحية الأداة وكونها ملائمة لأهداف وعينة البحث .

(*) تألفت لجنة المحكمين والخبراء من السادة المدرجة أسماؤهم أدناه :

١.الاستاذ الدكتور يوسف حمه صالح مصطفى / كلية الأداب / جامعة صلاح الدين / أربيل.

٢.الأستاذ الدكتور عمر ابراهيم عزيز / كلية الآداب / جامعة صلاح الدين / أربيل.

٣.الأستاذ المساعد الدكتور لويس كارو بندر / كلية الدراسات المسائية / جامعة دهوك .

٤.الأستاذ المساعد الدكتور خشمان حسن علي / كلية التربية الأساسية / جامعة الموصل .

٥.المدرس الدكتورة بخشان جمال أحمد البرزنجي / كلية التربية للعلوم الانسانية / جامعة صلاح الدين / أربيل.

ولأجل التحقق من ثبات الأداة لجأ الباحثان الى استخدام أسلوب إعادة التطبيق، إذ تم تطبيق الأداة على عينة من الأطفال تألفت من (٢٨) طفلاً وطفلة مماثلة في خصائصها مع عينة الدراسة، ثم أعيد التطبيق على نفس المجموعة بعد مرور عشرة أيام، وعند حساب قيمة معامل الارتباط بين نتائج التطبيق تبين أن قيمة معامل الثبات تساوي (٠,٨٩) وهي قيمة عالية وذات دلالة وتعد مؤشر عال للثبات .

تطبيق الأداة :

لضمان دقة الاستجابة والحصول على المعلومات المطلوبة في البحث قام الباحثان بتدريب عدد من المعلمات على أسلوب تطبيق الأداة وتسجيل الاستجابات، وروعي عدم إجهاد الطفل وإجباره على التعمق في الإجابة بل الاكتفاء بالاستجابات الأولى التي يدلي بها الطفل، حيث تم تطبيق أداة البحث بصورة فردية في رياض الأطفال والمدارس التي تم اختيارها . واستمر العمل الميداني بالبحث مدة شهرين ابتداءاً من ٢٠٠٩/٤/١ حتى نهاية الشهر الخامس من نفس العام .

الوسائل الإحصائية:

استعان الباحثان في معالجة البيانات الواردة في البحث بالحقيبة الإحصائية في العلوم الاجتماعية (SPSS) واستعملا الوسائل الآتية :

١. معامل ارتباط بيرسون لإيجاد معامل ثبات الأداة .

٢. تحليل التباين الأحادي للكشف عن دلالة الفروق في إدراك الهوية للهوية القومية تبعاً لمتغير العمر.

٣. الانحدار المتعدد للتعرف على طبيعة العلاقة بين تطور مفهوم الهوية القومية ومتغيرات الجنس والترتيب الولادي ومستوى تعليم الأبوين ومهنة الأبوين وموقع السكن ودخول الروضة).

نتائج البحث ومناقشتها:

بعد تفريغ البيانات الواردة في البحث ومعالجتها إحصائياً بالاستعانة ببرنامج الحقيبة الإحصائية للعلوم الاجتماعية (SPSS)، أظهرت النتائج الآتي :

١. أن درجات أفراد العينة تراوحت بين (٥–٢٠) درجة، بمتوسط قدره (١٣,١٦٥) درجة وبانحراف معياري بلغ (٢,٦٦١) درجة، وبتوزيع أفراد العينة على أساس درجاتهم وفي ضوء معيار (المتوسط ± الانحراف) الى ثلاث مجموعات، وكما موضح في الجدول (٣).

جدول (٣)

توزيع أفراد العينة تبعاً لمراحل تكون مفهوم الهوية القومية

المؤشر الاحصائي	مراحل تطور مفهوم الهوية القومية		
	مرحلة المفهوم غير الواضح	المرحلة الانتقالية (وضوح بدرجة متوسطة)	المرحلة المتقدمة (وضوح تام)
العدد	٣٥	١٦٥	٤٨
النسبة المئوية	١٤,١٪	٦٦,٥٪	١٩,٤٪

ويمكن توضيح النتائج المعروضة في الجدول أعلاه على النحو الآتي:

المجموعة الأولى : وهم الفئة الواقعة في المرحلة الغامضة أي ممن لم يتكون لديهم مفهوم الهوية القومية بوضوح، وحصلوا على درجات (١٠) فأقل وبلغ عددهم (٣٥) طفلاً وطفلة ويشكلون نسبة (١٤,١٪) من العينة .

المجموعة الثانية : وهم الفئة الواقعة في المرحلة الانتقالية أي ممن تمكنوا من اكتساب مفهوم الهوية القومية بصورة جزئية، وحصلوا على درجات تتراوح بين (١١–١٥) درجة وبلغ عددهم (١٦٥) طفلاً وطفلة ويمثلون نسبة (٦٦,٥٪) من العينة.

المجموعة الثالثة : وهم الفئة الواقعة في مرحلة اكتساب (تحقق) مفهوم الهوية القومية بصورة متقدمة، وحصلوا على (١٦) درجة فأكثر وبلغ عددهم (٤٨) طفلاً وطفلة ويشكلون نسبة (١٩,٤٪) من العينة .

٢. أشارت نتائج تحليل التباين الأحادي الى أن هناك فروق ذات دلالة معنوية في متوسطات درجات الهوية القومية تبعاً لمتغير العمر، والجدول (٤) يوضح ذلك ..

جدول (٤)

نتائج تحليل التباين الأحادي لدلالة الفروق في درجات الهوية القومية تبعاً لمتغير العمر

مصدر التباين	مجموع المربعات	درجات الحرية	متوسطات المربعات	قيمة F	مستوى الدلالة
بين المجموعات	٢٣٧,٩٠١	٧	٣٣,٩٨٦	٥,٣٩٣	٠,٠٠١
داخل المجموعات	١٥١٢,٣٢١	٢٤٠	٦,٣٠١		
الكلي	١٧٥٠,٢٢٢	٢٤٧			

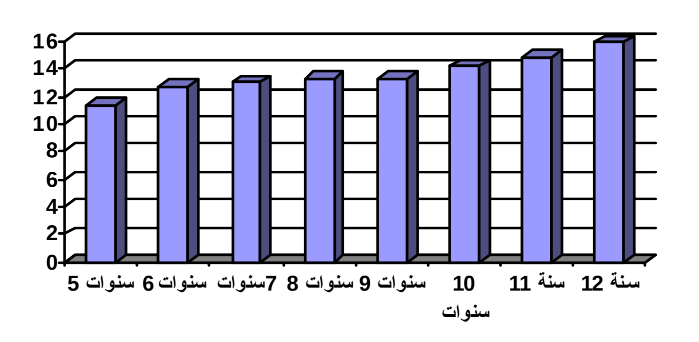
وبالرجوع إلى متوسطات الدرجات التي حققها أفراد العينة تبعاً لأعمارهم، نلاحظ أن هناك زيادة تدريجية في تلك المتوسطات مع تقدم العمر، وهذا يعكس المسار التطوري الذي يأخذه نمو مفهوم الهوية القومية لدى الطفل الكردي، والجدول (٥) يوضح ذلك .

جدول (٥)

متوسطات درجات أفراد العينة في مفهوم الهوية القومية تبعاً للعمر

العمر	العدد	متوسط الدرجات	الانحراف المعياري
٥	٢٦	١١,٤٢٣	٢,٨٣٠
٦	٧١	١٢,٧٠٤	٢,٢٣٢
٧	٤١	١٣,٠٠٠	٢,٨٧٢
٨	٣٠	١٣,٢٦٦	١,٥٥٢
٩	٣٠	١٣,٣٣٣	٢,٩٠٤
١٠	٢٨	١٤,١٧٨	١,٧٦٥
١١	١١	١٤,٨١٨	٢,٦٧٦
١٢	١١	١٥,٩٠٩	٤,٠٣٦
المجموع	٢٤٨	١٣,١٦٥	٢,٦٦١

ويمكن توضيح هذا المسار النمائي لمفهوم الهوية القومية لدى الطفل الكردي من خلال الشكل الآتي :

شكل (١) يبين مسار تطور مفهوم الهوية القومية

إن هذه النتائج تنسجم مع الاطار النظري التطوري في مجال النمو، وتتفق مع الإطار النظري الذي يشير الى دور النضج في اكتساب المفاهيم، ونتائج الدراسات السابقة التي أشارت الى أن عدد الأطفال المكتسبين لمفهوم ما يزداد بتقدم العمر . ويمكن تفسير هذا التطور في مفهوم الهوية بتقدم العمر لدى الأطفال في البحث الحالي، بأن تقدم العمر يعني زيادة النضج البيولوجي وزيادة التفاعل مع المتغيرات البيئية المادية والاجتماعية مما يؤثر ايجابياً في نمو القدرات المعرفية التي تعين الطفل في إدراك نفسه ومحيطه ومجتمعه ومن ثم هويته القومية التي تميزه عن الآخرين .

٣. ولمعرفة طبيعة العلاقة بين تطور مفهوم الهوية القومية لدى الطفل الكردي كمتغير تابع والمتغيرات المستقلة التي تناولها البحث والمتمثلة في: الجنس، وترتيب الطفل بين أخوته، ومستوى تعليم الأب، ومستوى تعليم الأم، ومهنة الأب، ومهنة الأم، وموقع السكن، ودخول الطفل في الروضة . أُستخدم الانحدار المتعدد (Multiple Regression) وسيلة إحصائية في معالجة البيانات . فأظهرت النتائج المعروضة في الجدول (٦) أن العلاقة بين تطور مفهوم الهوية القومية والمتغيرات المستقلة ذات دلالة معنوية .

جدول (٦)

يبين الاختبار الفائي الكلي لتحليل الانحدار المتعدد

مصدر التباين	مجموع المربعات	درجات الحرية	متوسط المربعات	قيمة F	مستوى الدلالة
الانحدار	٢٢٢,١٧٧	٨	٢٧,٧٧٢	٣,٢٧٣	٠,٠٠١
المتبقي	٢٠٢٨,١٩٤	٢٣٩	٨,٤٨٦		

معامل الارتباط المتعدد = ٠,٣١٤   مربع معامل الارتباط المتعدد = ٠,٠٩٩

الخطأ المعياري للتقدير=٢,٩١٣

وتشير نتائج استخدام الانحدار المتعدد أن هذه المتغيرات تفسر (٩٪) فقط من تباين تطور الهوية القومية لدى الطفل الكردي. ويمكن ملاحظة ارتباط كل متغير من هذه المتغيرات مع تطور مفهوم الهوية القومية في الجدول (٧) .

جدول (٧)

يبين خلاصه الانحدار المتعدد

المتغير	الارتباط البسيط	الارتباط المتعدد التراكمي	مربع الارتباط المتعدد	الاسهام النسبى للمتغير	المساهمة المعيارية (بيتا)	قيمة t	مستوى الدلالة
الجنس	٠,١٠١	٠,٠٩٦	٠,٠٠٩٢	٠,٥٨٧	٠,٠٩٧	١,٥٧٠	غير دال
الترتيب الولادي	٠,٠١١	٠,٠١٠	٠,٠٠٠١	٠,٠٠١	٠,٠١١	٠,١٧١	غير دال
تعليم الأب	٠,٠٥٧	٠,٠٥٤	٠,٠٠٢٩	٠,١١٠	٠,٠٨٠	٠,٨٨٠	غير دال
تعليم الأم	٠,٠٨٩	٠,٠٨٤	٠,٠٠٧٠	٠,٢٣٠	٠,١٧٠	١,٣٧٥	غير دال
مهنة الأب	٠,١٠٣	٠,٠٩٩	٠,٠٠٩٨	٠,٣٤٩	٠,١١٠	١,٦٠٨	غير دال
مهنة الأم	٠,٠٠٣	٠,٠٣٣	٠,٠٠١٠	٠,٠٠٠٩	٠,٠٠٥	٠,٠٤٤	غير دال
موقع السكن	٠,٠٣٣	٠,٠٣١	٠,٠٠٠٩	٠,٢٣٠	٠,٠٣٤	٠,٥١٠	غير دال
دخول الروضة	٠,١٢٧	٠,١٢٢	٠,٠١٤٨	٠,٩١٠	٠,١٣٦	١,٩٨٢	٠,٠٥

وتشير النتائج المعروضة في الجدول أعلاه إلى أن متغير دخول الروضة فقط ارتبط بشكل دال معنوياً مع تطور مفهوم الهوية القومية، في حين ارتباط بقية المتغيرات لم تكن دال إحصائياً، وهذا يعني أن دخول الطفل إلى الروضة له تأثير فعال في تطور الهوية القومية لدى الطفل، وهذا أمر منطقي ذلك لان دخول الطفل إلى الروضة يسهم في تطور بناءه المعرفي نتيجة للخبرات التي يتعرض لها الطفل وما يتلقاه من البرنامج القائم في رياض الأطفال سيما ما يتعلق بالأناشيد الوطنية التي تكرس الولاء والانتماء لدى الطفل .

٤. وأخيراً، بهدف الكشف عن مكامن النقص في المعلومات المتعلقة بمفهوم الهوية القومية لدى الطفل الكردي، تم تحليل الإجابات عن كل سؤال ورد في استمارة المقابلة وذلك باستخدام النسبة المئوية لإجراء المقارنة بين الأطفال على أساس معرفتهم أو عدم معرفتهم للمعلومة المتعلقة بكل فقرة . فأظهرت النتائج أن هناك تباين في نسب الإجابة عن الفقرات الواردة في أداة البحث، ويمكن توضيح ذلك في الجدول (٨) .

وتظهر لنا تلك النتائج أن هناك نقص في المعلومات لدى الأطفال مما يؤثر على مفهومهم للهوية القومية، ويتضح ذلك من نسب الإجابات فقد بلغت نسبة الأطفال الذين يمتلكون الإجابة الصحيحة عن السؤال رقم (٢) حول عاصمة الإقليم (٥٢,٨٪)، وكانت نسبة الإجابات الصحيحة من بين الأطفال منخفضة جداً عن السؤال (٥) الخاص بمعرفة الطفل بشخصية البارزاني الخالد ولم تتجاوز (٣٤,٣٪)، وكذلك في إجابات الأطفال عن السؤال (٧) لم يتجاوز نسبة الذين يعرفون جلال الطالباني (٥٢٪)، وهذا يؤشر نقص المعلومات المتعلقة بالشخصيات الوطنية والقيادية في المجتمع . وهكذا الأمر مع النتائج المتعلقة بالسؤال (١٣) عن معرفة الطفل لبلاد أخرى غير كوردستان، حيث بلغت نسبة الإجابات الدالة على المعرفة (٥٢,٣٪) وهذا يعني عدم قدرة الطفل على تمييز بلده عن البلدان الأخرى . وتبين من إجابات أفراد العينة عن السؤال (١٧) الذي يُطلب فيه من الطفل ذكر الصفات الجيدة لدى الكرد، أن نسبة الأطفال ممن استطاعوا ذكر الصفات لم يتجاوز (٥٠,٤٪) وهذا يدل على قلة معرفة الأطفال بصفات مجتمعهم . وكذلك أشارت النتائج الى نقص المعلومات المتعلقة بتاريخ الكرد، إذ أشارت نتائج التحليل الى أن نسبة

الأطفال الذين يعرفون تاريخ الانتفاضة لم يتجاوز (١٦,١٪) وهي نسبة منخفضة تؤشر وجود خلل في المناهج الدراسية خاصة ما يتعلق بتدريس مادة التاريخ، التي يفترض أن تكون من بين أولوياتها تعريف الجيل الجديد بالشخصيات التاريخية الوطنية والأحداث المهمة في التاريخ الكردي وبيان الصفات البارزة للشعب الكردي لتنمية الولاء والاعتزاز للأمة وتاريخها .

جدول (٨)

يبين نسب الإجابة عن كل سؤال متعلق بمفهوم الهوية القومية

ت	السؤال	الإجابات الصحيحة	الإجابات الخاطئة
١	ما اسم إقليمنا ؟	٨١٪	١٩٪
٢	ما هي عاصمة الإقليم ؟	٥٢,٨٪	٤٧,٢٪
٣	هل تعرف ألوان علم كردستان ؟	٩٨,٤٪	١,٦٪
٤	هل تعرف رئيس الإقليم ؟	٧٩,٤٪	٢٠,٦٪
٥	تعرف من هو (ملا مصطفى البارزاني) ؟	٣٤,٣٪	٦٥,٧٪
٦	تعرف من هو (مسعود البارزاني) ؟	٨١,٥٪	١٨,٥٪
٧	تعرف من هو (جلال الطالباني) ؟	٥٢٪	٤٨٪
٨	هل أنتَ من كردستان ؟	٩٦,٨٪	٣,٢٪
٩	يا ترى مستعد أن تتنازل عن بعض حاجاتك لأطفال إقليمك ؟	٧٩٪	٢١٪
١٠	تعتقد أن الكرد أفضل أم أسوء من الناس الآخرين	٥٩,٣٪	٤٠,٧٪
١١	تعتقد أن هناك حاجات تميز الكرد عن غيرهم من الناس ؟	٦٠,٥٪	٣٩,٥٪
١٢	هل تحب الكرد ؟	٩٦٪	٤٪
١٣	تعرف بلاد أخرى ثانية غير كردستان ؟	٥٢,٤٪	٤٧,٦٪
١٤	ما هو أحسن شيء يعجبك في كردستان ؟	٨٢,٣٪	١٧,٧٪
١٥	ما هو الشيء الذي يمكن أن تفعله لكردستان ؟	٧٣٪	٢٧٪

١٦	هل تحب كوردستان ؟	٩٥,٢٪	٤,٨٪
١٧	أريدك أن تقول لي ما هي الصفات الجيدة الموجودة في الأكراد ؟	٥٠,٤٪	٤٩,٦٪
١٨	هل تعرف متى كانت انتفاضة كردستان ؟	١٦,١٪	٨٣,٩٪
١٩	من كم محافظة تتكون إقليم كردستان ؟	٦٣,٧٪	٣٦,٣٪
٢٠	هل تحب البيشمركة ؟	٨٣,٩٪	١٦,١٪

التوصيات:

على وفق نتائج البحث يقدم الباحثان التوصيات الآتية :

١. إعادة النظر في المناهج الدراسية وطرائق تدريسها وخاصة مادة التاريخ لإبراز سير الشخصيات القيادية والدور البطولي لهم، من أجل إثارة مشاعر الأطفال وربطها بالوطن وتنمية روح الانتماء والولاء للأمة .

٢. ضرورة اهتمام وسائل الإعلام بتنمية الوعي لدى الأسرة الكردية لتمكينها من ممارسة دورها في عملية التنشئة الاجتماعية للأطفال وبناء الاتجاهات الايجابية نحو المجتمع .

٣. تنمية شعور الطفل الكردي بالانتماء لوطنه وأمته وقوميته وتراثه عن طريق إعداد برامج تثقيفية وتعليمية، والسعي إلى ترسيخ الهوية القومية للأطفال من خلال الاهتمام بالصحف والمجلات المخصصة للأطفال وبرامج التلفزيون المخصصة للأطفال .

٤. تنمية مهارات الاتصال والتواصل باللغة الكردية لدى جميع الأطفال الكورد، وتمكينهم من التعامل مع الآخرين وعلى تقبل التعددية والأخذ بوجهات النظر الأخرى وتقبل النقد الموضوعي البناء والقدرة على الحوار، لأن في ذلك ضمان لهويتهم وقدرتهم على التواصل مع الثقافات الأخرى .

٥. ضرورة الوقوف عند دور كل من الأسرة والمدرسة وباقي مؤسسات التنشئة الاجتماعية في تنمية المفاهيم المتعلقة بالولاء والانتماء القومي وتعزيز الشعور القومي لدى الجيل الجديد من الأطفال . كون الأكراد لهم هويتهم المستقلة والمميزة بالرغم من تعرضهم للغزوات المختلفة والاضطهاد عبر التاريخ، كما أن الشخصية الكردية لم تفقد هويتها .

٦. إن غرس روح الانتماء يبدأ بالطفولة، ومن هنا فإن تفعيل دور المؤسسات التربوية (الأسرة، والمدرسة، ووسائل الإعلام) بما يحقق بناء أطفالنا وإعدادهم الإعداد الذي يمكنهم من الصمود والتصدي لكافة ما يواجهونه من تحديات وما ينتظرهم في المستقبل القريب، يتطلب منا القيام بإجراء الدراسات والبحوث العلمية للوقوف على مستوى إدراك الطفل الكردي لهويته القومية، وتقديم التوصيات والمقترحات لتطوير أداء كل المؤسسات في هذا المجال .

المقترحات:

واستكمالاً للفائدة يقترح الباحثان إجراء الدراسات الآتية :

١. تطور مفهوم الهوية القومية لدى الأطفال في الأسر الكردية العائدة من الخارج .

٢. تطور مفهوم الهوية القومية لدى الأطفال وعلاقته بأساليب المعاملة الوالدية .

٣. إدراك المراهقين في المجتمع الكردي للهوية القومية وعلاقته بالشعور بالانتماء .

٤. دور وسائل الإعلام في تنمية مفهوم الهوية القومية لدى الأطفال .

المصادر:

- أحمد، فاروق يوسف (١٩٨٢): السلام وأزمة الهوية في مصر، مكتبة عين شمس، القاهرة .
- الأزيرجاوي، فاضل محسن (١٩٩١): أسس علم النفس التربوي، دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل .
- البوتي، عفيف (١٩٨٣): " في الهوية القومية العربية "، مجلة المستقبل العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، العدد (٥٧).
- الجلاد، ماجد (٢٠٠٠): المفاهيم الإسلامية وأساليب تدريسها، مجلة أبحاث اليرموك، جامعة اليرموك، مجلد (١٦)، العدد (٣) .
- حسان، شفيق فلاح (١٩٨٩): أساسيات علم النفس التطوري، دار الجيل، عمان .
- حسنين، عبدالعزيز عبدالمنعم عبدة (١٩٨٩): تنمية الاتجاهات الايجابية نحو الولاء للوطن لدى الأطفال في سن السابعة من العمر، رسالة ماجستير (غير منشورة)، معهد الدراسات العليا للطفولة، جامعة عين شمس .

- الحفني، عبد المنعم (١٩٧٨): موسوعة علم النفس والتحليل النفسي، ج٢، مكتبة مدبولي، القاهرة .
- حفني، قدري محمود (١٩٧٥): دراسة في الشخصية الإسرائيلية " الأشكنازيم"، جامعة عين شمس، مركز بحوث الشرق الأوسط .
- حفني، قدري محمود (١٩٧٥): دراسة في الشخصية الاسرائيلية " الاشكنازيم"، مركز بحوث الشرق الأوسط، جامعة عين شمس .
- خريشة، علي كايد (١٩٩٧): أثر الجنس والمستوى التعليمي في اكتساب طلبة المرحلة الأساسية العليا في الأردن للمفاهيم الزمنية، مجلة دراسات، الجامعة الأردنية، مجلد (٢٤)، عدد (١) .
- الخليلي، خليل يوسف وآخرون (١٩٩٥): مفاهيم العلوم العامة والصحة في الصفوف الأربعة الأولى، ط١، وزارة التربية والتعليم، صنعاء .
- الخولي، وليم (١٩٧٦): الموسوعة المختصرة في علم النفس والطب العقلي، ط١، دار المعارف، القاهرة .
- زيدان، محمد مصطفى (١٩٧٣): القومية العربية بين التحدي والاستجابة، ط١، دار الأندلس، ليبيا .
- الساعاتي، سامية حسن (١٩٨٣): الثقافة والشخصية، مكتبة عين شمس، القاهرة.
- سالم، نادية حسن (١٩٨٢): "التنشئة السياسية للطفل المصري من واقع تحليل مضمون الكتب المدرسية"، المجلة الاجتماعية القومية، المركز القومي للبحوث الاجتماعية والجنائية، القاهرة، المجلد (١٩)، العدد (١) .
- سرحان، باسم (١٩٧١): " الأطفال الفلسطينيون: جيل التحرير"، شؤون فلسطينية، العدد (١) .
- الصوفي، أسامة حميد حسن (٢٠٠١): تطور فهم الأطفال للمشاعر وعلاقته بالتطور العقلي، أطروحة دكتوراه (غير منشورة)، كلية التربية – ابن رشد، جامعة بغداد .
- عامر، عبد المجيد أحمد (١٩٨٢): الهوية الوطنية للشعب الفلسطيني ـ دراسة ميدانية في حالة مخيم، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الاقتصاد والعلوم السياسية، جامعة القاهرة .

- عبدالباقي، زيدان (١٩٧٤): القومية العربية والمجتمع العربي، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة .
- العكيلي، ألاء جميل صالح (٢٠٠٢) : تطور مفهوم الصداقة عند الأطفال، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية التربية – ابن رشد، جامعة بغداد .
- غيث، محمد عاطف (١٩٧٩): قاموس علم الاجتماع، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة .
- فرج، فرج أحمد (١٩٧١): الشخصية القومية، منشورات المركز القومي للبحوث الاجتماعية والجنائية، القاهرة .
- قطامي، يوسف وقطامي، نايفة (٢٠٠١): سيكولوجية التدريس، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان .
- محمد، مجدة أحمد محمود (١٩٨٥): الشخصية بين الفردية والانتماء ـ دراسة في سيكولوجية العلاقة بين الفرد والمجتمع، أطروحة دكتوراه (غير منشورة)، كلية الآداب، جامعة عين شمس .
- مدكور، إبراهيم (١٩٧٥): معجم العلوم الاجتماعية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة .
- المليكي، عبد السلام عبده محمد صالح (٢٠٠٣): أثر أنموذجي ميريل وتنسون وجانييه التعليمي في اكتساب المفاهيم الجغرافية والاتجاه نحو المادة لدى طلاب المرحلة المتوسطة، أطروحة دكتوراه (غير منشورة)، كلية التربية – ابن رشد، جامعة بغداد .
- المهجة، نبال عباس (٢٠٠٢): تحديد المفاهيم البايولوجية الصعبة لدى طلبة المرحلة المتوسطة من وجهة نظر مدرسي المادة، مجلة القادسية، جامعة القادسية، العدد (١).
- نزال، شكري حامد (٢٠٠٢): مدى اكتساب تلاميذ الصفوف الرابع والخامس والسادس في دبي للمفاهيم الواردة في الكتب الدراسية للدراسات الاجتماعية المقررة للعام الدراسي ١٩٩٩–٢٠٠٠ وأثر كل من الجنس والصف الدراسي في ذلك، مجلة دراسات، جلد (٢٩)، العدد (١) .
- نشوان، يعقوب حسين (٢٠٠١): الجديد في تعليم العلوم، ط١، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان .

- وهبة، مراد (١٩٧١): المعجم الفلسفي، ط٢، دار الثقافة الجديدة، القاهرة .
- يوسف، يوسف خليل (١٩٦٦): القومية العربية ودور التربية في تحقيقها، الدار القومية للطباعة والنشر، القاهرة .
- Andrian , Charles F .(1974) : Political life and social change . California : Dasburg Press .
- Benton , Helen Hemingway (1974): The New Encyclopedia Britannica , VOL_. 12. Chicago : Encyclopedia Britannica , Inc .
- Deutch , Karl W. and Meritt , Bichard L .(1970) : National and national___development and interdisciplinary bibliography . London : The Mitt Press .
- Edwards , Paul (1967) The Encyclopedia of philosophy , VOL . Four . New York : The Macmillan Company .
- Erikson , Erik Homburger (1968): Identity Youth and Crisis . New York : W. W . Norton .
- Glodenson , Robert M .(1984) : Longman Dictionary of Psychology and Psychiatry . New York : Awalter D . Glanze Book .
- Hosin , Amer and Cairns , ED (1984) : The impact of conflict on children's ideas about their country , Journal of Psychology , VOL 118 (2) .
- Mead , Margeret (1967): National Character the Science of Anthropology . New York : The Free Press of Vloncop .
- Moodie , Meredith A.(1980) : The development of national Identity in white South African Schoolchildren , Journal of Social Psychology , VOL. 111 (2) .

- Novak, J. and Gwin, D.(1985): The use concept mapping and knowledge mapping with Junior high school sciences students , Science Education , Vol.67, No.5.
- Sills , David L .(1972) : International Encyclopedia of the Social Science , VOL . 11 @ 12 . New York : The Macmillan Company @ The Free Press .
- Strubell Trueta , Miquel (1984): Language and identity in Catalonia , International Journal of the Sociology of Language . Barcelona : Catalan Generalist Language Normalization office .
- The Encyclopedia American(1958): , VOL . 19 . New York : American Corporation .
- Wahba , Mourad (1985): Proceedings of the fifth Easer conference , Cultural Identity in Time_. Cairo : The Anglo – Egyptian Bookshop
- Wolman , Benjamin B . and Others (1973): Dictionary of Behavioral Science . New York : Van Nostrand Reinhold Company .

ملحق (١)

أنموذج أداة البحث

جامعــة صـلاح الديــن

كلية التربية للعلوم الإنسانية

قســـم التربية وعلـم النفـــس

م/ استبانة آراء الخبراء

الأستاذ الفاضل --------------------------- المحترم

تحية طيبة :

يروم الباحثان إجراء دراسة حول (تطور الهوية القومية لدى الطفل الكوردي)، ولأجل تحقيق أهداف البحث تطلب الأمر وجود أداة لقياس تطور الهوية لـدى الطفـل، ومـن خـلال مراجعة الأدبيات السابقة في مجال الهوية لاحظ الباحثان اعتمـاد أغلـب الدراسـات الـسابقة على استمارة المقابلة في جمع المعلومات لهذا الغرض . وعليه قام الباحثان بإعداد استمارة مقابلة مقننة لأغراض البحث الحالي .

ونظراً لما لديكم من خبرة ودراية علمية في مجال التربية وعلـم الـنفس، لـذا نـضع بين يديكم هذه الاستمارة التي تم إعدادها، راجين بيان رأيكم حول مـدى صـلاحية فقـرات هذا الاستمارة لقيـاس (تطـور الهويـة القوميـة لـدى الطفـل الكـوردي) وإجـراء التعـديلات الضرورية إن وجدت، وإبداء أيّة ملاحظات أخـرى ترونهـا ضـرورية . مـع شـكرنا وتقـديرنا لجهودكم وتعاونكم العلمي .

الأستاذ المساعد الدكتور	المدرس الدكتور
جاجان جمعـة محمـد	رشيد حسين أحمد

أولاً: معلومات عامة عن الطفل

١. تاريخ الولادة (/   /   ) .

٢. الجنس : ذكر(   )   أنثى(   ).

٣. ترتيب الطفل بين أخوته: الأول (   ) الثاني(   ) الثالث(   ) الرابع(   )
الخامس(   ) السادس(   ) السابع(   ) الثامن(   ) التاسع(   ) العاشر(   ).

٤. مستوى تعليم الأب : أمي (   ) يقرأ ويكتب(   ) ابتدائية(   ) متوسطة(   )
إعدادية(   ) معهد(   ) كلية(   ) ماجستير(   ) دكتوراه(   ) .

٥. مستوى تعليم الأم : أمية (   ) تقرأ وتكتب(   ) ابتدائية(   ) متوسطة(   )
إعدادية(   ) معهد(   ) كلية(   ) ماجستير(   ) دكتوراه(   ) .

٦. مهنة الأب : موظف (   ) أعمال حرة (   ) متقاعد (   )عسكري ( ) عاطل ( ).

٧. مهنة الأم : موظفة(   )   أعمال حرة (   ) متقاعدة (   ) ربة بيت ( ).

٨. موقع السكن : مركز المحافظة (   )   قضاء أو ناحية (   )   قرية (   ) .

٩. هل دخل الطفل في الروضة : نعم (   )   لا (   ).

ثانياً : مقياس إدراك الطفل للهوية القومية

١. ما اسم إقليمنا ؟

٢. ما هي عاصمة الإقليم ؟

٣. هل تعرف ألوان علم كوردستان ؟ نعم (   )   لا (   )
في حالة الإجابة بنعم يُسأل :
ما هي الألوان ؟

٤. هل تعرف رئيس الإقليم ؟ نعم (   )   لا (   )
في حالة الإجابة بنعم يُسأل :
مَنْ هو ؟

٥. تعرف من هو (ملا مصطفى البارزاني) ؟ نعم (   )   لا(   )
في حالة الإجابة بنعم يُسأل :
ماذا تعرف عنه ؟

٦. تعرف من هو (مسعود البارزاني) ؟ نعم (   )   لا (   )
في حالة الإجابة بنعم يُسأل :
ماذا تعرف عنه ؟

٧. تعرف من هو (جلال الطالباني) ؟ نعم ( ) لا ( )

في حالة الإجابة بنعم يُسأل :

ماذا تعرف عنه ؟

٨. هل أنتَ من كردستان ؟ نعم ( ) لا( )

في حالة الإجابة بنعم يُسأل :

أ. لو ما كنت من كردستان تحب أن تكون من أي بلد ثاني ؟ لا ( ) نعم ( )

في حالة الإجابة بلا يُسأل :

ب . لماذا يا ترى ؟

٩. يا ترى مستعد أن تتنازل عن بعض حاجاتك لأطفال إقليمك ؟ نعم ( ) لا ( )

في حالة الإجابة بنعم يُسأل :

يا ترى لماذا ؟

١٠. ما هي الأشياء التي يمكن أن تفعلها لأجل الأكراد ؟

١١. تعتقد أن الكرد أفضل أم أسوء من الناس الآخرين : أفضل( ) أسوء( )

في حالة الإجابة بأفضل يُسأل :

لماذا ؟

١٢. تعتقد أن هناك حاجات تميز الأكراد عن غيرهم من الناس ؟ نعم ( ) لا ( )

في حالة الإجابة بنعم يُسأل :

ما هي ؟

١٣. هل تحب الكرد ؟ نعم ( ) لا ( )

في حالة الإجابة بنعم يُسأل :

يا ترى لماذا ؟

١٤. تعرف بلاد أخرى ثانية غير كردستان ؟ نعم ( ) لا ( )

في حالة الإجابة بنعم يُسأل :

أ. مثل أي بلد ؟

١٥. ما هو أحسن شيء يعجبك في كوردستان ؟

١٦. ما هو الشيء الذي يمكن أن تفعله لكوردستان ؟

١٧. هل تحب كوردستان ؟ نعم ( ) لا ( )

في حالة الإجابة بنعم يُسأل :

يا ترى لماذا ؟

١٨. أريدك أن تقول لي ما هي الصفات الجيدة الموجودة في الكرد ؟

١. ٢. ٣. ٤.

١٩. هل تعرف متى كانت انتفاضة كوردستان ؟ نعم ( ) لا ( )

٢٠. من كم محافظة تتكون إقليم كوردستان ؟

ما هي تلك المحافظات ؟

٢١. هل تحب البيشمركة ؟ نعم ( ) لا ( )

لماذا ؟

بەرەو پێشچوونی چەمکی ناسنامەی نەتەوەیی لەلای منداڵی کورد

پوختە

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە پێوانی چەمکی ناسنامەی نەتەوایەتییە لەلای منداڵی کورد، لە میانەی دۆزینەوەی بەڵگەی جیاوازی لە ئاستی بەرەوپێشچوونی ناسنامەی نەتەوایەتی لەلای منداڵی تەمەن (٥–١٢) ساڵ. هەروەها ناسینی سروشتی پەیوەندی لەنێوان بەرەوپێشچوونی چەمکی ناسنامەی نەتەوایەتی لای منداڵ و گۆڕاوی (تەمەن، ڕەگەز، ریزبەندی منداڵان لەنێوان خوشك و برایانی، ئاستی فێربوونی دایك و باوك، پیشەی دایك و باوك، شوێنی نیشتەجێ، چوونی منداڵ بۆ باخچەی ساوایان).

فۆرمی چاوپێکەوتن بەکارهاتوون لەلایەن هەردوو توێژەر ئامادەکراوە بۆ پێوانی ناسنامەی نەتەوایەتی لای منداڵ، نموونەی توێژینەوەکە (٢٨٤) منداڵ بوو کە لە باخچەی ساوایان و قوتابخانەی سەرەتایی (بنەرەتی) هەڵبژێراون لە پارێزگای هەولێر و دهۆك و سلێمانی تەمەنیان لە (٥–١٢) ساڵی بوو . دوای بەکارهێنانی ئامار، بەدیارکەوت کە چەمکی ناسنامەی نەتەوایەتی لە (١٤,١٪) لە نموونەکە دیارنییە، (٦٦,٥٪) لە نموونەکە چەمکەکە نیمچە دیاربوو، دەتوانین بڵێین ئەمانە لە قۆناغی ڕاگواستنەوەن، کەچی ڕێژەی ئەوانەی کە چەمکی ناسنامەی نەتەوایەتییان لەلا زۆر دیار و ئاشکرایە (١٩,٤٪) ئاکامەکان بەدیاریان خست بەرەوپێشچوونی چەمکی ناسنامە بەپێی گۆڕاوی تەمەن، هەروەها لەگەڵ چوونی منداڵ بۆ باخچەی ساوایان بەڵگەی مەعنەوییە . کەچی گۆڕاوەکانی تر پەیوەندی واتایی نین . وە هەروەها لە زانیاری منداڵان دەربارەی کەسایەتی مێژوویی و سیفەتی دیاری کۆمەڵگەی کوردی و مێژووی کورد کەم وکورتییان هەیە لەلای منداڵانی کورد .

لەبەر ڕۆشنایی ئاکامەکان کومەڵێ پیشنیاز و ڕاسپاردە خراونە ڕوو .

The Development of National Identity Concept of Kurdish children

This paper aims at measuring the concept of national identity of Kurdish children of (5-12) years old. It also aims at identifying the relation between the development of the concept of national identity of Kurdish children and the following variable: age, sex, child order in the family, parent's level of education, parent's job, place of residence and joining kindergarten

An interview checklist was prepared by the researchers to measure the development of the concept of national identity of Kurdish children. The sample consists of 248 children chosen from kindergarten and basic school in Erbil, Sulaimani and Duhok.

After treating the data statistically, the results revealed that the concept of national identity is under for 14.1% of the sample, partially clear for 61.5% and quite clear for 19.4% the concept of national identity is developed according to age. Further, there is significant correlation between the development of the concept of national identity and joining kindergarten, while there is no relation with the other variables. Moreover, there is lack of information regarding historical characters, characteristics of Kurdish community and its history.

In the light of the results, some suggestions and recommendations were presented.

ڕێنماییەکانی بڵاوکردنەوە
لە گۆڤاری (ئەکادیمی) کوردی دا

گۆڤاری ئەکادیمی گۆڤارێکی وەرزییە. لێکۆڵینەوە زانستییەکانی ناوەوە و دەرەوەی هەرێمی کوردستانی عێراق، بڵاو دەکاتەوە. بەگوێرەی ڕێنماییەکانی بڵاوکردنەوە، لێکۆڵینەوەکان بۆ پلەی زانستیی سوودمەند دەبن. بۆیە پێویستە لێکۆڵینەوەکان گرفت و ئاریشەکی دیاریکراو یان پێشبینی کراو، چارەسەر بکەن و، بیرو هزرێکی ڕەسەن یان تازە لە خۆ بگرن، یان لایەنێکی زانستی بدۆزنەوە. نابێت لێکۆڵینەوەکان لە هیچ گۆڤارێکی دیکە بڵاو کرابنەوە یان پەسەندی بڵاوکردنەوەی لەسەر درابێت.

ڕێنماییەکانی تایبەت بە شێوە و ناوەڕۆک و پێکهاتووی لێکۆڵینەوە

(١) لێکۆڵینەوەکە، بە چوار دانە، لەسەر کاغەزی سپی پێوانە (A4)، بە مەرجێک لە هەر چوار لاوە، دووری (٢,٥)سم بەجێ هێشترابێت، دەنێردرێت. ژمارەی گشت لاپەڕەکانی لێکۆڵینەوەکە، بۆ زانستە ڕووتەکان و پراکتیکییەکان لە (٢٠) لاپەرە تێپەڕ نەکات و، لێکۆڵینەوە زانستە مرۆییەکانیش، بە وێنە و خشتەکانیانەوە، لە (٢٥) لاپەڕە پتر نەبێت.

(٢) لەگەڵ لێکۆڵینەوەکە، هاوپێچێک هەبێت، ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە و ناو و شوێنی کارکردن و پلەی زانستی و کار و وەزیفەی لێکۆڵەر، لە خۆ بگرێت.

(٣) زمانی بلاوکردنەوە، زمانی کوردییە، بەڵام لێکۆڵینەوە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزیش بلاو دەکاتەوە. کورتەی لێکۆڵینەوەکەش **Abstract**، بە هەر سێ زمان دەبێت.

(٤) ناوەڕۆک و پێکهاتەی لێکۆڵینەوەکە بەم جۆرە دەبێت:

أ) ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە، بە شێوەیەکی کورت و پوخت و گشتگیر، لە ناوەڕاستی سەرووی لاپەڕەی یەکەم، دادەندرێت.

ب) کورتەی (**Abstract**) لێکۆڵینەوەکە، بە دوو زمانەکەی تر دەبێت، کە لێکۆڵینەوەکەی پێ نووسراوە، بەمەرجێک لە (١٥٠) وشە تێپەڕ نەکات و ئەو ئامانج و ئەنجامە لە خۆ بگرێت، کە لێکۆڵەر پێی گەیشتووە.

(ج) پێشەکی و ناوەڕۆک و ئەنجام.

(٥) شێوازی سەرچاوەکان لە پەراوێزدا:

أ) ئەگەر وەرگرتنی بێ دەستکاریی (الاقتباس) لە کتێب وەرگیرا، ناوی نووسەر یان دانەر بەبێ پاش و پێش، ناونیشانی تەواوی کتێبەکە، ناوی بلاوکەرەوە، چاپ (جگە لە چاپی یەکەم)، شوێن و ساڵی چاپکردن، لاپەڕە، تۆمار دەکرێت.

ب) ئەگەر وەرگرتنی بێ دەستکاریی (الاقتباس) لە لێکۆڵینەوە وەرگیرا، ناوی لێکۆڵەر، ناونیشانی لێکۆڵەر، ناوی گۆڤار، ژمارەی گۆڤار، شوێن و ساڵی چاپ، لاپەڕە، تۆمار دەکرێت.

(٦) ئەگەر لێکۆڵینەوەکە ساغکردنەوەی دەستنووسێک لەخۆ بگرێت، پێویستە ڕێوشوێنی بنەما و پرۆگرامی زانستی لەگەڵ لێکۆڵینەوەکە، هاوپێچ بکرێت.

(٧) بەرەچاوکردنی بیرۆکەی بنەرەتی لێکۆڵینەوەکە، دەستەی نووسەران، ئەو مافەی هەیە دەستکاری هەندێ لایەنی دارشتن بکات بۆ ئەوەی لەگەڵ شێوازی بڵاوکردنەوەیدا، بگونجێت.

(٨) لێکۆڵینەوەکە بە زمانی کوردی بوو بە فۆنتی Ali_K_Sahifa ، وە بۆ زمانی عەرەبیش بە فۆنتی Ali_A_Sahifa بنووسرێت و لەسەر (**CD**) تۆمار بکرێت و سێ دانەی راکێشراویش لەگەڵیدا هاوپێچ بێت.

(٩) لێکۆڵینەوەکە، نیشانی سێ شارەزای پسپۆری بابەتەکە دەدرێت، ئەگەر پەسەند کرا، ئەوا لەلایەن دەستەی نووسەرانی گۆڤارەکە، ڕەزامەندی لەسەر دەدرێت.

(١٠) ئەو لێکۆڵینەوانەی گۆڤاری ئەکادیمی بڵاویان دەکاتەوە، دەربڕین لە بیرو بۆچوونی نووسەر دەکەن، پێویستییەتی دەربڕینی گۆڤارەکە، ناگەیەنن.

دەستەی نووسەران

IRAQI KURDISTAN REGION
MINISTRY OF HIGHER EDUCATION
& SCIENTIFIC RESEARCH
UNIVERSITY OF SALAHADDIN - Erbil
Vice President Office
For Scientific Affair

هەرێمی کوردستانی عێراق
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی سەلاحەددین/ هەولێر
ئۆفیسی یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی

ژمارە ٣/ ٨٩٤٩

مێژووی زاینی ٢٠٠٨/٥/٢٧
مێژووی کوردی: ١٠/٧/٢٧٠٨

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ بەڕێز سەرنووسەری گۆڤاری ئەکادیمی کوردی

ب/ ڕەزامەندی

سلاو و ڕێز............

ئاماژە بە نووسراوتان ژمارە /٣٥٤ لە ٢٠٠٧/١١/١٩ .

دەربارەی ڕەزامەندی ئەنجومەنی زانکۆکەمان لەسەر ئەوەی کە گۆڤارەکەتان ببێتە گۆڤارێکی ئەکادیمی/ زانستی و پشتی پێ ببەسترێت بۆ بلاوکردنەوەو بەرزکردنەوەی پلەی زانستی ، دوای ئەوەی کە خرایە بەردەم ئەنجومەنی زانکۆ لە دانیشتنی کۆنووسی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی زانکۆمان ژمارە (٨) ڕۆژی سێشەممە لە ڕێکەوتی ٢٠٠٨/٤/١ بەستزابوو . وە ئاماژە بە نووسراوی وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی ژمارە ن /٢٣٥ لە ٢٠٠٨/٥/١٧ بە پەسند کردنی بڕیارمان دا بەرازی بوون و پەسندکردنی وەکو گۆڤارێکی زانستی / ئەکادیمی لەگەڵ ڕەچاوکردنی چەند تێبینی یەکی بچووک .... لەگەڵ ڕێزدا

هاو پێچ//

- تێبینیەکان

د. محمد صدیق محمد
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ//

- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ/ لەگەڵ ڕێزدا
- نووسینگەی بەڕێز یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی/ لەگەڵ بەرایەکان
لیژنەی ناوەندی بەرزکردنەوەی پلەی زانستی لە سەرۆکایەتی زانکۆ
- دەرکردە

Kurdistan Regional Government
Presidency of Ministers Council
Ministry of Higher Education
and Scientific Research
Presidency of University of Koya
Office of President

حکومەتی هەرێمی کوردستان
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی کۆیە
نووسینگەی سەرۆك

ژمارە: ٧ / ٢٩ / ٢١٨٩　　　　بەروار: ٢ / ٦ / ٢٠٠٨

﴿فەرمانی زانکۆیی﴾

بابەت / ناساندنی گۆڤار

ئاماژە بە خاڵی (١) تەوەرەی سێ یەم کاروباری زانستی لە کۆنووسی چواردەمین کۆبونەوەی ئەنجومەنی زانکۆ لە ٢٠٠٨/٥/٢١ وە دوای هەڵسەنگاندنی گۆڤاری ئەکادیمی کوردی بڕیار درا بە :

ناساندنی ئەم گۆڤارە وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی و زانستی بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەکان و وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت .

پ. د. خدر مەعصوم
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ:

- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ
- بەڕێزان یاریدەدەرانی سەرۆکی زانکۆ
- ڕاگرایەتی گشت کۆلیجەکان
- دۆسیەی دەرچوو

www.koyauniversity.org　　　　dnya

Academy
Journal of the Kurdish Academy

vol 16

Kurdistan - Hawler (Erbil)

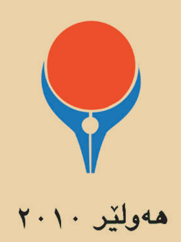
Published by the Kurdish Academy

2010

مجلة الأكاديمية الكوردية

العدد: ١٦

هەولێر ٢٠١٠